

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2007

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV

2007

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Pécs, 2007

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Buday-Sántha Attila

Rácz Gábor

A tanulmányokat lektorálta

Buday-Sántha Attila (24., 26., 27., 28.); *Erdősi Ferenc* (6., 7., 11., 13.); *Faragó László* (15., 25.); *Gál Zoltán* (19., 20.); *Gazdag László* (8., 9., 10.); *Hajdú László* (12., 21.); *Hanyecz Lajos* (1., 2., 4., 5., 14., 18.); *Horváth Gyula* (17., 22.); *Hrubi László* (3., 23.); *Kovács Teréz* (16.)

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta

Clifford Sheperd Chadwick

ISSN: 1588-5348

A szedés és tördelés a Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaság-tudományi Karának munkája
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya, Rácz Gábor
Borító: Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegei Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

Tartalomjegyzék

<i>Ács Pongrác:</i> A magyar sport területi versenyképességének helyzete napjainkban	7
<i>Bartha Júlia:</i> Az 'ökológiai ügyek' marketingje	21
<i>Bodó Borbála:</i> A kapcsolatháló-elemzés alkalmazása az innovációkutatás terén	34
<i>Csikós Virág:</i> Természetes személyek adózásának összehasonlítása Szlovákiában és Magyarországon	47
<i>Dános Anikó:</i> A nők munkaerő-piaci helyzetének jellemzői az Európai Unióban és Magyarországon	61
<i>Forgács Tamás:</i> A távmunka gazdaságpolitikai áttekintése	76
<i>Füzesi Zoltán:</i> A műszaki infrastrukturális beruházások szerepe Zala megye területi fejlődésében	90
<i>Gebauer György:</i> A boldogság tényezői	107
<i>Gergyely Gyöngyi:</i> Értelmezhető-e a marketingcsatorna-politika a politikai gyakorlatban?	122
<i>Gyimesi Gergely:</i> Evolúciós modellkísérletek – új kihívások a regionális közgazdaságtanban	135
<i>Horn Gergely:</i> A hazai vasút megszüntetési elképzeléseinek térszerkezeti értékelése	148
<i>Horváth Alpár:</i> A turizmusfejlesztés kontextusba helyezése Hargita megyében	166
<i>Kneip Róbert:</i> A pécsi agglomeráció közösségi közlekedésének kérdése	183
<i>Kuráth Gabriella:</i> A hallgatói életív szakaszok – munkaerő-piaci kapcsolata a hazai felsőoktatásban	201
<i>Lóránd Balázs:</i> A fejlesztéspolitika értékelése az Európai Unióban és Magyarországon	215
<i>Ludescher Gabriella:</i> Bükkösd település lakosságának térszerkezete	226
<i>Lux Gábor:</i> A válságtól a regenerációig: Régi ipari térségek megújulási stratégiái	239
<i>Molnár Beáta:</i> A Regionális Operatív Program(ok) menedzsmentjének értékelése	255
<i>Nagy Benedek:</i> Terminológiai és tudományelméleti megfontolások a helymarketingben	269
<i>Nagy István:</i> A romániai bankszektor és ennek területi vonatkozásai	279
<i>Pordán Krisztina:</i> Nagykanizsa gazdasági életének változása a II. világháborút követő évtizedben (1945–1956)	297
<i>Vajkai András:</i> Az infokommunikációs technológiák és az innovációs tevékenység versenyképesség formáló hatása	312
<i>Vadasi Aida:</i> KKV-hálózatok Északkelet-Olaszországban, Dániában és az Egyesült Királyságban	325
<i>Veszelka Mihály:</i> Európai uniós agrártámogatások Magyarországon	333
<i>Vida Szabolcs:</i> A mikroszimuláció alkalmazása a gazdasági modellezésben	340
<i>Vinogradova Darja – Malyshev Roman:</i> Az új ökológiailag veszélytelen biostimulátorok alkalmazásának előnyei a hagyományos termélnövelő anyagokkal szemben	357
<i>Vukman Szabolcs:</i> Városias–vidéki fogalompár és a produktivitás	365
<i>Zádori Iván:</i> A Csatorna-szigetek fenntarthatósági dimenzióinak vázlatos áttekintése	375

A MAGYAR SPORT TERÜLETI VERSENYKÉPESSÉGÉNEK HELYZETE NAPJAINKBAN

Ács Pongrác

Bevezetés

A közgazdaság-tudomány egyik, a napjainkban is gyakran használt kulcskérdése lett a *versenyképesség*, mely az igen gyakori használat miatt szinte „közhelylyé” is vált. Számos tudományos nemzetközi és hazai kutatás foglalkozik a versenyképességgel, melyet éppen ezért sokféleképpen definiálnak.

A megfogalmazások közül kiemelhető a közhelyszerűség kapcsán Iain Begg, aki szerint: „...a versenyképesség javítása, ahogy mindenki által köztudott, a gazdasági nirvánába vezető út” (Begg, 1999).

Hazai kutatók közül Lengyel Imre meghatározását emelném ki, aki a regionális versenyképességről írt munkájában célratörően fogalmaz: „a versenyképesség nehezen definiálható gyűjtőfogalom, lényegében piaci versengésre való hajlamot, készséget jelenti, a piaci versenyben való pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit elsősorban az üzleti sikeresség, a piaci részesedés és a jövedelmezőség jelez” (Lengyel, 2000).

A versenyképesség fontosságát mi sem bizonyíthatja jobban, hogy az Európai Unió regionális politikájának egyik legfőbb célja: a régiók versenyképességének javítása, amely főleg a NUTS-2 szintű elmaradott régiók fejlesztésére szolgál.

Ha a közgazdasági kategóriánál maradunk, akkor a versenyképesség tartalmát leginkább a termelékenység és a termelékenység növekedése fejezi ki. A sport területén a termelékenység összetevői kissé módosulnak, mivel a termék is speciális. A verseny a sportágak (sportszövetségek) és egyesületek között zajlik, melynek versenyelőnyeit egyértelműen meghatározza a térségi elhelyezkedés, vagyis a környezeti adottságok, a térségi gazdasági környezet, térségi sporthagyományoktól, a térségi infrastruktúra minőségétől és mennyiségétől stb. Elmondhatjuk, hogy a sport területi versenye tulajdonképpen azon területek, régiók, városok versenye, amelyek növekedési pólusokként funkcionálnak.

Tanulmányomban kísérletet teszek egy általános sport piramismodell megtervezésére, amely rendszerezi a sport regionális versenyképességére ható tényezőket.

Megpróbálok egy magyarországi sport területi (megyei) rangsort felállítani, melyet mérhető, számszerűsíthető eszközökkel teszek. A sport területi versenyképességére ható változókon keresztül szeretnék egy átfogó képet adni a magyarországi sport területi versenyképességéről. A munkám során szem előtt tartottam a jelenlegi hazai területi versenyképességgel foglalkozó neves kutatóink eredményeit, tematikáját.

Helyzetelemzés a múlt és a jelen tükrében

A hazai sportgazdaságban és közvetlen környezetében napjainkban óriási pénzmozgások figyelhetőek meg. A napi média is gyakran beszámol az egyes élsportolók eredményeiről, átigazolásairól, juttatásairól. Szenzáció számba megy, ha egyes kiemelkedő sportklubok megszűnnek, vagy kiemelkedő sportolóink, olimpijonjaink, válogatottjaink székhelyet, telephelyet változtatnak, azonban ennek a háttérben lévő dolgokkal még mélyebben nem foglalkoztak. Általános megállapítás, hogy a hivatásos sportolók telephelyváltásának az oka a jobb megélhetés, vagyis a magasabb pénzkereseti lehetőség. Ezzel az állásponttal vitatkozni nem szeretnék, ellenben számos más – a folyamatot befolyásoló – tényezőre szeretném a figyelmet felhívni.

A sportolók telephelyválasztásának megjelenése a gyakorlatilag a minőségi sport megjelenésére tehető hazánkban. A múltban a sporttelephelyek kiválasztásában a helyi adottságoknak, a meglévő erőforrásoknak, a helyi társadalom nyújtotta kedvezőbb feltételeknek, a demográfiai, a társadalmi-kulturális, természeti környezetnek nem volt túlzott jelentőségű szerepe. A felülről irányított – versenynek egyáltalán nem nevezhető – folyamatokat áthatotta a sportegyesület telepítés „modellszerű” gyakorlata: a települések vezetőinek személyes kapcsolatai, és a közigazgatási szerepkör és besorolás elsődlegessége.

A múltban a minőségi sport területi megjelenését egykori olimpijonjaink tehetségterképén (*1. ábra*) kívánom bemutatni. Ez a térkép szemlélteti nekünk hajdani olimpijonjaink székhelyeit. A térképet *Domby István* munkája alapján készítettem, Ő rendszerezi elhunyt olimpijonjaink adatait.

Az ábráról látható, hogy a múltban Budapesten tevékenykedett a legtöbb olimpiai bajnok. Tapasztalhatjuk, hogy a jelenlegi határainkon kívül is több olimpiai bajnokunk élt. *Látható, hogy igazából a „tehetségtöbblet” a múltban az ország keleti részére esett.*

Napjainkra ez a területi elhelyezkedés teljesen megváltozott, egy területi átrendeződésről beszélhetünk. Ezt úgy vizsgáltam meg, hogy a 2008-as olimpiai keret sportolóinknak az adatait összegyűjtöttem, megnéztem a sportolók sportegyesületének székhelyét. Mivel azt kijelenthetjük, hogy ők profi sportolók, belőlük kerülhetnek ki olimpiai bajnokaink, így a mintaválasztásom megegyezik a tehetségterkép elkészítésekor alkalmazott mintavételi eljárással.

1. ábra

A magyar olimpikonok tehetségterképe

Forrás: Saját szerkesztés.

A területi elhelyezkedést egy általam bevezetett sportolói tehetség kibocsátási mutatóval szemléltetem. Ez egy területi mutatószám, amely megmutatja nekünk, hogy a jelenlegi sporttehetségek az adott területen milyen arányban találhatóak a sportlásra – sporteredmények elérésére – alkalmas népesség (*forrás:* KSH) tükrében.

$$STK = \frac{\text{olimpiai keret sportolók száma}}{\text{sporteredmények elérésére alkalmas korú népesség száma}} * 100\,000$$

Mivel az *STK* (sporttehetség-kibocsátás) mutató egy igen alacsony szám lesz, ezért a legjobb, ha 100 000 lakosra vetítve használjuk.

Ez alapján elkészítettem Magyarországra vetítve a sportolói tehetség kibocsátás területi, megyei rangsorát.

1. táblázat

Olimpiaikeret-sportolók száma

A 2008-as olimpiai keret sportolói	
Megye	Sportoló, fő
Budapest	423
Bács-Kiskun	29
Baranya	30
Békés	11
Borsod-Abaúj-Zemplén	27
Csongrád	33
Fejér	66
Győr-Moson-Sopron	36
Hajdú-Bihar	23
Heves	8
Jász-Nagykun-Szolnok	18
Komárom-Esztergom	22
Nógrád	1
Pest	34
Somogy	11
Szabolcs-Szatmár-Bereg	12
Tolna	15
Vas	29
Veszprém	40
Zala	3
Külföldi egyesület	59
Összesen	930

Forrás: Saját szerkesztés.

A 2. táblázat alapján megállapítható, hogy a tehetségkibocsátás az ország nyugati megyéiben (sötétebb alapon) általában magasabb, mint a keleti részeken (világosabb alapon). A két kivételt képező nyugati megyében a mutató alacsony, mivel kevés olimpiaikeret-sportoló található bennük. A rangsor elején az ország fővárosa (fehér) található igen magas értékkel. Ez igazából egy igen nagyfokú területi koncentráció meglétére utal. Tehát a múlthoz képest Budapest őrzi vezető pozícióját, de napjainkban a tehetségtöbblet már a nyugati területeken számszerűsíthető.

Mely tényezők játszhattak kulcsszerepet a területi átrendeződésben?

Mindenkiben felmerül, hogy a sportolók, sportklubok területi megjelenésében gazdasági tényezők is fontos szerepet játszanak. A korreláció (*Dr. Pintér József – Ács Pongrác, 2006*) vizsgálatával próbáltam ezt a kézenfekvő feltevést bizonyítani.

2. táblázat

*A sportolóitehetség-kibocsátás (STK)
megyei rangsora*

Sorrend	Megye, főváros	STK (100 000 lakosra)
1.	Budapest	24,92
2.	Fejér	15,39
3.	Vas	10,93
4.	Veszprém	10,91
5.	Győr-Moson-Sopron	8,18
6.	Csongrád	7,77
7.	Baranya	7,49
8.	Komárom-Esztergom	6,97
9.	Tolna	6,11
10.	Bács-Kiskun	5,37
11.	Jász-Nagykun-Szolnok	4,38
12.	Hajdú-Bihar	4,19
13.	Borsod-Abaúj-Zemplén	3,69
14.	Somogy	3,32
15.	Békés	2,82
16.	Heves	2,48
17.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,06
18.	Pest	1,40
19.	Zala	1,02
20.	Nógrád	0,46

Forrás: Saját számítás.

Ezek alapján a legérdekesebb értékeket a következő táblázatban láthatjuk:

4. táblázat

A lineáris korrelációs együttható értékei

Kapcsolatvizsgálat	r
Korreláció STK és külföldi vállalkozások száma között	0,7213
Korreláció STK és átlagkereset között	0,8267
Korreláció STK és az egy főre jutó GDP között	0,8215
Korreláció STK és önkormányzati kiadások között	0,6407
Korreláció STK és a munkanélküliek száma között	-0,1700

Forrás: Saját számítás.

3. táblázat

A területi adatok táblázata

Megye, főváros, régió	Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkereset 2004	Alkalmazásban állók száma 2004	Külföldi érdekeltségű vállalkozások év végi száma 2004	Felsőoktatásban tanulók száma 2004	Regisztrált vállalkozások száma	Non profit vállalkozások száma	Helyi önkormányzat tárgyévi kiadásai összesen (millió Ft)	Egy főre jutó GDP 2003	Egyesület	Sportoló	Regisztrált munkanélküliek száma
Budapest	193 216	770 377	14 143	167 593	354 613	17 998	601 039	3777	66	423	22942
Pest	137 634	230 670	2 149	15 885	129 499	5 872	233 113	1620	16	34	18756
Fejér	141 996	117 637	406	10 131	45 132	2 279	117 772	1721	16	66	14389
Komárom-Esztergom	134 986	87 224	634	3 390	33 047	2 027	78 337	1910	8	22	9231
Veszprém	122 872	92 819	696	8 988	43 756	3 248	98 846	1433	15	40	13479
Győr-Moson-Sopron	139 809	132 545	1 136	23 880	50 904	3 019	110 794	2176	14	36	9967
Vas	126 695	83 600	700	7 055	28 465	2 037	72 378	1902	10	20	8353
Zala	121 644	85 488	721	4 289	37 485	2 446	87 559	1675	2	3	11108
Baranya	127 764	99 659	635	27 928	45 705	3 007	106 498	1354	15	30	20005
Somogy	114 047	74 233	466	6 997	41 429	2 673	104 682	1237	5	11	21236
Tolna	128 360	55 584	238	1 827	24 683	1 910	64 734	1300	6	15	12822
Borsod-Abaúj-Zemplén	123 019	159 185	359	15 539	55 501	4 988	216 368	1141	14	27	57093
Heves	127 884	73 987	268	28 121	29 558	2 248	88 195	1333	4	8	14585
Nógrád	119 248	41 636	148	932	16 189	1 576	57 364	993	1	1	14171
Hajdú-Bihar	121 483	125 745	273	26 249	50 389	3 367	139 432	1371	6	23	30471
Jász-Nagykun-Szolnok	116 725	93 320	228	8 730	32 893	2 454	104 296	1196	8	18	20246
Szabolcs-Szatmár-Bereg	114 496	120 859	2 105	16 319	47 477	3 079	157 924	1007	5	12	41014
Bács-Kiskun	117 574	123 242	670	9 538	53 136	3 383	125 007	1207	15	29	23227
Békés	114 761	89 089	199	6 475	31 793	2 465	103 090	1103	5	11	20230
Csongrád	126 871	106 266	619	30 040	46 069	2 778	115 937	1394	13	33	17272
Külföldi egyesület										59	
Összesen	145059*	2 766 118	26 793	421 520	1 198 628	72 955	2 783 365	1817*	244	930	400597

* országos átlag

Forrás: KSH

Látható, hogy az olimpiai keret sportoló száma több változóval is kapcsolatban áll. Az egyik erős pozitív irányú kapcsolatot a GDP-vel találtuk, tehát az egy főre jutó GDP szoros kapcsolatban áll a sportolói tehetség kibocsátással. Pozitív kapcsolat van még, az önkormányzat összes kiadása, a külföldi vállalkozások száma, alkalmazásban állók havi keresete, és az STK mutató között.

Ezzel szemben fordított kapcsolat létezik a sportolói tehetség kibocsátás és a regisztrált munkanélküliek száma között.

A sport területi versenyképességét meghatározó tényezők

Következőkben arra vállalkozom, hogy a hazai sport területi versenyképességére egy területi rangsort felállítsak. Ehhez elengedhetetlen, hogy a sport területi versenyképességére ható, tényezőket összeszedjem és egy általam szerkesztett sport piramismodellben bemutassam.

Egy terület sport-versenyképességét befolyásoló tényezők közül létfontosságúak azok az alaptényezők, melyek a sport-versenyképességre közvetlenül fejtik ki hatásukat pl. természeti adottságok, infrastruktúra. Nem szabad azokról a szintén lényeges tényezőről sem megfeledkezni, mely nem közvetlenül, hanem áttételeken keresztül, befolyásolják a terület sport-versenyképességét.

Ezek azok a kulturális (területi sportkultúra, sporthagyományok), társadalmi (terület társadalmi szerkezete), gazdasági (vállalkozások száma) paraméterek melyek közvetve gyakran időben is később jelentkezve befolyásolják a terület sport-versenyképességét.

A modell talpazatát azok a tényezők alkotják, melyek a hosszú távú sikerek elengedhetetlen – gyakran nehezen számszerűsíthető, de bizonyítható – feltételei, ismérvváltozói. A piramis középső részén az alaptényezők mellett, egy speciális tényezőt (önkormányzati támogatás) is találunk. A modell csúcsán természetesen a végcél található, a terület sportminősége.

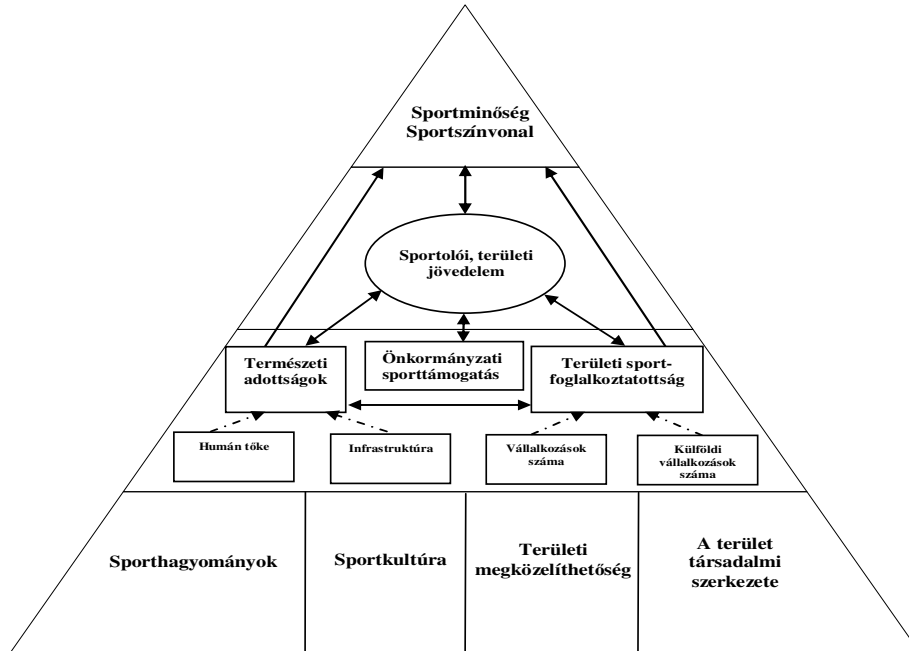
A sport versenyképességének célja a terület sportminőségének, sportszínvonalának javítása. Belátható, hogy a természeti adottságok és a sport területi foglalkoztatottsága közvetítő tényezők nélkül is hatással van a sportszínvonalra. A többi tényező csak közvetve fejt ki hatását, melyek közti kapcsolatokat a nyilakkal szemléltettedek.

A modell fókuszpontjában a sportolói jövedelem található, mely közvetve szemléltetheti sport területi minőségét is.

A modellben található tényezők közül a teljesség igénye nélkül szeretnék kiemelni néhányat.

2. ábra

A sport területi versenyképességének piramismodellje

Forrás: Saját szerkesztés.

Természeti adottságok

A sport területi versenyképességének vizsgálatakor elengedhetetlen tényező a természeti adottság. Fontosságát az indokolja, hogy kizáró jelleggel is bír, hiába a többi tényező megléte, ha a természeti adottságok nem „kielégítő” pl. nem települhet a területre vízi sport, ha a környéken nem található megfelelő minőségű folyó vagy állóvíz.

Infrastruktúra

A területi verseny szintén fontos meghatározója az adott térségben található sportpályák, stadionok, csarnokok mennyisége, minősége. Ennek hiányában szintén kizárólagossággal bír, azonban a sport területén elengedhetetlen az intézmények közötti együttműködés is. A terület versenyképességének javításának feltételei között kiemelt helyen szerepel az infrastrukturális viszonyok fejlesztése, karbantartása.

Vállalkozások, külföldi vállalkozások száma

Napjainkban a területi versenyképesség kulcstényezője. A sport versenyképességet is meghatározza a területen található pénzügyi tőke mennyisége, összetevője. Ebben a speciális szegmensben legfontosabbak a területen található vállalkozások mennyisége, külföldi tőke nagysága. Nagyon gyakran találkozunk, hogy a külföldi vállalkozások a területen „mecénásként”, szponzorként is megjelennek.

Sporthagyományok

A sport területi versenyképességének vizsgálatakor elengedhetetlen figyelembe vennünk a területen található sporthagyományok jelenlétét. Ez a mai napig a hazai sport területi megjelenésén érezhető, bár nehezen számszerűsíthető jelenség. Egy területen egy új sportággal megjelenni és az első pillanattól kezdve vezető pozícióba lenni lehetetlen. Minden területnek megvannak a nagy múlttal rendelkező sportklubjai, amelyeket pozíciójukból kimozdítani nagyon nehéz.

Társadalmi szerkezet

A sikeres területeken a társadalmi középosztálytól kezdődően egyre nagyobb az igény a szórakozási lehetőségek igénybevételére, melynek egyik pillére a sport. A társadalom a szórakozáson kívül újra felfedezi a sport pozitív nevelő hatását, melynek eredményeképpen számos szülő választja gyermekének szabadidős tevékenységének a sportot.

A magyar sport területi versenyképességének rangsora

Nem kívánok nagyon eltérni a hazai szakirodalom által a területi egyenlőtlenségek mérésekor leggyakrabban használt indikátoroktól, melyek az alábbi változókhoz sorolhatók:

- demográfiai jelzőszámok,
- gazdasági jelzőszámok,
- infrastrukturális jelzőszámok,
- társadalmi jelzőszámok (*Berey K. – Nemes Nagy J., 2002*).

A saját mutatóim elkészítésekor egy kis változást végeztem, mely alapján a társadalmi mutatómhoz bevettem a demográfiára vonatkozó változókat, és egy új sporteredményességi mutatót is szerkesztettem. A sporteredményességi mutatómban a hivatásos „profí” sportolókat vizsgáltam. Természetesen egyéni sportolók (olimpiai kerettagokat) és egyesületeik száma mellett a főbb labdajátékok (labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, röplabda, asztalitenisz) egyesületeinek területi előfordulásának a száma szerepel. Ezek alapján a következő táblázat az általam készített mutatókat és a bennük szereplő változókat (22 db) tartalmazza:

5. táblázat

A vizsgált mutatók táblázata

A mutató neve	Bennük található változók
Sportereményességi mutató	Olimpiaikeret-sportolók száma Olimpiaikeret-sportolókat adó sportegyesületek száma Első osztályú labdarúgó-, kézilabda-, kosárlabda-, röplabda-, asztalitenisz-csapatok száma
Gazdasági mutató	Külföldi érdekeltségű vállalkozások év végi száma 2004 Regisztrált vállalkozások száma 2004 Egy főre jutó GDP 2003 Az ipar termelése területi egységek szerint 2004 (millió Ft) Nonprofit vállalkozások száma 2004
Infrastrukturális mutató	Sportegészségügyi rendelők száma 2004 Főfoglalkozású sportorvosok száma 2004 Felsőoktatási intézmény 2004 Szállodák (Hotelek) száma 2004 Az összes kereskedelmi szálláshely férőhelyeinek a száma 2004 Sportlétesítmények száma 2004 Strandok száma 2004
Társadalmi mutató	Népesség száma 2004 Alkalmazásban állók száma 2004 Felsőoktatásban tanulók száma 2004

Forrás: KSH, saját gyűjtés.

A számolás hitelességéhez azokat a változókat, amelyeknél szükséges volt, 100 000 lakosra vetítve használtam. A megfigyelési egységek a megyék és a főváros voltak, az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal aktuális kiadványai-ból és az egyes sportági szövetségektől gyűjtöttem. A változók feltételezésem szerint kapcsolatban állnak a sporttal. A feltételezéseimet a 20 éves sportolói és sportvezetői múltamra, illetve a korreláció vizsgálat eredményeire alapoztam.

Felhasznált módszer

Az egyes „mutatókon” végeztem először elemzést, melyben a változókhoz eredményességi pontszámokat (1 – legrosszabb; 20 – legjobb) rendeltem, majd ezeket összegeztem és átlagoltam. A kapott átlagok alapján elkészítettem az adott mutató területi sorrendjét. Az így keletkezett területi sorrendeket a *6. táblázatban* olvashatjuk.

A táblázatról leolvasható, hogy a sport területi versenyképességének vizsgálatához használt mutatók közül az infrastrukturális mutató kivételével, mindenhol a főváros található a legelőkelőbb helyen. A legrosszabb helyzetben ezen aggregát változók alapján Nógrád megye található. A táblázatból leolvasható –

a pontszám alapján –, hogy a leginkább a sporteredményességi mutatóban található területi koncentráció, mert a többi mutatóban a pontszámok eloszlása *viszonylag* egyenletes. Természetesen egy önmagában is komplex mutatónak minősül ezen aggregát-mutatók által készített minősítés.

Az aggregát mutatók elkészítése után felmerül az igény egy közös komplex mutató elkészítésére. Mivel a mutatók különböző számú változókat tartalmaznak, ezért az összegzés után a változók számával osztottam a pontszámokat. Az így keletkezett értékek alapján elkészítettem a sport versenyképességének területi rangsorát, melyben az aggregát-mutatók egyforma súllyal szerepelnek. A pontozásos módszerrel felállított komplex területi sorrend, a 7. táblázatban olvasható.

6. táblázat

A mutatók alapján elkészített területi sorrendek

Sporteredményességi mutató rangsora			Társadalmi mutató rangsora		
megyék	összes pont	rangsor	megyék	összes pont	rangsor
Budapest	135,5	1	Budapest	60	1
Baranya	104	2	Pest	51	2
Pest	102	3	Borsod-Abaúj-Zemplén	48	3,5
Fejér	101	4	Hajdú-Bihar	48	3,5
Győr-Moson-Sopron	97,5	5	Győr-Moson-Sopron	46	5
Bács-Kiskun	89,5	6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	45	6
Borsod-Abaúj-Zemplén	85,5	7	Csongrád	43	7
Csongrád	84,5	8	Bács-Kiskun	40	8
Vas	82	9	Baranya	38	9
Veszprém	78	10	Fejér	37	10
Hajdú-Bihar	72	11	Jász-Nagykun-Szolnok	29	11
Tolna	69,5	12,5	Heves	27	12
Jász-Nagykun-Szolnok	69,5	12,5	Veszprém	26	13
Komárom-Esztergom	66	14	Békés	22	14
Somogy	61,5	15	Somogy	17	15
Zala	59,5	16,5	Komárom-Esztergom	15	16,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	59,5	16,5	Vas	15	16,5
Békés	58	18	Zala	14	18
Heves	44,5	19	Tolna	6	19
Nógrád	30,5	20	Nógrád	3	20

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

Infrastrukturális mutató rangsora			Gazdasági mutató rangsora		
megyék	összes pont	rangsor	megyék	összes pont	rangsor
Somogy	127	1	Budapest	100	1
Zala	119	2	Győr-Moson-Sopron	81	2,5
Veszprém	109	3	Zala	81	2,5
Vas	96	4	Vas	76	4
Jász-Nagykun-Szolnok	87	5	Veszprém	72	5
Baranya	82	6	Komárom-Esztergom	70	6
Nógrád	76	7	Somogy	59	7
Heves	75	8	Pest	58	8
Tolna	73	9	Fejér	54	9,5
Győr-Moson-Sopron	72	10	Baranya	54	9,5
Hajdú-Bihar	67	11	Csongrád	50	11
Bács-Kiskun	64	12	Tolna	43	12
Budapest	63	13	Heves	39	13,5
Komárom-Esztergom	62	14	Bács-Kiskun	39	13,5
Békés	60	15	Hajdú-Bihar	36	15,5
Csongrád	53	16	Szabolcs-Szatmár-Bereg	36	15,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	52	17	Borsod-Abaúj-Zemplén	32	17
Szabolcs-Szatmár-Bereg	45	18	Jász-Nagykun-Szolnok	28	18
Fejér	31	19	Nógrád	21	19,5
Pest	25	20	Békés	21	19,5

Forrás: Saját számítás.

Az előző táblázatok után nem meglepő, hogy a rangsor elején Budapest található. A sport megyei versenyképességének komplex rangsorában is szembe-tűnő a nyugati megyék előkelőbb pozíciói. A leggyengébb besorolást Nógrád és Békés megye kapta.

Összefoglalás

A kutatásom során megpróbáltam az egységes versenyképességi definícióból kiindulva ismertetni a sport területi versenyképességére ható tényezőket, melyet egy piramismodell segítségével tettem. Bemutattam az elhalálozott olimpikonjaink születési helyének segítségével a sport területi megjelenését, melyet napjaink tehetségeinek területi ténykedéseinek színhelyével vettem össze.

Bizonyíthatóan a sport területi megjelenésében egy struktúraváltozás zajlott, mely során az ország nyugati részén található területek megerősödtek.

7. táblázat

A sport versenyképességének területi sorrendje a pontozásos módszerrel

Komplex területi sorrend		
megyék	összes pont	rangsor
Budapest	66,50	1
Győr-Moson-Sopron	52,84	2
Veszprém	50,11	3
Zala	48,13	4
Vas	48,06	5
Baranya	47,80	6
Somogy	47,30	7
Pest	46,74	8
Borsod-Abaúj-Zemplén	41,61	9
Hajdú-Bihar	40,77	10
Csongrád	40,50	11
Bács-Kiskun	40,44	12
Fejér	39,94	13
Komárom-Esztergom	39,86	14
Jász-Nagykun-Szolnok	37,53	15
Heves	34,01	16
Szabolcs-Szatmár-Bereg	33,84	17
Tolna	33,39	18
Békés	25,71	19
Nógrád	22,99	20

Forrás: Saját számítás.

Megpróbáltam magyarázatot adni a változás mikéntjére, melynek során egy általam használt módszerrel 22 változó segítségével felállítottam Magyarország megyei sport-versenyképességi rangsorát. Ennek során gazdasági, infrastruktúrális, társadalmi, sporteredményességi rangsorokat is készítettem.

Irodalomjegyzék

- Ács Pongrác (2005): *Migration der ungarischen Sportler*. Erdei Ferenc Tudományos konferencia kötet 1. 1108–1113. o.
- Ács Pongrác (2006): *A sport területi koncentrációja*. Pécsi Tudományegyetem, Sport és tudomány napja konferencia kötet, megjelenés alatt.
- Begg, I. (1999): *Cities and Competitiveness*. Urban Studies, 5–6. 795–809. o.
- Berey Katalin – Nemes Nagy János (2002): *A területi egyenlőtlenségek új indikátorainak és értékelési módszereinek lehetőségei*. VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság.

- Chikán Attila – Czakó Erzsébet (2002): *Kis nemzetgazdaságok versenyképessége a globális gazdaságban – a magyar példa*. In Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó Magyar gazdaságban*. Akadémiai kiadó. 27–39. o.
- Dr. Pintér József – Ács Pongrác (2006): *Bevezetés a sportstatistikába*. Dialóg Campus Kiadó, megjelenés alatt.
- Horváth Gyula (1998): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gyula (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* 2. 203–231. o.
- Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*. XLVII. évf. 962–987. o.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, MTA RKK. 130–152. o.
- Nemes Nagy József (1999): Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. In Nemes Nagy J. (szerk.): *Helyek, terek, régiók*. 65–86. o.
- Palkovits Imre (2000): Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 2–3. 119–128. o.

The current state of regional competitiveness in sport in Hungary

Today, sport is clearly a segment of the entertainment industry and is, moreover, one of the most rapidly developing within the whole industry. Many researchers have dealt with regional competitiveness, but this paper appears to be one of the first relating to this in terms of sport. I have selected a number of variables describing the sporting competitiveness of Hungarian counties and have used a new method to determine ranking.

In the course of my research I tried to delineate those factors which have some impact on the competitiveness of regional sport, the latter deriving from the standard definition of competitiveness. I used a pyramid model to demonstrate these factors and indicated the most significant regions for sport by comparing the geographical origins of deceased Olympic champions and those of today's most talented sportsmen and -women.

It is evident that, from a regional point of view, a structural change has occurred within sport, the consequences of which is the dominance of the western regions of Hungary. I have attempted to rationalise this by means of a method using 22 variables to establish a ranking system for sporting competitiveness for Hungarian counties.

In this research I determined rankings according to infrastructure, social well-being and sporting achievement factors, the result of which was the conclusion that regional competitiveness in sport appears to be western dominated.

AZ 'ÖKOLÓGIAI ÜGYEK MARKETINGJE'

Bartha Júlia

Absztrakt

Jelen tanulmány elsődleges célja az ökomarketing témakörén belüli tisztánlátás érdekében összegyűjteni, összevetni, és rendszerezni a legmarkánsabb jelenleg fellelhető szakirodalmi álláspontokat. A szerzői álláspontok korántsem egységesek. Az áttekintés során kirajzolódnak jelentős szemléletmódbeli különbségek, amelyet már a megnevezést illető konszenzus hiánya is mutat: ökológiai / zöld / zöldebb / fenntartható / környezeti, nem is beszélve az ökomarketing tartalmát, célját, tárgyát, illetve a hagyományos marketing területéhez fűződő kapcsolatát elemző álláspontokról. Az eltérő álláspontok azonban több ponton érintkeznek (jelentős közös halmaz tapasztalható), csoportok képezhetőek, illetve azonosítani lehet egyfajta szemléletbeli fejlődési tendenciát. A tanulmányban bemutatásra kerül egy a saját álláspontot tükröző, részben a tendenciához illeszkedő, részben teljesen új szemléletet hozó koncepció, amely magát az ökológiát (fenntartható-környezettudatos elveket, a problémákat, stb.) helyezi a középpontba.

Ökológiai diskurzus

A környezeti (ökológiai) problémák, már több évtizeddel ezelőtt a nemzetközi figyelem középpontjában álltak (lásd Római Klub jelentések, nemzetközi környezetvédelmi csúcsok, megállapodások). És bár nem új keletű, az ökogondolat semmit sem veszített aktualitásából, általánosan elfogadott témává, diskurzussá, mindennapjaink részévé vált. Ma „már nincs egyetlen fellelhetőségi helye, vagy kitüntetett értelmezési kerete sem” (Boda, 2000), pártpolitikai kiadványok, termékismertető, céges PR anyagok, kormányzati közérdekű felhívások, napi híradó, bulvársajtó, tudományos irodalom, mind-mind aktuális témaként kezelik. A tudományos életben sem köthető már – pontosan interdiszciplináris jellege miatt – egyetlen tudományterülethez, és egyre kevesebb tudományterület 'engedheti meg magának', hogy elmenjen a kérdés mellett állásfoglalás, esetleg megoldáskeresés nélkül. Új társadalom- és gazdaságelméletek alakultak ki, amelyek egyre inkább befolyásolják a politikai, és közgondolkodást. Ezek közül talán a legismertebb, a fenntartható fejlődés elmélete, amely már szinte ideoló-

giaként uralja a modern piacgazdaságok jövőképkérését. A nyomás oly erős, hogy tudományágak értelmezési tartományuk alá vonják az ökológiát, mint új vizsgálati szempontot, környezeti elemet, így születtek/születnek ökológiai kérdésekkel foglalkozó részterületek, mint pl. ökológiai közgazdaságtan, környezeti etika, ökomarketing stb.

A tanulmány központi témaként a legutóbb említett tudományterület vizsgálatára fókuszál, tudományelméleti kereteinek tisztázását tűzi ki célul. Mindközben felvázol egy új szemléletű ökomarketing megközelítést, amely a szerző megítélése szerint jelentékenyebben képes hozzájárulni az ökológiai diskurzushoz.

Az ökomarketing fejlődési tendenciái

A kezdetek

A természeti környezet, a társadalmi-gazdasági folyamatok és a marketing tevékenység összehangolását célzó, viszonyrendszerét leíró ökomarketing közel három évtizedes múltja tekint vissza. Igen vitatott marketing kategóriának tekinthető, hiszen mind a mai napig igen változatos szemléletű írások látnak napvilágot az irodalomban az értelmezési kereteket tekintve. Vitatottsága legfőképpen az 'alapértelmezett' működési terület (mikroszféra – vállalatok) és a természeti környezeti törvényszerűségek, a fenntartható fejlődés filozófiáinak összeegyeztethetlenségéből adódik. Már a kezdetektől erőltettség volt érzékelhető a vállalati marketing ilyen irányú szerepvállalását illetően. Nem véletlen, hogy az első zöldmarketing írások a marketing-környezeti kihívások, trendek meglovasításáról szólnak, és nem tesznek mást, csupán a hagyományos alapmarketinget zöld kommunikációval 'fejlelik' meg. A fogyasztói visszhang teljesen egyértelműen arra utalt, hogy a korai zöld reklámokkal szembeni fogyasztói szkepticizmus erős, sokkal nagyobb arányban találták ezeket félrevezetőnek, mint a hagyományos marketingkommunikációt. A mélyebb kutatások rámutattak, hogy a fogyasztók érzékelték a marketing, illetve háttérében a vállalatirányítás, vállalati működés elégtelen, hiteltelen megjelenését ezen a területen, vagyis nem érezték a releváns kapcsolatot a zöld termékek és a környezeti problémák megoldása között (*Mohr, Eroglu, Scholder Ellen*, 1998).

A kutatók reakciói, amellet, hogy érzékelik és azonosítják a 'greenwash'¹⁾ fogalmát, szűklátókörűséget mutatnak. Hihetetlen nagy vizsgálódási kedv mutatkozik ekkor a zöld-marketingkommunikációs érvrendszer körül, hiszen a szerzők többsége a sikertelenség okait a zöld marketingkommunikáció gyakorlatában keresi (*Iyer–Banerjee* 1993, *Carlson, Grove, Kangun* 1991, 1993, *Banerjee, Gulas, Iyer* 1995, *Zinkhan–Carlson* 1995, *Obermiller* 1995), *Kilbourne* (1995), és *Ahonen et al.* (2001), kicsit messzebb tekintenek, és utalnak rá, hogy a marketing zöld gondolatokra alapozott kommunikációja (zöld

kommunikáció) nem lehet hiteles alapértelmezésbeli változatlanság mellett, csupán a növekvő fogyasztói érzékenység, környezeti tudatosság adta piaci lehetőségek kiaknázása.

A nagy 'zöld kommunikációs láz' lecsengése után mind a gyakorlat, mind az elmélet is elkezdett azon munkálkodni, hogy a kommunikáció mögötti tartalom (a vállalatvezetési gyakorlat) hitelesebbé váljon. A zöld marketinggel foglalkozó írások átalakultak, fejlődött a szemléletük és argumentációs bázisuk. Korán megjelent a fenntartható fejlődés gondolatának, szemléletének adaptációs igénye, amely a vállalatirányítás (és a zöld marketing) célrendszerébe épülve, megkísérelte a gazdálkodási tevékenységet 'fenntarthatóbbá' tenni. Ezt a folyamatot támogatták az egyre ismertebbé váló környezet- és minőségbiztosítási rendszerek, tanúsítványok, a környezetgazdálkodás fejlődő területe, az állam részéről az erősödő környezeti szabályozás, és a nemzetközi megállapodások megjelenése a környezetvédelem területén. Az üzleti gyakorlatban számos új fogalom szilárdult meg ekkor (pl. 'környezettudatos vállalatirányítás', 'teljes termékéletciklus vizsgálat', 'anyag- és energiagazdálkodás', 'tisza technológia – ökohatékonyság', 'meghosszabbított élettartam', 'hulladékkezelés', 'záródó termékpályák' stb.). A '80-as évek végére újra fellángoló környezeti érzékenység és a hihetőbbé váló üzleti teljesítmény lehetőséget adott a termékek/szolgáltatások, illetve összességében a vállalat versenyterületének kiszélesítésére, új típusú versenyelőnyök, differenciáló tényezők kialakítására (Peattie, 2001).

Összességében ez a folyamat már jelentős fejlődést mutat, mind az elmélet, mind a gyakorlat területén (a kormányok erélyes fellépésével és nemzetközi egyezmények, megállapodások megjelenésével külön lökést adva a folyamatnak), elmozdulás az ökológiai problémák valós kezelésének irányába.

Az ökomarketing területe – viszonylag jelentős múltja ellenére – még mindig éretlen, kiforratlan, konszenzusmentes területe a marketingirodalomnak²⁾. Az üzleti szemlélet vs. ökológia fent említett alapvető ellentmondását az egyes szerzők eltérő szemléletű megközelítésekkel kísérlik meg feloldani. A tanulmány további részében célokom az ökomarketing további fejlődési lépéseinek azonosítása, hiszen továbbra is élénk, újabb és újabb vitákat generáló érdeklődés mutatkozik a téma iránt.

Az ökomarketing fejlődése Peattie-t (2001) is foglalkoztatta. Harminc év ökomarketing irodalmát és vállalati gyakorlatát áttekintő és rendszerező tanulmányában három fejlődési szakaszt különít el egymástól: az ökológiai, a környezeti és a fenntartható zöld marketing 'korszakát' (Peattie, 2001). Alapvető különbség mutatkozik azonban Peattie és a jelen tanulmány szemlélete, vizsgálati fókusza között. Bár mind a kettő ökomarketingen belül mutatkozó fejlődési irányokat kutatja, Peattie a vállalati folyamatokat felölelő ökomarketing fejlődését korszakolja, jelen tanulmány pedig az említésre kerülő szerzők szemléletének alakulását vizsgálja, az ökomarketing értelmezési tartományának változását tekintve a fejlődés fokmérőjének.

Az értelmezési tartomány alakulása – az ökológia középpontba kerülése

A napjainkban általánosan elfogadott ökomarketing felfogás szerint a kategória értelmezési tartománya a mikroszférára, ezen belül is a vállalatokra koncentrál. A téma körüli vitában véleményüknek hangot adó szerzők többsége tehát az ökomarketinget mint vállalati marketingtevékenységet értelmezi, általában a zöld marketingről, mint menedzsment folyamatról beszélnek, és alkalmazási területeit, eszközeit is csak a vállalati tevékenység szempontjából vizsgálják.

A tanulmány további részében olyan ökomarketing megközelítések kerülnek bemutatásra, amelyek álláspontom szerint szemléletbeli fejlődést, előrelépést jelentenek, vagyis az elméletek értelmezési tartományának változása tapasztalható. (A sorrend ebben a formában érzékeltetni kívánja a fejlődés irányát.)

Mainstream – mikroszemlélet

Ennek a szemléletnek számos követője, szélesnek mondható irodalma van, így a vállalati ökomarketingről számos forrásból tájékozódhatunk. (Peattie, Ottman, Meffert & Kirchgeorg, Polonsky, stb.) Tipikus példaként Peattie (1992) véleményét bemutatva: „Az öko- vagy zöld marketing olyan marketingalkalmazási terület, amely a globális környezet állapotával és az élővilággal (beleértve az emberi életet is) kapcsolatban növekvő felelősséget érez” (Peattie, 1992, 11. p.). Peattie a jövő stratégiai irányvonalának tartja a zöld marketinget, és olyan menedzsment folyamatként definiálja azt, amely felelősséggel viseltetik a fogyasztók és a társadalom igényeinek felderítésében, előrejelzésében és teljesítésében, olyan módon téve mindezt, amely nyereséges és egyben fenntartható.

Egy másik tipikusan mikroszemléletű álláspont Fulleré. A szerző az ökomarketinget fenntartható marketingként nevezve, definíciójában a tervezési, a megvalósítási és az ellenőrzési folyamat jelentőségét hangsúlyozza, illetve véleménye szerint a fejlesztésnek, a termékárazásnak, a promóciónak és a disztribúciónak teljes mértékben meg kell felelnie egy hármas kritériumrendszernek, amelynek alkotói: a) a fogyasztói szükségletek kielégítése, b) a szervezeti célok figyelembe vétele, c) a vállalati folyamatok ökológiai rendszerrel való összhangba hozása (Fuller, 1999).

Tehát mindkét definíció a vállalati folyamatokra koncentrálva képzeletben el a társadalom/gazdaság és a környezet viszonyrendszerében felmerülő problémák kezelését.

Kitekintés a vállalati 'bűvkörből'

Vannak szerzők, akik ha nem is lépnek ki, de legalább kitekintenek a vállalati 'bűvkörből', és a környezeti problémák kezelésében szerepvállalásra képesek, egyéb szereplők aktivitását, vállalati tevékenységre ható tevékenységét is vizsgálják. Így például Szolnoki Győzőné Karkus Mária (1999), aki bár a zöld mar-

ketingtevékenységet a vállalatnak tulajdonítja, utal arra, hogy „a kívánt vállalati szemlélet csak akkor alakul ki és terjed el, ha a kormányzat és a piaci szereplők hathatósan ilyen irányba ösztönzik a vállalatokat” (Szolnokiné, 1999, 138. p.). A vállalati ökomarketing tevékenység nála a preventív környezetpolitikának³⁾ – amelyet a vállalat folytat – csak az egyik, de korántsem egyetlen eszköze.

Hasonló véleményt képvisel *Frank Belz* (1998) is, aki mikroszinten – bár már a vállalati kereteket feszegetve – újrastrukturálja az ökomarketing tevékenységeket és egy szintekre bontott, integrált struktúrát vázol fel. Négy szint jelenik meg ebben a rendszerben: egy makronak titulált *átalakító* (transformative); két mikro, (egy *stratégiai* és egy *operatív*); és egy – a mikro és makro szintet hídként átfogó – *normatív* szint. A legfelső szinten álló ökomarketing erős 'átalakító' hatással (lobby) bír a vállalati környezetre a környezeti politikán és a társadalmi/fogyasztói szemlélet befolyásolásán keresztül. A lehető legtöbb fórumon való aktív szerepvállalásra, együttműködésre, véleménynyilvánításra ösztönzi a vállalatokat, a meglévő piacok átformálása, illetve új piacok feltárása céljából. A stratégiai és az operatív szintű ökomarketing értelmezési tartománya bár azonos a mainstream ökomarketingével, mégis újszerű gondolatokat hoz. Bevezeti az ökológiai tömegpiac (Ecological Mass Market) és a teljesítményértékesítés (Performance Sales) fogalmát, amelyek új szemléletet képviselnek az irodalomban. Külön szintként tünteti fel a normatív ökomarketinget, amely híd szerepet tölt be a makroátalakító és a mikro stratégiai és operatív szint között. Funkciói a legitimáció megteremtése, az állandó kritikai szemlélet jelenléte a helyes vezérelvek megtalálása céljából, és végül a piacok befolyásához szükséges irányelveket adó vizionáló, orientáló szerep.

Belz újat hoz a vállalati ökomarketing gondolkodásban (Peattie, Belz elméletét, megközelítését az ökomarketing harmadik korszakához sorolja összefoglaló munkájában (Peattie, 2001, 143–144. p.). Értzi az erős együttműködési kényszert a környezettel (nemzeti és nemzetközi civil szervezetek, kormányzati politika) a hatékony környezeti problémakezelés érdekében – erre utal az elkülönülten kezelt átalakító/transformatív ökomarketing szint, mégsem lép túl az ökomarketing vállalatorientáltságán.

Csutora–Kerekes (2004) könyvükben nem állást foglalva, tényszerűen viszonyulnak az ökomarketing kérdésköréhez, bemutatva mind az általuk is „hagyományosnak” nevezett ökomarketing felfogást (vállalat központú), mind pedig egy a Belz megközelítést visszatükrözni látszó 'szolgáltatói gazdaság' koncepciót, amely a Belz-i elmélet mikroszintjén jelenik meg, és a gazdaságon áthaladó anyagáram csökkentésére koncentrál.

Németh Patrícia (1999, 2004) ökomarketingről vallott álláspontját tekintve egyértelműen azon szerzőkhöz tartozik, akik komplex vállalatirányítási szemléletként, illetve tevékenységként értékelik azt. Az öko- és a hagyományos marketing közötti alapvető különbséget abban látja, hogy „a zöldmarketing a piac-

centrikus gondolkodásmód tartalmát új vonásokkal – a környezetvédelmi kérdésekkel, a környezetcentrikussággal – egészíti ki” (Németh⁴⁾). Mégis itt említem, mert több tanulmányában⁵⁾ is foglalkozik a verseny és a környezetvédelem kapcsolatával, elemzi a verseny funkcióit (jóléti, allokációs, hatékonysági), hogy vajon képesek-e ezek önmagukban is lehetővé tenni a környezet szempontjából optimális gazdálkodási helyzet kialakulását. (Ebben a gondolatmenetben implícite benne foglaltatik a marketing, mint a piac által életre hívott szemlélet/eszközrendszer környezeti problémakezelésre való alkalmasságának elemzése is). Megállapítja, hogy bár a verseny funkciói akár a környezet szempontjából ideális gazdálkodási környezetet is képesek lehetővé tenni, önmagukra hagyva azonban – a nem ideális környezeti feltételek miatt (politikai, jogi, gazdasági, kulturális, stb.) – nem képesek hatékonyan működni a környezeti externáliák kezelésében. Ezért a verseny (vállalatirányítás) és a környezetvédelmi politika összehangolásának szükségessége mellett teszi le a voksát, kitékintve ezzel a mikroszintről. Egy másik tanulmányában két olyan ökomarketing stratégiát is említ – konfrontációs, illetve progresszív –, amelyek nem kezelik adottságként a politikai/jogi környezetet. Az első a vállalat gazdasági/egyéb pozíciójából fakadó lobby erőt veti latba (profit)érdekei képviselőjére, a második pedig megelőző jelleggel (szintén nem kooperálva), elébe megy a környezetvédelmi szabályozásnak. A stratégiák azonban egyrészt vállalati stratégiák, másrészt a szerző ezeket nem hozza azonban összhangba az előző tanulmányában leírtakkal (piac – környezeti politika összehangolásának szükségessége), ami azt jelenti, hogy az egyeztetési folyamat vállalaton kívüli szereplőit és folyamatait nem tekinti az ökomarketing területéhez tartozóknak.

Nem úgy *Apaiwongse* (1994), aki az említett szerzők közül a legmesszebbre jut az ökomarketing újragondolásában. Az ökomarketinget teljesen elkülöníti a marketing egyéb fajtáitól, „nem azért mert teljesen más/új eszközöket és technikákat kínál, hanem mert az ökológiai problémák megoldására irányuló szemlélete, jelentősen különbözik azon jogi-szabályozási módszerektől, amelyeket a köz- és üzleti szférában alkalmaznak.” (*Apaiwongse*, 1994, 41. p.) Központi feladatnak a környezeti problémák megoldását tekinti, és az ökomarketing koncepcióját a környezeti krízis megoldására irányuló marketingstratégiaként fogalmazza meg. Az ökomarketing értelmezési tartományának a vállalatimarketing-központ, és a kormányzati környezeti politika bizonyos tevékenységeinek közös halmazát tekinti, és a két szereplő közös felelősségvállalásának szükségességére hívja fel a figyelmet a környezeti problémák hatékony kezelése érdekében. Példaként egy olyan központi környezetpolitikai megoldást említ az USA gyakorlatából – az EPA’s Bubble-t –, amely irányelvként, megvalósítandó célkitűzés-ként funkcionál, és amelynek teljesítéséhez vezető utat a vállalati szféra (marketing központ) szabadon, önkéntes alapon választhatja meg. Ezzel erős szemléletbeli változást hoz az ökomarketing felfogásban, értelmezési tartományát ki-

szélesíti a makro szféra környezeti problémákra irányuló 'marketing tevékenységeivel'.

A fejezet összegzéseként megállapítható, hogy a bemutatott elméletek mind-egyikében fellelhető több-kevesebb elmozdulás egy integráltabb szemlélet irányába. A szerzők egy része érzi, hogy kormányzati politikai, technológiai, társadalmi szemléletbeli, hozzáállásbeli változásra és együttműködésre van szükség a környezeti problémák kezeléséhez. *Michael Saren* (2000) gondolatai – amelyeket Fuller Fenntartható marketing című könyvéről írt recenziójában fogalmaz meg – alátámasztják az eddig leírtakat. Rámutat arra, hogy nem lehet csupán menedzsment (vállalati) szemlélettel közelíteni egy olyan tagadhatatlanul radikális cél felé, mint a fenntarthatóság. Csupán egy 'zöld kiterjesztést' kapó alapmarketing (illetve a 4P) alkalmazása nem vezet fenntarthatósághoz, ahhoz az emberek, a társadalom és a technológia alapvető változására van szükség (*Saren, 2000*).

A következőkben olyan megközelítés kerül bemutatásra, amely ezeket a szempontokat figyelembe veszi.

Ökológia ügyek marketingje új megközelítésben⁶⁾

A zöld marketing, témájából adódóan – a környezet és az élővilág állapotáért érzett felelősség, aggodalom – nehezebben értelmezhető egy alapvetően profitérdekektől vezérelt gazdálkodási egység keretei között. A piaci autonómia ezt a típusú szemléletet nem tolerálja, hacsak nem hajt hasznot ez a fajta „aggodalom”.

Az tapasztalható, hogy ilyen típusú érzékenység, felelősségtudat általában nonprofit szervezetektől, az államtól, esetleg a társadalom egyéb nem üzleti tevékenységet végző csoportjaitól várható. A (környezeti) problémák tetemes részéért azonban a gazdaságon átfolyó anyagáram (energia- és nyersanyag-felhasználás), illetve ennek növekvő, vagy akárcsak stagnáló szintje okolható, ezért a probléma kezelése is ezen a területen szükséges. A piaci autonómia azonban alapvetően, legfőbb célként a túlélés, illetve a sikeres működés irányába hajtja szereplőit, így a 'gazdálkodási keretek' érintetlenül hagyása mellett nem várhatunk eredményeket.

A vállalat környezetét alkotó szereplők (akikhez különböző mértékben ugyan de a vállalatnak alkalmazkodni kell és akiknek egy részétől már elvárható környezeti érzékenység), képesek olyan feltételeket teremteni a vállalat számára, amelyek a környezettudatos gazdálkodás – fenntartható fejlődés gondolatát preferálják.

A *vállalati környezettudatosság* tehát az az érzékenység, amelyet egyrészt külső hatásra, a környezethez való alkalmazkodási folyamaton keresztül – profitérdekeltségtől vezérelve –, másrészt belső szervezeti készítés hatására, tanulási, fejlődési folyamat során tesznek magukévá a vállalatok.

Amennyiben tehát szemléletünk középpontjába a fenntartható fejlődés eszmerendszerét, filozófiáját helyezzük és fő célként az ökológiai problémák kezelését fogalmazzuk meg, nyilvánvalóvá válik, hogy mindez „nem menedzselhető csupán mikroszintű feladatként, a szociális felelősség nem hárítható kizárólag a vállalati szektorra” (Orosdy 2005). A következő definíció jól érzékelteti ezt a szemléletet.

„Az ökomarketing lényegét *egyrészt* a fenntartható fejlődés koncepciójában megjelenő főbb részterületek; a komplex környezetgazdálkodás, a környezetvédelem, az energiagazdálkodás, a 'fogyasztásoptimalizálás' és a 'dematerializálás' (anyagmentesítés) elvének *széleskörű társadalmiasítása*, azaz a lakossággal való megismertetése és elfogadtatása, *másrészt* ezen elvek megvalósulásának, *megvalósításának gyakorlati támogatása képezi*” (Orosdy, 2005).

Amíg az első 'cél' a társadalmat, annak gondolkodását, magatartását, addig a második – akár a társadalmon, társadalmi csoportosulásokon, akár állami szabályozó, ösztönző tevékenységen keresztül – a teljes mikroökonómiai szintet, vagyis a gazdálkodási tevékenységet és a lakosságot egyaránt érinti (Orosdy, 2005).

Az ökomarketing szintjei és dimenziói

Az ökomarketing szintjei és dimenziói, (vagyis szereplői) két gondolatsort követve is azonosíthatóak.

Első esetben abból a – már levezetett – gondolatmenetből indulunk ki, hogy bár a piac (verseny) funkciói akár a környezet szempontjából ideális gazdálkodási környezetet is képesek lehetővé tenni, önmagukra hagyva mégsem alkalmasak – a nem ideális környezeti feltételek miatt (politikai, jogi, gazdasági, kulturális, stb.) – hatékonyan működni a környezeti externáliák kezelésében. Amennyiben a játékszabályok, piaci lehetőségek, változnak a vállalatok a megváltozott piaci körülményekhez alkalmazkodva (proaktívan, reaktívan, stb.) reagálnak. A vállalati környezet szereplői tehát szemléletükkel, törekvéseikkel, tevékenységükkel olyan kereteket 'szabhatnak' a vállalati gazdálkodásnak (ki-ki erejéhez mérten), amely a környezet szempontjából is optimális. A gondolatmenet végén azonosíthatóvá válnak azok a szereplők, akik ebben a szemléletben az ökomarketing tevékenységből részt vállalnak. (A vállalatok ekkor az ökomarketing központi szereplői, és a többi közreműködő szereplő ökomarketing tevékenysége elsődlegesen – bár nem kizárólagosan – az ő környezetüket alakítja, ezáltal hatva gazdasági tevékenységekre és a környezetre.)

A második esetben a gondolatmenet kiinduló pontja a környezet iránt érzett aggodalom, felelősség, a problémák megoldására való törekvés, (amelyek koncentráltan a fenntartható fejlődés szemléletében⁷⁾ jelennek meg). Ezután sorra vehetőek azok a szereplők, és folyamatok, amelyek az 'ökológiai ügyek marketingjében' – vagyis a környezeti problémák kezelésében – szerepet vállalnak.

1. ábra

A vállalati, illetve marketing környezet szereplői szintjeként

<i>Makroszinten</i>	állam, önkormányzatok, nemzetek felett álló szervezetek, intézmények
<i>Mezoszinten</i>	civil szerveződések, alulról kiinduló intézményesedett szerveződések (pl. kistérségi társulások)
<i>Mikroszinten</i>	lakosság, versenytárs vállalatok

Forrás: Saját szerkesztés.

Konklúzió

Mindkét gondolatmenet végül ugyanarra az eredményre vezet. Az ökomarketing fontos, központi szereplője az üzleti szféra, hiszen a (környezeti) problémák tetemes részéért felelős (a gazdaságon átfolyó anyagáram levezénylésével), ám nem kizárólagos szereplője, sőt. A 2. ábra részletesen bemutatja az ökomarketingból részt vállaló szereplőket, elkülönülten szerepeltetve a gazdasági szférában, az üzleti szektoron kívüli nonprofit/társadalmi dimenzióban, és a kettő határmezsgyéjén tevékenykedőket.

2. ábra

Az ökomarketing szintjei és dimenziói

	<i>Gazdasági</i>	<i>Gazdasági és társadalmi</i>	<i>Társadalmi</i>
<i>Makroszint</i>	nemzetközi gazdasági intézmények, pl. WTO, GATT, Világbank stb.	EU, állam régiók, önkormányzatok	nemzetek feletti szervezetek, intézmények, nemzetközi társadalmi jellegű szervezetek, pl. ENSZ
<i>Mezoszint</i>	–	szakszervezetek, kistérségi szerveződések	zöld mozgalmak, fogyasztóvédelmi, civil szervezetek, zöld pártok
<i>Mikroszint</i>	vállalatok	részben vagy teljesen állami tulajdonban lévő, piaci versenyhelyzetben működő <i>vállalatok</i> (pl. Biokom) <i>vevők/fogyasztók</i>	állampolgárok

Forrás: A szerző átdolgozása, Orosdy [2005, 4. p.] és Bartha [2005, 37. p.] munkájában megjelenő táblázatok alapján.

Az egyes szereplők (dimenziók és szintek) és az integrált szemléletű öko-marketing megközelítés – 'ökológiai ügyek marketingje' – részletesebb bemutatása, mélyebb értelmezése azonban már következő tanulmányok feladata.⁸⁾

Zárásként és érdekességként az ökomarketing és a marketing fogalmi körének kiterjesztésével születő marketing kategóriák közötti kapcsolódási pontokra érdemes figyelmet szentelni.

A marketing területe, fogalmi rendszere, értelmezési tartománya (piac, üzleti szféra) 1968–69 (az ún. fordulat) előtt viszonylag homogén, egységes volt. A Kotler és szerzőtársai (Levy, Zaltman, ...) által indított fogalmi kör 'kiszélesítéssel' azonban olyan folyamatok indultak el, amelyek feszegették, néhol át is törték a régi kereteket, sokszínűvé, differenciálttá téve ezzel a marketing palettát, lásd például: a marketing társadalmi felelőssége, szociális marketing, non-profit marketing stb. Az említett – azóta már széles szakirodalommal bíró – marketing területek, kiemelték a marketinget éltető közegéből, a piac felügyelet alól, átirták működési területét, értelmezési tartományát (nem üzleti szférák).⁹⁾ Közös bennük továbbá, hogy a nyereségcél elé helyeződnek bizonyos társadalmajobbító/jól-léti célok, illetve tárgya (terméke) is megfoghatatlanabbá válik, sokszor ideák, eszmék, filozófiák kerülnek középpontjába.

Felvetődik a kérdés, mi történik, ha a fenntartható fejlődés, az ökológiai problémák kezelése szorul marketingelésre? Az ökomarketing és az említett területek közötti kapcsolat e kérdéskör kapcsán keresendő. Vegyük sorra:

Szociális marketing: A legszorosabb kapcsolat a szociális marketinggel szemben érzékelhető. Kotler és Zaltman: „Social Marketing: an Approach to Planned Social Change” írásában jelenik meg először a szociális marketing kifejezés. „A szociális marketing nem azonos a szakirodalomban már korábban megjelent társadalmi marketinggel, ugyanis nem a marketing és a társadalom viszonyát firtatja, hanem azt, *hogyan lehet társadalomjobbító célokat minél szélesebb körben, vagy inkább éppen a megfelelő körben elterjeszteni.*” (Kiss, 1999, 62. p.) Olyan célokra kell itt gondolni, mint pl. a balesetmentes közlekedés, dohányzásról való leszokás vagy éppen az ökológiai értékek tiszteletben tartása, a környezettudatosság. A gondolatmenetet tovább fűzve érzékelhetjük az ökomarketing és a szociális marketing közötti szoros kapcsolatot, akár az ökomarketinget a szociális marketing egy konkrét megvalósulási formájaként is értelmezhetjük.

Nonprofit marketing: 'Az ökológiai ügyek marketingjének' szereplői közül a vállalati szféra kivételével szinte mindenki ide sorolható. Ezért ez a kapcsolat is erősnek mondható, szemlélete, eredményei alkalmazásra érdemesek.

Kormányzati/közszféra marketing: A makroszinten végzett ökomarketing tevékenység szinte kivétel nélkül közszféra (public policy) marketingként értékelhető, ezért az új szemléletnek érdemes figyelembe vennie a kormányzati marketing irodalom és gyakorlat eredményeit.

Jegyzetek

- 1) A greenwash/greenwashing a környezeti reklámozással egyidős fogalom, amely megtévesztő, túl általános, hiányos, illetve nem hihető érvekre alapozott marketingkommunikációt jelent. A fogyasztói környezeti tudatosság ébredésének, növekedésének tulajdonképpeni meglovagolása, valós vállalati háttéranyagok nélkül, az szervezeti/vállalati irányítási filozófia változatlan-sága mellett.
- 2) Lásd például a terminológiai egységesség hiányát mind a mai napig. A leggyakrabban, többnyire szinonimaként használt kifejezések: zöld/zöldebb marketing (Prakash 2002, Peattie 1995, Csutora-Kerekes 2004), öko/ökológiai marketing (Belz 1998, Németh, P. 1999, Apaiwongse 1994), környezeti marketing, fenntartható marketing (Fuller, 1999).
- 3) A *preventív környezetpolitika* nála a megelőzés elvét középpontba állító vállalati politika, amely olyan új társadalmi értékrend kialakulását feltételezi, és egyben jelenti, ami az ökológiai értékekre koncentrál, és ennek megfelelő fogyasztói és termelői magatartásváltozás kialakítását hangsúlyozza.
- 4) http://korny10.bke.hu/15eves/tanulmanyok/nemeth_p.pdf
- 5) Németh Patrícia: 'A környezetvédelem szerepe a versenyképességben', 'A versenyképesség és a környezetvédelem kapcsolata', illetve 'Az ökomarketing szerepe a megelőző környezetvédelemben.
- 6) A koncepció közös gondolkodás eredménye, amelyben a gondolatébresztő kiinduló elmélet Orosdy Bélától származik. (Orosdy, 2005)
- 7) A fenntartható fejlődés természetesen egy jóval komplexebb, átfogóbb fogalomrendszer, ami a gazdasági- társadalmi és környezeti fenntarthatóságot integrált rendszerben kezeli.
- 8) Részletesebben tájékozódni az 'ökológiai ügyek marketingjéről' addig is (Orosdy, 2005) tanulmányából, illetve (Bartha, 2005) szakdolgozatából lehet.
- 9) Hatására erős, végtelenítettnek tűnő marketingelméleti vita bontakozott ki. A témában számos szerző adott hangot véleményének, ezért a továbbiakban a 'marketing elméleti kiterjesztésnek' értékelésével én nem foglalkozom.

Irodalomjegyzék

- Ahonen, V. et al. [2001]: *Green advertising: greenwash or a true reflection of marketing strategies?* = Greener Management International. 2001. Spring. Issue 33. 59–70. p.
- Apaiwongse, T. S. [1994]: *The influence of green policies on a dual marketing center: An ecological marketing approach* = Journal of Business & Industrial Marketing. Vol. 9. 1994. No. 2. 41–50. p.
- Banerjee, S. – Gulas, C. S. – Iyer, E. [1995]: *Shades of green: A multidimensional analysis of environmental advertising* = Journal of Advertising. Vol. 24. 1995. No. 2. 21–31. p.
- Bartha Júlia [2005]: *A makro- és mezoszintű ökológiai marketing gazdálkodási tevékenységet, valamint társadalmi gondolkodást befolyásoló szerepe*, Szakdolgozat, PTE KTK, 2005
- Belz, F. [1998]: *Eco-marketing 2005: Beyond environmental management systems*. 7th. International Conference of the Greening of Industry Network. Rome. 1998. Nov. 15–18.
- Carlson, L. – Grove, S. J. – Kangun, N. [1993]: *A content analysis of environmental advertising claims: A matrix method approach* = Journal of Advertising. Vol. 22. 1993. No. 3. 27–39. p.

- Csutora Mária – Kerekes Sándor [2004]: *A környezetbarát vállalatirányítás eszközei*. Bp. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. 2004. 222 p. (9. fejezet: Zöld marketing 189–215. p.)
- Graham, P. [1994]: *Marketing in the public sector: Inappropriate or merely difficult?* = Journal of Marketing Management. Vol. 10. 1994. Issue 5. 361–375. p.
- Iyer, E. – Banerjee, B. [1993]: *Anatomy of green advertising* Advances in Consumer Research. Vol. 20. 1993. 494–501. p.
- Kangun, N. – Carlson, L. – Grove, S. J. [1991]: *Environmental advertising claims: A preliminary investigation* = Journal of Public Policy & Marketing. Vol. 10. 1991. Fall. 47–58. p.
- Kilbourne, W. E. [1995]: *Green Advertising: Salvation or Oxymoron?* Journal of Advertising. Vol. 24. 1995. No. 2. 7–19. p.
- Kiss Balázs [1999]: *1968, a politikai marketing születése*. 'Eper és mér' – Fordulat. 1999 tavasz–nyár. 51–77. p.
- Kovács Anna [1999]: *Környezeti marketing*, Marketing & Menedzsment. 1999. 1. szám. 47–51. p.
- Mohr, L. A. – Eroglu, D. – Scholder Ellen, P. [1998]: *The development and testing of a measure of skepticism toward environmental claims in marketer's communications* The Journal of Consumer Affairs. Vol. 32. 1998. No. 1. 30–55. p.
- Németh Patrícia [1999]: *Ökomarketing a 21. század küszöbén I. és II. rész*, Marketing & Menedzsment. 1999. 1. és 2. szám. 41–46. és 23–28. p.
- Németh Patrícia [2004]: *Az ökomarketing szerepe a megelőző környezetvédelemben*. In.: Kerekes – Kiss (szerk.): *Környezetpolitikánk európai dimenziói*. Magyarország az ezredfordulón, Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok sorozat. Bp.: MTA Társadalomkutató Központ. 2004. 247–255. p.
- Németh Patrícia: *A versenyképesség és a környezetvédelem kapcsolata*. http://kornyl10.bke.hu/15eves/tanulmanyok/nemeth_p.pdf. (2006. okt. 13.)
- Obermiller, C. [1995]: *The baby is sick/the baby is well: A test of environmental communication appeals* = Journal of Advertising. Vol. 24. 1995. No. 2. 55–70. p.
- Orosdy Béla [2005]: *Az ökológiai ügyek marketingje új megközelítésben* Marketingoktatók Országos Konferenciája. (konferenciakiadvány – CD formátum) Győr. 2005.
- Peattie, K. [1992]: *Green Marketing*. Longman Group UK Ltd. London. 1992.
- Peattie, K. [2001]: *Towards sustainability: The third age of green marketing* = The Marketing Review. Vol. 2. 2001. Issue. 2. 129–146. p.
- Prakash, A. [2002]: *Green Marketing, Public Policy and Managerial Strategies* = Business Strategy and the Environment. Vol. 11. 2002. 285–297. p.
- Saren, M. [1999]: *Reviews the book 'Sustainable Marketing: Managerial-Ecological Issues'*, by D. A. Fuller = European Journal of Marketing, Vol. 34. 2000. Issue 5/6. 747–748. p.
- Smith, T. M.: *A zöld marketing mítosza*, in: Boda Zsolt könyvismertetése, Kovász, 2000 Tavasz–Tél, IV. évfolyam, 1–4. (89–94. old.)
- Szolnoki Gyözőné Karkus Mária [1999]: *A zöld marketing és gazdasági környezete*. Mezőgazda kiadó. 1999.
- Zinkhan, G. M. – Carlson, L. [1995]: *Green advertising and the reluctant consumer*, Journal of Advertising. Vol. 24. 1995. No. 2. 1–6. p.

Eco-marketing

The main goal of this study was to obtain a clear view of the field of eco-marketing by collecting, comparing and systematising the most significant approaches demonstrated in the recent literature.

Although the issues of eco-marketing have been discussed for several decades, the discipline is still unintelligible, immature and lacking consensus in the literature of marketing. This derives from the contradiction inherent in the current market operations (of companies at the micro-level), the philosophy of sustainable growth and the characteristics of Nature. There is no consensus in the literature in many fields, and major differences among writers are outlined in the overview. These include the lack of consensus regarding eco-marketing terms (various expressions are used: ecological / green / greener / sustainable / environmental) or the views of analysts regarding the content, goal and subject of eco-marketing and its relationship to traditional fields of marketing. On the other hand, these diverse perspectives meet at several points (there being significant overlaps), the theories can be categorised and an obvious trend in the development of the approaches can be identified. The first publications on green-marketing concentrated on green-communication, although these only concentrated on the potential advantage to be gained from communicating the challenges of the marketing-environment. It comprised nothing more, in fact, than an expansion of basic corporate marketing by green-communication. After this period of 'green-communication fever' was over, both in theory and practice, reality began to replace it as the content of communication. In general, this process showed solid development, with international agreements and strict government measures supporting it, so directing problem management towards real action.

Today, the basically accepted concept of eco-marketing restricts the framework to the micro-level, and particularly to the company level. This approach has many followers and a wide range of literature offering extensive sources of information on corporate eco-marketing. (Peattie, Ottman, Meffert & Kirchgeorg, Polonsky etc.). There are, however, other authors who, whilst maintaining the interpretation of eco-marketing at corporate level, involve other players in their scope of analysis, assuming that they have influence over environmental issues. In the following part of my study I assembled a number of authors who have started to broaden the scope of their analysis and the interpretation framework of eco-marketing, and I outline the more characteristic approaches. At the end of the study I offer a perspective of my own which is, to some extent, compatible with the general trend, but which defines a completely new concept, concentrating on ecology (sustainability, the environment, ecological dilemmas etc.) as the main subject.

A KAPCSOLATHÁLÓ-ELEMZÉS ALKALMAZÁSA AZ INNOVÁCIÓKUTATÁS TERÉN

Bodó Borbála

Bevezetés

A globalizáció folyamán egyre több szó esik az innovációs kapcsolatrendszeréről és hálózatokról, mint a vállalati siker letéteményeseiről. Valóban, azok a vállalatok melyek a többiektől elkülönülten próbálnak versenyezni, már nem képesek a technológiai fejlesztés kihívásaival megbirkózni, ellenben a kooperációs hálózatok, együttműködések jelentősége fokozatosan nő. Egyértelművé vált, hogy az innováció, s az általa elérhető siker egyre kevésbé függ a hagyományos piaci mechanizmusoktól, de egyre inkább a szervezeten belüli kooperációktól, innovációs összefonódásoktól. Ezt alátámasztja az a tény, hogy a technológiai együttműködések, közös K+F fejlesztések valamint a technológia cserék folyamatos növekedése volt megfigyelhető az elmúlt évtizedekben. Ezen jelenség tanulmányozása azonban olyan kérdéseket vet fel, melyekre az eddig bevett kutatói gyakorlat már nem tud teljes körű választ adni. Ezért is fordul egyre többek figyelmé az innovációkutatásban a kapcsolatháló-elemzésre, mely eddig még fel nem tárt erőforrásokat tartalmazhat.

A kapcsolatháló-elemzés (social network analysis) fogalma a társadalomtudományok terén egy olyan módszertant jelöl, melyet az 1960-as és 1970-es években szociológusok és szociálpszichológusok dolgoztak ki. Azonban mára a kapcsolatháló-elemzés – köszönhetően a matematikusok és statisztikusok továbbfejlesztéseinek, valamint az informatika rendkívüli fejlődésének, ami a gyors adatfeldolgozást lehetővé tette – önállósult és interdiszciplináris metodológiává vált. Más tudományágak számára is rendkívül vonzó eszköz különböző jelenségeik vizsgálatához, hiszen ezzel a módszerrel a vizsgálat nem válik atomizálttá, nem szükségszerű csupán egyes csoportokat, egyéneket, szereplőket elkülönülten, rendszerből kiemelten kezelni. A kapcsolatháló-elemzés lehetőséget nyújt az – elsősorban társadalmi – összefüggések, folyamatok több szinten történő, a szereplők kapcsolatainak keresztüli vizsgálatához. Alapfeltevése, hogy a társadalom tagjai között megvalósuló kapcsolatok – azok mennyisége, iránya, intenzitása stb. – meghatározza a résztvevők egymással szembeni és rendszeren kívüli viselkedését is.

Tanulmányom elején a kapcsolatháló-elemzés fogalmát és annak alapjait kívánom bemutatni. A második részben az innováció fogalmát, s annak különböző aspektusait igyekszem röviden összefoglalni, valamint a kapcsolatháló-elemzést az innováció terén felhasználó irodalmak gyors fejlődését igyekszem prezentálni. Végül törekszem arra rávilágítani, hogy miért válik az innováció hálózati alapú megközelítése egyre elterjedtebbé.

Kapcsolatháló-elemzés

Elmélettörténeti háttér

A kapcsolatháló-elemzés elmélettörténeti előzményei a szociometria néven ismert szociálpszichológiai elemzéseken nyugszik. A szociometria vizsgálatának tárgya a kiscsoportokban (pl.: egy iskolai osztályban) felvett, rokonszenv – ellenszenv választásokon alapuló kapcsolatok feltárása és leírása. Az adatgyűjtés után kétféle lehetőség is nyílik a csoport struktúrájának jellemzésére valamint ábrázolására:

- geometriai megjelenítés gráfokkal (szociogram), mely láthatóvá, könnyen értelmezhetővé teszi a feltárt kapcsolatokat
- valamint alkalmazható a 0 és 1 értékeket tartalmazó ún. szomszédossági mátrix (szociomátrix) is, mely a különböző mutatók kiszámítását teszi lehetővé.

A fent említett mutatók egy csoport alapstruktúrájának jellemzésére szolgálnak, s közülük nem egy – pl.: CM (centrális – marginális) mutató, ami azt vizsgálja van-e a csoportnak középpontja és azt mekkora perem veszi körül, kohéziós mutatók, melyek arra mutatnak rá, mennyire képvisel az adott csoport egy soros közösséget... stb. – azonosítható a kapcsolatháló-elemzés egy indexének a prototípusával (Szántó, 2005).

Ami miatt a kapcsolatháló-elemzésről beszélhetünk úgy mint a szociometria általánosításáról, annak elsősorban az az oka, hogy az elemzéshez használt egységek, aktorok valamint a szereplők közötti kapcsolatok konkrét tartalma a hálózat strukturális tulajdonságaira nincs befolyással. Vagyis, függetlenül attól, hogy egy iskolai osztályról és az abban kialakult rokonszenv–ellenszenv választásokról (szociometria), vagy pedig vállalatok közötti információáramlásról (kapcsolatháló-elemzés) van szó, mindkét esetben gyakorlatilag ugyanazokat az indexeket, mutatókat és ábrázolási lehetőségeket (gráfokat és mátrixokat) használjuk.

A két módszer közötti különbség – a fentiek alapján – elsősorban az elemzési egységekben, és a kapcsolatok tartalmában ragadható meg. Az 1. táblázat ezeket a különbségeket foglalja össze.

1. táblázat

A szociometria és a kapcsolatháló-elemzés összehasonlítása

	A hagyományos szociometria	A kapcsolatháló-elemzés
Az elemzési egység	– egyének	– egyének, társadalmi csoportok és szervezetek, országok, régiók stb.
A vizsgált reláció tartalma	– rokonszenv ellenszenv kapcsolatok	– rokoni, baráti, kommunikációs, tranzakciós, gazdasági kapcsolatok stb.
Az adatforrás	– szociometrikus teszt	– megfigyelés, kérdőív, interjú, dokumentumok, statisztikák

Forrás: Szántó Zoltán (2005): A társadalmi kapcsolatháló-elemzés szociometriai gyökerei.

A kapcsolatháló-elemzés fogalma és terminológiája

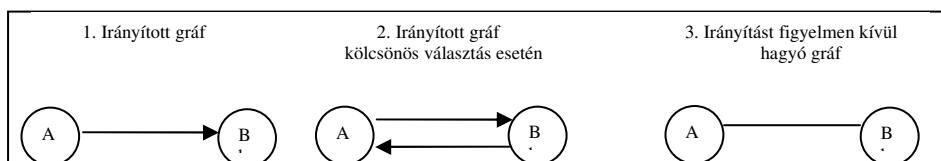
A kapcsolathálózat-elemzés fogalmára számos meghatározás született. Így többek között Steve Borgatti, Linton Freeman, Barry Wellman, magyarok közül pedig Angelusz Róbert és Tardos Róbert nevéhez is köthetők definíciók, de találkozhatunk a kapcsolathálózat-elemzés meghatározásával az INSA (Kapcsolatháló-elemzők Nemzetközi Szervezete) honlapján is. (Csizmadia, 2004)

A kapcsolatháló-elemzés számomra legjobban megragadható definíciója Ronald Burt nevéhez kötődik, aki szerint: „a cselekvési alternatívák mérlegelése (s ez által maga a cselekvés) nagymértékben függ a – kapcsolatháló-elemzés terminusaiban megragadható – társadalmi környezet szerkezeti sajátosságaitól, a szereplők társadalmi munkamegosztásából fakadó státus/szerep készleteitől” (idézi Szántó, 2005, 652.) Ez a fajta szemlélet egyaránt vizsgálja az egyes aktorok hálózatban elfoglalt helyzetét, a hálózati pontok közötti kapcsolatokat, valamint az aktorok és a kapcsolatok által kialakított hálózati struktúra egészét.

A kapcsolatháló csúcspontjait képzik a csomópontok vagy aktorok. Ezek az aktorok szinte bármik lehetnek: személyek, csoportok, szervezetek országok, fogalmak, szabadalmak...stb. A hálózatot homogénnek nevezzük, ha csomópontjai azonos típusba sorolhatók, és heterogénnek, amennyiben nem. A hálózat másik építőeleme a csomópontokat összekötő kapcsolat vagy reláció, melyet – amennyiben a hálózat ábrázolására a gráfokat választjuk – a vonalak ábrázolják. Két aktor alkotta pár (diád) közötti kapcsolat lehet irányított – ezt nevezzük ívnek –, vagy az irányítást figyelmen kívül hagyó – ezt hívjuk élnek – valamint semmilyen, amennyiben a két szereplő között nincs kapcsolat. Az él és ív közötti különbséget mutatja be az 1. ábra.

1. ábra

Irányított, és irányítást figyelmen kívül hagyó gráfok

Forrás: Saját szerkesztés.

Vagyis az ábráról is látszik, hogy irányított gráf esetén lehetőség nyílik, annak megkülönböztetésére, hogy ki a kapcsolat „kezdeményezője” valamint arra, hogy ez a kapcsolat szimmetrikus vagy aszimmetrikus-e. Mindez a többletinformáció elveszik az él alkalmazásánál, ahol is csak annyit tudunk meg, hogy a két fél között valamilyen kapcsolat van, de még azt sem tudjuk vajon kölcsönös-e (Hanneman, 2005).

Az aktorok közötti kapcsolat szorossága a gráfokban négy módon írható le (Hanneman, 2005):

- bináris esetben a kapcsolat léte vagy hiánya nyújt információt,
- jelölt (signed) gráfok esetén már megkülönböztethető negatív kapcsolat (pl.: haragos vagy versenytárs) pozitív kapcsolat, valamint a kapcsolat nem léte,
- viszonylagos gráfnál a kapcsolatok egymáshoz viszonyított ereje nyújt információt,
- és végül a gráfokhoz rendelhetőek értékek, melyek már számokban (egy bizonyos előre megadott skálán) fejezik ki a reláció szorosságát.

A hálózatkutatás abban különbözik a többi módszertől, hogy magán az analízisen belül is több szint különíthető el: mérések folytathatók a csomópontok, a csoportok és a hálózat egészének szintjén is. Az, hogy melyiket választjuk, annak függvénye, hogy mit akarunk kimutatni.

Egy kapcsolatháló-elemzés kezdetekor először a relációkban található különbségeket, és az aktorok egymáshoz viszonyított távolságát vizsgáljuk. Ezeknek a legalapvetőbb vizsgálatoknak az elvégzése, már önmagában is érdekes lehet. A szereplők egymással való kapcsolódásának különbségei segítenek megérteni viselkedésüket, és közelebb visznek jellemzőikhez. A sok kapcsolattal rendelkező viselkedése valószínűleg nagy hatással van másokra, de őt is rendkívül sok hatás éri a külvilágból, aminek feldolgozását, szűrését el kell végeznie. Beszédesebb lehet a leszakadók köre. Egy magas kapcsolati aránnyal rendelkező csoport, valószínűleg sokkal jobban tudja használni az erőforrásait, mint egy kisebb kapcsolati aránnyal rendelkező, de sokkal nagyobb a fenyegetettsége egy

járvány esetén. Az aktorok egymáshoz viszonyított távolságának vizsgálata – vagyis az, hogy hány lépében, és hány köztes szereplőn keresztül jutnak el egymáshoz, valamint, hogy hány úton keresztül képesek elérni az adott célszereplőt – szintén lényeges, s sok esetben magyarázó erővel hat.

A kapcsolatháló tulajdonságait leíró alapvizsgálatok során elsősorban a szomszédossági mátrixot, az ennek hatványaként előállítható elérhetőségi mátrixot, valamint az ezekből különböző szoftverek segítségével (pl. UCINET) számolt alapstatisztikákat használunk. A szomszédossági mátrix, egy 0 és 1 értéket tartalmazó bináris mátrix, mely a vizsgált csoport alakzatának ábrázolására és jellemzésére szolgál. Nem irányított kapcsolat esetén ez egy szimmetrikus mátrix, irányított kapcsolat esetén pedig egy aszimmetrikus mátrix, s ekkor soraiban a vizsgált relációk kezdeményezői, oszlopaiban pedig a reláció fogadói szerepelnek.

Az alapvizsgálatokon túl, véleményem szerint a kapcsolatháló-elemzéshez köthető összes vizsgálat három nagy elemzési témakörre különíthető el. Így a kapcsolathálózaton keresztül vizsgálható a hatalom vagy centralitás, a klikkek és alcsoportok, s végül az ekvivalencia vizsgálatok segítségével választ kaphatunk arra, hogy melyek azok az aktorok, amik azonos szerepet töltenek be a hálózatban.

Hatalom – Centralitás

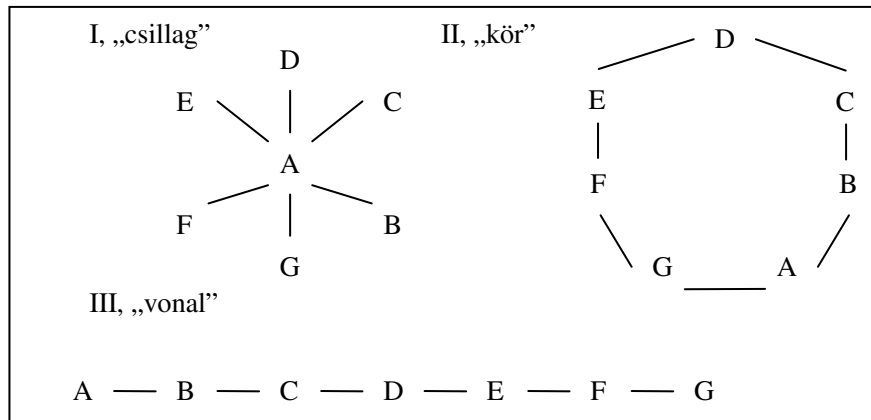
A hálózatokban való gondolkodás több szempontból is hozzájárulhat, hogy bepillantást nyerjünk a társadalmi hatalom megoszlásába. Hiszen a hatalom egyik leglényegesebb, vele született sajátossága az, hogy kapcsolatokon nyugszik. A hatalom nem értelmezhető egyedülálló, elkülönült szereplők esetén, ugyanis egy aktornak csakis akkor van hatalma, ha mások függnék tőle, ha mások viselkedését meghatározza.

A hatalom értelmezhető mind a rendszer szintjén, mind a kapcsolatok szintjén. Makro szinten vizsgálható a rendszer struktúrája, hatalom megosztása, mikro szinten pedig az aktor közvetlen kapcsolata, a rendszerben betöltött szerepe, hiszen a szereplők lehetőségei, kényszerűségei különböznek aszerint, hogy milyen a strukturális pozíciójuk. Mivel a hálózatkutatók vizsgálataik során szívesebben használják a centralitás fogalmát a hataloménál, ezért a későbbiekben én is így teszek.

A centralitás leírásához alapvetően három irányból közelíthetünk: vizsgálhatjuk a centralitás fokát, a köztességet, és az elérhetőséget. Mindhárom közelítés számszerűsítéséhez és vizsgálatához a módszerek igen széles választéka kapcsolható. Könnyebb értelmezésükhöz a 2. ábrán bemutatom a hálózatok három alapmodelljét: a „csillagot”, a „kört” és a „vonalat”.

2. ábra

Hálózatok három alapmodellje

Forrás: Saját szerkesztés.

A centralitás foka: a kapcsolatok számát mutatja. Általánosságban azok az aktorok, melyek több kapcsolattal rendelkeznek, több hatalommal, magasabb centralitással rendelkeznek. Az első esetben („csillag”) A-nak 6 kapcsolata van, míg mindenki másnak csak egy. Ennek köszönhetően A-nak több lehetősége, és alternatívája van, mint a többieknek, hiszen, ha pl.: kereskedelemről van szó, és az A és B közötti kapcsolat megszűnik A tudja ezt a kiesést pótolni a további kapcsolatain keresztül, míg B-nek ez rendkívül nagy veszteséget jelent, mert A-tól való elszakadásával elveszti a lehetőségét az összes többi ponttal folytatott kereskedelemről is. A második esetben, a körnél, már mindenkinek azonos, kettő a centralitás foka, így nem léteznek kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyek. S végül a harmadik esetben a vonal végén lévő szereplők kapcsolata csak egy, így strukturálisan kedvezőtlen helyen vannak, míg a többieknek két kapcsolata van, s ezzel úgy tűnik azonosan kedvező pozícióban vannak.

Elérhetőség: az aktorok egymáshoz viszonyított közelségét és távolságát mutatja, a szereplők közötti legrövidebb út feltárásával. Azok a csomópontok, melyek képesek rövidebb úton (vagy közvetlenül) kapcsolódni a többiekhez, vagy megfordítva, mások által könnyen elérhetőek, kedvezőbb pozíciót foglalnak el. A „csillag” hálózatnál ebből a szempontból is A áll a legjobb helyzetben, hiszen ő bárkit egy lépésben elér, míg a többiek mindenki mást csak két lépésben képesek elérni A-n kívül. A körnél úgy tűnik ebből a szempontból megint csak mindenki egyenlő pozíciót foglal el. Érdekes a helyzet azonban a harmadik esetben – a vonal alakú hálózatnál – ahol is a középső aktor (D) áll mindenkire a legközelebb, tehát ő van a legjobb helyzetben. Őt követi C és E csoportja, azokat pedig F és B csoportja, míg A és G ebből a szempontból is perifériára szorulnak.

Köztesség: ami azon az elven alapul, hogy strukturális előnnyel jár, ha egy csomópont rajta fekszik a két másik aktort összekötő, lehetőleg legrövidebb úton. Nézzük az első esetet: A bármelyik két másik aktor között fekszik, és bárki mást egy lépésben elér. Mivel a többi szereplő csak A-n keresztül tud a többiekkel kapcsolatba lépni, ezért A helyzete azért rendkívül kedvező, mert úgy mond „megvámoltathatja” a rajta keresztülmenő forgalmat. A második esetben megint csak mindenki egyenlő, mert mindenki két út közül is választhat, ha valakit el akar érni, s bármelyik aktoron keresztül haladhat a „tranzit forgalom”. A harmadik esetben – a vonal alakú hálózatnál – a két szélső nem fekszik semmilyen két pár között, s így helyzetük megint csak periférikus, míg a többiek minél közelebb vannak a „vonal” közepéhez, annál jobb pozícióban vannak.

Klikkek és alcsoportok

A hálózat kutatás alkalmazása, többek között segítséget nyújthat abban is, hogy feltérképezzük egy rendszer alrendszerait, csoportjait, klikkjeit. Ezek vizsgálata, hasznos lehet abban, hogy megérthessük a rendszer egészének, valamint az egyes szereplők viselkedését. Pl.: ha a rendszer egészét nézzük, fontos lehet, hogy az azt felépítő egyes csoportok átfedésben vannak-e vagy sem. Ahol átfedésben vannak, ott sokkal gyorsabban terjednek az információk, s általában ezek a csoportok könnyebben is mobilizálják erőforrásaikat. Ha az egyes szereplőket nézzük többet tudhatunk meg viselkedésükről amennyiben megvizsgáljuk, hogy egy, vagy több csoport tagjai-e (amennyiben többnek akkor valószínűleg „híd” szerepük van a csoportok között) összes kapcsolatuk egy csoporton belül marad-e, mennyire szoros kötődésűek a csoportok stb.

Ekvivalencia vizsgálatok

Az ekvivalencia vizsgálatok elsősorban arra keresik a választ, hogy az egyes csomópontok milyen szerepet töltenek be, s ez alapján mely pontok hasonlítanak egymáshoz. Természetszerűleg a hálózat kutatók a hasonlóságokat elsősorban az aktorok egymás közötti kapcsolataiban, a kapcsolatok gyakoriságában, s nem az egyes aktorok tulajdonságaiban keresik. A hálózat kutatásban a „hasonlóságnak” két formáját különböztetik el: a strukturális ekvivalenciát és a valós ekvivalenciát.

Strukturális ekvivalenciáról akkor beszélünk, ha két aktor ugyan olyan relációval rendelkezik a hálózat többi csomópontjával szemben. Pl.: A kedveli B-t C kedveli B-t akkor A és C strukturálisan ekvivalens.

Valós ekvivalencia amikor két csomópont ugyan olyan típusú kapcsolatokkal rendelkezik a saját csoportjában. Pl.: két anya valóban ekvivalens, mert ugyan olyan típusú kapcsolat fűzi őket a gyermekükhöz és a férjükhöz, de természetesen a gyermekük és a férjük személye különböző.

Összességében a hálózat kutatásban használt alapvizsgálatokhoz és a három nagy elemzési témakörhöz számtalan, különböző technikai megoldásokat felmutató számítási módszerek és indexek tartoznak. Azt hogy ezeken belül melyiket válasszuk minden egyes esetben az adott kutatási probléma sajátosságától függ.

Az innováció

Napjainkban egyre inkább elfogadottabbá válik az a nézet, hogy a változásokra való gyors reagálás, az innováció létrejötte és az innováció terjedése a gazdasági növekedés, az életszínvonal, a nemzetközi versenyképesség és a regionális fejlődés meghatározó tényezője (Ács–Varga, 2000). De valójában mi is az az innováció?

Az innováció maga egy rendkívül összetett, és több dolgot is magába foglaló fogalom. A tárgykör alapjait Schumpeter (1911, 1980) fektette le, aki az innovációt a termelési tényezők új kombinációjaként definiálta, s az innováció hordozójaként a vállalatot jelölte meg. Bár felfogása sok helyen vitatható, mégis minden innovációval foglalkozó elmélet Schumpeterhez nyúlik vissza, valamint az ő ötös besorolásához, miszerint innováció: új termék kifejlesztése, vagy új előállítási folyamat alkalmazása, vagy új piac kialakítása, vagy új erőforrás alkalmazása, vagy új kombinációk létrehozása. Az innováció legáltalánosabban elfogadott definíciója az OECD által kimunkált, mely szerint az innováció „egy ötlet átalakulása vagy a piacon bevezetett új, illetve korszerűsített terméké, vagy az iparban és kereskedelemben felhasznált új, illetve továbbfejlesztett műveletté, vagy valamely társadalmi szolgáltatás újfajta megközelítése.” (idézi Pakucs, 2002, 6. az OECD 1993–96. 29. oldala alapján) ezek alapján az OECD a K+F-et is az innováció részeként értelmezi.

Az innováció folyamata

Az innováció hagyományos folyamatát az úgynevezett lineáris modellekkel lehet leírni. A lineáris modellek jellemzője, hogy az innovációt elkülönült, egymást sorrendben követő cselekvések sorozataként minősíti, és passzív alkalmazkodási folyamatnak tekinti. A lineáris modelleknek két közelítési módja van.

Az első szerint a tudományos műszaki eredmények nyomása kényszeríti ki az innovációt (technology push). Ez elsősorban a hatvanas évekre volt igaz. Először jöttek az új ötletek, s ezekre támaszkodva kifejlesztették az új terméket, kialakították hozzá a gyártási folyamatot, majd meghatározták a gyártási és piaci árát. Végül megpróbálták meggyőzni az embereket, hogy ez az a termék, amire feltétlenül szükségük van.

A másik közelítési mód épp az ellenkezőjét vallja, vagyis azt, hogy az új termék vagy eljárás iránti kereslet hívja életre az innovációkat (demand pull). Ez a hetvenes nyolcvanas évekre volt igaz. A piac igényei voltak meghatározóak, melyek megadták a termék főbb vonásait és a hozzávetőleges árat. Ebből lehetett meghatározni a gyártási árat, amin belül kellett a fejlesztőknek megvalósítani az elvárt termékjellemzőket.

Újabban azonban egyre inkább nőtt a tevékenységek közötti állandó visszacsatolás szerepe, valamint az innovációt többé már nem kezelik egyszeri befejezett cselekménynek. Ennek hatására Rothwell az innovációs modellek öt generációját különbözteti meg (Havas, 1998). Ebből az első két generációként a fent említett lineáris modell két fajtáját jelöli meg.

A harmadik generációt azonban már úgy írja le, mint ahol az egyes tevékenységek időben még mindig elválnak, az egymásutánosság is megmarad, de már megjelenik a visszacsatolás a tevékenységek között, valamint mind a tudományos eredmények nyomása, mind a termékek iránti kereslet összekapcsolódik, és egyaránt ösztönzik az innovációt. Az amerikai vállalatokra jellemző ez a típusú innovációs folyamat.

A negyedik generációt az integrált modellek jelentik. Itt az innovatív tevékenységek már egymással párhuzamosan zajlanak, mind a vevőket, mind a beszállítókat bevonják a folyamatba, s a prekompetitív szakaszban még a versenytársakkal is hajlandóak együttműködni. A japán vállalatok a negyedik generációs fejlesztési folyamatokat alkalmazzák.

Az ötödik generáció a gyakorlatban még nem jelent meg, de jellemzői meghatározhatóak. Így fontos tulajdonsága lesz a komplexitás, s lényeges meghatározója lesz, hogy integrált rendszerekre és hálózatokra fog épülni. A beszállítókat az összeszerelőkkel összekötő informatikai rendszerek, a szimulációs modellek, a gyorsabb minőségi tervezést lehetővé tévő információs eszközök szerepe, fontossága megnő és az együttműködések köre is szélesedik.

Összefoglalva elmondható, hogy az innováció folyamata, egyre integráltabbá válik, s megfigyelhető eltolódása az interaktivitás a hálózatosodás, vagyis a rendszerré fejlődés felé. Az innováció fogalma egyre közelebb kerül egy olyan tanulási folyamathoz, ahol a kölcsönös függőség révén létrejön a teljes innovációs rendszer, mint hálózat.

Hálózatelemzés az innovációkutatásban

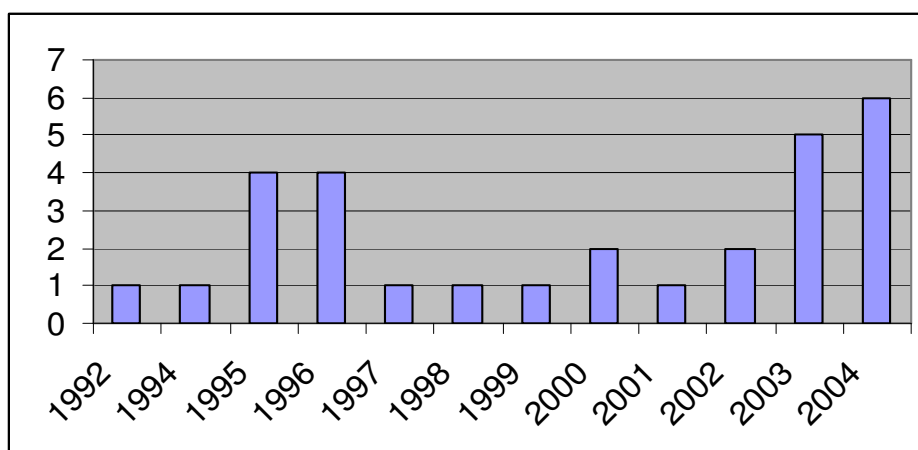
1999-től folyamatosan növekszik azon tanulmányok száma, melyek a kapcsolatháló-elemzés segítségével vizsgálják az innováció különböző aspektusait. Ami ezt a gyors fejlődést lehetővé tette: olyan szoftver csomagok kifejlesztése, mely képes a fentiekben bemutatott méréseket, számolásokat elvégezni (UCINET), valamint képes a nagy hálózatokat is vizuálisan megjeleníteni

(NetDraw, Pajek). Ezen kívül ezt a folyamatot erősítette az INSNA – a kapcsolathálózat elemzésben érdekelt kutatók szakértői egyesülete – által szponzorált nemzetközi konferenciák megjelenése, valamint szintén e szervezet által 2000 óta működtetett elektronikus folyóirat (Journal of Social Structure) létrejötte is (Coulon, 2005).

Coulon (2005) végzett egy kisebb elemzést az angolul megjelent, az innovációkutatáshoz a hálózatelemzést használó tanulmányok között (3. ábra).

3. ábra

A hálózatelemzést az innovációkutatásban alkalmazók száma évente

Forrás: Fabrice Coulon (2005): The use of Social Network Analysis in Innovation Research: A literature review. 11.o. Kézirat

A Coulon (2005) által feldolgozott anyagok 46%-ában a hálózat csomópontjait vállalatok, cégek alkották, 30%-ában szabadalmakat vagy tudományos cikkeket használtak, 13%-ában feltalálók, vagy személyek alkották s végül 11%-ában szektorok, piacok képezték a hálózat csomópontjait. Vagyis mint látható, a vizsgálatok leggyakoribb alkotóeleme a vállalatok és a szabadalmak, melyek az összes tanulmány 76%-át teszik ki.

A tanulmányok 67%-a a biotechnológia és félvezetők területén született. Ami nem meglepő, hiszen a szabadalmak ezen a két területen adnak képet leginkább az innovációs tevékenységről, valamint egyben kedvező terület arra is, hogy vállalatok közötti kapcsolatot és a földrajzi közelség/távolság jelentőségét vizsgáljuk.

A hálózatok mérete meglehetősen változatos. Amennyiben a publikációk, szabadalmak képzik az elemzés alapelemét, úgy a hálózat mérete 2000-től – illetve az utóbbi időkben a szoftverek fejlődésének köszönhetően – 500 000-ig

terjed. Azoknál a tanulmányoknál, ahol, a csomópontokat a vállalatok alkotják, a hálózat elemszáma 10 és 250 között mozog (Coulon, 2005).

Magyarországon a hálózatelemzés alkalmazása az innovációkutatás terén még meglehetősen marginális szerepet játszik. A kapcsolathálózat-elemzési kutatások alapvetően négy területre irányulnak (Csizmadia, 2004):

- elméleti és módszertani alapokra,
- társadalmi dimenzióra,
- üzleti, gazdasági, munkaerő-piaci dimenzióra,
- valamint területi dimenzióra.

Külön kiemelném az magyar szerzők közül Letenyit, akinek a nevéhez leginkább köthető az innovációs rendszerekről és az innováció diffúziójáról szóló tanulmányok (Letenyi, 2000, 2000a, 2000b, 2002, 2003).

Epilógus: miért hasznos a kapcsolatháló-elemzés az innovációkutatásban?

A kapcsolathálózat-elemzés innovációkutatásban való használatának fő oka, az az innovációban megjelenő hatásmechanizmusok leírásának, magyarázatának igénye. Ilyen hatásmechanizmusok alatt olyan folyamatok tanulmányozását értjük, mint például a kapcsolati közelség milyen hatást gyakorol a tudás spilloverekre vagy hogy egy hálózat struktúrája milyen hatást gyakorol az innovációs output-ra.

A hatásmechanizmus az innovációkutatásban azt a folyamatot jelöli, melynek során személyek, termékek vagy a tudást hordozó aktorok (szabadalmak, személyek, cégek, szervezetek, szektorok) közötti interakcióknak és relációknak köszönhetően valami új létrehozása valósul meg, például új tudás, új szervezet, új szektor stb. (Coulon, 2005).

Ezen szereplők közti interakciók és relációk vizsgálatában pedig a statisztikai elemzések nem tudnak segíteni, hiszen ezek az elemzések a hatásmechanizmusok inputjait és outputjait tanulmányozzák, és nem magát a mechanizmust. De nem jelentenek megoldást az esettanulmányok sem, főként széleskörű vizsgálatok esetén, mert a bevont nagyszámú szereplő okozta komplexitást nem képes kezelni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kapcsolatháló-elemzés nem alkalmazza a statisztikai elemzéseket egyes mutatói indexei kiszámításához, valamint azt, hogy az esettanulmányok nem képzik a kapcsolatháló-elemzés fontos kiegészítőit.

A hálózatelemzéssel kapcsolatban természetesen merültek fel kritikai észrevételek is. Így ha az innovációkutatásban hatékonyan kívánjuk alkalmazni a hálózatelemzést, akkor figyelmet kell fordítani az alábbiakra: „(1) az egyszerű struktúránál mélyebbre ásó adatgyűjtés; (2) hálózati dinamika, hálózati tartalom

áramlása; (3) elméletalkotás; (4) egyre kifinomultabb mintavételi és lehatárolási módszerek.” (Csizmadia, 2004, 19.)

Persze tévedés lenne azt hinni, hogy ez az egyedüli módszer mely sikerre visz egy kutatást, de az egyértelműen kijelenthető, hogy egy olyan új módszertan, mely az innovációs hálózatok, az innováció terjedésében és magának az innovációs tevékenység feltérképezésében új távlatokat nyit, s általa olyan rejtett hatásmechanizmusok térképezhetőek fel, melyek más módszerrel rejtve maradnának.

Irodalomjegyzék

- Ács J. Zoltán – Varga Attila (2000): *Térbeliség, Endogén növekedés és innováció* Tér és Társadalom. XIV. évf. 4. 23–38.
- Coulon, F. (2004): *The use of Social Network Analysis in Innovation Research: A literature review*. Kézirat. Lund University, Svédország
- Csizmadia Zoltán (2004): *Az innováció hálózati alapú megközelítése*. Kézirat, MTA RKK NYUKI
- Hanneman, R. A. and Mark R. (2005): *Introduction to social network methods*. Riverside, CA: University of California, Riverside (publikálva digitális formában: <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/>)
- Havas Attila (1998): *Innovációs elméletek és modellek*. – In: Inzelt A. (szerk.): Bevezetés az innováció menedzsmentbe. Műszaki Könyvkiadó – Magyar Minőségi Társaság, Budapest. 33–57. o.
- Inzelt Annamária (1998): *Nemzeti innovációs rendszerek*. – In: Inzelt A. (szerk.) Bevezetés az innováció menedzsmentbe. Műszaki Könyvkiadó – Magyar Minőségi Társaság, Budapest. 58–73. o.
- Láng Sarolta – Letenyei László – Siklós Viktória (2003): *Információs technológiai diffúzió. Információs technológia és szakismeretek terjedése a Kaposvári kistérségben*. In: Lengyel, Gy. (szerk.): Információs technológia és helyi társadalom. Budapest: BKAE, II. kötet. 5–28.
- Letenyei László (2000): *Innovációs láncok falun*. Szociológiai Szemle, 2000 (4). <http://www.mtapti.hu/mszt/20004/keret>
- Letenyei László (2000a): *Regionális gazdasági hálózatok*. A kapcsolatháló elemzés alkalmazásának lehetőségei a regionális fejlesztésben. Falu Város Régió 2000/7.
- Letenyei László (2000b): *Innovációs láncok falun*. Két falusi esettanulmány a gazdasági újítások terjedéséről. Szociológiai Szemle, 4. 40–56.
- Letenyei László (2002): *Helyhez kötött kapcsolatok*. Egy társadalmi kapcsolathálón alapuló magyarázat a földrajzi munkamegosztás kialakulására. Közgazdasági Szemle XLIX 875–888.
- Pakucs János (2002): *A magyar kis-közepes vállalatok innovációs képességének fejlesztése*. Magyar Innovációs Szövetség <http://www.innovacio.hu/> tanulmányok_pdf/magyar_kis_kozepes_vallalatok.pdf

- Shumpeter, J. A. (1912., 1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkérről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szántó Zoltán (2005): *A társadalmi kapcsolatháló-elemzés szociometriai gyökerei*. In: Letenyei László (szerk.) *Településkutatás szöveggyűjtemény*. Budapest: Ráció, 649–662.

The use of social network analysis in innovation research

The purpose of this paper is to review the methodology of social network analysis in providing empirical support for innovation theories. Currently, cooperation, collaboration and networking are important factors in the innovation activity of companies who wish to be successful against international competition. This phenomenon means new challenges for the researcher, but social network analysis helps in the study of this development trend.

This review introduces social network analysis, innovation and the development of studies which use network analysis in the area of innovation research.

Social network analysis is a methodology developed by sociologists and social psychologists, but today it has become an interdisciplinary methodology thanks to the development of computer science and to advances in the methods of mathematicians and statisticians. With this methodology we can study the phenomena as a whole, and we do not need to survey a single group or actor isolated from the system. The basic concept of this methodology is that the connections among the actors of society determine members' behaviour in relation to each other and to those who are outside the system.

I open this paper with an introduction to the development of social network analysis, following which I define network analysis and describe the terminology; I then offer suggestions as to what could most suitably be analysed by this methodology. Innovation is a very complex phenomenon, and in this paper I merely attempt to give a definition acceptable to experts and summarise the process of innovation.

Finally, this paper discusses why network analysis could be useful in innovation research. Network analysis has been used to explore casual mechanisms related to innovation research, since this methodology is appropriate to study the process by which interactions or relations between or among agents, individuals, products, patents, organisations, sectors and companies, generates a further event such as the creation of something new, e.g., a new combination, a new organisation or new knowledge.

TERMÉSZETES SZEMÉLYEK ADÓZÁSÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA SZLOVÁKIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Csikós Virág

Bevezetés

A tanulmányban a természetes személyek jövedelem adózását hasonlítom össze Magyarországon és egy, a hagyományostól eltérő adózást választó országban, Szlovákiában, a természetes személyeket és a jogi személyeket egységesen kezelő szlovák 595/2003. sz. törvény felhasználásával.

Szlovákia Magyarországgal egy időben csatlakozott az Európai Unióhoz. Szlovákia területe és lakossága fele a Magyarországnak, GDP növekedése viszont erőteljesebb, 2006. 2. negyedévében 6,6%-os GDP növekedést realizált.

A szlovák adórendszer a Szlovák Államnak az Európai Unióhoz való csatlakozása során jelentős reformokon ment át, 2004. január 1-jei hatállyal az addig érvényben lévő törvényeket megszüntették, bevezették az egységes, 19%-os adókulcsot. Szlovákiában a 2004-es reform célja az igazságos, hatékony és egyszerű adórendszer életbe léptetése. Megszüntették a személyi jövedelemadó területén alkalmazott 21 fajta adózási módot és az 5 különböző adókulcsot (10%, 20%, 28%, 35% és 38%).

Adóalany

Magyarországon a belföldi illetőségű magánszemély korlátlan adókötelezettséggel rendelkezik a belföldről és a külföldről származó jövedelmei után, a külföldi illetőségű magánszemély pedig korlátozott adókötelezettséggel bír a belföldről származó jövedelmei után. Belföldi illetőségű a magyar állampolgár, valamint a letelepedési engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár és hontalan, továbbá az a természetes személy, aki;

- kizárólag belföldön rendelkezik állandó lakóhellyel,
- létérdekei központja belföld, ha egyáltalán nem vagy csak belföldön rendelkezik állandó lakóhellyel; létérdekek központja az az állam, amelyhez a magánszemélyt a legszorosabb személyes, családi és gazdasági kapcsolatok fűzik,

- szokásos tartózkodási helye belföldön található, ha egyáltalán nem vagy nem csak belföldön rendelkezik állandó lakóhellyel, és létérdekei központja sem állapítható meg (*Dr. Herich György, 2006*).

Szlovákiában az adóalanyi kör szűkebb, a teljes jövedelmük után adókötelezettséggel a rezidens¹⁾ (lakóhellyel rendelkező) személyek bírnak, a nem rezidenseknek csak a szlovák forrásból származó jövedelmeik után keletkezik adófizetési kötelezettségük.

Adó tárgya

Magyarországon a belföldi illetőségű magánszemély adókötelezettsége összes bevételére kiterjed. Az összevont adóalapba tartozik:

- az önálló tevékenységből,
- nem önálló tevékenységből
- és az egyéb jövedelemből származó bevétel.

A vállalkozói személyi jövedelemadó szerint adózó adóalany jövedelme, a vagyónátruházásból származó jövedelem, a tőkejövedelmek, a természetbeni és egyéb juttatások külön adózó jövedelmek, nem kerülnek összevonásra. Ezeken kívül megkülönböztetjük a vegyes jövedelmeket.

A magánszemélyeknél a szlovák jövedelemadó törvény az alábbi adóköteles jövedelmet különbözteti meg:

- nem önálló tevékenységből származó jövedelem,
- vállalkozási és más önálló tevékenységből és bérleti viszonyból származó jövedelem,
- tőkevagyonból származó jövedelem és
- egyéb jövedelmek.

Ezen jövedelemtípusok összevonásával állapítják meg az adóköteles jövedelmet.

Adó alapja

Magyarországon az összevont adóalapot a magánszemély által az adóévben megszerzett összes önálló, nem önálló tevékenységből származó, valamint az egyéb jövedelmének az összege adja. A külön adózó és a vegyes jövedelmeknél az adóalap külön kerül meghatározásra.

Szlovákiában Magyarországgal ellentétben a különböző jövedelemfajták összevonásra kerülnek, az egyes jövedelemfajtáknál az adó alapja a részleges adóalapok összege. A nem önálló tevékenységből származó jövedelmek kivételével az adóalap a veszteség összegével csökken. Az adóalany a nem önálló

tevékenységből származó jövedelme esetében az adott adómegállapítási időszakot követő, január 31-ig megkapott jövedelme a tárgyi adómegállapítási időszak adóalapjának a részét képezi. A készletekbe fektetett és egyéb, a vállalkozás megkezdéséhez szükséges kiadásokat, melyeket az adóalany a vállalkozói tevékenység megkezdése előtti naptári évben fektet be, bele kell számítani az adómegállapítási időszak adóalapjába.

Az adó mértéke

Magyarországon az összevont jövedelmek után számított adó mértéke 2007-ben:

0 – 1 700 000 Ft	18%
1 700 001-től	306 000 + 36%

A külön adózó jövedelmeknél más-más adókulcsot alkalmaznak.

Az adó mértéke Szlovákiában egységesen 19%. A természetes személyeknél le kell vonni a veszteséget és az adóalap adómentes részét az adó összegének a kiszámítása előtt.

Adómentes jövedelem

Adómentes jövedelmek közé tartozik Szlovákiában:

- szociális biztosításból, nyugdíj-takarékpénztárból, betegbiztosításból és balesetbiztosításból származó juttatások,
- kártérítés,
- osztalék,
- bizonyos értékesítésből származó jövedelmek (pl. az 5 évvel az ingatlan megszerzése után az értékesítéséből szerzett jövedelem),
- adóhatóság okozta adótúlfizetés kamata,
- ösztöndíjak,
- engedély alapján működtetett szerencsejátékokból és hasonló játékokból származó jövedelmek.

Az adómentes jövedelmek nem képezik az adózás tárgyát.

Fenti jövedelmek közül Magyarországon a kártérítés és az adótúlfizetés kamata adómentes. Az osztalék 25 és 35%-kal adózik. Az ösztöndíj adóterhet nem viselő járandóság. Magyarországon megkülönböztetjük egymástól a pénzbeli és a nem pénzbeli nyereményeket. Pénzbeli nyeremény esetén a kifizetőnek a nyeremény után 25 százalékot kell levonnia és befizetnie. Ha a nyeremény nem pénz, hanem más vagyoni érték, akkor annak általános forgalmi adó nélkül számított szokásos piaci értékét alapul véve, annak 33 százalékát kell adó címén a kifizetőnek megfizetnie. Nem számít jövedelemnek például az automatából, a

játékkaszinóból, továbbá a totalizatóri rendszerű lóversenyfogadásból származó nyeremény.

Nem önálló tevékenységből származó jövedelem

Magyarországon hasonló jövedelmek esnek bele a nem önálló tevékenységből származó jövedelmek körébe, mint Szlovákiában. De a Szlovákiában is nem önálló tevékenységből származó jövedelemnek minősülő jövedelmeken kívül ide soroljuk a segítő családtagnak a jövedelmét és a nemzetközi szerződés szerint nem önálló munkából származó jövedelmet, ennek hiányában az adott állam joga szerinti munkaviszonyt.

Szlovákiában nem önálló tevékenységből származó jövedelem:

- Jelenlegi vagy előző munkajogi viszonyból, közalkalmazotti viszonyból, tagsági vagy hasonló viszonyból származó jövedelem, ha az adóalany köteles a jövedelmét fizető személy utasításait betartani.
- Szövetkezeti tagságból származó bevétel, társasági tagságból vagy korlátozott felelősségű társaság igazgatóságának és cégtagjainak a tagságából származó bevétel, betéti társaság beltagjaként szerzett bevétel .
- Közjogot és más jogi személyt képviselő személy javadalmazásáért járó tiszteletdíj.
- Gyanúsítottak a vizsgálati fogság ideje alatt jutott javadalmazás.
- Szociális lapból külön jogszabály alapján juttatott jövedelem.
- Szerencsejáték kapcsán nyújtott szolgáltatásért járó jövedelem.
- Hivatali gépjármű beszerzési költségének 1%-nak az összege, melyet az alkalmazottnak magán és üzleti használatra átengedtek, az alkalmazott havi adóköteles jövedelmébe beleszámít.

Önálló tevékenységből származó jövedelem

Magyarországon önálló tevékenység minden olyan tevékenység, amelynek az eredményeként a magánszemély bevételhez jut és nem tartozik a „nem önálló” tevékenység körébe. Ilyen tevékenységet végeznek például a mezőgazdasági őstermelők, a bérbeadók és a könyvvizsgálók. Az önálló tevékenység bevételével szemben elszámolható a ténylegesen felmerült és igazolt költség vagy az önálló tevékenység bevételének a 10%-a.

Önálló tevékenységből származó jövedelemnek minősül Magyarországon a vállalkozói jövedelem szerinti adózást alkalmazó egyéni vállalkozónál a vállalkozói kivét.

A vállalkozói személyi jövedelemadó, az átalányadózás és a tételes átalányadózás a magyar szabályozás szerint a külön adózó jövedelmek kategóriájába

esik, ennek ellenére, hogy az összehasonlítást el tudjam végezni, ebben a részben teszek róla említést.

A magyar szabályozás összetettebb, mint a szlovák. Az egyéni vállalkozó adózhat a vállalkozói személyi jövedelemadó szabályai szerint vagy választhatja az átalányadózást. Utóbbi esetben az adóalap általában a bevétel 60/75%-a. Ezt az adózási formát csak a vállalkozók választhatják, akiknek a megelőző adóévben a bevétele nem haladta meg a 8 millió Ft-ot, nem áll munkaviszonyban és az adóévben sem terez 8 millió Ft-ot meghaladó bevételt. Ekkor az adó mértéke az adótábla alapján számított adó. Ha az egyéni vállalkozó a vállalkozói személyi jövedelemadó szerinti adózási formát választja, akkor az adókulcs 10/16%, az adóalapot a bruttó bevétel és a vele szemben felmerült költségek különbségként kell megállapítani. Az adóalap kiszámításánál különféle bevételt csökkentő tételeket vehetünk figyelembe. A vállalkozói osztalékalapot az adózás utáni vállalkozói jövedelemből kell kiszámítani, az itt alkalmazott adókulcsok 25% és 35%.²⁾

A szlovák szabályozás szerint a vállalkozói és más önálló tevékenységből származó jövedelem alatt a mezőgazdasági, kereskedelmi és más vállalkozási tevékenységből és az ezek hasznosításából származó jövedelmet értjük. Az adóköteles jövedelem a jövedelem és a vele összefüggő ráfordítások különbségként adódik. Ha a kiszámolt adó meghaladja a 20 000 SKK-t, adóelőleget kell fizetni. 20 000 SKK-tól 500 000 SKK-ig negyedévente ennek 1/4-ét, 500 000 SKK felett pedig havonta 1/12-ét. Az adóbevallásban ezt az összeget is fel kell tüntetni.

A tényleges ráfordítás helyett az adóalany átalányösszeg levonásával is számolhat (Jövedelem 60%-a szabadfoglalkozás esetén).

A személyegyesítő társaságoknál elért nyereséget a tagoknál fel kell számítani, a beltagnak felszámítandó rész a beltagnál adózik. A beltagnál adóköteles jövedelme a társaság nyereségének felszámított része. A betéti társaságnál a kültagok nyereségrésze a nyereségből levonható, a maradék rész a betéti társaságnál a társaságokra érvényes nyereségkulccsal (19%) adózik.

Egyéni vállalkozó adózása Magyarországon és Szlovákiában

Tegyük fel, hogy a vállalkozónak 3 500 000 Ft a bevétele, s 1 750 000 Ft a költsége. Egy gyermeke van, a feleségének nincsen saját jövedelme. Gyermekek utáni kedvezményen kívül más kedvezményt nem veszek figyelembe. Magyarországon a vállalkozó élt a bejelentési lehetőségével, így a minimálbér után fizeti meg a járulékokat.

A számolási példa alapján láthatjuk, hogy az egyéni vállalkozónak több, mint tizenkétszer akkora sja fizetési kötelezettsége keletkezik Magyarországon, mint Szlovákiában, ugyanakkora bevétel és költség után.

1. táblázat

Magyarország és Szlovákia összehasonlító táblázata

Magyarország		Szlovákia	
Bevétel	3 500 000	Bevétel	3 500 000
Költség	1 750 000	Költség	1 750 000
Adóalap	1 750 000	Részleges adóalap	1 750 000
szja 175 000		Leírható összegek	
Osztalékalap	1 575 000	– Egy vállalkozóra	668 405 ³⁾
25%-os adó	$786\,000 * 0,3 * 0,25 = 58\,950$	– Feleségére	668 405
35%-os adó	$1\,339\,200 * 0,35 = 468\,720$	– Gyermekenként	47 692
Kivét után	141 480	Adóalap	365 498
Összes szja	844 150	Közteher	69 444
TB alapok felé	403 155 ⁴⁾		
Helyi iparüzési adó	70 000		
Fizetendő áfa	350 000		
Együttes közteher	1 525 825		

Forrás: Saját számítás.

Egyéb jövedelmek

Nyugdíj

Az egyéb jövedelmeken kívül a legérdekesebb kérdéskör a legtöbb embert érintő nyugdíj témaköre.

Az adóterhet nem viselő járandóságokat Magyarországon egyéb jövedelmek kategóriájába sorolhatjuk. 2007-től adóterhet nem viselő járandóságok közé tartozik a nyugdíj is, így beleszámít az adóalapba, de az adótábla szerint erre a jövedelemre jutó adó levonható lesz, ha a magánszemély más, összevontan adózó jövedelemmel is rendelkezik.⁵⁾

Egyszerűen kiszámítható, hogy mekkora a havi adóelőleg fizetési kötelezettsége egy magyar nyugdíjasnak a 2006-os és a 2007-es szabályozás szerint, ha a nyugdíja 85 000 Ft nyugdíjat kap és a minimálbérért munkát vállal.

Szlovákiában a szociális ellátás keretében nyújtott nyugdíj adómentes. A többi juttatást három csoportba sorolhatjuk:

- Az üzem által fizetett, foglalkoztatással összefüggő nyugdíj nem önálló tevékenységből származó jövedelemként adózik (19%).
- A legtöbb magánnyugdíj tőkevagyonként kezelendő.
- Egyéb nyugellátás (első sorban a szlovák állam által nyújtott nyugellátás) az egyéb jövedelmek közé tartozik.

2. táblázat

2006–2007 összehasonlítása

	2006 (Ft)	2007 (Ft)
Havi nyugdíj	85 000	85 000
Havi munkabér	62 500	65 500
Összes havi rendszeres jövedelem	147 500	150 500
Havi számított adóalap	62 500	150 500
Számított éves jövedelem	750 000	1 806 000
Adóköteles jövedelem éves adója	135 000	344 160
Egy óra jutó adó	11 200	28 680
Adójóváírás	9 000	4 410
Kieg. adójóváírás	2 340	0
Számított adóelőleg	0	24 270
Nyugdíjra jutó adó		15 300
Fizetendő adóelőleg	0	8 970

Forrás: Saját számítás.

Az üzemi és magánnyugdíjból származó adóköteles jövedelem osztva az előre látható levonási időszak éveinek a számával mérsékelhető. Az előre látható levonási időszak az adóalany várható élettartama és az első levonáskori életévének a különbségeként számítható ki.

A magánszemélyek adóalapja csökkenthető a járulékos nyugdíj vagy életbiztosítással is, legfeljebb 12 000 SKK-val.

A szlovák jövedelemadó szerint az egyéb jövedelmek közé sorolt tételek a magyar szabályozás szerint általában a külön adózó jövedelmek közé sorolhatók.

Külön adózó jövedelmek

Tőkevagyonból származó jövedelem

Magyarországon nincsen egységes adókulcs a tőkejövedelmekre. A személyi jövedelemadó törvény kamatnak tekint a normál takarékbetét, hitelintézeteknél elhelyezett betétek kamatát, nyilvános kötvények kamatát, a befektetési jegyek hozamát kamatnak vagy a biztosítási szerződések alapján bizonyos esetekben kifizetett hozamokat, maradék jogos jövedelmeket. 2006. szeptember 1-jétől a kamatot 20%-os kamatadó terheli, melyet a kifizető von le, s a szlovák eljárás-hoz hasonlóan nem kell az adóbevallásban feltüntetni. Az osztalékból származó jövedelem után 25%-ot kel fizetni, a 25%-os alapot meghaladó rész után 35%-ot. Az EU tőzsdei értékpapír osztaléka 10%. Az árfolyamnyereségből származó jövedelem után 25%-os kulcsot alkalmaznak. A tőzsdei ügyletből származó

nyereség és a tőzsdei ügyletből eredő veszteség különbsége után 20%-os adómértéket kell alkalmazni, a 2006. évi tőzsdei részvény osztaléka után 10%-ot.

Szlovákiában tőkejövedelem;

- kamat általában,
- hitelből és kölcsönből származó kamat és nyereség és a kamat egy nyílt kereskedelmi társaságba történő befektetésekor a befektetés értékén a társaságokra érvényes nagyságig,
- váltó leszámítolás nyeresége,
- biztosításból évente fizetett járadék.

Erre az adóköteles jövedelemfajtára az általános előírások az érvényesek, nincs levonási lehetőség;

- hitelből és kölcsönből származó kamat és nyereség és a kamat egy nyílt kereskedelmi társaságba történő befektetésekor a befektetés értékén a társaságokra érvényes nagyságig,
- váltó leszámítolás nyereségénél.

A tőkéből származó jövedelem forrásadó alá esik, azaz a kifizető rendezi le az adófizetési kötelezettséget, s ebben az esetben nem képezik az adóbevallás részét.

Vagyónátruházásból származó jövedelem

Magyarországon az értékesítésből származó jövedelmek külön adózó jövedelmek.

Az ingó vagyon átruházása esetén az eladási és a beszerzési érték különbözetét vesszük alapul, melyet csökkentünk a tételes ráfordításokkal vagy a bevétel 75%-ával. A magánszemélyre jutó adó 25%, az adókedvezmény maximum 50 000 Ft. Ha az értékesítés rendszeresen vagy üzletszerűen végzett tevékenység keretében történik, akkor önálló tevékenységből származó jövedelemként adózik.

Az ingatlan és vagyoni értékű jog átruházásával kapcsolatos jövedelem az eladási és megszerzési érték különbsége, csökkentve a költségekkel, de a kiszámított jövedelmet csökkenteni kell évente 10%-kal, ha a megszerzés 6–15 évvel ezelőtt történt.

Szlovákiában az értékesítési nyereség alap az összevont nyereséghez tartozik. Gazdasági javak értékesítéséből származó nyereség, mely jövedelemszerzési célt szolgál vagy vállalkozói vagy más önálló tevékenységre használják, akkor a vállalkozói és más önálló tevékenységből származó jövedelemnek minősül. Nem vállalkozási tevékenységre használt gazdasági jószág alkalmi értékesítése egyéb jövedelemként adózik, ha nem tartozik más jövedelemfajtaéhoz és nem adómentes. Levonási jog és a részvény értékesítése tőkevagyonból származó jövedelemként adózik.

Az alábbi értékesítésből származó nyereségek adómentesek:

- Lakás értékesítéséből származó jövedelem, ha ez az értékesítés előtt legalább két évig az adóalany fő lakóhelyének számított és legalább két évig az adóalany tulajdonában volt, kivéve ha az elmúlt öt évben vállalkozási célt szolgált.
- Más ingatlan értékesítéséből származó nyereség, ha az értékesítés előtti öt évben az adóalany tulajdonát képezte, kivéve ha tőkevagyonból származó nyereségnek számít.
- Ingó vagyon értékesítéséből származó nyereség, ha az elmúlt öt évben nem szolgál vállalkozási célokat.

Természetbeni juttatások

A magyar személyi jövedelemadó törvény értelmében a természetbeni juttatásoknál az adóköteles rész után 54%-ra nőtt az adófizetési kötelezettség.

Szlovákiában a természetbeni juttatások az adóköteles jövedelem részei.

Az alábbiak adómentesek:

- alkalmazott továbbképzése,
- munkáltató által nyújtott étkezés, munkahelyi fogyasztásra szánt alkoholmentes üdítők,
- biztosítási díjak, táppénz, s az ehhez fizetett pótdíj, fizetéskiesés címén nyújtott juttatás,
- üdülési, egészségügyi juttatások.

Az alkalmazott továbbképzése Magyarországon is adómentes. A munkáltató a természetben nyújtott (étkezőhelyi vendéglátás, munkahelyi étkeztetés, közétkeztetés) étkezés értékéből személyijövedelemadó-mentesen havi 9000 Ft, illetve kizárólag fogyasztásra alkalmas készétel vásárlására fordítható ingyenes vagy kedvezményes étkezési utalvány, (tikett, bón) értékéből legfeljebb havi 4500 Ft adhat a munkavállalónak. A munkáltató a minimálbér összegéig évente üdülési csekket adhat a dolgozójának, melyet az alkalmazott 2007-től kizárólag üdülési célra használhat fel. A munkáltató munkáltatói hozzájárulásként a nyugdíjpénztárba a minimálbér 50%-áig⁶⁾, az egészség- és önszegélyező pénztárba együttesen a minimálbér 20%-áig fizethet be a munkavállaló javára adómentesen.

Adókedvezmények

Magyar adórendszer szemben a szlovákéval még bonyolultabbá teszi a kedvezmények rendszere. Ilyen, az összevont adóalap adóját csökkentő kedvezmények: a TB és magánnyugdíj pénztárba fizetett összeg utáni kedvezmény, a tandíj kedvezmény, a lakáscélú hitel után járó kedvezmény, a tevékenységi ked-

vezmények, a személyi és családi kedvezmények, közcélú adományok kedvezménye, biztosítások kedvezménye és az alkalmi foglalkoztatás kedvezménye. 2007. január 1-jétől, a szellemi tevékenység kedvezménye, a felnőtt képzés, a lakáscélú hitel után járó és a Sulinet kedvezménye megszűnik, a többi adókedvezményt pedig megpróbálták egyszerűsíteni. Az adókedvezmények összege nem haladhatja meg az összevont adóalap adóját, a 2007-ben fennmaradó kedvezményeknél a személyi és családi kedvezmények kivételével a kedvezmények összege max. 100 000 Ft. Az adójóváírás és a kiegészítő adójóváírás 63 000 Ft-ig biztosítja az adómentességet.

Szlovákiában az adóköteles összes jövedelem évente az alábbi összegekkel csökkenthető:

- 90 816 SKK az adómentes jövedelem, mely a létminimum 19,2-szerese (az egy hónapra eső létminimum a 2006-os évre 4730 SKK).
- A fent említett összeg érvényes a saját jövedelemmel nem rendelkező házastársra is, aki egy háztartásban él az adóalannal, vagy ez az összeg és a házastárs adóköteles jövedelme közti különbség, ha a házastárs adóköteles jövedelme nem lépi túl ezt az összeget.

A létminimum évente nő, az adózatlan alap növelése azt jelenti, hogy a magánszemélyeknél akkor is növekednek a tiszta jövedelmek, ha az elmúlt időszakhoz képest nem növekedtek a bevételek. Kivételt képeznek azonban azok, akik eddig az alacsony jövedelmük miatt nem fizettek adót.

2004. január 1-jével megszüntették Szlovákiában a jövedelemadónál az összes adókedvezményt. Érdekességnek számít a magyar jogszabályok által nem ismert adóbónusz fogalma. Az adóbónusz gyermekekre járó juttatást jelent. A 2006-os évre gyermekenként ez 6480 SKK. Ezt az összeget csak az a magánszemély igényelheti, akinek az éves adózandó jövedelme eléri a minimálbér hatszorosát, azaz 6900 SKK hatszorosát, azaz 41 400 SKK-t és a vállalkozásából hasznot mutat ki. Ezzel az összeggel csökkenthető az adózandó jövedelemből számított jövedelmi adó. Ha az így nyert összeg mínuszba menne, az állam a különbséget visszafizeti.

Szlovákiában gyermekenként 6480 SKK adóbónusz jár. Ez gyermekenként évente körülbelül 48 000 Ft. Magyarországon is eltartottanként 4000 Ft/hó (évente 48 000 Ft) kedvezmény jár, de csak három gyermek után.

Minimálbér terhei

Szlovákiában az adó a szociális hozzájárulásokkal csökkentett bruttó jövedelemre rakódik rá. Az adóalap kiszámítása másképp történik, mint a magyar rendszerben. Az alkalmazott jövedelméből le kell vonni a munkavállalók által kötelezően kifizetett szociális járulék és betegbiztosítás összegét, majd ezt az

összeget csökkenteni kell az adózatlan alap egy hónapra eső részével (2006-os évre 7568 SKK). Így kapjuk meg az adóalapot és ebből számoljuk ki a 19%-os egységes adókulccsal a béradót.

Az összevont jövedelem 2004-től Szlovákiában egy átlagadókulccsal, 19%-kal adózik.

A szlovák minimálbér 50 784 Ft, a magyar 62 500 Ft, s ez után az alkalmazottak 17,4%-ot, a munkáltatók 35,4%-ot fizetnek. Szlovákiában a törvényileg megszabott minimálbér összege 6900 SKK (50 784 Ft), ezzel az összeggel az EU-ban az ötödik legalacsonyabb minimálbérrel rendelkeznek. Ebből a munkavállaló tiszta havi bére 5975 SKK (43 976 Ft) társadalmi biztosítások mértéke 3370 SKK (24 803 Ft), melyet a munkáltató köteles kifizetni. A munkaadói költség összesen 75 587 Ft, és ebben az esetben az adó 0 SKK.

Magyarországon a munkavállaló a 62 500 Ft-ból 54 062 Ft-ot kap kézhez, a munkáltatónak pedig összesen 85 388 Ft-jába kerül, ha egy munkavállalót 2006-ban minimálbéren foglalkoztat. Ez az eset is csak akkor áll fenn szeptember 1-jétől, ha a munkáltató október 12-ig bejelenti, hogy a munkavállaló bére nem éri el a 125 000 Ft-ot, a minimum járulékalapot. 2007-től várhatóan a minimálbér összege 65 500 Ft.

Adóeljárás

Magyarországon a magánszemélyek bevallásának a benyújtásának a határideje május 20., hosszabbításra lehetőség nincsen. Csak az alábbi jövedelmek bevallására nem kötelezett a magánszemély:

- adómentes jövedelem,
- 0% kulcs alá tartozó jövedelem,
- kifizető az adót levonta (pl. kamatjövedelem, ha a kifizető az adót levonta),
- nemzetközi egyezség szerint a bevétel nem adóztatható belföldön,
- ingó értékesítés < 200 000 Ft,
- olyan bevételt, amelyre a mezőgazdasági kistermelő irányadó rendelkezések szerint egyszerűsített bevallási nyilatkozatot tett,
- vagyonátruházásból származó bevételt, ha abból jövedelem nem keletkezett.

Magyarországon is terheli a munkáltatót adóelőleg-levonási kötelezettség. Az adózás rendjéről szóló törvény júliustól módosult rendelkezései értelmében a kifizetőnek, foglalkoztatónak minősülő összes adózó 2007. január 1-jétől minden bevallási kötelezettségét már csak elektronikus úton teljesítheti.

Szlovákiában is megfelel az adóév a naptári évnek. Az adóalanynak március 31-ig kell benyújtania a bevallását. Kérésre a bevallási időszak 3 hónappal meghosszabbítható. Annak az adóalanynak, akinek az éves jövedelme a létminimum

19,2-szeresének a felénél, az adómentes összeg felénél nem több, csak akkor köteles adóbevallást benyújtani, ha veszteséget realizált. Adóalany, akinek csak egy jövedelemfajtaból származik jövedelme, nem köteles adóbevallást benyújtani.

Az adóalany alkalmazotti jövedelméből a kifizető adóelőleget köteles levonni. Az adózó, akinek munkavállalásból származó jövedelmén felül 20 000 SKK-t meghaladó adófizetési kötelezettsége van, köteles adóelőleget fizetni.

A korlátozott adókötelességgel bíró adófizetőkre is vonatkozik ez a kötelezettség (azaz a külföldi adófizetőkre is), amennyiben az év nagy részében Szlovákiában tartózkodtak, vagy ha nem is tartózkodtak, de volt a Szlovákia területéről befolyó adózandó jövedelmük, például a Szlovákia területén létező ingatlan bérbeadásából. Ezek a személyek is kötelesek adóbevallást beadni annál az adóhivatalnál, ahol a legtöbbet tartózkodtak, illetve ha nem tartózkodtak az országban, akkor az 1. számú Pozsonyi Adóhivatalban kell beadniuk az adóívet.

Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a szlovák természetes személyeket érintő jövedelemadó rendszer egyszerűbb, átláthatóbb struktúrával rendelkezik, mint a magyar személyi jövedelemadó rendszer.

Egy egységes adókulccsal és kevesebb kedvezménnyel és kivétellel rendelkező jövedelemadó rendszer elősegítheti az adócsalások visszaszorítását, pozitívan hathat a vállalati környezetre és a külföldi-működőtöke beáramlására az adóbevételek csökkentése nélkül. A magyar adórendszerrel szemben támasztott követelményeket egy egyszerű, semleges, igazságos, konzisztens és stabil, kiszámítható adórendszer érdekében.

Jegyzetek

- 1) Legalább 183 napot Szlovákiában tartózkodik, kivéve ha tanulmányokat folytat vagy orvosi kezelés alatt áll.
- 2) A vállalkozói kivét 30%-a felett.
- 3) 7,36 HUF/SKK árfolyamon számolva
- 4) $\{(62.500+11*65.500)*0,485\} + 12*1950$
- 5) Ettől az intézkedéstől a magyar állam 2007-ben 32 milliárd forintos többletbevételt vár.
- 6) A 400 000 Ft-os kereten kívül marad továbbra is

Irodalomjegyzék

- Bessenyei Gábor et al. (2005): *EU-tagállamok adózása*. Bp.: Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt. 469 p.
- Herich György (2006): *Adótan 2006*. Pécs: Penta Unió Oktatási Centrum
- Herich György (2006): *Nemzetközi adótervezés*. Pécs: Penta Unió Oktatási Centrum
- Herich György (2006): *Nemzetközi adózás: Adózás az Európai Unióban*. Pécs, Penta Unió Oktatási Centrum
- Mennel, Annemaria – Förster, Jutta (2003): *Steuern in Europa, Amerika und Asien*. Berlin: Verlag Neue Wirtschafts-Briefe
- Steuerberater Handbuch Europa*. Berlin: Stollfuß Verlag Bonn, 2006.
- Submitting report*. www.finance.gov.sk/EN/Documents/1_Adresar_redaktorov/Hylova/Budget/rozpocet2005_2007EN.rtf (2006.09.02.)
- The Fundamental Tax Reform, December 2004*. <http://www.finance.gov.sk/EN/Default.aspx?CatID=118> (2006.09.01.)
- The economical growth of the Slovak Republic is second highest in EU*. <http://www.finance.gov.sk/En/Default.aspx?CatID=10&id=23> (2006.09.01)
- 595/2003 Tt. sz. törvény a jövedelemadóról*, Hogyan vállalkozunk Szlovákiában. Selye János Kollégium és a Selye János Egyetemi Központ 2006. 189-271. p.
- 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról* Complex CD jogtár

A comparison of personal income tax in Slovakia and Hungary

In this survey I compare the taxing of income of a private individual in Hungary and in Slovakia, where a system is used which differs from the traditional one. Slovakia joined the EU at the same time as Hungary. Its territory and population are half of those of Hungary, but the increase of GDP of Slovakia is stronger than in Hungary and reached 6,6% in the second quarter of 2006.

In the period 2002–2006 the tax and levy burden will decrease from 33.5% of GDP to 29.5%. Two years ago, in 2004, Slovakia had the lowest such burden (30.8% of GDP) of all of the member-states of the EU, the EU average being 38.8%. The public finances of Slovakia have undergone a complex transformation. The amounts raised by taxes and levies - the most important sources of public finance revenue - will decrease gradually in the years to come, and so the aim of the government is to decrease its share in the economy, to reduce the budget deficit and to create conditions for the more effective use of resources of tax-payers. (Budget Report, 2006)

Important reforms were carried out in the Slovakian tax system during the EU Accession process: the original laws were repealed and a flat-rate tax was introduced. The new legislation eliminated 21 different types of direct taxation, including five different rates of personal income tax (10%, 20%, 28%, 35%,

38%). The new tax law eliminates virtually all exceptions, exemptions and special regimes.

In this survey I make a comparison on the basis of the Hungarian tax structure. I draw parallels between taxpayers, rateable properties, tax bases and tax quantities. I then examine the differences and similarities of taxation of different income types. It emerges that the Hungarian income tax system is more complicated than the Slovakian system. A lower tax rate and a tax system with fewer allowances and exceptions can help to minimise tax evasion, and it can influence both business and the inflow of foreign capital in a positive way.

A NŐK MUNKAERŐ-PIACI HELYZETÉNEK JELLEMZŐI AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Dános Anikó

A férfiak és nők közötti esélyegyenlőség nemcsak az Európai Unió, hanem Magyarország jogrendjének is egyik legfontosabb demokratikus alapelve. Ezen a téren a magyar jogi szabályozás lényegében összhangban van az európai normákkal. Az Alkotmány, a Munka Törvénykönyve és más jogszabályok tartalmazzák a diszkrimináció különféle formáinak tilalmát, köztük a nemek szerinti hátrányos megkülönböztetés tilalmát is. A jogérvényesítés területén azonban hasonló gyakorlati problémák tapasztalhatók, mint a közösség tagállamaiban (panaszmechanizmusok, szankciók, közvetett diszkrimináció).

Magyarországon a nők helyzete részben hasonló a közösség tagállamaiban tapasztaltakhoz, de az eltérő történelmi fejlődés miatt több területen is, különösen munkaerő-piaci helyzetüket tekintve, különbözik attól. A nők férfiakhoz viszonyított foglalkoztatási jellemzői vegyes képet mutatnak, egyes munkaerő-piaci mutatóik kedvezőbbek, mások pedig kedvezőtlenebbek az EU átlagánál.

A női foglalkoztatottság Magyarországon – a 90-es évek végére – nagyjából az európai uniós átlagnak megfelelően alakult. A gazdasági aktivitás szempontjából leginkább érintett 25–54 éves korosztálynak addigra 64%-a dolgozott. Azt mondhatjuk tehát, hogy napjainkban a fiatal és a középkorú nők Magyarországon közel ugyanolyan arányban folytatnak kereső tevékenységet, mint számos más európai országban, de a jelenlegi helyzet eltérő trendek következtében alakult ki. Míg Magyarországon a 70-es, 80-as években az említett női korosztály foglalkoztatása 80% felett volt – egyes korcsoportok esetében a 90%-ot is meghaladta –, és innen következett be a csökkenés, addig Nyugat-Európában a női foglalkoztatottság állandó, folyamatos bővülése volt tapasztalható. A közel azonos foglalkoztatottsági helyzet mögött tehát igen eltérő társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok húzódtak meg. Egy nyugat-európai szerves fejlődés áll szemben egy közép-európai felülről vezényelt, kieroszakolt munkaerő-piaci változással és helyzettel.

Magyarországon – a volt szocialista országokhoz hasonlóan – a nők tömeges munkába állása az 50-es években kezdődött, amely folyamat nem nélkülözte a

1. táblázat

Foglalkoztatási ráták az Európai Unióban és Magyarországon

	EU-15 (2003)	EU-25 (2004)	Magyarország (2004)
Férfiak (15–64 évesek)	72, 5	70, 8	63, 1
Nők (15–64 évesek)	56, 0	55, 0	50, 7
<i>Együtt (15–64 évesek)</i>	<i>64, 3</i>	<i>62, 9</i>	<i>56, 8</i>
15–24 évesek	42, 6	36, 4	23, 6
55–64 évesek	41, 7	40, 2	31, 1

Forrás: EURSTAT, 2005

gazdasági kényszer és az ideológiai nyomás elemeit sem. Nemcsak az eszközök voltak gazdasági és ideológiai jellegűek, de a célok is: egyfelől a nagyarányú iparosítás, másfelől a családi kötelek lazítása, az állam szerepének, ráhatásának növelése a gyermeknevelésben. A propaganda direkt és indirekt sugallata szerint csak a „dolgozó nő” volt a társadalom értékes tagja, és ebben az értékítéletben benne volt a „csak” anyák, „csak” háziasszonyok lebecsülése, negatív minősítése is. Kérdés persze, hogy az érintettek

- hogyan viszonyultak ehhez a hivatalos képhez,
- mennyire volt a kereső tevékenység a nők számára belső kényszer és mennyire szükséges rossz,
- hogyan tudták valóban összeegyeztetni a munkát és a családot, és
- mit tettek volna, ha lett volna választási lehetőségük?

Az 1990-ben megkezdődött rendszerváltozás gazdasági hatásai legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek. A foglalkoztatottak száma drasztikusan visszaesett, és szinte egyik napról a másikra 700 ezer ember lett munkanélküli. A munkahelyeken feleslegessé vált emberek jelentős része, mintegy 60%-a a munkanélküliség elől korengedményes (rokkant-) és előnyugdíjazásba menekült. A konszolidáció jelei 1998-tól mutatkoznak. Azóta tapasztalható, hogy nő a foglalkoztatottak és csökken a nem-foglalkoztatottak száma. A munkanélküliek egyre nagyobb arányban kerülnek vissza a munkaerőpiacra, nem kényszerülnek a végleges inaktivitást választani.

A munkanélküliség, illetve a tömeges inaktívvá válás nem kímélte meg a munkaképes korú női népességet sem. 1990 és 2000 között az aktív korban lévő nők esetében az inaktívak aránya 22%-kal nőtt, és napjainkra a nők foglalkoztatási aránya mindössze 54%-os. Ha a gyesein és a gyeden lévő nőket az aktívak közé soroljuk, az aktív nők aránya 62%-ra emelkedik. Még azonban ez a kozmetikázott adat is jelentősen elmarad a 70-es, 80-as évekre jellemző 80% feletti foglalkoztatási arányoktól.

A rendszerváltozás óta eltelt évek anyagi és munkaerő-piaci bizonytalanságai abban erősítették meg az embereket, hogy egy családnak két pilléren kell állnia ahhoz, hogy valamelyikük munkanélkülivé válása ne lehetetlenítse el teljesen a család megélhetését, egzisztenciáját. A kétkeresős családmodellt a többség azonban nem tekinti ideálisnak, és inkább csak kényszerből fogadja el (Pongrácz, 2001).

A magyar munkaerőpiac jellemzői

A magyar munkaerőpiac legfontosabb jellemzője az *alacsony munkaerő-piaci részvétel*. Az alacsony foglalkoztatottság (56,8%) relatíve alacsony munkanélküliséggel (6,1%) és magas inaktivitással (39,5%) párosul. 2004-ben éves átlagban a foglalkoztatottak száma 3 900 400 fő volt, ami a foglalkoztatottság stagnálását jelenti az előző évek enyhe növekedése után.

2004-ben a munkanélküliek száma 252 900-ra nőtt, ami 6,1%-os munkanélküliségi rátát jelent. A munkanélküliek között a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők felül- (31,1%), a főiskolát, egyetemet végzettek alulreprezentáltak (7,5%), a munkaerőpiacon jelen lévő teljes sokasághoz képest.

A foglalkoztatottak 85,8%-a volt 2004-ben alkalmazott, közülük határozott idejű szerződéssel 6,8% dolgozott. A foglalkoztatottak 4,4%-a vallotta magát részmunkaidősnek.

A munkaképes (15–64 éves) korúak száma 6 826 300 fő volt, közülük 2 699 200-an nem voltak sem foglalkoztatottak, sem munkanélküliek 2004-ben. Többségük (2 307 000 fő) nem is kívánt dolgozni. Azoknak az aránya, akik szerettek volna munkát vállalni, de ennek érdekében semmilyen konkrét lépést nem tettek, 2004-ben nem érte el a 15%-ot sem.

Az *inaktív*ak 41,6%-a nyugdíjas, 27,4%-a nappali tagozatos tanuló, 10%-a gyermekgondozási segélyben részesülő volt. Közülük 392 ezren szerettek volna dolgozni, de ebből 108 900 fő *ún. passzív (vagy elbátortalanodott) munkanélküli*, azaz azért nem folytatott aktív álláskeresést, mert kora, képzettsége (pontosabban annak hiánya), illetve a lokális munkaerőpiac korlátai miatt reménytelennek tartotta azt.

Az inaktivitás elsősorban a középkorú és az idősebb népességet, a szakképzetleneket és a hátrányos helyzetűeket – köztük a roma népességhez tartozókat – érinti. A gazdasági átalakulás egyenlőtlenségei jelentős regionális munkaerő-piaci egyenlőtlenségeket eredményeztek, különösen kistérségi és helyi szinten.

2003-ban a 15–64 éves népességben a nők aránya 51,2% volt, míg az összes foglalkoztatott között arányuk 45,8%-os volt. Magyarországon nem a nők férfiakhoz viszonyított foglalkoztatási deficitje jelenti a súlyosabb problémát, hanem az általában vett, mindkét nemet egyformán sújtó foglalkoztatási szint. A női munkanélküliségi ráta 2003-ban 5,6% volt, 0,5%-kal kedvezőbb, mint a férfiaké

(6,1%). A nők munkanélküliségi mutatója 2004-ben elérte a férfiakét, ami összefügg a munkanélküliek összetételében bekövetkező változással: egyrészt, a munkanélküliek között nőtt a tanulmányaik befejeztével állást keresők aránya, másrészt, a nyugdíjkorhatár növekedésével és egységesülésével az idősebb generáció helyzete nemétől mind függetlenebbé vált.

2. táblázat

Munkanélküliségi ráták az Európai Unióban és Magyarországon

	EU-15 (2004. november)	EU-25 (2004. november)	Magyarország (2004, éves átlag)
Munkanélküliségi ráta, %	7,9	8,8	6,1

Forrás: Eurostat

A rendszerváltást követő években a nők munkaerő-piaci részvételének visszaesését a női munkavállalással kapcsolatos konzervatív attitűdök terjedése is kísérte, a nők körében is. Ez csak az utóbbi időben látszik megváltozni, különösen a magasan iskolázott fiatal nők körében (*Pongrácz, 2000*).

3. táblázat

A foglalkoztatási ráták az Európai Unióban és Magyarországon, korcsoportok szerint, 2003-ban, %-ban

	EU-15	HU	Eltérés
Férfiak			
15–24 évesek	42,5	29,8	12,7
25–54 évesek	86,5	80,1	6,4
55–64 évesek	51,6	37,8	13,8
Nők			
15–24 évesek	36,7	23,8	12,9
25–54 évesek	67,8	67,4	0,4
55–64 évesek	32,2	21,8	10,4

Forrás: Eurostat

A magyar nők munkaerő-piaci helyzete

A 15–64 éves nők foglalkoztatási szintje az utóbbi években a férfiakénál valamivel jobban nőtt, így a két nem közötti különbség 13,7%-ra csökkent, ami lényegesen kisebb, mint a 18,1%-os közösségi átlag. A nők 49,8%-os foglalkoztatási rátája kevésbé marad el az európai szinttől, mint a férfiaké, teljes munkaidőre számított foglalkoztatottságuk pedig mintegy négy százalékkal magasabb az EU-átlagnál.

Ennek oka, hogy míg az EU-ban a nők egyharmada részmunkaidőben dolgozik, addig Magyarországon ez az arány mindössze 5-6%. A munkanélküliség megjelenése és tömegessé válása a nőket kevésbé érintette, s így – az uniós tagállamok többségétől eltérően – munkanélküliségi rátájuk alacsonyabb a férfiakénál (5, 0%, illetve 6, 3%). A nők kedvezőbb mutatóját többek között az magyarázza, hogy a gazdasági átalakulás kevésbé érintette azokat az ágazatokat, amelyekben jellemzően nők dolgoznak.

Foglalkoztatás

A magyar nők foglalkoztatását egyaránt jellemzi a horizontális és a vertikális szegregáció. Az előbbire utal a női munkaerőnek a szolgáltatásokban és bizonyos alacsony presztízsű, rosszul fizetett, hagyományosan női foglalkozásokban való koncentrációja, illetve felülreprezentáltsága. Ezt igazolja, hogy például a férfiak 50%-ával szemben a nők 71%-a dolgozik a szolgáltató ágazatokban, valamint az, hogy az egészségügyben és az oktatásban foglalkoztatottak több mint háromnegyede nő. Miközben az összes foglalkoztatott között a nők aránya 45% (EU: 45%), addig az irodai munkakörökben 93%, illetve a kisegítő jellegű (mindazonáltal felsőfokú végzettséget igénylő) munkakörökben 65%. A nők vertikális szegregációját mutatja, hogy szakmai-foglalkozási struktúrájuk annak ellenére is kedvezőtlen, hogy iskolai végzettségük magasabb, mint a férfiaké. A magánszektorban a foglalkozási hierarchia csúcsát jelentő vezetőknek például csak mintegy egytizede, a vállalkozóknak pedig 30%-a nő (Galasi, 2003).

Bérek

Ami a béreket illeti, a férfiak és a nők keresete közötti különbség a kilencvenes évtized második feléig csökkent, s azóta a közösségi átlagnál alacsonyabb szinten stabilizálódott. A nők bruttó átlagkeresete 19,5%-kal (EU: 28%), nettó átlagkeresete 16%-kal, az összehasonlítható munkakörökben pedig mintegy 13%-kal alacsonyabb a férfiakénál.

A nők és a család

A statisztikai adatokkal megragadható munkaerő-piaci esélyhátrányok mellett a nők bizonyos csoportjai esetében bizonyos fokú *látens diszkrimináció* is kimutatható. Leginkább a kisgyermekes anyák, valamint a gyermekgondozás vagy egyéb ok miatti távollét után ismét elhelyezkedni kívánó nők számára rendkívül nehéz a munkaerőpiacra való visszatérés. Ennek egyik oka a velük szemben tapasztalható hátrányos megkülönböztetés, de emellett szerepet játszik az elérhető lehetőségek hiánya a munkavégző-képesség és a versenyképes tudás, valamint készségek megszerzése és megújítása terén.

Egy közelmúltbeli statisztikai felmérés eredményei szerint világos összefüggés áll fenn az inaktivitás és a családban nevelt gyermekek száma között. Míg az egy- és kétgyermekes nők 62 százaléka állt alkalmazásban, addig a háromgyermekeseknek 27, 2, a négygyermekeseknek csak 16 százaléka. A gyermekek száma mellett azonban a nők iskolázottsági szintje is döntő tényező. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aktivitási rátája csak a negyedik gyermekük megszületése után hanyatlik erőteljesen, míg az alacsonyabb iskolázottságúak esetében ez a hanyatlás már a harmadik gyermek után bekövetkezik. Ugyanakkor az alacsonyabb iskolázottságú nők foglalkoztatottsága ellen hat az is, hogy a számukra elérhető munkahelyek jellemzően rosszul fizetettek, munkaidejük a szokásostól eltérő (túlterjed a gyermekintézmények nyitvatartási idején). Így a munkavégzéshez kapcsolódóan felmerülő járulékos költségek és kieső szociális jövedelmek miatt gyakran nem éri meg számukra munkát vállalni.

A nők munkaerő-piaci részvételének, a családi élet és a munka összehangolásának alapvető feltétele a megfelelő minőségű gyermekgondozási, illetve a gondozásra szoruló más családtagot ellátó szolgáltatások biztosítása. A 0–3 éves gyermekeket (fogyatékos gyermekek esetében 0–6 éveseket) ellátó bölcsődei férőhelyek száma 1990-től előbb drasztikusan, majd enyhébb ütemben csökkent. A fogyatkozó férőhelyek arányában ugyanakkor nem épültek ki kellő mértékben olyan új típusú ellátások, mint a családi napközi vagy a házi gyermekfelügyelet. A beteg vagy idős családtagok gondozását biztosító szolgáltatások (jelzőrendszeres házi gondozás, házi segítségnyújtás) terén a támogató struktúrák gyengesége és a hozzáférés nehézségei tapasztalhatók (Frey, 1999).

A nők munkaerő-piaci helyzete az Európai Unióban

Az előregedő Európában veszélybe kerül a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága, és új mobilizálható munkaerőforrás után kell nézni. A nők az *elsősorú mobilizálható belső munkaerőforrás*. Külső munkaerőforrásként megjelenik ugyan a migráns munkaerő, de az számos kulturális, vallási azonosulási problémát hordoz magában.

Kérdés az, hogy hogyan lehet a nőket mobilizálni. Elsősorban a családi terhek átvállalásával. A gyermeknevelés, és gondozás intézményeinek megteremtésével (az idősebbek gondoljanak a vállalati bölcsődékre és óvodákra), a rugalmas munkaidő megteremtésével.

Ki fizeti az árát? A lehetséges költségviselők: az állam, a piac, a család. A különböző gazdaság szervezési modellek alapvetően a fő teherviselőkben különböznek egymástól.

A *jóléti modellt* a skandináv országok személyesítik meg. Itt nagy az állami szerepvállalás, fejlett a szociális gondoskodás, és mindez magas szintű adókból finanszírozott. A kiadások nagyon szembetűnők és könnyen számba vehetők,

ezért a modell drágának látszik. Ha azonban a többi modellnél is mindent összegzünk, ez a modell sem költségesebb a többinél.

A *liberális modell* példái: Írország, Egyesült Királyság. Itt a rászorultsági elv érvényesül, mérsékelt állami részvétellel a piaci modellek fejlesztése és az öngondoskodás ösztönzése valósul meg. Ebben a modellben sokan kimaradnak a gondoskodásból.

A *konzervatív modell* a dél-európai országokra jellemző. Itt a macho férfi a kenyérkereső és a hagyományos családi jóléti kötelezettségek fennmaradása a jellemző, erős a társadalombiztosítás dominanciája. Negatív női szerepet és merev munkaerőpiacot eredményez.

Az EU25-ben a 20 és 49 év közötti munkavállaló nők aránya 60 százalékos, ha 12 évnél fiatalabb gyermeket nevelnek, és 75 százalékos ellenkező esetben. A 12 évnél fiatalabb gyermeket nevelő férfiak körében ez az arány 91 százalékos, 5 százalékponttal meghaladva a gyermektelen férfiak foglalkoztatottsági rátáját. A részmunkaidő (a heti 30 óránál rövidebb munkaidő) sokkal elterjedtebb a nők, mint a férfiak körében: az Unió 25 tagállamában 27 százalékos a foglalkoztatott nők és mindössze 4 százalékos a férfiak esetében. Ugyancsak gyakoribb a gyermeket nevelő anyák körében (38% szemben a 20%-kal), ami a férfiakra szintén nem jellemző (közel azonos arány a gyermeket nevelők és a gyermektelenek körében).

Általánosságban elmondható, hogy a gyermekek megléte a foglalkoztatottságra nemek szerint és országonként eltérőképpen fejti ki hatását. A 20 és 49 év közötti nők munkaerő-piaci részvétele alacsonyabb, ha 12 év alatti gyermeket nevelnek, s e tendencia alól az uniós tagállamok közül csak Szlovénia és Dánia képez kivételt. Ezzel ellentétben a gyermektelen férfiak foglalkoztatotti aránya az adott országtól függően kisebb, mint az apák esetében, vagy azzal közel azonos. Az anyák foglalkoztatotti rátája Szlovéniában, Dániában, Litvániában és Portugáliában a legmagasabb, akiket a sorban Ausztria, Finnország, Ciprus és Hollandia követ. Ugyanezen arány Magyarországon, Spanyolországban, Görögországban és a Cseh Köztársaságban a legalacsonyabb. Az anyák és a gyermektelen nők foglalkoztatotti arányában a legnagyobb eltérések a következő tagállamokban mutatkoznak: Cseh Köztársaság, Magyarország, Málta, Szlovákia, Egyesült Királyság, Észtország, valamint Németország. Az anyák részmunkaidős foglalkoztatása a leginkább Hollandiában (79%), az Egyesült Királyságban (59%), Németországban (59%), Ausztriában (45%), Luxemburgban (44%) és Belgiumban (40%) terjedt el. Ezzel szemben igen ritkán alkalmazzák Szlovéniában és Szlovákiában, és általában kevésbé jellemzi az újonnan csatlakozott tagállamokat.

Az anyák foglalkoztatotti rátája szinte valamennyi uniós tagállamban a gyermekek számával arányosan csökken, míg a férfiaké viszonylag kevésbé változik. Mindazonáltal a három vagy több gyermeket nevelő apák gyakran, úgy tű-

nik, alacsonyabb foglalkoztatottsági arányt jegyeznek, mint egy vagy két gyermekes társaik. Az EU25-ben a 20 és 49 év közötti, egy 12 év alatti gyermeket nevelő nők 65 százalékos munkaerő-piaci részvétele 58 százalékra esik vissza két gyermek nevelése esetén és 41 százalékra három, vagy annál több gyermeknél. Az uniós tagállamok döntő többségében a három- vagy többgyermekes anyák foglalkoztatottsági aránya jóval alacsonyabb, mint az egy- vagy kétgyermekes anyáké. A legmagasabb Szlovéniában, Dániában, Portugáliában, Litvániában és Hollandiában, majd Ausztriában és Finnországban. Az egygyermekes és a három- vagy többgyermekes anyák közötti különbség igen markáns Magyarországon, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában, ahol a háromgyermekes anyák foglalkoztatottsági aránya Európában a legalacsonyabbak közé tartozik.

Az anyákat gyakran alacsonyabb foglalkoztatottsági arány jellemzi, ha kisgyermeket nevelnek, míg a férfiaknál a legfiatalabb gyermek életkorának tekintetében szinte egyáltalán nem jelentkezik különbség (90% körül az EU25-ben). Az Unió 25 tagállamában a 20 és 49 év közötti nők foglalkoztatottsági rátája 67 százalékos, ha legfiatalabb gyermekük 6 és 11 év között van, 60 százalékos, ha a legkisebb gyermek 3 és 5 év közötti, és 52 százalékos, ha 2 éves vagy annál fiatalabb. Ez az eredmény ugyanakkor tagállamonként változik. A foglalkoztatottságban nem vagy csak alig figyelhető meg eltérés Olaszországban, Máltán, Luxemburgban, Ausztriában, Hollandiában, Portugáliában, Szlovéniában és Spanyolországban. A két vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő nők foglalkoztatottsági aránya a legmagasabb (70% vagy magasabb) Szlovéniában, Portugáliában, Litvániában, Ausztriában, Dániában és Hollandiában. A foglalkoztatottság mértékében mutatkozó különbség a 6 és 11 év közötti gyermeket, illetve a 2 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő nők körében a legmeghatározóbb Magyarországon, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában és Észtországban, ahol a kisgyermekes anyák foglalkoztatottsági rátája általában is a legalacsonyabb. (Bodi, 2006)

A részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya összességében a gyermekek számával párhuzamosan nő, ami szintén nem jellemzi a férfiakat. Az EU25-ben a nők 33 százaléka dolgozik részmunkaidőben, ha 12 év alatti gyermeket nevel, 44 százaléka két gyermek nevelése esetén és 51 százaléka három vagy annál több gyermeknél. Ugyanezen arányok a férfiaknál 3-4 százalék körül helyezkednek el. Az eredmény ugyanakkor nem mutatja az országonkénti változásokat. A nők részmunkaidős foglalkoztatása az első gyermek vállalása után különösen gyakorinak tűnik Hollandiában, Németországban, az Egyesült Királyságban, Ausztriában és Luxemburgban, és inkább a második gyermek után Franciaországban.

A nők iskolázottsági szintje jelentős mértékben meghatározza munkaerő-piaci helyzetüket. A legmagasabb végzettséggel rendelkező nők gyakrabban állnak alkalmazásban, mint kevésbé iskolázott társaik. Az EU25-ben a kevésbé iskolá-

zott 20 és 49 év közötti nők felének van munkája, szemben a magas végzettségűek 84 százalékával. E több mint 30 százalékpontos különbség a férfiak esetében már 10 százalékra zsugorodik össze (83% a 93%-kal szemben). A magasan képzett nők kedvezőbb munkaerő-piaci helyzete akkor is beigazolódik, ha a kérdést a gyermekek száma felől közelítjük meg. A gyermekek megléte, a gyermekek száma és életkora mellett ugyanis a nők foglalkoztatottságának mértékét más tényezők is befolyásolják: így az iskolázottság szintje (és valószínűleg a foglalkoztatás típusa és a jövedelemszint) egyaránt szerepet játszik abban, hogy egy gyermeket vállaló nő megtartja-e állását, vagy visszavonul-e a munkaerőpiacról. A foglalkoztatottsági arány csökkenése a gyermekek számával párhuzamosan kevésbé markáns a magas végzettségű, mint a kevésbé iskolázott nők körében. Ez a tagállamok többségében megfigyelhető.

A munkavégzés megszervezése a házastársi vagy élettársi közösségben országonként és a gyermekvállalás függvényében változik. Az adatokat szolgáltató tagállamokban a 20 és 49 év közötti párok körében, ahol legalább az egyik fél aktív munkavállaló, a domináns modell (a tagállamok átlagában 66%) szerint mindkét fél dolgozik, teljes vagy részmunkaidőben. Ugyanezen kategóriában a legelterjedtebb modellek a következők:

- mindkét fél teljes munkaidős foglalkoztatásban áll (átlagosan 45%), ami főleg az új tagállamokra (különösen Szlovéniára, Szlovákiára és a Cseh Köztársaságra, de Málta kivételével), valamint Portugáliára, Finnországra és Franciaországra jellemző;
- csak a férfi foglalkoztatott (átlagosan 29%), ami a leginkább Máltán (67%), Olaszországban (45%), Görögországban (44%) és Spanyolországban (43%) elterjedt modell;
- a pár férfitagja teljes munkaidőben, a nő részmunkaidőben dolgozik (átlagosan 19%); e modell a leggyakrabban Hollandiában fordul elő (a párok 44%-át érinti), de szintén igen elterjedt az Egyesült Királyságban (30%), Németországban (28%), Ausztriában (27%), Belgiumban (24%) és Luxemburgban (21%). Az újonnan csatlakozott tagállamok többségére ugyanakkor sokkal kevésbé jellemző.

Igen kevés olyan párt találunk (2%), melynek mindkét tagja részmunkaidős állást tölt be, vagy ahol a nő teljes munkaidőben, a férfi pedig részmunkaidőben foglalkoztatott.

A fenti modellek egy része gyermekvállalás esetén már kevésbé jellemző. Így például azon párok aránya, ahol mindkét fél teljes munkaidőben helyezkedik el, kisebb, ha 12 év alatti gyermeket nevelnek; ez Szlovénia, Portugália és Litvánia kivételével valamennyi vizsgált országról elmondható. Megnövekszik azonban azon párok aránya, ahol a férfi teljes munkaidőben és a nő részmunkaidőben dolgozik, illetve ahol csak a férfi vállal állást. Az első változat a gyermeket nevelő párok körében különösen Hollandiában, az Egyesült Királyságban

és Németországban, valamint Ausztriában jellemző, míg a második változat leggyakrabban a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Németországban, Magyarországon, Szlovákiában és az Egyesült Királyságban fordul elő. E különbségek részben tükrözhetik az álláskínálatban vagy a munkaidő megszervezésének lehetőségében országonként jelentkező eltéréseket, a különböző társadalmi normákat, ahogy a gyermekfelügyelethez való hozzáférésben mutatkozó eltéréseket is.

Az Európai Bizottság jelentéséből kiderül, hogy az Európai Unióban dolgozó nők átlagosan 15 százalékkal keresnek kevesebbet a férfiaknál, s a nemek közötti különbségeket az elmúlt években alig sikerült csökkenteni. A nemek közötti egyenlőségről készített 2006-os jelentésében a Bizottság arra kéri az Európai Unió tagállamait, keressenek jobb megoldásokat arra, hogyan támogatják a munkavállaló nőket szakmai és családi kötelezettségeik összeegyeztetésében.

A bizottsági jelentés rámutat, hogy sok európai nő azért hagyja el a munkaerőpiacot, mert igen nagy nehézségekbe ütközik számára munkájának és családi életének összehangolása. A foglalkoztatotti arány a nők körében jelenleg 55, 7 százalékos, ami 15 százalékkal marad el a férfiakétól.

A nők munkavállalása emellett viszonylag kis számú ágazatra koncentrálódik: a nők több mint 40 százaléka (szemben a férfiak kevesebb, mint 20 százalékal) az oktatás, az egészségügy vagy a közigazgatás területén dolgozik. A részmunkaidős foglalkoztatás a nők által betöltött munkahelyek több mint 32 százalékát érinti, míg ugyanez az arány a férfiak körében alig haladja meg a 7 százalékot. A nők átlagosan 15 százalékkal keresnek kevesebbet, mint férfi kollégáik, többek között azért, mert kevésbé jól fizetett munkákat végeznek. Ráadásul a nők még mindig viszonylag kevés felelős pozíciót töltenek be.

Egy pozitív fejleményről is említést kell azonban tenni: az Európai Unióban az elmúlt öt évben létrehozott új munkahelyek több mint 75 százalékát nőkkal töltötték be.

A jövőben – úgy tagállami, mint európai szinten – fokozott erőfeszítéseket kell tenni a nemek közötti egyenlőtlenségek felszámolása érdekében. "Elfogadhatatlan, hogy az Európai Unió lakosságának egyik fele még mindig hátrányban van a másikkal képest. Ezért a legmagasabb szinten kell kötelezettséget vállalni a nemek közötti különbség megszüntetésére. Ez nem egyszerűen méltányossági kérdés, hanem alapvető fontosságú lépés a lisszaboni stratégiában foglalt célkitűzések megvalósítása, azaz végső soron Európa gazdaságának dinamizálása felé."

A szakmai és a magánélet összeegyeztetésének nehézségei, ahogy a még mindig létező sztereotípiák és a nemi előítéleteken alapuló díjazási és értékelő rendszerek, továbbra is visszavetik a nők munkaerőpiacon való érvényesülését.

A vezető beosztású dolgozók alig 32 százaléka nő; a vezető testületekben a nők csak 10 százalékkal vannak jelen, míg az európai nagyvállalatok első számú vezetői között már csak 3 százalékos arányban találhatók meg.

A családi és munkahelyi kötelezettségek közötti egyensúlyhiány nemcsak a nők munkaerő-piaci helyzetét nehezítette, de ezzel egy időben a termékenységi ráta visszaeséséhez is hozzájárult, ami pedig szintén hatással van az Európai Unió gazdaságának fejlődésére.

A bizottsági jelentés határozottan arra kéri az uniós tagállamokat, hogy a nőket és a férfiakat egyaránt támogassák szakmai és családi életük összehangolásában, többek között azáltal, hogy több és minőségi gyermekfelügyeleti szolgáltatást bocsátanak rendelkezésükre, rugalmas munkafeltételeket biztosítanak számukra, és nem utolsósorban a nemek esélyegyenlőségét előmozdító politikákat folytatnak.

A jelentés ugyancsak hangsúlyozza a foglalkoztatás és a bérezés terén mutatkozó nemek közötti egyenlőtlenségek csökkentésének szükségét, s ezzel kapcsolatban kiemeli a közösségi strukturális alapok nyújtotta támogatás jelentőségét.

Az elmúlt évben az Európai Unió jelentős előrelépést tett a két nem esélyegyenlőségének előmozdításában, többek között a férfiak és nők közötti egyenlőség európai intézetének létrehozására irányuló javaslatával. Az új intézet, a Bizottság reményei szerint, nagyban hozzájárul majd a nemek egyenlőségével kapcsolatos kérdések tudatosításához. Ezzel párhuzamosan más, a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó közösségi jogszabályok is hatályba léptek, melyek eredményeként a nemek esélyegyenlőségére felügyelő új nemzeti szervek jöttek létre.

A magyar nők munkaerő-piaci részvételének elősegítése

A nők munkapiaci esélyeinek növelése érdekében a kormány az alábbi területeket érintően hozott intézkedéseket:

1. Családi és munkahelyi kötelezettségek összehangolása, a részmunkaidős foglalkoztatás támogatása.
2. A 45 év feletti nőket az általánosnál kedvezőbb feltételek illetik meg egyes támogatások esetében.
3. 50 év felettiük járulékkedvezménye.
4. Egészségügyi hozzájárulás fokozatos megszüntetése.
5. EQUAL Közösségi Kezdeményezés.
6. Humán erőforrás Operatív Programja.

A családi és a munkahelyi kötelezettségek összehangolása érdekében:

- A gyermek 12 hónapos korától lehetőség van a GYES, GYET, illetve ápolási díj folyósítása mellett részmunkaidőben (otthoni munkavégzés

esetén teljes munkaidőben) munkát vállalni. A GYES-, GYET-ben részesülő foglalkoztatottak után a munkaadók 2004-től mentesülnek az EHO megfizetése alól

- Az ellátásokat mindkét szülő azonos feltételekkel veheti igénybe. A gyermek 1 éves korától a nagyszülőnek is átadható a GYES.
- Gyermekgondozás ideje alatt térítésmentesen szerezhettek az anyák újabb szakképesítést, vagy vehetnek részt felsőfokú képzésben. 2002 óta a gyermekgondozási támogatásban részesülők is bekapcsolódhatnak munkaerő-piaci képzésbe.

A munkáltatók ösztönzésének eszközei:

- 2003 októberétől támogatás nyújtható azoknak a munkáltatóknak, amelyek olyan személyek részmunkaidőben történő foglalkoztatását vállalják, akik háztartásukban legalább egy 14 évesnél fiatalabb gyermeket nevelnek, vagy ápolási díjban részesültek.
- 2005. január 1-jétől alanyi jogon 50%-os társadalombiztosítási járulékkedvezményt vehetnek igénybe azok a munkáltatók, amelyek olyan munkavállalókat alkalmaznak, akik gyermekük gondozását, illetve családtagjuk ápolását követően kívánnak elhelyezkedni, akár részmunkaidőben.

A 45 és 50 év feletti elhelyezkedésének támogatása:

- A képzések, a foglalkoztatást bővítő támogatás, valamint a közhasznú foglalkoztatás esetében a 45 év feletti az általánosnál kedvezőbb támogatási feltételek illetik meg.
- 2005-től az 50 év feletti munkanélkülit alkalmazó munkáltatók számára 50%-os járulékkedvezmény adható.
- Az 50 év feletti *tartósan* munkanélküli személy foglalkoztatása esetén a munkáltatónak nem kell megfizetni a tételes egészségügyi hozzájárulást.

EQUAL Közösségi Kezdeményezés

Az EQUAL az EU tagállamaiban biztosít arra lehetőséget, hogy bármilyen szempontból hátrányos helyzetűek sorsa jobbra forduljon. 2004–2006 között 10 milliárd forint értékű támogatást jelent hazánknak.

A nők esélyegyenlőségét javító programok:

- Egyenlő munkáért egyenlő bért,
- Modellértékű támogatórendszer kiépítése
- Társulás a pályakezdő anyákért
- Nő az esély!
- Az „Esély Bölcsődéje

A programok célja:

- innovatív módon fellépni a nők hátrányos megkülönböztetésével szemben a bérezés és a foglalkoztatás terén,
- a szolgáltatások javítása,
- a kisgyermekes anyák munkaerőpiacra való visszatérésének segítése,
- a nők és a férfiak esélyegyenlőségének biztosítása a munkaerőpiacon, a vertikális és a horizontális szegregáció csökkentése.

A Humán erőforrás-fejlesztés Operatív Programja

A Humán erőforrás-fejlesztés Operatív Programja 191 milliárd forintos támogatási kerettel rendelkezik. Célja a nők munkaerő-piaci részvételének támogatása, valamint a munkahelyi és családi kötelezettségek összehangolásának elősegítése.

A pályázati kiírásra eddig 72 projektterv érkezett be, 26 került elfogadásra, amelyek összesen 600 millió Ft támogatásban részesülnek (Fülöp, 2005)

Összegzés

Magyarországon a gyermeket nevelő 18–40 éves nők legalább feléről, egyes esetekben több mint feléről mondható el, hogy az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésében különböző feszültségeket élnek át, és a problémák többségével szemben védtelenek. Ez a frusztrált helyzet azonban egyáltalán nem jó az egyénnek, a családnak, a társadalomnak, és nem szolgálja a családpolitika (népesedéspolitika) céljait sem. Ha a reprodukív korban lévő nők úgy érzik, gyermek mellett nehezebben tudnak elhelyezkedni, ha szülői kööttségük miatt a munkahelyen hátrányokat szenvednek el, s végül, amikor már felnevelték gyermekeiket és túljutottak a legintenzívebb szülői életszakaszon, már öregnek, a munkából kiöregedettnek tekintik őket. Ha mindezt így élik meg, akkor vagy úgy védekeznek, hogy korlátozzák reprodukciós funkciójukat – esetleg egyáltalán nem teljesítik –, vagy úgy, hogy a hivatásról mondanak eleve le. Egyik megoldás sem igazán jó, bár – mint ez a vizsgálatok során kiderült – az értékek szintjén a nagyobb frusztrációt a gyermekről való lemondás jelentené.

A családok többsége anyagi okok miatt nem engedheti meg magának, hogy a nő ne dolgozzon. Viszont akár anyagi kényszer miatt, akár karrierszemponatok miatt akar a nő munkát vállalni, ezt a lehetőséget, illetve a gyermekgondozási szabadság utáni visszatérés biztonságát számára garantálni kell, mert csak ily módon érhető el a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai szerint ugyanakkor az anyák egyharmada szembesül azzal a ténnyel, hogy a gyed vagy a gyes lejárta után munkáltatója megtagadja a további foglalkoztatását, további 10% esetben pe-

dig a munkahely is megszűnt; ez nehezen nevezhető munkahelyi biztonságnak. A vizsgált anyák mindössze 46%-ának sikerült visszamenni eredeti munkahelyére, ami jelentősen elmarad az aspirációktól, mert az adatok szerint mintegy kétharmaduk bízott abban, hogy folytathatja munkáját.

A probléma megoldását jelentené a részmunkaidős foglalkoztatás bővítése feltételeinek állami eszközökkel – adókedvezményekkel, tb csökkentése – történő javítása. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a lakosság körében nagy a fogadókészsége foglalkoztatási forma iránt, a többség ebben látná a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének garanciáját.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai szerint a nők munkaerőpiaci részvételét támogatók közül jelentősen nőtt, és 77,5%-ot képviselt azok aránya, akik a 4–6 órás foglalkoztatást tartanák ideálisnak. A propagatív korban (15–49 éves) lévő nők 51%-a kívánna részmunkaidőben dolgozni, és azok között, akik elutasítanák a részmunkaidős foglalkoztatást, ezt meghatározóan anyagi okok miatt teszik, vagyis, hogy nem engedhetik meg az ezzel járó keresetkiesést. A Munkaerő-felvétel adatai szerint a részmunka különösen a fiatal, 34 év alatti női népesség körében bizonyulna népszerűnek, részben az elhelyezkedés nehézségei, részben a családról, gyermekekről szóló gondoskodás időigénye miatt (Pongrácz, 2001).

Irodalomjegyzék

- A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon.* Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, Budapest, 2000. április
- Bodi Júlia, 2006: *Nők a munkaerőpiacon*, <http://www.minok.hu>
- Fülöp Edit, 2005: *A nők munkapiaci helyzete, elhelyezkedési esélyeik javítása.* Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest
- Frey Mária, 1999: *A munkahelyi és a családi háztartási kötelezettségek összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása.* Munkaanyag
- Galasi Péter, 2000: *Női-férfi kereseti különbségek Magyarországon.* Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ, Budapest
- Kertesi Gábor – Köllő János, 1997: *Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek.* A bérszerkezet átalakulása Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz., 612–634. o.
- Koncz Katalin, 2004: *A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon,* *Statisztikai Szemle*, 82. évfolyam, 12. szám, p. 1093–1105.
- Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv – Magyarország.* Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2004.
- Pongrácz Tiborné, 2001: *A család és a munka szerepe a nők életében,* Népeség tudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentések 63.sz. p. 30.
- Pongrácz T.-né – S. Molnár E. – Dobossy I., 2000: *Család- és munkaértékek és aggodalmak a rendszerváltozás után,* Népeség tudományi Kutató Intézet Kutatási jelentések 62. sz. p. 107.
- Vincze Imre, 2005: *A foglalkoztatási kedvezmények és támogatások várható munkaerő-piaci hatásai.* Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium

Characteristics of the female labour market in the EU and in Hungary

Women generally show lower rates of economic activity than men in Central and Eastern European (CEE) countries. Even in Sweden, which from a gender standpoint is an egalitarian labour market in European terms, population-wide female inactivity in the workplace was 42.3 per cent in 2004, compared to 34.3 per cent for men. This meant a "gender gap" of 8 percentage points.

In Croatia, Hungary and Poland, the gender gap was 14.5-15.5 percentage points. However, this was still lower than in some Western European countries, such as Ireland (21.3 percentage points) and Spain (23.3 percentage points).

In general, employment rates are lower for women than for men, and women are less present in the labour market than men. Meanwhile, in post-communist countries there is a decrease of female participation, contrary to the increasing trend in western countries.

However, there is much higher participation of women in part-time employment than among men. Part-time employment is less widespread in CEE countries than in Western Europe, but there is a high level of involuntary part-time employment.

What is gender discrimination? The answer is: to be in an insecure situation because of gender. Flexible forms of work are often associated with insecurity - including fixed-term, short-term or civil contracts rather than full employment contracts, agency work, multiple jobs, self-employment and "entrepreneurial", where the employee takes on the entrepreneurial risk instead of the employer. Security can be measured through access to, or coverage by, social security schemes, including pensions, health-care and other forms of social assistance.

Hungary has begun to introduce programmes tailored to the specific needs of women in the labour market, but lasting success would require that women are adequately represented in decision-making bodies as well as in bargaining between social partners.

A TÁVMUNKA GAZDASÁGPOLITIKAI ÁTTEKINTÉSE

Forgács Tamás

A távmunka mikrogazdasági elemzése

A távmunkahelyek létrehozása a munkaadónál tőkét szabadíthat fel, az olcsóbb ingatlanköltségek, a kisebb fluktuáció és a hatékonyság növelése által. Mikro szinten a távmunka alkalmazásával a vállalatok tehát jelentős költségeket takaríthatnak meg, amelyeket fejlesztésekre fordíthatnak. A hatékonyabb szervezés és működés ezáltal elősegítheti a vállalat növekedését.

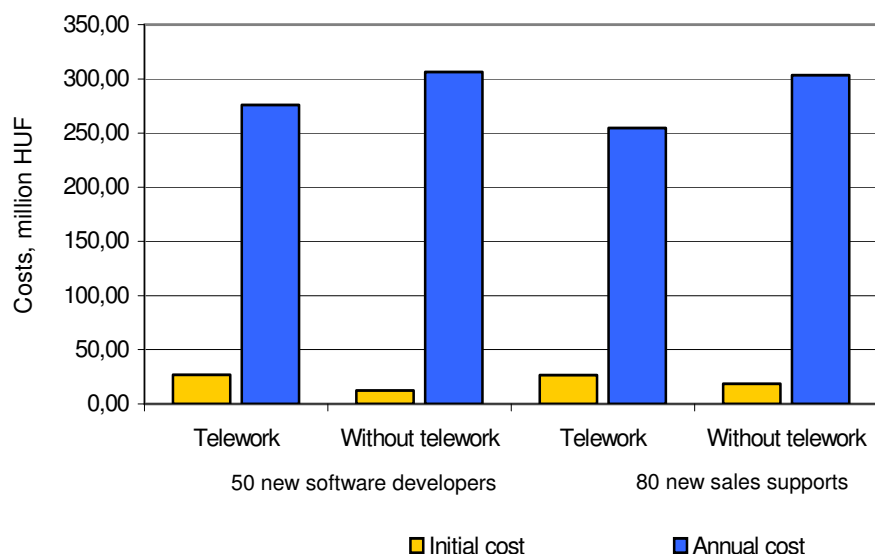
A távmunkahelyek megvalósítása azonban úgyszintén költségekkel jár. A vállalatok számára akkor éri meg az aktuális működési módjukon változtatni, ha az a vállalati célokkal összhangban történik. Ennek megfelelően meg kell határozniuk azokat a vállalati indikátorokat, amelyek a távmunka bevezetésének és fenntartásának költségét befolyásolhatják, valamint a várt előnyöket, amelyeket a távmunka révén el kívánnak érni. A megvalósítási és üzemeltetési költségek, valamint a távmunka bevezetésével jelentkező profit kiszámítása lehetővé teheti a távmunka adott vállalatnál jelentkező költségek és várható előnyök tervezését.

A PricewaterhouseCoopers és Corvinus Egyetemen működő CEMS (Community of European Management Schools) nemzetközi egyetem 2006-ban készített tanulmányában szereplő esettanulmányok szerint 50 informatikust otthoni távmunkában foglalkoztató budapesti vállalat mintegy 10%-ot tud megtakarítani az ingatlan és bérköltségeken a távmunkások után. A bérköltségek ebben az iparágban nem csökkenek jelentősen a Budapesten kívüli régiókban, ezzel magyarázható, hogy 80 adatrögzítő távmunkás szatellit irodában való foglalkoztatásával már 16% megtakarítást mutattak ki a távmunkásokat érintő költségekből. A számítások annak vállalatspecifikussága miatt figyelmen kívül hagyták a tranzakciós idő rövidülését, amely egyes vállalatoknál további jelentős mértékű költségcsökkentést eredményezhet.

A tanulmányban vizsgált modelleknél a beruházási költség nagyon hamar megtérül (ROI – Return Of Investment), távmunka típustól függően 2–6 hónap alatt. Annak mértéke ugyanis relatíve alacsony a fenntartási költségekhez képest (pl. bérköltség, ingatlanköltség).

1. ábra:

Az irodai és távmunka költségei 50 és 80 távmunkás esetében

Forrás: PwC-CEMS tanulmány

A távmunka bevezetése szinte minden cég esetében más célokat és feladatokat jelent, ennek megfelelően egy távmunkahely megvalósítási költsége cégenként, sőt munkakörönként eltérő lehet. A megvalósítási költség behatárolása azonban szükséges, a mikro és makro tervezésekhez. Emiatt a következőkben egy egyszerű modellt állítunk fel, egy távmunkahely megvalósítási költségének kiszámítására.

Jelen dolgozatunkban egyszerű számítási módokat alkalmazunk. A dolgozatban használt számok piaci átlagot mutatnak. Távmunka audit során, a munkafolyamat, technológia, szabályozási környezet és szervezet mélyebb megismerése során megállapítható a vállalat esetében jelentkező átalakítások pontos költsége is. A költségek egy 50–200 fő körüli szellemi állományt (Szellemi állomány – számítógépes munkát heti 8 óránál többet dolgozók) foglalkoztató vállalat esetében tekinthetők piaci átlagköltségnek.

Egyes távmunkahelyek létrehozása során az alábbi költségtényezőket különböztettük meg:

- Hardver – a távmunkavégzéshez szükséges infokommunikációs eszközök. Pl. hordozható vagy asztali számítógépek, PDA-k, telefonkészülékek, webkamerák, nyomtatók.

- Szoftver – a távmunkavégzéshez használt szoftverek. Pl. irodai, kommunikációs, monitoring, szakmai speciális szoftverek.
- Internet – a távmunkavégzéshez használt kommunikációs csatorna. Pl. ADSL, kábel, telefonos, GPRS, EDGE.
- Mobil kommunikáció – a távmunkavégzés során megnövekedő kommunikációs igény. Pl. GSM, GPRS, EDGE, WIFI.
- Tanácsadás – a távmunka bevezetése során megjelenő szakmai problémák megoldására vonatkozó tanácsadás. Pl. pályázatírás, adózási és jogi tanácsadás, pénzügyi tanácsadás, projekt menedzsment.
- Irodabútor – a távmunkavégzéshez használt otthoni infrastruktúra kialakítása. Pl. irodaszék, asztal, irattartó, irodaszerek.
- Oktatás – a távmunkavégzés által megváltozott folyamatok, információk és a folyamatos visszajelzések támogatására kialakított oktatási rendszerek. Pl. Word, Exel, Powerpoint, SAP, SOX oktatások.
- Biztosítás – a távmunkahelyre kihelyezett vállalati tulajdon biztosítása.

Az alábbi táblázatban az egyes tényezőkhöz költséget rendeltünk. A költségek relatívak, azok csak nagyságrendi becslést adhatnak, azonban a számítás más költségértékekkel is könnyen elvégezhető. Terjedelmi okok miatt azonban jelen dolgozatban több modellt nem mutatunk be. A költségeket egyszeri és rendszeres költségekre bontottuk. A rendszeres költségeket pedig éves szinten ábrázoljuk.

2. ábra

Egy távmunkahely megvalósítási és fenntartási költségei

	Költségek	
	Egyszeri	Éves rezszi
	455 000	156 000
Hardver (Notebook, PC, tel.kész.)	200 000	0
Szoftver (Irodai,Szakmai)	100 000	3 000
Internet (ADSL, kábel,GPRS/EDGE)	5 000	5 000
Mobil komm	10 000	3 000
Tanácsadás (adó, jog, proj.mngmt)	30 000	0
Irodabutor	100 000	0
Oktatás	10 000	1 000
Biztosítás	0	1 000

Forrás: Saját szerkesztés.

A fenti modell alapján tehát az első évben megközelítőleg 611 000 HUF, majd utána évente 156 000 HUF költsége van a munkaadónak egy-egy új távmunkahely után. Konverzió esetén, azaz hagyományos munkahely távmunkássá

alakításakor azonban ezek a költségek csökkenhetnek (pl. nem szükséges számítógépet vásárolni).

A távmunka makrogazdasági elemzése

A távmunkahely megvalósítási költségének ismeretében, valamint a hazai és nemzetközi statisztikák alapján jelzett jelenlegi és várható távmunkás arány segítségével, kiszámítható, hogy a vállalatok távmunkahelyek kialakítása és fenntartása során megvalósuló beruházásai milyen nagyságrendűek, és mely iparágak fejlődéséhez járulnak hozzá. Ezek ismeretében lehetőség nyílik a távmunka makrogazdasági hatásainak mélyebb elemzésére.

A távmunka révén megvalósuló beruházások nemzetgazdasági szinten történő becslése során az alábbi változókkal és értékekkel dolgozunk:

- Távmunkások növekedési üteme – két egymás követő évben hány százalékkal nőtt a távmunkások száma. Az európai példa 30–100%, mi először 50% majd 30%-kal számolunk feltételezve az állami beavatkozás multiplikátor hatását.
- Távmunkások aránya – a távmunkában és irodai munkaviszonyban dolgozók aránya. Jelenleg az MTA Szociológiai Intézetének becslését alapul véve 2%-kal dolgozunk.
- Távmunkások összesen – a távmunkás munkavállalók száma, amelyet a távmunkások arányából és a foglalkoztatottak számából kalkulálunk (a foglalkoztatottak száma a modellben: 5.000.000).
- Éves növekmény – két egymás követő évben a távmunkások számának növekedése. A modellben 5.000.000 munkavállalóval számolunk.
- Beruházások – az adott évben a távmunkahelyek létrejötte során okozott közvetlen beruházások mértéke. Ehhez az előző fejezetben kiszámított megvalósítási és fenntartási költségeket használjuk

Az alábbi táblázat a fenti tényezők által kalkulált modell 7 éves alakulását jelöli. A beruházások a számítási modellben ismertetett költségtényezők arányai alapján ágazatonként továbbbontásra kerültek

3. ábra

A távmunkával kapcsolatos beruházások makroszintű modellje
7 évre vetítve

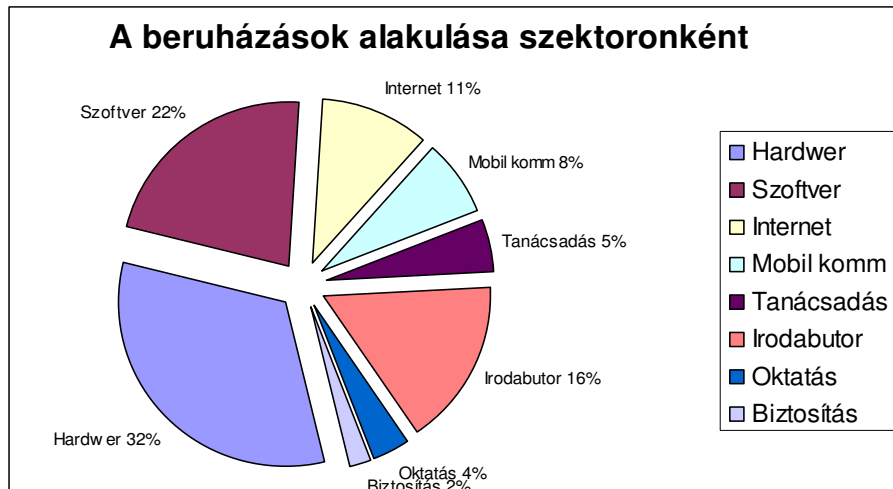
	0. év	1. év	2. év	3. év	4. év	5. év	6. év	7. év	Osszesen
Táv munkások növekedési üteme		50%	50%	50%	40%	30%	30%	30%	
Táv munkások aránya	2	3	5	7	10	14	18	24	
Táv munkások összesen	100 000	150 000	225 000	337 500	506 250	708 750	921 375	1 197 788	
Éves növekmény		50 000	75 000	112 500	168 750	202 500	212 625	276 413	1 097 788
Beruházások (mio)		30 550	45 825	68 738	103 106	123 728	129 914	168 888	670 748
Hardver		10 000	15 000	22 500	33 750	40 500	42 525	55 283	219 588
Szoftver		6 800	10 200	15 300	22 950	27 540	28 917	37 592	149 239
Internet		3 250	4 875	7 313	10 969	13 163	13 821	17 967	71 366
Mobil komm		2 300	3 450	5 175	7 763	9 315	9 781	12 715	50 498
Tanácsadás		1 500	2 250	3 375	5 063	6 075	6 379	8 292	32 934
Irodabutor		5 000	7 500	11 250	16 875	20 250	21 263	27 641	109 779
Oktatás		1 100	1 650	2 475	3 713	4 455	4 678	6 081	24 151
Biztosítás		600	900	1 350	2 025	2 430	2 552	3 317	13 173

Forrás: Saját szerkesztés.

A fenti modell számításai szerint a távmunka terjedése 7 év alatt 671 Mrd beruházást indukálna. Az alábbi grafikon a beruházások ágazatonkénti megoszlását ábrázolja.

4. ábra

A távmunkával kapcsolatos beruházások ágazati megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés.

A fenti elemzés alapján megállapítható, hogy a távmunka elterjedésével járó beruházások elsősorban az infokommunikációs ellátottság növelését, valamint az ismertek közvetítését és oktatást segíti.

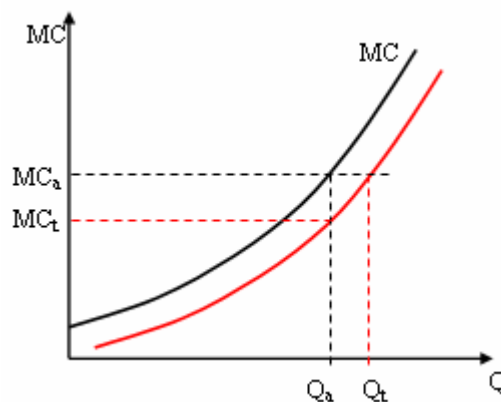
A továbbiakban a távmunka makrogazdasági hatásmechanizmusát elemezzük.

A távmunkát bevezető vállalatok esetében költségcsökkenés és hatékonyságnövelés jelentkezik, miközben a munkavállalók számára is kedvezőbb munkakörülményeket valósít meg. Egyes számítások szerint a távmunkával a vállalatok 10–30% költségcsökkentést is elérhetnek üzemeltetési költségeikből. A felszabaduló költségek gyakorlatilag forgótőkét szabadítanak fel, valamint a vállalat termékeinek/szolgáltatásainak előállítási költségei és előállítási ideje is csökkenhetnek. Az 5. ábra egy koordináta rendszerben szemlélteti a működési költségek (MC) és a termékekből/szolgáltatásokból előállított mennyiség (Q) alakulását. A távmunka alkalmazását megelőző időszakban MC_a költségen Q_a mennyiséget állított elő a vállalat. A távmunka alkalmazásával a költséggörbe eltolódik, ezáltal

- ugyanazon a költségen (MC_a) megnövekedett (Q_t) mennyiséget állíthat elő,
- vagy ugyanazt a mennyiséget (Q_a) kisebb költségen (MC_t) képes előállítani a vállalat.

5. ábra

A távmunka hatása a vállalat működési költségeire

Forrás: Saját szerkesztés.

A távmunka alkalmazása révén tehát a vállalatok működési költségei csökkennek, változatlan eladás és bevétel mellett. Az árbevétel és költségek közötti rész növekedése a profit növekedését vonja maga után. A vállalatoknak ezáltal forgótőke szabadul fel, amelyet visszaforgathat a technológiák fejlesztésébe, értékesítés fejlesztésére. Ez kihat a foglalkoztatásra is: javulhatnak a munkakörülmények, illetve a javuló piaci szereplés hatására nőhet a foglalkoztatás is. Fontos azonban megemlítenünk, hogy a távmunka alapvetően csak a munkavégzés módját változtatja meg, ezért pusztán az országon belüli távmunka nem teremt új munkahelyeket, nem jelent közvetlen növekedést a foglalkoztatottságban. A fejlesztések illetve hatékonyabb működés közvetve mégis létszámnövelést indukálhat.

Az országhatáron átnyúló távmunkával azonban a foglalkoztatás jelentős növelése érhető el. A távmunka, jellegénél fogva (lásd 2004. évi XXVIII. tv.) függetleníti a munkavégzés helyét a munkaadó telephelyétől. A munkaadó telephelye tehát bárhol lehet a világban. Az indiai távmunkáltatás a legjellemzőbb példa erre, ahol egy-egy munkafolyamat részét Indiában végzik el. Ilyen távolságban leginkább azok a munkafeladatok láthatók el, amelyek kevés vagy semmilyen személyes kommunikációt igényelnek (adatfeldolgozás vs. megbeszélés). A távolság tehát a személyes konzultációkat is rendszeresebben igénylő munkaterületeken mégis valamennyire korlátot jelenthet. Pl. 1-2 órás repülőúttal elérhető távolságban (Mo. szempontjából egész Európa) akár ad-hoc jellegű megbeszélések is összehívhatók. A kutatói, informatikai, pénzügyi, értékesítési tevékenységek többségében ezekre igény van, és a személyes konzultációk lehetővé tételével ezek a munkakörök is távmunkára alkalmas munkakörökké alakíthatók. A vállalatok szempontjából a nemzetközi távmunka alapja a bérköltségen alapuló gazdasági haszon lehet, azaz az országok közötti bérkülönbségek azonnali költségcsökkenést, ezáltal profitorientált növekedést jelentenek a vállalatoknak (kb. 20–30%). A távmunkások országának szempontjából azonban ez munkahelyek létrejöttét jelenti, azaz a nő a foglalkoztatás és a béreken keresztül a Bruttó Nemzeti Jövedelem (GNI). Ez a folyamat a helyi vállalatokat is megerősítheti és regionális távmunka centrumok üzemeltetőiként üzleti kapcsolatokat alakíthatnak ki, ezáltal megnyílnak előttük az európai piac.

Magyarországnak jelenleg igen kedvezőtlen regionális adottságai vannak a hagyományos foglalkoztatási módok terén. A „gyártó-összeszerelő” országból a bérek növekedése által kiszorult, a mezőgazdaság pedig európai szinten sem jövedelmező. A hazai felvevőpiac nem teszi lehetővé a kisvállalatok felfejlődését, különösen a globalizáció révén egyre több multi által fenntartott piacon. A vállalatok száma mellelleg többszöröse az európai országoknál... A nemzetközi távmunka során Magyarország szellemi tőkét adja el az európai, és akár a globális piacra. Mindez

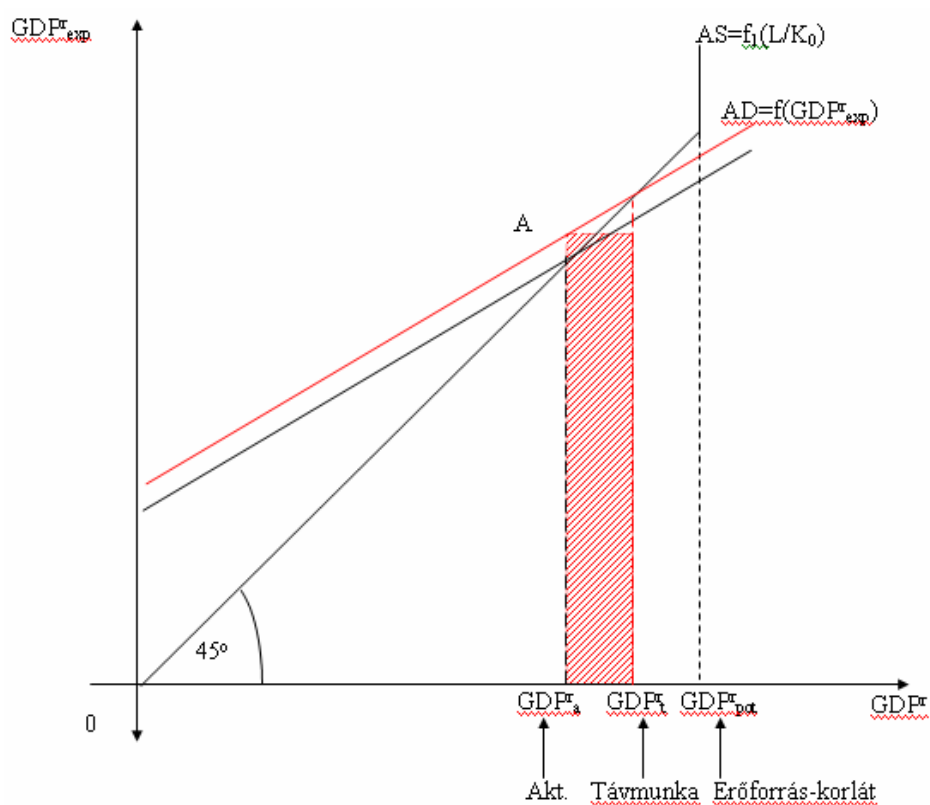
- munkahelyeket hoz létre, azaz növeli a foglalkoztatást,

- javítja a távmunkában ellátott iparágak bérszínvonalát,
- növeli a hazai vállalatok kapcsolatrendszerét, üzleti lehetőségeit, versenyképességét,
- a jobb munkakörülményeket teremt és növeli az életszínvonalat.

A távmunka terjedésével megvalósuló beruházások, valamint a hatékonyságnöveléssel járó versenyképesség növekedés elősegíti a munkaválók életszínvonalának növekedését is. Ezek a hatások növelik a piaci keresletet. Az alábbi ábra a GDP változását szemlélteti az aggregált kereslet (AD – Aggregate Demand) növekedése esetén. A pirossal vonalkázott szakasz a GDP növekedését jelöli.

6. ábra

A távmunka hatása a GDP alakulására

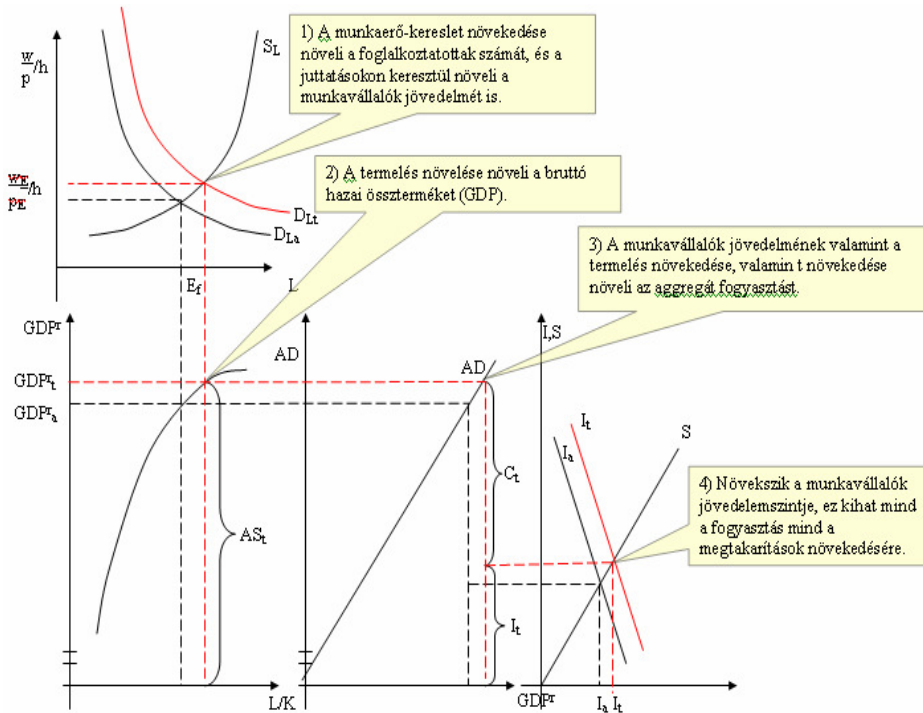

Forrás: Saját szerkesztés.

A vállalatoknál felszabaduló forgótőke, valamint a versenyképesség javulásával elért fejlődés komplex hatást fejthet ki a makrogazdaságra. A hatékonyabb termelés és technológiai fejlesztések által növekedhet a vállalatok teljesítménye és mérete, amely további munkaerőt igényel. A vállalat fejlődésének valamint az életszínvonal növekedésének hatására növekedhetnek a munkavállalók kiadása illetve megtakarításai is. Az alábbi ábra a távmunka hatásait és összefüggéseit próbálja komplex módon szemléltetni.

7. ábra:

Távmunkával hatásainak komplex makrogazdasági modellezése

Forrás: Saját szerkesztés.

A fenti ábrán a pirossal van jelölve a makrogazdasági modellben a távmunkával kapcsolatos beruházások során indukált elmozdulás. A bal felső grafikon azt jelöli, hogy a javuló termelékenység következményeként megnövekedett munkaerő-kereslet hatására nő a foglalkoztatottság. Az alatta levő grafikon szemlélteti a versenyképesség javulása által, valamint a megnövekedett munkaerővel termelt többlet, továbbá az ezt támogató beruházási igény által megnö-

velt a bruttó hazai összterméket (GDP). A juttatások és felszabadult tőkéből visszajuttatott bérnövekményből következően, valamint az új munkakörnyezet megteremtése által növekszik az aggregát kereslet is. A nem fogyasztásra fordított többletjövedelmet pedig a munkavállalók megtakaríthatják, ezzel növelve a lakossági megtakarítások összegét is, mint z a jobbszélő grafikon is ábrázolja.

A távmunka elterjedése makrogazdasági szempontból tehát pozitív hatást gyakorolhat a

- *gazdaságra* – a költségcsökkenés révén ugyanis forgótőke szabadulhat fel mind a munkaadók mind a munkavállalók oldalán. Ez kiváltja a kereslet és kínálat egyidejű növekedését. Ez növeli a GDP-t, a foglalkoztatást, a fogyasztást, valamint a megtakarításokat.
- *foglalkoztatásra* – vidéki foglalkoztatás javulása, foglalkoztatottak számának növekedése, kismamák foglalkoztatásának növekedése, rész munkaidős foglalkoztatás terjedése, csökkent munkaképességűek foglalkoztatásának növekedése révén,
- *oktatásra* – távoktatás terjedésén, az informatikai alpműveltség növekedésén keresztül,
- *környezetvédelemre* – légszennyezés csökkenése, közlekedési dugók csökkenése által,
- *esélyegyenlőségre* – kismamák, egyetemisták, mozgáskorlátozottak foglalkoztatási esélyei javulásával,
- *vidékfejlesztésre* – informatikai ellátottság növekedése, a foglalkoztatás növelése növeli a helyi keresletet, ezáltal a helyi ipart is fejlesztheti.

A távmunka regionális aspektusai

A modern közgazdaságtan regionalitást is figyelembe vevő ágazatai kiemelt hangsúlyt fektetnek a telephelyválasztás fontosságára. A piac elhelyezkedése és mérete mellett a termelési tényezők és a munkaerő közelsége különösen fontos szerepet játszhatnak a telephelyválasztás során számba vett szempontok között.

A terciér gazdaság egyre nagyobb teret hódít az EU tagállamaiban (jelenleg több régióban 50% felett van), valamint az információtechnológia is rohamos tempóban terjed, amely alapjaiban alakíthatja át napjaink közgazdasági szempontrendszerét. Amennyiben ugyanis a szolgáltatások egyre nagyobb része válik Interneten keresztül elérhetővé, úgy a szolgáltató vállalat telephelyének piactól való távolsága irrelevánssá válhat. A szolgáltatás jellege azonban a termelési tényezőket is összemosza a munkaerővel, ugyanis az Internet alapú szolgáltatások előállításának nagy része szellemi munka lehet (pl. programozás, tanácsadás, ügyfélszolgálat). A telephelyválasztás egyik kulcselemévé ezáltal a szol-

gáltatást legköltséghatékonyabban megvalósító munkaerő elhelyezkedése válhat.

A távmunka azonban ezt tovább alakíthatja, hisz a munkaszervezés révén gyakorlatilag a szolgáltató vállalat és az általa foglalkoztatott munkavállalók közötti távolság is irrelevánssá válhat... Ezen tényezők együttese gyakorlatilag egy olyan gazdasági környezetet teremthet, ahol a telephelyek elhelyezésétől függetlenül a munkavégzők a *távmunka révén a világ bármely pontjáról* választhatók, valamint a szolgáltatás az Interneten keresztül *a világ bármely piacán* értékesíthető. Ezáltal a regionális fejlesztés összpontosulhat a munkaerő fejlesztésre, a gazdasági növekedés pedig függetlenedhet a helyhez kötött erőforrások nagy részétől (pl. nyersanyagok, infrastruktúra), ezáltal esélyegyenlőséget teremtve az elmaradottabb és természeti tényezőkben szegényebb régiók számára is.

A távmunka makrogazdasági modelljében megjelennek a munkaszervezés által szétválasztott munka és hely, azaz a helyfüggetlen munkavégzés előnyei. Ez nemzetközi viszonylatban is értelmezhető. A távmunka centrumok, mint regionális operációs és tudásközpontok, valamint a távmunka által „távolságfüggetlenné” tett munkavégzés alapjaira építve nagy jelentőséget kaphat a nemzetközi távmunka. A jelenlegi légiforgalmi sűrűség és árak mellett Európa legtöbb nagyvárosa 1-2 óra alatt elérhető, ezáltal akár a heti többszöri találkozó is lehetséges, míg a munkadíjak Magyarországon az informatikában mintegy 50%-kal alacsonyabbak. A nemzetközi vállalatok magyarországi távmunkavállalókkal dolgozva azonnali költségcsökkentést könyvelhetnek el (akár 50% felettit is), míg a munkavállaló országában (jelenleg Magyarországon) munkahelyek jönnek létre, azaz nő a foglalkoztatottság. A bérkülönbségre épülő gazdasági kapcsolat felismerése az iparág bérszínvonalának emelését is kiválthatja.

Magyarországon a távmunka még csak csekély mértékben terjedt el, de az EU nyugati és északi területein, valamint USA-ban már igen széles körben alkalmazják. Az alkalmazás azonban egyelőre inkább csak mikroszintű szempontok alapján, elsősorban költségcsökkentési és munkaerő megtartó céllal alkalmazják. A munkaszervezési módszer makroszintű alkalmazása csak néhány szélsőséges körzetben terjedt el (pl. Anglia egyes szigetein, skandináv államok gyéren lakott térségeiben).

A távmunka szélesebb körű elterjedése regionális szempontból tehát elősegítheti a *térszerkezet átalakulását*, az elmaradott régiók *foglalkoztatottságának* növelését, a *munka területi elosztásának* javulását, valamint a vállalatok *versenyképességét és felzárkóztatását*. Ezáltal a távmunka közvetetten lehetőséget biztosíthat a regionális felzárkózásra és a munkavállalók közötti esélyegyenlőségre.

Összefoglalás

A dolgozatban vizsgált tényezők alapján megállapítható, hogy a távmunka elterjedése előnyt jelenthet mind mikro, mind makro szinten. Mikro szinten a távmunka alkalmazásával a vállalatok jelentős költségeket takaríthatnak meg (üzemeltetési költségek 10–50%-át), amelyeket fejlesztésekre fordíthatnak. A hatékonyabb szervezés és működés jelentősen segítheti a vállalat növekedését. A növekedés további munkaerők foglalkoztatását igényelheti. A foglalkoztatás növekedése és a távmunkahelyek létrehozására fordított beruházások (mintegy 671 Mrd HUF) makro szinten is jelentős előrelépést jelenthetnek, mind a foglalkoztatásra, mind a GDP növekedésére vonatkozóan.

A távmunka elterjedése, a munkaszervezési mód jellegéből adódóan, csökkenti a foglalkoztatott munkaerő lakóhelyének szerepét a telephelyválasztás során. Ennek megfelelően a tudásalapú, elsősorban tercier ágazatban tevékenykedő vállalatok számára lehetőség nyílik hogy más, költséghatékonysági szempontok alapján válasszák meg telephelyüket. Ez a jelenlegi regionális különbségek figyelembe vételével elsősorban az alacsonyabb munkabéreket és ingatlan-költségeket támaztó régiók számára lehet előnyös.

A szolgáltató vállalatok telephelyének függetlenítése a munkaerő elhelyezkedésétől, valamint a természeti adottságoktól, nagyban javíthatja a regionális különbségeket, a humán erőforrás képzettségi szintjét, a projektalapú munkaszervezés pedig segítheti a távmunkát alkalmazó vállalatok felzárkóztatását és versenyképesebbé tételét.

A távmunka munkaszervezése miatt szétválík munka és a hely, azaz ún. „helyfüggetlen munkavégzésről” beszélhetünk. Ezt a helyfüggetlen munkavégzést nemzetközi viszonylatban is értelmezhetjük. A térségi távmunka centrumok, mint regionális operációs és tudásközpontok, valamint a távmunka által „távolságfüggetlenné” tett munkavégzés alapjaira építve nagy jelentőséget kaphat a nemzetközi távmunka is. A nemzetközi vállalatok magyarországi távmunkavállalókkal dolgozva azonnali költségcsökkentést könyvelhetnek el, míg a munkavállaló országában (jelenleg Magyarországon) munkahelyek jönnek létre, azaz nő a foglalkoztatottság. A bérkülönbségre épülő gazdasági kapcsolat felismerése az iparág bérszínvonalának emelését is kiválthatja, ezzel javítva a lakosság életszínvonalát.

A távmunka interdiszciplinaritása megnehezíti alkalmazásának mind a mikro, mind a makro szintű támogatását, nehéz ugyanis olyan szakterülethez rendelni, amely önállóan képes lenne hatni erre a folyamatra. A jelen gyakorlat leginkább a humánerőforrás-fejlesztéshez sorolja, amely a foglalkoztatási problémákra való pozitív hatása miatt indokoltnak tekinthető, gazdasági és oktatási háttér nélkül azonban ez önmagában nem teszi lehetővé a gyors előrelépést. A távmunka elterjedésének központi eszközökkel történő ösztönzése átfogó terve-

zést és szoros együttműködést igényel több területen is, de elsősorban a foglalkoztatáspolitikai, gazdaságpolitikai, oktatási, közlekedési és környezetvédelmi irányításában.

Irodalomjegyzék

- Tanulmánykötet (2006): *Tanulmányok a távmunkáról*, Budapest, Budapesti Munkaerőpiaci Intervenciók Központ
- Tanulmánykötet (2003): *Távmunka tanácsadó*, Budapest, KJK-KERSZÖV
- Dr. Oroszi Sándor (2005): *A munkapiac makro-környezete* (előadás vázlatok) Pécs, PTE
- Dr. Barancsik János (2005): *A mikrogazdaságtan logikai elemei*, Pécs, PTE
- PricewaterhouseCoopers-CEMS tanulmány (2006): *Cost and benefit analysis of telework* Budapest, PricewaterhouseCoopers
- PricewaterhouseCoopers tanulmány (2005): *A távmunka ösztársadalmi hatásai*, Budapest, PricewaterhouseCoopers
- InnoVisions Canada: *Studies, Stats, Facts –telework, telecommuting etc*
<http://www.ivc.ca/studies/index.html>,
- The institute for employment studies: *Telework related publication*
<http://www.employment-studies.co.uk/pubs/index.php>
- EMERGENCE projekt: *e-Work in Europe*
<http://www.emergence.nu/pubs/index.html>
- EMERGENCE projekt: *Statistical Indicators of eWork*
<http://www.emergence.nu/pubs/index.html>
- SIBIS project: *Statistical Indicators Benchmarking the Information Society*
http://www.sibis-eu.org/statistics/stat_ind.htm
- Magyar Távmunka Szövetség weboldala <http://www.tavmunka.org>
- Távmunka Projekt weboldala <http://www.tavmunkaprojekt.hu>

An economic overview of teleworking

Factors analysed in the study show that teleworking offers benefits at both micro- and macro-level. At micro-level, the companies can save significant costs (around 10-50% of their operational costs), and these savings can be converted into improving their resources, and a more efficient work organisation and operation can significantly support the growth of the company. This growth can generate the need for an increasing labour-force which brings about a growth in employment. Investment in establishing telework jobs can offer a great leap forward at macro-level (some HUF 671bn over 7 years), and so telework can be an important factor in the growth of employment, competitiveness and, consequently, of GDP also.

Due to its nature, the expansion of telework can decrease the significance of the geographical location of employees in a company's recruitment process, and

so companies working with knowledge-workers can have different priorities in recruiting, using other cost effectiveness factors (e.g., salary levels, real estate costs etc). This enhances the opportunity for regions with lower office and salary costs.

Decreasing the need for the location of a service company's offices to be that of the labour-force and of other natural resources can decrease regional differences and increase the educational level of the human capital, whilst the task-oriented work organisation can reinforce competitiveness and the ability of companies to catch up by using teleworking.

Teleworking means that the work itself and the office's geographical location are separated, and so we can refer to it as "place-independent-working". This is also valid in international terms. Regional telework centres as operational and knowledge centres, combined with place-independent working, can improve international teleworking, assisting the companies to reach more cost-effective areas. The companies can realise major cost-cutting possibilities using telework between underdeveloped and developed countries - based on differences in salaries and real-estate costs. The host country will benefit also, since employment, the level of wages and salaries and living standards will all increase.

It is hard to classify telework into any existing economic area, due to its multi-disciplinary character. Current practice is to class it as human development, because of the positive effects of teleworking, but, without adequate economic and educational support, this does not ensure the rapid development and expansion of telework. Central support for teleworking is possible only with close cooperation from more functional areas, such as the labour, economic, education, infrastructural and environmental areas.

A MŰSZAKI INFRASTRUKTURÁLIS BERUHÁZÁSOK SZEREPE ZALA MEGYE TERÜLETI FEJLŐDÉSÉBEN

Füzesi Zoltán

Bevezetés

A területi tervezés, a gazdaság- és területfejlesztési vizsgálatok, kutatások egyik leggyakrabban vizsgált jelensége az infrastruktúra. Egy adott térség, régió fejlettségének, továbbá jövőbeli fejlődési lehetőségeinek meghatározó tényezője az infrastruktúra fejlettsége. Emiatt a területfejlesztés egyik legfontosabb eszköze jelenleg is az infrastruktúra fejlesztése.

Az infrastruktúra mint kifejezés az elmúlt években egyre általánosabb jelentésűvé válik, tartalma folyamatosan bővül. A műszaki fejlesztéseknek, a technológiai megújításnak köszönhetően újabb és újabb infrastruktúra elemek, fajták jelennek meg, mint például az infokommunikációs infrastruktúra (Váti Kht., 2004).

Az egyre tágabb értelmezés miatt szükségesnek tartom, hogy a tanulmány elején kitérjek az infrastruktúra kifejezés meghatározására és értelmezési tartományának csoportosítására. A fogalom pontosítása és csoportosítása után a tanulmány további részében bemutatom, hogy Zala megyében a második világháborútól az ezredfordulóig az infrastruktúra fejlesztésének területei voltak a hangsúlyosak, milyen jövőbeli fejlesztési feladatok állnak még a megye előtt. Zala megye fejlődésének kutatását az indokolja, hogy a megye vonatkozásában a hosszú távú folyamatok alapos vizsgálatával ez idáig adós maradt a kutatás, így a megyében végbemenő fejlődési folyamatokra vonatkozó különböző nézőpontú elképzelések egyaránt kétségbe vonhatóak maradtak. A munkám a maga korlátaival e hiányt kívánja pótolni.

Zala megye az ország területének 4,1%-a, így az ország kisebb megyéi közé tartozik. A 257 nyilvántartott zalai településből 146 település minősül elmaradottnak, illetve elmaradott térséghez tartozónak. Az elmaradottság egyik leglényegesebb összetevője az elzártság, a zsáktelepülések magas aránya és a rossz megközelíthetőség, melyekre visszavezethető a megfelelő infrastruktúra hiánya is.

Az infrastruktúra fogalma

Az infrastruktúra latin eredetű szó, magyarul alapszerkezetet, alapépítményt, alapot jelent. Logikai jelentése: valami kialakulásának, létrejöttének, fejlődésének alapja, előzménye, előfeltétele (Váti Kht., 2004).

Az infrastruktúra szinte egyidős az emberiséggel. Minden kornak megvoltak a maga infrastrukturális létesítményei az adott kor társadalmi-gazdasági színvonalán. „Az infrastruktúra lényegében egyidős a települések megjelenésével az emberiség történetében. Település, város nem jöhet létre, nem létezhet, fejlődhet infrastruktúra nélkül” (Kószegfalvi, 1976). Az infrastruktúra meghatározó tényezője volt és lesz a települések fejlődésének, egy történelmi kategória, mely előremutató, gazdasági-társadalmi, műszaki és technológiai fejlődést is kifejez.

Az infrastruktúra fogalmának mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban többféle értelmezése található. Iskolák jöttek létre, melyek az infrastruktúra fogalmát, tartalmát próbálták meghatározni. Két nemzetközi iskolát lehet kiemelni az infrastruktúra megközelítések kapcsán: az amerikai és német iskolát, de nem szabad figyelmen kívül hagyni Zboril, Oldak, Utyenkov, Tinbergen elméleteit, illetve a hazai kutatók értelmezéseit sem.

Az amerikai infrastruktúra-iskola képviselői (Hirschman, Erlicher, Boesler, Frey, Ray, Güffer, Lewis) az infrastruktúra hatásmechanizmusát a költség-hason számítás és a befektetett tőke optimális megtérülése oldaláról vizsgálták, elsősorban az anyagi-műszaki infrastruktúra jelentőségére és szerepére helyezték a hangsúlyt. Céljük minden esetben az volt, hogy elméletükkel egy olyan gazdasági-társadalmi szerkezetet támogassanak, amely alapvetően a tőkés vállalatok profitjának maximalizálását szolgálja.

A német iskola az 1960-as években alakult ki. Megalapítója Jochimsen rávilágított arra, hogy infrastruktúráján nemcsak anyagi jellegű és köztulajdonban levő rendszereket lehet érteni. A hatékony, működőképes rendszerekké váláshoz még egyéb alkalmas szellemi és intézményi infrastruktúrákra is szükség van. Szerinte az anyagi, szellemi, intézményi felosztás a helyes (R. Jochimsen, 1966).

A volt szocialista országok gazdaságföldrajzi és közgazdasági irodalmában a 60-as évek közepétől egyre több tanulmány jelent meg az infrastruktúráról. A szocialista országokban kialakult infrastruktúra értelmezések képviselőinek (Zboril, Oldak, Utyenkov) közös jellemzője, hogy az amerikai iskolához hasonlóan – ahol az anyagi-műszaki infrastruktúra fejlesztését az elméletek túlhangsúlyozták – ők is az anyagi jellegű infrastruktúrákat helyezték előtérbe, és azokat a termelés szempontjából csoportosították (Váti Kht., 2004).

A strukturális iskola a különböző elméletek szintézisét próbálta elérni. Megalapítója J. Tinbergen holland közgazdász, aki gazdasági struktúraelméletében minden olyan alapfeltételt, ami a termelés normális működéséhez szükséges, az infrastruktúrával azonosít.

A magyar szakirodalomban – hasonlóan a többi szocialista országhoz – a 60-as évek végén jelentek meg az infrastruktúra kutatással foglalkozó tanulmányok. A legtöbbször által vallott nézet szerint az infrastruktúra egy hatalmas, mindent átfogó ellátórendszer, mely a közszolgáltatásokat nyújtja és szolgáltatásai lényegében a terciér szektor fogalmával esnek egybe. Legjelentősebb témával foglalkozó szakemberek Kőszegfalvi, Deák, Nadabán, Sánta, Német, Zoltán.

Figyelembe véve, hogy a létező infrastruktúra megközelítések közül a későbbiek során Kőszegfalvi elméletére támaszkodom, röviden ismertetem az ő értelmezését:

Szerinte az infrastruktúra műszaki és szociális rendeltetésű hálózatoknak és intézményeknek összefüggő rendszere, amely egyrészt közvetett formában az anyagi javak termelésének, a tudományos és szellemi tevékenység kibontakoztatásának, fejlődésének egyik nélkülözhetetlen feltétele, másrészt a legközvetlenebb formában a települések működésének, fejlődésének meghatározó tényezője, illetve az azokban élő népesség életfeltételeinek és életkörülményeinek egyik döntő összetevője is. A települések működésével, fejlődésével összefüggő infrastruktúrát két részre bontja: a szociális (humán) infrastruktúrára és a műszaki jellegű hálózatokra. „A szociális infrastruktúra elemei a lakásállomány és a közösségi intézmények hálózata, állami szervek, társadalmi szervezetek intézményei, oktatási-művelődési, gyermeknevelési, kereskedelmi-vendéglátó, sport- és üdülési intézmények. A másik csoportba tartoznak a város, a település közműellátása, a közlekedési és szállítási szükségletek, a keletkező szemét és hulladékok összegyűjtésével és eltakarításával kapcsolatos tevékenységek” (Kőszegfalvi, 1976).

A nemzetközi és a hazai szakirodalom képviselőinek álláspontjai jól tükrözik, hogy nincs egységes állásfoglalás az infrastruktúra fogalmáról. Az általános fogalomalkotásra való törekvés csak egy-egy szerző véleményének összevetéséhez vezetett, de egységes álláspontot nem sikerült széles körben kialakítani. Az infrastruktúra kategóriájára napjainkra azért kialakult egy határozott értelmezés, amely azzal jellemezhető, hogy az infrastruktúra egyrészt nem termeli a termékeket anyagi-dologi formában, csak a feltételeket hozza létre, melyek ezen termékek termeléséhez szükségesek, másrészt pedig a bővített újatermelés egész folyamatát kiszolgálja, beleértve a munkaerő bővített újatermelését is.

Az infrastruktúra feladata tehát, hogy alapvetően biztosítsa egy adott ország gazdaságának normális működését, vagyis a termelést, a fogyasztást és az elosztás folyamatát a gazdaság mindenkorinak megfelelő szellemi és technikai színvonalon. Nélkülözhetetlen szerepet tölt be a bővített újatermelés biztosításában, valamint a lakosság életkörülményeinek javításában, a területi különbségek csökkentésében. Létrehozásában és működtetésében a társadalom egésze érdekelt: az állam, hazai és külföldi vállalkozások, intézmények, önkormányzatok, valamint a lakosság. A körébe tartozó tevékenységek alacsony,

vagy negatív jövedelmezőséggel rendelkeznek, tőkeigényük nagy, megtérülésük hosszú és ezért az üzleti szektor számára nem jelentenek vonzó lehetőséget, ugyanakkor létezésük fontos, ezért e szolgáltatások jelentős hányadát az állam vállalja magára. Ilyen például a közlekedési hálózat, az energiaellátás, az oktatás. Az infrastruktúra tehát az anyagi termelés környezetét öleli fel, azon eszközök, tevékenységek és intézmények körét, amelyek nem részei az anyagi termelésnek, de hozzájárulnak minőségének, hatékonyságának javításához.

Végül is kialakult egyfajta, általánosan elfogadott nézet az infrastruktúráról: „Infrastruktúra: olyan gazdasági feltételek (úthálózat, közlekedés, kikötők, közművek, közoktatás stb.) gyűjtőneve, amelyek nem vesznek részt közvetlenül a termelési folyamatban, de közvetve befolyásolják a termelés fejlesztésének lehetőségeit. Az infrastruktúra színvonala kifejezi, hogy valamely országban mennyire vannak meg a gazdasági fejlődésnek az általános feltételei. Az infrastruktúra alacsony színvonala, különösen a gazdaságilag fejletlen országokban fékezi a kellő ütemű gazdaságfejlesztés megvalósítását” (Közgazdasági Kislexikon, 1972).

Az infrastruktúra elemei

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban az infrastruktúrának többfajta csoportosítása ismeret. Az alkalmazott megközelítéstől függ az infrastruktúra körének lehatárolása és belső tagolása is. Ezek a csoportok folyamatosan változnak, mivel az infrastruktúra fogalmkörébe tartozó szolgáltatások nagysága a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan, egyre növekszik. Alapvetően funkcionális, ágazati csoportosításról, valamint ezek ötvözeteiről beszélhetünk:

funkciók szerinti kategóriákat alkotó termelői, fogyasztói, valamint anyagi, intézményi, személyi infrastruktúrák alapvetően közgazdasági megközelítésűek. Erlicher például a termelői infrastruktúra körébe sorolta a közlekedést, hírközlést, energia szektort, valamint a közületi állóeszközök azon részét, amely nem állnak közvetlen kapcsolatban a fogyasztással pl.: igazgatás, egészségügy. A fogyasztói infrastruktúra körébe a munkaerő és a szociális infrastruktúra bővített újratermelésével összefüggő elemek tartoznak, valamint ide sorolja a parkokat, uszodákat, stadionokat, színházakat.

ágazati szemléletű besorolásnak az infrastruktúra statisztikai nyilvántartás szerinti besorolását tekintjük. Ez alapján megkülönböztetünk anyagi és nem anyagi infrastruktúra elemeket. Az anyagi infrastruktúra lényegében a termelői infrastruktúrával azonos módon a villamos energia ipar, szállítás, hírközlés, vízgazdálkodás és kereskedelem területeket fedi le. A nem anyagi infrastruktúra az egészségügy, szociális ellátás, oktatás, kulturális szolgáltatás, tudományos kutatás, közösségi, közigazgatási és közbiztonsági szolgáltatások összessége.

- a 90-es években jelenik meg a „kemény”, illetve „puha” infrastruktúra. Az előbbi a műszaki infrastruktúra, illetve részben a humán és az intézményi infrastruktúra, melyeket hagyományos infrastruktúrának is neveznek. Az utóbbi az új gazdasági társadalmi kihívásokhoz, a gyors technológiai-műszaki változásokhoz igazodó infrastruktúra (pl. a banki szféra, az üzleti világ, a nagy nemzetközi vállalatok irányításának intézményei és azok speciális képzettségű szakemberállománya).
- az infrastruktúra kiterjedtsége és szerkezete alapján megkülönböztethető vonalas és pontszerű infrastruktúra is. A vonalas infrastruktúrához tartoznak az utak, vasutak, elektromos, gáz-, olaj-, távhő-, víz- és távközlési vezeték. Ezek a különböző földrajzi pontok közötti áru, személy, információ továbbítását szolgálják. A pontszerű infrastruktúra elemei az építmények, épületek, pl. repülőterek, kórházak, pályaudvarok, iskolák, közigazgatási épületek.
- az infrastruktúrának léteznek területi szintjei is. Meg lehet különböztetni az egy-egy település zavartalan működését szolgáló helyi, lokális, több települést kiszolgáló mikroregionális, régiókat, illetve a régiók közötti tevékenységeket ellátó regionális, interregionális, valamint nemzeti és szupranacionális szintű országos, kontinentális, interkontinentális és globális infrastruktúra rendszereket.

Az infrastruktúrának tehát különböző fajta csoportosítása ismeretes, amely csoportok állandó változásban vannak főképp annak köszönhetően, hogy az infrastruktúra fogalomkörébe tartozó szolgáltatások volumene, gazdasági fejlődéssel mintegy párhuzamosan, egyre növekszik.

A gazdaság területi folyamatainak vizsgálatához alapvetően az infrastruktúrák három fajtája köthető:

- a műszaki infrastruktúra (ezen belül is leginkább a közlekedés jellemzői),
- a humán infrastruktúra (jellemzően a társadalmi szolgáltatásokkal kapcsolatos témák),
- üzleti infrastruktúra (melybe a különböző pénzügyi és üzleti szolgáltatások tartoznak).

A műszaki infrastruktúra négy alapvető hálózata: a közlekedés, a hír- és távközlés, a vezetékes vízellátás és az energiaellátás. A területfejlesztési jelentősége sajátos, mivel a gazdasági és társadalmi élet minden szegmensében jelen van, azok működéséhez nélkülözhetetlen megléte. Kapcsolatrendszerét érintő rendkívüli összetettsége és szerteágazósága nyomán azonban főleg a gazdaság területeihez köthető. A műszaki infrastruktúra elemei, mely lehet hálózati (vonalas), vagy pontszerű: az energia-, a közlekedési-szállítási, a közműellátó és a hulladékkezelési rendszerek, a telekommunikációs rendszerek.

A szociális-humán infrastruktúra elemei az emberi erőforrás újratermelési feltételeinek részét képezik. A szociális infrastruktúra különböző elemei: a lakásállomány, a közösségi és közellátási intézmények hálózata (az államhatalmi és államigazgatási szervek, társadalmi szervezetek intézményei; az oktatási, művelődési, kulturális intézmények; a gyermeknevelési intézmények; az egészségvédelmi intézmények; a kereskedelem és vendéglátás céljait szolgáló intézmények; a sport-, üdülési és pihenési igényeket fogadó intézmények).

A pénzügyi-üzleti szolgáltatások, egyik fő jellemzője a területi differenciálódás. Megléte alapvető feltétele a gazdasági növekedésnek. A dinamikusan fejlődő térségekben a pénzügyi szolgáltatók a gazdasági növekedést gyorsító, tényezőként működnek, sőt megfelelő színvonalú szolgáltatásaik hiánya fékezőerőként hat a gazdasági élet bővülésére. Ezzel szemben a leszakadó, stagnáló térségekben, ahol nincs biztosítva a profitszerzés lehetősége, nem fejlesztenek a pénzügyi-üzleti vállalkozások. Gazdasági tevékenységük révén így az alulfejlett térségektől elvonják a potenciális fejlesztési forrásokat, ezzel tovább szélesítve az egyes térségek közötti szakadékot (Váti Kht., 2004).

Figyelembe véve a műszaki infrastruktúra sajátos területfejlesztési szerepét tanulmányom további részében Zala megye műszaki infrastruktúra alakulására jellemző főbb tendenciák közül mutatok be példákat különös tekintettel a közúti közlekedés, az energetikai rendszer és a közműellátás színvonalának fejlődésére. A vizsgálathoz a Zala Megyei Statisztikai Hivatal statisztikai évkönyveiből nyert naturális adatokat és a statisztika eszközeit használok fel.

Közlekedés, mint a műszaki infrastruktúra eleme

A közlekedési hálózatok fejlettsége a területfejlesztés egyik alapvető meghatározója. Egy adott térség megközelíthetősége napjaink egyik legfontosabb gazdasági telepítő tényezője. A térség, régió fejlődéséhez elengedhetetlen a korszerű személy- és áruszállítás feltételeinek megléte, megteremtése a közlekedés valamennyi ágazatában, így a közúti, vasúti, légi és vízi közlekedésben.

A közlekedési infrastruktúra, vonalas infrastruktúra a térben összeköt vagy hiányában elválaszt területeket. Állapota, fejlettsége közvetlen és közvetett úton fejt ki multiplikátor hatását a gazdasági fejlődésre. Egy adott terület lakosságának életminőségét, vállalkozóinak versenyképességét és jövőbeni lehetőségeit alapvetően meghatározza, emeli vagy korlátozza a terület közlekedésfüggő elérhetősége. Az egymástól területileg távol fekvő gazdasági terek összekapcsolódása a közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra által jön létre. A különböző gazdasági tevékenységek által generált áru- és szolgáltatásmozgások; valamint a vállalati belső folyamatok, és a külső kapcsolattartáshoz szükséges információáramlás is ezen csatornákon megy végbe. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése így a gazdaság fejlődésének egyik legfontosabb alapeleme.

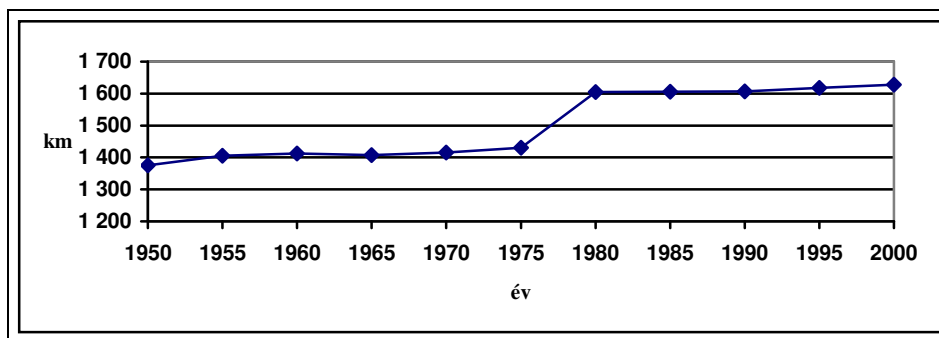
A közlekedési infrastruktúra vizsgálatát a továbbiakban a közúti közlekedésre szűkíttem, mivel szerintem a vizsgálat tárgyául választott Zala megye közlekedésében a legjelentősebb változás a közúti közlekedésben volt nyomon követhető. Zala megye településszerkezetére az aprófalvas jellege mellett a város-hiányos térségek és ehhez kapcsolódóan az É–D irányú, kevés K–Ny-i összekötő úthálózattal rendelkező településláncok kialakulása volt jellemző.

Az idősoros összehasonlításon alapuló vizsgálatból a tanulmány keretei miatt elsősorban a fejlesztés irányaira kívánok rámutatni, ezért csak az alábbi természetes mutatók adatait szemléltettem: közúthálózat burkolatának megoszlása, közúthálózat hossza. Megjegyzem, hogy a közúti közlekedési infrastruktúra átfogó jellemzéséhez további mutatók figyelembevétele is szükséges, mint például az áru és személyszállítás teljesítménye és a 100 főre jutó járművek száma.

A második világháború előtti időszakban a megye gazdaságának fejlődését a termelési viszonyok és a településszerkezet mellett az út- és vasúthálózat fejletlensége, a vármegye viszonylagos elzártsága is fékezte. A megye közlekedési helyzetében az olajbányászat 1938-as beindulása, majd a nagylengyeli olajmező felfedezése hozott változást. 1945-ig azonban a községek 20%-ban továbbra sem volt bekötőút, ami azt jelentette, hogy a rossz útviszonyok miatt a lakosság jelentős része ősztől tavaszig a külvilágtól teljesen elzárva élt (KSH, 1965).

1. ábra

A közúthálózat hossza Zala megyében 1950–2000 között

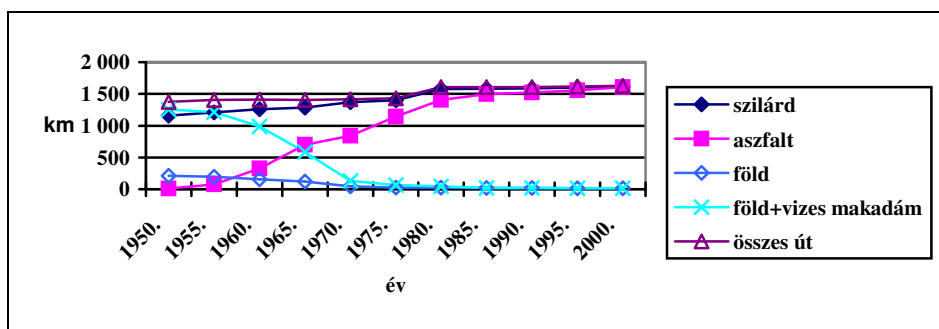
Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000.

Az ábra alapján megállapítható, hogy 1950 és 2000 között a megye teljes úthálózata csak kis mértékben 17,6%-ban nőtt. A legjelentősebb változás 1975 és 1980 között tapasztalható, mely 175 km közúthálózat növekedést jelentett.

2. ábra

A közúthálózat szerkezetének változása 1950 és 2000 között

Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000.

A 2. ábra jól mutatja, hogy 1952-től indult meg nagyobb arányú útkorszerűsítés, melynek keretében a fontosabb közlekedési útvonalakat nehéz, illetve könnyűaszfalt burkolattal látták el. Az ábrán szereplő szilárd burkolatú utakba beletartoznak az aszfalt burkolatú, továbbá a nagykocka, kiskocka, terméskő burkolatú és a portalanított makadám utak. Jól látható hogy az 50-es évek második felében a közlekedésre alkalmatlan utak szerkezete állami és tanácsi beruházások során folyamatosan felújításra került. A vizes makadám utak az 50 év alatt fokozatosan eltűntek és a hetvenes években már csak elhanyagolható mennyiségben voltak a megyében. A vizes makadám utakkal párhuzamosan a korábban kiépítetlen földutak aránya is csökkent, az 1950-es 214 km helyett 2000-re hosszúságuk már csak 14 km. A gyenge minőségű utak arányának jelentős csökkenése mellett megfigyelhető az aszfalt burkolatú utak hosszának dinamikus növekedése. 1950-ben a megyében még csak 9 km aszfalt burkolatú út volt használható, 2000-re azonban hosszúságuk megtöbbszöröződött és meghaladta az 1600 km-t. 2000-re a szilárd burkolatú utak 98,8%-a portalanított, ami megfelel az országos átlagnak, a 100 km²-re jutó úthálózat hossza pedig 10,5 km/100 km²-rel haladta meg az országos átlagot, de ez semmi előnyt nem jelent, sőt nagyobb fenntartási kiadást az apróbb falvak elérhetőségének érdekében.

A jövőbeli fejlesztésre azonban ezen a területen mindenképpen szükség van a megye gazdasági potenciáljának erősítése, versenyképességének javítása érdekében. A fő- és mellékutak megléte és jó minősége elengedhetetlen, hiszen a megfelelő úthálózat hiányában a megye versenyképessége romlik. Nem szabad azonban az alsóbbrendű úthálózatról sem megfeledkezni, mivel az egyrészt elősegíti a gyorsforgalmi és főutak kedvező gazdasági hatásának szétterjedését, másrészt pedig a főutak környezetében koncentrálódó gazdasági aktivitás térsé-

gi eloszlását teszik lehetővé, javítják a tömegközlekedés feltételeit és a javuló életkörülmények hatására a társadalmi folyamatokban (elvándorlás, népességcsökkenés, elöregedés) bekövetkező kedvező változások a szociális feszültségeket is oldják

Sajnálatos módon azonban a zsáktelepülések közlekedési elérhetősége teljes mértékben jelenleg sem megoldott. A gyorsforgalmú közlekedésbe való bekapcsolódáshoz szükséges M7-es autópálya megépítése is lassan folyik. Az É–D-i gyorsforgalmú összekötő út megépítésével pedig csak hosszútávon lehet számolni. A gyorsforgalmi út több szempontból is fontos a megye számára: egyrészt térbeli mobilitást biztosítana, mely fontos telepítési tényező a vállalkozások beruházásainak, másrészt hatása tovább is fokozható, más műszaki infrastruktúra elemek bevonásával.

Energetikai rendszerek mint a műszaki infrastruktúra eleme

A biztonságos energiaellátás a gazdasági élet és a lakosság számára ma már alapvető szükséglet, melyet biztosítani kell a piaci viszonyoktól függetlenül. A térségek, települések életminősége, versenyképessége első látásra nem függhet az energetikai rendszerek kiépítettségétől, csupán abban az esetben, ha az éppen a vizsgált területen nem biztosított. Napjainkban az energiához való hozzáférés biztosítása természetes adottságnak tekintendő. A villamos energia és a vezetékes gázellátás mindenhol megoldható, ezáltal nem tekinthető versenyképességi tényezőnek.

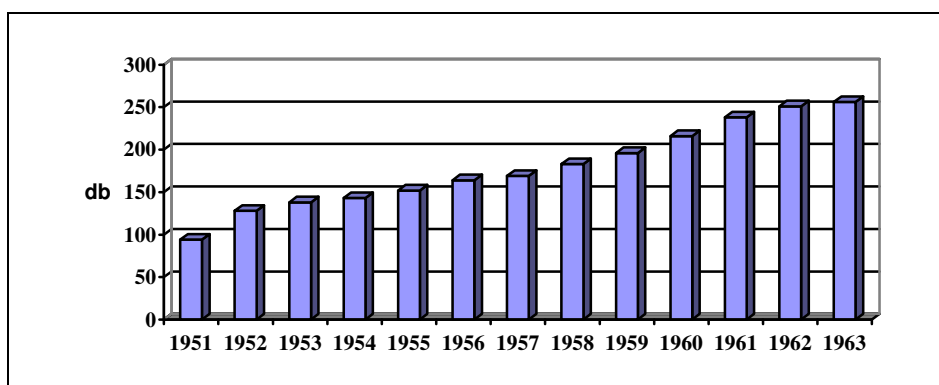
Az életminőség szempontjából azonban a vezetékes gázellátásnak meghatározó szerepe van, hiszen a ráépülő fűtési rendszer komfortos szolgáltatást nyújt, miközben a légszennyezettség mértéke is csökkenthető, a fa, illetve az olajtüzelés kiváltása által. Az elmúlt évtizedben az ország településeinek mintegy 90%-ába eljutott a vezetékes gáz, mely lehetőséget teremtett a háztartások életminőségi feltételeinek javítására.

Az energiaellátás rendszereinek (villamos áram és vezetékes gáz) Zala megyei fejlődését idősoros vizsgálaton keresztül az alábbi naturális mutatók adataival mutatom be: villamos energia hálózatba bekötött települések száma, szolgáltatott villamos energia mennyisége, gázhálózat főnyomvonal hossza, szolgáltatott gáz szektoronkénti mennyisége. Megjegyzem, hogy a közúti közlekedési infrastruktúrához hasonlóan ezen adatok csak tendenciákat mutatnak.

Zala megyében 1945-ig mindössze 13 község volt villamos energiával ellátva. A települések többségében malmokkal fejlesztették a villanyt és az ellátás nem volt folyamatos. 1945 után megindult a megye villamosítása.

3. ábra

A villanyhálózatba bekötött települések száma, 1950–1963

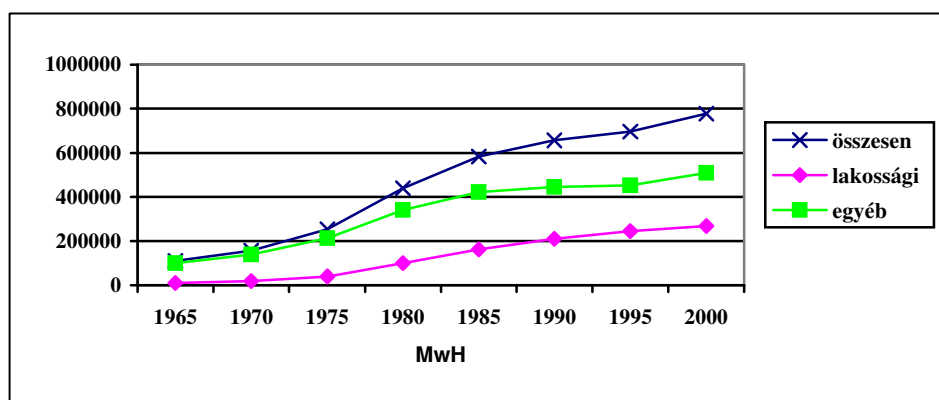

Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000.

A 3. ábra mutatja, hogy a villamosítás évről évre egyre gyorsuló ütemben haladt és 1963-ra a megye minden települése bekötésre került a villamoshálózatba. A hálózat növekedését jól szemlélteti a fogyasztás folyamatos növekedését bemutató 4. ábra is.

4. ábra

Szolgáltatott villamos energia

Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000

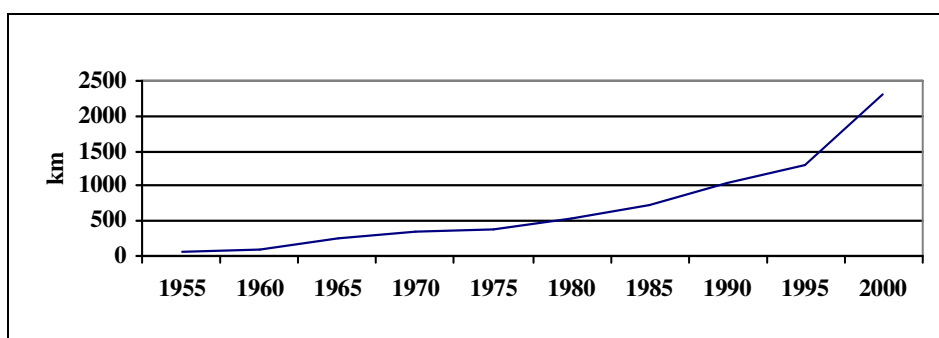
Megállapítható, hogy a lakossági fogyasztás növekedésével párhuzamosan a megye iparának és egyéb gazdálkodó szervezeteinek az áramfogyasztása is folyamatosan nőtt, ami szoros velejárója volt a megyében működő gazdasági

szervezetek termelésének dinamikus növekedésével. A jövőbeli fejlesztés ezen a területen elsősorban a meglévő hálózat korszerűsítését jelenti.

A villamos energia mellett a másik meghatározó energiaforrás a földgáz. A földgáz a kőolaj mellett Zala megye egyik meghatározó természeti forrása. 1938-ban a kőolajfeltárással egyidejűleg nagy mennyiségű földgáz is felszínre került, mely olcsó tüzelő anyagot jelentett volna a lakosság részére, de jelentős hányadát felhasználatlanul kiengedték a levegőbe. A földgáz lakossági célú hasznosítása 1945-ben kezdődött meg az először Nagykanizsán épült 5-6 km-es csőhálózaton keresztül. Ezt követően indult meg a környező települések gázhálózatba kapcsolása (KSH, 1959).

5. ábra

Főnyomó gázvezeték hossza

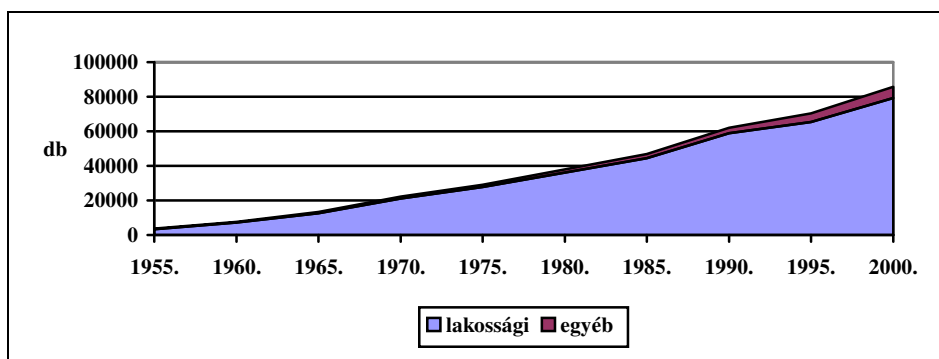

Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000.

Az 5. ábrán látható, hogy a gázhálózat hosszának jelentős növekedése 1980 után volt jellemző. 2000-re megnégyszereződött a gázhálózat hossza az 1980-as 543 km-hez képest. A számottevő növekedés mögött olyan beruházások húzódtak meg, mint a Nagykanizsa és Pusztaderics közötti gázvezeték kiépítése, valamint Keszthely, Hévíz, Zalaszentgrót és Letenye gázellátásának megvalósítása.

6. ábra

Gázhálózatba bekötött fogyasztók száma

Forrás: Zala Megyei KSH statisztikai évkönyvei 1950–2000.

A 6. ábra a gázhálózatba bekötött fogyasztók számának változását mutatja. Az ábra alapján megállapítható, hogy a gáz elsősorban lakossági célokra került felhasználásra és csak a 1980-as évektől kezdenek a háztartáson kívüli gazdasági szereplők a gázfogyasztás felé fordulni. A jelentős fogyasztóbázis miatt azonban az infrastruktúra ezen eleménél sem szabad a jövőbeli korszerűsítéstől és további bővítéstől eltekinteni.

Véleményem szerint az energia ellátottság mára természetes igény és egyben adottság. Önmagában a villamosenergia- vagy a vezetékesgáz-ellátáson keresztül nem lehetséges javítani alapvetően a megye versenyképességét. Megállapítható, hogy az energetika feltételei a területi fejlődés szempontjából már nem tekinthetők differenciáló tényezőnek. Az energiagazdálkodás fejlesztésének lehetséges megoldását és ezáltal a megye tőkevonzó képességnek javítását a megújuló vagy alternatív energiaforrásokban látom. A geotermikus, a nap, a szél vagy a biogáz alapú energia a jövőbeni versenyképesség meghatározója lehet.

Közműellátás, mint a műszaki infrastruktúra eleme

A vezetékes ivóvízellátás ma már a települések alapvető ellátottságához tartozik. Az egészséges ivóvíztermelésnek egyik alapfeltétele a szennyvíz megfelelő kezelése.

Hasonlóan az energetikai rendszerekhez a közműellátás kapcsán is megállapíthatjuk, hogy az egyes térségek, települések életminősége, versenyképessége első látásra nem függhet a kiépítettségüktől, csupán abban az esetben, ha hiányoznak. Az ivóvízhez való hozzáférés alapvetőnek tekinthető, így a versenyképességre nem gyakorol hatást. A szennyvízelvezetés szintén mindenhol megold-

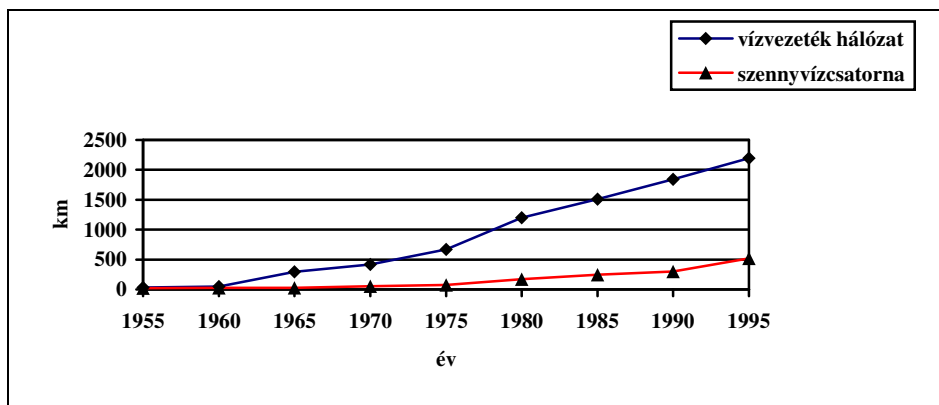
ható, ezáltal nem tekinthető versenyképességi tényezőnek. Az életminőség szempontjából azonban mindkettőnek nagy jelentősége van.

A közműhálózat fejlődését a vizsgált megyében idősoros adatokon keresztül az alábbi naturális mutatók segítségével végzem: víz- és szennyvízvezeték hossza, hálózatba bekötött települések száma. Alapvetően ebben az esetben is a fejlődési irányokat kívánom megmutatni.

A megye területe fele-fele arányban a Mura és Marcal, illetve a Balaton vízgyűjtő területén helyezkedik el. A talajvíz, a Balaton és más felszíni vizek minőségének megóvásában egyaránt fontos szerepe van a csatornázottságnak és a szennyvíztisztításnak. A közműves vízellátással azonban nem fejlődött együtt a települések csatornázottsága.

7. ábra

Vízvezeték-hálózat és szennyvízhálózat építése
1955–1995 között Zala megyében

Forrás: KSH: Zala megye statisztikai évkönyvei 1955–1995-ig

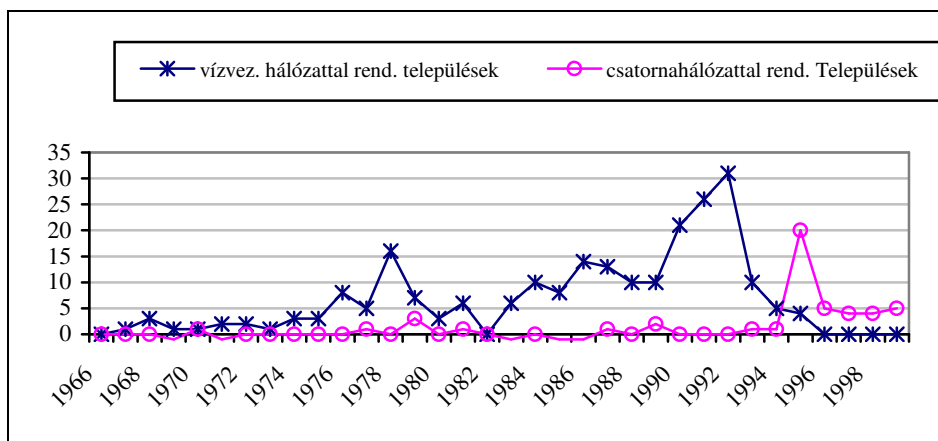
Jól látható az ábrán, hogy a szennyvízhálózat fejlesztése 1965 körül indult meg, fejlesztési szintje mindvégig jelentősen a vízvezeték-hálózat fejlesztési szintje alatt maradt. A két hálózat hossza közötti eltérés 1965-től folyamatosan nő, 1995-ben 4-szeres volt. 1995-öt követően ez az eltérés már csökkenést mutat.

A közműellátásba tartozó vezetékes ivóvíz- és szennyvízcsatorna-hálózat jelentősebb fejlesztése Zala megyében az ország többi megyéjéhez hasonlóan a hatvanas évek elején indult meg.

A 8. ábra szemlélteti, hogy vízvezeték hálózatba bekötött lakások száma a vizsgált időszakban dinamikusabban nőtt, mint a szennyvízhálózat esetében.

8. ábra

Zala megye 1966 és 1999 között vízvezeték- és csatornahálózatba bekötött települések számának évenkénti növekedési üteme

Forrás: KSH: Zala megye statisztikai évkönyvei 1966–1999-ig

1970-ben a szennyvízhálózatba bekapcsolt települések száma eléri a 17-et, míg a vízhálózat már a 33-at. A szennyvíz hálózat bekötéseinek száma 13.458 a csatornahálózat hossza pedig a 171 km, mely a vízvezeték hálózat bekötésének 81%-át és a hálózat hosszának 41%-át jelentette (Magyar–Németh, 1973). A IV. és az V. ötéves terv meghatározó célkitűzése volt a közműfejlesztés, melynek eredményeként 1971–1975 között a vízvezeték-hálózat 226 km-rel, 1976-tól 1980-ig pedig további 463 km-rel nőtt (KSH, 1976). A szennyvízcsatorna hálózat építésének üteme ebben az időszakban is elmaradt a vízvezeték-hálózat kiépítésének ütemétől. 1980-ra a megyében a 100 km vízhálózatra még mindig csak 29 km csatornahálózat jutott. A bekötések száma ugyan megkétszereződött és elérte a 27 336-ot, de ez azonban a vízvezeték bekötések 45%-ának felelt csak meg. (KSH, 1981) Az 1980-as években előtérbe kerültek a megyében az infrastruktúra fejlesztések, így 1990-re a szennyvíz hálózat hossza már elérte az 532 km-t, de negatívum, hogy 100 km vízhálózatra továbbra is csak 29 km csatornahálózat jutott. A fejlesztések hatására 2000-re a megye 257 településen a vízvezeték hálózat hossza elérte a 2186 km-t, a bekötések száma pedig meghaladta a 111 000-et. A szennyvízhálózat szempontjából a lemaradás továbbra is számottevő, mivel a megye 61 településén 842 km hálózat és 58 000 bekötés valósult meg.

Az országos adatokhoz viszonyítva is jól érzékelhetőek a megye vízhálózatában és csatornahálózatában végbemenő változások. 1975-ben a megye vízhálózatba, illetve csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya 34%, illetve 14%,

jelentősen elmaradt az országos adattól 52%, illetve 28%. 1996-ra azonban a megyében vízvezeték hálózatába bekötöttek száma 13,1%-kal magasabb az országos értéknél, a csatornahálózat esetében pedig már csak 1% volt a megye elmaradása.

A közműekkel kapcsolatos beruházások a 90-es évekre kiemelt célkitűzésé váltak, mind a decentralizált, mind a központi támogatások szempontjából. Sajnálatos azonban, hogy a megvalósult beruházások a központi beruházás elhúzódása miatt nem helyezhetők minden esetben üzembe.

A szennyvizek elvezetésének és kezelésének kérdése mai napig nem oldódott meg. A feladat fontosságát jelzi, hogy a megye 1999–2002. évre vonatkozó középtávú területfejlesztési programjában nevesítve szerepel „a szennyvízelvezetési és szennyvíztisztítási beruházások megvalósítása, különös tekintettel a Balaton vízgyűjtő területére”. A 2002–2006-ra vonatkozó felújított megyei területfejlesztési programban pedig igazodva a Nyugat-dunántúli régió fejlesztési stratégiájához az 1. célkitűzésen belül nevesítve tartalmazza az aprófalvas térségek szennyvízkezelésének megoldását, mint kiemelt feladatot.

Megállapítások

Közel két évtizedes vita eredményeként a szakemberek az infrastruktúrát úgy értelmezik, mint ami egyik nélkülözhetetlen előfeltétele a gazdasági tevékenységek folytatásának, a szolgáltatásoknak, a települések és régiók életének, fejlődésének. Megkülönböztetett jelentőségűnek tartják az infrastruktúra szerepét a népesség életkörülményeinek, foglalkoztatottsági szerkezetének, szélesebb értelemben pedig életmódjának alakulásában. Ennél fogva meghatározó szerepe van a gazdasági-társadalmi fejlődésben a strukturális átalakulásnak egyik döntő tényezőjeként. Az infrastruktúra fejlettségi szintje a társadalmi viszonyok átalakulásának is meghatározója. Korszerűtlen, elmaradott infrastruktúra nemcsak gátolja a gazdaság gyorsabb fejlődését, hanem hozzájárul a társadalmi viszonyok megmerevedéséhez, a szociális problémák kiéleződéséhez, illetve feszültségcok kialakulásához vezethet.

Megállapíthatjuk, hogy az 1980-as évekre Zala megyében előtérbe kerültek a gazdaság fejlesztésének minőségi tényezői, az infrastruktúra eddigieknél nagyobb mértékű fejlesztése indult meg. Ezek a fejlesztések azonban csak akkor hozzák meg a hozzájuk fűzött reményeket, amennyiben megfelelő prioritásokat fogalmazunk meg. Véleményem szerint a jövőben továbbra is hangsúlyosan kell kezelni a közlekedésfejlesztéssel és a szennyvízhálózattal kapcsolatos beruházásokat, előtérbe kell helyezni új feladatként a hulladékgazdálkodást, és gondoskodni kell a meglévő infrastrukturális rendszerek korszerűsítéséről.

Irodalom

- KSH Zala Megyei Igazgatósága (1965): *20 év a szocializmus útján*, Zalaegerszeg.
- KSH Zala Megyei Igazgatósága (1959): *Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt*.
- KSH Zala Megyei Igazgatósága (1966): *Zala megye számokban*, Zalaegerszeg.
- KSH Zala Megyei Igazgatósága (1985): *Jelentés 1985. év és a VI. ötéves terv várható eredményeiről*, 1985.
- KSH Zala Megyei Igazgatósága: *Zala megye statisztikai évkönyve (1950–2000)*.
- Kőszegfalvi György (1976): *Településfejlesztés és infrastruktúra*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 11. p.
- Magyar D. – Németh László. (1973): A szénhidrogén-bányászat jelentősége és hatása Zala megye gazdasági és társadalmi életére, *Területi Statisztika*, 23.
- VÁTI Kht. Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és Értékelő Iroda (2004): *Az infrastruktúra szerepe a területi fejlődésben, a térszerkezet és az infrastruktúra fogalmai*.
- R. Jochimsen (1966): *Theorie der Infrastruktur. – Grundlagen der marktwirtschaftliche Entwicklung*, Tübingen, 253. p.
- Közgazdasági Kislexikon. 2. kiadás. (1972), Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 170. p.

The role of technical infrastructural investment in regional development in Zala County

Infrastructure is one of the most often used terms in regional planning and regional development. Researchers explain infrastructure as an indispensable precondition of economic life and regional development. The level of infrastructure determines for a given area the state of development and future development potentialities.

The level of infrastructure has overwhelming importance in establishing the living conditions of the population, in the structure of employment and, in its wider sense, in the quality of life. For this reason, it has a significant role in economic and social development and is one of the deciding factors of structural change. An outdated, underdeveloped infrastructure hinders the rapid development of society and contributes to inflexibility in social relations, to intensifying social problems and so to the formation of strained social relations. On the above basis, the infrastructure is currently one of the most important implements of regional development.

Owing to the increasingly widening interpretation of the term, I think it necessary to mention the infrastructure's concept-formation and classification, and in the following part of my essay I would like to illustrate the infrastructural improvement of Zala County between the Second World War and the turn of the millennium. I show which fields of infrastructural development were prioritised and what kind of future development tasks are necessary in the county. I also think that research into Zala County's earlier regional development is es-

sential, since researchers have not as yet carried out any in-depth studies of the long-term development processes of the county, and I would like to fill the gap with this present work.

Zala County covers 4.1% of the area of the country and so is one of Hungary's smaller counties. Of the 257 settlements, 146 are either classified as underdeveloped or belong to the rural sector. The basic contributors to isolation are the high ratio of "cul-de-sac" settlements – i.e., those with no through road - and general poor accessibility (due to the low quality of the infrastructure).

The results of my research suggest that, in the '80s, the qualitative factors of Zala County's economic development had become more prominent and major improvements to the infrastructure had begun.

These improvements can only fulfil the hopes resting on them if the necessary development priorities are formulated, and I am of the opinion that it will, in future, be necessary to stress the importance of network projects for both transport and sewage and to adopt waste management as a new responsibility of the highest order.

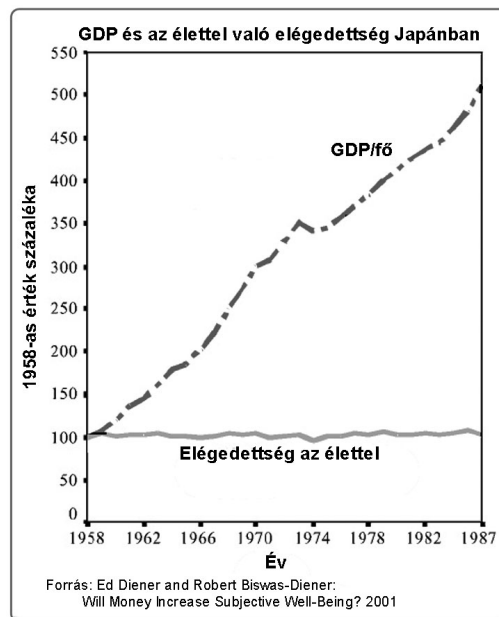
A BOLDOGSÁG TÉNYEZŐI

Gebauer György

A második világháború után a jóléti államok kiépülésékor egyre nagyobb gazdasági jólét köszöntött be. Ez azonban paradox módon nem tükröződött abban, ahogy a lakosság megítélte saját életminőségét. Ebben az időben az ökonometria és a pszichológia jelentős fejlődésének köszönhetően olyan elméleti modelleket fejlesztettek ki, amelyekkel az eddigi elméleti gondolkodáson túlmenően, leginkább kérdőíves módszerekkel viszonylag pontosan tudták mérni a társadalom önmaga életszínvonaláról kialakított képet. Így jutottak arra a felfedezésre, hogy Japánban 1958. és 1987. között a reáljövedelem ötszörösére nőtt, azonban a lakosság általános elégedettsége mit sem változott (*Easterlin, 1995*) (1. ábra).

1. ábra

GDP és az étellel való elégedettség

Ugyanez figyelhető meg Németországban – kisebb-nagyobb ingadozással – a hetvenes évek eleje és a kilencvenes évek második fele között. Az Amerikai Egyesült Államokban az ötven évvel ezelőtti 8000 dolláros egy főre jutó jövedelem megnégyszereződött, kétszer annyi az egy főre jutó gépjárművek száma, a polgárok évente 12 milliárd dollár értékű márkás sportcipőt vásárolnak, az egy főre jutó GDP a világon a második legmagasabb és a világ össztermékének közel egyötödét állítják elő. Ennek ellenére az 1957-es mérések szerint a lakosság 35%-a vallotta magát nagyon boldognak, míg 1993-ban ez az arány már csak 32%. Mindezek mellett ma háromszor annyi a tizenévesek által elkövetett öngyilkosságok száma, mint 1960-ban, a válások száma pedig megközelítőleg megduplázódott (*Easterlin*, 1995; *World Facts and Figures*, 2003).

Felvetődik tehát a kérdés, hogy egy ország gazdasági fejlettsége szükségképpen magával hozza-e, vagy legalább is növeli-e a társadalom elégedettségét és boldogságát. Vajon a gazdasági mérőszámok hűen tükrözik mindkettőt?

Egy Norvégiában végzett kutatás szerint a XIX. század elejétől megközelítőleg 1960-ig, ahogy az egy főre jutó jövedelem folyamatosan növekedett, a bűnözés, öngyilkosságok, gyilkosságok és válások száma folyamatosan csökkent. 1960-tól a kutatás végéig, 1990-ig azonban megdőbbszerű módon, ahogy a jövedelem tovább emelkedett, a fenti mutatók újra rosszabbodtak (*Hareide*, 1991).

Az országok közötti összehasonlításokban is kiütözik a különbség és nem csak a fejlettebb területeken. 1985-ben például Ománban 17-szer volt magasabb az egy főre jutó jövedelem, mint Sri Lankán, ez utóbbiban mégis 16 évvel magasabb volt a várható élettartam (*Sen*, 1991).

Ebből adódóan megállapítható, hogy a GDP és a hagyományos, gazdasági teljesítményt mérő mutatószámok egyáltalán nem megfelelő mérőeszközei az egyének jólétének (*Aukrust*, 1992).

A jól-lét meghatározása

A jól-lét fogalmának meghatározásakor elkerülhetetlen a más tudományok szemszögéből való vizsgálódás, ugyanis a boldogság alapvetően a pszichológia tárgykörébe tartozik, a haszonmaximalizálással és a jövedelemmel kapcsolatos megtévesztő közgazdaságtani meghatározás csak bizonyos egyszerűsítésekkel fogadható el. A közgazdaságtudományban immár elengedhetetlen ezen tudományok integrálása, ezek közül is legfőképpen a pszichológia és a szociológia, mivel ilyen kutatások nélkül a közgazdaságtan nem teljes [inadequate] (*Simon*, 1986).

Bár önmagában a boldogság mint fogalom elég nehezen körülírható, a legtöbb ember könnyen meg tudja válaszolni azt a kérdést, hogy boldognak érzi-e magát. A társadalmi felmérésekben a legnagyobb arányban¹⁾ (99%) az egyén boldogságáról feltett kérdéseket válaszolják meg (*Layards*, 2003; *Easterlin*,

2002) Bár a boldogság mérése gyakorlatilag egy dimenzióban lehetséges: mennyire boldog valaki, önmagában a boldogság ennél sokkal összetettebb. Olyan, mint a zaj. Rengeteg fajtája létezik a tompa puffanástól az éles sikításig, de a hangerősség területén összehasonlíthatóak függetlenül az egyéb tulajdonságuktól.

Ha a jól-létet rövid definícióval szeretnénk körülírni a következőt mondhatnánk: a jól-lét nem más, mint annak tapasztalása, hogy több pozitívnak ítélt érzelmi behatást észlelünk, mint negatívát (*Bradburn, 1969*), illetve olyan észlelés, amely fontos életcélok elérését segíti elő (*Diener, 1999*). A legáltalánosabban a jól-lét fogalmát az ezzel kapcsolatos szubjektív kérdőíves módszerek kérdéseiből érdemes meghatározni. Eszerint a jól-lét nem más, mint „az ember saját életminőségéről teljes egészében történő pozitív megítélésének a foka.”²⁾ (*Easterlin, 2002; Veenhoven, 2000*).

A jól-lét mérése

A jól-lét mérése szubjektív adottságainál fogva csak személyes megítélés alapján lehetséges. Az egyén boldogságának fokát csak saját maga tudja megmondani. A legáltalánosabban használt forma a jól-lét megállapítására a következő kérdés: „Mindent egybevetve, mit mondana, mennyire elégedett eddigi életével? Nagyon elégedett, elégedett, nem túl elégedett vagy egyáltalán nem elégedett?” (*Veenhoven, 2000; Angner, 2005*). A kérdezés nem egyetlen kérdéssel történik. A kérdőíveket úgy állítják össze, hogy azok több oldalról is körüljárják a lényegi kérdést, többször teszik fel különbözőképpen a kérdéseket, más skálákon kell értékelni, esetleg nyitott kérdést használnak. Ezzel elkerülhető az egy kérdésből történő mérés hibalehetősége, valamint kiküszöbölhetők az egyén válaszában rejlő alkalmi rövid távú befolyásolási tényezők (*Veenhoven, 2000*).

A szubjektív jól-léti mutató (SWB)

A fentiek alapján nyilván látható, hogy a társadalom és az egyének jól-létének mérésére a hagyományos gazdasági mutatószámok alkalmatlanok. Ennek hiányában pedig elengedhetetlen egy olyan mutatószám kidolgozása, amely hűen (hűbben) tükrözi az egyének valódi jól-létét.

A közgazdaságtan az elmúlt egy-két évtizedben a pszichológia segítségével eljutott oda, hogy önálló mutatószámokat használjon az egyének jól-létének mérésére. Ez nem jelent mást, mint annak megállapítását, hogy egyes emberek a társadalomban hogyan ítélik meg saját maguk jólétét. Ezek empirikus úton nyert adatok, amelyek pontosságát erősíti, hogy nem csak egyszerűen rákérdez az egyének jólétére, hanem körülírva kipuhatózza azokat a befolyásolási tényezőket, amelyek a pillanatnyi válaszákat módosítják. Ebből képzik az úgynevezett szubjektív jóléti mutatót (SWB – Subjective Well-Being).

A szubjektív jóléti mutató nyilván összefüggésben van a gazdasági jóléttel, a háztartás vagy az egyén keresetével, azonban teljes korreláció egyáltalán nem áll fenn. Szegényebb országoknál az figyelhető meg, hogy nagyobb mértékben számít a lakosságnak a kereset az egyéni jólét meghatározásakor, míg gazdagabb országoknál kevésbé.

1985 és 2000 között többen is próbálkoztak saját mérések alapján felállítani korrelációs együtthatót a jövedelem és a boldogság között. Viszonylag magas korrelációt találtak a Calcutta szegény negyedeiben élő emberek vizsgálatakor. Az eredmények szerint az ilyen életkörülmények között élő emberek esetében a jövedelem 0,45-ös korrelációt mutat a boldogsággal (*Biswas-Diener és Diener, 2001*). Ugyanez ez a mutató indiai falvakban 0,22 és 0,35 közé esik ([*Brinkerhoff et al., 1997; idézi Biswas-Diener és Diener, 2001*). Fejlettebb országokban szembevetően alacsonyabb együttjárást tapasztalhatunk. Az Amerikai Egyesült Államokban a jövedelem és a boldogság közötti korreláció értéke 0,18 (*Hagerty, 2000; idézi Biswas-Diener és Diener, 2001*). Ugyanezt az értéket kapta Lachman és Weaver 1997-ben végzett, az előzőtől független felmérésben (*Lachman és Weaver, 1998*), valamint egy századponttal alacsonyabb 0,17 értékű eredményt láthatunk Mullisnál is (*Mullis, 1992*). Ebből tehát egyértelműen látható, hogy a jövedelem a szegényebb országokban nagyobb mértékben határozza meg az egyének boldogságérzetét, mint a fejlettebb/gazdagabb országokban.

Érdeemes lenne ezt a jelenséget egy másik szempontból is megvizsgálni. A fentiek szerint az anyagi jövedelem ott számít sokat az emberek boldogságérzetében, ahol az alapszükségletek kielégítése hiányos, vagy kielégítése nem teljes. Ebből kiindulva egy olyan feltételezett összefüggés áll fenn, amely kimutatja, hogy a lakosság szubjektív boldogság megítélése és a jövedelem közötti korreláció a Maslow piramisának alsó szintjén elhelyezkedő alapvető szükségletek kielégítésének hiányával van összefüggésben. Tehát a pénzen megvásárolható alapvető szükségletek minél nagyobb arányban szorulnak kielégítésre, annál nagyobb szerepet játszik az egyének szubjektív boldogság megítélésében a jövedelem nagysága.

Nyilvánvalóan Maslow szükségletpiramisának legalsó szintjén egyénenként nem ugyanazok a szükségletek jelennek meg. Egy szegényebb társadalomban (Calcuttai szegéynegyed) ezek száma általában kevesebb, és minimum színvonal is gyengébb (alapvető élelmiszer, szexuális kielégülés, szabadság, otthon), míg a fejlettebb társadalomban ezek száma jóval szélesebb (rendszeres tisztálkodás, közművelődéshez való jog, megfelelő színvonalú élelmezés). Ez magával vonja azt a közismert tényt is, hogy valamely szükséglet egyénenként is szintet válthat, vagy bővíthet. (A jól-lét növekedésével például az alap élelmiszer megszerzése mellett megjelenik az élelmiszer minőségének és változatosságának is bizonyos minimum elvárt szintje.)

A boldogságot befolyásoló tényezők

Az eddigiekben áttekintettük, hogy az anyagiak hogyan érintik az egyének boldogságérzetét. A boldogságnak azonban ezen felül rengeteg összetevője van, ami többé kevésbé nem köthető az anyagiakhoz. Az alábbi fejezetben ezeket a tényezőket fogjuk áttekinteni.

A fizetésért végzett munka

A fizetett munka hatását a személyes boldogságra a kutatások két oldalról vizsgálják. Az egyik, hogy a munka milyen befolyással van az élettel való megelégedettségre, a másik pedig, hogy egyes viselkedések és tényezők hogyan befolyásolják a munkában lelt boldogságot. Ahogy általánosságban gondolnánk, a munkával való megelégedettség és a boldogság közötti kapcsolat valóban fennáll. Felmérések szerint a korreláció e két tényező között 0,35 (Tait, Padgett and Baldwin, 1989).

2. ábra

A munka legfontosabb tényezői

	Legfontosabb	Második legfontosabb	Nem fontos
Mindenki	Biztos állás	Fizetés Kihívás A munka maga Munkaidő	Promóció Kapcsolatok
Férfiak	Biztos állás	Fizetés Munkaidő	Minden más
Nők	Kihívás	Munkaidő A munka maga	Promóció Kapcsolatok
30 alattiak	Kihívás	Biztos állás Munkaidő	Minden más
30 fölöttiek	Fizetés A munka maga Biztos állás	Munkaidő	Promóció Kapcsolatok Kihívás
Részmunka-időben dolg.	Promóció Munkaidő	Biztos állás A munka maga	Kapcsolatok
Teljes munka-időben dolg.	Biztos állás	Fizetés Kihívás	Minden más

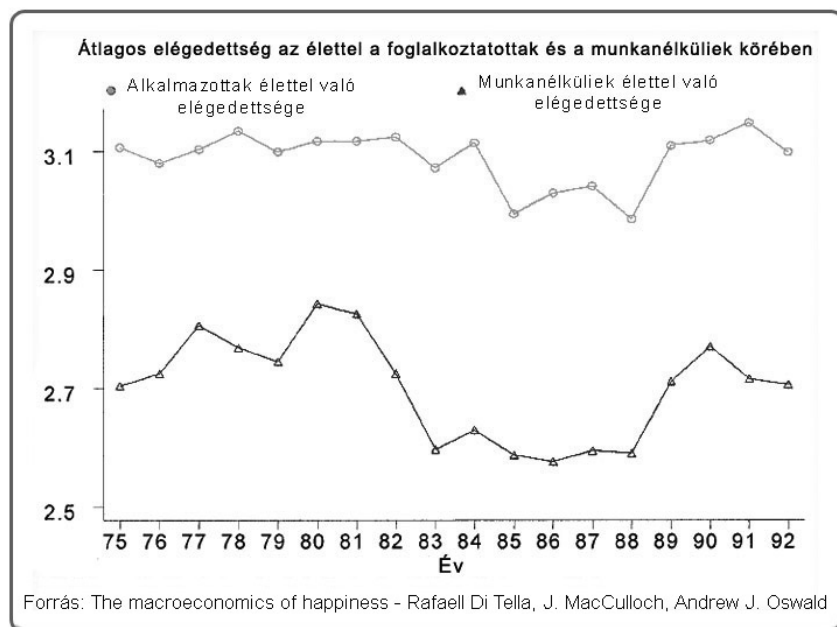
Forrás: BHPS Data. Andrew Clark, What really matters in job? 2001

Minden dolgozó máshogy értékeli a munkájának egyes elemeit. Andrew Clark vizsgálatai során összegyűjtötte a legfontosabb tényezőket, amelyeket a bizonyos csoportokba tartozó dolgozók legfontosabbnak és legkevésbé fontosnak vélnek (Clark, 2001).

A táblázatból látható, hogy a legfontosabbnak ítélt tényező a munka biztonsága, és csak utána következnek a fizetés nagysága, a munkaórák száma, a munka jellege stb.

A munkanélküliség

A munkanélküliség kettős hatással van az emberek boldogságérzetére. Egyrésztől társadalmilag jelent fenyegetettséget, mivel a magas munkanélküliség a munkaerő-kínálat növekedése miatt veszélyt jelent az illető meglévő munkájára. A másik értelmezésben, ha valaki elveszti a munkáját, fennáll a negatív hatás. Nyilván ez utóbbi sokkal nagyobb jelentőséggel bír, azonban a hosszú távú fenyegetettség sem elhanyagolható szempont. Azok az emberek, akik elvesztették a munkájukat, megközelítőleg 15%-kal boldogtalanabbak azoknál, akikkel nem történt ilyen negatív esemény (Donovan és Halpern, 2002).

Európai felmérések szerint, ha gazdasági visszaesés miatt 1,5%-kal megemelkedik a munkanélküliségi ráta valamely országban, a munkanélkülieket az élettel való megelégedettségükben bekövetkezett visszaesésért átlagosan évi 3800 dolláros állami transzferrel lehet kompenzálni (Di Tella, MacCulloch and Oswald, 2001).

Bár mint a fentiekben már volt róla a szó, a boldogság és a pénz közötti kapcsolat összetett és sajtáságos, ebben az esetben, mivel a munka honoráriuma a

jövedelem, és a munkanélküliséggel a jövedelemszerzés lehetőségétől esünk el, összehasonlíthatóak ilyen téren. Több kutatás is van, amely megpróbálja egységes alpra helyezni a boldogságot. Ezek közül néhány a negatív hatásokat pénzbeli ellenkompenzációval teszi egyenértékűvé, és ezen hatások eredőjéből számol változást. Személy szerint nem támogatom az ilyen jellegű próbálkozásokat, bár közérthetősége vitathatatlan, ám meggyőződésem, hogy az egységes alpra hozás mutatójaként kifejezetten rossz választás a pénz, részben a lehetséges téves következtetések miatt, részben pedig a boldogsággal való összefüggés összetettsége miatt. Sokkal inkább ajánlott egy olyan egység kidolgozása, amely hűen tükrözi a boldogság befolyásolását előidéző tényezők változását, és amely nem keverhető össze ilyen könnyedén az egyik létező tényező mivoltával. Sajnálatos módon, mivel ilyen jellegű közismert összehasonlítási mód nem áll rendelkezésre, a továbbiakban a szemléltetés kedvéért én is élni fogok ezzel a módszerrel.

Az egyenlőtlenség

Az egyenlőtlenség hatását vizsgálva az az első ránézésre felállított feltételezés látszik igaznak, miszerint az egyenlőtlenség fordítottan arányos a boldogsággal. Igen ám, de ez csak Európában végzett kutatások eredményeinél van így. Ha az Amerikai Egyesült Államokbeli tanulmányokat vizsgáljuk, ez az összefüggés már korántsem mutatható ki. Ennek oka a kulturális különbségekben keresendő. Az európai országok sokkal inkább kedvelik az egyenlő társadalmakat, sokkal érzékenyebbek a társadalmi szakadékokra, mint az amerikaiak. Az Egyesült Államokban a nagyobb társadalmi mobilitás redukálja a társadalmi töredezettség hatását a boldogságra.

Az egyenlőtlenség boldogsággal való kapcsolata különbözőképpen jelenik meg az egyes ideológiai és gazdasági-társadalmi csoportokban. Mind Európában, mind az Egyesült Államokban a jobboldali identitású emberekre nincs hatással a társadalmi egyenlőtlenség, míg a baloldali emberekre negatív hatást gyakorol. Hasonló a helyzet, ha a gazdagságot vizsgáljuk. Európában a szegény embereket negatívan érinti a társadalmi különbség, míg a gazdagok ilyen szempontból indifferensek. Az Egyesült Államokban ez megint csak fordítva van. Míg a gazdagok kevésbé érzékenyek ezekre a tényezőkre, a szegényeket egyáltalán nem befolyásolja (*Di Tella, MacCulloch and Oswald, 2001*).

Az egészség

A legtöbb kutatás szerint az egészség az egyik legfontosabb tényezője az egyéni boldogságnak. Az egészségben bekövetkezett változás nagyobb negatív hatással

van a boldogságra, mint a házasság felbomlása, vagy akár a munkanélkülivé válás (Clark és Oswald, 2002).³⁾

A World Values Survey elemzései azt mutatják, hogy 1%-os saját bevalláson alapuló egészségjavulás 1%-os boldogságnövekedést jelent. A saját bevalláson alapuló egészségi szint a lakosságból véletlen mintavétel alapján választott sokaság önmaga egészségének bizonyos skálán történő osztályozása. Fontos megjegyezni, hogy ez nem egyezik meg az objektív egészséggel, inkább csak azt mutatja, hogy mennyire elégedett az illető a saját egészségével, így szoros összefüggésben van az étellel való megelégedettséggel.

Az iskolázottság

Az iskolai végzettség és a boldogság kapcsolatának vizsgálatakor a legtöbb tanulmány nagyon kicsi korrelációt állapított meg, noha a kettő között fennálló szorosabb kapcsolatot a közvetett hatásokkal magyarázhatjuk. Elég csak arra a tényre gondolnunk, hogy a magasabb iskolázottsággal rendelkező egyéneknek átlagosan magasabb a jövedelmük, jobb az egészségi állapotuk, és magasabb szociális tőkével rendelkeznek.

Nagy-Britanniában végzett kutatások azt találták, hogy a magasabb iskolai végzettségű egyéneknél a pszichoszomatikus tünetek száma magasabb volt, mint az alacsonyabb végzettségűeknél. Ehhez párosul, hogy a magasabb iskolai végzettségűek stresszesebbek, mint azok, akik kevésbé iskolázottak (Diener, Suh, Lucas and Smith, 1999).

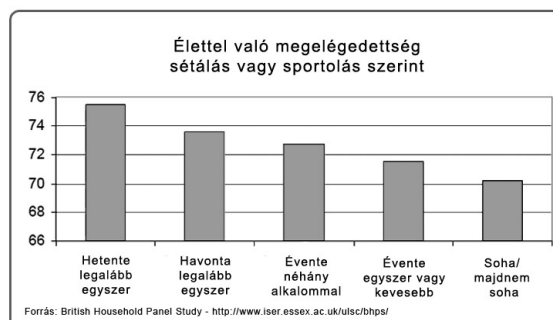
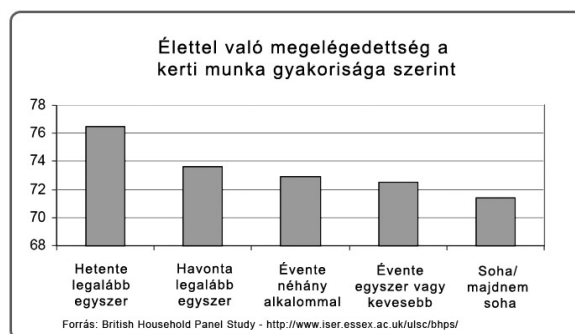
A szabadidős tevékenység

Szabadidős tevékenység alatt az olyan nem fizetésért végzett munkával kapcsolatos tevékenységet értjük, amiben az egyén örömet lel. Ilyen lehet az olvasás, a kertészkedés, családdal, barátokkal együtt eltöltött idő stb. A szabadidő fontossága csak a család és a házasság, a megfelelő munka után következik, azonban hatása egyáltalán nem elhanyagolható. Több felmérés alapján kimutatható, hogy a szabadidő és a boldogság közötti kapcsolat jelentős. A korreláció közöttük között 0,40 körül van. Nyilván összefüggés van a munkával és szabadidővel eltöltött órák száma között. Ismert a mondás: Munka után édes a pihenés. Ilyenformán, aki sokat dolgozik, az jobban értékeli a szabadidőt is. Az olyan alkalmazottaknál (főleg részmunkaidőben dolgozóknál), ahol több a szabadidő, mint a munkával eltöltött idő, a szabadidőnek kevésbé örülnek. Nyilván a kevesebb szabadidővel rendelkező egyéneket boldogítja a legjobban a szabadidő.

Amikor 1955-ben megkérdezték az embereket, hogy melyiket kedvelik jobban, a munkában eltöltött, vagy a munkán kívül eltöltött időt, a válaszadók 38%-a a munkával szeretett jobban foglalkozni, míg a szabadidőnek a válaszadók fele örült jobban. 1991-ben ugyanezre a kérdésre csak 18 százalék mondta

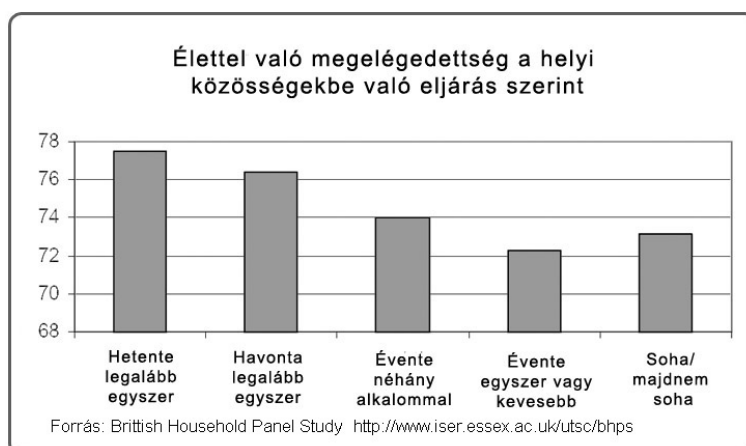
azt, hogy a munkával töltött óráit szereti jobban a szabadidőnél, míg e másodikat az emberek 68%-a jelölte meg. Logikus lenne azzal magyarázni a szakadék szélesedését, hogy a szabadidő felértékelődött, és az embereknek nagyobb örömet jelent egy óra eltöltött szabadidő. Azonban a szabadidő értéke mindkét időpontban és az időszakban is változatlan szintet mutatott (Lane, 2000).

Magas mintavételű kutatások bizonyítják, hogy az aktív szabadidős tevékenységek mint a sport, a kertészkedés, a szociális kapcsolatok stb. nagyobb mértékben befolyásolják a boldogságot, míg a passzív szabadidős tevékenységek mint például a TV-nézés, moziba járás csak gyengén javítja, egyes esetekben akár ellentétesen is befolyásolhatja.

Közösségi részvétel

Mivel az ember társas lény, nem meglepő, hogy szoros összefüggés tapasztalható a közösségi részvétel és a boldogság között. A nyugdíjasklub, a heti templomba járás⁴⁾, a havi önkéntesi munka, mind pozitív befolyásolási tényezője a boldogságnak. Egy kutatást idézve, a fenti közösségi kapcsolatok fontossága a fizetés kétszeresére történő emelésével egyenértékű (Donovan és Halpern, 2002; idézi Helliwell, 2001-ből).

Ahogy azt az ábra is mutatja, minél gyakrabban ápolja a helyi közösségi kapcsolatait valaki, annál jobban befolyásolja pozitív irányba az egyén boldogságát. Látható, hogy aki egyáltalán nem vesz részt közösségi rendezvényeken, magasabbra értékeli az egyéni boldogságát, mint az, aki csak évente egyszer, vagy ritkán jár ilyen helyekre. Nyilván az igénybeli különbségek is fontos szempontot jelentenek, ugyanis a közösségi kapcsolatok elhanyagolása visszavezethető az ilyen irányú szükségletek hiányára is.

Megint csak olyan összefüggéssel állunk szemben, amely a hatásokat vizsgálva csalóka lehet. A keresztösszefüggéseknek köszönhetően nem biztos, hogy valaki, aki eddig nem vett részt közösségi összejöveteleken, attól hirtelen boldogabbnak fogja érezni magát, ha minden héten talál magának ilyen irányú elfoglaltságot. Itt önmagában az összefüggést emeltük, ki ami egyértelműen ki-mutatható, azonban, hogy ez az emberek személyisége, vagy az ilyen irányú igények más igényekkel való szoros összefüggése miatt van szoros kapcsolatban, nem vizsgáljuk.

A bizalom

Az előzetes felmérések azt mutatják, hogy azok az emberek, akik szerint az adócsalás nem követendő példa, és akik általánosságban bíznak az emberekben, átlagban boldogabbnak mondják magukat (*Halliwell, 2002*). Sok olyan tényező van, amely befolyásolja, hogy az emberek mennyire bíznak egymásban. Olyan területeken például, ahol magasabb a bűnözési ráta, ott érthetően bizalmatlanabbak az emberek egymással szemben. Ha tudjuk az illetőről, hogy színházba jár, önkéntesi munkát végez, akkor nagyobb valószínűséggel bízunk jobban az emberekben. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a tényezők nem gyakorolnak feltétlenül közvetlen hatást egymásra. Ha valakinek felsőfokú végzettsé-

ge van, jobban bízik az emberekben, s emiatt boldogabbnak érzi magát, ám felsőfokú végzettséghez általában jobb anyagi helyzet is társul, ami megint csak összefüggésben van a bizalommal és a boldogsággal. Ennek következtében nem mondhatjuk, hogy azért boldogabb valaki, mert ilyen végzettsége van, hanem, akinek ilyen végzettsége van, általában boldogabb.

Szabadság

Már volt róla szó, hogy az egy főre jutó GDP és a boldogság között milyen kapcsolat áll fenn, főleg a kevésbé fejlett országokban. A gazdasági fejlettség általában gazdasági és politikai szabadsággal jár együtt. Ez mindenképpen összefüggésben van a jövedelem és a boldogság közötti kapcsolattal. Minél nagyobb az egy főre jutó átlagos jövedelem, valószínűsíthetően annál nagyobb a gazdasági fejlettség. A gazdasági fejlettség pedig társadalmi, politikai, gazdasági szabadságot hoz magával, ami mindenképpen pozitív hatással van az egyéni boldogságra (*Veenhoven*). A kutatások 0,78 százalékos korrelációt találtak a politikai szabadság és a boldogság között. A fentiek természetesen ellentétes irányban is érvényesek, ugyanis ez a mutató magában foglalja a jövedelem növekedése okozta hatást is.⁵⁾ Több országot felölelő kutatások megpróbálkoztak ezen hatások szétválasztásával abból kiindulva, hogy a kommunista országok szegényebbek, ám iparosodottabbak, mint az átlag, és ez megfelelő alapot teremt a tényezők szétválasztására. A következő eredményre jutottak (*Donovan és Halpern, 2002*):

A politikai szabadság befolyásolja a személyek boldogságát.

A kommunizmust átélt országokban a boldogtalanság egyenesen arányos a kommunizmusban eltöltött évek számával.

A közoktatás fejlettsége és a közművelődés szabadsága pozitív hatást gyakorol az emberek boldogságára.

Genetika

Ikrekről és az örökbefogadásokról készített tanulmányok alkalmasak annak vizsgálatára, hogy egyes emberek boldogsága mennyire függ a személyi adottságoktól. Nyilvánvaló, hogy egyes emberek hajlamosabbak jobban örülni valamely dolognak, mint mások, ezért az öröklött tulajdonságok is szerepet játszanak a boldogság alakulásában. Egy korai tanulmány kimutatta, hogy akár 80%-ban is befolyásolhatja a boldogság mértékét a személy genetikai adottsága, amiből levonható az a következtetés, hogy az emberek öröme meghatározó mértékben determinálva van. Későbbi vizsgálatok aztán ezt a 80 százalékot túlbecsültnek értékelték, de eredményeikben megállapították, hogy mindenképpen jelentős befolyással van a boldogságra a személyek genetikai „hozománya”.

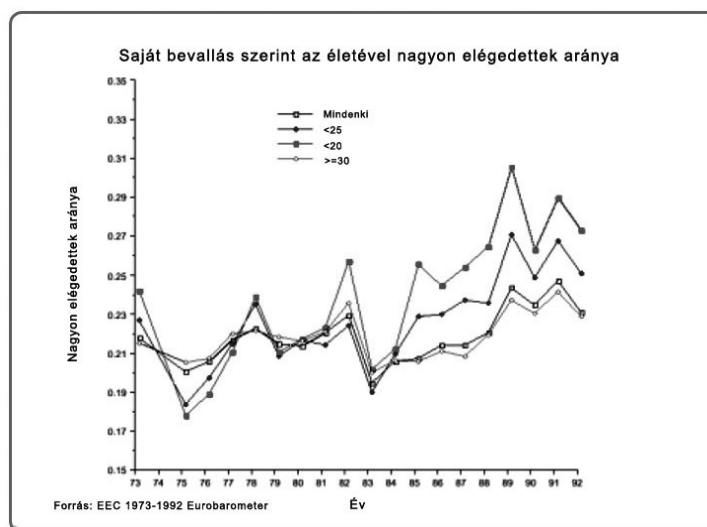
A boldogság „érzés” testben lezajló folyamatait is már évtizedek óta kutatják. E kutatások számos eredménnyel szolgálnak, a pontos folyamatot azonban még nem sikerült teljes egészében feltérképezni. A dolgozat témáján kívül esik a neurológiai vizsgálódás, annak ellenére, hogy rendkívül érdekes eredményekkel szolgáló kutatások folynak, elégedjünk meg most itt annyival, hogy a boldogságot a limbikus rendszerben⁶⁾ a felszabaduló, elégedettséget és boldogságérzetet kiváltó dopamin^{7,8)} és az 5-hydroxytryptamin (ismertebb nevén: serotonin) kémiai anyagok szintjei befolyásolják (Vizi E., 2005). Ezen szintek szabályozásában a genetikai adottságok pedig jelentős szerepet játszanak. (Donovan és Halpern, 2002).

Ikrekben végzett kutatások azt találták, hogy a genetikailag azonos ikerpárok hasonló mértékben vallották magukat boldognak. Az egypetűjű ikreknél a korrelációs együttható 0,44 volt, míg a kétpetűjű ikrek esetében csupán 0,08. Később, mikor az ikertestvérek felnőttek, a vizsgálat még szorosabb eredményt hozott. Az egypetűjű ikrek esetében 0,52, míg a kétpetűjűek esetében $-0,02$ -es korrelációs kapcsolatot mutatott (Donovan és Halpern, 2002).

A genetikai adottságok tehát jelentős szerepet játszanak az egyének boldogságának befolyásolásában, azonban az országok és népek közötti összehasonlításbeli különbség egyáltalán nem magyarázható ezzel a tényezővel. Nem találtak olyan ténytet, amely bizonyítaná, hogy a britek például miért sokkal elégedettebbek az életükkel, mint a franciák, vagy, hogy a dánok az elműl 30 évben miért lettek egyre boldogabbak. Ennek a magyarázatát valahol máshol kell keresnünk.

A kor

A kor és a boldogság közötti kapcsolat elég szerénynek mondható. Előzetes tanulmányok kimutatták, hogy az átlagos boldogság a huszonöt év alattiak és az ötvenöt év felettek esetében magasabb, mint a huszonöt és az ötvenöt év közöttiek körében (Diener, Suh, Lucas és Smith, 1999). Ez azonban csak általánosságban mondható el, ugyanis a kultúrának nagy szerepe van ezen tényező alakulásában, így ez országonként eltérő lehet. Például Japánban, ahol az idősebb emberek megbecsülése sokkal nagyobb, ott az idősebb emberek jelentősen nagyobb tekintélyének köszönhetően boldogabbak is. Ellentétben Magyarországgal, ahol a fiatalabbak elégedettebbek, és az öregedéssel egyenesen arányosan csökken a boldogság (Inglehart, 1990).⁹⁾ Olyan nemzetekben például mint Dánia, vagy az Egyesült Királyság, a boldogság nagyon gyenge összefüggést mutat a korrall.

Az a tény, hogy a hetvenes évek eleje óta a fiatalok boldogsága folyamatosan, lassú ütemben növekszik, egyértelműen kimutatható. Az okok között a hidegháború végét, a kisebbségek és a nők elleni diszkrimináció csökkenését, az oktatásban és a munkában bekövetkezett változásokat nevezték meg. Ezeket a vizsgálatok sorra megcáfolták. Egyetlen olyan tényezőt sikerült kimutatni, amely ennek a növekedésnek az okaként jelölhető meg. A fiatalok körében a saját családjukkal való megelégedettség az egyetlen olyan ismert befolyásoló tényezője a változásnak, ami ezt a növekedést okozza. Ez valószínűsíthetően azzal magyarázható, hogy a társadalom egyre inkább elnéző a házasságon kívüli együttélést, a kevésbé formális kapcsolatokat, és a fiatalok kevésbé konzervatív felfogását illetően (*Blanchflower és Oswald, 1999*).

Megállapíthatjuk tehát, hogy az emberek életében talán legfőbb célként megjelölhető boldogság elérése rengeteg tényezőtől függ. Az általános vélekedéssel ellentétben egy ország gazdasági fejlettsége nem feltétlenül vetíti előre a polgárok boldogságát. A hagyományos mutatószámok mint amilyen a GDP megfelelő képet adnak a fogyasztásról, azonban hibásan mutatják egy társadalom önmagával való megelégedettségét. Fontos tehát megállapítani, hogy ha az emberek tudatában vannak ezeknek a tényezőknek, és megszokásból, vagy tudatosan odafigyelnek rájuk, akkor kiölve a gondolkodásból az anyagiaknak tulajdonított túlzott szemléletmódot, talán boldogabbá sikerül tenniük az életüket.

Jegyzetek

- 1) 1972–1987 között.
- 2) Happiness is defined as the degree to which someone evaluates positively the overall quality of his or her present 'life as a whole'.
- 3) Donovan és Halpern idézi.
- 4) Nem a vallásosság, hanem az Istentisztelet utáni közösségi kapcsolatok tekintetében.
- 5) Az oroszok kivételt képeznek ez alól, ott ez az összefüggés nem érvényes. Ugyanúgy, ahogy Kínában sem, ahol az államforma és a politikai szabadság ellenére mégis relatív boldogok az emberek.
- 6) Az érzelmi életért és reakciókért felelős agyterület.
- 7) A neurotranszmitterekben az ingerület átvivő anyag.
- 8) Hiánya a Parkinson-kór okozója.
- 9) Számításba kell venni a jelenség kapcsán azt, hogy Magyarországon az idősebb korosztály a háborúk és a történelmi nehézségek miatt nagyobb megpróbáltatásokon ment keresztül, mint a később született fiatalabb honfitársaik. Ez hatással lehet a boldogság alakulására, azonban a kapcsolat jellegét és szorosságát itt most nem vizsgáljuk.

Irodalomjegyzék

- Angner, Eric (2005): *Is it Possible to Measure Happiness?* The measurement-theoretic argument against subjective measures of wellbeing, Draft.
- Aukrust O. (1992): *The Scandinavian contribution to national accounting*, DP 73, Central Bureau of Statistic of Oslo, Norway.
- Blanchflower, David – Oswald, Andrew (1999): *The Rising Well-Being of the Young*, NBER conference paper, University of Warwick.
- Biswas-Diener - R., Diener, E. (2001): 'Making the best of a bad situation: Satisfaction in the slums of Calcutta', *Social Indicators Research* 55, pp. 329–352.
- Bradburn, N. M (1969): *The structure of psychological well-being*, Aldine, Chicago.
- Clark, Andrew, (2001): *What really matters in a job?* Hedonic measurement using quit data, BHPS data, <http://www.iser.essex.ac.uk/ulsc/bhps/>
- Clark, Andrew – Oswald, Andrew (2002): *A Simple Statistical Method For Measuring How Life Events Affect Happiness*, University of Warwick.
- Diener, E – E. M. Suh – R. E. Lucas – H. L. Smith (1999): 'Subjective well-being: Three decades of progress', *Psychological Bulletin* 125.
- Di Tella, Rafael – Robert J. Macculloch – Andrew J. Oswald (2001): *The macroeconomics of happiness*, University of Warwick
- Easterlin, Richard A. (2002): *The Income-happiness relationship*, University of Southern California.
- Easterlin, R. A. (1995): *Will raising the incomes of all increase the happiness of all?* *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27, 35–47.
- Halpern, David – Nick Donovan – Richard Sargeant (2002): *Life satisfaction: the state of knowledge and implications for government*, Conference on Well-Being and Social Capital, Harvard University.
- Hareide D. (1991): *The good Norway towards a human society?* Gyldenthal, Oslo.

- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press.
- Lachman, M.E. and S.L. Weaver (1998): *The sense of control as a moderator of social class differences in health and well-being*, *Journal of Personality and Social Psychology* 74, pp. 763–773.
- Lane, Robert (2000): „*The Loss of Happiness in Market Democracies*”, Yale University Press.
- Layars, Richard (2002): *Has social science a clue?* London School of economics Lionel Robbins memorial lectures 2002/3.
- Mullis, R.J. (1992): *Measures of economic well-being as predictors of psychological well-being*, *Social Indicators Research* 26, pp. 119–135.
- Sen A. (1991): *What did you learn in the world today?*, Harvard Institute for Economic Research, Harvard University.
- Simon H.A. (1986): *Rationality in psychology and economics*, *Journal of Business*, p 209–224.
- Tait – Padgett – Baldwin (1989): “*Well-Being and the workplace*,” pp. 392–412.
- Veenhoven, Ruut (2000): *Freedom And Happiness*, A comparative study in 46 nations in the early 1990's 1, MIT press, Cambridge, MA USA pp. 257–288.
- Vizi E. Szilveszter (2005): *Kábítószeres – a kreativitás mítosza és a rombolás valósága* (2005. márc. 7.) Előadás. (szövege elérhető: <http://www.mindentudas.hu/vize/20050308vizi.html>)
- World Facts And Figures (2003): <http://www.worldfactsandfigures.com/>

The components of happiness

In the last few decades the aggregate and composite indicators of economic performance have grown substantially in the industrialised countries, but individuals have not recognised the extraordinary flow of macroeconomic improvement. According to empirical research, in Japan, for example, the National Product has quintupled, but the measured level of satisfaction with life has not risen at all. In order to measure the degree of happiness in communities, an index dubbed SWB (Subjective Well-Being) was introduced; this defines how individuals evaluate their own happiness. Several major or minor factors may influence the level of perceived well-being, such as health, unemployment, education, paid work, leisure, social life, trust, freedom, age, etc. Those individuals indulging in active sport at least once a week, for example, feel themselves happier than others who never undertake any physical activity. The objective of this paper is to examine the relations between economic welfare and happiness, and provide an overview of such factors which have an effect on happiness.

ÉRTELMEZHETŐ-E A MARKETINGCSATORNA- POLITIKA A POLITIKAI GYAKORLATBAN?

Gergyely Gyöngyi

A marketingmix, pontosabban a McCarthy-féle '4 P' egyes elemeinek politikai síkra történő adaptálása régóta tárgya a politikai marketinggel foglalkozó kutatásoknak.¹⁾ A szakírók általában a termékpolitikát és a kommunikációt/promóciót tekintik a politikai terepen markánsan érvényesülő két marketing eszköznek, ezek esetében az álláspontok viszonylag jól összeeszenek. Az ár- és a csatornapolitika mibenlétéről illetve jellemzőiről vallott vélemények azonban már közel sem ilyen egységesek, szerepük megítélése is eltérő, a többség által meglehetősen mostohán kezelt. Ilyen álláspontot képvisel Józsa László is: „Az árpolitikának nem sok értelme lenne a politikai marketingben, a kampányfinanszírozás a marketingkommunikáció részeként értelmezhető. A marketingcsatornák jellegüket tekintve szintén a kommunikáció területére sorolhatók, a velük kapcsolatos döntések tehát ott tárgyalhatók.”²⁾ Tanulmányom meg kívánja cáfolni ezt az állítást, bemutatva a kérdéskör leglényegesebb elméleti és gyakorlati aspektusait, különös tekintettel a napjainkban, a marketingcsatornák fejlesztése terén a jobb- és a baloldal vezető pártjai között kibontakozott intenzív versenyre.

USA-beli szakírók – ha nem is ebben az elméleti megközelítésben –, de már évtizedek óta példák sorát hozzák annak bizonyítására, hogy a hatékony logisztikai megoldások kulcsfontosságú, megkerülhetetlen tényezői a pártok mindennapi működésének, és különösen a sikeres kampányoknak.³⁾

Hazánkban az akkor még polgári pártként szereplő, mára szövetséggé alakult Fidesz Magyar Polgári Szövetség (a továbbiakban Fidesz-MPSZ) számára 2002. évi választási veresége tette egyértelművé a csatornapolitika, illetve ennek részeként a 'terepen' történő kapcsolattartásnak, a nézetek területre vitelének, illetve a vélemények, elvárások, ötletek gyűjtésének a kisközösségek aktivizálásában betöltött hatalmas, és mással alig-alig pótolható szerepét. „Nem voltunk ott a terepen” – nyilatkozta Orbán Viktor, az önmaga és pártja számára is sokkoló vereség okait utólagosan elemezve. Hiába tehát a jól felépített 'termékvonal'; karizmatikus vezető, tömegfogyasztásra alkalmas program, látványos napi 'tematizálások',

A hatékony – a két forduló közti eredményt majdnem megfordító – kommunikáció, ha nincs mögötte kellően strukturált, a társadalom valamennyi fontos

célcsoportját elérő, a kis falvakig is 'lenyúló' csatorna, szervezeti rendszer. A Fidesz-MPP esetében eleinte a Polgári Körök megalakulásának ösztönzése, majd – annak működési/működtetési problémáit látva – a Szövetséggé formálódás bizonyítja egyértelműen a marketing szakmában csatornapolitikaként kategorizált eszköztár jelentőségének a felismerését. A cél elsőként kellő számú és eloszlású, jól funkcionáló területi szervezet létrehozása, amelyek biztosítják a helyi politizálás, a helyi hatalomgyakorlásban való részvétel lehetőségét, növelik a párt társadalmi beágyazottságát.

Az állampolgárságról és a kórház-privatizációról rendezett 2004. évi (decemberi) népszavazás pedig a Magyar Szocialista Párt (MSZP) korifeusait döbbentette rá arra, hogy a pártnak még a 'régi időkből' örökölt, jól kialakítottnak hitt pártiroda-hálózata elavult, hatékonyságát tekintve lényegében becsődölt, mivel a terepmunkára: a központi termékek területi terjesztésére, a toborzásra és a mozgósításra egyre kevésbé alkalmas. Ám nem csak az MSZP, hanem a politikai paletta többi számottevő szereplője, a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) is szervezetének és/vagy 'fogyasztóival' való kapcsolattartási technikáinak kisebb-nagyobb mértékű módosítására, átalakításra kényszerült 2005 első félévében, szintén rádöbbenve ennek szerepére jövőbeli népszerűségi pozícióinak, illetve – ami a lényeg – 2006. évi választási esélyeinek javításában.

A politikai marketingcsatorna jellemzői

A marketing-szakirodalom jelenleg legelfogadottabb csatornadefinícióit alapul véve a politikai marketingcsatorna is felfogható:

szervezetközi kapcsolatrendszerként,
intézményi struktúraként,
szervezetek hálózatoként, illetve
szervezetek külső kapcsolatrendszereként.

Felépítését tekintve szintén párhuzamot vonhatunk a klasszikus megközelítésekkel; azaz *a pártoknál is azonosíthatóak* azok a termelő/szolgáltató, nagykereskedő, kiskereskedő, fogyasztó 'egységek', amelyek *a csatorna gerincét képezik*. Erre csatlakoznak az ún. '*szatellit-szervezetek*', amelyek állandó vagy eseti kapcsolatban állnak a főszereplőkkel.

A politikai marketingcsatorna tehát a párt és a vele közvetlenül vagy közvetetten, illetve tartósan vagy eseti jelleggel kapcsolatban álló szervezetek hálózata (beleértve a pártszervezet felépítését is), *amely biztosítja az egyes célcsoportok – a potenciális szavazói bázisok – hatékony elérését, és a politikai terepen is kiemelt jelentőséggel bíró kétirányú kommunikációnak a csatornában való intézményesült áramlását, azaz a propaganda és a véleménykutatói célokat egyaránt szolgáló kiemelt csatornafunkció érvényesülését.*

A csatorna sajátos integráló szerepet tölt be a párt marketingstratégiájában, mivel szerkezeti tartást ad a marketingmix többi elemének, mintegy összefogva, egyfajta keretet adva a 'termékfejlesztés', a kommunikáció és az (itt nem tárgyalt, de markánsan adott) árpolitikai eszköztár elemeinek:

Lehetővé teszi a párt számára a földrajzilag szétszórt népesség, elsősorban a célpiacok; a tagság, a pártmunkába bevonhatók, a tényleges és potenciális szimpatizánsok, valamint a közömbösek és a pártot elutasítók hatékony megkeresését, elérését.

A másik oldalról szemlélve, a választók részére pedig biztosítja a szolgáltatásokhoz; azaz a programokhoz, az információkhoz való hatékonyabb hozzáférést.

Hatással van továbbá a piacbefolyásolási lépések eredményességére (lásd a Fidesz 2002-es két választási forduló közötti – kissé megkésett – aktivitását).

Végezetül – de nem utolsó sorban – a lehető legkisebb költséggel valósítja meg a további, eddig nem említett egy-, illetve kétirányú csatornafunkciókat: az információgyűjtést és az információtovábbítást, valamint a kutatást és elemzést.

A disztribúció kérdése akkor válik igazán hangsúlyossá, amikor (1) ez a célpiaci igények kielégítésének legfontosabb feltételét jelenti, és/vagy (2) a marketingmix más területein kiegyensúlyozott a vetélytársak teljesítménye, és/vagy (3) jó esélyek nyílnak azáltal, hogy a konkurensok ezt elhanyagolják, és/vagy (4) a csatorna, mint USP megkülönbözteti a pártot, versenyelőnyt biztosít számára. E négy kritérium közül kiemelt figyelmet érdemel a második; ugyanis választási programjainak viszonylag 'megfogható' elemeiként lényegében valamennyi párt ugyanazt ígéri (új munkahelyek, /köz/biztonság, egészségügy reformja, inflációs ráta csökkenése, béremelés, adócsökkentés, autószeradák építése stb.), csak a számok, a megoldás részletei vagy a méterek változnak. Egyfajta licitálás zajlik, amit egyre nehezebb követni; ezért a szavazásra jogosultak a végső döntésnél általában más szempontokra helyezik a hangsúlyt.

A csatornaépítéshez kapcsolódó főbb döntési területek; a disztribúció helye a párt saját célrendszerében, a csatornák száma, hossza, szélessége, minősége, perspektívái, a tagok képzése, motiválása, teljesítményük értékelése stb. Idetartozik lényegében minden olyan tényező, amely ahhoz kell, hogy a párt hosszú időn át, hatékonyan működtesse a csatornát úgy, hogy mind a stratégiai, mind a napi célok elérése biztosított legyen.

A csatorna struktúráját befolyásolja a piac mérete, sűrűsége (a választók területi megoszlása), földrajzi jellemzői (választásföldrajzi aspektusok), adott település(rész) társadalmi összetétele, kultúrája (története, értékei, hagyományai stb.), a párt céljai, stratégiája, nagysága, pénzügyi helyzete, vezetése, tágabb környezetének jellemzői, a létrehozás költségei, a nyújtott szolgáltatások, vala-

mint a jogi specialitások. A pártnak emellett döntenie kell a 'place-ről', azaz arról, hogy egységeit egy-egy településen belül hova helyezi, ezeknek milyen formai jegyeket kölcsönöz, hogyan rendezi be őket, a tagokkal való kapcsolat-tartáshoz, az „ügyfélfogadáshoz” milyen fizikai, infrastrukturális feltételeket teremt. Mindezt a párt sajátosságait, továbbá funkcionális, érzelmi és hangulati szempontokat figyelembe véve kell megtervezni.⁴⁾

Szükség van olyan *szervezeti, működési szabályokra*, adminisztratív intézkedésekre is, amelyek mederben tartják, ugyanakkor nem kötik gúzsba a folyamatosan változó körülmények között tevékenykedő pártok – jó esetben – demokratikus működését. Biztosítják azt a viszonylagos egységet, amely (illetve amelynek látszata) a választási kampány időszakában a legfontosabb. Definiálják a helyi politizálás/hatalomgyakorlás, azaz a helyi pártszervezetek szintjén is a szervezeti struktúrát, a vezetés rendszerét, a vezetők és tisztségviselők kiválasztásának módját, a határozathozatal mikéntjét, a hatáskörök kereteit, a felelősség határait; támpontot adnak a nyilvános programok, illetve a közszereplések megszervezéséhez. Segítik az emberi kapcsolatok ápolását, a jó légkör megteremtését, fenntartását, a megfelelő (kétirányú) információáramlást.

A modern pártszervezet jellemzői

A modern, érett (stabilizálódott) pártok racionálisan felépített, hierarchizált szervezetek, amelyeknek *négy fő strukturális eleme* különíthető el⁵⁾ (zárójelben a klasszikus csatorna-megfeleltetésekkel):

- A *pártvezetés (termelő-szolgáltató 1.)* választott vagy kinevezett vezetők-ből, testületekből áll.
- A *pártapparátus (termelő-szolgáltató 2.)* tagjai a pártban, mint munkaszervezetben szaktudáshoz kötött, professzionális munkát végeznek, általában díjazás ellenében.
- A *szakértők, tanácsadók, aktivisták (termelő-szolgáltató 3., vagy nagykereskedő)* nem tartoznak a párt apparátusába, hierarchikus függőségük nincs, nem állnak a párttal munkaviszonyban. Fő feladatuk két területre koncentrálódik; egyrészt különböző jelentések, értékelések készítése, döntési javaslatok kidolgozása, véleményezése, másrészt képzés, betanítás. Jelentős részük nem párttag, csak szimpatizáns, külső támogató vagy eseti jelleggel, meghatározott feladatok ellátásáért díjazott szakember.
- A *párttagság (kiskereskedő)* önmagában nem szervezett, de a párt országos hálózata, alap- és testületi szervezetei révén összetartott szociológiai csoport. Önkéntes alapon szerveződik; vagyis a pártba való belépés szabad, egyéni elhatározáson alapul, és a program, az alapszabály, az általános dokumentumok elfogadásán túl más feltételekhez nem kötött. Lehet köz-

vetett vagy közvetlen, de a jogszabályi tiltások miatt a kollektív, a kötelező, illetve a titkos tagság létrejötte kizárt. Szervezettségének szintje összefügg a párt struktúrájával, ideológiai karakterével. Nyilvántartása a pártok belső – gyakran titkosan kezelt – ügye, melynek akkor van igazán jelentősége, ha az állami költségvetésből juttatott támogatás a taglétszámhoz igazodik (ez általában ideiglenes megoldás, de Magyarországon is volt rá példa a rendszerváltás éveiben, 1989–90-ben; egyébként a juttatásokat általában a választásokon elért eredményekhez kötik). Tagdíjat fizet, amely fontos bevételi forrás; ám ennek szerepe az állami finanszírozás bevezetése óta folyamatosan csökken. A párt és a (választó)polgárok közti személyes kapcsolatok fontos csatornája. Választási időszakban elengedhetetlen politikai erőforrás a szavazók mobilizálására, azonban a taglétszám és a végeredmény között nincs közvetlen összefüggés; a nagyobb arány inkább a párt helyzetét stabilizálja, megakadályozza a váratlan visszaeséseket (például új versenytárs kihívása esetén). A biztos szavazatok mellett a politikai lojalitás és támogatás komolyabb formája. Kedvező hatással lehet környezetére, magában a kampányban is részt vehet. Szellemi-politikai integrálását jelentik az egyes ideológiai tételek, értekek/érdekek, a dokumentumokban foglaltak stb.

A kapcsolatteremtés csatornapolitikai eszköztára

Egy párt környezettel tartott kapcsolatainak központi szereplője saját tagsága, illetve a – potenciális tagjelöltként is figyelembe vehető – szimpatizánsok köre. Szerepük a marketing aktivitást tekintve elsősorban a társadalmi beágyazottság fokozására/biztosítására, és a környezettel való kommunikációra koncentrálódik. Ezeknek a csatorna és a promóció határán álló elemeknek a fő feladata az, hogy a lehető legtöbb csatornán, a legkülönbözőbb módokon juttassák el a hívó üzeneteket (a 'kínálatot') a párt potenciális vevőihöz, de nem hagyható figyelmen kívül információgyűjtő (-szerző) és -továbbító képességük (lehetősége) sem.

A párt számára azok a tagok különlegesen értékesek, akik képesek saját alapvető érdekeik felismerésére, megfogalmazására, s ezeket a párttal azonosítani. Erős a közéleti elkötelezettségük, egyetértenek a párt eszméivel, értékvilágával, ideológiájával és programjával, azaz az alapvető társadalmi-gazdasági kérdésekben képviselt álláspontjával, így ezek hordozói lehetnek. Úgy gondolom, hogy a párt jelent(het)i számukra magasabb rendű szükségleteik (valahová tartozás, elismerés, önmegvalósítás stb.) kielégítésének terepét. Anyagi, illetve pozicionális előnyhöz jutást remélnék a tagságtól (ez a pártok egyes országokban – így hazánkban is – jellemző patronázsszerepének következménye, amely akkor válik jelentőssé, ha nagyszámú közhivatali pozíció elosztása függ a vá-

lasztási eredményektől, a létszámtól és a kapcsolatoktól). A tagságon belül is, analogikusan a klasszikus marketing jelenséggel, kiemelt jelentőséggel bírnak az Opinion Leader alkatú véleményformálók, szószólók. Ők azok, akik viszonylag könnyen eligazodnak a politika világában, határozott célképpzel, egyértelmű politikai világgéppel, véleménnyel rendelkeznek, és vélelmezhetően széleskörű társadalmi kapcsolatokkal, illetve elismertséggel bírnak. A tagtoborzás szempontjából pedig az a fontos, hogy milyen (esetleges) feltételekkel, milyen lehetőségeket kínál a pártba történő belépésre, a hierarchiában való előrejutásra, milyen előnyöket biztosít a csatlakozóknak stb.

A tagmarketing sikerének kulcsa a folyamatosság. Ez biztosítja, hogy a párt az elvárt létszámú és mozgósítható humán erőforrás-állománnyal rendelkezzen. A szakirodalom az aktivitás, a párt iránti elkötelezettség szempontjából a tagság és a szimpatizánsok három csoportját különbözteti meg:

A *nagyon aktívak* általában belépnek a pártba, de mivel más társadalmi ügyekben – és gyakran gazdasági területen – is elkötelezettek, ezért többnyire kevés idejük jut a pártra. Leginkább mint szakemberek vonhatók be a feladatok megoldásába; előbb-utóbb pedig az is elérhető, hogy mást nem vállalva, kizárólag pártfeladatok végrehajtásának szenteljék energiáikat.

A *mozgósíthatók* nem feltétlenül párttagok, elsősorban az inaktív foglalkozási kategóriába tartoznak (nyugdíjasok és esetenként fiatalok). Esetükben szükség lehet speciális, motiváltságukat fokozó programokra, mint pl. képzési/továbbképzési tréningek, közös akciók.

A *nem aktívak* lehet, hogy belépnek a pártba, és támogatják tagdíjjal, de egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen, ideiglenes jelleggel mozgósíthatók.

Ami a kapcsolatteremtés további csatornapolitikai eszköztárát illeti, a pártok rendelkezésére álló közvetlenebb, személyes megoldások a lakossági fórumok, tagtoborzó összejövetelek, más nyilvános rendezvények (az 'eseménymarketing' lehetőségek között az utóbbi időben veszítenek népszerűségükből a majálisok, juniálisok, igen népszerűvé váltak viszont a road-show-k).

Ezek voltak azok a szervezeti összetevők, feladatok stb., amelyek minden pártra vonatkozóan általános érvényűek. Következzenek a két vezető párt esetében tapasztalható sajátosságok.⁶⁾

A Fidesz-MPSZ

A Fidesz-MPSZ esetében a pártszervezet, a csatorna 'gerince' az alábbi módon épül fel:

Az *ügyvezető elnökség* (elnöke Orbán Viktor, alelnökei Pelczné Gáll Ildikó, Pokorni Zoltán, Schmitt Pál és Varga Mihály, az országgyűlési képviselők)

lőcsoport elnöke Áder János) a Szövetség gyakorlati végrehajtó, ügyintéző, képviseleti és irányító-döntéshozatali szerve.

Ehhez csatlakozik egy *héttagú választmány* (Kövér László elnökletével) és *a további választott testületek* (Etikai, Mandátumvizsgáló, Számvizsgáló, illetve Ügyrendi és Összeférhetetlenségi Bizottság), valamint *az egyeztető tanácsok* (egyházi, egészségügyi).

Ezek mindegyike a 'termelővel-szolgáltatóval' azonosítható.

A frakció és tagjai,

az egyes választókerületi és

az európai uniós képviselők kettős szerepkörben jelennek meg;

mint 'termelők-szolgáltatók', és mint 'kereskedők', míg

a partnerszervezetek (Fidelitas, Lungo Drom, Magyar Keresztény Demokrata Szövetség, Kereszténydemokrata Néppárt)

a 'nagykereskedő' kategóriáját fedik le.

A tagozatok (jelenleg nyolc ilyen van) viszont már 'kiskereskedők'.

A Falusi tagozat a falvakban (tanyákon) élő lakosságot igyekszik tömöríteni.

Célja a rendszerváltás óta folyamatosan elhanyagolt, hátrányos helyzetű vidék, az elmaradott térségek fejlesztése. Tagjainak száma jelenleg kb. 3000–3500, akik között értelmiségieket (orvosokat, ügyvédeket, stb.) éppúgy találunk, mint mezőgazdasági tevékenységből élőket.

A Gazda tagozat (Kisgazda Polgári Egyesület, Gazdakörök Országos Szövetsége) az azonos élethelyzetű, illetve hasonló jellegű társadalmi tevékenységet folytatók, a vidék, a gazdavidék, a falvak civil közösségeiben keresztény, nemzeti, polgári értékrendben élők együttműködésére létrehozott egység. Célja a magyar nemzet, a haza érdekeinek szolgálata, a nemzeti öntudat erősítése, a keresztény erkölcsi törvények tiszteletben tartása, a keresztény értékek megőrzése és ápolása. Továbbá a magántulajdon elveinek következetes érvényesítése, a gazdatudat kialakítása, a hazai parasztság támogatása, a gazdatársadalom felemelkedésének elősegítése, a magyar népi-nemzeti hagyományok tiszteletben tartása és védelme. Alkotmányos úton, demokratikus politikai szervezetbe kívánja tömöríteni mindazokat, akik az alapvető emberi jogok, az ember természetes és elidegeníthetetlen szabadságjogai alapján félelemtől és nélkülözéstől mentesen kívánnak élni. Emellett fontosnak tartja a határon túli magyarok gazdaközösségeivel való együttműködést. A jelenleg kb. háromezer tagot számláló tagozaton belül állategészségügyi, élelmiszerbiztonsági és állattenyésztési szakmai kollégium működik, de a tervek között szerepel társadalompolitikai, közgazdasági, föld- és gazdavidelmi, szőlészeti-borászati kollégium létrehozása is.

- A Kulturális tagozat a kultúra területén tevékenykedőket kívánja összefogni. Szakpolitikai szekciókra (pl. neveléstudományi, média-) tagolódik. Megközelítőleg ezer tagot számlál.
- A Munkás és alkalmazotti tagozat a munkások, a bérből és fizetésből élők képviselőjére jött létre annak érdekében, hogy 'felemelve' őket, élethelyzetükön javítson.
- A Női tagozat elsődleges célja iránymutatást adni a nőknek arra vonatkozóan, hogyan tudják szakmai karrierjüket és családi életüket összehangolni.
- A Nyugdíjas tagozat bővül a legdinamikusabban (jelenleg kb. 6.500 tagot számlál). Ennek oka többek között, hogy a munka világából való kikerülés sok esetben együtt jár a feleslegessé válás, a tétlenség, az elszigetelődés, az elmagányosodás érzésével. Sokan ezt igyekeznek kompenzálni azzal, hogy a párthoz, mint közösséghez csatlakozva, elvileg díjazás nélkül, különböző feladatokat látnak el.
- Az Önkormányzati tagozat azon önkormányzatok támogatását tartja feladatának, amelyek élén a párthoz tartozó polgármester áll.
- Végül a Zöld tagozat célja, hogy a civil szervezetekkel, a polgárokkal összefogva, különféle szakmai kollégiumokon (pl. vízvédelmi) keresztül próbáljon tenni valamit a természetért, a környezeti értékek megóvásáért.

A párt a 2002-es választások két fordulója között életre hívta „az utcára özőnlő, majd a pártszalonokba és pártszékházakba visszavonult szabadcsapatait”⁷⁾, a – kiskereskedőként beazonosítható – *polgári köröket*. Tízezrével alakultak olyan csoportok, amelyek a 'nemzeti érdekek védelmében'; a haza, a család és a keresztény értékek megtartásáért fogtak össze. A polgári körök sokszínűségükben is közös értékrendet képviselnek. Meggyőződésük, hogy csak a nemzeti kultúra megélésével és kiteljesítésével gazdagíthatóak az emberi értékek. Ezért hagyományaink, történelmünk, kultúránk, anyanyelvünk értékeinek megőrzését, továbbadását tekintik legfőbb feladatuknak. Politikai vezetőjük Orbán Viktor, aki a 'Szövetség a Nemzetért Polgári Kör' tagjaként integrálja a rendszert, s igyekszik a mozgalomban rejlő lehetőségeket kibontakoztatni (egyelőre nem túl látványos sikereket elkönnyelve, sőt, egyes politológusok véleménye szerint a párt egyre inkább próbál 'kihátrálni' a mozgalom mögül).

A Fidesz-MPSZ mind a mai napig igen intenzíven és látványosan építi – a győzelem biztosítékát jelentő – hálózatát, egyre több társadalmi csoporthoz eljutva. Újabb és újabb szerveződések, kezdeményezések jöttek létre. Ilyen:

a *Faluparlament* a falvakban élőknek, vagy a

Nemzeti Konzultációs Testület az értelmiségieknek (ezek is kiskereskedők).

Utóbbi a direkt marketingben régóta használatos technikával olyan kérdőívet juttatott el a magyar háztartásokba, ahol a kérdések a párt korábbi ténykedésére és mai elképzeléseire utaltak. A választók (fogyasztók) így nyilváníthattak véleményt sok lényeges – őket is érintő – kérdéstről; úgy

tűnik azonban, hogy mindez elsődlegesen pártszimpátia-felmérési célokat szolgált. (A módszer egyébként nem új, 2001-ben Medgyessy Péter írt levelet a magyar telefon-előfizetőknek, arra kérve őket, mondják el véleményüket az ország ügyeiről. Ezt a megoldást azonban az adatvédelmi biztos akkor kifogásolta. Később, közvetlenül a választások előtt újabb levelet küldött, amelyhez az adatokat a Belügyminisztérium nyilvántartásából szerezték. Olyannyira sikeresnek bizonyult a dolog, hogy a 2002-es két forduló között Orbán Viktor is próbálkozott egy hasonló megoldással, ám az eredmény évekig elhúzódó vita lett a Magyar Postával.)

A Magyar Szocialista Párt

Az MSZP struktúráját tekintve:

a 15 tagú Országos Elnökség,
 az Országos Választmány,
 a Központi Pénzügyi Ellenőrző Bizottság, valamint
 az Országos Etikai és Egyeztető Bizottság
 funkcionálnak mint 'termelők-szolgáltatók'.

A helyi szervezetek, az ezeket összefogó *Megyei Testületi Szövetség*, az ifjúsági szervezetek, illetve a tizennyolc *frakció-munkacsoport* (amelyek a minisztériumok munkájához igazodva hajtják végre feladataikat) alkotják a 'nagykereskedők' csoportját. Az MSZP is létrehozta a maga tagozatait (szám szerint 29-et), ám ezek kevésbé hatékonyak a szimpatizáns-gyűjtésben. A Fidesz-MPSZ-nél is meglévő változatok (nyugdíjas, női) mellett új kezdeményezések is napvilágot láttak; ilyen pl. a Művész Tagozat.

A Medgyessy Péter – Kovács László által vezetett baloldal sokáig kereste az a megoldást, amellyel megalapozhatná a maga 'polgári körös bázisát', nem sok sikerrel. A hálózat felépítésével kapcsolatos kísérleteket Hiller István a '*Sikeres Magyarországért*' körök (vagy *Mozgalom?*)⁸⁾ alapításával folytatta (pedig a Fidesszel ellentétben az MSZP-nek még megvannak a rendszerváltás előtti időszak mozgalmának egyes elemei, amelyekre építkezhetne).

Gyurcsány Ferenc is követte a 'trendit', amikor – még miniszterelnöksége kezdetén – létrehozta a fizetés nélkül dolgozó, 'civil szakértőkből' álló *tanácsadó testületeit*, amelyek élére aztán hivatásos politikusokat nevezett ki, s amelyek életre hívásának oka azóta is vitatéma.⁹⁾ Legújabb hálózatépítő ötlete viszont figyelemreméltó. Az MSZP – hosszú távú befektetésként – a szavazókörbe lépőket (a Fidesz-generációnál fiatalabbakat) igyekszik megnyerni. Ennek érdekében először Győrben, majd más egyetemi városok (Pécs, Debrecen) felsőoktatási intézményeiben road-show-zott, és együttgondolkodásra, együttes játékra hívta hallgatóságát. Az 'amőbának' elnevezett internetes politikai csa-

patjáték kiötlője és vezetője maga Gyurcsány, lebonyolítója pedig a párt, és jól egészíti ki a tárgyalt kapcsolatépítési kísérleteket. A kevés személyes fellépést igénylő, ám a háttérben virtuálisan és vírus módjára terjedő, gazdaságosan üzemeltethető pártmozgalom-kezdemény versenytársa is lehet a polgári körök mozgalmának.

Következtetések

A két nagy párt tehát – lassan választási előcsatározásként értékelhető időben és módon – igyekszik a választókhoz, a civil szférához minél közelebb jutni. Ez nem más, mint az *intenzív elosztási modell megvalósítása*, cél a lehető legszélesebb társadalmi bázis megteremtése; részben igénybe véve a már meglévő hálózatokat, részben – ezek hiányában vagy ezeket kiegészítve – újakat kiépítve. Ezt az Orbán Viktor által irányított csapat sokkal tudatosabban és látványosabban, kézzelfogható módon hajtja végre.

A *hálózatépítés* olyan kapcsolódási pontokat hoz létre, amelyek mozgalommá fejlődve (tagozatok, polgári körök) képesek a potenciális választókig elérni; megszólítani, formálni őket. Teszi mindezt oly módon, hogy a Parlamentből kiszorult pártok elkötelezett szavazói (kisgazdák, kereszténydemokraták), valamint a kisebbségek is célcsoportokká váltak, a Fidesz (majd -MPP, majd -MPSZ) marketingcsatorna alapú integrációs törekvéseinek eredményeként megindult a valódi 'gyűjtőpárttá', néppárttá válás útján. Az egyre sűrűbb szövetű pártszervezeti hálón pedig – akarva-akaratlanul – mind többen 'akadnak fenn', és válnak gazdából, szakszervezeti tagból stb. párttaggá, illetve elkötelezett szimpatizánssá. A hálózatokhoz egyre több alapítvány, egyesület, szakszervezet, bank, vállalat/vállalkozás, kiadó, valamint a média is csatlakozik. Ezek azok a szatellit szervezetek, amelyekről a tanulmány elején már említést tettem. A kör kibővült számos iskolával, egyházzal is, mint ahogy az már a 2002. évi választások kapcsán láthatóvá vált (ennek csak a tényét rögzítem, az etikai oldalával nem kívánok foglalkozni).

Egyértelműen kezd kirajzolódni *a hálózatok két alapvető funkciója* is: az 'egyszerű' kapcsolatteremtésen, meggyőzésen túl az információgyűjtés (a politikai 'piac kutatása') válik egyre dominánsabbá. Utóbbi nyilván komoly segítség lehet a következő választásra készülve, hiszen a potenciális szavazók véleményéhez, észrevételeihez, ötleteihez igazítva lehet majd az egyes akciókat, pártprogramokat kidolgozni. Az 5%-os bejutási küszöb körül mozgó pártoknak viszont éppen az okozhat majd problémát, hogy nem rendelkeznek ilyen 'network-ökkel'. Ha talpon akarnak maradni, nekik az eddigi kísérleteiknél sokkal határozottabban és hatékonyabban kell nyitniuk a civil szféra felé. Egyelőre azonban mind az SZDSZ, mind az MDF csak *szelektív elosztási csatornái* megerősítésére volt képes, vevőikkel való kapcsolattartásukat megreformáló

szervezeti (csatornapolitikai) áttörés – rétegpárt jellegükből fakadóan, legalábbis napjainkban – véleményem szerint nem is várható el tőlük.

Jegyzetek

- 1) A politikai marketingről szóló írások a leggyakrabban ezt az 'analogikus-adaptációs' megközelítést alkalmazzák. Ennek lényege, hogy a marketing fogalmi apparátusát, szemléletmódját és eszköztárát igyekeznek átültetni a politikai színtérre (szervezetekre, aktivitásokra, kapcsolatokra, jelenségekre stb.), és az adaptáció nem csak teoretikus, hanem (többnyire) konkrétan is ütköztetik a politikai marketing mára kialakult, első vonalbeli gyakorlatával. Ennek a megközelítésnek talán első hirdetője *Schumpeter* volt, aki már 1943-ban a termékpiacon és a politikai piacokon, illetve a kereskedelmi/termékvásárlási és politikai döntések analógiájából indult ki, s ennek megfelelően úgy gondolta, hogy az alkalmazott eljárások, megoldások is hasonlóak az egyes esetekben. Ehhez a véleményhez csatlakozott azóta a szakírók többsége, pl. *O'Cass*, vagy *Collins és Butler* - akik versenypozíciójuk alapján modellezték a politikai párt stratégiai szereplehetőségeit és a politikai marketing alapvető kereteit is. *Andrew Lock* és *Phil Harris* szerint a politikai marketing egy új „nyelvjárása” a marketingnek. És végül néhány hasonló álláspontot képviselő hazai szerző: *Kiss Balázs*, *Katona Edit*, *Kandikó József* és *Orosdy Béla*. (Viszonylag gyakori megközelítés még a politikai marketing alkalmazásának a kampányidőszakra történő leszűkítése.)
- 2) Józsa (2004) 109. o.
- 3) Lásd pl. Bruce Newman 2000-ben megjelent két – elsősorban valószínűleg a magyar nyelven elérhető szakirodalom általános sekélyessége okán népszerű – munkáját.
- 4) Különösen a kevésbé elkötelezetteknek nem mindegy például, hogy milyen a hely légköre, milyenek a bürokratikus kötöttségek, szívesen látott vendégnek, vagy alárendeltnek, kiszolgáltatottnak érzi magát.
- 5) A kérdést átfogóan tárgyalja - további politikai vonatkozásait is érintve - Bihari Mihály és Pokol Béla (1998) könyve.
- 6) Internetes források, párthonlapok alapján.
- 7) Csapody Tamás (2005).
- 8) Mindkét elnevezés használatos.
- 9) A tanácsadó testületek életre hívásának fő okát számos elemző inkább politikai manőverként, semmint progresszív lépésként értékelte. Békesi László 'belülről' hasonlóképpen látja: Gyurcsány „első fél év(e) ... az MSZP-tábor vele ellenszenvező részének pacifikálására ment el. Az új államtitkárok, a frissen létrehozott tanácsadó testületek tagjai szinte kivétel nélkül a kormányalakítás kárvallottjai, a lobbicsapatok vezérei. Többnyire fölöslegesen, legfeljebb lassítják a munkát.” Ez – akár igaz a feltételezés, akár nem – a csatornapolitikai akciókban rejlő lehetőségek széles körére hívják fel a figyelmet.

Irodalom

- Békesi László (2005): „*Félelem helyett fordulat.*” (Nagy József interjúja). 168 Óra, 21. sz., 15–16. o.
- Bihari Mihály – Pokol Béla (1998): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Butler, P. és Collins, N. (1999): „*Conceptual Framework for Political Marketing*” In: Handbook of Political Marketing, Thousand Oaks, Sage Publications, California
- Csapody Tamás (2005): „*Konzultációs amőbák.*” *Heti Világgazdaság*, 12. sz., 72. o.

- Dinya László – Farkas Ferenc – Hetesi Erzsébet – Veres Zoltán (2004): *Non-business marketing és menedzsment*. KJK-Kerszöv, Budapest.
- Lock, Andrew és Harris, Phil (1996): „*Political Marketing – Vive la difference!*” *European Journal of Marketing*, Vol. 30., Issue 10–11.
- Katona Edit (1993): „*Politikai marketing és reklám.*” *Marketing*, 5–6. sz., 28–30. o.
- Newman, Bruce I. (2000): *A politika tömegmarketingje*. Demokrácia a gyártott imázsok korában. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest
- Newman, Bruce I. (2000): *Politikai marketing, mint kampánystratégia*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- O’Cass, A. (1996): „*Political Marketing and the Marketing Concept*”. *European Journal of Marketing*, Vol. 30., Issue 10–11.
- Orosdy Béla – Héder Sándor (1996): „*Politikai marketing – politikusi (meta)kommunikáció*”. II. Országos Politológus Vándorgyűlés tanulmánykötete, Pécs (továbbá: *Marketing & Menedzsment*, 1997/4. sz., 21–25. o.)
- Schmidt Lajos (1994): „*Önkormányzat és marketing*”. *Marketing*, 3. sz., 23–26. o.
- Schumpeter, J. (1943): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Urwin.

Can marketing channel policy be applied to politics?

Research into political marketing started long ago to adapt the marketing mix – or, more precisely, the individual elements of the 4Ps defined by McCarthy – to the practice of politics. Experts generally agree that product and communication/promotion policy are those marketing methods which are used strongly in the field of politics. Opinions about the use of pricing and channel (place) policy in politics are far from uniform; the role of these two marketing methods being interpreted rather differently. In addition, this field is rather underrepresented in the marketing literature. Veres (2004, p. 109) argues that “Pricing policy has not much meaning in political marketing; the financing of political campaigns should be considered as part of marketing communication. Marketing channels and decisions related to them, taking into account their special characteristics should also be discussed as part of the marketing communication.” This study aims at countering this argument, and the objective of the paper is to discuss the most important theoretical and practical aspects of this issue based on the observation of the intensive competition to establish marketing channels by the leading leftist and rightist parties in Hungary.

American writers have been dealing with this issue for decades, exhibiting various examples, all proving that effective logistic solutions are of key importance in the daily operations of a political party and of a successful campaign (Newman 2000).

In 2002 the civic party (FIDESZ – the Alliance of Young Democrats), known today as the Hungarian Civic Alliance (Fidesz-MPSZ) lost the General Election. As a result, it became clear that employing marketing channels, being

present in the 'field' and gathering information and opinions from local communities are of vital importance for the success of any political party – acknowledged Viktor Orbán, the party leader. Analysing the causes of defeat, he asserted that not being in the 'field' led us to defeat in 2002. Having a well established 'product-line'; a charismatic leader, a programme suited for mass consumption and good communication both during and between campaigns is still not enough in the absence of a well-structured organisation able to reach all the important target groups down to the smallest villages. Following the establishment of the so-called "civic circles" (and witnessing its operational difficulties) led to the formation of an alliance, which itself led to an awareness of the importance of the use of marketing channels. The first goal is to have a sufficient number of regional organisations which can function as aids to local politics, enforce the local exercise of power and increase the party's social embeddedness.

The referendum held in December, 2004, on the issues of nationality for Hungarians resident in neighbouring states and of hospital privatisation proved to the leaders of the Hungarian Socialist Party (MSZP) that the inherited network of party offices is outdated and totally inappropriate for use in field work and for the local or regional distribution of a central product. Nevertheless, it was not only the MSZP which was in need of certain reforms; other participants in politics such as the Hungarian Democratic Forum (MDF) and the Alliance of Free Democrats (SZDSZ) also needed reforms in their organisational structures in order to be more effective in communicating with their 'customers'. They have all realised the importance of restructuring their resources to gain more popularity from their voters, thereby strengthening their positions for the forthcoming 2006 elections.

EVOLÚCIÓS MODELLKÍSÉRLETEK – ÚJ KIHÍVÁSOK A REGIONÁLIS KÖZGAZDASÁGTANBAN

Gyimesi Gergely

„A tudomány nem próbál magyarázni, alig is próbál
interpretálni, a tudomány főként modelleket állít fel”.

Neumann János

Bevezető

A modern közgazdaságtan számára elérhető módszerek és gazdasági elemzések eszköztára a 20. század végére rendkívüli módon kiszélesedett. A matematikai közgazdaságtan Cournot [1838–1929] úttörő munkájától, Neumann János tömör, esztétikailag makulátlan modelljén át, a mai modern számítógépes alkalmazásokig óriási fejlődésen van túl. Az egzakt módszerek bonyolultságának növekedése sajátos ellentmondást szült az elmélet és a gyakorlati alkalmazások között. A valóságban a nehezen kezelhető, bonyolult, rengeteg összefüggést megjeleníteni igyekvő modelleket a gyakorlati szakemberek egyre kevésbé képesek alkalmazni. A számítógépes modellezésnek elvileg pont ezt a közelítést kellene megoldani, de ez a közeledés a közgazdaság-tudomány egyes területein még csak kezdeti stádiumban van.

A társadalmi folyamatok modellezése rendkívüli feladat, mert szemben a technikai, természeti folyamatokkal, a „kísérletek” megismételhetetlenek. A társadalmi folyamatok megragadásának nehézsége, hogy az idő függvényében a társadalom egésze és részrendszerei (az összetétel, a szerkezet, a peremfeltételek) a technikai vagy a természeti rendszerekhez képest lényegesen nagyobb mértékben változnak. Ezért a társadalmi modellek legfeljebb csak bizonyos változási irányokat tudnak becsülni, de a hasonlóság egzakt összefüggéseit nem képesek feltárni. A dilemmák feloldására használható módszernek tűnik az „evolúciós szimuláció”, melyet más tudományterületeken pontosan akkor használnak, amikor a modell dimenziójának növekedése (a feltételezések, lehetséges irányok, elágazások növekedése) miatt annak kezelése numerikus úton szinte lehetetlenné válik.

E rövid tanulmány bepillantást enged a modellezés fogalomi útvesztőjébe (definíció, funkciók, típusok), kitér a számítógépes modellezésben rejlő lehető-

ségekre – majd eljut a regionális közgazdaságtanban eddig kevésbe alkalmazott, ígéretes, új területnek számító evolúciós modellekhez és ezek formalizálási lehetőségeihez.

A modell fogalma

„...kell, hogy valamilyen igazságalapja legyen...”
Descartes

A „modell” kifejezés teljes terminológiájának bemutatására nem teszek erőfeszítést, bőven elegendő annak tisztázása, hogy modellezés messze túlmutat a formai hasonlóságon.

Ha a szó eredeti latin *modus*, *modulus* alakjából indulunk ki, a jelentés mérték, mód, módozat. A hétköznapi szóhasználat ennél jóval széleskörűbb jelentéstartammal ruházza fel:

- az a rendszer, amely egy másik rendszerben (a modellezettben) végbemenő jelenséghez hasonló jelenséget valósít meg;
- egy-egy termék mintái (ruhamodell, gépmodell);
- közlekedési eszközök kicsinyített másolata (pl. Matchbox);
- épületek geometriailag hű kisebbítése, amelyek rendszerint szemléltető célt szolgálnak és inkább makettnak nevezhetnénk őket;
- az olyan szemléltető eszközök, amelyek valamely nagyon nagy (vagy nagyon kicsiny) objektum oktatási bemutatására szolgálnak (pl. a hidrogénatom modellje, vagy a planetárium) (Szűcs, 2000).

Hétköznapi értelemben gyakran szinonimaként merül fel a „jel” és a „modell” szó. Azonban a modell mindig csak valamihez viszonyítva modell és ebbe a viszonyításba nemcsak a szempontok (mi szerint?), hanem a hierarchia szint (milyen mélységig?) is beleértendő (Szűcs, 2000). Tekintsünk át néhány releváns definíciót:

Jövőkutatási fogalomtár

... Anyagi vagy szellemi objektum..., amely a megismerési folyamatban a megismerendő tárgyat helyettesíti, ahhoz egy vagy több vonatkozásban hasonló, s amelyen műveleteket végezve az eredeti tárgyról nyerhetünk információkat. A modell tárgya szintén lehet anyagi vagy szellemi eredetű. A modell kifejezhető verbálisan ... vagy matematikai szimbólumok segítségével. ... Csak úgy teszi lehetővé a segítségével nyert információk átvitelét az eredetire, ha a modell és a modellezett objektum között meghatározott megfeleltetési viszony áll fenn. A modellezés olyan megismerési módszer, amelynek során nem közvetlenül ta-

nulmányozzuk a minket érdeklő objektumot, hanem egy azzal többé-kevésbé ismert megfelelési (homomorf vagy izomorf) viszonyban álló objektum ... által új ismereteket szerezhethetünk a vizsgált jelenségről.

Matematikai Kislexikon

Egy axiómarendszer axiómái a benne szereplő alapelemeket és az azok közti relációkat implicit módon definiálják. Ha ténylegesen találunk olyan matematikai objektumokat és explicite leírható kapcsolatokat, amelyek a megadott axiómarendszert kielégítik, akkor az objektumok e rendszerét, kapcsolataikkal együtt, az axiómarendszer modelljének nevezzük. Egyugyanazon axiómarendszernek többféle modellje is lehetséges.

Természettudományi Lexikon

1. (Fizika) bonyolult fizikai rendszerek egyszerűsített, minden részletében áttekinthető, gyakorlatilag megvalósított vagy szemléletesen elképzelt, arányosan lekicsinyített vagy felnagyított, matematikailag szabatosan leírható, idealizált mása, amely többé-kevésbé helyesen szemlélteti a vizsgált rendszer vagy folyamat geometriai, kinetikai, dinamikai vagy más fizikai, illetve sztochasztikus sajátosságait. A modellalkotásnál tudatában kell lenni annak, hogy a modell nem azonos a vizsgált rendszerrel vagy folyamattal, és nem tükrözi maradéktalanul összes tulajdonságait. A helyesen alkotott modell mégis magán viseli az objektív anyagi világban meglévő rendszer vagy lejátszódó folyamat fontos ismereteit, és így alkalmas a döntő törvényszerűségek feltárására és szemléltetésére. A kutatás megfelelő stádiumában a modellalkotásnak nagy a heurisztikus jelentősége, és a modelleknek a fizika fejlődése során mindig fontos szerepe volt...

2. Valamely tárgynak (rendszerint kicsinyített) mása.

A fentiekből következik, hogy nincs értelme általában modellről beszélni, ezért elsősorban a modell funkciójával érdemes foglalkozni. Eszerint pedig minden modell információt adó rendszer (de: nem minden információt adó rendszer modell!).

A modell tehát rendszer:

célja az emberi megismerési folyamat elősegítése, újabb ismeretek szerzése; egymással kölcsönhatásban lévő részekből (a modell elemeiből) összeálló (összeállított) szerves egész; meghatározott „környezetével” (az ún. modellezettel) hasonlósági összefüggésben van, nélküle nem is értelmezhető.

Stoff definíciója szerint a modell olyan „eszmeileg elképzelt vagy anyagilag realizált rendszer, amely visszatükrözve vagy reprodukálva a kutatás objektu-

mát képes helyettesíteni”. Világosan kell látnunk, hogy a modell mindig relációt is kifejez: valamilyen szempont szerint modellje a modellezettnak. A szempont mindig attól függ, hogy miért van szükségünk a modellre. Nyilvánvalóan más a követelmény, ha a modellezett térbeli elhelyezkedését, formáját, más amikor a szerkezetét, és megint más amikor működését, folyamatait akarjuk bemutatni vagy „megjósolni” (Szűcs, 2000).

Modell típusok

A modellek többféle elv szerit csoportosíthatók. Céljuk szerint beszélhetünk taktikai (prediktív) vagy stratégiai (demonstratív), felépítésük szerint szimulációs vagy leíró (descriptív), tér-idő szemlélete szerint diszkrét vagy folytonos, folyamatszemplélete szerint pedig determinisztikus vagy sztochasztikus modellekről.

Taktikai modellről beszélünk akkor, ha a modellezés célja valamilyen gyakorlati jellegű probléma megoldása kapcsán predikciók (megalapozott jóslatok, prognózisok, előrejelzések) készítése.

Stratégiai modellről akkor van szó, ha a modell célja valamilyen jelenség összefüggéseinek demonstrációja, tudományos kutatási vagy oktatási esetleg álláspont-kifejtési célból.

Szimulációs modell az a modell típus, amely a vizsgált jelenséghez hasonló viselkedés mutatasára képes, vagyis amikor a modell viselkedési elemei és a valóságos rendszer viselkedési elemei között egyértelmű kapcsolat teremthető. A szimulációs modell tehát nevének megfelelően szimulálja a rendszert.

Leíró modell, amely valamilyen összefüggést matematikai formában fejez ki, a jelenséget bemutatja, de nem szimulálja. Például egy regressziós egyenes vagy görbe.

Diszkrét modell, amely diszkrét skálán dolgozik, tehát a térbeli vagy időbeli felbontása nem a valós számok halmazán, hanem csak természetes számokra van értelmezve. Például évenként, naponként óránként ad outputot.

Folytonos modell, amely változóit a teljes számegyenesen (valós számok halmazán) értelmezi.

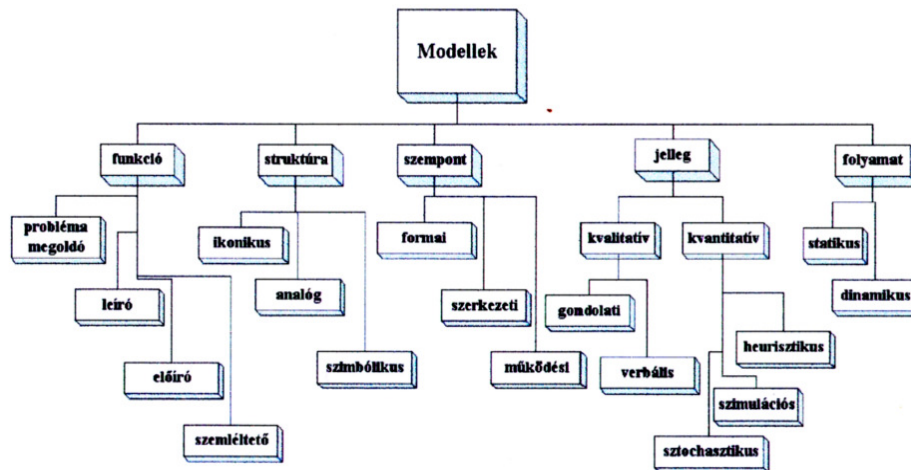
Determinisztikus modellről akkor beszélünk, ha a modell meghatározott input adatokra pontosan meghatározott (determinált) konkrét számokat ad eredményül. A determinisztikus modellben a beállított paraméterek és input adatok egyértelműen meghatározzák a modell outputját.

Sztochasztikus modell, az előzővel ellentétben, amelynek outputja nem konkrét szám, hanem valamilyen gyakorisági eloszlás. Sztochasztikus modelleket fejlesztünk például olyan esetekben, amikor a vizsgált folya-

matban a véletlen szerepét is figyelembe szeretnénk venni. A sztochasztikus modellek közül a szimulációs modelleket tágabb értelemben Monte Carlo modelleknek, vagy Monte Carlo szimulációknak is nevezzük.¹⁾

1. ábra

A modellek típusai

Forrás: Szücs, 2000

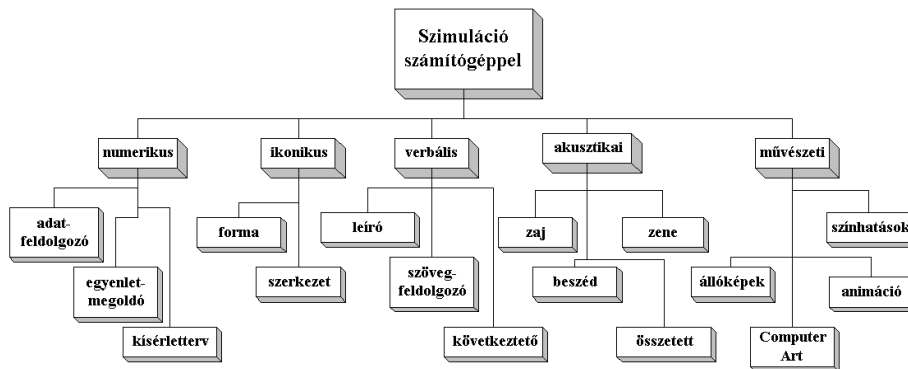
Számítógépes modellezés és szimuláció

A számítógépes modellezés (illetve szimuláció) alkalmazása egyre gyakoribb a társadalomtudományokban, többek között a közgazdaságtan, a szociológia, illetve a politikatudomány területén. Ezekben a tudományokban a módszert gyakran „harmadik szimbólumrendszernek” tekintik, mely a szövegalapú, illetve a matematikai elméletközlés alternatívája lehet, mintegy „középút” azok között, hiszen a számítógépes modellek megőrzik a szövegalapú modellek rugalmasságát, de egyúttal kikényszerítik a matematikára jellemző precizitást és konzisztenciát. A három „szimbólumrendszer” ugyanakkor kiegészíti egymást: gyakran mindegyikük alkalmazásra kerül ugyanarra a problémára, tudományos megértésünket segítve. Természetesen a konkrét problémától függ, melyik megközelítés a legcélravezetőbb (Gulyás, 2005). Ezzel kapcsolatban tisztázni kell, hogy a számítástudományban a matematikai modell értelmezése az eddigiektől eltér. A számítógép széles körű – így modellként való – felhasználását az teszi lehetővé, hogy algoritmikus gép: vele bármilyen algoritmizálható feladat meg-

oldható. Amennyiben ismerjük egy folyamat menetének algoritmusát, abból (elvben) megalkotható a számítógépes program, amelynek „futtatásával” az univerzális számítógép az adott folyamat modelljévé válik. Ezért a számítógépes modellezést szokás (számítógépes) szimulációnak is nevezni.

2. ábra

Szimuláció számítógéppel

Forrás: Szűcs, 2000

- Numerikus, amelynek során a modellezett kvantitatív jellemzőit, illetve azok változását határozhatjuk meg. Ez lehet a mérési, megfigyelési, statisztikai adatok feldolgozása (értékelése), a matematikai modellből kialakított számítási modell megoldása vagy – a kísérletekkel összekapcsolva – a mérési folyamat irányítása (pl. Forrester-Meadows modell);
- ikonikus, amelynek során a modellezett rendszer (és környezete) formájára, szerkezeti kapcsolataira kapunk vizuálisan megfigyelhető információkat (beleértve színhátásokat, arányokat, a forma funkcionális ellenőrzését stb.). (pl. jelleggörbék, felületek bemutatása, egy tervezett autópálya nyomvonalának (és környezetének) megjelenítése);
- verbális, amellyel a modellezett rendszer szavakban kifejezhető kapcsolatait tárjuk fel (nemcsak adatfeldolgozási, hanem ún. szakértői rendszerek is);
- akusztikai, amellyel bizonyos hanghatásokat (azok harmóniáját vagy disharmóniáját) ellenőrizhetjük illetve változtathatjuk. Ilyen lehetőségeket is felhasznál a művészet, pl. elektronikus zene komponálására, régi hangfelvételek feljavítására, de fontos eszköz a zajvédelmi berendezések kialakítása (pl. környezeti zajhatások előzetes vizsgálata), vagy a termék akusztikai tervezése során;

a művész eszközként használja a számítógépet, képi vagy zenei alkotások létrehozására, s így itt már szigorúan véve nem algoritmikus, hanem intuitív folyamatról van szó. Ide sorolható a multimédia előállítás, a különféle oktató és játék CD-k művészi kivitele is (Szűcs, 2002).

Fontos szerepe van a számítógépes szimulációknak a nem minden lépésükben algoritmizálható problémák – mint például a különféle társadalmi jelenségek – vizsgálatában. A gép–ember kapcsolat interaktivitása lehetővé teszi, hogy a nem algoritmizálható csomópontokban az emberi közbeavatkozástól függően (vagy esetleg mesterséges intelligencia kifejlesztésével) folytassa tovább a gép az algoritmust. Így a döntést igénylő lépéseket az ember teszi meg, és a szimuláció során előre ellenőrizheti döntésének várható következményeit, (szükség esetén) más döntési variációk hatását is vizsgálhatja. Azonban a legfejlettebb számítógép is csak segíti és nem helyettesíti az embert. A kvantitatív modell is csak a rendszer tulajdonságainak egy részéről tájékozathat. Ezért a számítógépes modellezés is legfeljebb csak döntés-előkészítő lehet.

Az evolúciós szemléletmód

„...és csak az okoz némi nehézséget, hogy felismerjük...”

Descartes

Az evolúciós gondolkodás európai születésű. Kevésbé köztudott, hogy kialakulása jóval Darwin elmélete elé datálható. Már Aquinói Szent Tamás (1225–1274) filozófiai rendszerében megtalálhatóak a gondolatkör csirái. A nagy egyházfilozófus az arisztotelészi gondolatokat alkalmazta a keresztény világnézeti rendszer egységes és komplex kifejtésére. Az arisztotelészi kettőség – a lényeg és a szubsztancia –, nála egységként jelenik meg, pontosabban: az egyetlen egység lényeg és szubsztancia között Isten. Mivel a szubsztancia a lényeg kifejezője, amelynek mindenkor konkrét formája változhat, ezért Isten mindenütt jelen van. Ez természetesen csak azzal a feltételezéssel volt lehetséges, hogy minden szubsztancia a lényegét eleve tartalmazza, minden – mai kifejezést használva – információ szerepel minden szubsztancia akármilyen kis magjában, hogy ennek fejlődésével bármilyen konkrét forma kialakulhasson. Ezzel tulajdonképpen egy kvázi-dinamikai magyarázatot kapunk a világról: egyrészt elismeri, hogy a világ változhat, de ez csak Isten révén történhet meg. Az aquinói rendszerben a fejlődés, illetve a változás előre determinált, a világ egy Isten által „preformált” pályán halad (Meyer, 2002).

Az aquinói filozófiát alapjaiban fenyegette, hogy az addig értelmezhetetlen jelenségekről hullt le a titok leple. A csillagokkal, élőlényekkel, nagyszámú sokaságokkal foglalkozó tudósok (Nikolaus Kopernikus, Giordano Bruno, Galileo Gallilei stb.) felfedezéseinek hatására egyre erősödött a kételkedők táborra. Már-már olybá tűnhetett az aquinói rendszer alapjaiban téves. A newtoni

mechanika, a differenciálszámítás kidolgozása olyan megközelítéshez vezetett, amely – igaz, egyelőre csak a matematikában és a fizikában – a rendszernek, az egésznek a mozgását az egyes elemek igen kis mértékű változásával magyarázta. Egyre inkább vonják kétségbe, illetve tagadják a „természetes rendet”, azaz az Isten adta törvényeket: Az egyes elemek önálló – emberek, gazdasági szereplők esetében: öntudatos – viselkedése determinálja a rendszert és az elemek mozgása nem előre elrendelt pályákhoz kötődött, hanem tapasztalatokon nyugszik. Az aquinói szemlélet tagadása, hogy nem a Természet (Isten) determinálja az egyedek viselkedését (mozgását) az egész rendszer szem előtt tartva, hanem ezek az elemek az egymás közötti, illetve a környezetükkel való kölcsönhatás révén képesek a rendszer alakulását befolyásolni. Ezzel a rendszer jövője már nem előre elrendelt, legalábbis nem a korábbi értelemben! (Meyer, 2002).

A szintézist Darwin mesterműve, a „Fajok eredete” jelentette. Darwin az új paradigmarendszerből kiindulva elfogadta a mikroszkopikus szint aktív szerepét az egész rendszer alakulását illetően – s ezzel együtt természetesen tagadta a makroszkopikus szint egyedüli determináló hatását –, mégis arra az álláspontra jutott, hogy a rendszer determinisztikus. A végső konklúzió, hogy bár a mikroszkopikus szinten bekövetkezett kölcsönhatások a rendszer működése szempontjából meghatározóak, azok szerepe mégis korlátozott (Meyer, 2002).

Evolúciós gondolkör a közgazdaságtanban

„...Szemlélet nélkül a tények vakok, tények nélkül a szemléletek üresek...”

Immanuel Kant

„Az evolúciós gondolkör közgazdaságtanbeli megjelenése az 1930-as évekig nyúlik vissza. Kiemelendő Schumpeter munkássága, aki először vetette fel és vizsgálta behatóan azt a kérdést, hogy, ellentétben a korabeli közgazdászok állításával, a gazdaságot miért sokkal inkább az egyensúlytól távoli állapotokban lehet megfigyelni, mint az egyensúly közelében (Schumpeter, 1934). Schumpeter ezt – elsősorban technológiai természetű innovációkra gondolva – az újítások jelenlétével magyarázta. Az újítók ugyanis gazdasági értelemben versenyképesebbek lehetnek társaiknál, de csak addig, amíg őket egy bizonyos idő elteltével utol nem érik a többiek, vagy újításaikat le nem másolják. Ez az átmeneti előny azonban egyrészt újabb innovációkat gerjeszt, másrészt elég ahhoz, hogy a gazdaságot egyensúlyi állapotából kitérítse. Schumpeter gondolatai egy, a hagyományos közgazdaságtantól eltérő, gyökeresen más gazdasági vizsgálat megközelítésének lehetőségét vetette fel: nem az egyensúlyi állapotok keresésével kell foglalkoznunk, hanem meg kell értenünk a rendszer egységeinek (vállalkozók) alapvető mechanizmusait, erre alapozva pedig a rendszer dinamikáját kell vizsgálataink középpontjába állítani” (Alács, 2003).

Schumpeter megközelítése általánosítható, hiszen nemcsak a technológiai típusú innovációk viselkednek dinamizáló tényezőként, hanem a gazdaság humán beágyazottsága, valamint a társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszer is viselkedhet ekként.

Hayeknek tulajdonítható az a felismerés, hogy a gazdaságelméleti vizsgáldáskor is elkerülhetetlenül figyelembe kell vennünk a gazdaság társadalmi hátterét. Hayeknek itt elsősorban a piac működésére vonatkozó munkásságát emeljük ki (Hayek, 1976). Hayek szerint a piacon is bizonyos szokások versenyeznek egymással, aminek eredményeként egyes szokások részben vagy teljes egészben általánosan elfogadottá válhatnak (informális és formális szabályok vagy törvények), a piac működése pedig nem érhető meg ezeknek a szabályoknak a dinamikája nélkül. A teremtő rombolás, a technikai fejlődés ezen általánosan megfogalmazott tényezők egy lehetséges megjelenési formája. Nyilvánvaló, hogy Schumpeter megközelítésében felfedezhetünk biológiai evolúciós fejlődéssel rokon, analóg vonásokat. Például a mutáció az újítások, a szelekció, a létrejött újítások közötti verseny győzteseinek kiválasztásával, az öröklés pedig a tanulási képességgel azonosítható. Ebből is sejthető, hogy Schumpeter elmélete egy általánosabb elméleti keret része lehet (Hideg [szerk.], 1998).

A közgazdaságtanban, Schumpeterre és Hayekra építve, az evolúciós megközelítés teljes jogosultságot szerzett a vizsgálatok verbális szintjén, amelyek elvezettek az institucionalista és társadalomgazdaságtan elméletekhez. Ezek azonban rendkívül nehezen formalizálhatóak, sőt, bizonyos irányzatoknak nem-hogy nem céljuk, de egyenesen elutasítják a formalizált vizsgálati megközelítést. Azonban nem jelenti ez azt, hogy a nem-egyensúlyi, evolúciós megközelítés nem formalizálható, azaz nem kell elrettennünk a nehézségektől (Alács, 2003).

Formalizált evolúciós modellek

Az evolúciós modellek legfőbb erénye, hogy segítenek megérteni a gazdaság mint rendszer működését. Kiinduló esetben a gazdasági modell elegendően egyszerű kell legyen ahhoz, hogy analitikusan tanulmányozni lehessen. Szimulációra abban az esetben van szükség, amikor az egyes feltételezések feloldása, illetve a modell dimenziójának növelése annyira megnehezíti a feladatot, hogy annak „kézi” kiszámolása lehetetlenné válik (Benedek, 2005).

Az információs struktúra leegyszerűsítése annyit jelent, hogy a modellbeli változókból olyan csoportokat képezünk, amelyek az információáramlás tanulmányozásakor egy időben, egy helyen, egyetlen érdekelt által feldolgozható formában megtalálhatóak, aki ezt fel is dolgozza, dönt, döntése pedig megjelenik az aktuális modellbeli változóiban (Alács, 2003).

Az ágens-alapú modellezés a számítógépes szimulációk egy – komplex társadalmi rendszerek modellezésére különösen alkalmas – új ága. Alapvetése az, hogy az egyént modellezzük, tökéletlenségeivel (pl. korlátozott kognitív és szá-

mítási képességek), egyéni jellegzetességeivel és egyedi interakcióival együtt. A modell tehát „alulról felfelé” épül – a mikro szabályokra koncentrálna, de a makrojelenségek kialakulását kutatva (Gulyás, 2005). Az ágens-alapú modellek, mint minden tudományos modell, a valóság leegyszerűsítései. A mérnöki és természettudományokkal ellentétben azonban ezekben a modellekben az ágens-ek gyakran embereket reprezentálnak. Ezért ezek a leegyszerűsítések könnyen tűnhetnek önkényes leegyszerűsítésnek, karikatúrának. Emiatt az ilyen modellek készítése és az eredmények értelmezése különös odafigyelést igényel. Ez az oka annak, hogy bár a módszer tökéletesen alkalmas kvantitatív előrejelzésekre, az ágens-alapú modellek általában csupán az adott jelenség megértésének elősegítését, egzisztencia-bizonyítékok, illetve egészséges feltételek megalkotását tűzik ki célul. Ez a megközelítés a társadalomtudományokban gyakoribb, mint a mérnöki, vagy a természettudományokban. Mindazonáltal az ágens-alapú modellekből nyert tudás nyilvánvalóan felhasználható további, esetleg más módszerekkel dolgozó, például prediktív célú kutatásokban is. Emiatt az ágens-alapú modelleket szokás az ilyen eredményekhez vezető egyik lépcsőfoknak is tekinteni (Gulyás, 2005).

Egyelőre még megválaszolatlan az a matematikai tisztaságában vizsgálható kérdés, hogy az információs struktúra milyen hatással van a modell dinamikai viselkedésére. Viszont azt már sikerült néhány példán keresztül kimutatni, hogy az információs struktúra jelentősen befolyásolhatja a szimulált gazdasági folyamatokat: kialakulhatnak stabil és kaotikus pályák is, ami az evolúciós modellek természetéből következik (Alács, 2003).

Az információs struktúra vizsgálata tehát nemcsak a dinamika vizsgálata miatt fontos. Ez a struktúra ugyanis befolyásolhatja azt, hogy milyen típusú bizonytalanságok jelennek meg a modellben. Előfordulhat például az, hogy a modell kezdeti feltételeinek bizonytalansága (nem kezelt, kihagyott információk a keretmodellben), stabil modell esetén az idő múlásával eltűnnek. Más esetben pedig a sztochasztikus és determinisztikus bizonytalanság együtt lesz jelen a modellben. A modellkísérletek nemcsak egyetlen fejlődési pályát tárnak fel, hanem magukban hordozzák a feltérképezett lehetséges jövőbeni állapotok bizonytalanság-vizsgálatának lehetőségét, ezért a megbízhatóság-bizonytalanság témakörének külön figyelmet kell szentelni (Alács, 2003).

Alács (2001) evolúciós demográfiai modelljéből kiinduló sejtése szerint a valósághoz közelebb álló információs struktúra esetén a determinisztikus bizonytalanság lesz a jellemzőbb. A vizsgálandó esetek többségében a kétféle típusú bizonytalanság mértékének görbéje két pontban metszi egymást: amelyek az időtengelyt három részre bontják. A közeljövőt az jellemzi, hogy a determinisztikus bizonytalanság lényegében állandó, a sztochasztikus kicsi és nő. Az első szakasz valójában a sztochasztikus modellek alkalmazhatóságát jelöli ki. A második szakaszban, a „közép-jövőben”, a sztochasztikus bizonytalanság a meghatározó, a determinisztikus lassan nő. Ekkor a szokásos módszertan a szto-

chasztikus elemzések mellé kiegészítő feltételezéseket (például scenáriókat) fogalmaz meg, evolúciós megközelítésben pedig a lehetséges jövőbeli állapotok feltérképezése történik meg. A harmadik szakaszban, a távoli jövőben, a sztochasztikus bizonytalanság már csak lassan nő, ellentétben a determinisztikussal, ami viszont igen gyorsan. Ebben a szakaszban tehát már minden jövőre vonatkozó feltételezés bizonytalan, valójában nem lehet következtetéseket levonni a rendszer állapotára vonatkozóan (Alács, 2001).

A komplex, önszerveződő rendszerek sajátosságainak megértéséhez fontos megértenünk, hogy ezeknek a rendszereknek van tanulási képességük. A tanulási folyamat eredményeképpen létrejött örökölt és megszerzett tudás hatással van a rendszer működésére. Allen úgy látja, minden ilyen modell, amely ezeket a rendszereket leírni igyekszik, azzal, hogy egyszerűsít, és változókat hagy el a modelltől, jelentősen csökkenti annak a lehetőségét, hogy a rendszer változóságát a modell is örökölje. Ha ettől a tényről el is tekintünk, látnunk kell, hogy az állandóan változó tudás állandóan változó körülményeket teremt a rendszer számára, amelyek új körülményekként jelennek meg a következő iterációban. A hagyományos egyensúlyi elméletekben – még ha akaratlanul is – az a feltevés rejlik, hogy a rendszernek stabil egyensúlya van. Az állandóan változó, tanuló rendszer azonban nem ilyen. A kérdés az, hogyan lehetséges ezeket a jelenségeket modellezni? (Allen, 1985).

Ilyen rendszerek modellezésének egy lehetséges megvalósítása módja lehet, hogy először megfigyeljük a vizsgált egységek szeparált működését, sajátosságaikat, és felírjuk az átlagra vonatkozó, általában determinisztikus modelljét. Ezután bevezetünk az egységek közötti kölcsönhatást. Allen és Lesser a népesedési folyamatokra írtak fel ilyen evolúciós modellt (Allen–Lesser, 1991).

Nelson szerint az evolúció több részfolyamat együttesét jelenti (Nelson, 1987). Először is jelent egy olyan folyamatot, amely „újdonságokat” hoz a rendszerbe. Ez a mechanizmus nem feltétlen torzítatlan és nem feltétlen független bizonyos külső hatásoktól. Másodszor jelent egy kiválasztó folyamatot, amely a fenti véletlen folyamat által szétszórt elemek közül kiválogatja, hogy melyik fog túlélni, és melyik fog kihalni. Mindez egy megfelelően definiált „fitness-függvény” által kialakított versenyhelyzet alapján történik meg.

Áttérve a biológiai analógiára, megállapíthatjuk, hogy a vállalati stratégiák a biológiai genotípusokkal, az újítások, az innovációk a mutációval, a profit alapján történő kiválasztás pedig a természetes kiválasztódás darwini fogalmával hozható összhangba. A sok hasonlóság ellenére Nelson szerint az egyik elmélet nem része a másikénak. Nelson úgy véli, léteznie kell egy általánosabb elméletnek, egy általános evolúciós modellnek, amelynek része, sajátos megnyilvánulási formája mind a biológiai, mind a közgazdasági evolúció (Alács, 2003).

Jegyzet

- 1) Wikipédia, online szabad lexikon.

Irodalom

- Alács Péter (2001): *Demográfiai előrejelzés evolúciós modellel*, Jövőelméletek 5., BKÁE Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest.
- Alács Péter (2003): Komplex gazdasági rendszerek előrejelzés evolúciós modellekkel. In Nováky Erzsébet – Kristóf Tamás (szerk.): *Bemutatózik az MTA-BKÁE Komplex Jövőkutatás Kutatócsoport*. 35–48. o.
- Allen, M. P. (1985): Towards a New Science of Complex Systems. In *The Science and Praxis of Complexity*, United Nations University Press.
- Allen, M. P.–Lesser, H. (1991): Evolution: Cognition, Ignorance and Selection. In *The Evolution of Cognitive Map* (ed. by: Laszlo, E.–Masulli, I.–Artigiani, R.–Csányi, V.). Gordon and Breach, Science Publishers, 119–134. o.
- Benedek Gábor (2005): *Evolúciós gazdaságok szimulációja*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdey-Grúz (szerk.) (1967): *Természettudományi Lexikon*; Akadémiai Kiadó; Budapest.
- Farkas Miklós (1979): *Matematikai kislexikon*, Műszaki könyvkiadó Budapest.
- Gulyás László (2005): *Emergens társadalmi jelenségek vizsgálata*, Budapest, (doktori disszertáció).
- Hideg Éva (szerk.) (1998): *Posztmodern és evolúció a jövőkutatásban*, BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest.
- Meyer, Dietmar: *On Evolutionary Approaches in Economics*. Walking with Marx, Goodwin and Jánossy from Down House through Cambridge to ... Habilitation thesis. Debrecen University, 2002.
- Nelson, R. R. (1987): *Understanding Technical Change as an Evolutionary Process*, Elsevier Science Publishers .
- Schmidt Ádám (szerk.) (1971): *Jövőkutatási fogalomtár*. Budapest, MTA Tudomány-szervezési Csop.
- Szűcs Ervin (2000) : *Modellezés elmélete és gyakorlata*, Szolnoki Főiskola, Szolnok (egyetemi jegyzet).
- Wikipédia – a szabad lexikon (www.wikipedia.hu)
- Zalai Ernő: A közgazdaságtan metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról a Neumann-modell ürügyén, *Közgazdasági Szemle*, XLVI. évf., 1999. július–augusztus, 600–628. o.

Evolution model research - new challenges in regional economics

Over the past century we have been able to witness the development and improvement of the mathematical methodology of economics, which leads to more complex methodologies and to the divergence of theory and practice. The

spread of computer technology is intended to resolve this situation, but in certain areas of economics, as in the case of regional studies, this approximation is as yet only in its infancy.

This study summarizes the opportunities given by computer-aided modelling and then touches upon evolution modelling and its theoretical background – which can be a new and promising approach to spatial planning. The thoughts presented in this article can provide ideas to create evolution models, although for particular models some specifications are needed.

A HAZAI VASÚT MEGSZÜNTETÉSI ELKÉPZELÉSEINEK TÉRSZERKEZETI ÉRTÉKELÉSE

Horn Gergely

Bevezetés

A magyarországi közlekedésügy körülbelül 1980 óta tolja maga előtt a vasúti közlekedés funkciójának bizonytalanságából adódó kérdéseket. Ebből adódik az a vagyonfelülésre támaszkodó stagnálás, amely a vasút helyzetét mind a mai napig jellemzi, és mára infrastrukturális, pénzügyi és erkölcsi szempontból is tarthatatlan helyzetet eredményezett. Az elmúlt 25 évben ugyanis nem volt valódi vasútpolitikája az országnak: nem folyt vita arról, hogy a fokozódó motorizáció és az átalakuló gazdaság, az urbanizáció és a szuburbanizáció folyamatának előrehaladása mellett mekkora és milyen összetételű vasúthálózatra van az országnak szüksége. A „mindent megtartani” és az „összes mellékvonalat megszüntetni” véleményeken túl nem születtek olyan elemzések, amelyek a rövid távú vasútforgalmi statisztikákon és infrastrukturális állapotfelvételeken túl a háttérben zajló térszerkezeti folyamatokat, valamint ennek alapján a konkrét vonalak forgalmi potenciálját számításba vették volna.

2006-ban a magyar kormány az államreform és a szükséges pénzügyi megszorítások jegyében a gazdaságtalan vasúti mellékvonalak megszüntetésének szándékát fejezte ki. E kérdéskörben a regionális politikának azt kell tisztáznia, hogy a vasutak hol és hogyan befolyásolhatják kedvezően a versenyképességet, illetve mely vasútvonalak fenntartása szükséges a térszerkezeti folyamatok torzulásának megakadályozására.

E kérdések megválaszolásához át kell tekinteni az ország térszerkezetét, és azon belül a városi agglomerálódási folyamatokra és a térségi integrációs folyamatokra kell koncentrálni, mert a vasútra a ritkán lakott és központhiányos térségekben mint térségi szintű közlekedési eszközre nincs szükség. A mobilitás szempontjából fontos közlekedési ellátást az alacsony népsűrűségű térségekben autóbusszal is színvonalasan meg lehet szervezni, így a vasút pusztán szociális szempontból történő fenntartása ma már téveszme. zokon a területeken, ahol a városi és elővárosi tömörülések kialakulása nem várható, vagy a vasúthálózat nem illeszkedik ezekhez a folyamatokhoz, a vonalakat a tranzitszállítás kivételével nem érdemes fenntartani. A vasút ugyanis mint a közút melletti második

infrastruktúra csak ott létjogosult, ahol a közlekedési igények tömegessége szükségessé teszi fenntartását, hiányában a közút túlterheltté válna, így környezeti károkat és idővesztést okozna, ily módon gátolná az adott térség fejlődési folyamatainak harmonikus terjedését.

Magyarország településszerkezetének hierarchikus rendszere

A településszerkezetet a fejlődés kezdeti szakaszában apró, homogén települések és kevés város jellemzi. A kereskedelem, majd az ipar fejlődésével megindul a differenciálódás, központi helyek jönnek létre, amelyek idővel létrehozzák maguk körül agglomerációjukat. Később a pontszerű sűrűsödések helyett szalagszerű, még később rácsszerű térstruktúrák jelennek vagy jelenhetnek meg. A rácisos hálózatban kertvárosi életszínvonalalal és az annak megfelelő mobilitás megteremtésével következhet be a korábban súlyukat és funkciókat veszített falvak újraintegrálása.

Magyarország ma az agglomerálódási folyamat elején tart. Budapest körzete az egyetlen, ahol valóban számottevőek ezek a jelenségek. Nagy tömegeket mozgatni képes elővárosi közlekedési infrastruktúra a főváros vonzáskörzetében sem jött létre, így az elővárosi fejlődés diszharmonikus maradt. Az agglomeráció a budai hegyvidéket és a Budapesthez legközelebb eső, a várossal csaknem egybeépült elit településeket kivéve félig falusias, alacsony életkörülményeket nyújtó, alacsony presztízsű települések gyűrűjévé vált (*Berényi, 1999*).

Az ország többi városa körül is felemlés agglomerálódás indult meg, de annak területi hatóköre kisebb, és az elittelepülések a domb- és hegyvidékeken sem igen jelentek meg. A megyeszékhelyek és más megyei jogú városok körüli agglomerálódás eddig abban különbözött a Budapest környékitől, hogy a sűrűsödés a közlekedési útvonalak – közöttük különös tekintettel a vasútútvonalak – mentén sávszerűen terjedt, míg a közlekedési útvonalak között a város körüli legbelső településgyűrűt leszámítva zárványok maradtak (*Szabó, 1998*). A felemlés fejlődés egyik fontos oka itt is a közösségi közlekedés gyenge színvonala: lassúsága, ritka követése és a szolgáltatások igényeket alulmúló színvonala. A vasút mellett vagy helyett kifejlett autóbusz-közlekedés csak helyenként, a legnagyobb forgalmú viszonylatokban vált jó minőségűvé. Az agglomerálódó települések egymás közötti kapcsolatai ennél is gyengébbek: minden út a központba vezet (*Hardi-Nárai, 2005*). Alközpontok nélkül viszont kiegyensúlyozott városkörnyéki fejlődésről nem beszélhetünk. Jele sincs tehát a rácisos, a városok közötti teret dinamizálni képes területi folyamatoknak. Az egészséges, társadalmi szempontból kiegyensúlyozott szalagszerű fejlődés is csak elvétve fordul elő az országban. Ennek szükséges – bár nem elégséges – feltétele, hogy a szalag végén egy erős funkcióval rendelkező, a megyei várossal jelentős ingaforgalmat

lebonyolító kisváros álljon. Jó példa erre Szombathely–Kőszeg relációja a köztes településekkel.

A hazai városkörnyéki települések mindmáig nem képesek a városiashoz hasonló feltételek, munkalehetőségek és szolgáltatások nyújtására. A probléma gyökere a területi alközpontok, a kisvárosok elmaradottságánál, funkcióik bizonytalanságánál keresendő. Város és vidéke között tehát hiányzik egy láncszem. Nagyvárosaink ily módon kiszakítottak a települési térből, egymással erős kapcsolatban állnak, de a községekkel való kapcsolataik egyoldalúak és esetlegesek. Ugyanez a jelenség speciálisan bukkan fel az Alföld déli részén, ahol a kisebb mezővárosok valóban rácsszerű sűrű szövete sem volt képes dinamizálódni.

Magyarországon a településrendszer hierarchikusan központosodott, és ez nemcsak a Budapest–vidék szembeállítás mentén nyer értelmet. A városokon kívül élő lakosság aránya a nyugat-európai átlaghoz képest átlagos (66%), viszont az életszínvonalbeli szakadék a településkategóriák között óriási (Tóth, 1999). Településrendszerünk tehát nem csak és nem alapvetően mennyiségében, hanem minőségében koncentrált. Bizonyos alapvető fejlettségi szint fölött – amelyet Magyarország már a XIX. században meghaladott – a koncentráció erőssége a gazdasági-társadalmi fejlettséggel fordítottan arányos (Nemes Nagy, 1987). A város–falú dichotómia napjainkban erősebb, mint valaha – az ország térszerkezeti integrációját erős funkcionális, és gyöngye lokális kapcsolatok adják (Enyedi, 1993). A funkcionális kapcsolatok sajátossága a merev településhierarchia, amelyhez a vasúti közlekedési hálózat kiépítése kezdettől fogva alkalmazkodott. Így azok a települések fejlődtek, amelyek a fő hierarchiavonalak mentén helyezkednek el, és nem esnek messze valamelyik központtól. Rajtuk kívül csak a nagyvárosok közelében található, kedvező tájképi fekvésű községek, illetve a turizmus által felkapott térségek dinamikusak – de ők is csak az utóbbi évtizedekben indultak fejlődésnek, már a vasúttól független, motorizált társadalom jegyében.

A vándorlási egyenlegek a Budapestről Pest megyébe áramlást leszámítva kiegyenlítették. A városokból a községekbe ugyanannyian költöznek, mint a községekbe a városokba. A kibocsátó és befogadó községek elkülönülnek egymástól, a népesség városokhoz való közeledése vitathatatlan. A gazdasági társaságok elsősorban az elsőrendű főutak és autópályák mentén található városokba települnek, rajtuk kívül csak Debrecen környéke, valamint a Székesfehérvár–Veszprém–Szombathely és a Hatvan–Salgótarján vonal dinamikus (Koós, 2004.). Az agglomerálódási folyamatokon kívül eső falvaink népességének totális elnéptelenedését a társadalomból kiszorult, elesett, immobil csoportok bevándorlása akadályozza meg. Ebben az állapotban is nagy szerepe van a térségi közlekedési rendszerek elmaradottságának, különösképpen a vasút évtizedek óta tartó lejtmenetének.

Központhiányos térségek és a vasutak

Magyarország területe elméleti alapon integrált településrendszerekre osztható (Matheika, 1988). Egy térség akkor tekinthető integrált településrendszernek, ha a területen élő lakosság 100%-a meghatározott időn belül (háztól házig 20–40–60 perc alatt) tömegközlekedéssel és/vagy gyalog eléri az adott típusú (alsó-/közép-/felsőfokú) tartozó szolgáltatásokat. Az integrált településrendszer tehát fogyasztási alapú megközelítés, szemben az agglomerációval, amely komplex gazdasági teret jelent. Az agglomeráció tartalmában az integrált településrendszernél bővebb, földrajzi területében viszont szűkebb nála. Minden települési agglomeráció egy integrált településrendszer központja, és minél fejlettebb az agglomeráció, annál kisebb a két terület között az eltérés. Az integrált településrendszerek zöme viszont vagy nem rendelkezik agglomerált maggal, vagy magterülete kicsi.

Érdekes felsorolásszerűen végigtekinteni az integrált településrendszerek közötti árnyéklónakat, amelyek elhelyezkedése jól leírható a vasútvonalak alapján:

- Győr–Sopron és a Veszprém–Szombathely vasút közötti terület (Rába alsó folyása mentén),
- Zalaegerszeg térségét kívülről körülvevő gyűrű (Körmend térsége kivételével),
- Nagykanizsa–Kaposvár vasútvonal mentén a Csurgó–Nagyatád centrumot északról megkerülő ív,
- Dráva teljes magyarországi szakaszának vidéke Barcsot és Siklóst kivéve
- Somogy megye északkeleti része és Tolna megye Dunától távolabb eső része,
- A Cserhát vidéke a Börzsöny-hegység mögött elterülő Ipoly-vidékkel együtt,
- Kisterenye–Kál–Kápolna vasútvonal mente (Tarna völgye),
- Hatvan–Miskolc vasútvonaltól délre eső vidék Tiszafüred kivételével (Közép-Tisza-vidék),
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye Miskolc–Kazincbarcika–Ózd és Miskolc–Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonal közötti szélesre nyitott „legyezője”,
- Bodrogeköz,
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országhatár közeli részei, valamint a Nyíregyháza–Vásárosnamény vasútvonal vidéke,
- A Debrecen–Nyírábrány és a Mátészalka–Tiborszállás vasútvonal mentén található határmenti zárvány,
- Debrecen–Gyula között az országhatár mentén elterülő hosszú vonal
- Vésztő–Szeghalom térsége,
- Mezőhegyes térsége,

- Bács-Kiskun megye dél-nyugati része kivéve a Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas vasútvonal vidékét és Baja körzetét.

Vasútjaink különbözőképpen viselkednek az integrált települések által meghatározott fehér folt terekben:

- egyáltalán nincsenek jelen (10, 12, 13),
- mellékvonalak, illetve regionális jelentőségű vasutak találhatóak a fehér folt területek sugarában (4, 7, 11, 14, 15),
- mellékvonalak és regionális vasutak keresztezik a fehér folt területeket (2, 6, 8),
- nemzetközi vagy országos vasúti fővonalak szelik át a fehér folt területet (1, 3, 5, 9, 16).

Vasúthálózatunk tehát nem determinálja a központ nélküli terek elhelyezkedését, de az ilyen esetek 70%-ában a vasúti ellátás alacsony színvonalú vagy egyáltalán nincs jelen. Van viszont öt olyan térség az országban, ahol fővonalai vasúti kiszolgálás ellenére nem indultak be központosodási folyamatok. Ezek kivétel nélkül olyan térségek, ahol a vasúti fővonalat nem követi főút és nagyobb város nem található a közelben.

Érdeemes az inverz felosztást is tanulmányozni. Lássuk, hol található az országban összefüggő, egymásba láncszerűen kapcsolódó integrált térségek:

- Budapest–Győr–Sopron vasútvonal lánc mentén,
- Győr–Celldömölk és a Székesfehérvár–Veszprém–Celldömölk–Szombathely vasútvonal rendszer mentén,
- Székesfehérvár–Komárom–Esztergom vasútvonal láncolat tengelyében,
- sz. főút mentén (vasúttal csak szakaszosan és alapfokon ellátott terület),
- Cegléd–Kiskunfélegyháza–Szeged és a Szolnok–Békéscsaba vasút közötti szélesedő sáv a Szeged–Békéscsaba vasútvonalig (Dél-alföldi mezővárosi hálózat),
- Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony vasútvonal mentén (Nyíregyházától kifelé eső szakaszának besorolása a záhonyi átrakóközvet speciális térszerkezete miatt bizonytalan),
- Budapest–Miskolc–Szerencs–Nyíregyháza vasútvonal mentén (össze nem függő, foltokkal tarkított tér),
- Hatvan–Salgótarján vasút mente, a Zagyva völgye,
- Balaton térsége.

Az összefüggő integrált térségek majdnem mindig vasúti fővonalak térstruktúrájához igazodnak. Fontos kivétel a 6. sz. főút, ahol a párhuzamos vasúti infrastruktúra gyenge, az integráció eleve a közút a térszervező hálózati elem mentén alakult ki. Fel kell figyelni az összefüggő területek vonalas jellegére is. Ettől eltérő formációban csak a Balaton térsége és a Dél-Alföld középső részének sávyszerű zónája ölt testet. Az Alföld déli részének markáns mezővárosias

területén a többközpontú, rácsos térszerkezet elvén indultak meg az integrálódási folyamatok. A térszervező erőt az észak–déli fővonalak között haránt irányban mellékvonalak sűrű hálózata biztosította, amely azonban az agglomerálódáshoz és az ahhoz szükséges települési specializációhoz már nem bizonyult elegendőnek.

Az ország dél-dunántúli megyeszékhelyei általában integrációmentes zónákból kiemelkedő szigetekként jelennek meg a térképen: ilyen Pécs, Kaposvár, Nagykanizsa és nyugatabbra Zalaegerszeg is. (Hasonló, de nagyobb szigetet jelent Békés megye városnégyese által meghatározott terület: a Békéscsaba–Gyula–Békés–Mezőberény négyyszög.) A dunántúli városokat minden esetben megközelíti valamilyen nemzetközi vagy országos jelentőségű vasútvonal, ennek ellenére integrációmentes térben maradtak. Ennek oka az lehet, hogy a Dél-Dunántúl városai nem fűzhetők fel a folyóvölgyekre, hanem a dombvidékek beszögelléseiben, a légvonali távolsághoz képest jókora kerülővel érhetők el. (Békés megye városainak elkülönülésére nem kínálkozik egyszerű magyarázat.)

A vasúti fővonalak a látottak alapján sok esetben elősegítik a településrendszer integrációját, és nélkülük általában nem jönnek létre ilyen formációk. Ellenben az összefüggés fordítva nem igaz, a vasúti fővonal önmagában nem elegendő az integráció megindulásához. Vasúttal nem rendelkező területeken a főútvonal önmagában többnyire nem volt elegendő a sűrűsödéshez. A vasút és a közút főhálózata tehát együttesen tudja az integrációt megindítani. Ugyanakkor a mellékvonalak nemigen alkalmasak az integráció beindításához, de arra képesek voltak, hogy integrálódó térségeket egy korlátozott távolsáig kibővítsenek.

A települési integrációk kutatása jól egybevágh az innovációs zónák kutatásának 90-es évekbeli eredményeivel. A dinamikus térségek az integrációs láncok, és a fehér folt terekből kiemelkedő nagyvárosok térségében jelennek meg, egyéb területeken nem vagy csak alig. A középfokú integrációra képes másodközpontok ma már nem tudnak igazán érvényesülni a települések és térségek közötti versengésben (*Rechnitzer, 1993*).

A valódi kérdés nem más, minthogy mely településrendszerek azok, amelyek már elérték, vagy később képessé válhatnak rá, hogy elérjék azt a sűrűsödési szintet, amelynél a közlekedés színvonalasan csak kötöttpályás infrastruktúrával látható el. Ott, ahol a felsorolt három lehetőség egyike sem érvényesül, a vasútnak csak azokon a hálózati elemeken van létjogosultsága, ahol távolsági és/vagy tranzit funkciókat tud betölteni (*Erdősi, 2005*). A többi viszonylatban szerepét az autóbussznak kell átvennie. Ebből a szempontból a fent bemutatott, 80-as évek végén lefolytatott integrációs vizsgálatok eredménye máig értékes, és a vasúthálózat karcsúsításánál figyelembe veendő.

A vasúthálózat illeszkedése a régiók térszerkezetéhez

Magyarország régióinak eltérő, de nem alapjában különböző vasúthálózat-sűrűsége mellett a hálózat szerkezetében jelentős eltérések vannak. Jelen vizsgálat szempontjából a hálózat egészének egészséges szerkezete azért fontos, mert visszahat az egyes vonalak teljesítőképességére.

A Közép-magyarországi régió vasúthálózata az országos átlagnál sűrűbb, és nagyon magas a fővonalak aránya. A vonalak túlnyomó többsége Budapest központú. Az agglomerációban található szatellit városok között nincsen haránt irányú vasúti kapcsolat. A haránt irányú vasúti kapcsolatok a déli oldalon a fővárostól távolodva csak a régió határán kívül jelennek meg Szolnok és Hatvan, Kecskemét és Fülöpszállás, valamint Székesfehérvár és Pusztaszabolcs között. E vonalak nem alkotnak egymásba kapcsolódó gyűrűt. Ennél is nagyobb probléma, hogy a dunai átkelés egyáltalán nincsen közöttük biztosítva. A nyugati, északnyugati oldalon sem kedvezőbb a helyzet, ott egészen az országhatárig bezárólag hiányoznak a haránt irányú pályák. Ez az állapot az agglomeráció Budapesttől autonóm fejlődése szempontjából nyilvánvaló és alapvető akadályozó tényező.

A Közép-Dunántúl térszerkezetére a többközpontúság jellemző: Budapest relatív közelsége miatt nem alakult ki markáns központja a régióknak. A vasúthálózat a kevés fővonallal, ezzel szemben az erős közepkategóriás hálózattal jól követi a térszerkezet többközpontúságát. A hálózat itt is sugaras, de erős haránt irányú elemként megtalálható a ma nem kellően kihasznált Komárom–Székesfehérvár–Dunaújváros illetve Sárbogárd pályarendszer. Gyengén kiépített viszont a Győrt Veszprémmel összekötő vonal. A Duna menti ipari tengelyen futó, jó vonalvezetésű Esztergom–Komárom vonal forgalma is alacsony, annak ellenére, hogy a településeket átszelő párhuzamos 10. sz. főút buszforgalma nagyon magas. Hiányzik a vasút a régió kohéziója szempontjából fontos Székesfehérvár–Tatabánya–Esztergom transzverzális tengelyről is. A régió mellékvonalainak száma alacsony, a meglévők egészében véve jól illeszkednek a nagyvárosok vonzaskörzeteihez. Problémásabb a hosszú Tatabánya–Pápa vonal középső, városhiányos részen futó szakasza és a településeket elkerülő Dunaújváros–Rétszilas vonal.

Az észak–déli irányban hosszan elnyúló Nyugat-dunántúli régió vasúthálózatában a decentralizált jelleg, a rácisos hálózati elemek a meghatározók. Közép-Dunántúlhoz képest a közepkategóriás vonalak jobban illeszkednek a városhálózathoz, és maga a vasúthálózat sűrűsége is nagyobb (Erdősi, 1993). A vasúthálózat főtengelyét a régió öt megyei jogú városa határozza meg. A legfontosabb vonal a Győr–Szombathely–Zalaszentiván–Nagykanizsa útirány. Győr és Szombathely között két párhuzamos, egymással versengő pálya van: a Győr–Csorna–Szombathely és a Győr–Pápa–Szombathely útirány. Szombathelytől

délre már egyértelmű a vonalvezetés az észak–déli vonalon. A bemutatott főtengety kiegészítik a már fejlesztésnek indított Sopron–Szombathely–Szentgottárd, valamint az EU-támogatásból erősíteni kívánt Celldömölk–Zalaegerszeg–Hodoš, továbbá az utóbbihoz Ukk állomásnál csatlakozó Tapolca és a Balaton felé tartó vonal. A régió nemzetközi vasúti kapcsolatai is kiemelkedően jók. A kevés mellékvonal is kedvezően helyezkedik el, egyik része (Szombathely–Kőszeg, Zalaegerszeg–Lenti–Rédics és Zalabér–Batyk–Zalaszentgrót) illeszkedik a megyei jogú városok és a kisvárosok közötti vonzaskörzet rendszerhez. Másik része is életképesnek tűnik: a Körmend–Zalalövő közötti rövid összekötő pálya hálózati kapcsolatok miatt, a győri vonzásirányra merőleges irányú Pápa–Csorna közötti pedig a győri agglomeráció térbeli terjedése miatt látszik életképesnek.

Dél-Dunántúl vasúthálózata a Dunántúl másik két régiójához képest jóval problémásabb. A hálózat szerkezete kedvezőtlen, a kiépült vasútvonalak több esetben nem követik a vonzaskörzeteket, és fontos városközi kapcsolatok maradnak vasúti ellátás nélkül. A régió vonalainak kiépítettsége elmaradott, még a fővonalak megengedett sebessége sem megfelelő, emellett sok a mellékvonal. A hálózat gerincét a Budapest–Dombóvár–Kaposvár–Gyékényes vonal és az abból kiágazó Dombóvár–Pécs vonal alkotja. A régióban futó Budapest–Székesfehérvár–Nagykanizsa fővonal inkább a Balaton turizmusa szempontjából fontos. A fővonalak a régió alközpontjait – Dombóvár kivételével – elkerülik, ráhordó mellékvonalaik száma csekély, ezért nagyrészt csak távolsági forgalom tud lebonyolódni rajtuk. Fontos hálózati elemet jelent Nyugat-Dunántúl felé a Pécs–Nagykanizsa, valamint a Budapest és Szekszárd, illetve részben a déli alföldi Baja elérhetőségét biztosító vonal. Állapotuk rossz, utóbbi Szekszárdtól délre kritikus. A középkategóriás vonalak körét gazdagítja a Pécstől délre a horvát határig futó pálya és az egész ország egyetlen Budapestet elkerülő keletnyugati kapcsolatát biztosító Dombóvár–Bátaszék–Baja vonal. A személyforgalom azonban mindkettőn alacsony, mert elkerülik a nagyobb településeket. A mellékvonalak forgalma általában nagyon alacsony, némelyiken alig-alig akad utas. Kritikus műszaki állapotban van a forgalmi áramlatokra merőleges, nagyon rossz vonalvezetésű, Siklós és Sellye között súlyosan elmaradott térségen átvezető Villány–Sellye pálya, valamint a Kaposvár–Siófok közötti vasút extenzív vonalvezetésű, kanyargós középső része. Nem követi az utazási áramlatokat a Villány–Mohács, és a depressziós egykori bányavidéket ellátó Sásd–Komló /47/ vonal sem. Ennél kedvezőbb a Kaposvár–Fonyód, a részben Keszthelyhez és Kaposvárhoz is kapcsolatot adó Nagyatád–Somogyuszob–Marcali–Balatonszentgyörgy, valamint a közvetve Pécshez kapcsolódó Szentlőrinc–Sellye mellékvonal állapota és utasforgalma. Az alacsony népsűrűség és a gazdasági elmaradottság miatt e vonalak utasforgalmi vonzaskörzete is korlátozott (*Keresztes–Járasi*, 2006). A 70-es és a 90-es évtized vasútmegszüntetései is nagymértékben

érintették a Dél-Dunántúlt, így ma már vasútsűrűsége országos átlag alatti, és a hálózatban nagy összefüggő területen jelentek meg az ellátatlan zárványok (Erdősi, 2005).

Az Észak-magyarországi régió kiemelkedő fővonala a Budapest–Hatvan–Miskolc–Nyíregyháza vonal, amely a régió déli felén halad végig kelet–nyugati irányban, és belőle észak és dél felé ágaznak ki a vasútvonalak. A fővonalról északra folyamatos kelet–nyugati irányú vasútvonal nincsen. A kiágazó vonalak sűrűn – átlagosan kb. 20 km-enként – követik egymást, vegyesen fő- és mellékvonalak. A magasabb kiépítettségűek Szlovákiába vezetnek (Hatvan–Salgótarján–Fil’akovo, Miskolc–Kazincbarcika–Lenartovce, Miskolc–Košice, Szerencs–Sátoraljaújhely–Slovenské Nové Mesto). A központi fővonal elhelyezkedése nem a legszerencsésebb, mert a fontos nagyvárosokat közvetlenül nem érinti, így Gyöngyös Vámosgyörktől, Eger Füzesabonytól érhető el. Ugyanez igaz a déli részen fekvő kisvárosokra is: Heves Kál–Kápolna állomásról, Tiszaújváros Nyékládházáról B1 /89/ vonalon közelíthető meg. E rövid bekötő vonalak gazdaságos üzemeltetése a mindenholon-mindenhová csatlakozások megoldásának lehetetlensége miatt nehézkes. A mellékvonalak közül több vonalvezetése is meglehetősen előnytelen. A Kál–Kápolna–Kisterenye vonal a Tarna völgyében haladva a fő vonzásközpontnak számító Gyöngyös és Eger között félúton halad el. A Szerencs–Hidasnémeti Abaújszántó feletti része a Hernád bal partján a Kassára vezető A1 fővonallal párhuzamosan halad, a térség alközpontjait és a régióközpont Miskolcot elkerüli. Kritikus a Szilvásvár–Putnok vonal helyzete is, hiszen merőleges a térség alközpontjaiba (Ózdra és Kazincbarcikára) vezető útirányokra. Jobb a Kazincbarcika–Rudabánya és a Miskolc–Mezőcsát vonal fekvése, a térség gazdasági válságból történő kilábalása esetén újra nőhet utasforgalmuk. A Bódva folyó völgyében haladó hosszú Miskolc–Edelény–Tornanádaska mellékvonal forgalma a térség súlyos problémái ellenére ma is jelentős. Speciális helyzetben van a régió nógrádi része: itt ugyanis csak mellékvonalak találhatók. Ez a funkcionálisan elkülönült „mini hálózat” a MÁV egyik önállósított regionális „pilot” vasútként működik. Vonalai közül a Diósjenő–Romhány helyzete nagyon nehéz, mert minden lehetséges vonzáskörzetre merőlegesen halad. Észak-Magyarország vasúthálózata az országban a legritkább, de ez nem vasútmegszüntetések, hanem a domborzat következménye. Az ország egyetlen valódi hegységi régiójaként nem alakulhatott ki igazán sűrű hálózat, és a hegylábakig, valamint a hegyperemeken vezető mellékvonalak magasabb szintű kiépítésére sem volt mód. Itt ez az oka a régió egy fővonalra központosított vasúttrendszerének, belső ellátatlan zárványainak.

Észak-Alföld három megyéjét a Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony fővonal szeli ketté Debrecenig kelet–nyugati irányban, onnan pedig északnak fordulva. Nyomvonala szerencsésebb, mint a szomszéd régió fővonaláé, mert érinti az útjába eső fontosabb településeket, másrészt a régió

geometriai középvezetékében haladva mindenhol jó rácsatlakozást biztosít. A vasúthálózat többi elemét a mellékvonalak dominálják, amelyek a keleti nagyvárosokban: Debrecenben és Nyíregyházán, valamint Mátészalkán futnak össze, és igen sűrű hálózatot alkotnak. A keleti sűrűség az összesítés szintjén bőven kompenzálja a régió nyugati felének ritka hálózatát: itt összesen három mellékvonal nyújt szolgáltatást (Szolnok–Vámosgyörk, Kál–Kápolna–Kisújszállás, Karcag–Tiszafüred). Utóbbi kettő helyzete bizonytalanabb: a nagyobb vonásközpontokkal ellentétes irányban haladnak, igaz több kisebb alközpontot viszont összekötnék egymással. E két vonal fővonalakhoz közelebbi része lehet versenyképesebb, a városhiányos területen haladó középső szakaszok csak a hálózati kapcsolat miatt bizonyulhatnak fontosnak. A régió északkeleti részének említett sűrű mellékvonali vasúthálózata, mivel központi irányú, életképesnek látszana, ha a rettenetes műszaki állapotok miatt nem lenne versenyképtelen a közúttal. Az egyetlen problémás kivétel a Tisza menti Tiszalök–Ohat–Pusztaköcs közötti mellékvonal, amelynek iránya sem kedvező, de az általa feltárt települések száma és népessége is alacsony.

A Dél-alföldi régió vasúthálózata sűrű, és többé-kevésbé egészséges szerkezetű. Legfontosabb három főengelye az észak–déli lefutású Szolnok–Békéscsaba–Lőkösháza, a Cegléd–Kecskemét–Szeged és a Budapest–Kiskunhalas–Kelebia vonal. Mindhárom fontos határátkelőben végződik. Kieépítettségük nem megfelelő, egyvágányúak és számottevő sebességkorlátozások lassítják a rajtuk történő haladást. A három fővonalat kiegészíti a szintén észak–déli vezetésű Szolnok–Szentés–Hódmezővásárhely–Makó és a Mezőtúr–Szarvas–Orosháza–Mezőhegyes–Battonya hosszú regionális, illetve mellékvonali rendszer. Mindkettő állapota rossz. A kelet–nyugati irányú vasúti közlekedés a Dél-Alföldön sajátosan megszakított. A régió keleti részén megfelelő pozíójú a Szeged–Hódmezővásárhely–Békéscsaba–Gyula–Salonta pályalánc. A keleti oldalon azonban hiányzik a közvetlen összeköttetés Baja és Szeged között. Bácsalmásnál ugyanis a Dunántúlról a bajai hídon átjövő északkeletnek fordul, és Szeged helyett jóval északabbra, Kiskunfélegyházánál torkollik a fővonalba, ahonnan kelet felé nincs tovább használható kapcsolat. A probléma megoldásának kulcsa a Szerbia területén keresztül vezetett ún. peage vonal létesítése lenne. A mellékvonalak a régió Cegléd–Kecskemét–Szeged vonaltól keletre eső részein igen sűrű rácsos hálózatot alkotnak, jól illeszkednek az Alföld mezővárosos-óriásfalvas településszerkezetéhez. E szakaszok közül igazán életképtelen az ultraperiférikus fekvésű a Vésztő–Körösnagyharsány és a Kondoros–Kisszénás pálya. Kétesélyes a mezővárosokat összekötő hálózat (Kecskemét–Kunszentmárton, Szolnok–Kiskunfélegyháza, Kiskunfélegyháza–Orosháza) jövője is, hiszen nagy településeket kötnek össze, de fejlett ipar és szolgáltató szektor híján ezek a városok nem tudtak specializálódni, ezért az egymás közötti forgalmuk kicsi, és a rácsos szerkezetben az is több irányban oszlik meg. Még zavarosabb

a régió keleti, kiskunsági felének mellékvonali rendszere. Az itt lévő ritkán lakott térben található öt vonal (Kiskőrös–Kalocsa, Kunszentmiklós–Tass–Dunapataj, Kecskemét–Fülöpszállás és a kecskeméti kisvasút két vonala) nem alkot egységes rendszert és nem jól kapcsolódik a városok közötti vonzaskörzetekhez. Kecskemét helyzete annyiban is speciális, hogy a homokos pusztákon nem alakultak ki olyan települések, amelyek vonzaskörzetet jelenthetnének számára.

A potenciális utasforgalom kimutatása

A település- és a vasúthálózat összefüggéseit egzakt módon is lehet vizsgálni. Ezekkel a módszerekkel az eddig ismertetett általános térszerkezeti jellegzetességeken túl mikro szinten is bemutatható az egyes vonalak forgalmi potenciálja. E tanulmány a többletanyag vizsgálati lehetőségek közül az egy vonalkilométerre eső lakosság számát mutatja be (2003. évi KSH adatok alapján). A vasútvonal által kiszolgált lakosságot úgy határoztuk meg, hogy azon települések lakosság számát vettük be a vonal forgalmi potenciáljába, amelyek központi belterülete nem esik messzebb a vonal valamely megállóhelyétől, mint másfél kilométer.

A vasúthálózat vonalakra szakaszolását a jellemző menetrendi viszonylatok segítségével tudjuk elvégezni. A vasútvonalakat emellett a vonalközi megyei jogú városokban is megtörjük, külön szakaszokra osztjuk. Az ily módon kialakult szakaszolásban tehát korántsem valamennyi elágazó pont vagy kistérségi központ szakaszhatár, hiszen ez esetben a fővonalak folytonosságát 10–20 km-enként meg kellett volna törni, ami lehetetlenné tette volna a vonzaskörzetek helyes értelmezését, továbbá áttekinthetlenné tette volna a vizsgálatot. A lehatárolt szakaszok hossza jelentősen eltér. A leghosszabb szakaszok 100–120 km közöttiek, a legrövidebb mellékvonal 6 km hosszú. A mindössze egyetlen települést kiszolgáló bekötővonalakat a vonzaskörzeti számításoknál annál a vonalnál vesszük figyelembe, amelyről a az leágazik. (Így pl. a Somogyszob–Nagyatád vonal által ellátott nagyatádi lakosság a Kaposvár–Gyékényes vonalnál figyelembe vételre került.) Az ennél hosszabb, egynél több települést ellátó bekötő és összekötő szakaszokat már önállóan szerepeltetjük. A mellékvonalak által ráhordott forgalom nem szerepel a fővonalak statisztikáiban, mert ezzel parttalanná válna az elemzés. Mindez természetesen fordítva is igaz, de ekkor a torzító hatás jóval gyengébb, hiszen a periférikus mellékvonalon zömében azok utaznak, akiknek az adott szakaszon van lakóhelyük. A jelen munka keretében mellékvonalak túlélési esélyeit vizsgáljuk, így a torzító hatás nem akadályozza a munkát.

A mutató kiszámítása úgy történik, hogy összeadjuk a vonalszakasz által a korábbi módon definiáltak szerint ellátott lakosságot és elosztjuk a vonalszakasz

hosszával. Így tehát a csomópontokban található települések több vonal forgalmában is megjelennek. Elvben megtehetjük, hogy a csomópontokban található települések lakosságát elosztjuk a vasútvonalak számával, de ez hamis eredményekre vezetne. Egy település lakossága ugyanis nem attól függően kommunikál valamely másik település irányban, hogy van-e arrafelé vasút vagy nincs. Természetesen az így kapott adatok sem alkalmasak kritikátlan következtetések levonására, azonban lényeges értékelési indikátor értéket jelentenek.

A számítások elvégzéséhez szükség volt a vonalak centrumának kijelölésére. A választás a vonal mentén fekvő legnagyobb településre esett, amely két kivételtől eltekintve a vonalszakasz valamelyik végpontjára esik. (A két kivétel a Villány–Sellye közötti vonalon Siklós, valamint a Mezőtúr–Mezőhegyes vonalon Orosháza, ahol a központ a vonal közepére esik, de szakaszhatár kijelölésére nem volt szükség.) Közel egyenlő településméretű esetén centrumként a hálózati szempontból fontosabb pont, illetve a végpont került kijelölésre (így pl. biharkeresztesi fővonalon Berettyóújfalu helyett Püspökladány). A valódi forgalmi potenciál meghatározásánál természetesen nem mindegy, hogy a vonal centruma hogyan kapcsolódik a vonal forgalmába. (Pl. a Miskolc–Mezőcsát és a Kiskőrös–Kalocsa vonal központjának szerepe aligha értelmezhető egységesen. Miskolc ugyanis lényegesen fontosabb súlypontot jelent, mint Kalocsa – egyúttal viszont az is igaz, hogy az ingázási irányok intenzitása hasonló súlyú települések között futó vonal esetében jóval kiegyenlítettebb. Emellett az erős centrum jelenléte hozzájárulhat a ma ritkán lakott térség későbbi sűrűsödéséhez is. Ahhoz, hogy ezeket a fontos tényezőket figyelembe tudjuk venni, a vonal vonzáskörzeti adatait centrummal együtt és anélkül is érdemes kiszámítanunk.

A vonalcentrumok nem követik a statisztikai kistérségi központ besorolást, mert minden vonalszakasznak csak egyetlen központja lehetett. Az összes statisztikai kistérségi központ város vonali központként történő számbavétele azért lett volna szerencsétlen, mert a kutatásnak ez a része nem a közigazgatási struktúrát értékeli, hanem a vasútvonalak potenciális utasszámát próbálja becsülni. A vasutak térbeli szerepének kistérségi szintre szűkítése súlyos szakmai hiba is lenne. Így persze a jellemző vonzáskörzeti közlekedési irányok szempontjából kevésbé értékes irányban futó vasúti kapcsolatok is maradtak az adatok között, de a számítást követő kvalitatív vizsgálatok megállapították, hogy a nem térségközpontba vivő vasutak aránya országosan a teljes térségközponton kívüli lakosságra vetítve csak 10%-os. Ráadásul e vasúti kapcsolatok sem mindenütt értéktelenek, mert sok esetben a kistérségi helyett megyeszékhelyi kapcsolatot nyújtanak.

Lássuk ezek után az eredményeket! Vonalcentrummal együtt legmagasabb átlagos értékkel még a ráhordó mellékvonalak nélkül is a nemzetközi fővonalak rendelkeznek. Meglepő módon a közép kategóriás vonaloknál a gyengébb kiépítettségű regionális jelentőségű vonalak kaptak jobb értékeket, és csak

mögötte jóval lemaradva következik a belföldi jelentőségű fővonalai csoport, amit még a keskeny nyomközű vonalak is megelőznek. A mellékvonalai pályák viszont egyértelműen az utolsó helyre szorulnak. Vonalcentrumok nélkül számítva már helyreáll a várható sorrend és a kategóriák közötti távolság is egyenletessé válik. Ebből arra következtethetünk, hogy a belföldi fővonalak rendszere a vonalak szakaszolásánál használt kisebb léptékű struktúrákat nem képezi jól le, szerveződése ennél nagyobb léptékben értelmezhető. Másrészt a központ nélkül számított adatok „jól viselkedéséből” gyanítható, hogy a vasutak eltérő kiépítettsége, amely alapján a kategorizálás született, általában jól illeszkedik a kistérségi vonzaskörzeti térszerkezethez.

Régióink közül a legnagyobb agglomerációt tartalmazó Közép-Magyarország messze az első, bár központ – így Budapest nélkül – nélkül számítva előnye csak másfélszeres. A többi régió közül központ nélkül és központtal együtt számolva is Dél-Dunántúl marad le jócskán a mezőnytől. Mellette még Nyugat-Dunántúl produkál átlagtól szignifikánsan elmaradó értékeket. Központtal együtt számítva, ámde Közép-Magyarországot figyelmen kívül hagyva a legjobb értékeket Közép-Dunántúl képviseli, e tekintetben megelőzve a lista közepén elhelyezkedő keleti régiókat. Központ nélkül viszont belesimul a keleti régiók kedvezőbb adatai közé. Dél-Dunántúl kedvezőtlen vasúthálózatáról korábban már szóltunk, Nyugat-Dunántúlnál viszont a korábbiaknak látszólag ellentmondó eredményeket kaptunk. Ennek az az oka, hogy a régió vasúthálózata nagyobb léptékben szerveződő, városközi kapcsolatokra összpontosító, míg a kistérségi, viszonylatokban gyenge teljesítményű. Közép-Dunántúl ellentmondó értéke pont fordított összefüggést jelez. Korábban azt állítottuk, hogy a régiós szintű városközi kapcsolatok szempontjából a régió hálózata rosszul szövött, most viszont a kisebb léptékű vizsgálatoknál pozitív értékelést kell adnunk.

A mellékvonalak fenntarthatóságának szempontjából az egy vonalkilométerre eső lakosság szám az egyik legfontosabb adat, így érdemes tételesen is bemutatni a lista elején és végén található vonalakat és vonalszakaszokat. Az alábbiakban a téma aktualitása okán csak a távolsági vagy nemzetközi tranzitforgalommal nem rendelkező mellékvonalakról adunk számot az egy kilométerre eső centrum nélküli lakosság szám szerinti növekvő sorrendben. Közülük is a leggyengébb teljesítményű 25 vonal, valamint a legjobb teljesítményű 10 vonalat ismertetjük.

Sorszám	Kezdőpont	Végpont	Vonalközpont	Régió	Lakosság 1 km-re központtal	Lakosság 1 km-re központ nélkül
1.	Véztő	Körösnagyharsány	Véztő	DA	297	72
2.	Sellye	Barcs	Barcs	DD	435	149
3.	Kecskemét	Lakitelek	Kecskemét	DA	1580	266
4.	Villány	Mohács	Mohács	DD	976	175
5.	Pécs	Pécsvárad	Pécs	DD	7246	180
6.	Eger	Szilvásvárad	Eger	EM	1890	181
7.	Körmend	Zalalövő	Körmend	ND	756	199
8.	Szentlőrinc	Sellye	Szentlőrinc	DD	515	215
9.	Szilvásvárad	Putnok	Putnok	EM	436	215
10.	Abaujszántó	Hidasnémeti	Abaujszántó	EM	366	248
11.	Villány	Sellye	Siklós	DD	443	265
12.	Sásd	Komló	Komló	DD	1458	281
13.	Fonyód	Kaposvár	Kaposvár	DD	1581	285
14.	Tiszalök	Ohat-Pusztakócs	Tiszalök	EA	382	289
15.	Balassagyarmat	Ipolytarnóc	Balassagyarmat	EM	751	300
16.	Zalaegerszeg	Rédics	Zalaegerszeg	ND	1609	351
17.	Vámosgyörk	Gyöngyös	Gyöngyös	EM	2939	359
18.	Mezőhegyes	Battonya	Mezőhegyes	DA	733	378
19.	Aszód	Balassagyarmat	Balassagyarmat	KM	692	379
20.	Diósjenő	Romhány	Diósjenő	EM	536	381
21.	Nyíregyháza	Tiszalök	Nyíregyháza	EA	3882	388
22.	Kál-Kápolna	Kisterenye	Bátonyterenye	EM	663	390
23.	Siófok	Kaposvár	Kaposvár	DD	1085	398
24.	Miskolc	Mezőcsát	Miskolc	EM	5825	410
25.	Lepsény	Veszprém	Veszprém	KD	2028	416
51.	Mezőhegyes	Újszeged	Szeged	DA	3283	733
52.	Szolnok	Lakitelek	Szolnok	EA	1103	482
53.	Hódmezővásárhely	Makó	Hódmezővásárhely	DA	2310	857
54.	Szombathely	Kőszeg	Szombathely	ND	5469	918
55.	Nyíregyháza	Mátészalka	Nyíregyháza	EA	2980	932
56.	Szentes	Orosháza	Orosháza	DA	1744	950
57.	Győr	Veszprém	Győr	ND	2690	1051
58.	Debrecen	Tiszalök	Debrecen	EA	4186	1181
59.	Kiskunfélegyháza	Szentes	Kiskunfélegyháza	DA	2157	1320
60.	Békéscsaba	Gyula	Békéscsaba	DA	6313	2065

Forrás: Saját szerkesztés.

Fenti eredmények természetesen egy sor egyéb tényező mentén korrigálандók, közülük a legfontosabbak:

- A vasútvonal vezetésének közúthoz képesti intenzitása, azazhogy a forgalom zömét adó legnagyobb településeket a légvonalbeli távolsághoz képest mekkora kerülővel köti össze.
- A közlekedési irányokat módosító, más vasútvonallal és/vagy közúton kiszolgált egyéb főforgalmi irányok jelenléte.
- A forgalmi súlypontok elhelyezkedése a vonal mentén, azazhogy a vonal egyes szakaszai között a forgalom mennyire egyenetlenül oszlik meg.
- A térség autóbusz-hálózatának vasútra történő rászervezhetősége a párhuzamosság kiiktatása érdekében.
- A vasút műszaki állapota, a felújítás költségigénye.
- A teherszállítás jelenléte.

Ezek a tényezők azonban a lista sorrendjét érdemben nem változtatják meg, elemzésükre csak az egyes vonalak egyedi vizsgálatával nyílhat mód. A megszüntetendő vonalak körének megállapítását, tehát a „vonal meghúzását” a pénzügyi lehetőségek, az üzemeltetési költségek, és piaci stratégiai megfontolások alapján lehet megtenni. Erre a feladatra jelen elemzés keretében nem vállalkoztunk.

Összegzés

Sűrű vasúthálózatunk változás nélkül, csöndes enyészetben élte túl a rendszerváltást. Nem született döntés a kihasználatlan vasútvonalak megszüntetéséről, az a néhány vonal, amely az elmúlt két évtizedben megszűnt, nem valamilyen tudatos koncepció révén került felszámolásra, hanem fizikailag olyan szinten amortizálódott, hogy képtelenség volt a forgalmat fenntartani. A bajok forrása az ország térszerkezetének végletes centralizmusa mögött bújkik meg. Ennek oka a településintegrációs, agglomerációs folyamatok kezdetleges és ellentmondásos mivolta. A városokon kívüli tér sorvasztása a szocialista rendszerben tudatos politika eredménye volt, ma már spontán módon hat a múltban felgyorsított folyamatok tehetetlenségi nyomatéka. Mára a gyöngye színvonalú vasúti közlekedés, illetve közösségi közlekedés a korszerű térbeli integrációs folyamatok kerékkötője lett, hozzájárul a vidéki térségekben testet öltő szegregációhoz, a városkörnyékek szegénynegyeddé válásához. Jelen kutatás célja a hazai vasúti közlekedés hanyatlásának és mai helyzetének mikroszkóp alá vétele, sok szempont alapján történő, területi szintű, részletekbe menő vizsgálata. A vasúthálózat nem értelmezhető önmagában, a térszerkezetből kiszakítva, a közlekedési és településfejlődési folyamatot egymással párhuzamosan kell vizsgálni, figyelmet fordítva az egymást erősítő folyamatokra, de ugyanígy a belső ellentmondásokra is.

A hálózat szerkezetének elemzésénél világossá vált, hogy a fejlettebb dunántúli régiók vasúthálózata egészségesebb, középkeletű vonalakkal álló, rácsos szerkezetet alkot, de térszerkezethez való illeszkedése nem tökéletes. Nyugat-Dunántúlon jól kapcsolódik a városközi utazási igényekhez, de nem igazodik az ennél kisebb távolságú ingázó forgalom igényeihez. Közép-Dunántúlon a helyzet fordított: itt a kisebb léptékű igényeket tudja jobban kiszolgálni a vasúthálózat. A szélsőségesen centrális vasúthálózattal és térszerkezettel bíró Közép-Magyarországon a vasúthálózat a fővárost körülvevő térségközpontok fejlődésének gátja. A Dél-Alföld vasúthálózata jól igazodik a térségi forgalmi irányokhoz. Az Alföld óriásfalvas térszerkezetében található több fővonalból, és az azok között található mellékvonali rendszerekből álló hálózat a mezővárosok jobb specializációja esetén fenntarthatónak bizonyulhat. A másik két keleti régió: Észak-Magyarország és Észak-Alföld vasúthálózata egyetlen fővonalra épül, hiányoznak vagy gyengén kiépítettek az egyéb kapcsolatok, sok a problémás vonalvezetésű, nehezen fenntartható mellékvonal. Ez alól csak Debrecen, Nyíregyháza és Mátészalka környékének jó szerkezetű – bár rendkívül rossz állapotú – mellékvonal-hálózata jelent fontos kivételt. Az összes régió közül Dél-Dunántúl vasúthálózata a legkedvezőtlenebb szerkezetű, a fővonalak kiépítettsége gyenge, a központokat rosszul kötik össze, a mellékvonalak a tömeges közlekedési irányokra merőlegesen haladnak.

Az egyes vasutak vizsgálatát elsősorban az egy vonalkilométerre eső lakosságszám alapján végezhetjük el, amely bizonyos egyéb tényezőkkel való korrekciót követően alkalmas a vonalak forgalmi potenciáljának értékeléséhez. Jelen tanulmányban a téma aktualitása okán a legkedvezőtlenebb, valamint a legkedvezőbb helyzetben lévő mellékvonalakat mutattuk be.

Irodalom

- Berényi István: (1999): Településhálózatunk jövője egy demokratikus prognózis függvényében. In Tésits R. – Tóth J. (szerk.): *Kommunikáció térben és időben*. Pécs, University Press.
- Enyedi György: (1993): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek és területpolitika Magyarországon. In Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, KJK Kiadó.
- Erdősi Ferenc (2005): *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza* – Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Erdősi Ferenc (1993): A kommunikációs ellátottság területi különbségei. In Enyedi György (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, KJK Kiadó.
- Hardi Tamás – Nárai Márta (2005): Szuburbanizáció és közlekedés a győri agglomerációban. – *Tér és Társadalom*, 2005/1.

- Keresztes L. L. – Járás F. (2006): A vasút szerepe a Baranya megyei falusi lakosság munkaerő-piaci mobilitásának kielégítésében. – *Közlekedéstudományi Szemle* 2006/1. p. 29–35.
- Koós Bálint (2004): Adalékok a gazdasági szuburbanizáció kérdésköréhez – *Tér és Társadalom*, 2004/1. p. 59–71.
- Matheika M (1988): *A településhálózat vizsgálatának elméleti és gyakorlati vonatkozásáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nemes Nagy József (1987): *A regionális gazdaságfejlődés összehasonlító vizsgálata* – Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rechnitzer János (1993): Innovációs pontok és zónák, változási irányok a térszerkezetben. In Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, KJK Kiadó.
- Szabó Pál (1998): A napi ingázás kérdésköre a kilencvenes években Magyarországon. – *Tér és Társadalom*, 1998/4. p. 69–90.
- Tóth József (1999): A fenntartható rurális fejlesztést elősegítő új politikák Közép-Európában (esettanulmány): In. Tésits R. – Tóth J. (szerk.): *Kommunikáció térben és időben*. Pécs, University Press.

Spatial structural approach to proposals for closure of domestic railway lines

This article reviews the operation of railway networks in relation to the geographical settlement structure. Remarkable results were produced by an analysis of the local and regional situation of railway transport in Hungary. It emerged that short-distance commuting and transversal intra-regional transport are usually operated in partially or totally different structures from long-distance, radial connections. The level of separation of the two functions depends on potential market demand.

Railway networks were examined according to the technical level of several categories of line, and here it emerged that railway and settlement structures do not always parallel each other at the regional and micro-regional level. The dynamic regions have many mid-category lines in matrix structures with no international corridors; those regions lagging behind have one main line and a large number of branch-lines in very poor technical condition. Parallel main lines lacking transverse links in a good geographical and technical structure also seem unable to help in harmonious economic development.

As a consequence of missing modernised suburban public transport, Hungarian large cities are extracted from their regions. They sometimes have an intensive connection with each other, but their relations to peripheries are one-sided and incidental. Without modernised railways the road congestions at the suburbs of large cities make impossible the integration of peripheries. Lack of

transversal lines between suburban centres also hinders harmonious development because small crowded internal cities cannot decentralise their functions towards the suburbs. As a result of this suburbs make barriers between dynamic cities and peripheries.

It also can be predicted which peripheral micro-regions are able to reach the level on which the towns can start the integration of surrounding areas. Where this progress is impossible, railways may be maintained only on the radial long-distance routes. The local and transversal lines of potential integrative areas must be upgraded since the operation of the railways at the present stage sets back their balanced regional progress.

A TURIZMUSFEJLESZTÉS KONTEXTUSBA HELYEZÉSE HARGITA MEGYÉBEN

Horváth Alpár

Bevezetés

A kevésbé fejlett, de viszonylag gazdag természeti és kulturális örökséggel rendelkező térségek döntéshozói úgy tekintenek a turizmusra, mint a fejlettségi lemaradást csökkenteni képes ágazatra. A többség a turizmus várható hatásainak pozitív vonatkozásait emeli ki: a foglalkoztatási lehetőségek bővülését és diverzifikációját, a jövedelmek képződését a vállalkozásoknál, a munkavállalóknál és a különböző adók, illetékek révén az állami és önkormányzati szektorban. Az elvárások ugyanakkor az adott térségek gazdaságának dinamizálására, a kulturális élet felpozíciójára és a természeti illetve épített környezet fenntarthatóbb hasznosítására is irányulnak.

Románia Európai Unióhoz való csatlakozása során a megyei tanácsok szerepe rendkívül fontos lehet a helyi közösségek elképzeléseinek és az országos területfejlesztési prioritásoknak az integrálásában. A román helyi közigazgatási törvény (*Legea* 215/2001) kiemeli a megyei tanácsok ('megyei közgyűlés') *koordinációs* szerepét, ezt a funkciót döntéshozóként a képviselőtestület, döntés-előkészítőként és végrehajtóként a megyeházi önkormányzati apparátus hivatott betölteni. Akárcsak Magyarországon, Romániában is a megyék a NUTS III-as, míg a régiók a NUTS II-es szintnek felelnek meg, de a NUTS IV-es szint nem szabályozott, azaz nincsenek *statisztikai* kistérségek.

A Székelyföld, mint történelmi-kulturális régió, melynek identitását a többen élő magyarok kisebbség identitása, területi elhelyezkedése rajzolja ki, ma már jórészt három megye területén fekszik, a jelenlegi formájukban az 1968-as meggyésítés óta létező Maros, Hargita és Kovászna megye területén (*Kánya*, 2003). Az egykori Aranyosszék a magyar etnikum szempontjából ma már szórványterületnek minősül, Kolozs és Fehér megye határsávjában. A romániai magyar etnikum és ezen belül a székelység, mint néprajzi csoport (ld. *Kocsis*, 2002) területi kötődése, társadalmi-gazdasági prosperitása szempontjából döntő fontosságú az önkormányzati munka értékirányultsága és hatékonysága. Az európai csatlakozási folyamat a mindennapok allokatív önkormányzati logikáját a stratégiai gondolkodás irányába kényszeríti. A programozáson alapuló területfejlesztési politika sajátos versenyhelyzet elé állítja a kisebbségi közösségeket, a

magyarság esetében a Magyar Köztársaság határon túli támogatáspolitikája mellett a figyelmet egyre inkább Bukarest irányába tereli.

Hargita Megye Tanácsa a közelmúltban olyan partnerségek kialakítását kezdeményezte, amelyek egyrészt a megye társadalmi-gazdasági stratégiájának, másrészt a megye turisztikai stratégiájának kidolgozását hivatottak elősegíteni. Ugyanakkor, legalábbis a deklarációk szintjén, igény mutatkozik a székelyföldi regionális együttműködésre is. A megyében és a székelyföldi térségben több felsőfokú oktatási intézmény (illetve azok kirendeltsége, aleggysége) működik, melyeknek társadalmi partnerekként erősíteniük kell kutatási és közélet-formálási szerepkörüket, kiemelt szerepet játszva a tudás produkciójában-reprodukciójában, az önkormányzati, gazdasági és civil szféra humán erőforrás utánpótlásában, a területfejlesztéssel kapcsolatos szakpolitikai kultúra előmozdításában, a tervdokumentumok tartalmának kialakításában.

Területi turizmusfejlesztés – ágazati turizmusfejlesztés

A turizmus társadalmi-gazdasági vonatkozásai annyira komplexnek, interszektorálisnak mondhatók (Lengyel, 2004; Puczko-Rátz, 2001; Tasnádi, 2002, Michalkó, 2004, 2005), hogy szinte magától értetődő, hogy a főbb fejlesztéspolitikai dokumentumokban a területi egyenlőtlenségek mérséklése, a kevésbé fejlett térségek felzárkóztatása kap nagyobb hangsúlyt. A 2007–2013-as időszakra vonatkozó Nemzeti Fejlesztési Tervben (Planul National..., 2005), illetve az ennek alapján elkészült és 2006 végéig az Európai Bizottsággal egyeztetett Nemzeti Stratégiai Referenciakeret (Cadrul Strategic..., 2006) anyagában a turizmusfejlesztés a regionális fejlesztés keretén belül jelenik meg. Ez egyben azt is eredményezi, hogy a közpénzekből támogatott beruházási vagy egyéb jellegű programok, projektek támogatása a Regionális Operatív Program 4. prioritási tengelye mentén fog történni (Regional Operational Programme 2007–2013). Nyilván az egyéb, szektorális operatív programok keretében történő fejlesztések (az üzleti környezet, a közlekedési infrastruktúra, a környezetvédelmi, a humán erőforrás-, az adminisztratív kapacitások stb. fejlesztése), a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv alapján történő agrár- és vidékfejlesztési erőfeszítések révén közvetlenül és közvetve is erősíthetik a turizmus fejlődését.

Amint arra *Kraftné Somogyi* (2000) illetve *Aubert* is rámutatnak (2002), a területfejlesztésnek a területi különbségeket mérséklő eszközként való felfogása és a turizmus vonzerőként alapuló, differenciált területfejlesztési szemlélete között érezhető egy olyan feszültség, amelyet más megközelítésben a méltányosság vs. hatékonyság kritériumainak dilemmájaként is megfogalmazhatunk. Az utóbbi évek regionális politikájában a versenyképességi szempontok és a növekedési pólusok preferálása a hatékonyság irányába való elmozdulást sejtet (*Horváth Gy.*, 2006).

A térségi vs. ágazati szemlélet azonban nemcsak támogatáspolitikai szempontból hangsúlyos kérdés, hanem a különböző szereplők elvárásai és vállalásai szempontjából is. A vállalati etika, társadalmi és környezeti szemlélet bármilyen elkötelezettségi szintje mellett, a turisztikai vállalkozások alapvetően a profit, az anyagi haszon, a tőkegyarapodásban érdekeltek. Mindennemű környezeti erőforrást csakis a hatékonyságot, termelékenységet, jövedelmezőséget szolgáló termelési tényezőnek tekintenek, legyen az természeti vagy kulturális örökség része, vagy a turizmusban dolgozó személy, beosztotti munkakörben tevékenykedő munkatárs. A turizmus komplex, környezetfüggő jellegéből adódóan azonban, a turisztikai vállalkozónak nagy figyelmet kell fordítania nemcsak a környezettudatos vállalatirányításra, hanem a társadalmi és ezen belül a belső marketingre is. Az ágazati érdekek érvényesülése a turizmusban sokkal kevésbé különíthető el a területi érdekektől, mint más ágazatok esetében. De hangsúlyoznunk kell azt a különbséget is, ahogyan a tőkebefektető szemléli a térséget és ahogyan az illető térségek döntéshozói látják saját helyzetüket. A térségek, helyek versenye a turizmusban talán a legnyilvánvalóbb, éppen azért mert a turisztikai fogyasztás a „láthatatlan export” formájában, azaz a turistának a desztinációba való utazása és főleg ott tartózkodása során valósul meg. Ugyanakkor az üdülési desztinációk globális versenyében a hely-termékek helyettesíthetősége felerősödött. A helyeknek tehát versenyezniük kell egymással a potenciális turistákért is, de a turisztikai vállalkozásokért, befektetésekért is.

A térségi szemlélet komplexebb, mint az ágazati, mivel részben integrálja is azt. Fokozottabban kell érvényesítenie a szociális, környezeti és gazdasági szempontokat is. A turizmusfejlesztés a területfejlesztés részeként jelenik meg, hiszen egyrészt támogatja a területi fejlődést, másrészt a területfejlesztés komplex intézkedéscsomagja visszahat a turizmus jövedelmezőségére is. A turizmustól munkahelyteremtést és jövedelemnövekedést, a természeti és kulturális örökség fenntartható hasznosítását várjuk. De ugyanakkor a turizmus akkor működhet jól, ha a fogadó közeg infrastrukturális és környezeti állapota megfelelő mind a külterületeken, mind a belterületeken (és nemcsak a rekreációs vagy látogatási helyszíneken), ha a társadalmi közösség, a közigazgatás és képviselőik turizmussal szembeni magatartása pozitív és ha a turizmus a más társadalmi-kulturális és gazdasági tevékenységekkel nincs konfliktushelyzetben (pl. területhasználat okán), a hatások és visszahatások mérlege pozitív (Puczkó-Rátz, 1998; WTO, 1998).

A turizmus fejlődésében érintett szereplőket különböző területi szintek szerint illetve az ágazati és térségi szemlélet, a kapcsolódó érdekek és kompetenciák alapján két nagy csoportra oszthatjuk. A lehatárolás a teljesség igénye nélkül készült 1. táblázat alapján kissé önkényesnek tűnhet, hiszen a szakmai szervezetek egy része nem csupán a gazdasági szereplők érdekeinek védelmét, érvényesítését hivatott szolgálni, hanem éppen az ágazati és területi érdekek összehangolását.

1. táblázat

A turizmusban érintett szereplők csoportosítása területi szintek szerint

Területi szintek	Ágazati szereplők Vállalkozások, Szakmai szerveződések	Területi szereplők Társadalmi, környezeti, kulturális, politikai érdekek
Globális	TNC-k, Szakmai szövetségek, WTO, WTTC	ENSZ intézményei, IMF, WB
Kontinentális/ európai	TNC-k, Szakmai szövetségek, ETC	EU intézményei, Európa Tanács stb.
Makro-regionális	Nagyvállalatok, TNC-k, Szakmai szövetségek	Nemzetközi kormányzati és nem kormányzati együttműködések és szervezetek, pl. eurorégiók, CADSES
Országos	Nagyvállalatok, Kamarák Szakmai szövetségek	Kormányzat, Parlament, országos konzultatív testületek, civil szervezetek
Regionális/ interregionális	KKV-k, Nagyvállalatok, Kamarák Szakmai szövetségek	Regionális fejlesztési tanácsok és ügynökségek, konzultatív testületek, civil szervezetek
Megyei	KKV-k, Vállalkozószövetségek, Nagyvállalatok, Kamarák	Megyei önkormányzatok, dekoncentrált intézmények, konzultatív testületek, civil szervezetek
Kistérségi	Helyi KKV-k, Kistérségi szerveződések	Helyi lakosság, civil szervezetek, települési önkormány- zatok, kistérségi társulások
Lokális/ települési	Helyi KKV-k, Egyesületek	Helyi lakosság, civil szervezetek, települési önkormányzat

Forrás: Saját szerkesztés.

Más-más egyeztetési és érdekütköztetési mechanizmusok zajlanak a különböző területi szinteken és, bár a fejlesztési dokumentumok a különböző *szektorok közötti* partnerségek mellett a különböző területi *szintek közötti* együttműködések is szorgalmazzák, utóbbiak esetében a partnerség gyakran csak deklaratív.

A területi szintek egymásra épülése

A turizmusfejlesztés területfejlesztésbe integrálása nem csupán a különböző társadalmi-gazdasági dimenziók, lehetséges partnerségek mentén történik, hanem a különböző területi szinteken zajló eltérő jellegű és hatású folyamatok miatt is szükséges. A fentről lefele irányuló fejlesztési, téralakítási döntések – az egyes szintek autonómiájától függően – erősebben érvényesülhetnek, mint a

lentről felfele irányuló érdekérvényesítési törekvések. Az európai csatlakozás és a jóval hosszabb integrálódási folyamat Romániában is jelentős változásokat indíthat el a területfejlesztést és regionális politikát illetően, de gyökeres változás, tényleges (a feladatok mellé forrásokat is rendelő) decentralizáció, rövid távon legalábbis, igen nagy valószínűséggel nem várható. Minden meghirdetett reformcsomag ellenére a lokális közösségeknek továbbra is az a szerep jut, hogy a már eddig is jogszabályban statuált helyi autonómiájukat – a lehetőségek függvényében – kiteljesítsék. A helyi autonómia gyakorlása alatt nem valamiféle függetlenségi állapot értendő, hanem annak a képességnek a megteremtése, hogy a fentről kapott szabályozások és a csepegtetett információk és finanszírozási források kereteit minél jobban használják fel a helyi közösség életminőségének fokozása érdekében. A települési önkormányzatok autonómia-képessége – értelmezésem szerint – jelenleg az adminisztratív kapacitásokkal és az innovatív szemlélettel szinonim fogalom. Az adminisztratív kapacitásokat leszűkíthetjük ugyan a magas szakmai színvonalon végzett közigazgatási munkára, de az innovatív szemlélet azt is jelenti, hogy az adott mozgásteret ki tudják-e használni, mennyire nyitottak a fejlesztéshez ma már elengedhetetlen stratégiai szemléletre, tervezésre. A különböző adottságokkal rendelkező települések önkormányzataitól nem lehet elvárni ugyanolyan szintű szakmaiságot, stratégiai rátermettséget. A megyei önkormányzat a helyi önkormányzatiság koordinációs szintjét képviseli, támogatnia kell a települési önkormányzatok munkáját.

Etnikai régióról lévén szó, a Székelyföldön nem támogatható olyan közigazgatási reform, amely a *jelenlegi* régiókat a megyéktől átvett hatáskörökkel ruházná fel. Tehát, amely a kormánytól lefele delegált, dekoncentrált és decentralizált feladatok mellett centralizációt is eredményezne. Románia fejlesztési régióit 1998-ban alakították ki a megyék állítólagos önkéntes társulása révén a NUTS-rendszer adaptálása érdekében (*Legea* 315/2004). Székelyföld számára szerencsés, hogy a tömbmagyar térség három megyében ugyan, de ugyanazon fejlesztési régióban található. Hargita megye, Maros és Kovászna megyével együtt a Közép (Centru) régió része, a regionális fejlesztési tanácsban (RFT) a megyei tanács elnöke, a megye három, különböző településkategória (municipiumok, városok, községek) egy-egy képviselője van jelen. Ezekre a személyekre hárulna az a feladat, hogy az országos, regionális és helyi fejlődési folyamatok között legalább információt közvetítsenek, jobb esetben pedig ösztönözzék a lokális közösségek bekapcsolódását a regionális folyamatokba (2004. évi 315-ös Törvény a regionális fejlesztésről Romániában). A Közép régió és a megyék elképzelései elvileg egymásra kell, hogy épüljenek a fejlesztési dokumentumokban is, ennek feltétele azonban a szintek közötti jobb kommunikáció. A RFT mellett azonban a Gyulafehérváron központtal és a megyeszékhelyeken megyei irodákkal rendelkező Regionális Fejlesztési Ügynökségnek van nagyobb szakmai szerepe.

A romániai magyarság parlamenti és jelenleg kormányzati szereppel is bíró érdekképviseleti szerve a belső reformok elébe néző Romániai Magyar Demokraták Szövetsége (RMDSZ), amely többek között a fejlesztési régiók átszabását indítványozta, a regionális politikáért felelős európai integrációs miniszter és több politikai szereplő nem kis megrökönyödésére, nyilván heves ellenzéseket váltva ki. Függetlenül attól, hogy régiók átalakításának, ezzel együtt a *Székelyföldi Fejlesztési Régió* kialakításának mekkora esélye van, a romániai magyar s főleg az erdélyi közéletet a Székelyföld autonómiájának a Székely Nemzeti Tanács kezdeményezte autonómia-státútum értelmében történő kivívása is tematizálja. A székelyföldi önkormányzatok képviselőinek pedig azzal a társadalminak minősített igénnyel is szembe kell nézniük, hogy támogatják-e ezt a törekvést, kiírják-e a helyi népszavazást a Székelyföld autonómiájának törvény általi szentesítését igényelve? Székelyföld, mint régiófogalom és cselekvési tér, tehát nem egyszerű kérdés.

A Székelyföld, mint kulturális régió identitása nem kétséges, sőt a Romániába, Erdélybe legalábbis a Magyarországról beutazó turistaforgalom tekintetében afféle márkaként, hely-termékként működik (Horváth A., 2003). Ennek természetesen a kulturális hasonlóság a kézenfekvő magyarázata, azaz pontosabban az a tény, hogy a Székelyföld, mint etnikai régió a magyar nemzet *szerves* részét képező székelyföldi magyarság élettere. A nemzet, a nemzetállam, nemzeti kisebbség az etnikai, a kulturális és a politikai földrajz (Kocsis, 2002) kiemelt fogalmai, de újabban a desztinációk kapcsán a helymarketing vizsgálati témája is (Nagy, 2005). Az etnikumok kérdése a területfejlesztésben és a turizmusfejlesztésben is érdekfeszítő problémakört képez, hiszen éppen a Székelyföld fejlesztése számára kulcskérdés, hogy a nemzetállami szintről diktált fejlesztésekbe a lokális, kisebbségi szereplők be tudnak-e, be akarnak-e kapcsolódni. A turizmusfejlesztésben pedig kiemelt fontosságú annak a regionális kultúrának a szerepe, amely egyrészt a székelyföldi és általában magyarság kulturális öröksége, másrészt a turizmuspiaci versenyben megkülönböztető tényező is lehet. A nagy kérdés az, hogy az országos és nemzetközi turizmusmarketingben, promóciós, marketing-kommunikációs tevékenységben, országimázsban megjelenik-e a kisebbségi kultúra?

A területi turizmustervezés kapcsán felmerül az a kérdés, hogy a területi szintek integrációja (Lengyel, 2002, 2004) hogyan valósul meg. Lengyel Márton a tervfajták és tartalmi követelményeik kapcsán kiemeli a kettős integráció, a hierarchia és szintek egymásra épülésének elvét. Azaz tisztázni kell a turizmus szerepét és helyét az adott térség társadalmi-gazdasági életében, környezetében, másfelől pedig az egyes turisztikai termékek spontán összekapcsolódásának vagy tudatos összekapcsolásának módjait. A tervek hierarchiája a hosszú távú tervek elsőbbségére vonatkozik. A hosszú távra szóló koncepciók átfogó célokat, főbb irányokat fogalmazznak meg, melyeket a középtávú stratégiákkal lehet

konkretizálni, sőt a koncepció és stratégia esetenként összekapcsolása esetén konkretizálódásról csak az operatív programok szintjén lehet beszélni. Ez utóbbiak megvalósulása a gyakorlatban az egyes projektek révén történik. A projektmenedzsmentnek pedig már eleve arra kell koncentrálnia, hogy a projekt által megjelenített egyéni, lokális, létesítményszintű érdekek, hogyan támasztja alá az általánosabb, a stratégiákban és operatív programokban megfogalmazott specifikus és globális célkitűzéseket, célokat. A koncepcionálásnál, stratégiai tervezésnél elvileg a fentről lefele irányuló logika, a programozásnál, végrehajtásnál letről felfele irányuló logika érvényesül.

Romániában erős kételyek lehetnek azzal kapcsolatban, hogy a jelenlegi regionális finanszírozás-leosztásban tényleg a helyben legfontosabb projektek kapnak-e majd támogatást, vagy azok, amelyek mögött jobb érveléstechnika, adott esetben lobby-erő sorakozik fel. A regionális operatív program (ROP) irányító hatósága az Európai Integrációs Minisztériumon belül került felállításra, közreműködő szervezetekként a regionális fejlesztési ügynökségek jelennek meg. A projektszelekciós eljárásban tehát regionális szinten a hat megye képviselőiből álló RFT-nek és RFÜ-nek van nagyobb szerepe. Nyilván ez a mezőny erősebb versenyt jelent, mintha csak három megyés keretben kellene dönteni a Hargita megyei, székelyföldi prioritásoknak megfelelő projektekről.

A fennebb vázolt tervezési-programozási folyamat esetén a Hargita megye turizmusfejlesztésén munkálkodó szakemberek a következőkkel szembesülnének:

- a turizmusfejlesztés szakmai megalapozására szolgáló országos szintű Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia munkanyaga csak 2006 folyamán készült el, 2006 szeptemberében még zajlik a „társadalmi egyeztetés”. A Szállítási, Építkezési és Turisztikai Minisztérium keretében működő Országos Turisztikai Hatóság honlapján (www.mturism.ro) a stratégiák menüpontnál letölthető az anyag, de határidők nincsenek megjelölve és csak annyit tudunk meg, hogy a dokumentumot szétküldték a szakmai szervezeteknek egyeztetésre.
- Románia 2004–2006-os illetve 2007–2013-as Nemzeti Fejlesztési Terve, az ennek alapján elkészült Nemzeti Stratégiai Referenciakeret, a 2007–2013-ra vonatkozó szektorális és regionális operatív programok a Közpénzügyek Minisztériuma honlapján (www.mfinante.ro) PND (NFT) menüpontnál érhetők el.
- Regionális szinten, a Közép régió regionális fejlesztési ügynökség honlapján (www.adrcentru.ro) elérhető a Közép régió Regionális Fejlesztési Terve 2004–2006-ra és 2007–2013-ra, valamint a 2004–2006-ra vonatkozó Turizmusfejlesztési Akcióterv is.
- Megyei szinten elkészült ugyan a Hargita megye középtávú fejlesztési stratégiája, de ez csak körülményesen érhető el Hargita megye Tanácsának

honlapjáról (www.cchr.ro), *régi honlap* hivatkozásnál), ami a stratégiák menüpontnál megtalálható az sem meríti ki a stratégia fogalmát.

- Kistérségi szinten már vannak körvonalazódó elképzelések, de ahogy a kistérségi társulások működése is eléggé esetleges és személyfüggő (a megyében 15 társulás létezik papíron), csak néhánynak vannak kidolgozott elképzeléseik a jövőjüket illetően (*Bíró–Kosztá–Mátéffy*, 2004).
- Egyes települések, de főleg a városok szintjén, civil és önkormányzati párbeszéd indult el, néhol tourinform iroda is működik (jól-rosszul), a települési honlapok turisztikai vonatkozású információkat is hordoznak. (lásd *Nagy*, 2005).

Összegezve a fentieket, a megyei turizmusfejlesztési stratégia elkészítése során figyelembe kell venni a magasabb területi szinten kidolgozott területfejlesztési és turizmusfejlesztési dokumentumok stratégiai irányait, a megvalósításra szánt eszközöket és eljárási előírásokat. Másfelől a megyei szintű koncepcióból levezetett települési/kistérségi keretkonceptió kidolgozásával ösztönözni lehetne a kistérségi és települési szintű elképzelések megfogalmazását. A jelenleg létező kistérségi keretekre alternatíva lehet a megye hármas tagolása, mely több-kevesbé egybecseng az egykori székek, későbbi vármegyék térbeosztásával (*Kánya*, 2003). Ez a tagolás egyébként nemcsak a természetföldrajzi tagolódás (két nagyobb hegyközi medence, egy dombsági, hegyalji terület) miatt, hanem az ehhez nagyjából igazodó közlekedési úthálózat és településrendszer miatt is indokolt. Ebben a városoknak nyilván fontosabb térszervező szerep juthat, a vidék felé való „kapu”-jelleg okán.

Hargita megyében, tehát három–négy körzet rajzolódik ki, amelyeken belül természetesen nem mellékesek a kisebb, területegységek, kisebb városok, falucsoportok jól körvonalazott identitásai. Így, a Csíkszereda szorosabb vonzáskörzetét alkotó Csík körzetben jól elkülönül Felcsík, Alcsík, Kászton, részben Közép-Csík és a Gyimesek vidéke, a Gyergyószentmiklós térségében a szűkebben értelmezett Gyergyói-medence (vagy csak egyszerűen Gyergyó), Maroshévíz (Toplica) alkörzete, Borszék–Gyergyótölgyes (bár ezt sajátosan a Gyergyói körzethez is szokták sorolni), a harmadik térség a Székelyudvarhely köré szerveződő Udvarhely a város szűkebb környékével (Hegyalja és a Nagy-Küküllő völgye), Székelykeresztúr környéke–Gagy mente, Homoród mente, Nyikó mente, valamint Sóvidék, amelyet megfelelő vonzáskörzet és identitásvizsgálat elvégzése után a Maros megyéhez tartozó Szováta körzettel, a Kis-Küküllő völgyével lehet összekapcsolni (*Vofkori*, 1998, *Horváth Gy.*, 2003). A megyei stratégiának e három–négy markánsan elkülönülő térség részstratégiáiból kell majd összeállnia.

A stratégia tervezés szükségessége és a ROP kínálta lehetőségek

A turizmus területi tervezésének tudományos igényű megalapozása a fenntartható fejlődés biztosításának záloga, a Turisztikai Világszervezet dokumentumai (Hágai Nyilatkozat 1981, Manilai Nyilatkozat 1989, az Agenda 21 az utazásról és turizmusról 1996, Irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek 1998) is szorgalmazzák a turizmus ellenőrzött keretek között való fejlesztését. Az ellenőrzéshez pedig a területi folyamatok és azok hatásainak tudományos elemzésére, értékelésére van szükség (Michalkó, 2004; Lengyel, 2004). A desztinációs térségek fejlesztése stratégiai jelleget akkor kezd ölteni, amikor az állami és önkormányzati szektor a civil és szakmai szervezetekkel partnerségben irányelveket, célkitűzéseket, prioritásokat, intézkedéseket fogalmaz meg és próbál érvényesíteni a desztinációmenedzsment komplex tevékenysége keretében.

Románia csatlakozása az Európai Unióhoz és a kohéziós politika felzárkóztatási erőfeszítései a turizmusfejlesztésben érdekelt szereplőket a stratégiai tervezés és a programozás gyakorlatának megismerésére és alkalmazására kell, hogy ösztönözzék. A támogatási programok összegei jelentős befolyást gyakorolhatnak a közgondolkodásra és közpénzek elköltésének gyakorlatára. Így, ha a magánszféra szereplői, a különböző vállalkozások nem is föltétlenül kapcsolódnak be az országos pályázatírási lázba, az önkormányzatoknak elemi érdekük minél gyorsabban fokozni a program- és projekt-készítési tevékenységüket, akár a tanácsadó, pályázatíró cégek bevonásával is.

A turizmus területi tervezése során mintegy gondolkodási keretként kínálkoznak a Nemzeti Fejlesztési Terv, a Nemzeti Stratégiai Referenciakeret, a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv és az ezekből levezetett operatív programok. Minthogy az NSRK egyféle szintézisét adja az NFT-nek, és mivel az agrárgazdaság és a vidék fejlesztése az NFT-ből az NVT-be lett átvezetve, a turizmust érintő rendelkezéseket elsősorban a regionális operatív programban és érintőlegesen a gazdasági versenyképességi OP-ban illetve az agrár- és vidékfejlesztési intézkedésekben találjuk meg.

A még egyeztetési folyamatban levő ROP rendelkezéseiben a turizmus a 4. Prioritás, azaz a *Regionális és helyi turizmus fejlesztése* három intézkedése keretében megjelölt támogatandó tevékenységek Hargita megye számára az alábbiakban körvonalazhatók.

A kulturális és történelmi örökség helyreállítása és hasznosítása

- A turisztikai potenciállal bíró regionális/helyi kulturális örökség restaurálása, védelme, indikatív projektek pl. a Középkori erődök – az építészeti örökség restaurálása típusúak, ezekben az építészeti felújítás mellett szerepel a megközelíthetőség feltételeinek a javítása és a promóciós tevékenység is. Példaként említik a Románia régi fővárosai, a történelmi tartományok kolostorai,

régészeti helyszínek rehabilitációját. A Közép régióban található történelmi városközpontok (Brassó, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Segesvár) nyilván elsőbbséget fognak élvezni bármely székelyföldi vagy Hargita megyei lokációval szemben.

- Régi városok történelmi és kulturális központjainak felújítása (hagyományos építészeti elemekkel rendelkező épületek, utcahálózat, kulturális központok, múzeumok, parkolók, utak stb.). Itt már szóba jöhetnek Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Székelykeresztúr történelmi központjai, illetve valamilyen Csíkszereda vártere is.
- Az UNESCO világörökség részeit képező objektumok turisztikai forgalomba való bevonása. A Közép régióból a szászföldi erődtemplomok sorába szerencsésen besorolták a székelyderzsi unitárius templomot is. Mindezek a kulturális turizmus fejlődését mozdíthatják elő.

A természetes turisztikai potenciál fenntartható hasznosítása

Ezen intézkedésnél jóval markánsabb lehetőségek kínálkoznak Hargita megye számára, hiszen a ROP értelmezése szerint, a természetvédelmi területekre irányuló, ellenőrzött keretek között zajló turizmus, főleg hegyvidéki területen elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Ennek feltétele a jó monitoring rendszer, amely látogatóközpontok kialakításával lehetséges. A tevékenységeket a NATURA 2000 hálózat menedzsment terveivel összhangban kell végezni. Indikatív műveletek ezen intézkedésnél a következők:

- A természeti örökség hasznosítása, megközelítési utak, turista ösvények, parkolók, védkunyhók, kerékpáros turizmus stb. A legkiemelkedőbb területek a Hagymás-hegység–Békás-szoros Nemzeti Park (a Gyilkos-tó–Békás-szoros, az Egyes-kő–Nagy-Hagymás–Fehér-mező együttesével), a Szent Anna-tó–Mohos-láp természetvédelmi terület, a Vargyas-szurdok és a Homoródszentpáli-tórendszer és a Kelemen-havasok NP (Szucsáva és Maros megyével).
- A hegyvidéki turisztikai potenciál hasznosítása a szükséges infrastruktúra megépítésével (síközpontok, megközelítési utak, felvonóberendezések, túrautak, hegyimentő központok stb.). Télisport-központok a Hargita-hegységben (Hargitafürdő, Madarasi-Hargita) és Gyergyó környékén (Gyergyószentmiklós–Pongrácz-tető–Gyilkostó tengely, Gyergyócsomafalva, Borszék, Maroshévíz, Marosfő) építhetők ki a leginkább.
- Üdülőhelyek integrált fejlesztése a hagyományos épületek felújítása, utca-rehabilitáció, turisztikai objektumokhoz vezető utak kiépítése, természetes gyógytényezőket hasznosító kezelőbázisok feljavítása stb. Itt elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchiában vagy később kiépült szénsavas ásványvi-

zes, mofettás fürdőhelyek kezelendők elsődlegesen: Borszék, Tusnádfürdő, Homoródfürdő stb.)

Tehát, mindhárom műveletnél Hargita megye komoly projektlehetőségeket kínál, és a megyei stratégiában az erőforrások állapota és a lehetőségek összekapcsolásánál (SWOT-elemzés) az egészségturizmus, az aktív turizmus (téli sportok, természetjárás stb.) és az ökoturizmus kiemelt helyen kell, hogy szerepeljen.

A szálláshelyi és rekreációs *lehetőségekkel kapcsolatos turisztikai szolgáltatások minőségének javítása* intézkedésnél a létesítmények helyreállítása, fejlesztése, kiépítése szerepel. Hargita megye szálláshelykínálata a '90-es években jelentő szerkezetváltáson esett át (Horváth A., 2003), ezzel együtt mennyiségi visszaesés, de valamelyes minőségi javulás is észlelhető. A ROP-dokumentum szerint a szálláshelyek fejlesztése a vidékfejlesztési intézkedésekkel (falusi turizmus) kiegészítőleg fog érvényesülni. Hargita megyében már az előcsatlakozási alapok (PHARE, SAPARD) keretében voltak ilyen irányú projektek s ezeket a következőkben fokozni kell. A megye turisztikai adottságai mind az üdülőhelyi (gyógyhelyek, téli sport-központok), mind a városi, mind a falusi lokációk számára szükségessé teszik a szálláshelyek minőségi fejlesztését és szabadidős-szórakoztatási, rekreációs és kulturális objektumok kiépítését. Ezek részben másodlagos vonzerőt képeznek, részben a tartózkodási idő és a költési hajlandóság növelését eredményezhetik. A termékfejlesztésben a falusi turizmust, kulturális turizmust, az aktív turizmust és az egészségturizmust szolgálhatják.

A stratégiai tervezés és a programozás szükségessége a megyei turizmusfejlesztési stratégia kialakításában mind belső, mind külső kényszer. Az előbbi a projektek és programok nagyobb hatékonyságát és fenntarthatóságát, az utóbbi pedig a finanszírozási források bővítését eredményezheti. A ROP-hoz kapcsolódó pályázatok a fejlesztéseket ellenőrizhetőbbé, átláthatóbbá teszik, a rendszerszemlélet és koherencia révén lehetőséget adnak a fenntarthatóság feltételeinek megteremtésére, a potenciális konfliktusok feltárására, minimalizálására, partnerségek, kölcsönös érdekeltségek kialakítására és szinergiahatások érvényesülésére. A módszertan megfelelő alkalmazása elősegítheti a lokalitás (mint alapvető érték) érvényesülését. Mindehhez azonban szükséges annak a látásmódnak az érvényesítése, amelyet a rendszerelmélet és a stratégiai tervezés fogalmainak integrálásából adódóan *holisztikusnak* nevezhetünk (Horváth A., 2005).

A Hargita megyei turizmusfejlesztési stratégia tartalmi követelményei

A megyei stratégia kidolgozása során olyan alapvető kérdésekre kell választ adni mint a keresleti trendek, a térség adottságai és a versenyhelyzet értelmezése. Anélkül, hogy részleteznénk e témaköröket – hisz ez egy másik tanulmány tárgyát képezheti majd – néhány alapvető problémát jeleznünk kell. E három kérdéscsoport, a stratégiai célkitűzéseket, prioritásokat, megyei szintű cselekvési tervet illetően operatív programokat alapoz meg. Utóbbiakat termékfejlesztési valamint horizontális fejlesztési akciókra bonthatjuk.

A keresleti trendek elemzésénél részben a megyében, a régióban, az országban és a Kelet-Közép-Európában regisztrált jellemzőkből kell kiindulni. A statisztikai adatforrások mellett a román Nemzeti Turisztikai Kutatási és Fejlesztési Intézet tanulmányai, de akár a Magyar Turizmus Zrt. gondozásában megjelenő *Turizmus Bulletin*ben megjelent publikációk nyújthatnak fogódzót. Korábbi ez irányú vizsgálódásaimból leszűrhetően az alábbi trendeket mindenképp értelmezni kell a megye számára:

- egészség tudatosság, környezettudatosság, aktív szabadidő-eltöltés,
- örökségi értékek felértékelődése (helyi specifikumok),
- fogyasztói tudatosság, minőségi elvárások (ár-érték), változatosság igény,
- közvetítők mellőzése, az Internet szerepe,
- rövidebb, gyakoribb szabadságolások,
- hivatásturizmus fejlődése.

A megye kínálati adottságainak feltárása az alábbiakra kell, hogy irányuljon:

- természeti és kulturális (tárgyi és szellemi értékek) örökség elemei, azok hasznosíthatósága (attrakciómenedzsment);
- a turistafogadás feltételei: környezetminőség, alpinfrastruktúra, turisztikai infra-, elsődleges és másodlagos szuprastruktúra (ld. *Michalkó*, 2004);
- a menedzsment kérdései területi és vállalkezési szinten, ideértve a marketingtevékenységet is.

A turizmus versenyhelyzetét vizsgálva, az előbbiekből kiindulva tisztázni kell:

- a verseny dimenzióit és szintjeit, termékkategóriák és térségi szintek szerint,
- a versenyképességi tényezőket (megközelíthetőség és ismertség, keresletorientáció és kínálati komplexitás, húzó termékek, ár-érték arány),
- a potenciális versenytársakat (célpiactól függően),
- a kooperatív verseny lehetőségeit – hálózatok, klaszterek építését.

A helyzetelemzés elkészülte, SWOT-elemzés összeállítása, a prioritások kidolgozása és a releváns szereplőkkel való ismételt egyeztetése után az alábbi operatív programok, fő cselekvési irányok körvonalazása sejthető. A megye adottságaiból, az erőforrásokból és az általános keresleti trendekből kiindulva termékfejlesztés terén 5 fő irány:

1. Aktív turizmus: téli sportok, természetjárás, kerékpáros, lovas, vadászturizmus stb.
2. Gyógy- és egészségturizmus: fürdőhelyek, klimatikus üdülőhelyek.
3. Falusi turizmus: vidéki élet, hagyományok stb.
4. Ökoturizmus: természeti értékek és helyi kultúra, örökség.
5. *Kulturális* turizmus: városok, falvak tárgyi és szellemi öröksége, rendezvények, gasztronómia.

Véleményem szerint el kell dönteni, hogy melyik lesz a megye húzó terméke, amelyről könnyen beazonosítható a térségi kínálat. A kisebbségi státusból, etnikai régióból adódóan és az eddigi regisztrált kereslet alapján gyaníthatóan az etnikai turizmus dominanciájáról lévén szó, a kulturális turizmusnak integratív jellege, márkaformáló szerepe kell, hogy legyen. Az egyes termékek között pedig nyilvánvalóan átfedések is tapasztalhatók az élményszerzési tér helyspecifikus adottságai és megnyilvánulásai szerint.

A termékfejlesztés külön dimenziója a szabadidős turizmus mellett a hivatás-turizmus (MICE) feltételeinek megteremtése. Nem föltétlenül arról van szó, hogy a megye versenyképes desztináció lehet a MICE nemzetközi piacán, hanem arról, hogy a szabadidős turizmust kiszolgáló szálláshelyi és vendéglátói szektor milyen pótlólagos bevételekre számíthat az üzleti vagy szakmai ügyben utazók, a regionális találkozók, vásárok, kiállítások és a különböző típusú összejövetelek idevonzásából (workshopok, szemináriumok, konferenciák). Mindez a vállalkozások részéről nyitást feltételez egyrészt a rendezvényszervezői piac szereplői, másrészt a rendezvények megrendelői (politikum, üzleti szféra, civil szektor) felé.

Amellett, hogy a termékfejlesztésnek ki kell terjednie a specifikumok, terméktípusok szerint az attrakciómenedzsment (védelem és fenntartható hasznosítás), az infra- illetve szuprastruktúra minőségi és környezetbarát jellegére, a versenyképességet és fenntarthatóságot szolgáló menedzselés (vállalati etika, üzleti és társadalmi kapcsolatok) módozataira, külön témát képeznek az ún. horizontális célok:

infrastruktúrafejlesztés, terület- és településrendezés, környezetvédelem;
humán erőforrás-fejlesztés (szakoktatás, felnőttképzés, továbbképzés, vállalkozói kultúra) és esélyegyenlőségi kérdések;
térségi és vállalati marketing.

Hangsúlyosan meg kell jeleníteni a települési, kistérségi, megyei, regionális szintek integrációját, a minőségbiztosítás, a monitoring kérdését. A marketingtevékenységnek nyilván nem csak a promócióra/kommunikációra kell összpontosítani, hanem a kutatásra, fejlesztésre, másrészt a kommunikáció során nem csupán a célpiacokra kell fókuszálni, hanem befelé is. Meg kell vizsgálni a regionális és/vagy határon átnyúló klaszterek, hálózatok kialakításának lehetőségét és el kell dönteni, *mi legyen a márka: Hargita megye vagy Székelyföld, mint kulturális régió?* Ez talán a megyei tanács és a szakmai partnerek számára a legnagyobb intellektuális kihívás és egyben felelősség is. Utóbbi esetén jelentős dilemmát fog okozni az amúgy sem megkerülhetetlen kérdés: hogyan kell kommunikálni a többségi államalkotó nemzettel, azok székelyföldi részeivel? Az már bizonyosan körvonalazható, hogy a székelyföldi magyarságnak nemcsak a regionális kereskedelemben van tranzitszerepe, hanem egyúttal két nemzet és két ország interkulturális cseréjében is közvetítő, azaz hídszerepet lehet vagy kell vállalnia.

Összegzés

A Hargita megyei önkormányzat, a román nemzetállam jogrendje alapján egy etnikai-kulturális régió, a Székelyföld egy része fölött bizonyos fokú közigazgatási autonómiával rendelkezik. A települési önkormányzatok tevékenységének támogatásában koordinatív szerepe van, így a turizmus területi tervezésében és fejlesztésében is saját stratégiával kell, hogy rendelkezzen. Az Európai Unióhoz való csatlakozás mind Románia, mind a területén létező lokális közösségek számára sajátos konjunktúrát, lehetőségeket és kihívásokat jelent. Ennek egyik dimenziója a turizmus, amely rendkívül szerteágazó viszonyrendszert képez. Így nem véletlen, hogy a felzárkóztatást szolgáló stratégiai dokumentumokban (NFT, NSRK, ROP) a területfejlesztés, a regionális egyenlőtlenségek csökkentését szolgáló intézkedéscsoport része. A megyei turizmusfejlesztési stratégia elkészítése során a területi szintek egymásra épüléséből kell kiindulni, egyrészt a lehetséges partnerségek kialakítása, másrészt a különböző területi szinteken ható folyamatok befolyásolhatósága vagy az azokhoz való alkalmazkodási kényszerek miatt. A stratégiai tervezés szükségessége a turizmusfejlesztés hatékonysága és fenntarthatósága miatt belső kényszer. Másrészt a lokális szereplők számára a programozási folyamat külső keretfeltételeként jelenik meg. A turizmusfejlesztés tudományos megalapozásához holisztikus szemlélet szükséges, amely integrálja a rendszerelmélet és a stratégiai tervezés fogalmait.

Tartalmi követelményként jelenik meg a főbb keresleti trendek tárgyalása, a megye területi adottságainak vizsgálata és a versenyhelyzet értelmezése. A helyzetelemzésen alapuló stratégiai irányvonalak operatív programokhoz, cselekvési tervekhez vezetnek, melyeket termékfejlesztési intézkedésekre és hori-

zontális intézkedésekre bonthatunk. Hargita megye turisztikai termékfejlesztésében nagy valószínűséggel az aktív, az egészség-, az öko-, a falusi és a kulturális turizmus jöhetnek szóba. Mindezekből egy húzótermék kiválasztása szükséges. Etnikai régióról lévén szó, a kulturális jellegnek fokozottan kell érvényesülnie. De ennek kapcsán a területi márkázásnál választani kell *Hargita megye és Székelyföld, mint kulturális régió* között. A megyei turizmusstratégia lehetőségét biztosít egy integrált turisztikai tudásterület (Tourism Learning Area – ld. Magyar Turisztikai Hivatal, 2006) létrehozására, de egyben feltételezi a partnerségek működtetését, nyitottságot a változásra és a proaktív magatartást a fenntartható székelyföldi fejlődés érdekében.

Irodalom

- Aubert A (2002): *A turizmus regionális folyamatai és intézményrendszere* Magyarországon. – Aubert A. (szerk.): Országos Turisztikai Konferencia előadásai. Pécs, 2002. 02. 22–23. PTE TTK, Földrajzi Intézet Turizmus Tanszék, p. 70–82.
- Bíró A. Z. – Koszta Cs. – Mátéffy M. (szerk.) (2004): *Vidékfejlesztés Hargita megyében*. Csíkszereda, Alutus Kiadó – Regionális Képzési Központ.
- Cadrul Strategic National de Referinta 2007–2013*. – Proiect. Guvernul Romaniei. Aprilie 2006. www.mfinante.ro (2006. 08. 27.)
- Horváth Alpár (2003): Turizmus. In Horváth Gy. (szerk.): *Székelyföld*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, p. 254–278.
- Horváth Alpár (2005): A holisztikus szemlélet érvényesítése a turizmus területi tervezésében. – *Évkönyv 2004–2005*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, p. 336–345.
- Horváth Gyula (szerk.) (2003): *Székelyföld*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gyula (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Kánya (2003): Történeti áttekintés. In Horváth Gy. (szerk.): *Székelyföld*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Kraftné Somogyi . (2000): A turizmus területi irányítása. *Comitatus* 15. 1–2. pp. 33–37.
- Kocsis Károly (2002): Etnikai földrajz. In Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, p. 313–335.
- Lege nr. 215. din 23 aprilie 2001 al administratiei publice locale*. – Monitorul Oficial, Partea I. nr. 204 din 23 aprilie 2001
- Lege nr. 315 din 28 iunie 2004 privind dezvoltarea regională în România*. – Monitorul Oficial, Partea I nr. 577 din 29 iunie 2004
- Lengyel Márton (2004): *A turizmus általános elmélete*. Budapest, Heller Farkas Gazdasági Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.
- Lengyel Márton (2002): A turizmus tervezésének néhány aktuális kérdése. In Aubert A. (szerk.): *Országos Turisztikai Konferencia előadásai*, Pécs, 2002. 02. 22–23. PTE TTK, Földrajzi Intézet Turizmus Tanszék, p. 6–23.

- Magyar Turisztikai Hivatal (2006): Az Európai Bizottság Turizmus Egységének „Turisztikai Tudásterületekkel” kapcsolatos koncepciója. – Turizmus Bulletin. 10. 1. pp. 50–52.
- Michalkó Gábor (2004): *A turizmuselmélet alapjai*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- Michalkó Gábor (2005): *Turizmusföldrajz és humánökológia*. Budapest–Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Nagy Benedek (2005): *A székelyföldi várospromóció internetes eszközei* – Erdélyi Társadalom. 2. 2. p. 147–159.
- Plan de actiune pentru dezvoltarea turismului in regiunea Centru pentru perioada 2004–2006. Agentia de Dezvoltarea Regionala Centru. www.adrcentru.ro (2006.08.22.)
- Planul National de Dezvoltare 2007–2013. Guvernul Romaniei. Decembrie 2005. www.mfinante.ro (2006. 06.15.)
- Puczko L. – Rátz T. (2001): *A turizmus hatásai*. Aula kiadó, Budapest (2. kiadás).
- Tasnádi József. 2002: *A turizmus rendszere*. Aula Kiadó, Budapest.
- Regional Operational Programme 2007–2013*. Government of Romania, Ministry of European Integration Regional Operational Programme Managing Authority, Bucharest, 2006 april
- Strategia Nationala pentru Dezvoltarea Turismului. *Autoritatea Nationala Pentru Turism*. www.mturism.ro (2006. 09. 05.)
- Vofkori L. (1998): *Székelyföld útikönyve I–II*. Budapest, Cartographia Bt.
- WTO (1998): *Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism*, Madrid.

Putting tourism development into context in Harghita County

Harghita County Council, on the basis of the Romanian legal system, has a certain administrative autonomy in administering the county, which is part of the ethnic and cultural region named “Szeklerland”. In supporting the local authorities, the County Council has a coordinating role and so needs to devise its own regional planning and development strategy in respect of tourism. Accession to the European Union means for Romania and for its local communities specific sets of circumstances and numerous opportunities and challenges. One dimension of this is tourism, which exhibits a very complex system of relationships. It is, therefore, no coincidence that in the documentation relating to the catching-up process, (NDP, ROP, NSRF), regional development is a part of the action plan targeting a decrease in regional disparities.

To complete the County’s tourism development strategy, we need to start from the point of constructing territorial levels – one onto another – firstly, because of potential partnerships and secondly, because of possible influence by regional processes and the need to comply with these changes. The need for strategic planning is, on the one hand, internal compulsion, deriving from the efficiency and sustainability of tourism development, and, on the other hand, an external condition for the programming process (in the view of the local actors).

To lay the foundations of scientific tourism development, the holistic view is needed; this includes the concepts of system theory and strategic planning.

In the process of elaborating the County's tourism development plan, one essential requirement is to identify the main trends of demand, to undertake research into the specific attractive forces and into interpreting the competition. The strategic lines based on a situation analysis will lead to the operational programmes and actions plans, which can be incorporated piecemeal into product development and horizontal measures. In terms of the tourism product development potential of Harghita County we can take into account activity-, health-, eco-, rural- and cultural-tourism, and from these it will be necessary to choose one leader product. Being a region with a strong ethnic identity, the cultural character must dominate. However, in this respect, in the process of destination-branding, a clear choice must be made between Harghita County and "Szeklerland" as a cultural region. The County's tourism development strategy is an opportunity for establishing an integrated tourism learning area, but in the meantime it is a channel for partnerships, an open door for change. Targeting the sustainable development of Szeklerland demands a proactive attitude as an essential precondition.

A PÉCSI AGGLOMERÁCIÓ KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉSÉNEK KÉRDÉSE

Kneip Róbert

Bevezetés

A mobilitás korunk egyik meghatározó mozgatórugója, melynek fejlődési üteme és jelentősége egyre erősödik. A városok életében, a közlekedési kereslet fenntartható és magas színvonalú kielégítése az egyik legfontosabb feladat, ami egyben a legnagyobb kihívások közé is sorolható. A városi közlekedés kínálatának a 21. században ugyanis, meg kell felelnie a gazdasági, szociális, környezeti, egészségügyi és minőségi kritériumoknak is. A közösségi közlekedés, képes teljesíteni ezt a követelményrendszert, tehát a leginkább alkalmas a városi közlekedés lebonyolítására. A város és annak agglomerációja szerves egységet alkot, melynek a közlekedési kapcsolatokban is meg kell nyilvánulnia. Jelenleg azonban Pécsen ez a kapcsolat nem megfelelő, amely egyre inkább akadályozza a fejlődést. A tanulmány egy lehetséges választ keres, erre az egyre égetőbb kérdésre.

Fogalmak

A vizsgálatot az alapvető fogalmak meghatározásával célszerű kezdeni. Az agglomeráció tehát „olyan összeépült településegységet, melyben egy központi város és az azt körülvevő térség, elővárosi gyűrű között különösen szoros kapcsolat van, a foglalkoztatottak nagy arányban ingáznak az agglomeráció központi városába (policentrikus agglomeráció esetében városaiba). Az agglomerációkat általában magas népsűrűség, gazdasági aktivitás jellemzi.” [97/2005. (XII. 25.) OGY határozat].

„A mobilitás fogalma az fejezi ki, hogy a különböző tevékenységeik között az emberek milyen gyakran kényszerülnek helyváltoztatásra (utazásra), mértéke az egy főre jutó átlagos utazások számával jellemezhető.” [Prileszky et al., é.n., 3. o.] Előbbi meghatározás kiegészíthető az egy főre jutó átlagos utazások kilométer teljesítményével.

A tömegközlekedés, közösségi közlekedés – a '90-es évektől jelent meg ez az elnevezés–, közforgalmú közlekedés tulajdonképpen ugyanazt a tartalmat

fejezik ki. A közforgalmú közlekedés tehát, olyan szolgáltatás „amely az utazási igényeket kollektív módon, a közlekedési eszköz közös használata mellett, menetrend alapján elégíti ki” (Prileszky et al., é. n. 3. o.).

A városfejlődés négy szakaszra osztható, úgymint: urbanizálódás, szuburbanizáció dezurbanizáció és a reurbanizáció. Az urbanizálódás során egyrészt, a gazdasági szerkezetben a fejlődés kevés, kiválasztott helyen sűrűsödik, jelentős ipari fejlődés mellett; másrészt, a városszerkezet szempontjából a városi zóna lakos száma megnövekszik, mellyel párhuzamosan a környék népessége csökken; harmadrészt, a közlekedési rendszerben a vasút a domináns, a központokban megnövekszik a gyalogos és lovas forgalom, városi közösségi közlekedés nincs. A szuburbanizáció során a technológiai fejlődés megnöveli a termelékenységet, ezért csökken az ipar munkaerőigénye, amit ezután a szolgáltató szektor foglalkoztat (Klaassen et al., 1981). Másrészt, a város szerkezete megváltozik, a népesség növekedése gyorsabb a város környékén, mint a városban; harmadrészt, a városi közlekedési rendszerben megjelenik a közösségi közlekedés, ami kapacitásbővülést hoz létre. A kötöttpályás közlekedés teszi lehetővé a szuburbanizációt. A dezurbanizáció során egyrészt, a gazdasági szerkezetben az ipar részaránya növekszik, miközben a hagyományos szolgáltató szektor nem fejlődik; másrészt, a város szerkezet megváltozik, a központ és a vonzott települések lakossága is csökken, előbb a központ népességének elöregedése, majd a környékre költözők számának csökkenése miatt; harmadrészt, a városi közlekedési rendszer duálissá válik. A gyorsvasúti kapcsolatok kiépülése és a motorizált egyéni közlekedés (praktikusan személygépkocsi közlekedéssel), segíti a dezurbanizációs folyamatot. A reurbanizáció során egyrészt, a gazdasági szerkezetben a hagyományos szolgáltató szektor válik a legnagyobb foglalkoztatóvá és a tudás-, és információszegegens szerepe megnövekszik; másrészt, a város szerkezetében ismét növekszik a központ népessége – ennek előfeltétele a városközpont rehabilitálása–; harmadrészt a városi közlekedésben egy többlépcsős és integrált rendszer alakul ki, közlekedési szövetség formájában, amely magas színvonalú közösségi közlekedtetést tesz lehetővé (Mándoki, 2005).

A pécsi agglomeráció lehatárolása

A legfontosabb fogalmak tisztázása után, a vizsgáldás területét kell lehatárolni. A KSH eddig két besorolást alkalmazott. Az 1996. évi lehatárolás szerint, a pécsi agglomeráció tagjai: központ – Pécs MJV; vonzott települések – külső gyűrű: Abaliget, Aranyosgadány, Áta, Bakonya, Baksa, Nerkesd, Bicsérd, Birján, Boda, Bosta, Cserdi, Csonkamindszent, Egerág, Ellend, Erzsébet, Fazekasboda, Görcsöny, Hásságy, Kacsóta, Kátoly, Kékesd, Kisherend, Kistótfalu, Kővágótóttós, Lothárd, Magyarsarlós, Máriakéménd, Mecseknádasd, Nagypall, Nagypeterd, Nagyváty, Olasz, Regenye, Szalánta, Szederkény, Szellő, Szemely,

Szentlőrinc, Szilágy, Szilvás, Szóke, Szóked, Vokány, Zengővárkony, Zók; belső gyűrű: Bogád, Cserkút, Gyód, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Kővágószőlős, Martonfa, Nagykozár, Orfű, Pellérd, Pereked, Pécsudvard, Pogány, Romonya. Az intern és extern gyűrűt ebben a konstellációban, a központtal együtt 62 település alkotta.

2003-ban a pécsi agglomeráció statisztikai lehatárolása megváltozott, melyet a KSH egyrészt, a 2001. évi népszámlálás részletes feldolgozásából következő ismeretekkel, a külső és belső gyűrűre osztással, a jelentősen megnövekedett tagszámmal; másrészt a korábbi településkör valamennyi tagjára be nem igazolódott agglomerizációval indokolt (KSH, 2003).

Az új lehatárolás tehát a következő: központ – Pécs MJV; vonzott települések – Bakonya, Bogád, Cserkút, Egerág, Gyód, Hosszúhetény, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Kővágószőlős, Kővágótöttös, Lothárd, Martonfa, Nagykozár, Orfű, Pécsudvard, Pellérd, Pogány, Romonya, Szemely. Ez az új lehatárolás tizennégy – Bogád, Cserkút, Gyód, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Kővágószőlős, Martonfa, Nagykozár, Orfű, Pécsudvard, Pellérd, Pogány, Romonya –; öt – Bakonya, Egerág, Hosszúhetény, Kővágótöttös, Lothárd, Szemely – korábban a külső gyűrűbe sorolt települést; egy – Hosszúhetény –, a megelőző időszakban a vonzott területen kívüli települést és természetesen Pécsset, mint központ tartalmazza. Véleményem szerint ezt a lehatárolást aktualizálni kellene, például következőképpen: Bogád, Cserkút, Gyód, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Kővágószőlős, Nagykozár, Orfű, Pellérd, Pécsudvard, Pogány. A továbbiakban igyekszem, előbbi elképzelést megalapozni a népesedés szempontjából. A népességgyarapodás, abszolút és relatív értelemben, az egyes esetekben eltérő mértékű, azonban egyértelműen pozitív előjelű és dinamikusnak mondható. Mindez arra utal, hogy a központi település a városfejlődési szakaszok közül a szuburbanizáció fázisában van, azaz a városkörnyék a központ rovására növekszik.

A dinamika elemzéséhez elkészítettem a relatív változásokat tartalmazó táblázatot, ahol az 1991. évtől kezdődően, az előző évhez viszonyított változást jelenítem meg százalékos formában, ami tulajdonképpen az évről évre bekövetkező relatív népesség változást mutatja be.

Az adatokból kiolvasható, hogy a vizsgált településeken, az összes település lakosság számának, átlagos változási üteme, 1990–2004-ig 2,3%, tehát a népesség növekedése egyértelmű, az országosan jellemző természetes fogyás ellenére.

A KSH 1996-os besorolásában, a külső gyűrűhöz tartozó településeket – kivéve a 2003-as besorolásnál a belső gyűrűbe átsorolt öt települést és az újonnan, szintén a belső gyűrűbe sorolt Hosszúhetényt – a dezurbanizációs fázis

1. táblázat

A pécsi agglomeráció településeinek népességváltozása, (%) 1990–2004

Település	Változás az előző évhez viszonyítva, (%) 1991–2004													Átlag
Bakonya	-1,1	2,8	2,0	-1,7	-4,0	-2,4	5,5	4,3	-0,6	13,1	-1,2	-1,7	0,0	0,7
Bogád	-0,9	2,0	-2,7	3,1	-0,5	1,1	-1,8	0,9	9,2	22,7	11,1	5,8	3,9	4,1
Cserkút	0,4	1,4	-2,1	6,5	5,8	2,9	6,3	0,0	9,7	4,8	10,0	5,1	8,0	4,5
Egerág	1,3	3,4	1,9	2,1	1,7	-1,7	2,1	-0,3	3,0	-4,4	0,8	-3,0	1,8	0,7
Gyód	4,9	0,7	1,2	5,3	2,7	4,9	3,8	4,9	6,2	8,8	3,9	2,4	0,3	3,8
Hosszúhetény	0,5	-2,0	0,9	2,3	0,0	-0,3	0,1	-0,1	-0,6	7,5	-0,1	0,2	1,0	0,7
Keszű	-0,4	-1,6	0,8	7,1	3,1	5,3	1,6	4,0	11,8	32,9	16,4	8,9	6,5	7,4
Kozármisleny	11,0	4,1	2,8	5,4	1,4	2,1	1,8	2,2	1,6	3,3	1,7	6,8	7,5	4,0
Kökény	4,2	1,9	-1,3	5,5	2,0	3,3	2,1	4,1	6,3	-6,7	2,0	1,2	-0,2	1,9
Kővágószőlős	-3,7	0,0	-2,5	4,4	1,7	0,8	1,6	1,3	2,3	-0,7	3,6	-0,9	2,3	0,8
Kővágótóttós	-1,4	1,2	-2,3	5,9	-3,3	4,6	-4,7	1,7	2,8	-11,8	-1,9	1,0	3,9	-0,5
Lothárd	-0,9	3,1	-3,4	2,6	4,7	1,6	2,4	3,9	0,0	1,5	0,4	-1,1	0,4	1,1
Martonfa	-2,4	3,0	-1,5	3,4	-6,2	1,0	4,5	-2,4	0,0	2,5	-1,4	-6,3	2,1	-0,3
Nagykozár	0,4	6,9	2,9	7,1	1,3	3,4	3,3	1,7	2,4	6,6	7,9	5,3	1,6	3,9
Orfű	7,2	3,1	0,3	8,9	0,4	-1,4	-2,3	-1,2	3,1	4,6	5,4	1,2	0,6	2,3
Pécsudvard	-0,2	6,4	2,6	3,4	0,8	-1,6	0,3	2,3	2,4	-1,2	1,7	3,0	3,6	1,8
Pellérd	0,5	0,7	0,7	1,5	0,5	0,2	0,1	0,5	2,3	8,5	3,4	1,5	4,0	1,9
Pogány	15,6	6,7	2,7	7,3	4,9	6,2	0,0	1,0	2,5	-4,5	6,4	1,2	0,4	3,9
Romonya	-0,5	3,5	5,9	10,3	1,4	2,9	1,3	0,7	5,6	-4,4	2,7	0,9	0,2	1,1
Szemely	0,3	2,4	0,6	5,8	4,5	0,3	0,8	3,5	1,2	4,0	4,1	3,3	4,3	1,8
Átlag	1,7	1,6	0,5	4,8	1,0	1,4	1,4	1,7	3,6	4,4	3,8	1,3	2,6	2,3

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1991–2004 alapján.

2. táblázat

A pécsi agglomerációt övező települések népességének változása 1990–2004

	Változás az előző évhez viszonyítva, 1991–2004, %														Átlag
Abaliget	2,7	-3,3	1,4	-0,5	1,7	0,0	1,6	0,3	0,0	0,3	1,5	0,8	-1,0	0,6	0,4
Aranyosgadány	-1,7	1,0	4,1	4,9	2,5	1,8	0,9	2,1	2,3	11,0	-5,6	0,0	2,4	0,3	1,9
Áta	-0,4	0,8	6,2	7,0	-0,7	-2,6	-0,7	-7,2	-2,4	-1,7	-3,8	-1,8	6,3	-3,4	-0,3
Baksa	1,1	1,2	-1,3	2,2	0,8	2,8	-2,7	0,4	-1,3	1,7	0,0	0,9	-0,3	4,9	0,7
Berkesd	0,2	-2,0	-2,0	2,1	2,1	0,7	0,3	2,2	-2,9	-1,1	1,1	1,2	3,7	-0,5	0,4
Bicsérd	2,9	4,2	0,6	0,6	1,9	2,0	-1,0	0,9	2,4	1,2	-0,2	0,9	1,1	1,0	1,3
Birján	2,0	6,2	1,8	3,4	0,0	5,8	0,9	0,7	2,1	1,1	1,8	1,3	-1,3	0,4	1,9
Boda	-3,1	-3,5	0,3	0,8	3,8	2,2	-1,2	-1,7	-0,2	1,2	1,5	1,4	2,4	-0,9	0,2
Bosta	3,5	0,0	0,0	5,4	-2,6	4,6	-8,2	5,5	1,3	-0,6	-1,3	-3,3	-4,1	1,4	0,1
Cserdi	-0,6	1,6	-1,6	-1,3	8,9	5,7	0,6	0,6	0,8	0,6	0,0	0,0	2,5	-0,3	1,2
Csonkamindszent	-4,6	2,1	-3,1	1,1	-6,4	2,3	-7,2	4,8	1,7	0,0	-4,5	-2,9	3,6	-0,6	-1,0
Ellend	-1,6	5,3	-2,3	-0,4	4,4	-1,1	-1,9	-1,6	0,8	0,4	-5,1	1,7	0,8	2,8	0,1
Erzsébet	-0,9	-0,3	-2,6	-1,5	2,8	1,5	-0,3	0,0	2,1	-2,0	1,2	0,6	0,6	-3,2	-0,2
Fazekasboda	-2,0	-6,2	1,8	3,0	0,4	-1,3	1,7	-1,7	1,7	-4,6	0,9	1,7	-3,0	0,9	-0,5
Görcsöny	-0,9	1,6	-0,4	2,0	-0,4	0,2	-1,1	-1,2	-1,9	-0,1	0,2	1,5	2,6	1,1	0,2
Hásságy	0,0	-3,1	-3,2	-3,3	0,6	-4,0	-1,3	1,3	0,0	-2,6	-2,0	0,7	0,3	-2,7	-1,4
Kacsóta	3,3	-4,8	-5,0	1,8	0,3	1,7	-1,7	0,7	-2,1	1,4	1,4	1,0	0,3	-0,7	-0,2
Kátoly	-0,2	-0,2	-1,9	-2,2	3,5	-3,2	1,3	-5,2	-4,2	2,5	-0,3	-2,7	-0,3	2,5	-0,8
Kékesd	-0,9	0,5	0,0	4,6	-4,4	-1,4	-0,5	2,3	-0,5	-1,4	0,9	0,9	-1,8	-3,2	-0,3
Kisherend	0,0	-2,7	4,2	-1,8	0,9	0,0	0,9	-0,9	-3,6	3,3	0,9	5,9	-0,9	-3,4	0,2
Kistótfalu	0,5	-1,1	-3,5	-0,3	1,4	-1,1	-1,1	0,3	-1,1	-0,6	0,0	0,0	-1,4	1,4	-0,5
Magyarsarlós	-3,9	1,5	2,2	5,7	11,4	2,4	0,6	-1,5	-0,6	3,9	3,2	-2,8	0,9	-0,9	1,6
Máriakéménd	-4,3	-3,2	1,9	0,2	1,3	-0,2	0,0	-0,9	1,5	0,2	0,5	0,2	-0,4	1,4	-0,1
Mecseknádasd	-1,2	-0,6	0,0	-0,4	-0,5	-1,3	-1,1	-1,4	-0,9	-0,8	-0,9	-0,5	-0,3	-1,5	-0,8

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

A 2. táblázat folytatása.

	Változás az előző évhez viszonyítva, 1991–2004, %														Átlag
Nagypall	-1,0	-0,8	-3,0	0,9	-0,2	0,2	-1,9	1,1	-0,9	0,0	2,0	-2,8	-0,2	-2,4	-0,7
Nagypeterd	-0,3	-1,4	3,5	-2,4	1,9	0,6	0,0	2,3	0,3	0,0	1,3	1,3	-0,4	-2,3	0,3
Nagyváty	2,2	-0,3	-3,0	1,7	-0,3	-0,6	1,7	-1,1	1,4	0,5	0,0	0,8	-2,2	-0,5	0,0
Olasz	-2,6	0,2	-0,6	0,8	-3,7	2,1	0,9	-1,7	-0,8	1,4	-1,4	-0,8	0,8	-1,6	-0,5
Regenye	-1,2	1,2	2,4	1,7	-3,4	7,1	0,0	3,3	-3,7	-5,0	7,0	2,7	-1,6	-2,7	0,6
Szalánta	1,0	-0,6	0,6	-0,1	-0,6	-0,5	1,5	1,5	0,7	2,3	1,7	0,8	0,7	0,0	0,6
Szederkény	2,0	-1,6	-0,9	-0,5	0,8	2,9	0,7	-0,8	-0,2	-0,6	0,5	0,3	-0,6	0,1	0,1
Szellő	-4,1	11,7	-0,5	-8,3	4,8	-2,9	-4,7	3,7	-2,4	0,6	6,1	5,7	-3,3	-0,6	0,4
Szentlőrinc	1,4	1,8	0,5	0,0	-0,3	0,6	-0,8	-0,2	-0,3	0,4	-0,1	-0,4	0,2	-1,5	0,1
Szilágy	-1,2	-3,2	-0,3	2,0	-1,0	0,6	-1,9	2,0	0,3	4,5	0,9	0,6	-1,5	-2,1	0,0
Szilvás	-1,8	3,8	-3,0	6,2	5,3	-1,1	0,6	-2,2	4,0	-6,0	-2,3	4,8	2,3	-2,8	0,5
Szőke	-0,7	-2,8	11,6	-2,6	10,0	-0,6	2,4	-8,9	0,0	3,9	2,5	3,1	3,6	-9,8	0,8
Szőkéd	-2,6	2,6	0,3	-0,5	-1,3	5,5	1,0	-1,0	0,0	-0,7	3,5	0,0	-0,2	0,5	0,5
Vokány	-1,5	0,0	0,0	1,2	-0,5	-0,7	-1,8	-0,6	-0,9	2,0	-2,7	0,7	-1,4	-0,9	-0,5
Zengővárkony	-3,0	2,2	-1,3	-1,1	-1,5	-2,7	0,9	-1,1	-0,9	-1,2	-2,4	-0,5	1,2	-1,0	-0,9
Zók	5,4	-2,0	-1,4	-2,1	3,2	3,8	0,7	-2,7	-3,1	-0,4	3,6	-0,3	1,7	0,3	0,5
Átlag	-0,5	0,1	0,1	0,7	1,2	0,8	-0,6	-0,2	-0,3	0,4	0,3	0,6	0,3	-0,7	0,2

Forrás: Saját szerkesztés, Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal <http://www.registrationshu.org/> 2006.09.30.) alapján.

vizsgálatára alkalmazom. Ezzel azt szeretném bemutatni, hogy a teljes agglomerációt övező települések népessége hogyan változott. A dinamika elemzéséhez elkészítettem a relatív változásokat tartalmazó táblázatot is, ahol az 1991. évtől kezdődően, az előző évhez viszonyított változást jelenítem meg százalékos formában, ami tulajdonképpen az évről évre bekövetkező relatív népesség változást mutatja be, ebben a módosított külső gyűrűben.

Az adatokból kiolvasható, hogy a vizsgált településeken, az összes település lakosság számának, átlagos változási üteme, 1990–2004-ig 0,2%.

3. táblázat

Pécs MJV, pécsi agglomeráció és az azt övező települések népesség alakulásának összefoglaló adatai

Település	1990/2004 (Fő)	1990/2004 (%)	Település	1990/2004 (Fő)	1990/2004 (%)
Pécs	-13 472	-7,9%	Abaliget	39	6,2%
Bakonya	31	8,5%	Aranyosgadány	84	28,3%
<u>Bogád</u>	<u>366</u>	<u>65,4%</u>	Áta	-13	-5,4%
<u>Cserkút</u>	<u>211</u>	<u>76,2%</u>	Baksa	80	10,7%
Egerág	79	8,7%	Berkesd	45	5,1%
<u>Gyód</u>	<u>245</u>	<u>62,8%</u>	Bicsérd	165	20,0%
Hosszúhetény	291	9,4%	Birján	103	29,4%
<u>Keszü</u>	<u>700</u>	<u>143,4%</u>	Boda	11	2,6%
<u>Kozármisleny</u>	<u>1 930</u>	<u>65,5%</u>	Bosta	1	0,7%
<u>Kökény</u>	<u>120</u>	<u>26,5%</u>	Cserdi	57	18,4%
<u>Kövágószőlős</u>	<u>127</u>	<u>10,3%</u>	Csonkamindszent	-27	-13,7%
Kövágóóttős	-26	-7,4%	Ellend	4	1,6%
Lothárd	35	15,2%	Erzsébet	-8	-2,3%
Martonfa	-9	-4,4%	Fazekasboda	-17	-6,9%
<u>Nagykozár</u>	<u>581</u>	<u>64,3%</u>	Görcsöny	56	3,4%
<u>Orfú</u>	<u>195</u>	<u>33,6%</u>	Hásságy	-63	-17,8%
<u>Pécsudvard</u>	<u>141</u>	<u>25,8%</u>	Kacsóta	-8	-2,6%
<u>Pellérd</u>	<u>444</u>	<u>26,9%</u>	Kátoly	-44	-10,6%
<u>Pogány</u>	<u>420</u>	<u>61,8%</u>	Kékesd	-11	-5,0%
Romonya	53	14,2%	Kisherend	5	2,3%
Szemely	94	25,6%	Kistótfalu	-24	-6,3%
∑ (kivéve Pécs)	6 028		Magyarsarlós	66	23,3%
			Máriakéménd	-12	-2,1%
			Mecseknádasd	-212	-11,0%
			Nagypall	-43	-8,9%
			Nagypeterd	27	4,2%
			Nagyváty	1	0,3%
			Olasz	-46	-7,0%
			Regenye	12	7,1%

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

A 3. táblázat folytatása.

Település	1990/2004 (Fő)	1990/2004 (%)	Település	1990/2004 (Fő)	1990/2004 (%)
			Szalánta	101	9,3%
			Szederkény	34	1,9%
			Szellő	7	4,1%
			Szentlőrinc	76	1,1%
			Szilágy	-2	-0,6%
			Szilvás	11	6,7%
			Szőke	14	9,8%
			Szőkéd	27	6,9%
			Vokány	-72	-7,0%
			Zengővárkony	-55	-11,8%
			Zók	18	6,5%
			Σ	387	

Forrás: Saját szerkesztés, KSH: Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1991 – 2004 és Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal <http://www.registrationshu.org/> (2006. 09. 30.) alapján.

A táblázatból egyértelműen látszik, hogy az agglomeráció központjának népessége csökkent, a vonzott településeggyüttes népessége, pedig emelkedett. Igaz, a központtal együtt, a teljes agglomeráció népessége, több mint 7000 fővel csökkent, ez azonban a népesség fogyás következménye.

Leszögezhető, hogy Pécs városkörnyékének lakossága dinamikusan emelkedik. Az átlagos népesség növekmény 15 év alatt, a vizsgált 20 település átlagában, az 1990-es év viszonylatában 34,5% volt. A legdinamikusabb fejlődést Keszü mutatta 143%-os értékkel, míg a ténylegesen legjelentősebb népesség többlet Kozármislenyben található 1930 fővel, 65%-os relatív fejlődés mellett. Az új KSH lehatárolásban szereplő 20 település népesség adatiból kiolvasható, hogy ez a csoport nem homogén. Az aláhúzással jelölt települések mutatják egyértelműen az agglomerálódó térségek jellemzői, a népesedési viszonyok szempontjából. Valószínűsíthető, hogy ez a 13 település tartozik funkcionálisan a pécsi agglomerációhoz.

Látható, hogy az agglomerációt övező településeknél, a népesség növekedése minimális, mindössze 387 fő. Az átlagos népesség növekmény 15 év alatt, a vizsgált 20 település átlagában, az 1990-es év viszonylatában 2,3% volt.

Ha összevetjük az agglomerációs és az azt övező települések népesség alakulásának értékeit, megállapíthatjuk, hogy a pécsi agglomeráció, a szuburbanizáció fázisában van, hiszen a teljes agglomeráció nem veszít népességéből, az azt övező területek javára.

A gazdaság szerkezetét áttekintve, előbbi megállapítás megerősítést nyer, hiszen Pécssett a kitermelő-, és alapanyagipar relatív súlya nagymértékben esett, a terciér szektor aránya jelentősen növekedett, a Pécsi Tudományegyetem, pedig

a város legnagyobb foglalkoztatója. A hagyományos szolgáltató szektor fejlődésének teljes megtorpanásáról és az ipar jelentőségének számottevő emelkedéséről, véleményem szerint nem beszélhetünk Pécsen, melyek alapján ismét a szuburbanizációra kell ismernünk. A hagyományos szolgáltatások meghatározó súlyáról még nem beszélhetünk, a tudás-, és információ szektor, pedig még gyerekcipőben jár (igaz utóbbi támogatására törekszik a város, azonban ezen a téren még rengeteg a tennivaló, például nincs jelentős műszaki képzési bázis, vagy a K+F kiadások csekély mértékűek, az Egyetem és a gazdasági élet szereplőinek együttműködése még kezdetleges).

A pécsi agglomeráció közösségi közlekedésének kialakítása

Mindezekből számos következtetés levonható és még sokféle szempont szerint elemezhető a pécsi agglomeráció fejlődése, ez azonban önálló és kiterjedt tanulmányt igényel. A továbbiakban ezért, a vonzott térség közforgalmú közlekedésének, a pécsi helyi közösségi közlekedéssel való harmonizációjánál, ténylegesen, jelentős forgalomkeltő területnek tekintem a vonzott településkört. Az agglomerációs tömegközlekedés elvi sémája fő irányvonalainak kijelöléséhez, talán megengedhető ez az egyszerűsítés.

Meg kell jegyezni, hogy az agglomerációs tömegközlekedésnél is, nagyon fontos, hogy rendszerben gondolkozzunk, mivel a helyi, környéki és helyközi közlekedés összefüggő egészet alkot. A városkörnyéki közösségi közlekedést három különböző módon lehetséges biztosítani. Az egyik megoldás a város közigazgatási határaihoz igazodik, tehát azokon kívül a városi tömegközlekedést végző vállalat, nem nyújthat szolgáltatást. Ez esetben a városkörnyéki közösségi közlekedést a helyközi közforgalmú közlekedést végző vállalat biztosítja. Ez a hagyományos rendszer azonban, a város fejlődésével és a szuburbanizáció előrehaladtával, nem képes megfelelően kielégíteni a mobilitási igényeket. Ez egyrészt abból fakad, hogy a helyközi közforgalmú közlekedést végző vállalat utasai részéről, annak hagyományos profiljától eltérő igények jelentkeznek, elsősorban az ingázás miatt, amely tanulók és az alkalmazottak részéről is megnyilvánul és a munkahelyre, illetve iskolába járáson felül, kiterjed az egészségügyi, közigazgatási, kulturális stb. területekre is. Ebből az következik, hogy jelentősen megnövekszik a kereslet, ami ráadásul nem feltétlenül a reggeli és délutáni csúcs időszakra koncentrálódik, hanem a normál-, és a kisforgalmú időszakokra – pl. munkanap késő este, szabadnap, munkaszüneti nap – is kiterjed. Ezen új igényeket, ez a hagyományos helyi – távolsági tömegközlekedési rendszer, csak egyre korlátozottabb mértékben tudja kielégíteni, amely utasvesztést, forgalom megosztási arány romlást (a motorizált egyéni közlekedés fokozódó térhódítását), a közforgalmú közlekedtető számára bevételkiesést, társadalmi szinten

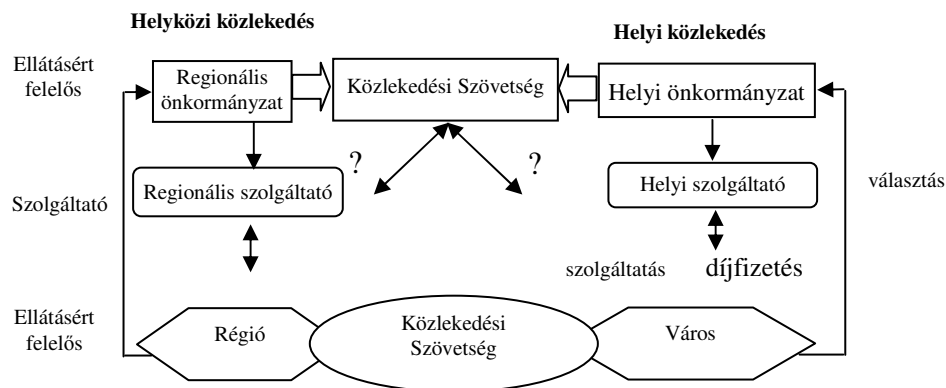
többlet költséget (egészségügyi költségek, környezetszennyezés, idővesztés növekedése) okoz.

A másik megoldás az előzőekben sorolt, negatív hatások kiküszöbölésére szolgáló közlekedési szövetség, amely során a helyi és városkörnyéki közlekedésben a helyi és a távolsági közösségi közlekedetők harmonizálják tevékenységet, a megváltozott igények minél jobb kiszolgálása érdekében.

Itt két intézkedésre van szükség: egyrészt a városi és városkörnyéki közösségi közlekedés integrálására, meg kell alakítani a közlekedési szövetségeket; másrészt létre kell hozni a közösségi közlekedési hatóságokat, melyek a jövőben a közösségi közlekedési szolgáltatásszervezés főszereplőivé válnak (Denke, 2005). A közlekedési szövetségek működését alábbi ábra szemlélteti.

1. ábra

Közösségi közlekedési szolgáltatás nyújtása szövetségi keretek között

Forrás: Dr. Monigl János: „A városi és regionális közforgalmú közlekedés egyes szervezési és finanszírozási kérdései”, *Városi közlekedés*, 2005/2.

A szemléltetett relációban megvalósulnak az egyesített viteldíjak – egységes menetjegy- és bérletárak –, az összehangolt menetrendek, megállapodás a költségek viselésében. Adott esetben a tervezési, szervezési feladatok ellátására, a hatósági döntések, szolgáltatási szerződések előkészítésére, a nyújtott szolgáltatások összehangolására, szövetségi szerződés alapján külön szervezetet hozhatnak létre (Monigl, 2005).

Ezen megoldás célja a működési, gazdaságossági hatékonyság növelése, a párhuzamos szolgáltatások nyújtásának kiküszöbölésével, az igényeknek megfelelő járatsűrűség biztosítása a városkörnyék lakossága számára, a káros környezeti hatások csökkentése, összefüggésben a már említett párhuzamos szol-

gáltatások kiküszöbölésével – a városon belül a helyi közösségi közlekedés viszonylatai egy részének útvonalát, jelenleg a helyközi szinten közlekedő járatok is lefedik (szinte kizárólag a legforgalmasabb, egyébként is terhelt útszakaszokon). A kevesebb a közlekedő jármű miatt az utazás biztonsága is növekszik.

Egy ilyen közlekedési szövetség létrehozásához, feltétlenül szükség van az érintett felek közötti kompromisszum készsége, mivel jelenleg ez a formáció önkéntes jellegű. Elképzelhető az a megoldás is, hogy a helyi szolgáltató, amennyiben önálló cég, kiterjeszthesse szolgáltatási területét a város közigazgatási határától az agglomeráció határáig, mint szervesen, közvetlenül kapcsolódó környező terület.

Az EU közlekedéspolitikáját 2010-ig vázoló ún. „Fehér könyv” szerint, az egyik legjelentősebb közszolgáltatás a helyközi (regionális), illetve helyi közösségi közlekedési szolgáltatások, ugyanis a fenntartható fejlődés – fenntartható mobilitás e szolgáltatások nélkül nem valósítható meg. (A Fehér könyv kiemelten kezeli a kötöttpályás közlekedési módokat – nagyvasút, elővárosi vasút, metró, villamos – a közforgalmú személyszállításon belül.)

A Bizottság: „A polgári hálózat – közforgalmú közlekedés lehetőségei Európában” c. dokumentuma, az ún. „Zöld könyv” (1996) tartalmazza az integrált polgári rendszer, hálózat (IPH) vízióját és az eléréséhez szükséges stratégiát, melynek kulcselemei a következők: a távolsági–regionális–helyi személyszállítási rendszerek, szolgáltatások összehangolt, multimodális, hozzáférhető hálózata; egyes közlekedési rendszerek integrálása, közlekedési mód szerint (intra-modális), illetve az egyéni és közösségi közlekedési, módok szerint (intermodális). A koncepciót egységes szemlélet jellemzi, melynek fókuszában a közösségi közlekedés új, felhasználó – központú modern szakmai, politikai értelmezése áll (Kovács, 2004).

Fenti két megoldáson kívül, létezik még egy alternatíva, amely felfogható előző kettő kombinációjaként. Ez esetben a helyi közösségi közlekedtető vállalat illetékességi területét célszerű kiterjeszteni, a közigazgatási területén túlra is – mint kizárólagos szolgáltató –, amennyiben az indokolt. A kiterjesztés a legintenzívebben agglomerálódó városkörnyéki településeken képzelhető el, amelyek általában közvetlenül határosak is a központtal. Igaz, a közforgalmú közlekedés iránti igények itt nem olyan intenzitásúak, mint a központ belvárosi területein, de vetekedhetnek annak egyes külterületein megjelenő utazási igényekkel. A megvalósítás fizikai része pedig, többnyire néhány pótlólagos megálló telepítést, néhány új jármű beszerzését, az érintett viszonylatok egy, illetve néhány kilométeres meghosszabbítását jelenti.

Véleményem szerint, az utóbb vázolt harmadik megoldás volna a legalkalmasabb pécsi agglomeráció vonzott településeinek, optimális és fenntartható közösségi közlekedésének megvalósítására. Először is le kell határolni azokat a

településeket, amelyekre a helyi közösségi közlekedést végző Pécsi Közlekedési ZRt., (PK ZRt.) szolgáltatási területét ki kellene terjeszteni, az illetékes helyközi közforgalmú közlekedést végző – autóbusz-üzemág – cég, a Pannon Volán ZRt., (PV ZRt.) „rovására”. A 3. táblázat adatai alapján, figyelembe véve, hogy Pécs MJV közigazgatási határával közvetlenül határosak, Kozármisleny, Nagykozár, Pellérd, Bogád és Cserkút települések javasolhatók. Felsoroltak mindegyike kiemelkedő népesség növekedést mutatott az elmúlt 15 év folyamán, tehát a kereslet feltehetően ezeken a vonzott településeken a legnagyobb. A jelenlegi egyes típusba tartozó rendszerben, tehát elkülönített helyi és helyközi szolgáltatás, ezeken a viszonylatokon majdnem teljes mértékű párhuzamos szolgáltatás folyik, hiszen ezen települések, Pécs város peremén helyezkednek el, pusztán néhány megálló távolságra a PK ZRt. bizonyos járatainak végállomásaitól. A PV ZRt. járatai pedig, ezeken a viszonylatokon mindössze néhány megálló távolságot közlekednek Pécs város közigazgatási területén kívül. Ezek a PK ZRt. vonalak az egyes településeknél konkrétan: Kozármisleny, 20-as; Nagykozár, 43-as; Pellérd, 26-os (betéréssel); Bogád, 43-as; Cserkút, 26-os (betéréssel). Ez természetesen, ha a két cég, elkülönített szemszögéből, kizárólag pénzügyi szempontból és rövidtávon tekintem, mindkettő számára veszteség. A PK ZRt-nek többlet költség, a PV ZRt. számára pedig, bevételkiesés. Rendszerszemléletben azonban, a PK ZRt-nek többletbevétel, a PV ZRt-nek, pedig költségmegtakarítás. Megjegyzendő, hogy környezetterhelés szempontjából is egyértelműen előnyös, mivel a párhuzamos szolgáltatás megszüntetésével, csökken a kibocsátott emisszió, így a levegő szennyezettsége is, a zaj-, és rezgésterhelés, az érintett utak terhelése – kapacitás és elhasználódás szempontjából is – és a felhasznált üzemanyag. Az utasok ugyanazzal a helyi bérlettel, vagy menetjeggyel eljuthatnak a fenti településekre is, és Pécs városában is használhatják a helyi közösségi közlekedést. A PK ZRt. többletbevételre tehet szert, amennyiben az eddig motorizált egyéni közlekedést használó ingázók köréből utasokat tud gyűjteni. Azok a személyek ugyanis, akik az ismertett bővítést megelőzően, fenti településekből, a közforgalmú közlekedéssel jutottak el a városba, feltehetően rendelkeztek helyi bérlettel is, vagy amennyiben a városon belül csupán néhány alkalommal volt szükségük nagyobb távolságra utazni, menetjegyet váltottak, vagy helyi közösségi közlekedést egyáltalán nem használtak, mivel nem volt rá szükségük. Az utasok számára is előnyös volna ez a konstrukció. Ez azt feltételezi, hogy kifejezetten a bővítés okán ne, vagy csak minimális mértékben emelkedjenek a helyi szolgáltató díjai, a menetrendeket, pedig az igényeknek megfelelően, illetve azokon felül állítsák össze. Gondolok itt a közösségi közlekedés részarányának kívánatos emelésére.

A forgalom megosztási arány kedvező befolyásolásának – közforgalmú közlekedés részesedésének növelése –, hatékonyabb eszköze a szolgáltatási színvonal – ez esetben a biztosított férőhelyek – emelése, mint a tarifák csökkentése.

A tömegközlekedés kereslet rugalmassága pedig, 0,2-0,3% körüli értékű, tehát 1%-os utasszám növekedéshez 3%-os kínálatbővítés szükséges (DHV Magyarország Kft., 2001).

A PV ZRt. számára viszont bevételkiesést jelent ez a változás, kevesebb járműre, sofőrre van szükség, viszont ez miatt a kiadások is csökkennek, amennyiben más területen szűk kapacitás merül fel, a felszabaduló erőforrások átcsoportosíthatók. Egy ilyen lehetséges terület az aprófalvakhoz indított körjáratok, ez természetesen nem feltétlenül termel annyi bevételt, az ilyen járatok üzemeltetése azonban, a társadalmi haszon szempontjából és szociális, esélyegyenlőségi szempontból is indokolt. A bevételkiesést pedig, az államnak – mint jelenlegi tulajdonos és előbbi kritériumok teljesüléséért felelős is – kell kompenzálnia, egy hatékonyan működő rendszerben, amely rögzíti a kompenzálás feltételeit, még hozzá garanciák mentén, a teljesülésért felelős személyek, szervezetek és hatáskörök pontos kijelölésével.

Az említett bővített viszonylatokon autóbusz közlekedés lenne indokolt, ez persze földgáz, etanol, vagy biodízel üzemmódot is jelenthetne – nagy távlatban hidrogénhajtást –, de megfontolandó volna a 20-as viszonylaton trolibusz üzem bevezetése is, amely egy jelentős trolibusz hálózat része lenne, a meghatározó villamos hálózat mellett.

A PV ZRt. által – ez a többi Volán társaságra is érvényes – jelenleg egységesen kezelt távolsági közlekedés helyett, szükséges a differenciálás. A városi és az agglomeráció legszorosabban kötődő településeinek közforgalmú közlekedését, tehát a PK ZRt. bonyolítaná, azonban az agglomeráció kevésbé integrálódott területeinek ellátását a régió három Volán társaságából – PV ZRt., Kapos Volán ZRt., Gemenc Volán ZRt. – kialakított Dél-dunántúli Regionális Közlekedési Társaság (DDRKT) végezné, (pl. a környéki közlekedés üzemágban), a PK ZRt-vel alkotott Pécsi Közlekedési Szövetség keretein belül.

A Szövetség létrehozásához vezető lépések alábbiakban foglalhatók össze. Első lépésben tarifaközösséget hoznak létre, ahol az egyes szolgáltatók, a települési önkormányzatok és az állam között a bevételek felosztását határozzák meg, keresztmetszeti utasszámlálások alapján, melyet az elektronikus jegyrendszerek kialakítása (pl. chip kártyák) nagymértékben megkönnyít. Ezt követi az egyes szolgáltatók menetrendjeinek összehangolása, hosszútávon, pedig a közös hálózat kialakítása. Ehhez megfelelő jogszabályi környezet és a szolgáltatók közötti együttműködés kialakítása is szükséges (Monigl, 1999).

Pécs esetében mindezek közül egyedül a jogi háttér áll rendelkezésre, mivel azt a már működő Budapesti Közlekedési Szövetség megalakításához létre kellett hozni.

Az agglomeráción kívüli, de megyén, vagy meghatározott környező kistérségeken belüli közlekedést, a DDRKT (pl. helyközi üzemágban), szintén a Szövetség keretein belül biztosítaná, oly módon, hogy Pécs város külső részein

három ponton, a PK ZRt. decentrumaihoz szállítaná az utasokat, ahol átszállhatnának a helyi viszonylatokra. A régióon belüli és azon kívüli közlekedést a DDRKT önállóan, pl. a regionális, illetve távolsági üzemágon belül biztosítaná. A régiók közötti közlekedést pedig, egy országos koordináló szerv hangolná össze.

A harmonikusan működő városi és környéki közlekedés három eleme a területi stratégia, az egyéni közlekedés korlátozása és a közösségi közlekedés fejlesztése (UITP, 2001).

Az Európai Unió Fehér könyve kimondja, hogy a közlekedéspolitika része a fenntartható fejlődés általános stratégiájának, és ki kell hogy terjedjen, a gazdaságpolitika és a közlekedés iránti keresletet befolyásoló termelési folyamatok megváltoztatására; a területfejlesztési, -tervezési politikával a mobilitási igények szükségtelen növekedésének megakadályozására; az ésszerű munkarend és tanítási idő megszervezésével az igények időbeni alakítására; a helyi szintű városi közlekedéspolitika prioritásokkal, a költségvetési és adó politikára, az externális költségek beszámítására és a versenypolitikára, illetve a piacnyitás szemlélet érvényesítésére.

Az egyéni közlekedés nem kívánatos növekedése megállításának eszközei lehetnek a személygépkocsi forgalom korlátozása, illetve kitiltása bizonyos városi utakról, úgymint pl.: a történelmi belváros, úthasználati díj bevezetése zonális jelleggel stb. Nagyon fontos, hogy ezek az intézkedések csak a reális és vonzó alternatíva nyújtása mellett vezethetők be, amit a minden elemében magas színvonalú közforgalmú városi közlekedés nyújthat, ezenfelül a város több pontján, a belváros határán, a helyi közösségi közlekedtető decentrumainál P+R parkolók létesítendőek. A városkörnyéki közlekedésben a megfelelő alternatíva felkínálása még hangsúlyosabb, mint a városon belüli területeken, ugyanis ezeken a településeken általában magas a személygépkocsival rendelkezők aránya, mivel elsősorban a jobb módú egyének lakóhelyeül szolgálnak. Igaz kezdetben a nyugodt, tiszta környezet mellett – amelyet a város jelentős részben éppen a növekvő egyéni közlekedés miatt egyre kevésbé tudott biztosítani – az olcsóbb telekárak is motivációt jelentettek, azonban ha figyelembe vesszük a jellemzően családi házas lakóövezetek épülését és a jellemzően magas személygépkocsi arányt, az átlagon felüli életszínvonalra kell következtetnünk. Ez egyúttal magasabb igény szintet jelent, mindamelllett, hogy az egyéni közlekedés magasabb komfortot és elméletben szinte korlátlan mobilitást biztosít. Természetesen egy bizonyos személygépkocsi penetráció után, a folyamatos forgalmi dugók miatt a komfort és a kényelem jelentős csorbát szenved, egyre nagyobb az idő és pénzbeli veszteség is.

Sajnálatos azonban, hogy a pécsi városi közforgalmú közlekedés részaránya egyre alacsonyabb az összes városon belüli motorizált helyzetváltoztatáson belül, a járművek műszaki színvonala lassan javul, a megbízhatóság nem meg-

felelő szinten stagnál, kisebb, de folyamatos járatritkításokra kerül sor, az átszállásoknál és az egyes járatoknál is sok esetben hiányzik a koordináció, 17 év alatt 2 utasforgalom számlálás történt – legutóbbi 1996-ban. Mindez egy olyan stratégiára utal, amely passzívan követi a kedvezőtlen folyamatokat, így maga is hozzájárul azok folytatódásához. A minőségi változáshoz, többségi arányban, be kellene vezetni az elektromos üzemet – városi vasút, vagy villamos és trolibusz –, az új beszerzéseknél alacsonypadlós járműveket kellene választani, jelentősen javítani kellene az utastájékoztatás, a marketing tevékenység és a kommunikáció színvonalán. Az ágazatot sokkal nagyobb és biztosabb anyagi forrásokhoz kellene juttatni, szervezeti változásokra és sokkal inkább utas barát szemléletre volna szükség.

Összességében tehát magas színvonalat kell biztosítani, melynek aspektusai a következők: topográfiai, műszaki, városépítési, társadalmi, gazdasági, politikai (Mándoki, 1998). Pécs esetében a mozgalmas domborzat külön nehézséget jelent, igaz az általam javasolt, a helyi közlekedési rendszerbe integrálandó települési kör a várostól déli irányban terül el, amely túlnyomó részben sík terepet jelent. Műszaki téren sok a hiányosság és a fejlesztésre váró elem. A városépítésben nem érzékelhető a közösségi közlekedés preferálása, itt elsősorban a kötöttpályás közlekedési eszközök nyomvonalának kialakítására gondolok, igaz Kertvárosban, a Mártírok útján és a Szigeti úton a helyzet jónak tekinthető. A helyi lakosság irányában a közforgalmú közlekedést, mint a környezettudatos életmód egyik fontos eleme, messze nem megfelelő mértékben és színvonalon kommunikálják az érintettek (Pécs MJV Önkormányzata, PK ZRt.).

Gazdasági oldalról az ágazat nem preferált és összefüggésben a politikai hozzáállással, nem kap megfelelő támogatást, amelynek következményeként nem elvárható követelményeknek is meg kellene felelnie.

Itt elsősorban a nyereséges működésre gondolok, amellyel kapcsolatban a közlekedési szakemberek egységesen úgy vélik, hogy nem tehető nyereségessé (Tímár, 2002).

Ebből adódik, hogy a társadalom által elvárt célok, úgymint: gazdasági hatások; város és térségére vonatkozó hosszú távú hatás; a környezetre gyakorolt hatás; a kiszolgálás színvonala és szociálpolitikai célok, nem teljesülnek megfelelő szinten (Tánczosné–Bokor, 2003).

Az utasok igényei sem elégülnek ki megfelelő színvonalon, melyek alábbiak: nagy térbeli, időbeli lefedettség; kevés átszállás, rövid gyaloglási távolság; gyors célba érés; járművek, megállóhelyek komfortossága; egyértelmű, és megfelelő utasinformációs rendszer; egységes, könnyen értelmezhető tarifarendszer, megfizethető árakkal és zavarmentesség (Schnabel–Lohse, 1997).

A szolgáltatást végző, pedig nem tudja magas színvonalon ellátni feladatait, úgymint: műszaki megbízhatóság; rövid fordulók; biztonság; alacsony fenntartási és üzemeltetési költségek; rugalmas üzemvitel; átszállások térbeli-időbeli

megtervezése; utastájékoztatói rendszer kialakítása, hatékony üzemeltetése; modern, attraktív munkahelyek biztosítása; magas költségfedezeti fok biztosítása (Tánczosné, 2000). Meg kell jegyezni, hogy a PK ZRt. az utastájékoztatóban bevezetett GPS alapú rendszert alkalmaz, amely a járműveken hangos bemondatást és egy részüknél utastéren belüli kijelzőket is magában foglal, a rendszer azonban még nem tökéletes, a hatékonyságát viszont jelentősen növelhetné, ha a rendszer nem kis költségei szélesebb körben oszlanának meg, például egy regionális közlekedési szövetség keretei között.

Összefoglalás

A közforgalmú közlekedés a fenntartható közlekedési rendszer kulcsszereplője. A városokban, a nagy népsűrűség és magasfokú beépítettség miatt szerepe különösen fontos, nem megfelelő működése legelőször okoz komoly problémákat. A közösségi közlekedés egy összefüggő egésznek alkot. Az integráció és a rendszerszemlélet hiánya elégtelen működéshez, a kitűzött célok sérüléséhez, az előnyök csökkenéséhez és a hátrányok növekedéséhez vezet.

A pécsi agglomeráción belül a központhoz fűződő kapcsolat szorossága az agglomeráción belül differenciált, ennek lehetséges okai a központtól való távolság, az eltérő népességfejlődési dinamika, a különböző mértékű gazdasági-kulturális-szolgáltatási kötődés.

Pécs MJV városkörnyéki közlekedése jelenleg nem megfelelő, a megoldást a helyi közösségi közlekedtető cég illetékességi területének kibővítése, a Pécsi Közlekedési Szövetség létrehozása, a regionális közlekedési társaságok megalakítása és azok országos szintű koordinációjának kialakítása jelentheti.

Fenti rendszer felállításához, jelentős anyagi erőforrások, közlekedési vizsgálatok, új szervezeti megoldások és szemléletmód, illetve politikai és társadalmi akarat szükséges. Megjegyzendő, hogy a legsürgetőbb feladat, nevezetesen az agglomerációhoz legszorosabban kapcsolódó öt település bekapcsolása a helyi hálózatba, nem jelentene nagy anyagi áldozatot és szervezési feladatot, igaz a jogi szabályozást meg kellene változtatni, amely elvi jelentőségénél fogva nem egyszerű feladat.

A városkörnyéki közlekedés fenntartható biztosításához fenti lépések mindegyike szükséges, hogy a város és környéke életminősége érezhetően javuljon, ezért természetesen, a mielőbbi megvalósítás közös érdek.

Irodalom

- Denke Zsolt (2005): Konferencia a fenntartható városi közlekedésről – összefoglalás. – *Városi Közlekedés*, 2.
- DHV Magyarország Kft. (2001): Győr közösségi közlekedésének fejlesztése. Az országos területfejlesztési koncepcióról szóló 97/2005. (XII. 25.) országgyűlési határozat.
- Az Európai Közösségek Bizottsága (2001): Fehér Könyv Európai közlekedéspolitika 2010-ig: itt az idő dönteni COM (2001) 370.
- Klaassen L. H. et al. (1982): *Urban Europe: A study of growth and decline*. Vol. 1. Oxford: Pergamon Press, 162 o.
- Kovács Zoltán (2004): Nemzeti piacról a nemzetközi piacra – a helyi közforgalmú személyszállítás fő feladatai az EU-csatlakozás után. – *Városi közlekedés*, 3.
- KSH (2003): Pécsi agglomeráció. KSH, Pécs.
- Mándoki Péter (1998): A „párhuzamos” elemek Budapest elővárosi közlekedésében. A Budapesti Közlekedési Szövetség hatásának elemzése, javaslat az egységes hálózat hatékonyságának növelésére. Diplomaterv, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Posztgraduális Kar.
- Mándoki Péter (2005): Személyközlekedési rendszerek értékelési lehetőségei a városi és térségi közlekedésben. PhD-disszertáció. Budapest.
- Monigl János: A Budapesti Közlekedési Szövetség létrehozásának feltételei. Magyarország az Ezredfordulón c. MTA-sorozat, A közlekedés és technikai infrastruktúrája c. kötetében 1999.
- Monigl János (2005): A városi és regionális közforgalmú közlekedés egyes szervezési és finanszírozási kérdései. – *Városi Közlekedés*, 2.
- Prileszky et al.: Közforgalmú közlekedés I. http://rs1.szif.hu/~farkasi/Kozforgalmu_kozlekedes_I.doc (2006.09.28.)
- Schnabel Werner – Lohse Dieter (1997): *Grundlagen der Straßenverkehrstechnik und der Verkehrsplanung*, Verlag für Bauwesen Berlin.
- Tánczos Lászlóné (2000): Időszerű technológiafejlesztés a közlekedésben az EU-tagállamokban. Műhelytanulmányok – Közlekedés, Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián „Közlekedéspolitika, vasútfejlesztés, informatika” kötetben; 9–37. o.
- Tánczos Lászlóné – Bokor Zoltán (2003): A közlekedés társadalmi költségei és azok általános és közlekedési módtól függő hazai sajátosságai. – *Közlekedéstudományi Szemle*, 8.
- Tímár András (2002): *Közlekedési létesítmények gazdaságtana*. Műegyetemi Kiadó.
- UITP: Mobil in Stadt und Umland (Probleme, Lösungen, Gute Beispiele) [http://www.railwaymobility.org/docs/uitpbettermobility_de.pdf#search=%22Mobil%20in%20Stadt%20und%20Umland%20\(Probleme%2C%20L%C3%B6sungen%2C%20Gute%20Beispiele\)%22](http://www.railwaymobility.org/docs/uitpbettermobility_de.pdf#search=%22Mobil%20in%20Stadt%20und%20Umland%20(Probleme%2C%20L%C3%B6sungen%2C%20Gute%20Beispiele)%22) (2006.09.28.)

The issue of public transport in the Pécs agglomeration

Sustainable development is one of today's key issues for the world. This expression has economic, environmental and social aspects and covers all fields of life. One important part of this main intellectual stream is the question of the movement of people and of goods, and in this present study I focus on this problem in the city of Pécs and its suburbs. I assembled the main relevant definitions to be able to determine the city's suburbs and its most integrated parts in respect of public transport, following which I listed and interpreted the different solutions for public transport in the suburbs. From this I offered a new concept of the question which could, perhaps, be described as a combination of the conventional approach to the problem and an integrated transport approach. I moved on to the field of long-distance public transport by looking at modifications to the current standard concept of treating distance in point-to-point public transport by increased segmentation. Finally I surveyed the quality elements in urban/suburban public transport from the points of view of society, of passengers and of the service-provider – both in general and in relation to the Pécs urban and suburban public transport system. This survey revealed some problematic areas within the present system which hinder progress in satisfying the needs of passengers and in increasing the share of public transport in passenger transport as a whole.

It is clear that public transport in the suburbs of Pécs is far below the optimal. The organisational structure of the service-providers does not permit the necessary changes to be made, to shape the new forms of cooperation between local and point-to point public transport companies. These companies have suffered from a serious lack of subsidies for more than two decades, and this has brought about their very weak financial condition, a run-down vehicle fleet and the unsatisfactory state of service and passenger traffic buildings and equipment.

To avoid further deterioration in the public transport system in the suburban area of Pécs, rapid and effective action is needed. The main keys to success are: effective cooperation, serious market-surveys, limiting the use of private vehicles - together with increasing the level of public transport. Only through such a combination of actions can any serious improvement be expected.

A HALLGATÓI ÉLETÍVSZAKASZOK, A JELENTKEZÉSEK ÉS A MUNKAERŐPIAC KAPCSOLATA A HAZAI FELSŐOKTATÁSBAN

Kuráth Gabriella

Felsőoktatásunk folyamatosan változó piaci igényeknek kell, hogy megfeleljen, a demográfiai hullám, a túlkínálat negatív hatásai során elkerülhetlenné válik, hogy az intézmények versengjenek a diákokért (kiemelve a tehetséges, tanulni vágyó fiatalokat), az oktatókért és a forrásokért. Ezzel összhangban a felsőoktatási piac keresletének és kínálatának egyensúlya egyre fontosabb kérdés. Bizonyossá vált, hogy a felsőfokú végzettségűek kibocsátásának növekedése nem kívánatos, és a képzési struktúra sem felel meg a munkaerőpiac igényeinek. Véleményünk szerint a hallgatói életpályát tehát teljes egészésként kell kezelnünk, mert a „tanuló társadalom” modellje szerint a hallgatók többször is résztvevői lesznek a felsőoktatásnak, hogy a munkaerőpiacon támasztott elvárásoknak minél jobban meg tudjanak felelni. Tanulmányunkban az input és output oldal néhány, általunk kiemelt területével foglalkozunk részletesen, ezért a potenciális hallgatók és a végzett hallgatói szakaszok főbb jellemzőit foglaljuk össze. Gondolatmenetünk szerint a beiskolázási munka része kell, hogy legyen a teljes hallgatói életút vizsgálata, a jelentkezésektől a munkaerőpiacon elfogadott képzettségek kialakításáig.

Az elmúlt évtizedben a hazai felsőoktatás igen jelentős expanzió ment keresztül. A szakértők egyet értenek azzal, hogy az elmúlt évtizedben történt fejlesztés szinte példa nélküli, mégis bármerre nézünk számos problémával kerülünk szembe.

A 70-es években a fejlett európai országok 20–24 éves korosztályának 15–20%-a vett részt a felsőoktatásban, ez 35–50%-ra emelkedett az ezredfordulót megelőzően. Ezzel összhangban a diplomás munkanélküliség aránya is rohamosan emelkedett, a 25 évesnél idősebbek körében a harmadik szintű végzettséggel rendelkezők aránya a fejlett országok zömében 25% körüli a 90-es években (Polónyi, 2002). A nyugati országok hasonló folyamatait lemaradással követve ugyan, de a magyar felsőoktatás hallgatóinak száma is jelentősen megnőtt, megnégyszereződött az elmúlt 15 évben. Ennek részben oka, részben pedig következménye, hogy a felsőoktatás szerepe jelentősen megváltozott, a globális felsőoktatási piac részévé vált. A következő évek legnagyobb kihívása a Bologna-

folyamatban való aktív részvételünk, mely új lendületet adott a fejlesztésnek, jelentősen átalakítva a munkaerőpiaccal kapcsolatos intézményi hozzáállást is. A kihívás kettős: a globalizáció hatásai, a nemzetközi munkaerőpiac változásai mellett a regionalitás kérdése is előtérbe kerül, hiszen a hazai intézmények egyre fontosabbá váló feladata a követés, a régió munkaerőpiacának munkaerővel történő ellátása.

Hallgatói életív

Az életívmarketing az életút mentén rendezzi csoportba a fogyasztókat. Komplex vizsgálati területről van szó, az életfázisról, mely az egyes csoportok lehatárolásánál az alábbi jellemzőket veszi figyelembe: életkor, felelősségvállalás másokért, háztartás jellege, jövedelem forrásai. Az életív szakaszokat befolyásoló tényezők meghatározását követően a következő szakaszokat különítjük el: gyerekek, fiatalok, életkezdők, családosok, gyerekesek, életet újrafogalmazók, szeniorok (Törőcsik, 2003).

A „tanuló társadalom” modellje szerint a hallgatók többször is résztvevői lesznek a felsőoktatásnak, hogy a munkaerőpiacon támasztott elvárásoknak minél jobban meg tudjanak felelni. Ezért a hallgatói életpályát teljes egészésként kell kezelnünk, így az életívmarketing mintájára a felsőoktatásban is definiálhatjuk a hallgatóéletritvet.

Az életív szegmentáció alapja alapvetően a hallgatói státus, mely jól elkülöníthető három szakaszra osztható, nevezetesen a potenciális hallgatókra, a hallgatói csoportra, valamint a végzett hallgatókra. A hallgatói kör további három területre bontható az első éves hallgatók, a hallgatók, valamint a végzős hallgatók körére. Az életív szakaszok egymásra épülnek, szorosan összefüggnek.

Az életívmarketinggel szorosan kapcsolatba hozhatjuk a generációs marketing kérdését. A generációs marketing koncepciójának alapja, hogy minden generációnak van egy élménykészlete, amely a későbbi döntésekben értékorientációként jelenik meg. Ezek az alapélmények végigkísérik az embereket életük folyamán, így a generációk folyamatosan változnak, de az alapbeállítódásuk nem, s ez meghatározza a cselekedeteiket is (Smith–Clurman, 2003).

A felsőoktatásban jól elkülöníthető csoportokat fedezhetünk fel, mely tovább árnyalja a hallgatói életívvel kapcsolatos kérdéseket, az egyes csoportokkal való foglalkozást.

Tanulmányunkban az input és output oldallal foglalkozunk részletesen, ezért ezen szakaszok főbb jellemzőit foglaljuk össze az alábbiakban:

Potenciális hallgatók: Azon csoportok, személyek tartoznak ide, akik felsőoktatási intézménybe szándékoznak jelentkezni.

Végzett hallgatók, mint újabb potenciális hallgatók, támogatók: A felsőoktatásból kikerültek, ők munkavállalókká, tanácsadókká, segítők-ké, támogatókká, potenciális hallgatókká válhatnak/válhatnak.

Az input és output oldal bemutatásával kívánjuk szemléltetni az összefüggéseket, ezen belül a teljesség igénye nélkül csak néhány, általunk kiemelt területtel foglalkozunk részletesen.

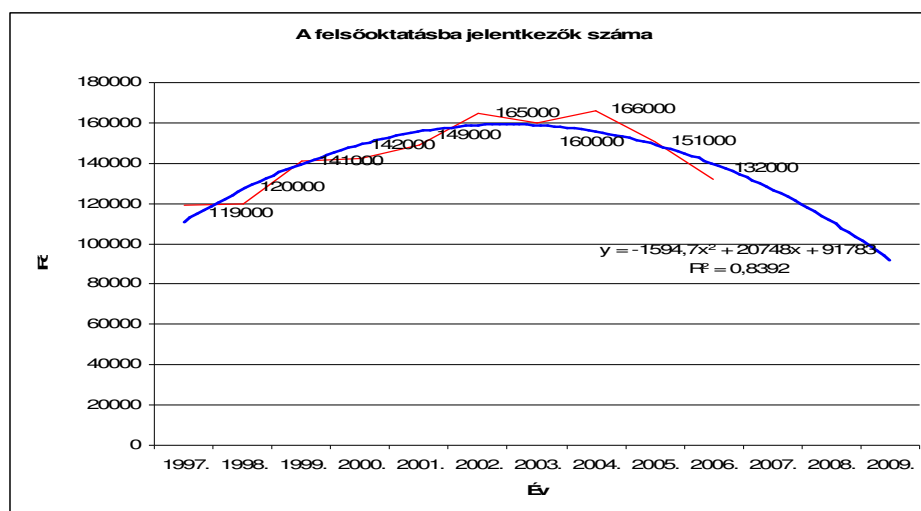
Potenciális hallgatók – az input oldal

A 20–24 éves népességhez viszonyított hallgatólétszámot és az oklevelet szerzettek számát tekintve hazánk elérte, megközelítette az európai OECD-országok átlagos szintjét. A hallgatólétszám további növelése a demográfiai csökkenést, a minőségi követelményeket, a munkaerő-piaci igényeket és a finanszírozási lehetőségeket figyelembe véve nem látszik célszerűnek (Ladányi, 2002). Ezzel összefüggésben megállapíthatjuk, hogy a negatív demográfiai hullám már elérte a felsőoktatást, kapacitásfelesleg problémákat eredményezve.

A terjedelmi korlátok miatt a jelentkezések elemzése során az alapadatokra koncentrálunk, melyeket az Országos Felsőoktatási Információs Központ 2006-ban publikált (ezek az adatok a hivatalos felvételi eljárásban történő jelentkezéseket tartalmazzák, így pl. a szakirányú továbbképzések és PhD-jelentkezések adatait sem).

1. ábra

A felsőoktatásba jelentkezők számának alakulása (fő)

Forrás: Országos Felsőoktatási Információs Központ honlap, www.felvi.hu – 2006.05.03. alapján a szerző.

A jelentkezési létszám növekedése megállt, sőt az elmúlt években jelentős csökkenés következett be, mely a demográfiai változások hatására várható volt. A csökkenést elsősorban a fiatal korosztály létszámának visszaesése indokolja, valamint a levelező képzésekre történő csökkenő jelentkezések. Szakértői elemzések és előrejelzésünk alapján még 2010 előtt 100 000 fő alá csökkenhet a jelentkezők száma, mely véleményünk szerint gyökeres átalakulást eredményezhet a jelentkezőkkel kapcsolatos beiskolázási munka során.

1. táblázat

A jelentkezők megoszlása tagozatonként, finanszírozási és képzési formánként

A jelentkezők száma tagozatonként						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nappali	86 027	91 022	89 294	98 780	94 663	87 983
Esti	4 600	4 768	5 367	5 299	3 423	3 236
Levelező	46 467	56 544	54 787	56 346	47 817	38 795
Távoktatás	11 785	11 879	10 416	6 657	3 924	2 376
Összesen	148 879	164 213	159 864	166 909	148 306	132 390
A jelentkezők száma finanszírozás szerint						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Államilag finanszírozott	103 296	110 876	101 286	113 714	111 896	101 784
Költségtérítéses	45 583	53 337	58 578	53 368	37 931	30 606
Összesen	148 879	164 213	159 864	166 909	148 306	132 390
A jelentkezők száma képzési formák szerint						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Felsőfokú szakképzés	2 029	2 741	2 969	3 980	4 637	5 336
Alapképzés	128 545	139 686	133 046	139 358	124 585	110 961
Kiegészítő alapképzés	5 741	7 219	8 351	8 550	7 410	7 375
Diplomás képzés	12 564	14 567	15 498	15 194	13 195	8 718
Összesen	148 879	164 213	159 864	166 909	148 306	132 390

Forrás: Országos Felsőoktatási Információs Központ honlap www.felvi.hu, 2006. 09. 04.

Árnyaltabb képet kapunk, ha a különböző szempontok alapján elemezzük a jelentkezők számát. A legnépszerűbb tagozati forma, a nappali képzés, a jelentkezők több mint 66%-a választotta, amely érték 4%-kal magasabb a tavalyinál. Emellett magas, de folyamatosan csökkenő a levelező képzés iránti érdeklődés, az esti és távoktatási formák népszerűsége továbbra is alacsony.

A finanszírozást elemezve megállapíthatjuk, hogy a jelentkezők több mint háromnegyede állami finanszírozású képzésre jelentkezett. Természetesen azon képzési formánál, ahol lehetőség van erre, azt tapasztaljuk, hogy első helyen szinte mindenki az állami finanszírozást választja.

A képzési formák esetében a jelentkezők több mint 80%-a alapképzésre jelentkezik, tulajdonképpen a 2006. évi 16 000 fős jelentkezőcsökkenés is az alapképzésekre, valamint a diplomás képzésekre korlátozódott. Abszolút értékben emelkedett a felsőfokú szakképzésekre jelentkezők száma, a kiegészítő alapképzések iránti igény változatlan.

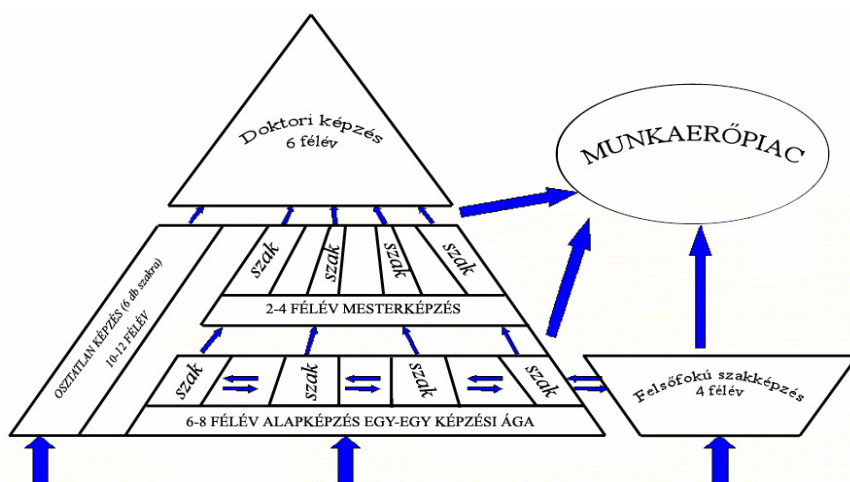
A jelentkezések csökkenése mellett az új képzési rendszerre történő átállás is jelentős változásokat eredményezett a beiskolázás területén.

„A felsőoktatási piac alapvetően kínálati típusúvá vált, az elmúlt évtizedben a képzési formák és ajánlatok parttalan bősége alakult ki. A képzési termékek kidolgozatlansága, szakmai tartalmainak színvonalatlansága és kapcsolódásuk bizonytalansága a felhasználói igényekhez természetesen gyakran tapasztalt jelenség, amivel szemben nem artikulálódott kellően nagy számban és erővel fogyasztói elégedetlenség. Ennek oka az „eredeti diplomafelhalmozás korszakának értékrendje: a felsőfokú végzettség ténye nagyobb erejű, mint tartalma. A felsőoktatási nyilvánosság jószereivel egyetlen hatásos tematizálása az utóbbi időben azonban éppen a diplomák értéke, értelme feletti aggodalom volt. Ez és a szükségképpen normalizálódás regulálni fogja a kínálati piacot is” (Fábri, 2005a, 12–13).

Ezen a ponton érte a hazai felsőoktatást az új képzési rendszer bevezetése, aminek felépítését az alábbi ábra szemlélteti.

2. ábra

A felsőoktatás új képzési szerkezete 2006-tól

Forrás: Oktatási Minisztérium – www.om.hu – 2005. 12.10.

A képzési szerkezet, a módszerek átalakulása során fontossá váltak a piaci szempontok. A Bologna-folyamatból adódóan egyszerűsödik a felsőoktatás bemeneti struktúrája, ezzel párhuzamosan nő a kimenetek száma. Az új rendszer bevezetésével az alapszakok száma a korábbi több mint 400 szak helyett 2006-tól 106-ra redukálódott. Lényegében megszűntek a hagyományos főiskolai és egyetemi szakok. A felsőfokú képzés alapvetően tehát négy szintből áll. A felsőfokú szakképzésre a középfokú tanulmányokat követően lehet belépni.

A Bachelor-szintet, a felsőfokú alapképzést, mely időtartama 6–8 félév, a középfokú tanulmányokat vagy a felsőfokú szakképzést követően lehet elkezdeni. A képzésnek több célja van, a munkaerőpiacon hasznosítható szakmai ismeretek átadása, az adott szakterületen a tanulmányok folytatásához elméleti megalapozás nyújtása és az európai polgári léthez szükséges ismeretek átadása.

Az alapl diploma megszerzését követően többféle mesterfokozatot szerezhető, az alapképzéshez képest többféle szak indul. A Master-szint 2–4 féléves (kivéve a tanárképzést), melynek két kimenete van, egyrészt az alapképzéshez hasonlóan a munkaerőpiacon, másrészt a doktori képzésben való részvételi lehetőség. MSc-képzést azonban a jövőben már nemcsak egyetemeken indíthatnak. Az egyetemeken és főiskolák közötti különbség a doktori képzés területén jelentkezik.

Néhány szakterületen osztatlan képzés marad: orvosi, állatorvosi, fogorvosi, gyógyszerész, jogász, építész. A művészeti képzések területén pedig egy évvel később indul az osztatlan képzés bevezetése.

Meg kell említenünk a szakirányú továbbképzéseket, melyek a diploma megszerzését követően, a munkapiacra jól hasznosíthatók, az adott szakterülethez kapcsolódó értékes ismeretek nyújtanak. A PhD-képzés pedig a legmagasabb szintű szervezett képzés, célja a tudósképzés és a kutatói utánpótlás.

A képzéssel összhangban a felvételi rendszer is átalakult, 2005-ben bevezették a közoktatási intézményektől független egységes érettségi vizsgát, ezáltal a különböző középiskolákból érkezők teljesítménye összehasonlíthatóvá válik, egységes eljárás keretében kerül sor a szakcsoportha történő felvétellel. 2006-tól változik a többletpontok rendszere, a tanulmányi versenyen elért eredmények beszámítása, a minimum ponthatár. 2008-tól pedig várhatóan a jelenlegi 120+24 pontos rendszert 500 pontos váltja fel, az egyeztetések 2006. őszén folynak. Ezek a változások megnehezítik a beiskolázási/ jelentkezési stratégiák kidolgozását mind az intézmények, mind a leendő jelentkezők számára.

Végzett hallgatók – az output oldal

A felsőoktatás outputját vizsgálva kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatási diploma egyre inkább előfeltétele, nem pedig jelentős versenyelőnyt nyújtó tényezője lesz az elhelyezkedésnek, előrejutásnak (Fábri, 2003). Vajon melyek azok az új gazdasági tendenciák és képzési elvárások, amelyek a

fenti idézetből adódóan a hazai intézményeket is fenyegetik, hiszen a munkaerőpiac úgy alakult át, hogy a hazai intézmények egy része szinte észre sem vette.

A képzési volumen néhány magyar szakember szerint meghaladja azt a szintet, amit az ország gazdasági fejlettsége racionálissá tesz, és ez már rövid távon is a diplomás túlképzés és a növekvő diplomás munkanélküliséggel fenyeget (Polónyi, 2004). Ezeket a gondolatokat tükrözik az alábbi táblázatban feltüntetett adatok is.

2. táblázat

A munkanélküliek száma legmagasabb iskolai végzettség szerint (E fő)

Legmagasabb iskolai végzettség	2000	2002	2003	2004
8 általánosnál kevesebb	6,6	7,2	7,6	6,0
Általános iskola 8 osztálya	79,2	76,9	74,2	72,7
Szaktanulmányok és szakiskola	102,3	86,0	91,9	90,1
Középiskola	65,1	55,5	57,7	65,1
Főiskola ^{a)}	7,1	8,4	9,6	12,9
Egyetem ^{b)}	3,4	4,8	3,5	6,1
<i>Összesen</i>	<i>263,7</i>	<i>238,8</i>	<i>244,5</i>	<i>252,9</i>

a) Főiskola akkreditált felsőfokú végzettséggel együtt.

b) Egyetem doktori (PhD-, DLA-) végzettséggel együtt.

Forrás: Munkaerő-felmérés.

Forrás: Statisztikai évkönyv 2004

Meg kell azonban említenünk, hogy a diplomás munkanélküliség más európai, köztük fejlett, s arányait tekintve több hallgatót beiskolázó országokban súlyosabb probléma, mint hazánkban. A szakirodalom a felsőfokú képzést egyre inkább szakképzésnek tekinti, mert az egyén közvetlen munkaerő-piaci eredményeket vár a tanulástól (Györgyi, 2004). Emellett azonban nem feledkezhetünk el arról, hogy összességében egyre több diplomás nem tud elhelyezkedni a munkaerőpiacon, így a társadalom költségén tanított egyéni tudás nem tud hasznosulni a nemzetgazdaságban, valamint további problémát okoz, hogy a diplomások nagy százaléka kezdetben végzettségénél alacsonyabb színvonalú munkát talál, így a diplomás munkanélküliség rejtve marad (Turzó–Farkasné–Lóránd, 2005).

Másrészt az európai országok túlnyomó többségének statisztikai adatai és tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a felsőfokú képzetséggű munkanélküliek aránya lényegesen alacsonyabb a középfokú végzettségűekénél (Ladányi, 2002). Az iskolázás beruházásként is felfogható, így az egyén egyrészt magasabb keresetre számít, másrészt munkavállalási hajlandósága is magasabb. A munkavállalók szívesebben vesznek fel fiatal diplomásokat, akiknek ismereteit korszerűbbnek

ítélik, valamint termelékenyebbnek, terhelhetőbbnek tekintenek. Ebben az értelemben áll fenn, hogy a felsőoktatási kibocsátás növekedését meghaladta a vállalatok fiatal felsőfokú diplomával rendelkező munkavállalók iránti keresletének növekedése, ami munkanélküli arányuk csökkenésével járt, valamint relatív béremelkedéssel (Galasi, 2002).

Összességében Magyarországon tehát a felsőfokon képzettek a kilencvenes évek eleje óta folyamatosan a legkedvezőbb helyzetben vannak a munkaerőpiacon. Az idősebb korosztály bérkereseti előnye csökkent, a frissebb diplomák előnye nőtt, melyben nem pusztán a diploma, hanem a megszerzett tudásra, kompetenciákra vonatkozó tényezők (nyelvtudás, kommunikációs készség, informatikai tudás) is szerepet játszanak. Újabb kutatások ráirányítják a figyelmet, hogy a tartós munkanélküliség fő oka, inkább az egyén fizikai és mentális állapotával függ össze (Györgyi, 2004).

Ebben a helyzetben problémát jelent a felsőoktatás tanulmányi területek szerinti megoszlásának aránytalansága is, ami részben összefügg azzal, hogy a felvételi keretszámok és a munkaerő-piaci prognózisok helyett a rövid távú hallgatói igényekhez és a kínálati adottságokhoz igazodnak, ami hosszabb távon egyes területeken túlképzéshez, más területeken munkaerőhiányhoz vezethet (A Magyar Köztársaság Kormányának stratégiája az egész életen át tartó tanulásról, 2005).

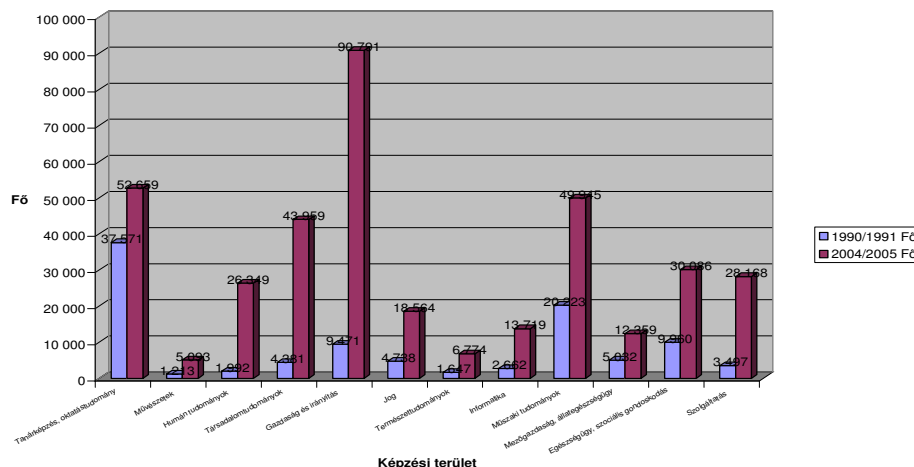
A képzési területek megoszlását elemezve, a legmagasabb növekedést a humán tudományok esetében tapasztalhatjuk, ezt követi a társadalomtudományok, valamint a gazdaság és irányítás területe. Legjelentősebb visszaesést a tanárképzés és oktatástudomány területén láthatunk, míg 1990-ben még a hallgatók 37%-a a tanárképzés területén tanult, addig 2004-re ez az arány 14%-ra esett vissza.

A kilencvenes évek második felétől erősödött az a nézet, hogy szükséges a *munkaerő-piaci információk szisztematikus elemzése*, a cél, hogy a munkaerő-piaci igények és a hallgatók oldaláról megnyilvánuló igények közötti eltérés csökkenjen. Tóth Ágnes (2005) tanulmányában kifejti, hogy egy átfogó prognózis készítésére lenne szükség, ami a munkaerő-piaci igények meghatározását célozná. Munkájában ezen igények alapján próbálja meg értékelni a képzési struktúrát. Két ellentétes nézetet mutat be, az egyik szerint a gazdaság prognosztizált szükségletének közel kétszerese a kibocsátás mértéke, és az egészségügyi szaksoporton kívül valamennyi kategóriában túlképzés tapasztalható, a másik felfogás szakértői a hallgatói létszám erőteljes növekedésének jótékony hatása mellett érvelnek. Véleményük szerint a jelentkezők számának alakulása kihat a gazdaság fejlődésére, a felsőoktatás gyors expanzióját éppen a munkaerő-piaci helyzet változása okozta. A munkaadók esetében problémát jelenthet, hogy a *munkaadói vélemények*, elvárások sokszor túl általánosak, ellentmondásosak, adott vállalat- vagy munkakör-specifikusak.

3. ábra

A hallgatók megoszlása az ISCED képzési területek szerint

Forrás: OM Hallgatói statisztika 2004/2005

Kérdésként vetődik fel, hogy az alapképzés képzési tartalma az általános tájékozódást szolgálja vagy a munkaerőpiacon használható képzettség. A törvény vitájában többször elhangzott, hogy a munkaadóknak nincs szükségük annyi diplomásra, mint amennyit a felsőoktatás kibocsát. A leggyakrabban megfogalmazott kérdés, hogy hol helyezkedhet el a végzett fiatal, melyek lesznek azok a munkakörök, amelyeket betölthet majd a friss diplomás. A mesterfokozatra a végzetek mintegy harmada kerülhet be, ez további kérdéseket vet fel. Ezzel összefüggésben a Magyar Munkaadók és Gyáriparosok Szövetsége nehezményezte az együttműködés hiányát (Diplomás munkanélkülieket „gyárt” majd a felsőoktatás? – www.edupress.hu, 2005).

Vélhetően ezekre a problémákra volt egyfajta válasz, hogy 2006-ban a magyar gazdaság meghatározó vállalatai a Felsőoktatási és Tudományos Tanáccsal együttműködve közös állásfoglalást fogadtak el. Kinyilvánították, hogy közös az érdekük a végzett hallgatók munkaerő-piaci kilátásainak javítása, megfelelően képzett szakemberek kibocsátása a magyar gazdaságba, a hazai oktatás minőségének javítása. A tudásintenzív gazdaság egyik hajtóereje a kutatóegyetemek és a gazdaság minél szélesebb kapcsolata, ezzel összefüggésben a vállalatok kinyilvánították szándékukat, hogy saját képzési rendszerüket illeszteni fogják a többszintű felsőoktatási rendszerhez. Véleményük szerint az eddigieknél szorosabb kapcsolat szükséges a közép- és felsőfokú oktatási rendszerek

között. Emellett véleményük szerint az idegen nyelven történő oktatás széles körű elterjedése kívánatos (Magyar vállalatok a jobb felsőoktatásért – www.edupress.hu, 2006).

A munkaerőpiac áttekintésekor a munkaadói véleményeken túl jelentősége van a *hallgatói véleményeknek* is, tájékozódhatunk a fiatal pályaválasztási elképzeléséről, az intézményi segítség módjáról, az elhelyezkedési stratégiáról, arról, hogy belföldön vagy külföldön képzelel el karrierjét, a tanult szakterületen belül kíván-e elhelyezkedni, a családi háttér milyenségéről, és arról, hogyan ítéli meg a diploma elismertségét az adott intézményben (Fábri, 2005b).

„A közép- és felsőfokú szakképzés és a munkaerőpiac közötti összhang megteremtését gátolja, hogy a munkaerő-piaci prognózisok csak esetlegesen befolyásolják a tanulók pályaválasztási és továbbtanulási döntéseit. Ennek oka részben a megfelelő munkaerő-piaci információk hiánya, részint a mindenki számára elérhető tanácsadói hálózat hiánya. Végül nem elhanyagolható a magyar lakosság anyagi viszonyaiban és életmódjában gyökerező „röghöz kötöttség”, amely miatt a probléma megoldása csak komplex területfejlesztési megközelítéssel lehetséges.” (A Magyar Köztársaság Kormányának stratégiája az egész életen át tartó tanulásról, 2005:26)

A fentiekkel összhangban a Felsőoktatási Információs Szolgálat (FISZ, 2006) kutatásai alapján megállapítható, hogy a leendő hallgatók a döntéseiket elsősorban a jó elhelyezkedési lehetőségek reményében hozzák. Úgy tűnik, megfelelő információval rendelkeznek az átlagos fizetések tekintetében, döntésükben azonban nem játszik szerepet az esetleges munkanélküliség valószínűsítése.

A hallgatói megkérdezések mellett egyre fontosabbá vált a *végzett hallgatók megkérdezése*, véleményük összegzése. Az Oktatási Minisztérium a Budapesti Corvinus Egyetem (akkori BKÁE) koordinálásával indította el a F fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya-vizsgálata kutatási programot, mely ez idáig a legjelentősebb, az első szakmailag megalapozott, országos szintű vizsgálat. A kutatás főbb kérdéscsoportjai: a végzettség, foglalkozás, munkahely-munkakör, kereset-elégedettség és a munkában használt képességek, továbbképzés. A vizsgálat alapján körvonalazódhatnak azok a motívumok, melyek a diplomások életpályának vizsgálatakor felhasználhatók. Az eredményekből kiderült, hogy az elhelyezkedésnél fontos szempont volt, hogy hol szerezték a diplomát. Azok, akik rendszeresen dolgoztak az oktatás alatt, könnyebben helyezkedtek el, az elhelyezkedettek több mint fele továbbtanul. A FIDÉV kutatás eredményei alapján (Kozma, 2004) a kapcsolati tőke fontosságára következtethetünk, ezek a kapcsolatok, melyeket megszerezhetünk a felsőoktatásban és a családi-társadalmi háttérünk révén is, könnyítik meg az átlépést a munkaerőpiacra.

A végzett hallgatók munkapiacra történő helytállását vizsgálva a *regionális szempontokat* nem kerülhetjük meg. Az intézmények életében a régió szerepe

erősödik, hiszen egy-egy felsőfokú intézménynek kimutatható település- és térségfejlesztő hatása van. Az együttműködés vonatkozik a régió önkormányzataira, munkaadóira és egyéb oktatási intézményeire, valamint a kutató- és fejlesztő intézményekre is. A hatás közvetlenül érvényesül egyrészt a regionális piacon jelentkező hallgatói, oktatói, munkatársi keresletben, valamint a munkaerő kínálatban. Ezért a régiók gazdasági versenyképességét jelentősen javíthatja a térségben működő felsőoktatási intézmény, amely csökkentheti a diplomások elvándorlási hajlandóságát az adott településekről.

A jövőben a felsőoktatási intézmények (Ftv, 2005) látják el a pályakövetés feladatait, figyelemmel kísérik a náluk végzetek munkaerő-piaci helyzetét. Az intézmények külön-külön is végeznek követéses vizsgálatokat, mely az új Felsőoktatási Törvény életbelépését követően kiemelt feladatukká vált. Ennek módja, a végrehajtás, az eredmények felhasználhatósága, összehasonlíthatósága várhatóan még sok kérdést vet fel a jövőben.

Összegzés

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a következő években a hallgatói jelentkezések számottevően csökkeni fognak, olyannyira, hogy az intézmények számának csökkenése várható, mely egész hazai felsőoktatásunkra jelentős hatással lesz.

A felsőoktatás *tartalmi megújítása* többek között azt is jelentheti, hogy az első lépcsőben szerzett ismeretek a gyakorlatban is közvetlenül felhasználhatók legyenek, gyakorlatiasabb legyen az oktatás, EU-polgárokat kell nevelnünk, fel kell készülnünk az életen át tartó tanulásra (Barakonyi, 2004).

Az egyetemek hagyományos presztízsiük védelmében vélhetően úgy alakítják képzési programjaikat, felvételi gyakorlatukat, hogy saját hallgatóikat tudják továbbengedni a mester fokozatra. Ezért ezek az első fokozatot adó programok megőrzik akadémiai jellegüket, kevésé lesznek relevánsak a munkaerő-piaci kielégéskor. A nem egyetemi státusú intézmények is kiépíthetik a második szintet a helyi sajátosságok, a gyakorlatorientáció figyelembe vételével (Hrubos, 2002). A legnagyobb kihívást vélhetően a *képzési struktúra átalakítása* jelenti, előtérbe kerülnek a nemzetköziprojekt-jellegű együttműködések. A hazai mérítési bázis csökkenésével a hallgatói jelentkezések száma csökken, a verseny nő, és mindez nemzetközi terepen zajlik. Az intézmény vezetésének terveznie kell, melyek a fejlesztendő területek, és melyek ahonnan kivonul az intézmény. A *demográfiai trendek* miatt a hazai kereslet csökkenése mellett, várhatóan megnő a jelentősége az idegen nyelvű, elsősorban az angol nyelvű képzéseknek.

Ugyanakkor a *munkaerőpiac nemzetközivé válik*, mely az oktatásban a diploma iránti elvárások módosulását is magával hozza. Növekvő mobilitás várható

mind az oktatásban, mind a munka világában. Ezzel összhangban a piaci értékelés fontossá válik.

A verseny értelemszerűen felveti a *versenyképesség* kérdését is, melynek feltételei a felsőoktatási intézményeknél éppúgy, mint az üzleti szférában alapvetően a következők: kiváló (tudás)szolgáltatások, kiváló marketing, professzionális (intézményi) menedzsment piaci szempontú felfogása (Dinya, 2005).

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatási piac keresletének és kínálatának egyensúlya többféleképpen értelmezhető, mind a hallgatói létszám, mind a képzési struktúra tekintetében. Az bizonyos, hogy a felsőfokú végzettségűek kibocsátásának növekedése tovább nem kívánatos, és a képzési struktúra sem felel meg a gazdaság igényeinek. Az államilag finanszírozott keretszám biztosan a munkaerő-piaci igényeken kell, hogy alapuljon. A felsőoktatási intézmények felelőssége igen nagy, kérdés, hogy mely igények kielégítésére törekedjenek (Tóth, 2005).

Felsőoktatásunknak tehát folyamatosan változó piaci igényeknek kell megfelelni, a demográfiai hullám, a túlkínálat negatív hatásai során elkerülhetetlené válik, hogy az intézmények versengjenek a diákokért, az oktatókért és a forrásokért. Ezek a változások új módszerek, eszközök alkalmazását teszik szükségessé a beiskolázási munkában is, összességében szemléletváltást igényelnek az intézmények részéről.

Tanulmányunk csak néhány, általunk fontosnak tartott kérdés felvetésével foglalkozott, a terület fontosságát próbálta érzékeltetni. Mélyebb elemzésekre nem törekedhettünk, azonban a fentiek alapján is megállapíthatjuk, hogy a hazai felsőoktatási intézmények ma már nem tehetik meg, hogy figyelmen kívül hagyják a munkaerőpiac elvárásait, és oktatási portfóliójukat ne ezen elvárásoknak megfelelően állítsák össze. Ebből következően a beiskolázási munka, a jelentkezőkkel kapcsolatos intézményi tevékenység része kell, hogy legyen a teljes hallgatói életút vizsgálata, a jelentkezőektől a munkaerőpiacon elfogadott képzések kialakításáig, a végzett hallgatók követéséig.

Irodalom

- A Magyar Köztársaság Kormányának stratégiája az egész életen át tartó tanulásról. www.om.hu – 2005. 11. 28.
- Barakonyi Károly (2004): *Rendszerváltás a felsőoktatásban Bologna-folyamat, modernizáció*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dinya László (2005): A felsőoktatás marketing kihívásai. Győr, MMSZ Marketing Oktatók Klubja Konferenciája konferencia kötet. pp. 252–257.
- Diplomás munkanélkülieket „gyárt” majd a felsőoktatás? – www.edupress.hu 2005. 12.08.
- Fábrí György (2003): Oktatás és gazdaság – helyzetek és közeledések. (előadás) Budapest.

- Fábrí György (2005a): A felsőoktatás nyilvánossága: szakmai érték és üzleti érdek. Tudásmarketing: tudástermékek az információs piacon. In Kuráth G. (szerk.): *II. Felsőoktatási Marketing Konferencia konferenciakötet*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. pp. 10–15.
- Fábrí György (2005b): *Munkaerőpiac és képzés*. – Felsőoktatás Nyilvánossága Konferencia. Budapest, Budapesti Műszaki Főiskola.
- Felsőoktatási Törvény 2005.
- Felvételi Információs Szolgálat (FISZ) IV. Országos Középiskolai Kutatás. 2005. www.fisz.hu. – 2006. 03.23.
- Galasi Péter (2002): Fial diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. – *Educatio*. 11/2. pp. 227–236.
- Györgyi Zoltán (2004): Friss diplomás fiatalok a munkaerőpiacon. – *Educatio*. 13/1. pp. 163–172.
- Hrubos Ildikó 2002: Differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás a felsőoktatásban. – *Educatio*. 1. pp. 96–106.
- Kozma Tamás (2004): *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest, Új mandátum Könyvkiadó.
- Ladányi Andor (2002): A diplomások száma és összetétele. – *Educatio*. 11/2. pp. 179–190.
- Magyar vállalatok a jobb felsőoktatásért – www.edupress.hu – 2006. 03. 09.
- Oktatási Minisztérium Hallgatói statisztika 2004/2005
- Polónyi István (2002): *Az oktatás gazdaságtana*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Polónyi István (2004): *A hazai oktatás gazdasági jellemzői a 20–21. századfordulón*. Felsőoktatási Kutatóintézet. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Smith, J.W. – Clurman, A. (2003): *Generációk, márkák, célcsoportok*. Budapest, Geomédia Szakkönyvek.
- Statisztikai évkönyv 2004. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal.
- Tóth. (2005): A felsőoktatási piac marketingspecifikumai. In Kuráth G. (szerk.): *II. Felsőoktatási Marketing Konferencia konferenciakötet*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. pp. 54–61.
- Töröcsik Mária (2003): *Fogyasztói magatartás trendek*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Turzó Barbara – Farkasné Kurucz Zsuzsanna – Lóránd Balázs (2005): Hallgatói és vállalati elvárások a munkaerőpiacon. – *Tudásmenedzsment*. VI. évf. 1. sz. www.felvi.hu – 2006. 05. 03. www.felvi.hu – 2006. 09. 04. www.om.hu – 2005. 12.10.

Student life-cycle periods, applications and their connection to the labour market in domestic Higher Education

In the course of the extensive (and unprecedented) development of Higher Education (HE) in Hungary over the last 10 years (new faculties, institutions, departments, research methods etc.) numerous problems have appeared. Higher Education institutions today have to face a new marketing environment and are exposed to a great deal of competition; they also have to address new problems brought about by globalization, such as internal structural development, creating the conditions needed for survival in the region. It is becoming important for institutions to compete for students (focusing on the talented ones who wish to study) and for funds. Following West-European universities, management has to run the institution profitably. Corresponding with this, the question of demand and supply in the field of HE is becoming more and more important, although it is evident that an increasing number of graduates is not needed and that the current style of education does not suit the needs of the market.

We must, therefore, look at a student's career on a long-term basis, since it is clear that a student may return to HE again and again to be able to compete in the labour market. In this study we try to emphasise the input and output parts of HE, and so we summarise the potential and the main stages in a graduate student's life. In our opinion the monitoring of student careers has to be part of the overall school system - from initial application forms to those most commonly found in the labour market.

A FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉRTÉKELÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Lóránd Balázs

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet a fejlesztéspolitikák értékelésének hazai szükségességére, ismertesse az eddigi nyugat-európai és hazai gyakorlatot, és kritikát fogalmazzon meg „*A Strukturális Alapok közbenső értékelése*” című dokumentum megállapításai kapcsán. Továbbá javaslatokat tesz a fejlesztések értékelésének szélesebb közvéleményhez történő eljuttatására.

Az értékelés mint önálló szakma

Magyarországon a mai napig kevésbé ismert tevékenység a közpolitikák értékelése. Ugyanakkor a nyugati világban ez ma már egy elfogadott önálló szakmákként jelenik meg, amely külön költségvetéssel rendelkezik; mivel nagyon fontosnak tartják, hogy a közpolitikák értékelése megtörténjen, lehetőleg külső, független és objektív értékelő által. Ezen felül az értékelés szignifikánsan képes javítani a tervezést, mivel számos olyan tapasztalat jön létre az értékelő munka alatt, amely felhasználható a programozás során. Alapvető követelményként fogalmazódik meg az értékelésekkel szemben, hogy az eredmények legyenek hozzáférhetőek, és az egyes beavatkozások, közpolitikák sikerei és kudarcai kerüljenek nyilvánosságra (Weiss, 2005).

Az európai uniós gyakorlat

Az Európai Unióban tagállami és közösségi szinten is egyre nagyobb szerepet játszik a kohéziós politikában az értékelés mint eszköz. A politikák fejlesztésének egyik legfontosabb kellékévé vált. Az értékelés alapvetően olyan eszköz, amely arra szolgál, hogy a területfejlesztési politika tevékenységeit megfelelően célzottá tegye, a beavatkozási intézkedések minőségét fejlessze, és segítségével minél inkább sikerüljön felmérni a fejlesztések hatásait. Mindehhez olyan monitoring rendszerre van szükség, amely biztosítja a megfelelő adatokat; magas

színvonalú elemző kutatásokat kell végezni; megfelelően definiált indikátorokkal és hozzáférhető statisztikai adatokkal kell rendelkezni. A legfontosabb, hogy jól lássuk az indikátorok rendszerének segítségével, hogy milyen eredményeket és miért sikerült elérnünk, így kiderül, hogy mely intézkedések tekinthetőek sikeresnek; ugyanakkor azt is ki kell tudni mutatni, hogy mekkora a nettó hatása és a hozzáadott értéke az egyes programoknak. Ma még sok döntéshozó számára nem evidencia az értékelés mint eszköz használata, pedig fontos lenne, hogy a politikák készítésének szerves része legyen, és átláthatóságot biztosítson a közszférában. Ahhoz, hogy az értékelés egy hatékony politikaformáló erővé válhasson, magas színvonalon kell folynia, aktuális eredményeket kell produkálnia, és releváns válaszokat kell adnia azokra a kérdésekre, amelyek a politikusoknak érdekesek lehetnek. Ez a szakma legnagyobb kihívása. Érdemes kiemelni, hogy az értékelés a politika teljes életciklusa alatt szerepet játszik a tervezéstől a megvalósításon át a hosszú távú hatások vizsgálatáig. Így az értékelés (Lönnroth, 2003):

- lehet ex-ante (előzetes), mid-term (köztes), és az ex-post (utólagos) (amelyek egymással kapcsolatban vannak, eredményeik, eszközeik egymásra épülnek),
- különböző szinteken történhet, úgymint a politika, program és projekt szintjén,
- perspektívája lehet makro és mikro egyaránt,
- vonatkozhat különböző szektorokra, témákra (tematikus értékelés),
- koncentrálhat adott szempontokra (finanszírozás, gazdasági szempontok, társadalmi megfontolások),
- különböző indikátorokkal és módszertannal dolgozhat,
- vizsgálhatja a rövid és a hosszú távú hatásokat,
- készülhet top-down vagy bottom-up perspektíva alapján.

A Strukturális Alapok felhasználásának szigorú feltételei miatt az értékelési tevékenységnek kötelezően meg kell jelennie azokban az országokban is, ahol ennek korábban nem volt gyakorlata; sokan ezt tartják a fejlesztési források egyik legnagyobb sikerének. Az értékelés egyre erősödő szerepe ellenére továbbra is fontos, hogy fejlesszük a módszertanát és a minőségét (Lönnroth, 2003).

Mivel az EU közpolitikai beavatkozásainak területe folyamatosan nő, szükséges megfelelő indoklást találni hatékonyságuk, hasznosságuk bizonyítására. A hatékonyságra vonatkozó elvárások legelőször a kohéziós politika 1988-as reformja során fogalmazódtak meg, majd 1996-ig ennek jegyében 400 értékelő jelentés jött létre. Ezek nem voltak eléggé egységesek, a módszertani elvárásoknak kevéssé feleltek meg. Emiatt az összehasonlíthatóságuk is kérdéses volt. Az utóbbi problémák megoldását az 1999-ben megjelent *MEANS kötetek* jelentették, amelyekben módszertanok, legjobb gyakorlatok jelentek meg. Ez komoly

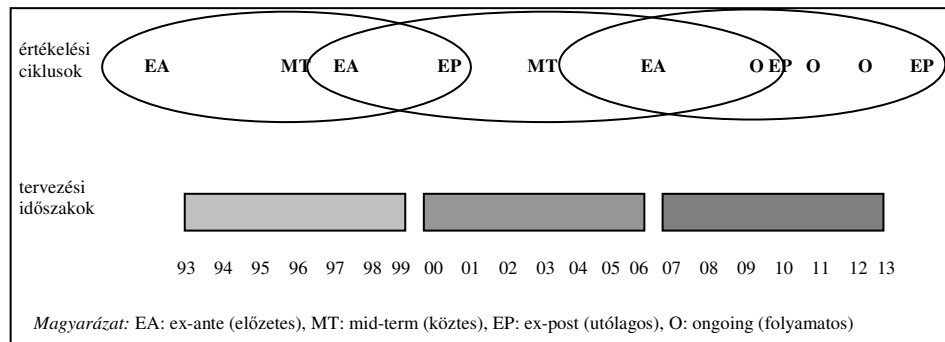
lökést adott az értékelés további fejlődésének, alakulásának, mivel innentől fogva a támogatáspolitikai szabályozásba belekerült a monitoring és az értékelés mint szükséges tevékenységek (Pálné, 2002).

Az értékelés megvalósításánál fontos elv a partnerség, mivel együttműködésben kell hogy történjen az Európai Bizottsággal, a tagállamokkal, a végrehajtó hatóságokkal és az ellenőrző bizottságokkal, valamint egyéb más külső szervezetek bevonása is lehetséges (pl. független tanácsadók). A felelősséget elsősorban a tagállamok és azok végrehajtó hatóságai viselik. Az értékelés célja az Európai Unióban, hogy a fejlesztési programok minősége, hatása javuljon. Alapvető kérdés az értékelések kapcsán, hogy vajon egy adott közösségben mennyire képesek javítani a kohéziós politika megvalósítását. Továbbá nagyon fontos, hogy az értékelés eredményeit nyilvánosságra hozzák, és minél szélesebb körben elterjesszék. Az értékelés hasznossága igazán abban ragadható meg, hogy mennyire sikerült jobb minőségű programokat kidolgozni segítségével (Gaffey, 2005).

Értékelésre sor kerülhet a programozási életciklus különböző részeiben, minden egyes résznél más típusú értékelésre van szükség. A programok tervezése során külön lépésként jelenik meg az előzetes (ex-ante) értékelés mint tervezési eszköz. Ennek legfőbb jelentősége, hogy még a program végrehajtása előtt lehetőség nyíljon arra, hogy a majdan megmutatkozó hatásokat előre felmérjük, így a program végső eredményességét előzetesen növelhetjük. Az ex-ante értékelés legfontosabb lépései közé tartozik a korábbi értékelések eredményeinek elemzése; majd az érintett terület, ágazat lehetőségeinek felmérése; a beavatkozási stratégia logikájának és konzisztenciájának elemzése; a célok számszerűsítése; a várható hatások értékelése; és a végrehajtás és a monitoring előkészítettségének felmérése. A programok végrehajtása közben szükséges elvégezni a közbenső (mid-term) értékelést, amelynek segítségével a felmerülő tapasztalatok alapján változtatásokat lehet eszközölni a beavatkozásokban. A mid-term értékelés során fontos a korábbi értékelési eredmények újbóli elemzése; az előzetes értékelés során felmerült lehetőségek érvényességének vizsgálata; a stratégia megfelelőségének elemzése; a kimenetek, eredmények, hatások számszerűsítése; a várható hatások kapcsán a hatékonyság és hatásosság értékelése; a végrehajtás és a monitoring előkészítettségének és a teljesítménytartaléknak a felmérése valamint a javaslatok megfogalmazása. Az utólagos (ex-post) értékelésre a programok végrehajtása után kerül sor. Legfontosabb célja, hogy felmérje, hogy a programok hatásai mennyire felelnek meg a korábbi célkitűzéseknek. Ennek érdekében meg kell vizsgálni az érintettekre gyakorolt hatásokat; a makrogazdasági hatásokat valamint a súlyponti beavatkozásokat (Rechnitzer-Lados, 2004).

1. ábra

Tervezési időszakok és értékelési ciklusok az Európai Unióban

Forrás: Gaffey, 2005

Nem szükséges eljutni a fejlesztési program lezárulásához, hogy láthatóvá váljanak a problémák, tehát hasznos előzetes és köztes értékelést végezni, így lehetőség nyílik a programok hatékonyságának folyamatközi javítására. Ez egy ismétlődő értékelési ciklust jelent, egy tanulási folyamatot (1. ábra). Az utólagos értékelés lényege inkább a felelősség megállapítása. Az értékelés végrehajtására nem létezik ideális időpont, a leginkább optimális megoldás a programok leállítására lenne, de ezt nem lehet megtenni. A legjobb megoldás, ha az értékelés folyamatosan folyik, az egyes tervezési periódusokat nézve egymást részlegesen lefedve. A 2007–2013-as időszakot megfigyelve megállapítható, hogy az első lépés az előzetes értékelés, amely mára már jórészt lezajlott, mivel ez a tervdokumentumok beadásának feltétele volt. A második eszköz a folyamatos értékelés, amelynek lényege, hogy alkalmazása nincs időponthoz kötve, akkor kerül rá sor, amikor leginkább szükséges, és olyan témát ölel fel, amely a tagállam számára kiemelten fontos. Így ennek az eszköznek a használatát a tényleges szükségletek fogják meghatározni. 2009-ben a 2000–2006-os időszak utóértékelése következik. Ez a legátfogóbb értékelési eszköz, melyért a Bizottság felel. A közös irányelvek, módszertanok, megközelítések kidolgozása már folyamatban van. Ezeken kívül léteznek stratégiai értékelések is, amelyek során a Bizottság adott témákat választ ki, amelyek fontosak lehetnek a lisszaboni stratégiai célok követése érdekében, és azt vizsgálják, hogy mennyire sikerült teljesíteni az elvárásokat ezeken a területeken (Gaffey, 2005).

Érdekes ezek után megvizsgálni, hogy az 1994–1999 közötti programozási időszaknak milyen tanulságai voltak, milyen problémákat, következtetéseket, javaslatokat fogalmazott meg „Az első célkitűzés alá tartozó fejlesztési programok utólagos értékelése” című dokumentum (Ex-Post Evaluation of Objective

1 1994–1999. A Final Report of the Directorate General for Regional Policy, European Commission, Ecotec):

A monitoring tevékenység meglehetősen gyenge volt az első célkitűzés alá tartozó régiók fejlesztési programjai kapcsán 1994–1999 között. Minden tagállamban felmerültek nehézségek az értékelés és a monitoring tekintetében, ugyanakkor sok esetben fejlődés, előrelépés volt tapasztalható a programok megvalósítása során. Minden tagállamban megjelent tipikus hibaként, hogy a program elején meghatározott célok számszerűsítése hiányzott, ez leginkább az output és az eredmény indikátorok esetében volt jellemző. Három olyan ország volt, amelynek jobban sikerült a számszerűsítést megoldaniuk, ezek Ausztria, az Egyesült Királyság és Írország, de Ausztriában később mégsem használták a számszerűsített célokat. Az első célkitűzés alá tartozó programok esetében a monitoring tevékenység főleg pénzügyi szemlélettel valósult meg, vagyis kevésbé használtak eredmény és output indikátorokat vagy fizikai mutatókat, sokkal inkább a pénzügyi indikátorokra hagyatkoztak. Az egyes alprogramokat valószínűleg pénzügyi mutatókon keresztül lehetett legkönnyebben a nagyobb programokhoz kötni. Az összegyűjtött pénzügyi információk minősége sok esetben kielégítőnek mondható, számos esetben vezetett tervek átdolgozásához az egyes országokban. A pénzügyi indikátorok elsődleges szerepe a monitoringban érthetővé válik, mivel ezekkel lehet mérni az EU-s források felhasználásának mértékét. A megfogható célokat nélkülöző, kifejezetten pénzügyi indikátorok használata Görögországban olyan komoly problémákat is okozott, mint például az infrastrukturális projektek sikertelen befejezése a megadott időkereten belül. Az 1994–1999 közötti időszak értékelési munkájának színvonala megfelelt az Európai Bizottság által előírtaknak. Az ex-ante és a mid-term értékeléseken kívül számos további értékelés készült az első célkitűzés alá tartozó régiókban. Ezek elkészítését főleg minisztériumok, illetve helyi szervek vállalták fel, egyetemek illetve külső ügynökségek (tanácsadók) segítségével. Az értékelések minősége talán meglepő lehet a monitoring rendszerek gyengesége alapján. Számos országban (pl. Írország, Olaszország és Görögország) az operatív programokhoz a minisztériumok folyamatosan készítettek értékeléseket. Ugyanakkor az értékelések száma nem volt mindenhol hasonló nagyságrendű. Például Portugáliában, Ausztriában és Franciaországban semmilyen köztes értékelés nem történt. Franciaországban csak néhány tematikus értékelést készítettek (például az exportra termelő vállalatokról) főként azért, mert a felelős hatóságoknak nem volt elég ideje és erőforrása ezek megvalósítására. Az értékelések minősége nagyon változó, sokszor nem volt tisztázott a pontos céljuk, jelentőségük; jellemző tendencia a monitoring és az értékelés összekeverése. Az értékelések gyakorisága növekedett a program végrehajtási ideje alatt főként Írországon, Belgiumban és Németországban. Ez az értékelési kultúra fejlődésének köszönhető; de problémát jelentett, hogy ezek az értékelések már túl ké-

sön születtek ahhoz, hogy érdemben tudják befolyásolni az egyes operatív programok végrehajtását. A legfontosabb kérdés az értékelések eredményességének megítélésakor, hogy vajon figyelembe vették-e a döntéshozók az értékelés javaslatait. Ez nem minden esetben történt meg. Például Görögországban bár a köztes értékelések magas színvonalúak, mégis inkább azért készültek, mert a minisztériumoknak kötelezően előírták létrehozásukat; nem használták fel őket érdemben a programok hatékonyságának növeléséhez. Úgy tűnik, hogy az értékelések nagyobb változást értek el a programok pénzügyi átalakítása terén. Például Spanyolországban és Belgiumban az értékeléseknek inkább a pénzügyi újratervezésre volt hatásuk, mint a stratégia újragondolására.

Az értékelés előtt álló kihívások

Az új tervezési időszakra vonatkozóan megjelenik az igény az értékelés gyakorlatának fejlesztésére. Nagyon fontos célkitűzés többek között a indikátorrendszer minőségének növelése, valamint a legfontosabb eredmények, elképzelések jobb kommunikációja. Komoly problémát jelent az értékelési gyakorlatban, hogy sokszor túlságosan összetettek és bonyolultak az indikátorok, és nem szolgálják a felhasználó igényeit. Éppen ezért a 2007–2013 közötti időszakra olyan indikátorrendszert kell létrehozni, amely megfelel a különböző szinten lévő felhasználók számára egyaránt, így alkalmas eszközzel szolgálhat mind a monitoring, mind az értékelés számára. Az indikátorok kialakításánál még inkább figyelembe kell venni a fenntartható gazdasági fejlődéshez és a lisszaboni stratégiához való illeszkedést. Az összehasonlíthatóság egyre fontosabb, ezért olyan alapvető (mag) indikátorokra van szükség, mint például a támogatott KKV-k száma, létrehozott munkahelyek mennyisége stb. (Indicators, 2006).

Az egyik legfontosabb feladat a következő időszakban a végrehajtó hatóságokon belül kiépíteni az értékelési kapacitásokat. Ez főként azt jelenti, hogy képessé kell válnia a hatóságnak arra, hogy azonosítsa az értékelés legfőbb kéréseit, irányítsa a pályáztatási eljárást, stb. Az értékelő kiválasztásával a munkájuk nem ér véget, mert az értékelő csak úgy tud eredményesen dolgozni, ha a hatóság segít az információk összegyűjtésében és a feladatok folyamatos értelmezésében. Ezeket az értékeléseket akár külső cégek is végezhetik, de belső kapacitás kiépítésével is megvalósítható, a lényeg a függetlenség, tehát hogy a tervezők munkáját ne saját maguk értékeljék. A hatóságoknak folyamatosan figyelemmel kell kísérniük az értékelési piacot, azokat a cégeket, amelyek ilyen típusú munkákat végeznek. Jó megoldásnak tűnik több, kisebb méretű értékelési megbízás kiosztása egy nagyobb munka helyett, mivel ez jobban segítheti az egyenletes kapacitások kiépülését. Az egész értékelési munka bizonyos szempontból az indikátorokra és a monitoring rendszerre épül. Ha azokban elmaradás tapasztalható a céloktól, akkor van igazán szükség az értékelésre az okok

feltárása érdekében. Fontos lehet az együttműködés a többi EU-tagállammal, különösképpen az újonnan csatlakozott országokkal. A Regionális Politikáért Felelős Főigazgatóság Értékelési Egysége folyamatosan gyűjti az információkat, a legjobb gyakorlatokat a jelentős értékelési múlttal rendelkező tagállamokból, és igyekeznék ezeket elérhetővé tenni (Gaffey, 2005).

Értékelési gyakorlat Magyarországon

Hazánkban a korábbi időszakra az Állami Tervhivatal által irányított központi tervgazdaság volt jellemző, melyben 5 éves tervek készültek. A politika által vezérelt, a valóságtól igencsak elrugaszkodott tevékenység miatt komoly bizalmatlanság alakult ki a központi tervezéssel szemben Magyarországon. Ehhez még hozzáadódik az értékeléssel szembeni ellenérzés, mivel sokszor a mai napig összekeverik azt az ellenőrzéssel, a szabályossági vizsgálattal vagy a kontrollinggal. Ugyanakkor az Európai Unió megköveteli tagállamaitól a hosszú távú tervek készítését, a programozási időszakokat átfogó fejlesztési koncepciók megalkotását. Általánosságban elmondható, hogy az igazán komoly értékelési tevékenység hazánkban leginkább az Unió által társfinanszírozott programok kapcsán jött létre, ezek alakították ki bizonyos fokú értékelési kultúrát és értékelési kapacitást. Az első komoly értékelés az első Nemzeti Fejlesztési Terv ex-ante értékelése¹⁾ volt. Ma még elég sok értékelés belső kapacitásokra épít, de egyre gyakrabban kapnak megbízást külső, gyakorlott tanácsadók is értékelési munkákra. A továbbiakban szükséges még fejleszteni hazánkban az értékelési kultúrát és a kapacitásokat, és minden egyéb, nem EU által finanszírozott program esetén is ki kell alakítani a magas szintű értékelési gyakorlatot (A strukturális, 2006).

Hazánk esetében ma még elegendő célnak bizonyul a pénz felhasználásának minél nagyobb aránya, de hamarosan bekövetkezhet az az időszak, amikor nem lesz elegendő elkölteni a forrásokat, hanem a ténylegesen megvalósult fejlesztések kerülnek a középpontba. Az értékelésnek hozzá kell járulnia a fejlesztésekkel kapcsolatos vitákhoz, az értékelések eredményeit hasznosítani kell. Ez javíthatja a kormányzás hatékonyságát és demokratikusságát is (Gaffey, 2005).

Vizsgáljuk meg, hogy „A Strukturális Alapok közbeni értékelése” című dokumentum milyen megfontolásokat tartalmaz az értékelési munka eredményeképpen, és milyen kritikai észrevételeket lehet ezekhez fűzni:

A dokumentum kiemeli, hogy nincs olyan egységes, egyértelmű mutatószámrendszer, amely alkalmas lenne arra, hogy minden egyes beavatkozás eredményességét képes legyen mérni. Ez valóban problémát jelent az összemérhetőség szempontjából; sajnos a mai napig nincs konszenzus arról a politikában, hogy hazánk számára melyek azok a prioritások, amelyek a legfontosabb célokat foglalják össze az elkövetkező évekre. Az értékelés lényege olyan tanulsá-

gok levonása, amelyek a következő időszakra is meghatározóak lesznek. Ennek kapcsán érdemes megfontolni, hogy vajon egy tervezési periódus egy éve alatt összegyűlt tapasztalat önmagában mennyire releváns, és komolyabb megállapítások levonásához nem lenne-e szükség több tapasztalatra és időre. A közben lévő értékelés folyamán igen nagy mozgásteret kaptak az irányító hatóságok a saját területükön: ők dönthették el, hogy az értékelés mire terjedjen ki. Emellett persze indult átfogó értékelés is, amely az egész NFT megvalósítását tanulmányozta. Így viszont kevésbé összehasonlíthatóak az operatív programok, nem lehet megállapítani azt, hogy mely területen működött legjobban a fejlesztéspolitikai, és honnan érdemes átvenni a legjobb gyakorlatot. Az egész értékelési és tervezési folyamat időzítése kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a 2007–2013-as időszakra vonatkozó tervekhez a legjobb lenne felhasználni a 2004–2006-os időszak utólagos értékelését, de ez nem lehetséges, mivel az csak 2009-re készül el. Az NFT stratégiájának elemzése kapcsán az értékelés azzal a megállapítással kezdődik, hogy a programok már az eddigiekben is hathatósan hozzájárultak a jövedelmi különbségek mérsékléséhez. Ugyanakkor érdemes lenne részletesebben is megvizsgálni, hogy a programok nélkül mennyivel csökkentek volna ezek a jövedelmi különbségek; tehát nem mindig a bruttó hatást számszerűsíteni, hanem a nettó hatásról beszélni. A dokumentum kiemeli, hogy a végrehajtás során problémát okozott, hogy az intézményrendszerben a legfontosabb cél a szabályosság volt, mely csak elégséges feltétele a működésnek, de nem szolgálja a végrehajtás hatékonyságát, hatásosságát. Megemlíti az értékelés továbbá, hogy a különböző támogatáspolitikai megoldások közül előnyt élveztek a korábban alkalmazottak, itt is érvényesült az a tendencia, hogy a legfontosabb szempont a források lekötése volt; amely a régebbi konstrukciókkal könnyebben sikerült. Az értékelés az NFT hatásainál csak a felzárkóztatásról beszél, ugyanakkor nem foglalkozik a beavatkozások piactorzító hatásaival, ezek káros következményeit nem számszerűsíti. A közreadott számadatok túlságosan sematikusak, ismét nem nettó értékeket látunk, hanem csak bruttó számokat. A dokumentum kiemeli az intézményrendszer céljainak definiálatlanságát, a szabályossággal mint elvárással csak a peremfeltételeket biztosították a munkához. A valódi probléma az adminisztráció felkészületlensége, tapasztalatlansága volt, amely mostanra már változott. Komoly javaslatokat fogalmaz meg a dokumentum az intézmények közötti munkamegosztás tekintetében. Egyrészt javasolja a közreműködő szervezetek végrehajtási önállóságának növelését, valamint az ilyen jellegű szervezetek számának csökkentését, mert úgy talán hatékonyabb lenne a rendszer. Itt érdemes megfontolni a bürokrácia igen komoly gyarapodásának tényét, mely szorosan kapcsolódik az európai uniós támogatások intézményrendszerének kiépítéséhez. Egyszer érdemes lenne felmérni, hogy az uniós források lehívásához, szabályos elköltéséhez, ellenőrzéséhez, értékeléséhez, stb. kiépítésre került adminisztráció milyen nagyságrendű kiadással terheli meg a

központi költségvetést, és mindez milyen arányban áll a nettó eredményekkel, hatásokkal (A strukturális, 2006).

Értékelések publikálása

Az értékelési munka egy specifikus hasznára külön is kitérnék, ez pedig a közvélemény formáló ereje. A fejlesztési programok értékelése során létrehozott dokumentumoknak komoly hatása lehetne a politikára. Látni kell, hogy a fentiek alapján is számos negatív vonása (források felhasználáshoz kapcsolódó bürokrácia fenntartása, támogatások piactorzító hatásai, stb.) van a fejlesztéseknek hazánkban, de ezzel szemben megvannak azok a pozitív példák, adatok, amelyek propagálása alapvető feladata lenne az európai uniós intézményrendszernek. Ez jelenleg még nem működik Magyarországon kellő hatékonysággal. Manapság egy szűk szakmai elit foglalkozik az értékelések eredményeivel, az európai uniós forrásokból megvalósult projekteknél csak egyes számadatok kerülnek a médiába és kiragadott sikeres példákat mutatnak be. Ennél talán érdekesebb lenne valamivel részletesebben is megfogalmazni az elért sikereket és sokkal inkább a hatásokra koncentrálni, nem csak kimondottan az elsődleges eredményekre. Szükség lenne az Európai Unió ajánlásai alapján olyan rövidebb, összefogottabb anyagok elkészítésére, amelyek közkézen forognak és nagyobb nyilvánosságot kapnak. Ezek mind képesek lennének arra, hogy a fejlesztéspolitika létjogosultságát megalapozzák a közvélemény szemében is.

Összefoglalás és következtetések

Az Európai Unióban egyre nagyobb szerepet játszik a kohéziós politikában az értékelés mint eszköz alkalmazása. Az értékelés különböző perspektívákkal, témákkal, szinteken, vagy akár adott szempontokra koncentrálni is történhet. Értékelésre sor kerülhet a programozási életciklus különböző részeiben, minden egyes időpontban más típusú értékelésre van szükség: ex-ante, mid-term, ongoing, ex-post. Sokszor nem lehet megvárni a fejlesztési programok végét ahhoz, hogy levonjuk a tanulságokat, érdemes már előzetesen értékelni és köztes értékelést végezni, így már közben lehet javítani a programok hatékonyságát, ami egy folyamatos értékelési ciklust jelent, egy tanulási folyamatot. A 2007–2013-as időszakra nagyon fontos célkitűzés többek között az indikátorrendszer minőségének növelése, valamint a legfontosabb eredmények, elképzelések jobb kommunikációja.

Magyarországon az igazán komoly értékelési tevékenység leginkább az Unió által társfinanszírozott programok kapcsán valósult meg, ezek alakítottak ki bizonyos fokú értékelési kultúrát és értékelési kapacitást. Az értékeléseknél min-

dig felmerül a kérdés, hogy a programok nélkül mennyivel csökkentek volna ezek a jövedelmi különbségek, tehát nem elég mindig a bruttó hatásról beszélni, hanem érdemes lenne a nettó hatást számszerűsíteni. A fejlesztéspolitika létjogosultságának megalapozása érdekében szükséges lenne az Európai Unió ajánlásai alapján olyan rövidebb, összefogottabb anyagokat készíteni, amelyek a Strukturális Alapokból megvalósított fejlesztések közérthető, rövid értékelésével a kohéziós politika elfogadottságát növelnék.

Jegyzetek

- 1) Ennek hatására változtatásokat is eszközöltek az I. NFT-ben: például átrendezték a HEFOP prioritásait: az élethosszig tartó tanulást támogató kezdeményezések egy külön prioritásban kaptak helyet.

Irodalom

- A strukturális alapok köztes értékelése* (2006). Szintézis riport az NFT I. operatív programok együttes értékeléséről. Háttéranyag. <http://www.fejlesztéspolitika.gov.hu/engine.aspx?page=dokumentumtar> (letöltés ideje: 2006. 09. 10.)
- Ex-Post Evaluation of Objective 1 1994–1999* (2003). A Final Report of the Directorate General for Regional Policy, European Commission, Ecotec (Az első célkitűzés alá tartozó fejlesztési programok utólagos értékelése) http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/rado_en.htm (letöltés ideje: 2006. 09. 10.)
- Gaffey, V. (2005): *Building Evaluation Capacity* (Értékelési kapacitás kiépítése) c. előadása. Elhangzott: Fejlesztéspolitikai szemináriumsorozat, Bp., 2005. május 3.
- Indicators for Monitoring and Evaluation: A Practical Guide* (2006). The New Programming Period, 2007–2013: Methodological Working Papers. European Commission, Directorate-General Regional Policy.
- Lönnroth, K.-J. (2003): *Speaking Notes for Introduction to Plenary Feedback Session*. In: 5th Conference on Evaluation of the Structural Funds, Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (2002): *Az EU-kompatibilis területfejlesztési értékelési rendszer alapjai*. IMF tanulmányok. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal.
- Rechnitzer János – Lados Mihály (2004): *A területi stratégiáktól a monitoringig. Módszertan, gyakorlati praktikumok*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Weiss, C. H. (2005): *Értékelés*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.

Evaluation of development policy in the EU and Hungary

Using evaluation as a tool has become more and more important in the Cohesion Policy of the EU. Evaluation can take place from different perspectives, on different issues and levels, concentrating on specific aspects. Evaluation can be carried out in different parts of the programming period on every single occasion that a different type of evaluation is necessary: *ex-ante*, mid-term, ongoing, *ex-post*. Frequently you cannot wait for programmes to end to draw conclusions and it is worthwhile evaluating early and mid-term, in order to be able to improve the efficiency of the learning process. To improve the quality of the indicator-system, to communicate more efficiently the most important results or ideas are very important aims (among others) in the period 2007–2013.

Serious evaluation has emerged in Hungary mainly due to EU co-financed programmes. These have developed, to a certain level, both an evaluating culture and capacity. In the process of evaluation one question always arises: by how much would income differences have decreased without the programme? – and so it is not always sufficient to discuss only gross effects: it is often worthwhile to quantify net impacts.

In fact, it is a narrow professional elite which deals with the results of evaluations, and, with EU-supported projects, only certain figures are published or successful examples are shown. It would be more worthwhile showing successes in more detail, concentrating on the effects rather than on the primary results alone. What is needed is to produce shorter, more concise materials which could be circulated and attract more publicity – based on EU recommendations. These in total would better demonstrate to the public the reasons why development policy exists.

BÜKKÖSD TELEPÜLÉS LAKOSSÁGÁNAK TÉRSZEMLÉLETE

Ludescher Gabriella

Bevezetés

E tanulmány megállapításai a 2006-os bükkösi kutatás keretében születtek meg. A kutatás fő célja volt feltárni a társadalmi tőke azon belül is, a mentalitás, a motiváció és az együttműködés szerepét a település gazdasági és közösségi életében. Kutatásunk eredeti tervek szerint nem tért volna ki a település térszemléletére jellemző adatok gyűjtésére, de a munkánk során ad hoc módon jelent meg az igény, az ilyen típusú vizsgálatra. A vizsgálat kezdetén az interjúalanyok térrel kapcsolatos adatokat mutattak be, melyek magyarázatot adtak a helyi társadalom megosztottságának megértéséhez. Így ezen adatok tudatában, mindjárt a kutatás kezdetén világossá vált számunkra, hogy az egész lakosság falurészekben gondolkodik, és a falurészekhez tartozásból fakadó identitás befolyásolja őket mind társas kapcsolataikban, mind gazdasági viselkedésükben. Későbbiekben az vált a kutatásunk alcéljává, hogy feltárjuk a Bükkösdről kialakult térszemléletnek okait és jelenlegi szerepét a település társas kapcsolataiban és gazdasági viselkedéseiben. Továbbá a kutatás elengedhetetlen feltételévé vált a lakosság (megkérdezettek, megfigyelték) mentális illetve a kognitív térképének (fogalom meghatározás I. 1. részben) megrajzolása és elemzése.

A térhasználat kutatásának megközelítési szempontjai

Kognitív, mentális térkép fogalmának ismertetése

Downs–Stea (1973) úgy gondolták, hogy a térhasználat átrajzolja tudatunkban a tényleges képet. A ritkán látogatott helyek távolinak tűnnek. A saját környezetünket barátságosnak véljük, más településrészeket pedig idegennek, barátságatlanak. Hogy mi az idegen és ismert, mi a barátságatlan és barátságos, ez mindig szubjektív. Térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésen nyugszik. A mentális térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, rak-

tározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre vonatkozó információt.

A mentális térkép tükrözi a vizsgált személy(ek) látásmódját, véleményét vagy egy társadalmi csoportnak a környezetéről alkotott tudati képét. Jelen tanulmányban a mentális illetve a kognitív térkép fogalmakat szinonimákként kezeljük. Egyes vélemények szerint a kognitív vagy mentális térképezés két különböző dolgot jelent a pszichológia és a társadalomföldrajz szóhasználatában. Más kutatók – mint ahogy mi is – viszont úgy látják, hogy a kétfajta fogalomhasználat között nincs különbség, mivel mindkét esetben a tudattartalmak feltárásáról és feltérképezéséről van szó.

A külvilágnak a tapasztalatok alapján történő leképezését a magyar irodalom (Cséfalvay, 1990) „*kognitív térképezésnek*” hívja. Ennek végtermékét hasonlóan a mentális térkép esetében nem konkrét térképként tekintik, hanem úgy, mint ami a területekről alkotott előítéletek, vélemények, adatok képében él az emberek tudatában.

A mentális térnek általában földrajzi egység nevezhető, melynek van neve, kartográfiai elemei – helye, iránya, távolsága, koordinátái –, amire hivatkozva tudnak beszélni. Ha egy bármely szempontból különlegesnek tűnő helyet az emberek nem tudnak megnevezni, az akkor nem önálló mentális tér.

Térhasználat kutatási története

A térről alkotott szubjektív összesség szorosan megragadható az adott település, illetve a társadalom működésében is, valamint a mindennapi kommunikatív viselkedésben.

Ha megfigyeljük a térhasználat kutatástörténetét, akkor megállapíthatjuk, hogy mentális térképet vizsgáltak már a századforduló antropológusai, mint például Bronislaw Malinowski (1922), bár kognitív térképezés nála nem bukkan fel, mint konkrét fogalomrendszer. A Trobriand-szigetek közötti kereskedelmi lánc leírásakor utal arra, hogy a szigetek lakói a közvetlenül szomszédos szigeteket tartják közelinek, és ez az elképzelés hatással van a kereskedelmi kapcsolatok alakulására.

A térre vonatkozó tudattartalmak vizsgálata az 1960-as évektől kezdve körülbelül egy időben jelent meg a földrajz, a pszichológia, a nyelvészet és más társadalomtudományok területén. Így a mentális térképezés területén a legkülönbözőbb nyelvészeti, pszichológiai és földrajzi megközelítések eredményei kölcsönösen hatottak egymásra. Az építész végzettségű Lynch munkája az egyén saját, a térről alkotott szubjektív képének előhívása és feldolgozását készítette elő a „vázlatrajzos” módszerrel¹⁾, mely a földrajztudományban egy új fordulatot hozott. Három amerikai nagyvárost elemzett „vázlatrajzos módszerrel”. Ennek lényege, hogy a vizsgált személy egy üres papírlapra rajzolja városát. A kutatás arra próbált fényt deríteni, hogy a városok struktúrája, kiépítettségi

rendszere, milyen mértékben befolyásolja az egyének térismereteit, vagyis mennyire könnyű az adott várost a tudatunkban modellezni, arról kognitív térképet készíteni. Az elkészült térképek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a városok szerkezete, utcahálózata, tagoltsága, egyedisége az, ami hatással van a rajzok minőségére. Későbbi vizsgálatok során derült csak fény arra, hogy az egyének kognitív térképeit sokkal inkább befolyásolja társadalmi helyzetük, mint a város térszerkezete. Magyarazatként szolgál erre a megállapításra az, hogy az egyének a városokban, vagy nagyobb terek esetében a társadalmi helyzetüknek megfelelően szereznek ismeretet és fűznek hozzá emlékeket²⁾.

Egy évtizeddel később jelent meg Roger Downs földrajzkutató (1970) térszerkezettel foglalkozó írása, majd 1973-ban David Stea pszichológussal közösen szerkesztett szöveggyűjteményt. Az „Image and Environments” munkájukban szövetkezésük jól mutatja a mentális térképezés interdiszciplináris jellegét.

Edward T. Hall (1995) Rejtett dimenziók című könyvében a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció, illetve a nyelv kérdéseivel foglalkozik. Sok hasznos megállapítása közül szükséges egyik fő észrevételét kiemelni, miszerint a terre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésén nyugszanak.

A hazai néprajzi irodalomból ismert kiemelkedő kutatók Hofer Tamás és Fél Edit (1997) „Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban” című munkájukban a magyar paraszti gazdálkodás tér- és időbeosztását vizsgálták.

Kommunikációs Antropológia Munkacsoport (1991) 1979-ben készítette el a romániai pártállam keretei között Korond mentális térképét. Egyetlen család odavetett megjegyzései alapján vázolta fel, valamint a résztvevő megfigyelés közben szerzett tapasztalataival. Hargita megyében (Korondon) végzett terepmunkán alapuló esettanulmány kétféle elemzési szempont egységesítésével próbálkozott. E két szempont közül: az egyik, hogy a vizsgálat számára egy olyan eseményt választottak, amely a falu minden lakója számára esemény (egy elhalálozás), a másik szempont, hogy a vizsgálat számára kiválasztott család nem áll szoros kapcsolatban az elhunytal, illetve családjával.

A vizsgálat módszertana

A tanulmányunkban szereplő mentális térképet elsősorban Kevin Lynch (1960), Downs és Stea (1973) munkája alapján készítettük. Kutatásunk során figyelembe vettük, azt hogy Lynch a vizsgálatait nagyvárosokban végezte, de főbb módszerei – úgy véljük – kellőképpen alkalmazható a vidékies térségekben is. Szabad térképrajzolást³⁾ alkalmaztunk, melyet minden esetben kiegészítettünk a kvalitatív, nem rajzolható adatfeltárással.

Az interjúk készítésekor kétféle adatot gyűjtöttünk:

A) a térre vonatkozó információk, melyek ötfélék:

1. mentális terek neve és kiterjedése
2. törésvonalak, határok
3. tájékozódási pontok
4. útvonalak
5. csomópontok

B) megkérdezettek térre vonatkozó véleményei, történetei, valamint sztereotípiái

A megkérdezettek térről kialakult véleményét az alábbi típusú kérdésekből ismerhettük meg pl.: mi a véleménye a településről, milyen tereket tekint közössi térnek, ön szerint milyenek a megyefai/bükkössi emberek stb. Minél egyszerűbben kérdeztünk rá, annál valószínűbb választ kaptunk.

A „B pontban” megjelölt információk többnyire általánosak és nem konkrétan térjellegűek. E tényezőket „genius locii” (hely szelleme) megnevezéssel jellemlhetjük, ami egyes mentális terekhez és azok lakóihoz kötődő közkeletű megítélések, történetek, sztereotípiák, hangulati, szubjektív vagy érzelmi elemek.

Kutatásunk során mind a két fajta adatismeretet elemezni kívántuk, mert feltételezésünk (hipotézisünk) szerint a megkérdezettek a rendelkezésükre álló, vagy nem álló információk segítségével alakítják ki a településről alkotott véleményüket. Az adott térről való tudás minden esetben megjelent a megkérdezetteknél.

A szabad térképrajzolás és az interjúkészítés kiegészült résztvevői megfigyeléssel, mely által érthetőbbé váltak az elmondottak és a lerajzoltak. Vizsgálatunk legnehezebb része az adatok, kapott információk feldolgozása volt. Az „A pontban” lévő információkat összesítettük és a kapott adatokból egy olyan mentális térképet rajzoltunk meg (2. ábra), melyről általánosítva azt állíthatjuk, hogy ez a helyi lakosság Bükkösdről kialakított mentális térképe. A „B pontban” foglalt puha tényezők esetében egyszerű szabályt követtünk; a leggyakrabban elhangzott véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat négy csoportba soroltuk (gazdasági, társadalmi, hiedelmi és új konfliktusi gócpont), és az elhangzottak szerint rögzítettük.

Település bemutatása

Település demográfia adatai

A település lakónépessége a 2001-es népszámlálás adatai szerint 1289 fő volt. A legfrissebb adatok szerint ez most már valamivel több, 1310 fő. A település területe 3015 hektár (30,15 km²), népsűrűsége 42,8 fő/km².

A település lakosság száma az elmúlt évtizedekben jelentősen visszaesett. A bővülő mészkőbánya által kiváltott betelepülési hullám (a férfiaknak adott mun-

kát és ezzel együtt megélhetést az egész családnak) az 1980-as évektől lefelé ívelő irányba mutat, mivel megindult a városba áramlás.

A kitelepülési hullám az 1990-es évek közepén állt meg, azóta lassú növekedés figyelhető meg, mivel a település kezd vonzóvá válni két csoport számára is. Az első csoportba azok tartoznak (többnyire középkorúak), akik számára a település rekreációt nyújt, a másik csoportba tartozók számára a költségtakarékos élet megvalósítására biztosít teret.

A település demográfiai problémája megegyezik a többi kistelepülés problémájával, mivel a fiatal korosztályba tartozók elvándorlása jelentős. Köztudott, hogy ez a jelenség hozzájárul a természetes szaporodás visszaeséséhez. A jelenlegi korfáról elmondható, hogy az elöregedés tendenciája jellemző. A lakosság 23%-a 60 év feletti, a fiatalok számaránya a teljes lakosság 18%-át teszi ki (17 és a 25 év közötti). Sok a fiatal azért hagyja el a községet, mert a két közeli városban (Pécs, Szentlőrinc) jobb a megélhetési lehetőségek.

A népesség iskolai végzettség szerinti összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy erős aluliskolázottság jellemzi a települést. Az analfabéták aránya a 10-X korú lakosságon belül 2001-ben 1,51%, semmilyen iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya 2% (KSH adatai alapján). A lakosság döntő többsége (78%) csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Felsőfokú diplomája 4%-nak van és a település lakóinak 16%-a rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal.

Település bel- és külterülete

Dél-dunántúli régióban, Baranya megyében helyezkedik el Bükkösd, és része a Szentlőrinci Statisztikai Kistérségnek.

Bükkösd település a múltban körzetközponti feladatokat látott el, ma is a környező hét település legnagyobb lélekszámú községe. Szomszédos települései északkeleten Hetvehely, nyugaton Almáskeresztúr, délnyugaton Dinnyeberki, délen Helesfa és Cserdi, délkeleten Boda, valamint Bakonya. A megyeszékhelytől való távolsága 20–23 km, attól függően, hogy milyen irányból érkezünk.

A település szoros kapcsolatban van három szomszédos településsel: Dinnyeberkivel, Helesfával és Cserdivel, mivel e négy település körzeti óvodája és általános iskolája is Bükkösdön található, valamint közös körjegyzőséget tartanak fenn Helesfa kivételével.

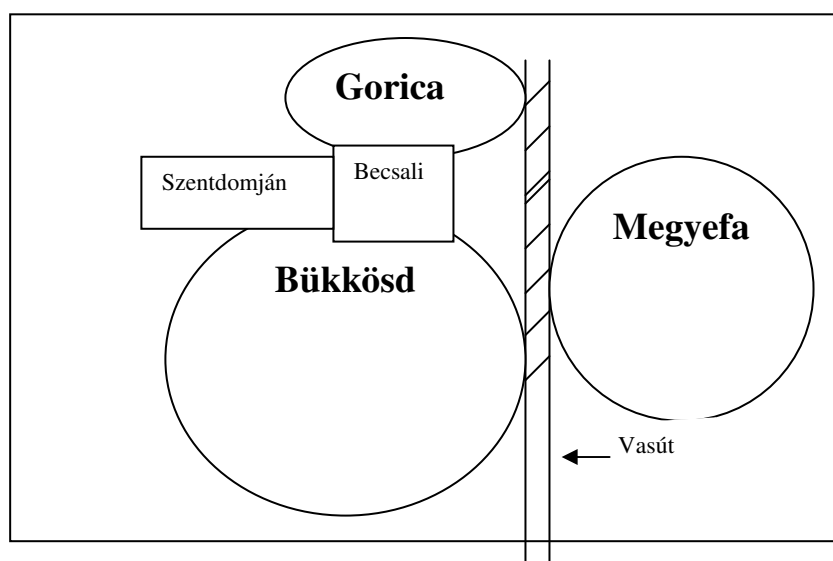
A település bel- és külterületeinek vizsgálatából megállapítható, hogy a településen a belterületek a központhoz képest, a természeti adottságokat is figyelembe véve, viszonylag távol (2–5 km) helyezkednek el, fizikailag is teljesen elkülönülnek. Ezek a belterületek elsősorban lakó- és üdülőfunkcióval rendelkeznek. A falu külterületéhez mezőgazdasági jellegű lakóhelyek és egyéb, nem lakott üdülőépületek tartoznak. Ezek a területek is körülbelül 2 km távolságra helyezkednek el a faluközponttól.

Településrészek

Nagy belterületen fekszik a település, ennek az az oka, hogy Bükkösd rövid történetét tekintve, a falu három település egyesüléséből jött létre (1. ábra): először *Megyefa* olvadt bele 1950-ben, majd *Gorica* 1979-ben⁴⁾. Továbbá Gorica mint egykori üdülőfaló távol helyezkedik el a másik két település résztől (Megyefa, Bükkösd), az üdülőfaló jeleit csak kis mértékben viseli önmagán. A goricai lakosság lélekszámát tekintve is a másik két jelentős településrészhez viszonyítva kis lélekszám.

1. ábra

Bükkösd település társtelepülései⁵⁾

Forrás: Saját szerkesztés.⁶⁾

A két egykori legnagyobb különálló települést a 40. számú Budapest–Pusztaszabolcs–Dombóvár–Szentlőrinc–Pécs villamosított vasútvonal választja ketté (1–2. ábra).

A lakosság nemzetiség szerint 2001-ben 5,8%-a cigány és 2%-a német kisebbségű (KSH, 2001). A társtelepülések több száz éves nemzetiségi megoszlása a jelenlegitől eltért. Bükkösd település részen az 1700-as évektől kezdődően nagy számban német származásúak telepedtek le, Megyefán pedig magyarok, Goricán 16. században betelepült délszlávok éltek többségben, akik a település eredeti nevét (Erdi) Goricával cserélték fel.

2. ábra

Bükkösdöt kettészelő vasútvonal

Forrás: Saját felvétel.

Jelenleg a település fő intézményei, a szolgáltatások nagy része a régi bükkösi területen található. 1996 őszén Megyefa utolsó intézménye a három tantermes iskola is megszűnt. A vállalkozások, az intézményekhez hasonlóan, Bükkösd településrészén nagyobb számban vannak jelen, mint a település más részein.

A bükkösi lakosság helyi térszemlélete

A település mentális térképe

Bükkösi mentális terek vizsgálatakor megfigyeltük, hogy az interjúalanyok 2 fő területről beszélnek és gondolkodnak. Az egyik tér a régi bükkösi rész, a másik a megyefai rész. Minden interjúalany megemlíttette a település fontos vasúti fővonalát, mely a 40. számú Budapest–Pusztaszabolcs–Dombóvár–Szentlőrinc–Pécs villamosított vasútvonal. E vasút észak–déli irányban szeli ketté a falut, északra Bükkösd, délre Megyefa található.

A megkérdezettek által felvázolt mentálistérkép (3. ábra) arányiban jelenősen eltért a valóságtól: a fontosnak tartott részek megnöttek, a kevésbé fontosak elmosódtak vagy eltűntek. A vizsgálat során megfigyelhető, hogy az egyének alapintézményekben gondolkodnak (önkormányzati hivatal, iskola, óvoda, patika, teleház stb) és kettéválasztják a települést. A résztvevői megfigyelés és in-

terjüelemzések során világossá vált számunkra, hogy a település lakossága a vasútvonalat törésvonalnak, valamint tájékozódási pontnak tekinti, ami elválasztja és megkülönbözteti Bükkösdöt Megyefától. E kognitív elhatárolás a rajzon (vasúti sín) úgy jelenik meg, mint valódi határ, gyakran átlépve a tényleges földrajzi határon, vagy éppen megerősítve azt.

Mind a két falurész rendelkezik saját csomóponttal, melyet az interjúalanyok könnyen megneveznek, mert bizonyos szolgáltatás, épület kapcsolódik hozzá, mint pl. kastély, kocsmá, ABC stb. Ezeket a tereket, épületeket mindkét településrészben élők magukénak érzik, míg a másik településrész terei, épületei számukra ugyan ismert, de idegen. Ez főleg azon megkérdezett személyeknél jelenik meg markánsan, akik számára az alapszolgáltatások igénybe vételéhez nem kell a vasút túloldalára menni.

Az interjúalanyok jelentős része csak két településben (Megyefa, Bükkösd) gondolkodik, Gorica, Becsali és Szentdomján csak említési szinten jelenik meg a köztudatban, mivel a települések egyesülés előtt elnéptelenedtek. A kognitív térkép felvázolásánál (3. ábra) nem is jelenik meg, mint a falu konkrét része. A térképen az utcák csak addig „tartanak”, míg az utolsó szolgáltatások, jelentős vállalkozók megtalálhatóak.

A település cigány kisebbsége, a lakosság 5,8%-a a vasúti sín megyefai oldalán található, mely a két településrész között felerősíti a megosztottságot. Ugyanis a települések jelentős részénél a cigányság a falu végében tanyázott, ami Megyefára is érvényes volt, de ez egybeesett a Bükkösddel határos résszel. 1950-ben az egyesített Bükkösd központjává vált az egykori faluvégi lakóhelyük. Ez a megosztottság jelenleg nem olyan nagymértékű, mint amilyen a '70-es években volt, mivel az elmúlt rendszer utolsó évtizedében az önkormányzat segítségével cigány kisebbségi lakások épültek fel.

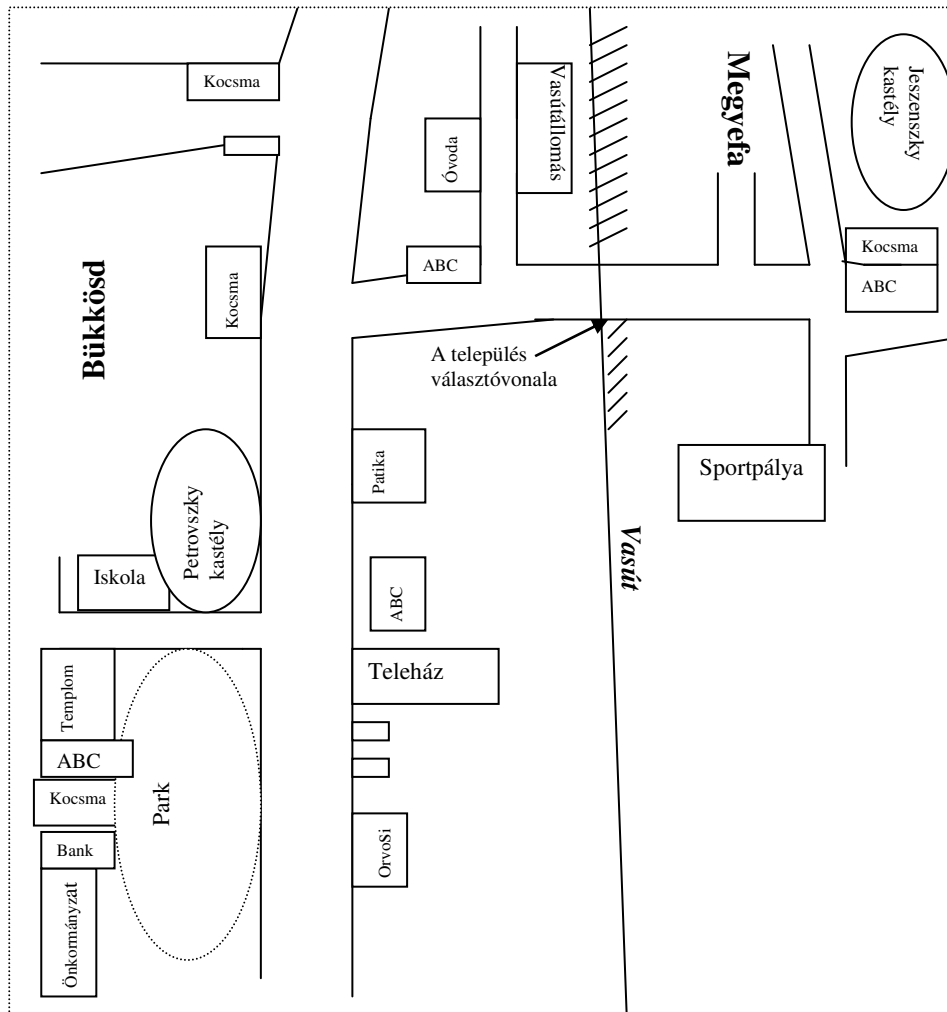
Féligazságok és sztereotípiák

A korábban már ismertetett (I.1) mentális terek sajátossága az, hogy az egyének történeteket kapcsolnak hozzá, valamint határozott véleményük van arról, mely magyarázó jelleggel is szolgál a falu történéseire, problémáira és megosztottságára. Jellemzően az interjúalanyok tagadták azokat a negatív előítéleteket, melyek a saját utcájukra, falurészükre vonatkoznak. A sztereotípiák gyűjtésénél egyszerű szabályt követtünk: feljegyeztük, hogy mi hangzik el leggyakrabban a falurésszel kapcsolatban. E sztereotípiák nagy része a történetekben köszöntek vissza. Ezeket a történeteket négy csoportba osztottuk: gazdasági, hiedelmi, társadalmi történetekre és az új konfliktusi gópontra.

1. Gazdasági történet: a falu kettészakadását, a lakossági együttműködés hiányát elsősorban azzal magyarázzák, hogy gazdasági különbség van Bükkösd és Megyefa között. Míg Bükkösdöt gazdagabb emberek lakták (svábok), addig Megyefán szegényebbek (magyarok).

3. ábra

Bükkösd mentális térkép (saját szerkesztés)

2. *Hiedelmi történet:* a megkérdezett személyek állításai szerint Megyefa fejlődéséhez a gazdasági tényezők túl az akarati tényező is hiányzik. Ezt meszeszerűen azzal magyarázzák, hogy a bükkösdiek olyanok, mint a bükkfa, kemény, erős, sudár, míg a megyefaiak olyanok, mint a meggyfa, kicsi, hajlékony és gyenge. Így a településen mindig úgy történe a dolgok, mint azt Bükkösd (bükkfa) akarja. E kedves hasonlatnak van némi igazságtartalma, mert valamennyi intézmény a bükkösd-i településrészben működik, és a kulturális élet is ott

folyik. E kijelentés a jól működő nem szolgáltatási tevékenységet végző vállalkozások nagyobb hányadára is érvényes.

3. *Társadalmi történet:* az interjúk és megfigyelések alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a településszolgáltatók (söröző, ABC) is felosztották a települést kisebb piacokra, és ezen határokat próbálják betartani és betartatni. A vásárlók nem mennek el a másik településrészre vásárolni, még akkor sem, ha valamivel olcsóbb a szolgáltatás. A helyi sörözők a település életében konfliktusfeloldó helyek, illetve találkozási pontok szerepét tölthetnék be, de tekintettel arra, hogy a lakók az egyik helyről nem mennek át a másikba a kapcsolatfelvétel nem válsul meg.

4. *Új konfliktus gócpont:* a település legújabb megosztottságát azzal magyarázzák, hogy a Strabag Építő Rt. által Bükkösdre tervezett cementmű megépítését a falu egyik része támogatja, a másik nem. A 2004 augusztusában megtartott népszavazás eredménye másodszor is a cementgyár létesítését ellenzők győelmét hozta. A 2006.⁷⁾ szeptember 24-én megtartott újbóli népszavazáson a cementpártiak győztek. Nem lehet a népszavazás alapján megállapítani azt, hogy akik a cementgyár ellen voltak, azok többnyire bükkösdiak vagy megyefaiak. A jelenlegi megfigyelések alapján azt állapíthatjuk meg, hogy több olyan megyefai lakossal találkoztunk, akik a cementgyár mellett vannak, mint azok, akik el-lene. Ennek hátterében az áll, hogy a megyefai részen élők a létesítendő cementmű zaját és a megnövekedő közúti forgalmat kevésbé érzékelnék, mint a bükkösdi településrészen élők. Megállapítható valamint az is, hogy a megyefai részen élők között arányaiban nagyobb a munkanélküliek száma, mint a bükkösdi részen. Továbbá a település jövőképében szereplő fejlesztések és befektetések, mint például erdő- és vadgazdálkodás, növény- és gyógynövénytermesztés alternatívák Bükkösd (eredeti Bükkösd) területét részesíti előnyben, a település hegyes, dombos viszonyai miatt.

Végezetül a megyefai interjúalanyok véleménye szerint az is megosztottsághoz vezetett, hogy a megyefai település a bükkösdi összeolvadással elveszítette a nevét, mely a település megszűnésének érzetét kelti mind a helyi és a nem helyi lakosság számára, valamint hozzá is járul a lakosság helyi identitástudatának elvesztéséhez.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a település lakosságának együttműködési hiánya szorosan összefügg azzal, hogy a helyi társadalom megosztottsága erősen determinált egy területi megosztottsággal. Az egyesüléssel (1950) érdekek sérültek, melyre napjainkban is újabb problémák rakódnak, melynek alapvető oka a települések felkészületlen egyesülése volt.

A települési determináltság visszatükröződik a helyi társadalmi, területi megosztottságban. Továbbá, ahogy a 2. ábrán is látható, hogy a település nem rendelkezik egy közös, mindenki számára sajátjának érezhető közösségi térrel, ahol nincs régi bükkösdi vagy megyefai megkülönböztetés. A település ugyan

megtalálta az egyedi egynapos attrakcióját a Mézes – Mázas Napokat, melyet 2004-ben rendeztek meg először. A rendezvényt próbálják összekötni a pécsi Mediterrán Ősz rendezvénysorozattal, mely részeként a mézhez, méhészethez, méztermeléshez kötődő tudományos előadásokat és szakmai bemutatókat, valamint kézművesvásárt szerveznek. Amikor elhatározta a település a rendezvény megszervezését, azt is figyelembe vették, hogy a településnek több mint tíz méhésze van, illetve azt is, hogy az ilyen jellegű rendezvények mind a helyi lakosokat, mind a turistákat a település központjába vonzza. Kívánatos lenne a településszervezők részéről, hogy a rendezvények kivitelezését olyan irányba folytassák, mely mindenki számára kedvező, valamint ami motiválja a helyi társadalmat az együttműködésre.

A jövőben a térbeli megosztottság kezelésére az jelentene megoldást, hogy ha a település kialakítana egy olyan közösségi teret, melyet az egész bükkösdői lakosság magának érez. Továbbá az intézményvezetőségnek a lakossággal közösen települési fórumokat kellene szerveznie, azokon részt vennie, és minden csoportot azon meg kellene szólítani, mert csak így válik lehetségessé a település közös érdekeinek megfogalmazása. Ha e lépés létrejön, akkor erre alapozva közös érdekképviselőt is meg tudna valósulni. Továbbá kidolgozhatnának egy olyan, úgynevezett kúriahasznosítási tervet, mely a két kastély (Petrovsky, Jeszenszky) adottságainak kihasználásával erősítené a régi két település közötti együttműködési kohéziót.

Végezetül fontos feladatként jelenik meg a régi települések beolvadása által elszenvedett sérelmek kiküszöbölése, valamint egy közös fenntartható identitás-tudat kialakítása. Ötlekként fogalmazódott meg az a gondolat, hogy Bükkösd település nevében (megnevezésében) is kívánatos lenne tükrözni az 1950-ben beolvadt település nevét (mint pl. Bükkösd-Megyefa).

Összefoglalás

Vizsgálatunk céljából tüztük ki a településről kialakult térszemlélet szerepének feltárását a település társas kapcsolataiban és gazdasági viselkedésében. Bükkösdői kutatásunk során világossá vált számunkra, hogy a lakosság falurészekben gondolkodik, és a falurészekhez tartozásból fakadó identitás befolyásolja őket mind társas kapcsolataikban, mind gazdasági viselkedésükben.

A vizsgálat következtetéseként megfogalmazhatjuk, hogy a helyi térszemlélet, mely a település megosztottságát érzékeli, szorosán kihat a település közösségi viselkedésére. A mentális tér egységének kialakítása csak úgy jöhetne létre, ha a térbeni megosztottságot feloldanánk települési közösségi térrel, melyet mindenki egyformán magának érez.

Jegyzetek

- 1) A „vázlatrajzos” módszer lényege, hogy a vizsgált személy egy üres papírlapra rajzolja le a városról, településről, illetve térről kialakított tudati képét.
- 2) Feltételezésünk szerint, egy bürokrata, akinek az irodája a város központjába található, nagyobb ismerettel rendelkezik központi városrészeiről, mint a külső gyárnegyedről.
- 3) A szabad térképrajzolás megegyezik a vázlatrajzos módszerrel, vagyis a vizsgált személy egy üres papírlapra rajzolja le a városról, településről, illetve térről kialakított tudati képét.
- 4) Bükkösdön azonban több területi felosztottságra utaló falurész-elnevezés is van: *Megyefán* és *Goricán* kívül *Szentdomján* és *Becsali*, mely elnevezések a két egykori különálló településrészsel egyetemben továbbra is jelen vannak a köztudatban, bár identitásalkotó szerepük és jelentőségük a közelmúltban megváltozott. Ami azzal magyarázható, hogy nem rendelkeznek intézménnyel, valamint közösségi térrel, csomóponttal.
- 5) Az ábrán azok a települések láthatóak, melyek ma Bükkösd település neve alatt szerepelnek.
- 6) A település elektronikus bel- és külterületi térképének hiányában, szükséges volt a saját szerkesztés.
- 7) A népszavazáson 627 vettek részt, melyből 342 igen, 282 nem és 3 érvénytelen szavazat született.

Irodalom

- Robert M. Downs és David Stea (1973): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*. In: Downs és Stea (szerk.): *Image and Environments*. Chicago, Aldine Publishing
- Edward T. Hall (1995): *Rejtett dimenziók*. Budapest, Gondolat, Katalizátor Iroda
- Hofer Tamás és Fél Edit (1997): *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban*. Budapest, Balassi
- Kevin Lynch (1960): *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press
- Népszámlálás 2001* (2002): 6. Területi adatok, 6.3 Baranya megye II. kötet, KSH, Budapest
- Kovács Teréz (2003): *Vidékfejlesztési politika*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs 284, p.
- Bronislaw Malinowski (1922): *A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái*. In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan-Ráció Kiadó

Spatial view of the residents of the village of Bükkösd

From our research in Bükkösd, it is obvious that the village is divided into two specific districts comprised of residents who think about their identities separately. This affects their social contacts, their economic habits and their community relationships. The aim of our investigation was to determine the residents' perspectives of their local geography and the effects of these perspectives on community and economic life.

From this we have determined that local geographic perspectives divide the village into two distinct communities which do not interact. The unification of the two distinct cognitive maps can only be achieved if a communal space is organised. Such a shared place could be an area in which residents from both districts feel as though they participate and contribute.

A VÁLSÁGTÓL A REGENERÁCIÓIG: RÉGI IPARI TÉRSÉGEK MEGÚJULÁSI STRATÉGIÁI

Lux Gábor

Bevezető

A világgazdasági korszakváltás globális keretek között végbemenő területi differenciálódást indított útjára, amely leglátványosabban talán a régi ipari térségekben – bányászatra, nehéziparra vagy tömegcikkek termelésére specializálódott területi egységekben – éreztette hatását. A korábban a gazdaság motorjainak tekintett, GDP-arányosan is tekintélyes nemzetgazdasági jelentőségű iparvidékeken az évtizedekig tartó jólétet mély depresszió, gazdasági és társadalmi válság váltotta fel. A válságkezelésre és az új növekedési pálya kijelölésére törekvő állami és regionális stratégiák széles körét fejlesztették ki és alkalmazták; ezek a stratégiák változatosságukon felül maguk is egyfajta evolúción mentek keresztül, úgyhogy az 1990-es évekre mind végcéljaikban, mind eszközeikben eltértek az első intézkedésektől, mára pedig jórészt belesimultak az általános gazdaságfejlesztési politikába.

A rendszerváltó közép- és kelet-európai országokban a válság és az átalakulási folyamat okai és következményei is összehasonlíthatók a nyugattal; a különbségeket a politikai és gazdasági feltételrendszer specifikus vonásai adják. A szocialista időszakban az állam képes volt mobilizálni erőforrásait a változások elodázására (ez a magatartás egyébként nyugaton sem volt ismeretlen), ezért a hanyatlás lassú ütemben ment végbe; a rendszer összeomlása után ezzel szemben gyors lefolyású, „gátszakadásszerű”, a transzformációs válság más folyamataival párhuzamosan zajló leépülés volt megfigyelhető. A regenerációs stratégiák alkalmazására tett kísérleteket máig befolyásolja a forráshiány és a tudatos területi beavatkozás intézményi okokból is eredő gyengesége, átgondolatlansága (vö. *Lux*, 2005). Ennek ellenére a közpolitikák evolúciója nálunk is bekövetkezett, mára összefonódva az EU-integráció mélyítésének elvárásaival.

Ebben a tanulmányban először összegezzük és összehasonlítjuk a régi ipari térségeket érő válságok kialakulásának okait vizsgáló fő nézeteket, majd a válságkezelés stratégiáit. Mivel a beavatkozás sikere nem garantált, arra is figyelmet fordítunk, hogy az egyes stratégiák milyen sikeres és sikertelen eredmé-

nyekhez vezethetnek. Végül arra keressük a választ, hogy a mai regionális politika milyen pozitív jövőképeket tud felmutatni Közép- és Kelet-Európa régi ipari térségei számára.

A régi ipari térségek válsága

Az 1970-es évek eleje-közepe több kitüntetett jelentőségű világgazdasági fordulópontra találkozásának periódusa, a korábbi fejlődési pályák kimerülésének és új növekedési tényezők megjelenésének ideje volt. 1945 és 1973 között a IV. Kondratyev-ciklus és a IV. évszázados trend együttes emelkedése kiszámítható és stabil fejlődési feltételeket jelentett a döntéshozók számára. Amikor az együttes növekedés együttes leszálló ágba fordult, nőtt az instabilitás, a konjunktúrában megszokott biztonságot felváltotta a piaci szelekció erősödése.

A változások kiváltó oka az anyag- és energiaárak drasztikus emelkedése volt, amely megfosztotta a gazdaságokat attól a növekedési többlettől, amit korábban az inputok olcsósága biztosított (*Buday-Sántha, 2002, Gazdag, 2005*). Míg az inputpiacokon az árak emelkedése, addig a tömegtermékekén a globalizációs folyamatok elmélyülése, távol-keleti és harmadik világbeli termelők versenybe lépése, az árak leszorítása ment végbe. A pusztán gazdasági folyamatokat társadalmi és innovációs változások is fölérősítették. A foglalkoztatásban az ipar szerepét fokozatosan a szolgáltatási szektor vette át; a tömegcikk kereslete csökkent, a technológiai újításokat (mikroelektronika, informatika) termelő „fehérgalléros” ipar vált a dinamikus gazdasági növekedés forrásává.

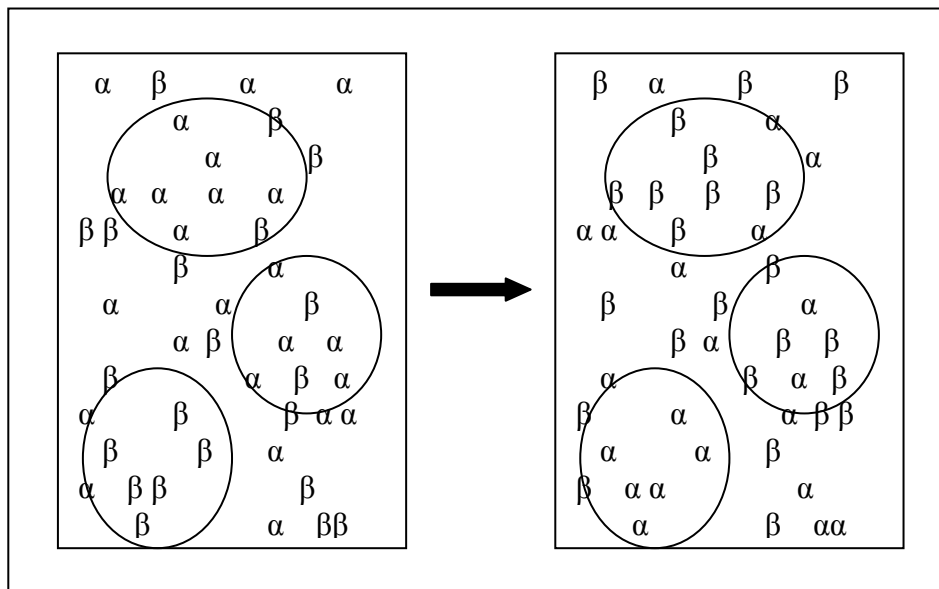
A gazdasági fordulat területi következményeit az 1. ábrán szemléltethetjük. Az eltérő növekedési lehetőségeket hordozó gazdasági ágazatok térbeli konfigurációja területi különbségeket, egyenlőtlenségeket gerjeszt. Az átlag feletti növekedést mutató ágazatokat α , az átlag alattiakat β szimbólum jelöli; az α vagy β ágazatok koncentrációi alapján kirajzolódnak a prosperáló, dinamikusan növekvő, illetve a depressziós, lemaradó térségek (*Tóth, 1998*). Tágabban értelmezve az alfák azok a gazdasági, társadalmi vagy természeti tényezők, amelyekből az adott gazdasági-társadalmi modellben a fejlődés származik, míg a béták azok, amelyek ehhez a fejlődéshez nem járulnak hozzá érdemben vagy egyenesen hátráltatják azt.

A világgazdasági korszakváltás lényege, hogy a korábban α tényezőkként funkcionáló adottságok egy része elvesztette dinamizmusát és bétává alakult, míg a korábbi béták körének egy része alfává emelkedett. Azok a térségek, amelyek egyoldalúan támaszkodtak bizonyos α tényezőkre, könnyen elvesztették vezető szerepüket, míg ott, ahol a tényezők sokoldalúbb keveréke volt megtalálható, nagyobb esélye volt annak, hogy korábban „látens” adottságok kiemelésével

1. ábra

Az eltérő növekedési lehetőségeket hordozó gazdasági ágazatok körének átalakulása a térben

Forrás: Tóth, 1998 alapján saját szerkesztés.

megőrizték vagy fokozták versenyképességüket. A régi ipari térségek válsága ebből a szempontból nézve egyoldalú gazdasági szerkezetük negatív következményének tűnhet; a korábbi sikereket megalapozó tényezők szerepe leértékelődött, és nem pótolták őket újak. A változásokat exogén jelenségek, a világgazdasági korszakváltás folyamatai indították el (a versenyképesség tartalmának átértékelésével), de az alkalmazkodás kudarca már belső okokból következett. A belső és külső okok közötti kapcsolatot vizsgáló számos nézetből itt két összefoglaló munkát, M. Steiner (1985, 2003) illetve R. Boschma – J. Lambooy (1999) tanulmányait idézzük.

Steiner (1985) a régi ipari térségek hanyatlását négy megközelítésen keresztül vizsgálta. A *szerkezeti gyengeségekből* kiinduló nézet szerint a probléma gyökere egy specifikus gazdasági struktúra, amely részben „öreg” ágazatok túlsúlyából, részben ezek szerveződési formáiból adódik: a nagyméretű vertikális és horizontális integrációk, monostruktúrák koncentrációja kedvezőtlenül hat a területi fejlődésre. Az elmélet gyengéje a kívánatos vagy „jó” szerkezet pontos mibenlétének tisztázatlansága, s ezzel összefüggésben az is, hogy önmagában nem képes a válságfolyamatok magyarázására.

Az *exportbázis-modellek* a gazdasági szerkezet helyett a külső kereslet alakulására helyezik a hangsúlyt. Az ipari inputok, félkésztermékek és tömegfogyasztási cikkek iránti éhség generálta a nagy iparvidékek fejlődését és magas növekedési rátáikat. A világgazdasági korszakváltással ez a pozíció két okból is megrendült: a kereslet visszaesése először térségi deficithez, később a termelőtevékenység összezsugorodásához vezetett; másrészt az újonnan iparosított, modernebb technológiával vagy olcsóbb munkaerőköltséggel dolgozó térségek a meglévő piacokról is kiszorították a régiákat.

Az exportbáziselmélet eredményeit is felhasználva alakultak ki a regionális hanyatlási folyamatokat öngerjesztő folyamatokkal magyarázó *kumulatív oksági modellek*. A nyílt gazdaságú régi ipari térségek a kereslet csökkenését nem voltak képesek tőke-transzferekkel helyettesíteni, s a felhalmozott deficitet termelés-visszafogással korrigálták. A fizetési mérleg illetően helyrebillentése azonban kedvezőtlenül hatott a termelékenységre, amit az eleve jobb pozícióban lévő versenytársak képesek is voltak kihasználni – a következmény a régiák piacvesztése volt.

Steiner negyedikként a *termékéletciklusok evolúcióját* említi. A régi ipari térségek termékei jellemzően érett fázisban vannak: standardizáltak, termelésük magas tőke- és alacsony munkaintenzitású, árugalmasságuk magas. A piaci versenyben való helyállást vagy új termékek kifejlesztése, vagy az árak hatékony leszorítása garantálná; azonban az elsöre a régi ipari térségek periférikus helyzetük, a másodikra a termelési tényezők kedvezőtlen összetétele és ára miatt nem képesek. Így a térség csapdahelyzetbe kerül: minél tovább marad a termékéletciklus utolsó fázisában, annál nehezebben lábál ki belőle, és annál kiszolgáltatottabb a külső versenytársakkal szemben. Ez a nézet különösen plasztikus magyarázatot nyújt a nagy történelmi iparvidékek elhúzódó válságára, ahol a gyárbezárások és az elbocsátások egymást követő hullámai kilátástalannak tűnő gazdasági és társadalmi helyzetet teremtettek.

Steiner a gazdasági szféra fejlődésének szemszögéből vizsgálja a területi válságot. Mint jelzi, a jelenségek megértéséhez a négy magyarázat szintézisére van szükség. A régi ipari térségek nem a kereslet visszaesése miatt „öregedtek meg”, hanem öregségük (vagyis a regionális életciklus „végén” elfoglalt helyük) miatt váltak érzékenyebbé a kereslet visszaesésére és az erősödő piaci versenyre. Az alkalmazkodási gyengeség fő oka az „iparszerkezet”, amin Steiner a munkaerő-mobilitás és a vállalkozói, innovációs aktivitás előtt emelkedő gátakat érti. Ez a megállapítás már átvezet a régi ipari térségeket vizsgáló újabb elméletek körébe, amelyek a világgazdasági hatások vizsgálatáról fokozatosan a belső megújulási képességet befolyásoló tényezők elemzésére helyezik át a hangsúlyt. Maga Steiner (Steiner, 2003) is e szempontok szerint módosította nézőpontját: újabb összefoglaló tanulmányában az exportbázis- és kumulatív oksági modellek helyét a biológiai analógiát felhasználó *szklerózis* fogalma veszi át. A szklerózisos térségekben a csoportérdekek és a régi döntési minták

konzerválása miatt sérül a racionalitás, s csökken a belső megújulóképesség. A szerkezeti gyengeségek és a szklerózis pedig együttesen vezet el oda, hogy a térség termékstruktúrája az életciklus utolsó fázisába szorul, ahonnan egy erős külső sokk már könnyedén kibillentí.

R. Boschma és J. Lambooy (1999) két, egyenként több elméletet egyesítő megközelítést alkalmaz; ezek egyike a túlspecializáció és a monostruktúrák káros következményeivel foglalkozik, míg a másik az intézményi és evolúciós közgazdaságtan eredményeire támaszkodva a hálózati-agglomerációs tényezőkre koncentrál. A *túlspecializáció* rövid távon növekedési többletet eredményez, de, mint P. Krugman (1993, idézi *Boschma – Lambooy*, 1999, 4. o.) rámutatott, kiszolgáltatja a térséget a véletlenszerűnek tekinthető külső megrázkódtatásoknak. A túlzott specializáció egyben megakadályozza a gazdasági alternatívák kiemelkedését: a helyi erőforrás piacokat uraló, kockázatkerülő nagyvállalati csoportok mellett egészen addig lehetetlenné válik az alternatívák kiemelkedése, amíg azok el nem vesztik fölényüket és le nem épülnek.

A *hálózati-agglomerációs* magyarázat továbbviszi az intézményi gyengeségek kérdését. A régi ipari térségekben megfigyelhető egy háromszatú bezárási (lock-in) jelenség. Az intézményi bezárást a hierarchikus, autarchiára törekvő vállalati hálózatok kialakulása okozza. A cégstruktúra olyan szorosan integrálódik, hogy a köztük létrejött kapcsolatok szinte megbonthatatlanok, sem alkalmazkodásra, sem versenyre nincs érdemi lehetőség. Az intézményi bezárást a politikai súlyosbítja. A változásokban ellenérdekelte területi aktorok koalíciói (vállalatvezetők, politikusok, szakszervezetek) hatékonyan képesek domináns pozícióikat megvédeni, egészen addig, amíg a rendszer össze nem omlik és ellenállásuk meg nem szűnik. A bezárási harmadik típusa a technológiai. A régi ipari térségekben a történelmi fejlődés során jelentős mennyiségű tudás halmozódott fel; a létrejött műszaki kultúra adott készségi típusokat befogadott, míg másokat kivetett magából. Tudásbázisa gyakran magas szintű, de nem képes leterni fejlődési pályájáról, tanulási képességei meggyengültek.

Mint látható, Boschma és Lambooy álláspontja meglehetősen pesszimista. Az általuk idézett elméletek túlnyomó része természetes és kikerülhetetlen folyamatnak tünteti fel a depressziós jelenségeket – csak a már bekövetkezett pusztulás, az akadályozó tényezők megsemmisülése után beszélhetünk egy új növekedési pálya kibontakozásának lehetőségéről. A hangsúly a világpiacról az endogén tényezőkre került. A külső sokkok egyfajta szelekciós mechanizmusként értelmezhetők, de az alkalmazkodás területi adottságok – ha úgy tetszik, „alfák és béták” – függvénye. Ez a hangsúlyeltolódás összhangban van a regionális tudományokban bekövetkezett fejlődéssel és az ezredforduló gazdasági feltételrendszerével, ahol a tanulási képesség, a speciális térségi adottságok versenyelőnyé konvertálása fokozottabb szerephez jut, mint korábban (globalizáció → glokalizáció).

Sikeres és sikertelen megújulási stratégiák

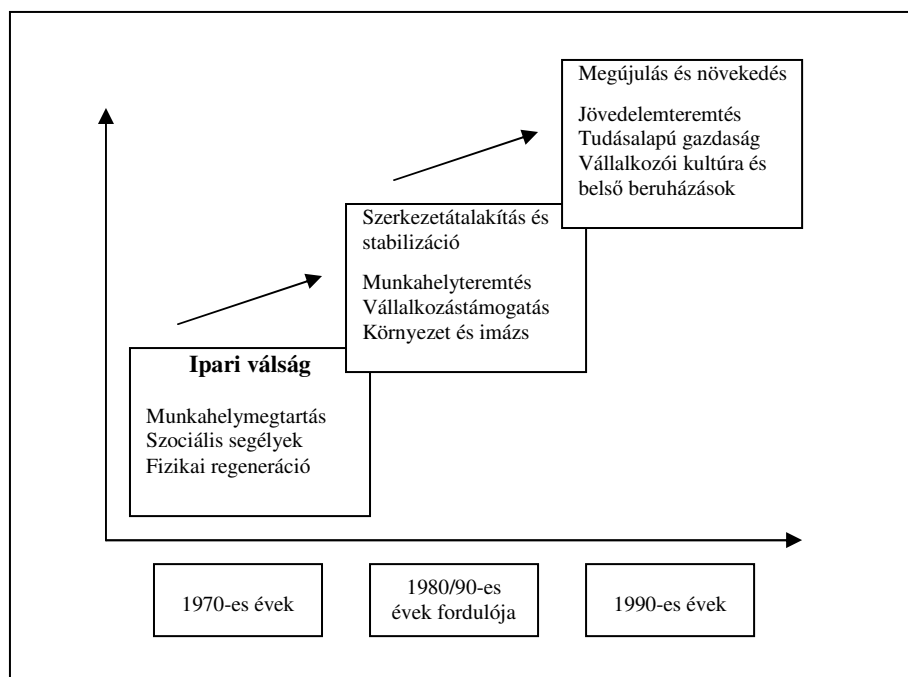
A válságok következményeinek enyhítésére, kezelésére majd a térségi megújulásra az 1970-es évektől számos kísérlet történt. Adekvát a válaszlépéseket eredetük szerint a vállalati és a közszférából eredő csoportokra bontani és ennek fényében vizsgálni. Az első csoport a gazdasági hatékonyság és a piaci helytállás logikája szerint épül föl, míg a második társadalmi szempontokat is integrál, a gazdasági versenyképességet végsősoron a társadalmi jólét megteremtésére irányuló *eszközként* fogja föl. Ehelyütt a második megközelítéssel, a közszféra beavatkozásának területi vonatkozásaival foglalkozunk. Természetesen a felhasznált eszközök a két esetben erős hasonlóságot mutatnak és esetenként csak filozófiai – teleológiai különbség választja el őket egymástól. Nem foglalkozunk viszont azokkal a stratégiákkal, amelyek vállalati vagy ágazati szinten racionális lépéseknek tekinthetők, ám területi dimenzióban nem kínálnak megoldást. Így például a szakirodalomban (*Deitrick–Beauregard, 1995, Horváth, 1998*) előforduló, a termelőüzemek áttelepítésén (delokalizálásán) alapuló stratégiát tekinthetjük racionálisnak, de nem a területi megújulás eszközének.

Nyugat-Európában a válságkezelésre irányuló közpolitikák három évtizedes fejlődése több fázison ment keresztül (ezt a 2. ábra szemlélteti). Az 1970-es években a jóléti államok ágazati eszközökkel kísérelték meg megelőzni a problémák további elmélyülését. A hangsúly a munkahelymegtartási támogatásokon, a vállalatoknak juttatott forrásokon volt, míg az állásukat elvesztők sorsát a szociálpolitika vette kezébe. Ma már látható, hogy ezek az intézkedések nem jártak sikerrel. Ideig-óráig elodázták a gondokkal való szembenézést, és megakadályozták a szociális katasztrófát, de mivel csak tüneti kezelést nyújtottak, a területi fejlődés mélyrétegeiben zajló káros folyamatokat nem tudták megfordítani, miközben erőforrásaikat rossz hatékonyságú struktúrák konzerválására pazarolták. Az első fázis legmaradandóbb eredményének az iparvidékek fizikai regenerációját tekinthetjük; az erősödő környezettudatos gondolkodásnak köszönhetően a legsúlyosabb szennyezéseket és környezeti ártalmakat sikerült felszámolni – a szennyező ipar megszűnése pedig önmagában is kedvező hatással volt a természeti és lakókörnyezetre.

A válságkezelés második fázisában a cél a szerkezetátalakítás és a gazdaság stabilizációja. A munkahelymegtartás értelmetlenségét belátva a foglalkoztatáspolitikai ipari és terciér munkalehetőségek létesítésével tesz kísérletet a munkanélküliség felszámolására. A térségből történő elvándorlás adott esetben csökkentheti a szociálpolitikára nehezedő nyomást, bár egy veszélyes csapdát is rejt magában: az elvándorlás jellemzően a legaktívabb, legjobban képzett rétegekre jellemző, s ha nem tartják kézben, a területi tudásbázis elszegényedéséhez, „proletarizálódásához” vezethet. A nagyvállalatok mindenáron történő megőrzése

2. ábra

A válságkezelés jellegzetes folyamata az EU régi ipari térségeiben

Forrás: Ex post evaluation of 1994–99 Objective 2 programmes, 2003, 57. o.

helyett egyre fokozódó hangsúly esik az új vállalkozásokra; részben a KKV-szférára, részben térségen kívülről érkező tőkeberuházásokra. A környezeti károk visszaszorításával tovább lehet lépni a környezetfejlesztés és az új területi imázs kialakítása irányába. A régi ipari térségekről alkotott mentális képben általában kormos, nyomasztó épületek, súlyos és ismeretlen mértékű szennyezések és egy válságba jutott, lecsúszó társadalom jelennek meg. A regionális és területi marketing feladata árnyalni ezt a képet; rámutatni a táj- és városrehabilitációban elért sikerekre, a befektetői és lakókörnyezet új vonzerőire.

A harmadik fázis már a fontosabb korrekciókon túl helyezkedik el, amikor a válságkezelésről a továbbfejlesztésre helyeződik a hangsúlyt. A regionális politika ösztönzi a jövedelemtermelési lehetőségek bővítését és a tudásalapú gazdaság elterjedését; a környezetfejlesztésben a térségi vállalkozások működési feltételeit és szervezettségét javító intézkedésekre, elsősorban kívülről érkező beruházások mellett a helyben képződött tőke visszaforgatására, belső beruházásokra kerül sor. Itt már vitatható, hogy egyáltalán válságkezelésről van-e még szó, vagy inkább arról, hogy a régi ipari térség fő problémáinak megoldásával

visszatért az általános fejlesztéspolitika főáramába. Az uniós 2. célcsoportbeli programok evolúcióját tanulmányozva (vö. *Lux*, 2006) az utóbbi következtetés tűnik helytállóknak.

1. táblázat

Sikeres és sikertelen megújulási stratégiák

Stratégia típus	a)	Sikeres alkalmazkodás	b)	Sikertelen alkalmazkodás
I.	+	Innovatív szerkezetváltás	–	Periférikus reintegráció
II.	+	Tudatos terciarizáció	–	Iparvesztés
III.	+	Alternatív gazdaság	–	Önfenntartásra irányuló gazdaság

Forrás: Saját szerkesztés.

A régi ipari térségek megújulási kísérleteit alapvetően három stratégia típusra vezethetjük vissza, amelyek egyenként több intézkedést egyesíthetnek. Alkalmazásuk lehet komplementer, nem feltétlenül zárja ki egymást, bár a szűkös erőforrásokkal (pénztőke, humántőke, hasznosítható terület) való gazdálkodás és a koncentráció elvének érvényesítése indokoltá teheti a szűkebbre vett fókuszot. Nyilvánvaló, hogy az egyes stratégiák vagy azok adott keverékei mellett a területi potenciál – termelési hagyományok, természeti tényezők, urbanizációs szint, földrajzi pozíció, vagyis alfa és béta tényezők – ismeretében születet döntés. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a revitalizációs stratégiák lényegében jövőképek; márpedig a jövőalkotás szubjektív tevékenység, s egyes fogalmi kategóriákhoz más-más, kedvező vagy kedvezőtlen értéktartalmat egyaránt kapcsolhat. Az azonos jelenségek eltérő megítélésének klasszikus példája a „deindusztrializáció” értékelése: az ipar gazdasági jelentőségének csökkenésében az elemzők-döntéshozók egy része egyértelműen negatív folyamatot lát, mások ezzel szemben a posztindusztriális gazdasági fejlődés szükség-szerű eredményeként emlegetik. Az alábbiakban több stratégia típus kapcsán bizonyítjuk, hogy a divergens, egymást részben vagy egészében kizáró jövőalternatívák térség típusok szerint differenciáltan, vagy egyes térségek másként fejlődő alterein belül is megfigyelhetők, s a területi fejlődés eltérő pályáihoz, az ipari átalakulás sokrétű forgatókönyveihez vezetnek.

Az ipar megújítására építő stratégia

Az alapvető stratégia típusok közül az első az ipari bázis rekonstrukciójához vagy megújításához kötődik. A stratégia kívánatos kimenetele az *innovatív szerkezetváltás*; egy modern, a világgpiaci versenyben helytállni képes iparszerkezet felépítése. J. A. Schumpeter az innovációkról írva megkülönböztette egymástól a teremtő pusztulás és az adaptív szerkezetváltás fogalmát. A teremtő pusztulás

az üzleti ciklusok természetes jelensége, melynek során az elöregedő vállalatok „elhalnak” és átadják a teret a fiatalabb, modernebb technológiákat hordozó riválisaiknak. Ez az átfogó változás területi dimenzióban is értelmezhető és támogatható. Az adaptív szerkezetváltás ezzel szemben az elavult technológiájú, de tőkeerős nagyvállalatok megújulási képességével számol. Mint Szalavetz A. (2003) kifejti, a régi ipar nem termel új innovációkat, de képes más ágazatok innovációinak megvásárolására és felhasználására – vagyis termékinnováció helyett folyamatinnovációt hajt végre, pl. automatizálja gyártási technológiáját, modern menedzsment-eljárásokat adaptál, stb.

Az innovatív szerkezetváltás rövidtávon jelentős társadalmi költségekkel és magas frikciós-strukturális munkanélküliséggel jár, ez azonban nem a válság jele, hanem a szerkezeti átalakulás mellékhatása; közép- és hosszútávon az ipari és terciér szektorban létrehozott új munkahelyek felszívják a korábbi állásukat elvesztőket. Az átmeneti időszakban nő az állami szociálpolitika jelentősége; át-képzésekre és reorientációra lehet szükség. A stratégia vitathatatlan előnye, hogy megőrzi a területi tudásbázis értékes elemeit, nem bánik pazarlóan az emberi erőforrásokkal – a régi ipari térségekben fejlett műszaki kultúra akár csúcstechnológiai iparágak befogadására is képessé tehető. Nem önmagában a munkanélküliség veszélyes, hanem annak tartóssá válása – ekkor ugyanis a képességek elvesztésére, a munkára való alkalmasság radikális romlására kerül sor.

Az ipar megújításával ellentétben a *periférikus reintegráció* áll. Ekkor a monostruktúra egészének vagy jelentős részének továbbéléséről beszélhetünk; nem kerül sor a térségi gyengeségek felszámolására. A depresszió tartós állapotában megmaradó iparvidékek képesek újrainTEGRÁLÓDNI a világgazdasági rendszerbe; egyre elavultabb termékkínálatuk és intézményi problémáik miatt azonban ezt csak a globális periféria szereplőiként tehetik meg. A verseny alapjává a termelési költségek leszorítása válik: a munkabérek tartósan alacsonyban tarják, s nem költenek innovációra, korszerűsítésre. Hosszútávon így sem garantált az alacsony szinten kialakult egyensúly fennmaradása; a kezeletlen strukturális problémák ismét felszínre törhetnek, és a legvalószínűbb végkimenetel a piacról történő fokozatos kiszorulás.

A periférikus reintegráció eredményei tehát a legjobb esetben is felemásak. A társadalmi költségek közepesek vagy magasak, a munkanélküliség fokozatosan nő. Bár a humán potenciál nem tűnik el, mint az iparvesztés forгатókönyvében, valószínűsíthető színvonalának további hanyatlása. A legjobb képességűek elvándorlása nemcsak gyengíti a térség vonzerejét a potenciális befektetők szemében, hanem később egyre nehezebbé teszi a valódi válságkezelési törekvéseket.

A dezindusztrializációra építő stratégia

A második stratégia az ipar regionális gazdasági növekedésben betöltött szerepének visszaszorulásával számol és a kiutat a posztindusztriális gazdaság húzóágazatában, a szolgáltató szektor súlyának fokozásában találja meg. A dezindusztrializáció jelensége erősen vitatott az iparvidékek átalakulását figyelemmel követő irodalomban, problémaként és megoldásként egyaránt találkozhatunk vele; több esetben pedig, beleértve jelentős műveket (*Cooke*, 1995 és *Horváth*, 1998 is), nem is említik a válságkezelési lehetőségek körében. A jelenségre könnyen találunk racionális magyarázatot – a dezindusztrializáció révén ugyanis a térségi probléma megszűnik ipari jellegűnek lenni, és az ipari alfák és béták a továbbiakban már nem gyakorolnak meghatározó hatást a gazdasági és társadalmi fejlődésre.

A *tudatos terciarizáció* arra a logikára épít, hogy a területi potenciálban látni megtekinthető, bár az ipari korszakban nem feltétlenül hasznosított vagy felismert jelentőségű tényezők (alfák) szerepe újraértelmezhető, és a további növekedés alapjává alakítható. A stratégia korlátjait mutatja, hogy a monofunkcionális iparvidékek számára nem, vagy csak nagy nehézségek árán járható út: csak ott járhat sikerrel, ahol a térségi tényezőkeverék már eredendően (legalábbis potenciálisan) diverz. Ilyen tényezők lehetnek például a városi központi szerepkörök, a fejlett szolgáltatások, erős oktatási-kulturális-tudományos intézmények¹⁾, vagy akár a természeti környezet egyes addig kihasználatlan elemei – maga a fizikai regeneráció is kifejleszthet növekedésgeneráló tényezőket, s ezek később megalapozhatnak egy környezetipari fejlődési utat²⁾.

Az ipar kérdése ebben a stratégiában két területen merül föl hangsúlyosan. A dezindusztrializáció olyan nagyarányú átalakulási folyamat, amelynek rövidtávon számos vesztese lehet, különösen az alacsonyan képzett vagy specializált képességekkel rendelkező foglalkoztatottak (pl. bányászok) körében. Esetükben előnyüdj- és átképzési konstrukciókat kell alkalmazni, amely jelentős terheket ró a szociálpolitikára. A második dilemma az ipari örökségé. A felhagyott gyárterületek, barnamezős övezetek alternatív hasznosítása megelőzheti az épületek állagának további leromlását és értékke konvertálhatja a kihasználatlan épületeket. Egyaránt elképzelhető lakóövezetek, irodák, rekreációs lehetőségek vagy ipartörténeti parkok, múzeumok létrehozása. Természetesen mindez igen tőkeigényes, és külső források bevonását teheti szükségessé.

A tudatos terciarizációval ellentétben az *iparvesztés* a dezindusztrializáció kedvezőtlen kimeneteleként értékelhető. Ekkor az ipar nélkül tűnik el a térségből, hogy a megfelelő gazdasági alternatívák kifejlődnének. A következmény a mély, hosszantartó depresszió, rendkívüli társadalmi költségekkel és az emberi erőforrások színvonalának drasztikus leromlásával. Az ilyen átalakuláson átesett térségekben a reindusztrializáció lehetőségei is szűkösek, mert a szakképzettek

elvándorlásával és a többiek hosszú munkanélküliségével már hiányzik az az alap, amire ipart lehetne építeni – még akkor is, ha a lehetséges befektetők felkutatása már nem jelentene problémát. A válságkezelés itt csak akkor lehet sikeres, ha azt alapos előkészítő munka, társadalmi-munkaerő-piaci reintegrációs programok előzik meg, legalább a fiatal generációk megmentése érdekében. A regionális politika ekkor valószínűleg akkor jár el helyesen, ha az adott célterületet fejletlen térségként kezeli és az ekkor szokásos eszközökre koncentrálnak.

Az alternatív gazdasági tevékenységekre építő stratégia

Az előző két stratégiától eltérően az alternatív gazdasági tevékenységekre építő stratégia általában nem önmagában álló fejlesztési irány, hanem más stratégiákkal együttesen kerül alkalmazásra. Az *alternatív gazdaság* célja a régi szervezeti struktúrák kisebb, flexibilisebb vállalatokkal történő kiegészítése vagy részleges-teljes lecserélése. Az állami tulajdonú vállalatok esetén ezek feldarabolása, tevékenységi csoportokra való osztása és egyenként történő privatizációja is elképzelhető; az önállósult szatellitok egy része továbbra is ipari tevékenységet fog folytatni, míg mások tevékenységet váltanak és új piaci lehetőségek kihasználására törekednek. A stratégia nem alkalmas az általános ágazati problémák kezelésére, de kiváló eszköz az intézményi, hálózati merevség fokozatos feloldására. A további fejlődés természete a lehetőségektől függően lehet ipari, terciér vagy ezek valamilyen kombinációja.

Az alternatív gazdasági tevékenységekre építő stratégia legnagyobb előnye a társadalmi költségek hatékony mérsékelése, amely kedvező esetben már rövidtávon megoldható. A munkanélküliek felszívásával a foglalkoztatás súlya a KKV-szférára tevődik át, ahol az ipari ismeretek és kultúra jelentős részének megőrzésére is lehetőség nyílik. A későbbiekben megvalósított nagyberuházások képzett munkaerőt és potenciális beszállítókat kínáló miliőt találnak a térségben; a telephelyi adottságok vonzereje tartósan magas marad.

Az alternatív tevékenységekre építő fejlődés kedvezőtlen kimenetele az *önfenntartásra irányuló gazdaság*. A gazdaság középpontjában ekkor is a KKV-szektor áll, egy finom, de jelentős különbséggel: a vállalkozási tevékenység nem a versenyképesség záloga, hanem egyéni túlélési mechanizmus; vagyis a gazdasági szereplők nem azért vállalkoznak, mert anyagi fejlődést remélnek tőle, hanem azért, mert nincs más kedvező alternatívájuk. A családi, jobb esetben kollektív önfenntartás költségei fölemésztik a megtermelt profitot, ezért a növekedés lehetetlen vagy erősen korlátozott. A kimenetel társadalmi költségei magasak, bár nem okvetlenül a munkanélküliségen keresztül, hanem pl. magas mortalitásban, devianciákban, stresszben manifesztálódnak, s hosszútávon felőrlik a vállalkozók mentális egészségét.

A közsféra beavatkozásának lehetőségei

Az előbbieken felvázolt fejlődési utak kapcsán látható, hogy a regionális politikában, területfejlesztésben megfogalmazódó jövőalternatívák az iparprobléma sokrétű értelmezését teszik lehetővé. Döntéshozatali kultúra, a lehetőségek ismerete és a források bősége vagy szűkössége eredményezheti az alternatívák közötti választást; tiszta vagy kevert stratégiák alkalmazását. Hozzátehetjük, hogy a térségi változások az aktív „public intervention” hiányában is végbemennek, csak ekkor *szerkezetátalakítás* helyett *szerkezetátalakulásról* beszélhetünk; a fejlődés útját a közsféra a be nem avatkozás révén a spontán bekövetkező folyamatokra bízta.

A beavatkozás értelmes célja a változások pozitív irányba, kedvező kimenetek felé tereléseként fogalmazható meg. Kérdéses, hogy mennyiben reális vagy illuzórikus ez a cél, hiszen a területi fejlődésben a globális tényezők befolyása ma is jelentős, s egyre nagyobb szerepre tesz szert. A szerző véleménye szerint a siker kulcsa a szelektív, koncentrált, világos célstruktúrában megvalósuló beavatkozás, amely képes a rendelkezésre álló erőforrások hatékony koncentrációjára, illetve ezáltal mélyebb változások elérésére. Belátható, hogy az ágazati politikák „célzóképessége” nem elég finom a feladathoz, s több területről (gazdaságfejlesztés, szociálpolitika, környezetvédelem, stb.) eredő eszközök „kötegelésére”, együttes felhasználása van szükség. Ezt a szerepet hatékonyan a területi metszetben gondolkodó szervezetek képesek betölteni – természetesen az ágazati szakminisztériumok és szervek közreműködésével.

Megújulási stratégiák Közép- és Kelet-Európában

A volt szocialista országok régi ipari térségeiben a regeneráció kérdése ma is fajsúlyos kérdés. Maga az ipari válság a Kondratyev-ciklusok eltolódásának és a szocialista államok halogató, változásokat elodázó viselkedésének köszönhetően késett, és a rendszerváltáskor további „elhalasztott” válságokkal együttesen került felszínre. Kisebb rendszerspecifikus különbségek dacára a nyugati régi ipari térségekkel vont párhuzam legitim³⁾, s a kezelési-alkalmazkodási stratégiák adaptációja is megvalósítható. Az aktív beavatkozást két fontos gátló tényező hátráltatja, az általános forráshiány és a területi politikák intézményeinek fejletlensége.

A forráshiány legégetőbbben a rendszerváltáskor volt érzékelhető, amikor a szocialista rendszerből örökölt problémák és az új rendszer kiépítése (egy-egy országban az önálló államiság megteremtése) elvonták a pénzeszközöket a válságtérségektől. A hetvenes évek nyugati gyakorlatát idézően a leépülést a krízishelyzetbe jutott vállalatoknak adott tőkeinjekciókkal kísérelték meg kezelni, de ennek egyetlen kézzelfogható következménye a társadalmi katasztrófa bekövetkezésének megelőzése volt; a támogatott térségek erősen államfüggők maradtak

és depressziójuk tovább folytatódott. A hatékony regenerációt mindmáig megnehezíti a közsféra berögzült eszközkezelési logikája: az elvonásokat a fűnyíról, a forrástranszfereket széleskörű terítés révén valósítja meg, ezért fenntartásra képes, de hatékony problémamegoldásra már nem. A szelektív fejlesztéshez kötődő rossz emlékek és a támogatásokban nem részesüléstől való félelem meghiúsította a hosszútávon nagyobb hozadékú tervek megvalósítását.

A területi politikák fejletlensége szintén hozzájárult a térségi válságkezelés alacsony hatékonyságához. Magyarországon és Lengyelországon aránylag fejlett volt a területi tervezés rendszere, és több más országban is megvoltak továbbfejleszhető intézményei, de ez az örökség a szocialista rendszer lebontásakor elveszett: diszfunkcióinak korrigálása helyett a fürdővízzel kiöntött gyerek sorsára jutott. Az 1990-es évek közepétől az EU-integráció elvárásai segítették elő a térszemlélet fejlődését és az új területi politikák kialakulását (Lux, 2005). A folyamat ma még nem jutott el arra a pontra, ahol kialakult, hatékony területfejlesztésről beszélhetnénk; az ágazatcentrikusság és a központosító reflexek továbbélése figyelhető meg. Mindazonáltal a közpolitikák evolúciója Közép- és Kelet-Európában is elindult, és a nyugati régi ipari térségekhez hasonlóan elmozdult a második válságkezelési lépcsőfok (munkahelyteremtés – vállalkozástámogatás – környezetfejlesztés) irányába.

2. táblázat

A közép- és kelet-európai regionális átalakulás típusai

		A posztoszocialista időszak átalakulása	
		Pozitív	Negatív
A szocializmusban betöltött pozíció	Kedvező	Pozitív kontinuitás (pl. nagyvárosi térségek)	Negatív diszkontinuitás (pl. régi ipari térségek)
	Kedvezőtlen	Pozitív diszkontinuitás (pl. nyugati határrégiók)	Negatív kontinuitás (pl. keleti határrégiók)

Forrás: Gorzelak, 1998; idézi J. Sucháček, 2005, 4. o.

Összességében arra a következtetésre juthatunk, hogy a rendszerváltás utáni évtizedben a gyenge vagy rossz hatékonyságú beavatkozás hatására elsősorban az átalakulás passzív, szerkezetátalakulás által végbemenő formája valósult meg. Az új fejlődési feltételrendszerben elfoglalt kedvező pozíció, pl. jó földrajzi elhelyezkedés vagy erős gazdasági alternatívák révén több térségben többé-kevésbé maguktól megoldódtak a gondok és ezek a területek a fejlődés új útjára léptek. G. Gorzelak a közép- és kelet-európai regionális átalakulás fő típusait rendszerezve (2. táblázat) a centrumtérségek, elsősorban fejlett városi agglomerációk továbbélő kedvező helyzetére hívta föl a figyelmet; ehhez a körhöz új favorizált területek, köztük a nyugati határszélhez közeli régiók zárkóztak föl. A

magyar, lengyel, cseh és szlovák területi átalakulás igazolta Gorzelak megállapításait.⁴⁾

A régi ipari térségek, mint korábban kedvező helyzetű, de a rendszerváltás által negatívan érintett területek az említett két kategóriába esőkön kívül általában súlyos válságokon mentek keresztül. A regionális politika feladata, hogy a válságok továbbélő utóhatásainak felszámolásával ezekben is megeremtsse a fenntartható fejlődés lehetőségeit. Ennek érdekében az erőforrások koncentrációjára van szükség, aminek kedvező hatásait a városkörnyéki integráció megerősítése révén a vonzáskörzetek is érezni fogják. A közsféra beavatkozásának mozgásterét és teljesítőképességét figyelembevéve a sikeres nyugati példákban tapasztaltnál is fontosabb a szelekció, a komplex, de pontosan definiált célokra összpontosító, világos stratégiák alkalmazása. A területi fejlődési tényezők figyelembevételével több alternatíva között kínálkozik megoldás; de ezek között az alternatívák között vállalni kell a döntés felelősségét is.

Jegyzetek

- 1) Leeds, a hanyatló textilipari centrum megújításában kitüntetett szerepet kapott a város egyetemi központtá fejlesztése. A stratégia radikálisan szakított az ipari örökséggel és a jövőbeli versenyképességet a tömeges, a világpiacot kiszolgáló felsőoktatásra helyezte. Az egyetem 50 000 hallgatója fogyasztásával a városi szolgáltatásokat is képes eltartani (*Baka–Gazdag*, 2002).
- 2) Erre példa a pécsi Biokom Környezetgazdálkodási Kft., amely építhetett a bánya-rekultivációs célokban résztvett szakemberek tapasztalatára.
- 3) Közép- és Kelet-Európában szélesebb és mélyebb válságról beszélhetünk, ami régi elmaradottságokkal társul, de az alapvető vonások hasonlóak (*Lux*, 2005b).
- 4) A szocialista országokban a fővárosok maguk is önálló iparvidékek voltak; esetükben azonban a válság gyorsan, pár év alatt lezajlott és átadta helyét a posztindusztriális fejlődésnek.

Irodalomjegyzék

- Baka Judit – Gazdag László (2002): *A hárompólusú világ erővonalai*. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Boschma, Ron – Lambooy, Jan (1999): *Why do Old Industrial Regions decline? An exploration of potential adjustment strategies*. University of Utrecht, Faculty of Spatial Sciences, Utrecht.
- Buday-Sántha Attila (2002): *Környezetgazdálkodás. (Általános rész)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Cooke, Philip (1995): Introduction. Cooke, Philip (ed.): *The Rise of the Rustbelt*. Routledge, London and New York, pp. 1–19.
- Deitrick, Sabina – Beauregard, Robert A. (1995): From front-runner to also-ran – the transformation of a once dominant industrial region: Pennsylvania, USA. Cooke, Philip (ed.): *The Rise of the Rustbelt*. Routledge, London and New York, pp. 52–71.

- Ex post evaluation of 1994–99 Objective 2 programmes. Synthesis report.* (2003) European Commission, DG for Regional Policy, Centre for Strategy & Evaluation Services, Luxembourg.
- Gazdag László (2005): Világgazdasági korszakváltás. Glück Róbert – Gyimesi Gergely (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. III. kötet.* Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, pp. 17–29.
- Horváth Gyula (1998): *Európai regionális politika.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Lux Gábor (2005): A magyar fejlesztéspolitika térszemlélete és a második generációs programozás területi vetületei. *Tér és Társadalom.* 3–4., pp. 81–93.
- Lux Gábor (2005b): A szerkezetátalakítási politika feltételei Nyugat-Európában és a volt szocialista országokban. Gulyás László – Baló Tünde (szerk.): *Európai Kihívások III. Tudományos Konferencia.* Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 98–102. o.
- Lux, Gabor (2006): *The role of Objective 2 programmes in industrial conversion.* Kézirat.
- Steiner, Michael (1985): Old Industrial Areas: A theoretical approach. *Urban Studies.* 5., pp. 387–398.
- Steiner, Michael (2003): Modernizing traditional industries in declining regions – Concepts of transformation in old and new market economies. Michael Steiner (ed.): *From old industries to new regions. Policies for structural transformations in accession countries.* Leykam Buchverlagsgesellschaft, Graz, pp. 9–24.
- Sucháček, Jan (2005): Regional decline and restructuring in Ostrava agglomeration and Katowice conurbation. *45th Congress of the European Regional Science Association.*
- <http://ideas.repec.org/p/wiw/wiwr/ersa05p200.html> (2006. IX. 11.)
- Szalavetz Andrea (2003): *A hagyományos és gyorsan növekvő ágazatok támogatására alkalmazott iparstratégiai eszközök. Műhelytanulmányok 46.* MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Tóth József (1998): Magyarország az új világgazdasági rendben. Vuics Tibor – Csajághy Nóra (szerk.): *Előadások a társadalomföldrajz köréből.* JPTE KTK-TTK, Pécs, pp. 176–194.

From crisis to regeneration: renewal strategies in old industrial regions

The transformation of the world economy in the 1970s initiated a deep depression in formerly prosperous Old Industrial Regions, characterised by mining, heavy industry and the production of mass consumption goods. Regional factors which were once sources of growth and wealth lost their dynamising role; OIRs experienced a decline due to specific structural and institutional weaknesses. As various studies point out, the decline was triggered by external events, but the failure to adapt stems from endogenous problems.

Renewal strategies in Western Europe have evolved since the 1970s from job retention and physical regeneration towards job creation, the reappraisal of territorial potential and the knowledge economy. Three major policy responses have been developed; but each of these development paths can lead to positive and negative outcomes. The first strategy, concerned with industrial renewal, may result in innovative restructuring, or, if unsuccessful, peripheral reintegration into the world economy. The second strategy expects a reduction in the regional importance of industry; a conscious effort to “tertiarise” the economy may follow. In the absence of a growing tertiary sphere, the result may be a loss of industry with no replacement – leading to a deep and long depression. Finally, attempts to create an economic alternative via SMEs may lead away from rigid structures, increasing flexibility and competitiveness, but care must be shown to avoid the formation of a sustenance economy where enterprises are merely personal survival mechanisms.

In Central and Eastern Europe, attempts to deal with the decline of OIRs have, so far, shown mixed results. These efforts were hindered by a lack of resources and the underdevelopment of spatial policies. Consequently, structural change was mostly passive and led to regeneration only in regions with an advantageous position in the new economy. In forthcoming years, public policy should be involved in the regeneration of OIRs, using its resources selectively and in the territorial dimension to facilitate an effective restructuring process.

A REGIONÁLIS OPERATÍV PROGRAM(OK) MENEDZSMENTJÉNEK ÉRTÉKELÉSE

Molnár Beáta

Bevezetés és háttér

A tanulmány egy, a Regionális Operatív Program (ROP) értékelésével foglalkozó kutatás¹⁾ főbb megállapításait tartalmazza. A kutatás arra irányult, hogy elemezze a 2004–2006-os ROP menedzsmenete tapasztalatait, felvázolja a lehetséges jövőbeli alternatívákat, és javaslatot adjon a legoptimálisabbnak tűnő megoldásra a 2007–13-as időszak tekintetében. Ugyanakkor azt is jelezni kell, hogy a vizsgálat – ami vezetői interjúkat is magába foglalt – a központi szereplőkre terjedt ki, így az alábbiak elsődlegesen az ő szemszögüket tükrözik.

A 2004–2006-os periódusban hatályos, strukturális alapokra (SA) vonatkozó 1260/1999 EK rendelet előírja, hogy a közösségi támogatási keret (KTK)²⁾ és az operatív programok (OP) megvalósításához létre kell hozni az adott program átfogó menedzselésért felelős irányító hatóságot (IH), a felügyeletet biztosító monitoring bizottságot (MB) és a támogatások fogadását, továbbítását bonyolító kifizető hatóságot (KH).

A jogszabály azonban nagy mozgásteret hagy a tagállamoknak, amennyiben az irányító hatóság lehet köz- vagy magánjogi, országos, regionális vagy helyi szervezet – a kifizető hatóság felállítása szintén bármely területi szinten történhet. Az IH és a KH továbbá feladatokat delegálhat a legkülönbözőbb közreműködő szervezetekhez (KSZ). A monitoring bizottság partnerségi elven nyugvó felépítése pedig szintén a szubnacionális intézmények bevonását eredményezi.

Mint látható, a szabályozás jó keretet ad a partnerség illetve a szubszidiaritás/decentralizáció elvének érvényesüléséhez, ugyanakkor az EU-tagállamok gyakorlatát nézve igen sokféle variációval találkozhatunk. Ez azt is jelenti, hogy Magyarországon is a sajátosságoknak megfelelően kell kialakítani a fejlesztési programok végrehajtási intézményrendszerét, automatikusan semmilyen „bevált modell” nem vehető át.

A 2007–13-as periódusra vonatkozó 1083/2006 EK rendelet annyiban tér el elődjétől, hogy eszerint irányító, igazoló (pénzügyi menedzsmen) és ellenőrzési (ellenőrző rendszerek auditja) hatóságot valamint monitoring bizottságot (illetve egy megfelelőség értékelési testületet) kell létrehozni – a szabályozás keretjel-

lege továbbra is megmaradt. Lényeges még, hogy a fenti intézmények egy szervezeten belül is kialakíthatók, az egységek elválasztásával.

A Regionális Operatív Program (2004–2006) végrehajtási intézményrendszere

A 2004–2006-os Nemzeti Fejlesztési Tervhez (NFT) kötődően egyetlen, tematikusan felépülő ROP készült, melynek irányítása az EU és a magyar kormány szándékainak megfelelően – hivatkozva a regionális intézmények felkészületlenségére – centralizált lett. Ez azt jelenti, hogy az irányító hatóság (ROP IH) egy központi hivatalban – legutóbbi nevén Országos Területfejlesztési Hivatal (OTH) – kapott helyet. (Az OTH-t a regionális fejlesztési miniszter felügyelte, 2006 nyarán megszűnt, a ROP IH a Nemzeti Fejlesztési Ügynökséghez (NFÜ), más szervezeti egységek az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztériumhoz (ÖTM) kerültek.) A megvalósításba kétféle közreműködőt (KSZ) is bevontak, a Váti Kht.-t és a regionális fejlesztési ügynökségeket (RFÜ). Valamilyest szubjektív annak megítélése, hogy a KSZ-ek kompetenciáit inkább „bedolgozóinak” vagy érdeminek minősítjük-e, mindenestre tény, hogy a régiók szerepe elsősorban a tájékoztatásra, pályázatra, projektszelekcióra korlátozódik, a végső döntés az előkészítő bizottság (DEB) ajánlása nyomán az IH vezető kezében van. Ráadásul az RFÜ-k pályázatértékelő tevékenységét „minőségbiztosítás” címen a Váti részben újra elvégzi, ami nyilvánvalóan (bár egyesek vitatják) főleg párhuzamosságokhoz vezet. A támogatási döntés meghozatalát követően a szerződéskötés és a nyomonkövetés³⁾ szintén a Váti feladata, a pénzügyi lebonyolítás pedig mindenekelőtt az egyetlen kifizető hatóság, a Pénzügyminisztérium hatásköre.

A leírt rendszerben tehát az irányító hatóság nem csak a végső koordinációs-kontroll pont szerepét tölti be, hanem aktívan meghatározza a programok kimenetelét. A régiók potenciális kompetenciáit szűkíti a Váti számos területre kiterjedő működése is.

1. táblázat

A ROP intézményrendszere, feladatok

Intézmény	Feladatok
KTK IH (Nemzeti Fejlesztési Hivatal (NFH)) ⁴⁾ , KTK MB	az egész Nemzeti Fejlesztési Terv megvalósításának koordinálásáért, monitoringjáért felel
ROP Irányító Hatóság (OTH)	<ul style="list-style-type: none"> • kidolgozza a programkiegészítő dokumentumot (PKD), módosítja a PKD-t és az Operatív Programot (OP) • működteti az Operatív Program Monitoring Bizottságot (OP MB), ellátja annak titkársági feladatait • részt vesz a KTK Monitoring Bizottságban • nyomon követi a programok előrehaladásának mérésére szolgáló szakmai és pénzügyi mutatókat • naprakészen rögzíti az adatokat az EMIR-ben⁵⁾, továbbítja a végrehajtás információit az Európai Bizottságnak (EB) • megszervezi a program közbeni értékelését • biztosítja a támogatott tevékenységek szabályozottságát és szabályszerűségét • meghatározott időszakonként jelentést tesz az előrehaladásról a KTK IH-nak illetve az EB-nek (az IH által készített éves jelentést az OP MB jóváhagyja) • előkészíti a pályázati kiírásokat és elvégzi azok minőségellenőrzését • felállítja és felosztatja az egyes pályázatok támogatására az értékelés alapján döntési javaslatot tevő bíráló bizottságokat (itt DEB)
ROP MB	<ul style="list-style-type: none"> • megerősíti vagy módosítja a PKD-t, a monitoringhoz szükséges indikátorokat • jóváhagyja az intézkedések keretein belül finanszírozott pályázatok kiválasztási kritériumait • áttekinti az előrehaladást • vizsgálja és jóváhagyja az éves és záró jelentéseket, mielőtt azokat az IH az EB elé terjeszti • megtárgyalja és jóváhagyja azokat a javaslatokat, amelyek az Alapokból történő hozzájárulásra vonatkozó EB határozat módosítására irányulnak • javasolhatja az IH-nak a támogatás felülvizsgálatát, módosítását
Váti Kht.	<ul style="list-style-type: none"> • minőségbiztosítási feladatokat teljesít a ROP IH részére az RFÜ-k pályázatkezelési kötelezettségeivel összefüggő dokumentumok vonatkozásában • ellenőrzi a támogatási szerződések megkötésének feltételeit, azok megléte esetén megköti azokat • befogadja a kifizetési kérelmeket, e teljesítést igazoló számlákat és egyéb dokumentumokat, igazolja a teljesítést, utalványozza a kifizetést (a ROP IH számlájáról), megküldi a lebonyolítási számla összes forrásigényét a ROP IH-nak, számviteli feladatokat lát el • fogadja az előrehaladási jelentéseket, rögzíti az adatokat az EMIR-ben • eljár szabálytalanságok esetén, az IH-nál intézkedéseket kezdeményez • megelőző, közbeni, záró és utóellenőrzéseket végez, jelentést tesz az IH-nak
Regionális fejlesztési ügynökségek	<ul style="list-style-type: none"> • fogadják, nyilvántartásba veszik, ellenőrzik (jogosultság és teljesség szempontjából), értékelik, döntésre előkészítik a pályázatokat • részt vesznek a projektek helyszíni ellenőrzésében • ügyfélszolgálatot, internetes honlapot tartanak fenn az információszolgáltatás, tanácsadás érdekében
Kifizető Hatóság (Pénzügyminisztérium)	támogatási igény benyújtása az Unióhoz, források fogadása, továbbítása

Forrás: NFT (2004–2006), ROP (2004–2006), 1/2004. Korm. rendelet, 124/2003. Korm. rendelet, 10/2004. TNM rendelet.

2. táblázat

Az egyes folyamatok felelősei

Feladat	Szervezet
Pályázat kiírás	ROP Irányító Hatóság (IH)
Pályázatok fogadása, értékelése 1.	regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ)
Pályázatok értékelése 2. (minőségbiztosítás)	Váti Kht.
Döntés előkészítés	DEB (partnerségi elven épül fel)
Támogatási döntés	IH vezető
Szerződés-kötés	Váti Kht.
Monitoring, ellenőrzés	Váti Kht., ROP MB (RFÜ-k)
Kifizetés	ROP IH, Kincstár
Jelentések	IH, Váti, RFÜ-k
Tájékoztató	IH, RFÜ-k, Váti

Forrás: 14/2004. TNM-GKM-FMM-FVM-PM együttes rendelet, OTH SZMSZ, ROP IH Működési Kézikönyv.

A Regionális Operatív Program (2004–2006) menedzsmenájének értékelése

A ROP végrehajtásának értékelése két dimenzióban is elvégezhető. Egyrészt érdemes vizsgálni azokat a problémákat, melyeket egy jövőbeli hasonló intézményrendszert feltételezve is szükséges kiküszöbölni. Másrészt – és e tanulmány erre helyezi a hangsúlyt – az is elemezhető, hogy lehet-e és hogyan a jelenlegi centralizált irányításon változtatni, a régiók előtérbe helyezésével decentralizálni. Ez utóbbi kérdéssel részletesebben későbbi fejezet foglalkozik, az alábbiak elsődlegesen vezetői interjúkra illetve a KTK félidei értékelésére (Ex Ante, 2006) támaszkodnak.

A központi koordináció (KTK IH) és a ROP IH kapcsolata

A KTK IH és az OP IH-k kompetenciái elhatárolásának vonatkozásában egyetértés van abban, hogy a központi koordináció szerepe az összehangolás, iránymutatás, jó gyakorlatok terjesztése. Ezen elvárásoknak a KTK IH eddig nem tudott maradéktalanul eleget tenni. Abban viszont már eltérés mutatkozik, hogy a központi koordinációs szervezet mennyire avatkozzon be az operatív programok megvalósításába, szabályozással vagy a hétköznapi utasítással. Az NFH értelemszerűen bővítette volna saját lehetőségeit, ami természetesen ellenkezik az OP IH-k törekvéseivel. A probléma azonban a következő időszakot nézve részben megoldódni látszik, mivel a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) egy kivétellel beolvastotta az OP irányító hatóságokat (bár a szervezeti egységek

rivalizálhatnak), így a felső vezetés (elnök, fejlesztéspolitikai kormánybiztos, felügyelő (MEH) miniszter) ugyanaz – e konstrukció vesztesei a szaktárcák.⁶⁾

A ROP IH szervezeti háttere

A ROP Irányító Hatóság gyakorlatilag nem államigazgatási jellegű tevékenységet végez, ehhez képest egy központi hivatalban kapott helyet. Ennek előnye a kormányzati bizalom, az infrastruktúra, a kapcsolatok, a relatíve jelentős és kiszámítható költségvetési források. Hátránya viszont, hogy az IH nem tudja magát teljes mértékben függetleníteni a közigazgatási szervekre jellemző bürokráciától illetve ennek következményeitől (lassúság, nehézkesség, nem hatékony folyamatok). Igaz, a helyzetet az strukturális alapok felhasználására vonatkozó eljárási szabályok is befolyásolják, amelyek eddig túl merevnek, bonyolultnak, ugyanakkor áttekinthetetlenül sokfélének bizonyultak.

Teljesítményértékelés

Az aktuális ciklusban szervezeti szinten nem, csak az egyének tekintetében volt teljesítményértékelés. Előbbi mindenképp hiányosságnak minősíthető, utóbbival pedig az a gond, hogy még ha megfelelő módszerekkel hajtják is végre a kontrollt, bürokratikus intézményeknél nincs igazán mód a jól teljesítők jutalmazására, a gyengébbek szankcionálására. A teljesítményértékelés a közreműködő szervezetek (KSZ) esetében is fontos, mivel az IH részéről megfogalmazódik az igény arra, hogy a nem kielégítő munkát végző KSZ-szel végső soron szerződést lehessen bontani.

Közreműködő szervezetek

Mint említettük, a ROP megvalósításában kétféle közreműködő (Váti, regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ) vesz részt. Nagyjából egyetértés van abban, hogy feladataik részben fedik egymást, ami indokolatlan duplikációt jelent, és ezen változtatni szükséges. Azonban hogy ez oly módon történjen, hogy egy intézkedéshez egy KSZ tartozik, de összességében több KSZ működhet, vagy csak egyetlen intézmény (preferáltan az RFÜ-k) maradjon a rendszerben, abban ütköznek az álláspontok. Az előbbi megoldásnál ráadásul a kör bővíthető is, pl. bevonhatók bankok, megyei munkaügyi központok stb. (versenyeztetéssel, akkreditálással).

A régiók szerepének értékelése

A ROP IH megítélése szerint a régiók alapvetően jól ellátják a rájuk bízott feladatokat, de néhány probléma is felmerül. A legnagyobb gond az, hogy az RFÜ-k kritikus esetekben nem vállalják fel a döntés felelősségét, ezzel operatív teendőket tolnak fel az irányító hatósághoz. Helyenként a projekt menedzselési

szakértelem sem megfelelő, ez képzéssel javítható. Az IH elképzelése szerint a központi szintnek koordinációt és ellenőrzést kellene végeznie, az operatív feladatokat közreműködők oldják meg. Egy decentralizáltabb modellben az sem kizárt, hogy a támogatási döntéseket a régiók (regionális fejlesztési tanácsok, RFT) hozzák meg, és ezeket az IH csak jóváhagyja. Ám azt a megkérdoztetek számos okból ellenzik (4. pont), hogy a meglévó regionális intézmények az adott feltételek közt IH funkciót kapjanak.

Regionális Operatív Program(ok) és a Második Nemzeti Fejlesztési Terv (2. NFT)

A 2. NFT (2007–13) munkaanyagának kidolgozását megelőzően a politikusi deklarációkon túl más dokumentumok (1076/2004. Korm. hat., Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió (OFK), Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK)) is rögzítették a régiók előtérbe helyezésének szándékát. E törekvések főbb elemei: a régiók nagyobb szerepe a tervezésben, önálló operatív programok készítése, a meglévó intézmények (tanácsok, ügynökségek) megerősítése, a megyei dekoncentrált szervek regionalizálása, hosszabb távon regionális önkormányzatok megteremtése. E tényezők konkrét nevesítés nélkül is a ROP-ok térségi irányításának szándékát mutatják.

A 2006 márciusában először egyeztetésre bocsátott országstratégia (2. NFT, Nemzeti Stratégiai Referenciakeret (NSRK), Új Magyarország Programja) az intézményrendszerrel inkább csak felvázolta, de az alapvető irány ebből is látszott. Eszerint arról még ugyan nem született végleges döntés, hogy a régiók rendelkezzenek-e saját operatív programmal, de az eldől, hogy a menedzsment központosított lesz. Maga az irányító hatóság szervezeti hovatartozása nem derült ki egyértelműen, de az igen, hogy csak a fő koordináló-kontrolláló funkciót kívánja betölteni, és a jelenlegihez képest több hatáskört adna a régióknak. A regionális fejlesztési tanácsok (RFT) dönthetnének a támogatott pályázatokról, az IH csak különleges esetben bírálhatná ezt felül. Közreműködő szervezetként a regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ) voltak nevesítve, bár kizárólagosságukat a terv nem deklaráta. (Az RFT-k monitoring szerepe szintén hangsúlyosnak tűnt.)

Az országgyűlési választásokat követően azonban a régi-új kormány újragondolta a fejlesztéspolitika intézményrendszerét és a 2. NFT-t, így augusztusban egy második változat került nyilvánosságra. Ez bizonyos tekintetben több részletet tartalmaz az előzőhöz viszonyítva, más szempontból viszont számos homályos pontot továbbra sem világított meg, sőt, egyes kérdésekben csökkent az információk mennyisége, minősége. Ebben egyértelműen önálló ROP-ok vannak, és világos, hogy a Területfejlesztési Irányító Hatóság az NFÜ berkeiben található. De nem olvasható ki igazán a központi IH és a régiók (vagy más in-

tézmények közti) munkamegosztás, a regionális tanácsok (RFT) döntési kompetenciája elnagyoltabb. A tanácsokat támogató ügynökségek (RFÜ-k) KSZ státusa szintén nincs megemlítve. (Az igazoló illetve ellenőrzési hatóság a Pénzügyminisztérium lenne.)

A fentiekhez kiegészítésül hozzá kell tenni, hogy a parlament nem szavazta meg a regionális önkormányzatok felállításához szükséges törvénymódosításokat. Ezért a strukturális alapok menedzsmentjében továbbra is a létező keretek közt gondolkodhatunk, illetve a kormánynak, a koalíciónak abban van mozgásteret, hogy a felső szintű szervezetrendszer módosítsa, dekoncentrált szervet hozzon létre, valamint változtasson a regionális intézmények (RFT, RFÜ) kondícióin. Ugyanakkor egyelőre tényként csak a központi szintű koncentráció kezelhető, a decentralizációs elemek megvalósulása még kérdéses.

A Regionális Operatív Programok lehetséges irányítási modelljei

A ROP-ok végrehajtásában elméletben három irányítási modell képzelhető el (Pálné K. I. – Somlyódyné P. E., 2005):

(1) A centralizált modellben preferáltan egyetlen ROP van, melynek irányító hatósága központi szinten helyezkedik el (pl. OTH, NFÜ) – a régiók közreműködő szervezetként szerepelnek (mint most az RFÜ-k). Ugyanakkor e variációnak is több altípusa lehetséges attól függően, hogy milyen munkamegosztás alakul ki a központi IH és a KSZ-ek közt. A jelenleg alkalmazott megoldás pl. majdnem szélsőségesen centralizáltnak tekinthető, ehhez képest a kilátásba helyezett alternatíva (az összehangoláson és ellenőrzésen kívül gyakorlatilag minden feladatot regionális intézmény lát el) egy decentralizáltabb verzió.

(2) A dekoncentrált modellben (önálló ROP-ok) egy területi államigazgatási szerv (pl. regionális közigazgatási vagy területfejlesztési hivatal) tölti be az IH funkciót, mellette közreműködők működhetnek. Magyarországon azonban az említett intézmények nem léteznek, felállításuk mindenképp csorbítaná a regionális fejlesztési tanácsok (RFT) kompetenciáit, illetve párhuzamosságokat eredményezne. (Az ügynökségeknek ebben a modellben is jutna feladat.) A dekoncentrált szerv építhetne a meglévő intézményekre is (gyakorlatilag integrálva a Váti kirendeltségeket, RFÜ-eket), de ez az egyébként sokak által támogatott megoldás egyelőre lekerülni látszik a napirendről.

(3) A decentralizált modellnek (több ROP) két altípusa van: 1. Regionális önkormányzat esetén ez kerül IH pozícióba (rövidtávon irreleváns), feladatokat delegálva más KSZ-ekhez. 2. Önkormányzati régió híján a meglévő regionális intézmények (vagyilagosan RFT-k / RFÜ-k) menedzselnék a programokat (a monitoring bizottságot az IH szervezetétől függően kellene kialakítani).

Természetesen mindhárom modellnek vannak előnyei és hátrányai (lásd a táblázatot alább), az egyes szereplők ennek illetve értékrendjük függvényében

tartják egyik vagy másik variációt követendőnek. A kérdés, hogy milyen tényezőket érdemes figyelembe venni a döntésnél:

- Uniós előírások: jelentős mozgásteret hagynak;
- támogatott területek aránya: kevés kedvezményezett régió esetén nagyobb a szubnacionális irányítás esélye;
- ROP-ok száma, pénzügyi súlya: minél több ROP van és minél több forrás kötődik hozzájuk, annál nagyobb a tétje a menedzsmentnek (kormányzati szemszögből ez a centralizációnak kedvez);
- államtípus, tradíciók: egy Magyarországhoz hasonló ún. klasszikus unitárius államban inkább a központosított vagy dekoncentrált modellt alkalmazzák;
- politikai akarat, közigazgatási reform: ha nincs elég erő és lehetőség a decentralizációra, az önkormányzati régió megeremtésére, a megvalósítás a jelenlegihez hasonló marad – ez elhatározást szubjektív érdekek akadályozhatják;
- állami felelősség: alapvető fontosságú, hogy a programok szabályos és szakszerű lebonyolításáért a kormány felel, ezért csak olyan megoldást támogat, ami számára garanciát jelent erre;
- helyismeret, közelség: a regionális menedzsment előnyös;
- demokratizmus, önállóság: e kritériumnak a decentralizált intézmények felelnek meg;
- szakmaiság, infrastruktúra, pénzügyek: a kívánt feltételeknek eleget kell tenni, elvileg bárhol teljesülhetnek, gyakorlatilag az RFT-k, RFÜ-k nem rendelkeznek kellő forrással ;
- költségek, hatékonyság: a (relatív) olcsóság lényeges, de nem feltétlenül elsőrendű szempont, inkább centralizáció esetén áll fenn, a hatékonyság viszont nem területi szinthez kötődik, ellenben jó folyamatszervezést, a hatásköri átfedések kiküszöbölését követeli;
- folytonosság: praktikus építeni a felhalmozódott tapasztalatokra;
- összhang a hazai pénzeszközök kezelő területfejlesztési intézményrendszerrel: ha a társfinanszírozáson kívül nem marad jelentős forrás, indokolatlan kettős intézményrendszert fenntartani;
- idő: rövidebb és hosszabb távon más megoldások kínálkoznak, 2007-től nem minden elméleti lehetőség reális.

Mint már volt róla szó, mérlegelve a jellemzőket, bármely modell preferálható. Ugyanakkor ha a központi szereplők szemszögét nézzük, a fenti kritériumok közül egyértelműen domináns a kormányzati felelősség érvényesítése. Ehhez képest a rangsorban hátrébb kerülnek az olyan, egyébként szintén fontosnak minősített tényezők, mint a helyismeret, közelség, demokratizmus vagy akár olcsóság. Ez azt jelenti, hogy a kormány csak olyan intézményre bízza a fejlesztési

3. táblázat

Összefoglaló táblázat az irányítási modellekről

Modell	Jellemzők	Előnyök	Hátrányok	Alkalmazás valószínűsége (2007–2013)
Centralizált 1	1 (vagy több) ROP, központi IH, régiók (és mások) KSZ-ek	erős kormányzati felügyelet, folytonosság, olcsóbbaság, esetleg jobb hatékonyság, koordináció	ami decentralizált 1 előny (távolság, nehezebb átláthatóság stb.) + bürokrácia	lehetséges
Centralizált 2.	ua., de régióknak több hatáskör	ua., de nagyobb decentralizáció (részben érvényesülhetnek annak előnyei)	ua., de kisebb mértékben	legvalószínűbb
Dekoncentrált	több ROP IH dekoncentrált szerv (? bázison*) KSZ nem feltétlenül van	erős kormányzati felügyelet, de több helyismeret, nagyobb közelség	decentralizált intézmények vesztesek, párhuzamosságok esélye, drágább	nem valószínű
Decentralizált 1	több ROP RFT / RFÜ az IH RFÜ KSZ / nem feltétlenül kell más KSZ	helyismeret, közelség, területi szemlélet, demokrácia, nem bürokratikus intézmény, könnyebb koordináció, átláthatóság, esetleg hatékonyság	kevés kormányzati felügyeleti eszköz, anyagi stabilitás hiánya, közvetlenebb politikai ráhatás, költségesebb	valószínűtlen
Decentralizált 2	több ROP IH regionális önkormányzat KSZ lehet pl. RFÜ is	ua. (de bürokrácia) + kormányzati bizalom, biztosabb intézményi, személyi, anyagi háttér	drágább mint centralizált, csak erős önkormányzattal működik	hosszabb távon preferált (de 2007-től kizárt)

* A dekoncentrált modellben sok függ a szervezeti bázistól, ha a deko beolvastja az RFÜ-t, Váti-t, akkor hatékony, könnyen koordinálható is lehet.

Forrás: Saját szerkesztés.

programok irányítását, melyre közvetlen hatással tud lenni – ezek pedig a központi vagy területi államigazgatási szervek. Ezek személyi, szakmai, pénzügyi értelemben betagozódnak az államszervezeti hierarchiába, költségvetésbe. Az, hogy a centralizált vagy dekoncentrált verzió szimpatikusabb-e, már további elemek figyelembevételétől, megítélésétől függ. A jelenlegi regionális fejlesztési tanácsok, ügynökségek szabályozását, státusát, anyagi és helyenként humán kondícióit tekintve azok nem nyújtanak megfelelő garanciát a kormányzat számára a jog- és szakszerű végrehajtásra – ezért bevonásuk csupán közreműködőként képzelhető el. (Az RFT-k, RFÜ-k független intézmények, nem költségvetési szervek.⁷⁾) Mindamelllett a megkérdezettek hangsúlyozzák, hogy amennyiben a régiók nem csak feladatokhoz, hanem döntési jogosítványokhoz jutnak (tehát pályáztatnak, értékelnek, támogatási döntést hoznak, monitoroznak, esetleg részt vesznek a pénzügyi lebonyolításban), fölösleges ragaszkodniuk az IH funkcióhoz. A regionális önkormányzat gyakorlatilag mindenki számára vonzó megoldás lenne, ám ezek létrehozása nemrég meghiúsult. A szakirodalomban azonban olvashatók más, a térségi szemléletet jobban tükröző vélemények is, miszerint kialakíthatók olyan konstrukciók, melyekben a kormányzat garanciát kaphatna a programok szabályos, színvonalas megvalósítására (lásd pl. *Finta* [szerk.] 2005).

Kicsit bővebben kifejtve, a kormánynak az adott feltételekkel kalkulálva kell kidolgoznia a strukturális alapok, a regionális operatív programok végrehajtási intézményrendszerét. Természetesen a kondíciókat maga a kormány is jelentős mértékben meghatározza, tehát pl. megteheti, hogy a területfejlesztési törvény módosításával változtat a regionális szervezetek (RFT-k, RFÜ-k) státusán, finanszírozásán – de ekkor már nem a jelenlegi intézményekről beszélünk – vagy dekoncentrált szervet hoz létre stb. Ám ha a radikálisabb lépések elmaradnak, akkor mégis a mostani állapotokból kell kiindulni. Így az empirikus kutatás alapján kétféle vélemény különíthető el.

- Az egyik szerint valójában nem az irányítási modellen van a hangsúly, mert valamennyit lehet jól és rosszul megvalósítani, a lényeg itt az, hogy ha a döntés megszületik, akkor azt következetesen, a feltételeket megteremtve kell végrehajtani. Ugyanakkor fokozottabban kellene ügyelni a költségekre, a szakmaiságra, az eljárások kialakítására a hatékonyság, eredményesség érdekében. E gondolatmenetben az is megjelenik, hogy a közreműködő szervezetek (KSZ-ek) számára versenyhelyzetet teremtsenek, és a legmegfelelőbbeket vonják be a programok menedzselésébe. A jelenlegi körülmények ismeretében a régiók alkalmatlanok a ROP-ok irányítására, kissé még az is kétséges, hogy ki tudnak-e dolgozni sajátos igényeiket reprezentáló fejlesztési terveket.
- A másik csoportba sorolható álláspont leszögezi, hogy az optimális megoldás a regionális önkormányzat lenne a ROP-ok irányítására. Ameddig

azonban ez nem létezik, átmeneti megoldásként a dekoncentrált modellt lenne célszerű alkalmazni, amelyben az újonnan felállított regionális fejlesztési hivatal a meglévő intézményekre (Váti kirendeltségek, RFÜ-k) épülne. (Elismerve, hogy ez az helyi politikusok érdeksérelmével jár, és ellentétes a decentralizációs törekvésekkel.) A centralizált variációval szembeni előnye a helyismeret, közelség a fejlesztésekhez. (Mindamellet a deko a kormányzati elképzeléseket viszi le a régióba, azaz korlátozott területi szemléletet testesít meg.) Mivel nem részei az államigazgatásnak, a mostani RFT-eket és RFÜ-eket nem biztonságos, ezért nem javasolt IH-ként helyzetbe hozni. Így ha a dekoncentrált verzió nem realizálódik, az ilyen decentralizációhoz képest tehát kívánatosabb a központosítás. Közreműködőként viszont egyértelműen a regionális fejlesztési ügynökségeket kellene preferálni (megszüntetve a Váti – RFÜ kettősséget).

Összegésképpen az állapítható meg, hogy rövidebb távon a jelenlegihez viszonyítva decentralizáltabb ROP menedzsmentnek van a legnagyobb esélye, de megmarad a formálisan centralizált irányítás. (Igaz, e következtetés inkább az NSRK első változatából, mintsem a mostani másodikból adódik, így az sem elképzelhetetlen, hogy továbbra is erős központosítással számolhatunk.) Hogy ez mennyire optimális megoldás, az vitatható, mert mindenki meggyőző érveket tud sorolni az általa helyesnek vélt intézményrendszer mellett. Abban mindenestre konszenzus mutatkozik, hogy hosszabb távon a ROP-ok irányítása a regionális önkormányzatokhoz (ha lesznek) tartozzon.

Összefoglalás

A 2007–2013-as időszakban Magyarország a 2004–2006-os periódushoz viszonyítva jóval több forráshoz juthat a strukturális alapokból. A mögöttünk lévő két év tapasztalatai alapján most már rövid időn belül dönteni kell a nemzeti fejlesztési terv, az operatív programok végrehajtási intézményrendszeréről. A regionális operatív programok esetében ez azért nagy kihívás, mert ezekben a régiók érhetően meghatározó szerepet szeretnének játszani. A szervezeti kereteket kialakító kormánynak azonban számos tényezőt mérlegelnie kell a döntés meghozatalakor, és ez a térségi szempontok, érdekek háttérbe szorulását is jelentheti. A tanulmány egyrészt összegző értékelést ad a Regionális Operatív Program (2004–2006) menedzsmentjéről, másrészt vizsgálja a jövőben megvalósítható irányítási modellek előnyeit, hátrányait, valószínűségét, gyakorlatilag a régiók és a központi szint viszonyát, a (potenciális) szubnacionális intézmények kompetenciáit. Ugyanakkor az elemzés nem teljes körű, mivel a tanulmányhoz kötődő empirikus kutatás a központi szereplők megkérdezésére irányult, így elsősorban az ő nézőpontjukból látatja a tapasztalatokat, alternatívákat. (A

„másik oldal” felmérése egyébként szintén megtörtént.) A végső következtetés az, hogy egyes elemeken akkor is változtatni szükséges (pl. teljesítményértékelés általános bevezetése, párhuzamos feladatellátás megszüntetése), ha a végrehajtás a jelenlegihez hasonló lesz, de a centralizált modellen belül is el lehet mozdulni egy olyan decentralizáltabb menedzsment felé, amellyel az érintettek többé-kevésbé elégedettek lehetnek.

Jegyzetek

- 1) Idea Regionális Munkacsoport részére, 2006.
- 2) A (nemzeti) fejlesztési terv Európai Bizottság (EB) által elfogadott változata.
- 3) Az OP szintű monitoring az IH által felállított monitoring bizottsághoz tartozik, melynek tagjai az érintett központi kormányzati és más szervezetek mellett a regionális fejlesztési ügynökségek is. Az RFÜ-k egyébként a helyszíni ellenőrzésben vesznek részt.
- 4) Jogutódja a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ).
- 5) Egységes Monitoring Információs Rendszer.
- 6) A fejlesztéspolitika új intézményei (Nemzeti Fejlesztési Tanács, Fejlesztéspolitikai Irányító Testület (FIT), fejlesztéspolitikai kormánybiztos, NFÜ) 2006 nyarán alakultak meg, értékelésükre később kerülhet sor.
- 7) A regionális tanács jogi személy, kb. fele-fele arányban tagjai a miniszterek képviselői illetve a területi önkormányzatok, kistérségi társulások delegáltjai és mások („kollektíve felelőtlen” testület). Tekinthető ezért részben dekoncentrált, részben decentralizált intézménynek, de semmiképp sem közigazgatási szerv. Az ügynökségek a tanácsok tulajdonában lévő közhasznú társaságok.

Irodalom

- Ex Ante Tanácsadó Iroda (2006): A Közösségi Támogatási Keret intézményrendszerének félidei értékelése; www.fejlesztéspolitika.gov.hu
- Finta István (szerk.) (2005): A strukturális alapokhoz kapcsolódó intézmény- és eljárási rendszer jogi szabályozásának felülvizsgálata, korrekciója; Kutatási zárótanulmány az OTH részére, MTA RKK Pécs.
- NFH (2004): Nemzeti Fejlesztési Terv 2004–2006
- NFH (2006): Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió
- NFH (2006): Az Új Magyarország programja / fejlesztési terve (NSRK, 2. NFT)
- OTH (2004): Regionális Operatív Program 2004–2006
- OTH (2005): ROP Irányító Hatóság Működési Kézikönyve
- OTH (2005): Szervezeti és Működési Szabályzat
- OTH (2006): Országos Területfejlesztési Konceptió
- Pálné Kovács Ilona – Somlyódy Pfiel Edit (2005): A közigazgatás szerepe a fejlesztéspolitika hatékonyságának javításában; NHF megbízásából készült, MTA RKK Pécs (+Kiegészítése: A fejlesztéspolitika regionális irányításának lehetséges modelljei).
- 1260/1999 EK rendelet a strukturális alapokra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról.

- 1083/2006 EK rendelet az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1260/1999 EK rendelet hatályon kívül helyezéséről.
- 130/2006 (VI. 15.) Korm. rendelet a Nemzeti Fejlesztési Ügynökségről.
- 1/2004 (I. 5.) Korm. rendelet az Európai Unió strukturális alapjaiból és Kohéziós Alapjából származó támogatások hazai felhasználásáért felelős intézményekről.
- 195/2003 (XI. 28.) Korm. rendelet a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatalról (OTH).
- 124/2003 (VIII. 15.) Korm. rendelet az Európai Unió által nyújtott egyes pénzügyi támogatások felhasználásával megvalósuló programok monitoring rendszerének kialakításáról.
- 1076/2004 (VII. 22.) Korm. hat. az Európa-terv (2007–13) kidolgozásának szakmai és szervezeti kereteiről.
- 14/2004 (VIII. 13.) TNM-GKM-FMM-FVM-PM együttes rendelet a strukturális alapok és a Kohéziós Alap felhasználásának általános eljárási szabályairól.
- 10/2004 (VI. 12.) TNM rendelet a Regionális Fejlesztési Operatív Program végrehajtásában közreműködő szervezetek kijelöléséről.

Vezetői interjúk:

Böhönyey Ágnes: főosztályvezető, mb. ROP IH vezető (OTH)

Mosonyi Balázs: főosztályvezető-helyettes, KTK IH (NFH)

Szegvári Péter: elnök, OTH (2004. 12. – 2005. 09.)

Evaluation of the management of the Regional Operative Programme(s)

The aim of the study is to offer an opinion on the management of the Hungarian Regional Operative Programme (ROP, 2004–2006) and examine the alternatives for the next period (2007–13). Currently, the management of the structural funds and of the ROP is centralised, which means that the relevant managing authority (MA) is a central government office. Regional institutions (regional development agencies, RDA) are intermediate bodies and so they implement the operative tasks and do not make a final decision on the projects (MA competence). The study first examines the experiences of the past 2 years and notes that there are some problems to solve: the lack of performance control, the duplication of some tasks etc. Following this it offers potential management models, their advantages and disadvantages and the opinions of actors concerning this. The conclusion is that, although a decentralised solution would be attractive, the central level (government) does not support the existing regional institutions (development councils (RDCs) and agencies) as managing authorities. This is why, without regional government, only a centralised or de-concentrated model can be effective. (The MA is part of public administration at central or

sub-national level). However a centralised variation could also be acceptable if the RDCs and RDAs had a bigger role in the implementation of the programmes (e.g., could make decisions about projects). It seems that the government intended to decentralise partly, but, following the 2006 election, it began to re-think development policy: new institutions were established, there was concentration at central level and a new (second) National Development Plan (2nd NDP) was made. At present, therefore, the situation is unclear and we must await the final version of the 2nd NDP and its operative programmes (OPs).

TERMINOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNYELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK A HELYMARKETINGBEN

Nagy Benedek

A helymarketing, mint résztudomány terminológiája

A helymarketing és a rokon-, valamint a kapcsolódó fogalmak között egyre nagyobb a zűrzavar. Sokféle átfedés van, és jellemző a zsenge kutatási területekre tipikus következtetlen fogalomhasználat. Nem céлом a teljes rendezettség megteremtése, csak egy ideiglenes, PhD dolgozatomból szemponyjából valamelyes használható rendszer kiépítése, amely segít a félreértések és a különböző feszültségek elkerülésére.

A helymarketinghez kapcsolódó fogalomrendszert vizsgálhatjuk a nemzetközi és a magyar szakirodalom tükrében. Mivel előbbi valamivel korábban kialakult, ezért egyszer ezt próbáljuk átnézni. Nem elméleti kimerítés ez tehát, csupán a fogalmakat és kölcsönhatásokat vizsgáljuk.

Amit a fogalom takar, a jelentésének múltja jóval régebbi, mint magának a helymarketing fogalmának a születése. A fogalom kialakulásának két gyökerét vélem felfedezni. Az egyik a marketingtudományhoz köthető, ennek egy leágazásaként jelent meg a nonprofit szervezetek marketingje, elsősorban Kotler és Levy (1969), valamint Kotler (1982) munkáira kell itt gondolni. A marketing gyökerekhez tartozik a társadalmi marketing is, itt szintén egy Kotler által kidolgozott rendszerre gondolunk (*Kotler–Zaltman*, 1971). Ashworth és Voogd szerint (1990) ez csupán a marketing szélesebb alapokra való helyezése, annak céljából, hogy a nyereségérdekeltség és a rövidtávú látásmódja miatt kapott támadásokat kivédje. Később a társadalmi marketing egy új jelentést kap, az ún. magatartásmarketing-jelentéssel bővítik, eszerint mindazon viselkedésminták elterjedésére szolgál, amelyek egy bizonyos társadalmi attitűdöt próbálnak általánossá tenni (pl. „ne dohányozzon”, „vásároljon energiatakarékos gépeket”, stb.). A társadalmi marketing tehát külön pályát választ magának, viszonylag jól lehatárolható témakörrel (magatartásmarketing), a nonprofit szervezetek marketingjén belül, ez utóbbinak egy másik válfaja lesz később a politikai marketing és a kormányzati szervek és önkormányzatok marketingje.

A helymarketing ötletének megjelenését egy másik gyökérre is visszavezethetjük: az imázsvizsgálatok seregére. Az imázs vizsgálatok a '70-es években je-

lennek meg, elsősorban a pszichológiai kutatásokon belül, ezeknek alapozójának viszont Lynch-et (*Lynch*, 1960) tekintik legtöbbször, aki elkészítette az első városi imázsvizsgálatokat és elméleteket. A '70-es években rengeteg ilyen munka született, többen foglalkoztak a helyek, elsősorban a városokról kialakult percepciókkal, mentális és kognitív térképekkel (lásd *Gould–White*, 1974; *Pearce*, 1977; *Pocock–Hudson*, 1978; *Tuan*, 1974 stb.).

A helymarketing kialakulása tehát két gyökérre vezethető vissza: egyrészt azokra a munkákra, amelyek „leágaznak” a klasszikus üzleti orientációjú marketingből és megpróbálják a marketing alkalmazhatóságát más területekre is kiterjeszteni (pl. politika, civil szervezetek, egyházak, kormányzati szervek), ezekből pedig a kormányzati szervek által végzett marketing tevékenység „meghosszabbításaként” logikusan az egyes adminisztratív területek marketingjéhez jutunk el.

Másrészt a helyek, mint lakóövezet vagy mint turisztikai desztináció megjelenése és megjelenítése a pszichológiában, majd a turizmuskutatásban tűnik egy közeledő ágazatnak. Mit gondolnak előzőleg a beutazó turisták, illetve milyen „mentális szuvenírekkel” (*Pearce*, 1977) távoznak egy bizonyos helyről. Hogyan látja a lakosság saját városát, milyen térelemekből építi fel a mentális térképeit, milyen fehér foltokat lehet felfedezni ezeken a térképeken (*Lynch*, 1960). Mindezek a helyek a majdani kommunikációban való megjelenítésével állnak szoros kapcsolatban, véleményem szerint nélkülözhetetlen hozzávalói a helymarketing működésének.

A fogalom megjelenését Philip Kotler magának mondja egy Rainisto-nak írt e-mailben (idézi *Rainisto*, 2003, 58. o.): «I believe that I was the first to use the term „place marketing”. I always said that you can market goods, services, persons, places, ideas and information... ».

A helymarketing, mint önálló fogalom a '80-as években jelent meg. Lehetséges, hogy ezelőtt is voltak különböző, ehhez kapcsolható publikációk, de a téma valójában ekkor kerül kibontakozásra. Az ekkor számos közlésre kerülő írásból csak kettőt említenék: az egyik Ashworth és Voogdnak „A város értékesítése” (1990), amely korszakalkotó munkának is tekinthető, ismertségét és idézetségét is figyelembe véve. Érdekes, hogy ebben a város és ennek lakhatóbbá, versenyképesebbé tétele a központi téma, ezért a többi területi szint (ország, régió, nemzet) nem is kerül említésre. A városmarketing tehát megszületett, de egyedül, és nagyfokú rokonságot mutatva (többek között) az urbanisztikával. Ashworthék ugyan nem voltak az elsők, Burgess (1974), Clarke (1985) vagy Bailey (1989), de még sokan mások is publikáltak e téren, akár a turizmus, akár az imázsvizsgálat viszonylatában, azonban Ashworth és Voogd voltak az elsők, akik szintetizálni próbálták a fogalmakat, ötvözni az imázsvizsgálatot és a helymarketinget, még akkor is, ha a fogalomrendszer nem sikerült teljesen

egyértelműen tisztázniuk és elképzelésük nem épül be egyértelműen a marketing rendszerébe.

A másik – véleményem szerint fontos – mű a Kotler és társai által megírt könyv (Kotler et al., 1993), amiből később sorozat lett (két másik szerző segítségével kiterjesztették munkájukat Európa, illetve Ázsia tanulmányozására is). A munka érdeme, hogy általánossá tette a place marketing, azaz helymarketing fogalmát, nemcsak egy város tekintetében, hanem gyakorlatilag bármilyen lakott területet marketing módszerek és eszközök segítségével fejleszthetővé minősített. Azért emeltem ki a „lakott” szót, mert úgy gondolom itt egy kis szemantikai kört kell megtenni. Angolul a térmarketing nem igazán értelmezhető: space marketing említésekor valószínűleg a legtöbb angol úriembernek a haja égnek állna, mert így a marketing immár a kozmoszra, világujrra is aberráns kiterjesztésére gondolhat. A territorial, mint területi vagy local, mint települési marketing szintén furcsa értelmezéseket szülhet, ezért nem igazán használják. A place elegánsan magába foglalja mindazt, amit a magyar szaknyelvben néha minden oldalról „kínózunk”, pedig rendelkezésünkre áll a megfelelő kifejezés: a hely. A hely sokkal megfelelőbb – véleményem szerint –, mint bármelyik más kifejezés. A hely átfogó, nem szorítkozik regionális, országos vagy a települési szintre. Ugyanakkor a hely több, mint a terület. A helynek szelleme van. A hely, függetlenül attól, hogy mekkora kiterjedésű, valaminek az otlétét feltételezi, így például a szent helyekről és nem szent területekről beszélünk, de a genius loci is a hely fogalmából indul ki (Jankó, 2002). Ugyanaz a szerző ímígyen határozza meg a hely szellemét (Jankó, 2002, pp. 51): „A hely szelleme olyan dinamikusan változó, természeti vagy épített környezeti helyekről kisugárzó, az észlelő számára csak ott, helyben átélhető transzcendentális alkotó, teremtő erő, amelynek hordozó, közvetítő elemei a természeti és épített környezet, a kultúrtáj, a helyi társadalom, és többnyire közvetetten az információkat továbbító kommunikációs csatornák”.

Elfogadhatónak tartjuk a régió-, település- és országmarketing kifejezéseket is, ha az illető hely külső és belső tereinek (Nemes Nagy, 1998) a jólétének, ismertségének, eladhatóságának a növelése a cél. Értelmetlennek tartjuk azonban a helymarketing rendszerében a regionális marketing kifejezést. Ez ugyanis nem a régió, mint hely marketingjére vonatkozik, hanem inkább a marketing regionális szinten történő gyakorlására, pontosabban az üzleti marketing regionális szinten megszervezhető, gyakorolható technikáira, módszereire vonatkozhat (pl. elosztó rendszerek, PR, piacok képzése, stb., de alapvetően a vállalati célok szolgálatában). A térmarketing magyarul ugyan nem űrmarketinget jelent, de jelentéstartalma túl tág ahhoz, hogy értelmezhető legyen. Milyen terekre gondolunk? Objektív vagy szubjektív, belső (társadalmi, gazdasági) vagy külső (fizikai) terekre (Nemes Nagy, 1998), stb.? A területi marketinghez fűzött véleményünket már ismertettük. A terület, a térhez hasonlóan egy értékek nélküli,

nehezen beazonosítható, nem föltétlenül lehatárolható térmennyiséget jelent, anélkül, hogy feltételezne belső, társadalmi tartalmat is. E tartalom nélkül pedig kérdéses, hogy lehet-e beszélni marketingről, egyáltalán bármilyen gazdasági tevékenységről.

Egy másik angol kapcsolódó szóhasználat a branding használata. A brand márkát jelent, de place branding szóösszetételben egyre gyakrabban használják, ilyen elnevezésű szakfolyóirat is nemrég elindult (www.palgrave-journals.com/pb/index.html). Kapcsolódó fogalompárja a destination branding (*Morgan–Pritchard*, 2004) illetve a nation branding (lásd *Anholt*, 2004; *Olins*, 2004). Vagyis, magyarra fordítva beszélhetünk desztináció márkázásról és egy nemzet márkázásáról. Az előbbi legtöbbször a turizmus kontextusában jelenik meg, bizonyos országok, városok turisztikai piacokon való megjelenítésekor, egy jól kigondolt és tömör, frappáns márkanév segítségével. Úgy gondoljuk, hogy mindez csupán része a helymarketingnek, mint rendszernek. A márka és az egyéb kommunikációs elemek kialakítása csak egyik oldala a marketingnek: ezt meg kell előznie, de legalábbis ki kell egészítse a helytermék formázása, fejlesztése és a többi marketing tevékenység (a célrétegek kiválasztása, stb.). Az utóbbi fogalom, a nemzet márkázása már komplexebb fogalom. Hozzá tartoznak a nemzetkarakterológiák, nemzetekről alkotott sztereotípiák is (lásd pl. *Hunyady*, 2001), valamint a kulturális antropológiának megannyi szakirodalma.

A nemzet márkázása fölött számos viharfelhő gomolyog: egyesek szerint nem lehet egy nemzetet a mosóporok, illatszerek és a versenyautók szintjére degradálni, a márkázás lealacsonyító, megalázó módszereivel kezelni, stb. (*Michel Girard* idézve, *Olins*, 2004). Véleményünk szerint a nemzet márkázásával nincs semmi gond, a probléma valószínűleg erősen kötődik az illető ország imázsához, sok olyan nemzeti jellemző van amit érdemes meglovagolni és kézzelfogható hasznot hoz az illető nemzetnek. Így a németekről elterjedt sztereotípiák, miszerint pontosak, dolgozók, szeretik a jó minőséget, igen nagy kulturális és társadalmi tőkét jelent az országnak, és minden lakójának (amit remélhetően jól is konvertálnak gazdasági tőkévé). A gond akkor kezdődik, ha a nemzet nem esik egybe az országhatárokkal: mi van a határokon kívül eső nemzetrészekkel (hogyan jelenítjük meg ezeket), illetve milyen területtel tudnak egyes nemzetiségek azonosulni, ha nincs államiságot hordozó területi entitásuk (pl. cigányok, de bizonyos értelemben a székelyek, flamandok, baszkok és mások is ide sorolhatók). A nemzetek márkázása tehát nem feltétlenül hordoz területi tartalmat, elvileg lehet értelmezni azt területi (külső térbeli) vonatkozás nélkül is. Ez pedig a helymarketing rendszerén kívül helyezi őt, mivel sok módszer alkalmazhatatlanná válik esetében. Értelme valójában antropológiai és szociológiai dimenzióban van, talán gazdasági dimenzióban is, de mindig fontos, hogy lássuk, milyen területi egységhez kapcsolhatók az illető nemzeti márkák, mint sztereotíp szociálpszichológiai minőségek.

Igyekeztünk minél több megnevezést összeszedni a témára vonatkozóan, de ténylegesen csak a téma elnevezésére szorítkoztunk. A helymarketingnek sok egyéb tisztázatlan kifejezése van (pl. imázs, kognitív és mentális térképek), ezeket viszont, habár kételyeket sejttek tartalmukra vonatkozóan nem vállalkozok tisztázni.

A helymarketing kapcsolatai más tudományokkal

A másik – a címben is beígért – vállalás a helymarketing, mint tudományterület a más tudományterületekkel való kölcsönhatására vonatkozik. Valószínű, akár csak az előző témával itt is számos egyet nem értéssel és felháborodással kell számoljak, a helymarketing és a többi érintett tudomány művelői részéről is, de a próbálkozásomat a vélt vagy valós hiánnyal tudom indokolni, ami a helymarketing ilyen irányú elemzéseit illeti. Azt szeretném itt elsősorban kifejteni, hogy milyen egyéb tudományokból merít a helymarketing, mikre támaszkodik, azt viszont, hogy más tudományok mit kölcsönöznek a helymarketingből még nem tartom időszerűnek tárgyalni, a téma kiforratlanságából adódóan.

Nyilvánvalóan elsődlegesen marketing résztudományként, a helymarketing a marketing fogyasztóközpontú és gyakorlatorientált területe, amelynek elméleti keretei a reálszféra megfigyelésén alapulnak elsősorban, kutatási módszerei pedig mondhatni teljesen egybeesnek a marketing megkérdezéses és megfigyeléses módszereivel. Sajátosságairól és a róla alkotott tévhitekről most nem szándékozunk részletekbe bocsájtkozni, ezekről mondhatni kimerítően beszél Kozma (2005) és Ashworth és Voogd (1990). Megelégedünk egyelőre annyival, hogy – a különbségek dacára – a helymarketing alapvetően marketing tudományterület, tehát nem önálló tudomány, mivel ennek néhány összetevő feltétele egyértelműen hiányzik (módszerek, törvényszerűségek).

Az egyik, de nem feltétlenül az első tudomány, amivel a helymarketing rokon vonásokat mutat, az urbanisztika. Habár jellemzően a helymarketingnek csak a városi szintjével foglalkozik (tehát a regionális, országos szintek nélkül), a helymarketing ebből lényeges tartalmi elemeket kölcsönöz: a városi szövet, morfológia alakítása, a funkciók lokalizálása, a közlekedési artérák szabályozása és mindezek fejlesztése egyaránt az urbanisztika és a helymarketing tárgya. A helymarketingben ezek a kérdések a helytermék kialakításakor vetődnek fel, tehát az urbanisztika és a műépítészet ismeretei nélkül nem lehetséges városfejlesztésről beszélni.

Szintén a helytermék kialakítására szolgál a turizmus, csak tágabb értelemben, tehát nem kizárólag települési vonatkozásban, mint általában az urbanisztika. A regionális, országos és helyi turisztikai termékek formálása a helymarketing egyik lényeges alapköve, ebben teljes mértékben a turizmus tapasztalataira támaszkodik. Annyit azonban kiemelnénk, hogy a turizmus a múltban keveset

foglalkozott a nem vállalkozás szintű termékekkel és promócióval (először az angol tengerparti üdülővárosok esetében, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia fürdővárosai hirdetéseiben találkoztunk ilyesmivel, mindez azonban nem vált általánossá, módszeressé és kidolgozottá), ez tehát mondhatni a helymarketing „találmánya”.

A kereskedelemhez látszólag nincs sok köze a helymarketingnek, de ha egy bizonyos országból vagy régióból származó specifikus javak exportjára gondolunk (pl. hungaricumok), akkor máris szükség van kereskedelmi ismeretekre, hogy a hely termékeinek külföldi eladásait növeljük, amelyek bizonyos helyi erősségekre (így például a magyar mezőgazdaság), egyértelműen differenciálható pozitívumokra támaszkodnak.

A beruházások szintén az üzleti tudományok „kemény” részéhez tartoznak, furcsán hangozhat a helymarketinggel való kapcsolat azoknak, akik nem jártasak egyik területen sem. Arról van szó, hogy a beruházások ösztönzése, ezeknek mérése, megtérülési idejük, ingatlanpiaci vonatkozásaik, humánerőforrás szükségleteik megkerülhetetlenek a helymarketingben, tehát óhatatlanul szükség van ezek ismeretére, amikor egy városba vagy régióba próbálunk külső beruházócsoportokat vonzani. Nyilván itt törvényes és egyéb jogi kérdések is felmerülnek, beleértve az állami és helyi jogszabályok által biztosított jogi és gazdasági ösztönző rendszert, amiért komoly jogi ismeretek, tudás megléte is feltételezett a helymarketingben.

A regionális politikával céljaiban és eszközeiben is lehetnek rokon vonások. A regionális politika alapvető céljai közé tartoznak a régiók közti indokolatlan fejlettségi különbségek mérséklése, a munkanélküliség és a városokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentése, a környezeti egyensúly megőrzése, a regionális kultúrák és identitás megőrzése, és mások (Horváth, 2003, 24. o.). Az eszközökben is nagyfokú hasonlóság mutatkozik, hisz a regionális politikához hasonlóan a helymarketing is alapvetően gazdasági, infrastrukturális, pénzügyi és jogi ösztönzőket használ a gazdaság fejlesztésére, nagyjából ugyanazon intézményrendszer bevetésével. Ami pluszban van a helymarketingben az a kommunikáció, vagyis eszerint a tudományterület szerint a célok, eszközök és módszerek nagyfokú nyilvánossága önmagában eszköz lehet a célok elérésében. A nagymértékű hasonlóság a regionális politika és helymarketing között egyeseknek akár triviálisan leegyszerűsíthetőnek tűnhet: mindkettő valójában a területfejlesztés különböző elnevezéseit takarják, csak az egyik a regionalitást hangsúlyozza, mint központi elemet, a másik a fogyasztóközpontúságot. E két tudományág közti különbségek lényegessége alapvető nézőponti kérdés, amit nem kívánok firtatni.

Érdekes a kapcsolat a pszichológiával általában és azon belül a társadalomlélektannal: a helymarketing lépten-nyomon használja egyrészt a célrétegek megismerésénél a kognitív pszichológiai módszereket, gondoljunk csak azokra a

vizsgálatokra, amelyek bizonyos helyek imázsát kutatja, például a mentális térképek rajzolása révén (Lynch, 1960). Másrészt a helymarketing a célok elérése érdekében eszközölt kommunikáció során használja a nemzeti sztereotípiákat, a reklámpsychológiát, az identitás egyéb elemeit. Így a kommunikációelmélettel is szoros összefüggésben van: csakúgy, mint az üzleti marketing, gyakorlatilag integráns velejárója a többirányú és többdimenziós kommunikáció és azon belül a reklám.

Hasonló fontosságú a szociológia és a más társadalomkutatások, elsősorban módszertani szempontból. Ezekről a megkérdések és megfigyelések teljes arzenálját veszi kölcsön a helymarketing, módszereik révén ismeri meg célrétegeinek szükségleteit, képzetait és vágyait, amelyeket később kielégíteni igyekszik. A kulturális antropológia még egy olyan társadalomtudományi terület amelynek eredményeit a helymarketing sikeresen tudná használni, amennyiben ezek léteznek az illető területen (sajnos nem mindenhol vannak ilyen irányú kutatások).

Merésznek tűnhet és talán az eddigiekhez képest kevésbé szoros a kapcsolat a térgazdaságtannal. Eme alternatív közgazdaságtani irányzat a gazdaságot igyekszik teresíteni, megkeresni azokat a tényezőket, amelyek a városok növekedését beindítják és mozgásban tartják (lásd Ács J.–Varga, 2000; Krugman, 2000; Krugman, 1995). A földrajzi koncentrációra ható erőket centripetális erőeknek nevezik (piaci méret hatásai, alacsony szállítási költségek, pozitív extern hatások), valamint léteznek dekoncentráló erők is (ingatlanpiaci árak, negatív extern hatások, erőforrások szétszórtsága). A térgazdaságtannak a célja alapvetően más, mint a helymarketingnek, mert az okait keresi gazdasági koncentrációnak, míg a helymarketing a koncentrált térszerkezetet nagyjából alapértelmezettnek tekinti, és nem foglalkozik kialakulásának okával. Mégis, amikor a beruházások, az új vállalatok, döntési központok és lakosság odavonzására törekszik egy város, látszólag ugyanazon marketing eszközöket használja a növekedés ösztönzéséhez (piaci spill-overek, egyéb pozitív externáliák, mint előnyök), amelyek felmerülnek a térgazdaságtanban megalkotott, leegyszerűsített centrum–periféria modellben is. Akkor mi is a két terület közötti különbség? Az alapvető különbség, véleményem szerint inkább az eszközök használatában rejlik: míg a helymarketing minden területi egység esetében a specifikus, mondhatni egyedi koncentráló tényezőket keresi, amelyek a növekedés csirái lehetnek, a térgazdaságtan az egységes, mindenhol a növekedést beindító erőket kutatja és használja modelljében, a specifikus, „kilógó” tényezőktől pedig igyekszik megszabadulni, a modellezhetőség kedvéért.

Egy másik közgazdaságtani alternatív tudományággal való kapcsolata, a környezetgazdaságtannal és környezeti politikákkal, nem merül ki annyiban, hogy a helymarketing is hasonló eszközöket használ a számára is igencsak fontos természeti és épített környezet megőrzésére és fejlesztésére, mint a környezeti me-

nedzsment (pl. adók, normák, bírságok, stb.). Egy igen érdekes közös problémával küszködnek, éspedig az egyes területek (a környezetgazdaság-tanban rendszerint védett területekről van szó), desztinációk (pl. nemzeti parkok) értékének pénzben való kifejezése. A helymarketing nagy problémája, hogy nehezen tudja kezelni az ár foglamát, ugyanis rendszerint egy helynek a pénzbeni értéke nem igazán kifejezhető. Erre nyújt(hat) segítséget a környezetgazdaság-tanban már ismert feltételes értékelés módszere (contingent valuation), amikor rendszerint az illető terület lakóit megkérdezzük, hogy mennyit volnának hajlandóak fizetni egy illető természeti érték jobb szintre való emeléséért (willingness to pay) vagy egy érték romlását milyen összegért volnának hajlandóak elviselni (willingness to sell) (Kerekes, 1998, 30. o.). Elképzelhető ezen módszerek adaptációja, kiterjesztése a helymarketing más tárgyaira is a természeti értékek mellett, mint például jóbb oktatási, egészségügyi feltételek, jobb infrastrukturális körülmények felől való megkérdezés. A másik módszer még könnyebben adaptálható a helymarketingben, ez az utazási költségek módszere. Azon alapszik, hogy bizonyos nem helyi lakosok mennyit költenek, milyen gyakorisággal, hogy egy természeti értéket, ritkaságot, nemzeti parkot meglátogassanak, pénzben kifejezve az utazás gyakoriságát, hosszát, időtartamát. Mindezt viszonylag könnyedén lehet alkalmazni egy város, üdülőhely vagy akár ország értékelésénél, természetesen csak turisztikai szempontból.

Következésképpen, mindebből kitűnik, hogy a helymarketing egy eléggé „összeguberált” tudományterület, sok diszciplínából kölcsönzött ismereteket, önálló kutatottsága igencsak alacsony szinten mozog egyelőre. Akár a kérdést is fel lehet tenni, hogy létezik-e helymarketing, mint a marketingen belüli résztudomány vagy tudományterület? Vagy csak egy, a '80-as években fellángolt településvezetési ideológia, ami szép és lassú halált hal a többi hasonló ideológia szemetesében. Erre nem vagyok elhivatott válaszolni, de ha elfogadjuk, hogy létezik, valószínűleg még számos tennivaló van, addig, amíg kidolgozzuk törvényszerűségeit, önálló módszereit. Egyéni meglátásom, hogy a helymarketing, késői kialakulásánál fogva egyfajta metadiszciplínaként fog működni, erős gyakorlati kapcsolódással, transz- és interdiszciplináris jellegét a kölcsönzéseknek és kutatási tárgyának, a hely természetének köszönheti. A hely, legyen az város vagy falu, régió vagy ország, úgy jelenik meg, mint a „struktúrák struktúrája”, vagyis olyan nagyfokú rendezettséget mutató rendszer, amely gyakorlatilag magába foglal természeti, gazdasági és társadalmi struktúrákat egyaránt, a helyszíne minden társadalmi folyamatnak. A helymarketing pedig versenybe állítja ezeket a összetett szerkezetű helyeket (és nem kizárólag ezen helyek gazdaságait!), kiindulva abból a feltételezésből, hogy a verseny alapvetően használ, csiszol és jobbá teszi a résztvevőit.

Irodalom

- Ács J., Zoltán és Varga, Attila (2000): „Térbeliség, endogén növekedés és innováció.” *Tér és Társadalom*, XIV. évf. 4. szám, 23–38.
- Anholt, Simon (2004): „Nation-brands and the value of provenance,” in *Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition*, Nigel Morgan and Annette Pritchard and Roger Pride, Eds. 2nd ed. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Ashworth, G. J. és Voogd, H. (1990): *Selling the city: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning*. London: Belhaven Press.
- Bailey, J. T. (1989): *Marketing cities in the 1980s and beyond*. Cleveland: American Economic Development Council.
- Burgess, J. (1974): „Selling places: environmental images for the executive.” *Regional Studies*, 16, 1–17.
- Clarke, A. (1985): „Destination marketing: Gwent county approach.” *Tourism Management*, December, 297–301.
- Gould, P. és White, R. (1974): *Mental maps*. Harmondsworth: Penguin.
- Horváth, Gyula (2003): *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Hunyady, György (2001): „A nemzeti karakter talányos pszichológiája.” In *Nemzetkarakterológiák*, György Hunyady, ed. Budapest: Osiris.
- Jankó, Ferenc (2002): „A hely szelleme, a településimage és településmarketing.” *Tér és Társadalom*, 2002/4, 39–62.
- Kerekes, Sándor (1998): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest.
- Kotler, P., Haider, D., and Rein, I. (1993): *Marketing Places: Attracting investment, industry and tourism to cities, states and nations*. New York: Maxwell Macmillan Int.
- Kotler, P. és Zaltman, G. (1971): „Social marketing: an approach to planned social change.” *Journal of Marketing*, July 1971, 3–12.
- Kotler, Philip (1982): *Marketing for non-profit organizations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Kotler, Philip és Levy, S. J. (1969): Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*, January 1969, 10–15.
- Kozma, Gábor (2005): *Terület- és településmarketing* (3rd ed.). Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Krugman, Paul R. (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben, *Tér és Társadalom*, XIV évf. 4. szám, 1–21.
- Krugman, Paul R. (1995): Geography Lost and Found, In *Development, geography and economic theory*, Paul R. Krugman, Ed. Massachusetts: MIT Press Csanaky Tibor.
- Lynch, Kevin (1960): *Image of the city*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Morgan, Nigel és Pritchard, Annette (2004): „Meeting the destination branding challenge,” in *Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition*, Nigel Morgan and Annette Pritchard and Roger Pride, Eds. 2nd ed. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Nemes Nagy, József (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Bevezetés a regionális tudományba. Budapest: Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

- Olins, Wally (2004): Branding the nation: the historical context. In *Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition*, Nigel Morgan and Annette Pritchard and Roger Pride, eds. 2nd ed. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Pearce, P.L. (1977): *Mental souvenirs: a study of tourists and their city maps*. Australian Journal of Psychology, 29, 203–10.
- Pocock, D. és Hudson, R. (1978): *Images of urban environment*. London: Macmillan.
- Rainisto, Seppo K (2003): Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States. Doctoral Dissertation 2003/4, Helsinki University of Technology.
- Tuan, Y.F. (1974): *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes and values*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- www.palgrave-journals.com/pb/index.html

Terminological and scientific theoretical considerations in place-marketing

In this short essay I have attempted to resolve some possible problems concerning the terminology of place-marketing. This very young discipline still has a long way to go and there are many uncertain areas in its objectives, methods and regulations. What is place-marketing? Where do the concept and the term originate? Why is it more appropriate to use the term place-marketing as opposed to territorial- (or other forms) for this type of activity and field of science? I try to answer these preliminary questions on the way to laying the foundations of a PhD degree on this topic.

In addition, we have attempted to throw light on the manifold relations between place-marketing, as a field of marketing science, and other social sciences, such as psychology, sociology, environmental economics, new economic geography, regional policy, investment and trade and urban sciences. There are, naturally, many others which merit attention, and these, therefore, are only a first step in a long road towards establishing place-marketing, as a self-contained science, with its own aims, methodology, laws and relationship system.

A ROMÁNIAI BANKSZEKTOR ÉS ENNEK TERÜLETI VONATKOZÁSAI

Nagy István

Összefoglaló

A romániai bankrendszer elmúlt hat éves fejlődése felülmúlt minden elvárást. Habár a környező országokéhoz képest a GDP-hez viszonyított mérőszámok (mérlegfőösszeg, nem kormányzati hitelek) még nagyon alacsonyak vitathatatlan, hogy az ágazat szereplői a romániai gazdaság egyik legszolidabb szektorának részesei és a gazdaság talán egyedüli olyan ága melynek szereplői és termékei sikeresen megállhatnák helyüket akár a nyugati pénzügyi versenyben is. Természetesen nem tudott volna ide jutni, ha nem lett volna a gazdaság egészének pozitív dinamikája, nagy gazdasági növekedés, az infláció csökkentése (2005-ben egyszámjegyű infláció), az államháztartási hiány csökkentése (2005-ben a GDP 0,7%-ra csökkent), a munkanélküliség visszaszorítása terén stb. A fejlett országokéhoz hasonlóan a pénzügyi és azon belül a banki szektor egyre jobban kezdett hozzájárulni a GDP-hez, az ipar és a mezőgazdaság GDP részesedései pedig kezdtek visszaszorulni. Kutatásom során beigazolódtott feltevésem miszerint Erdély, Bukarest (főváros) és Konstancát (kikötőváros) kivéve, sokkal „bankosodtabb” mint az ország többi régiója, ami véleményem szerint egyenesen arányos a térség gazdasági fejlettségi szintjével is, azonban szomorúan tapasztaltam, hogy a székelyföldi megyék, Maros megyét leszámítva, az átlag alatt teljesítettek. Ez valószínű annak tudható, hogy a két, Hargita és Kovászna megyében hiányoznak a nagyobb népességű városok (a térség legnagyobb városa Sepsiszentgyörgy 70 000 lakossal).

Bevezető

A pénzügyi rendszeren belül a bankszektort minden gazdaságban stratégiai ágazatnak tekintik a kormányok. Ennek oka, hogy a bankszektor gazdaságpolitikai jelentőségű feladatokat is ellát. Ezek közé tartozik a bankok pénzteremtő funkciója, a gazdaság pénzellátása, a pénzügyi megtakarítások jelentős részének pénzügyi piacokon keresztül történő átáramoltatása a hitelfelvevőkhöz, és a hitelek allokálása. Továbbá a bankok jelentős szerepet játszanak a pénz- és tő-

kepiaci kamatszint alakításában is, ami közvetett módon hatással van mind a gazdasági növekedésre, mind a pénzügyi egyensúlyra. Végül a szektor különleges érzékenysége is említést érdemel: csekély politikai elbizonytalanodás, félreérthető híradás, a betétesek körében egy-egy pénzügyi intézménnyel szemben feltámadt gyanakvás, illetve bizalomvesztés súlyos, a bankrendszer egészének stabilitását veszélyeztető pánikot idézhet elő (Várhegyi, 1996).

A pénzügyi rendszer és szereplői a nemzetgazdaság és így a gazdasági tér szerves részét képezik. Abban betöltött kiemelkedő szerepüknek köszönhetően a tőkemozgások makroökonómiai összefüggéseit és banküzemi folyamatait korábban kevésbé ismerő geográfusok, a pénzmozgások térbeli dimenzióival korábban alig foglalkozó közgazdászok, valamint a kutatók érdeklődésének homlokterébe került a pénzügyi térnek és mozgásfolyamatainak a vizsgálata. Mindez a regionális tudomány két új irányzatának, a pénzügyföldrajznak, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtanának a kialakulásához vezetett, amelyek a pénz térbeli mozgásfolyamataival és megjelenési formáival, a pénztőkék intézményi és szabályozási (regulatív) struktúráival, illetve a pénzmozgások társadalmi és kulturális hatásaival foglalkozó regionális tudományágak (Gál, 2000a).

A pénzügyi teret a gazdasági térben és amellel létező, a pénzügyi rendszerben tevékenykedő szereplők és intézményeik kapcsolatai, folyamatai, szabályai, stb. „generálják” (Wagner, 2004).

Romániai bankpiac – általános bemutató

A romániai bankszektor utolsó hat évi fejlődésére nagy kihatással volt a gazdaság egészének pozitív dinamikája. Ha 2000-es évet veszem alapul a Román gazdaság jó eredményeket ért el úgy a gazdasági növekedés (2,1%-os évi növekedés 2000-ben, 8,3%-os növekedés 2004-ben), mint az infláció csökkentése (2005-ben egy számjegyű infláció), mint az államháztartási hiány csökkentése (a 2000-es GDP 4%-ról a 2005-ös GDP 0,7%-ra csökkent), mint a munkanélküliség visszaszorítása terén. A fejlett országokéhoz hasonlóan a szolgáltatói szektor pedig egyre jobban kezdett hozzájárulni a GDP-hez, az ipar és a mezőgazdaság GDP részesedései pedig kezdtek visszaszorulni. Mindezt felerősíti természetesen az is, hogy Románia megkapta az Európai Bizottságtól a működő piacgazdaság státútumot, valamint, hogy 2007-től nagy valószínűség szerint EU-tag lesz. Ezek mellett a vitathatatlan pozitívumok mellett azonban az egy lakosra jutó GDP még mindig nagyon alacsony szinten van, az EU-25 átlag csupán 31,3%-a.

1. ábra

GDP/lakos aránya Románia megyéiben, EUR, 2003

Forrás: Romániai Statisztikai Területi Évkönyv 2005, saját szerkesztés.

Amíg a fenti ábrán jól látszik Erdély régió nagyobb értékű GDP/lakos értéke, addig a székelyföldi megyék közül, Maros megyét leszámítva, Hargita és Kovászna megye a Közép Régió legrosszabb értékű megyéi. Erdélyben is egyedül Máramaros megyének van rosszabb GDP/lakos értéke. Hargita megye GDP/lakos értéke az országos átlag alig 87%-át teszi ki amellyel a megyék közül a 19. helyet tudja magának. Kovászna megye valamivel jobb helyen van (16. hely) ugyanis megközelíti az országos átlagot (94%). Ha megvizsgálom a GDP dinamikáját az 1999–2003-as időszakban (csak erre az időszakra találtam területi GDP adatokat) a két megye még rosszabb helyzetben tűnik fel. Amíg ugyanis ebben az időszakban a Közép Régió GDP növekedése megegyezik az országos növekedéssel (261%), addig Hargita és Kovászna megyében ez jóval alatta van, a Közép Régió két legutolsó megyéje. Hargita megyében 4 év alatt a GDP reálmértékben 226%-ot (32. rang), Kovászna megyében pedig 241%-ot (28. rang.) nöött.

A gazdasághoz hasonlóan fejlődött a pénzügyi szektor is. Amíg a fejlett országokban a 1990-es évek közepétől a bankszféra és a pénzügyi szolgáltatások területén már megindult egy koncentrációs és fúziós hullám addig Romániában

akkor kezdtek áttérni a kétszintű bankrendszerre. A kezdeti időszak felületes és nem megfelelő ellenőrzése 90-es évek közepe banki krízishez vezetett (bankcsődök).

A pénz története egyben a regulációk története is. A nemzetállamok egyik tradicionális funkciója a pénzforgalom és a nemzeti pénzrendszerek és intézményei állandó szabályozása. Az állam egyfelől meghatározza a nemzeti monetáris rendszer kulcselemeit, másfelől pedig szabályozza a különböző pénzügyi intézmények hatáskörét, funkcióit és a piaci versenyt (Gál, 2000a).

A fentebb leírt szabályozási funkciót a fentebb említett időszakban a Román Nemzeti Bankra¹⁾ (RNB) nem tudta hatékonyan ellátni. A főleg emiatt bekövetkezett krízist csak a 90-es év végére sikerült a pénzügyi szféra átvészelje. A nem megfelelően működő bankok felszámolásával, Bancorex, Banca Dacia Felix, Bancoop, Banca Religiilor, Banca de Scont (ez látszik a bankok számának alakulásában is: amíg 1997-ben 45 bank volt nyilvántartva addig 2005-ben 39), hogy csak egy párat említsek, a nagy állami bankok privatizációjának elkezdésével, valamint a Román Nemzeti Bank felügyeleti és ellenőrzési szerepének jobb alkalmazásával azonban megteremtődtek a hitelezési tevékenység gyors és egészséges fejlődésének előfeltételei.

Ezt bizonyítja, hogy ezen időszak után a banki szektor volt Románia legjobban és leggyorsabban fejlődő ágazata és elsők között volt azoknak, elsősorban a jogi háttér harmonizálása, másodsorban a külföldi bankok által behozott európai „banki viselkedésmód” miatt, amelyek a leggyorsabban feltudtak zárközni az európai standardokhoz.

Amint már az előzőekben is említettem az elmúlt években a pénzügyi ágazat szereplői bebizonyították, hogy a romániai gazdaság egyik legszolidabb szektorának részesei és a romániai gazdaság talán egyedüli olyan ága melynek szereplői és termékei sikeresen megállhatnak helyüket akár a nyugati pénzügyi versenyben is. A Román Nemzeti Bank folyamatos hitel korlátozási intézkedései, törekvései (bankközi kamatlábak emelése, kötelező tartalékhányad növelése, a fizetés bizonyos százalékhöz korlátozott hitelek) mind hiábavalónak bizonyultak ugyanis a pénzügyi intézmények egyre nagyobb rekordokat döntenek meg hitel kihelyezési tevékenységükben. A növekedés természetesen nem tekinthető különösebb csodaként hiszen egyrészt a banki kamatok csökkentése (lejjben a THM 15%-ig is lecsökkenhet személyi kölcsönök esetében, ami jóval alacsonyabb a szomszédos Magyarország bankjai által használtaknak) másrészt a gazdasági növekedés megnövelte a lakosság és vállalatok hitelfelvévesi étvágyát.

Vitathatatlan, hogy az utolsó évek gazdasági sikere ugyancsak a bankszférához fűződik, pontosabban a Román Kereskedelmi Bank (BCR) privatizációjához, mely a Románia eddigi legnagyobb és legsikeresebb ügyleteként van nyilvántartva. A privatizáció győzteseként az osztrák Erste Bank került ki, aki a 62,88%-os csomagért 3,75 milliárd eurót ajánlott (a győztes kinevezésénél a

legfontosabb kritériumként az állam az árat jelölte meg). Ezzel az ajánlattal a BCR lett Közép-Kelet-Európa legrágábban eladott bankja. Az ügyletet a szakemberek mindkét oldal sikereként könyvelték el, hiszen az állam egy nagyon jó árhoz jutott és sikerült stratégiai befektetőt bevonni, míg az osztrák bank megkapta Közép-Európa egyik legnagyobb piacának 26%-os piaci részesedésű bankját. A piac vonzóságának tanúja az is, hogy Közép-Kelet-Európa hatodik legnagyobb bankja az OTP 2004-ben megvásárolta a Robankot, míg a német tőkéjű Bayerische Landesbank a magyar MKB bankon keresztül próbál a romániai piacra betörni. Folyamatban van a CEC (Országos Takarékpénztár) privatizációja is, melynek több mint 1.500 fiókja van, és egyedüli bank mely kihelyezett fiókjain keresztül kiszolgálja a falvak illetve községek lakosságát is.

Figyelemreméltó az is, hogy csak 2005-ben a banki tőzstőke egy év alatt 50%-ot, meghaladva a 2 milliárd EUR-t, míg összesített mérlegfő összegük 43%-kal, 36 milliárd EUR-ra, nőtt. Az összeszköz GDP aránya így meghaladta 2005 végén a 45%-ot.

A fejlett országokban bizonyos alapvető pénzügyi funkciók és intézményi formák (például bankok) földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági térben, mint az egyéb, specializáltabb pénzügyi funkciók és intézmények (például tőzsdék, kockázati tőketársaságok), amelyekre inkább az erősebb térbeli koncentráció jellemző (Gál, 2000a).

Ez jellemző Romániára is, hiszen 2005 végén a pénzügyi szektor vállalati mérlegfő értékének több mint 85%-át a bankszektor tette ki (1. táblázat). Ugyanakkor amint már korábban említettem, a gazdasági fejlődés egy előfeltétele volt a pénzügyi szektor fejlődésének. Azonban ez fordítva is érvényes. A pénzügyi szektor fejlettsége meghatározó lehet az egész gazdaság fejlettségére, ennek feltétele, és ebben a legnagyobb szerepet véleményem szerint a bankszektornak kell tulajdonítani, bankszektor fejlődése ugyanis egy „univerzalizáláshoz” fog vezetni, a bankokban a klasszikus banki termékek mellett megjelennek egyéb pénzügyi szolgáltatások-termékek is.

1. táblázat

A román pénzügyi szektorok összetevője, GDP arány, %

	2004
Hitelintézmények	37,7
Biztosítási társaságok	2,0
Befektetési alapok	1,5
Lízing	2,3
Bukaresti Értéktőzsde	14,3
RASDAQ	3,3

Forrás: Florian N., Angela M., Mihai C., Irina R., Romulus M., Arpad A., 2006

A fenti táblázatból is látható a hitelintézmények pénzügyi intézményeken belüli nagy súlya. Kutatásom során egyrészt ezért szenteltem nagyobb fontosságot ennek az ágazatnak, másrészt pedig azért mert véleményem szerint az eladósodottság és a megtakarítások vizsgálata, a deviza kockázatnak való kitettségek és ezek alakulása jellemezheti, előre jelezheti és mérheti egyes megyék gazdasági potenciálját és esetleges elmaradottságát, problémáját.

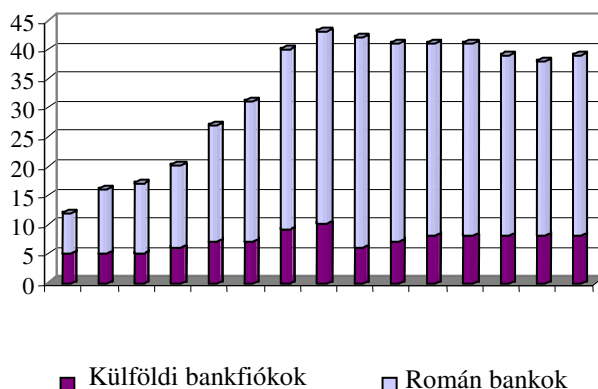
Bankpiaci szereplők és ezek földrajzi megoszlása

A változások után a román bankrendszer sok változáson ment át. A legfontosabb strukturális változások között a külföldi tulajdonosok térnyerése, a piac épülésével együtt járó dekoncentrációs folyamat, a bankok számának dinamikus növekedése említhető.

A bankok száma 1990 és 1998 között 12-ről (5 külföldi bankfiók, 7 román kereskedelmi bank) 42-re nőtt (6 külföldi bankfiók, 36 román kereskedelmi bank), majd a főleg a banksődök miatt visszaesett a 2005-ös év végi 39-re, amihez hozzáadódik a Creditcoop hálózat²⁾ is. Az egymillió lakosra jutó hitelintézmények száma (180-saját számítás) azonban jóval a KKE átlag (224-saját számítás) és az EU-átlag (580-saját számítás) alatt van.

2. ábra

A bankok számának alakulása 1990–2004 között

Forrás: Román Nemzeti Bank évi jelentései.

A szektorban azonban nagyon jellemző a koncentrálttság, a nagy bankok jelenléte, ugyanis 2005-ben a mérlegfő összeg szerinti első öt legnagyobb bank az eszközök 59,6%-át, míg az első tíz bank a 80%-át tudhatta magának. Hasonló a helyzet a megszerzett profitnál is, az első 5 legnagyobb profitot elért bank az összprofit több mint 80%-át, míg a 10 legnagyobb a 95%-át szerezte meg.

2. táblázat

A mérlegfőösszeg szerinti első 10 legnagyobb bank piaci részesedése Romániában, 2003, 2004, 2005, %

	2003	2004	2005
BCR	29,3	26,1	25,75
BRD	13,3	13	15,01
Unicredit/HVB/Tiriac	3,4	4,6	8,63
Raiffeisen Bank	9,2	6,9	5,30
ING Bank	4,2	5,6	4,93
Banc Post	4,1	4,6	4,46
CEC	6,9	5,9	4,38
Banca Transilvania	2,3	2,9	3,85
Alpha Bank	3,3	3,1	3,81
ABN AMRO	5,1	4,9	3,79

Forrás: Mediafax Anual Report 2006

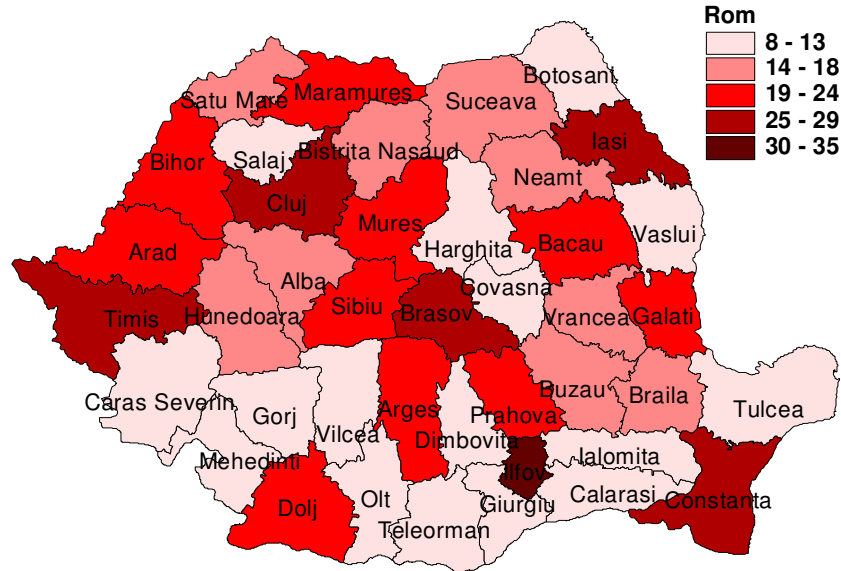
A 39 hitelintézetből 8 bank teljes mértékben vagy többségében belföldi tulajdonban volt (1 teljes mértékben vagy többségében állami tulajdonban, 7 pedig magántulajdonban), 23 bank teljes mértékben vagy többségében külföldi tulajdonban volt, és 8 bank külföldi bankok képviselőjeként volt nyilvántartva. A fenti intézmények több mint 3000 fiókot működtetnek, melyből felét a Takarékpénztár (majdnem 1000 fiókja községekben és falvakban található).

Megpróbáltam mérni az egyes bankok területi képviseltségüket. Hivatalos statisztikai adatok hiányában az egyes bankok honlapján levő információk alapján próbáltam összeállítani, hogy mely bankok képviselik magukat az egyes megyékben. A 39 hitelintézmény közül 35-nek sikerült megszerezni az adatait, mely alapján összeállítottam az alábbi térképet. Látható, hogy Erdélyben a bankok jobban képviselik magukat, mint az ország többi részében (kivéve Bukarest³⁾ ahol minden bank jelen van és a kikötő megye Konstancát).

A fejlettebb térségekben bizonyos alapvető pénzügyi funkciók és intézményi formák (például bankok) földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági térben, azonban véleményem szerint, és ebben osztozott több banki vezető is, jelen pillanatban a bankok telephely választási döntései nem állnak olyan

3. ábra

A képviseltetett bankok száma egyes megyékben, 2006 augusztus

Forrás: 35 bank honlapja, saját szerkesztés.

szoros összefüggésben az egyes megyék, régiók gazdasági potenciáljával, hiszen a piaci részesedésért vívott verseny e szakaszában a területi képviselet a legfontosabb, nem a jövedelmezőség. Ezt megerősíti az újonnan betört bankok jelenlegi romániai terjeszkedési politikája is.

Mérlegfőösszeg és nemkormányzati⁴⁾ hitelek

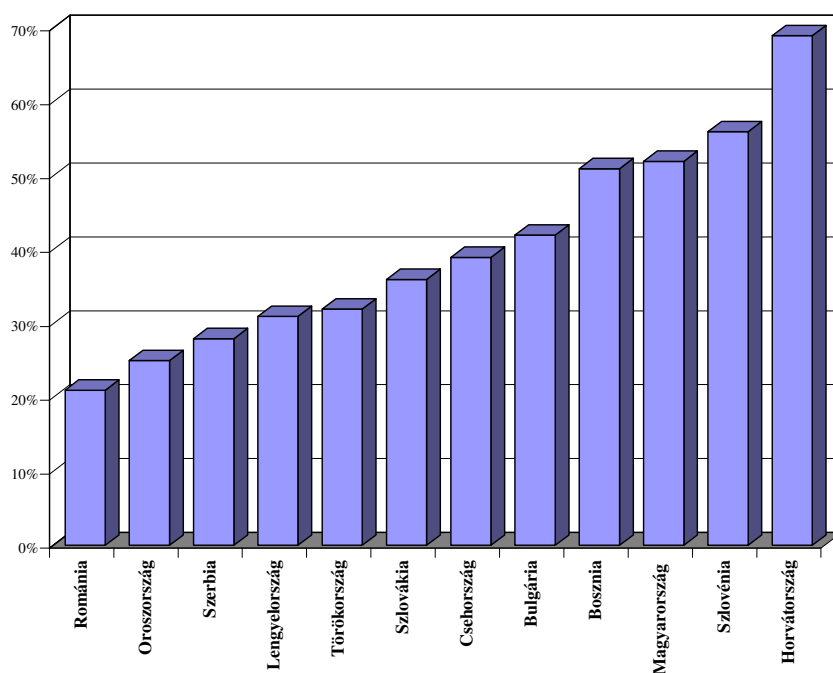
A 90-es évek végétől a bankszektor dinamikus fejlődése figyelhető meg, fejlődés mely az új törvénykezés, deviza vásárlás liberalizálása, az elektronikus elszámolási rendszer bevezetés következtében folytatódni fog. A változások utáni 104%-os mérlegfőösszegi GDP arány 2001-re lecsökkent 22%-ra, erre az évre tehető a banki csődök vége, miután egy növekedési hullám kezdődött. 2001 után az éves mérlegfőösszegi növekedések sokkal nagyobb iramba nőttek mint a GDP növekedés, ennek köszönhetően 2004-re elérte a GDP 38%-át, 2005-re meg meghaladta a 45%-ot. Ez azonban még mindig jóval kisebb, mint a környe-

ző országoké (Magyarországon 2004-ben 84%, Bulgáriában 68%, Csehországban 96%), nem beszélve az EU-átlagról (2004-ben a GDP 207%-a).

A növekedés mozgatórugója egyértelműen a hitelmennyiség növekedése, melynek összeszközi részaránya a 2002-es 37,6%-ról 49,5%-ra nőtt. A nagy évi növekedés ellenére, a nemkormányzati hitelek aránya GDP-hez viszonyítva még mindig nagyon alacsony, 2003-ban 16%, 2004-ben 17% és 2005-ben 21% volt (lásd alábbi ábrát), ez a környező országokéhoz képest az egyik legkisebb.

4. ábra

Egyes országok nemkormányzati hitelek aránya a GDP-ből, 2005

Forrás: Ziarul Financiar, 2006. július.

Az éves átlagos GDP arány 2000–2004 között 8,5% volt aminél a környező országok esetén csak Albánia, Észtország és Bosznia gyengébb (lásd alábbi táblázat). A nemkormányzati hitelek éves átlagos növekedése esetén sem jobb a helyzet, hiszen az alábbi táblázatból is látható, hogy a vizsgált 18 országból a 11-ik.

3. táblázat

A nemkormányzati hitelek dinamikája és GDP aránya egyes európai országokban, 2000–2004

	A nem kormányzati hitelek átlagos évi növekedése, %	A nem kormányzati hitelek átlagos aránya a GDP-ből, %
Ukrajna	36,9	18,1
Lettország	35,6	29
Albánia	30,0	7,2
Bulgária	29,9	22,2
Litvánia	25,4	16,6
Oroszország	25,2	18,6
Fehéroroszország	22,2	10,3
Észtország	21,1	3,5
Moldávia	20,2	17,3
Magyarország	18,1	38,2
Horvátország	14,1	48,4
Románia	12,6	8,5
Szlovénia	9,5	40,3
Bosznia	7,1	3,2
Makedónia	4,8	19,3
Lengyelország	3,2	28,1
Csehország	-5,8	36
Szlovákia	-8,5	38,1

Forrás: Florian N, 2006.

A nagy különbség alapján arra következtethetünk, jogosan, hogy a romániai bankszektor még mindig alulfejlett, és hatalmas potenciált rejt magában, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat az okokat sem amelyek e különbség hátánál állhatnak, többek között: a romániai jelenlegi gazdaság projekt-hiányos lehet, vagy nincs hitelfelszívó ereje, esetleg a gazdasági társaságok még mindig olyan önerővel rendelkeznek projektjeik finanszírozásához, hogy csak ritkább esetben szorulnak hitelfelvételre, vagy a romániai bankszektor túl oligopol jellegű és a banki szereplők túl nagy árral (kamat nagysága) dolgoznak, mely a pénzügyi közvetítést kevésbé teszi vonzóvá (Florian N, 2006).

Véleményem szerint, és azt alátámasztják a banki szférában szerzett tapasztalataim is, semmiképpen nem beszélhetünk arról, hogy az önerő megléte miatt fordulnának, szorulnának kisebb arányban hitelhez. Legnagyobb problémát inkább a projekt hiányban látom, amihez természetesen bizonyos mértékben hozzájárul a nagy kamatok használata is. Az utóbbi azonban kisebb mértékben és főleg a kis vállalatok esetén. A nagyoknak ugyanis van akkora alkuerejük (figyelembe véve a bankok kliensmegtartó és piacszerzési harcát), hogy kialakud-

ják a nekik megfelelő kamatot. A fentiek alapján elmondható, hogy úgy a kínálat, mint a kereslet oldalán vannak problémák, mindkét oldal hiányos.

A fejlődés azonban szembetűnő és visszafordíthatatlan, hiszen a 2000-es 9%-os GDP arányból a nemkormányzati hitelek elérték 2005-re a 21%-ot.

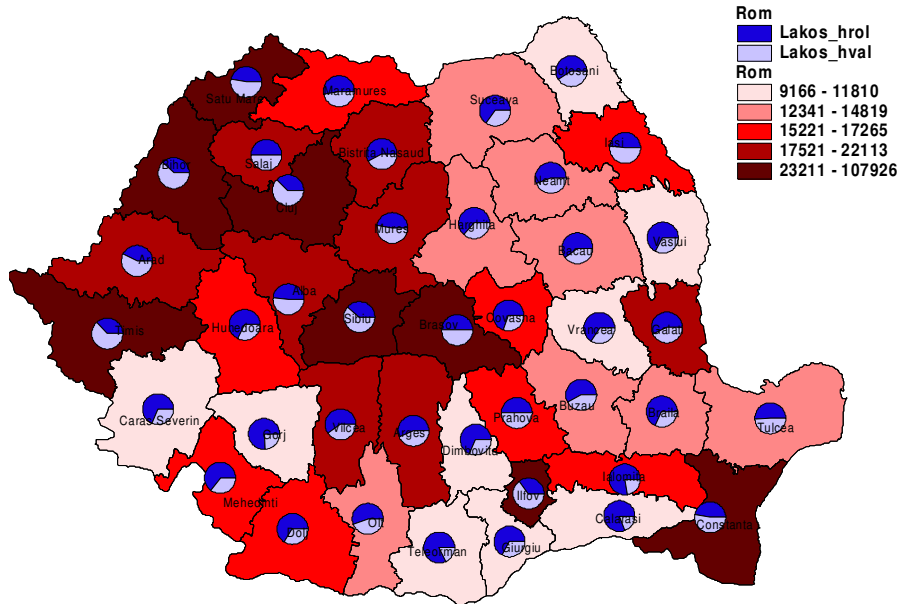
A számítások szerint évi 20%-os növekedés kell, figyelembe véve a GDP növekedési rátákat is, hogy 2010-re Romániában is a nemkormányzati hitelek elérjenek egy elfogadható 30%-os GDP arányt (*Florian N*, 2006), azonban még így is jóval az EU-átlag alatt lesz, ennek alig 30%-a.

Ahogy már fentebb is említettem az elmúlt öt évben a nemkormányzati hitelek robbanásszerű növekedésének lehettünk tanúi. Amíg a nem pénzügyi vállalatoknak adott hitelek reális növekedése az elmúlt öt évben (2001–2005) évi 18%, addig a lakossági hitelek növekedése elérte az évi 100%-ot (ez mind amellett, hogy létrejött a CRB és a Biroul de Credit⁵). A lakossági hitelek növekedése várható volt hiszen 2000-ben a lakossági hitelek aránya a nemkormányzati hitelek csupán 5,7%-a volt. Ez a növekedési trend folytatódott is hiszen 2005 végére ez az arány elérte a 34,7%-ot. A Román Nemzeti Bank szerint a lakossági hitelek ilyen gyors növekedése szociális problémákat szülhet, ezért lépten nyomon korlátozási-megszorítási intézkedéseket hozott és hoz (minimál tartalék növelése, havi részletek a havi jövedelem bizonyos százalékhoz való kötése). A megszorítások számos csalásra adtak okot. Nagyon gyakoriak a hamisított jövedelemigazolások és munkakönyvek. Ezen kívül a bankok is igyekeznek olyan termékeket kitalálni amellyel kikerülve a RNB előírásait még több klienst vonzhatnak és ezáltal több hitelt adhatnak. Ez a robbanásszerű növekedés hullám véleményem szerint 2-3 évig tartható fent, hiszen számításaim szerint a lakossági hitelek akkor fogják elérni az összhitelek felét. Ez meg fog felelni a környező és európai országok arányának, amely 2004 végén ez 50% körül mozgott.

Az egy lakosra jutó nemkormányzati hitelek területi megoszlását vizsgálva (lásd alábbi ábra) látható Erdély projektek gazdagsága, ezek hiteligenye, és az itteni emberek hitel „étvágya”. Ezzel ellentétben Hargita és Kovászna megye teljesítménye szerénynek mondható, a két megye Erdély leggyengébb két megyéje. Az egy lakosra jutó hitelek alapján Hargita megye az országból 27-ik, míg Kovászna megye a 22-ik. Maros megye sokkal jobb helyezést ért el ugyanis 14-ik megye az országos rangsorolásban. Ez érdekes módon megfelel egy kis bank adatainak, ahol az egy lakosra jutó kiadott hitelek szempontja alapján osztályozott bankfiókok közül Hargita megye, az előbbi adatot megerősítve, 25-ik Maros megye pedig 13-ik (a vizsgált banknak nincs Kovászna megyében kirendeltsége). A finanszírozandó projekt hiányt az is alátámasztja, hogy Hargita megye egy lakosra jutó hitel nagysága az országos átlag csupán 51%, míg Kovászna megyében 56%-a. Ez jóval nagyobb Maros megyében, 66%, ahol Marosvásárhely nagyságának köszönhetően jóval pezsgőbb a gazdasági élet.

5. ábra

Egy lakosra jutó nemkormányzati hitelek Romániában és ezek megoszlása a devizanem (hazai, egyéb deviza) szerint, ezer Rol, %, 2005

Forrás: Saját szerkesztés a BNR adatai alapján.⁶⁾

Hasonló adatokat kapunk ha a banki hiteleket a GDP-hez hasonlítjuk. Amíg Romániában 2003-ban (sajnos csak erre az évre kaptam teljes adatsort) a banki hitelek elérték a GDP 15,28%-át, addig ez a mutató is, habár jóval az országos átlag alatt van Maros megyében a legnagyobb 10,5% (15. az országból). A másik két megye esetében ez a mutató jóval gyengébb, Hargita megyében csak 9,48%-a (25. az országból), Kovászna megyében a 9,76%-a (18. az országból). A Közép Régióban a fenti két megyék értékénél egyedül Fejér megyében kisebb 8,39% (a legnagyobb Szeged megye 17,6%-kal – 2. az országból).

Ha a 2002–2005 időszak hitel növekedési dinamikáját vizsgálom szembevettem Maros megye sokkal nagyobb növekedése (236%), ugyanis amíg Romániában a vizsgált 4 év alatt 240%-kal nőttek a hitelek, addig Hargita megyében 201%-kal, Kovászna megyében 218%-kal.

A termelékenység szempontjából sem áll még valami jól a Románia bankrendszer, hiszen 2003-ban a térségben a legnagyobbak voltak az összlakos-

ság/banki alkalmazott, az alkalmazotti költség/mérlegfőösszeg mutatók, ezzel ellentmondóan azonban a hatékonysági mutatói egyike a legnagyobbaknak (ROE 17%, ROA 2,4%), csak Magyarország előzte meg (ROE 20%, ROA 2,1%) (Florian N, 2006). Ez az atipikus jelenség, kis munkatermelékenység, nagy hatékonyság, legjobban a kamatmarzs nagyságának (aktív passzív kamatok különbsége) tudható, amit erősít a banki informatikai rendszer elmaradottsága is. Talán ez az atipikus jelenség 2006 végére visszahúzódhat, ugyanis egyrészt a piacvezető bankok profi banki szoftwareket vezettek be, amelynek egyik következménye a 2005-beni banki alkalmazotti leépítések, megjelentek az e-banking, home-banking, mobile-banking termékek, ami a munkatermelékenységi mutatókat nagy mértékben javítja, másrészt a bankoknak kénytelenek voltak a kamat spreadet is csökkenteni, így a ROA 2005 végére lecsökkent 1,6%-ra a ROE pedig 12,7%-ra,

4 táblázat

Banki hatékonyság különböző országokban, 2003

	EU-15 (top 50)	EU- KKE (top 31)	Len- gyel- ország	Magyar- ország	Cseh- ország	Szlo- vákia	Szlo- vénia	Romá- nia
Összlakosság/ banki alkalmazottak	136	295	306	360	261	272	173	472
Mérlegfőösszeg/ banki alkalmazottak (millió EUR)	8,7	1,4	1	2,1	2,1	1,2	1,9	0,3
Alkalmazotti költségek/ Mérlegfőösszeg - %	0,9	1,45	1,8	1,7	0,9	1	1,5	2,7
Összköltség/ Összjövedelem %	61	64	75	54	60	58	NA	90
ROE-%	11	12	5	20	17	16	13	17
ROA-%	0,4	1,1	0,4	2,1	1,0	1,6	NA	2,4

Forrás: Florian N, 2006.

A hatékonysági mutatók dinamikája megtorpanni látszik, amihez hozzájárult a Nemzeti Bank bankközi kamatlábainak emelése és a piacszerzési harc miatt levitt hitelkamatlábak is. A bankok kénytelenek voltak az aktív és passzív kamatlábak között levő rést csökkenteni (30–40%-ról 13,6%-ra). Ez meglátszott a profitban is, mely 2005-ben 2004-hez képest reálmértékben alig 6%-ot nöött (ez az összeszközök 43%-os növekedése és a profitadó 25%-ról 16%-ra való csökkentése mellett). Az összeszközök és a tőzrstőke a profitnál nagyobb mértékű

növekedése a hatékonysági mutatókra is kihatott, a ROE 1,6%-ra, míg a ROA 12,7%-ra csökkent vissza.

5. táblázat

A romániai bankszektor főbb mutatói, 2005, milliárd ROL

Mutató	2004	2005
Mérlegfő összeg	897 743	1 280 896
Összjövedelem	239 082	590 008
Összköltség	221 332	569 618
Nettó profit	17 751	20 468
Eladósodottsági mutató (szolvabilitás)	20,55%	20,97%
Likviditási mutató	2,28	2,59
Hitel hátrálék/összhitel	0,28%	0,26%
ROA	1,98%	1,60%
ROE	15,67%	12,69%

Forrás: Mediafax Anual Report 2006.

Legnagyobb profitot 2005 végén a BCR ért el 205 millió EUR (az összprofit 37%-a), öt követi a BRD Societe General 153 millió EUR-ral, majd a Raiffeisen, HVB Bank, Alpha Bank és Transilvania Bank.

Habár a profitot befolyásoló kamatok közötti spread csökkent a passzív (betéti kamatok) és aktív kamatok közötti különbség még mindig nagyon magas szinten van. Ez több mint duplája mint a Lengyelországé ahol 2004-ben 6,6% volt. Ha figyelembe vesszük a két ország hasonló (igaz időben eltolódott) gazdasági és pénzügyi fejlettségét és ezek trendjeit, valamint a nagyon erős versenyt nagyon valószínű, hogy egy pár év alatt a spread Romániában is lecsökkenjen erre a szintre.

Érdekes azonban az is, hogy az elmúlt tíz évben amíg a reál aktív kamatok pozitívak voltak addig a letéti-passzív reál kamatok (egy nagyon rövid időszakot leszámítva okt. 2004. – ápr. 2005.) negatívak. Ezt a monetáris illúziót elsősorban a banki kultúra fejletlenségével, az inflációs ráta volatilitásával és a lakosság nominális értékek (nominális értékekkel jobban tudnak számolni) alapján való irányultságával lehet magyarázni (*Florian N, 2006*).

Összefoglalóként

Habár a pénzügyi szektor hatalmas növekedési hullámban van mértéke és GDP-re vetített aránya még jóval alacsonyabb a környező országokéhoz és az EU-átlaghoz képest. Ez konkluzió leszűrésére is alapot adhat hiszen régió gazdasági fejlettsége véleményem szerint szoros összefüggésben áll a pénzügyi szektor

fejlettségi szintjével. Ezt a feltételezésemet a fenti pénzügy szektor vizsgálata alátámasztotta, hiszen ahogy gyanítottam, a közhiedelemmel ellentétben miszerint a székelyföldi megyék a legfejlettebb megyék közé tartozik, a legtöbb vizsgált pénzügyi szektori mutató alapján a két megye középnél rosszabb rangsorolást ért el. Azonban jól látható, hogy a nyugat erdélyi megyék átlag felett teljesítenek. Ami számomra is érdekes volt, hogy Székelyföldön, a lakosra vetített mutatók szerinti rangsorolás szerint Kovászna megye jobb helyet ért el mint hargita megye. Ez valószínű Kovászna megye sokkal jobban való urbanizáltságának tudható, csak Sepsiszentgyörgy az összlakosság 1/3-at tesz ki, és a városok jelenlététől nagyban függ a szolgáltató szektor jelenléte is.

Jegyzetek

- 1) A bankfelügyeletet és prudenciális szabályok kidolgozását és követését a Román Nemzeti Bank (BNR) látja el.
- 2) A hitelszövetkezetek a Román Parlament által elfogadott 2002-es évi 200-as számú törvénnyel módosított és kiegészített, 2000 évi 97-es, a hitelszövetkezetekről szóló sürgősségi kormányrendelet szerint működnek. A „módosítás” a Nemzeti Bank felügyelete alá rendelte, és a népbankok mintájára átszervezte, a korábban a fogyasztási szövetkezetek kötelekébe és annak rendszerében működő, hitelszövetkezeteket. Az új (hálózati) rendszer (CREDITCOOP) tagjai a hitelszövetkezetek szövetségében létrehozott Központi Pénztár (Casa Centrala), ennek fiókintézetei és az ehhez a rendszerhez társult hitelszövetkezetek. A mai hálózatnak, ami a Központi Pénztár, annak 16 megyei vagy megyeközi fiókintézetéből és 133 hitelszövetkezetből áll, hozzávetőlegesen 65 százaléka faluhelyen működik a bankokkal lényegében azonos műveleti hatáskörrel (nem vonzhatnak azonban letéteket). Sajátos hitelezési termékköre: magán-gazdaságok mezőgazdasági és állattenyésztési termelő tevékenységének a hitelezése, az agrár-gazdaságból származó termékkereskedelem hitelezése, kisipari és kézműipari tevékenységet finanszírozó hitelformák, lakáshitelek (lakásépítési-, felújítási, közművesítés kölcsönök), fogyasztói magánhitelek, családi magánhitelek, egyéb gazdálkodási hitelek. A kölcsönfelvétel feltétele a hitelszövetkezeti tagság és a hitel 10 százalékanak megfelelő betéti alap jegyzése. Rövid és középtávra (1–3 év lejáratra) vehetők fel kölcsönök. A CREDITCOOP hálózat nettó aktívuma 2004 december végén 3.688,615 Mrd lej.
- 3) A területi vizsgálatoknál az adatok hiányossága miatt a főváros Bukarestet és az öt körülvevő Ilfov megyét egy térségként vizsgálom. Ezt a továbbiakban Bukarest elnevezésként használom.
- 4) A romániai statisztika külön tárgyalja a kormányzati intézmények és a magán szektor és lakosságnak által felvett hiteleket. A lakossági és a magán szférai hiteleket továbbiakban nem kormányzati hitelek megnevezéssel használom.
- 5) CRB – A hitelintézmények kockázatainak csökkentése céljából a RNB a 2004 évi 4 sz. szabályzat alapján létrehozta és működteti a Banki Kockázatok Központját (CRB). A CRB egy olyan központ, mely banki kockázati és bankkártya csalásokról gyűjt, feldolgoz és közvetít információkat figyelembe véve és betartva a banki titoktartást. A banki kockázati információkat hitelintézmények kötelesek bejelenteni, ez tartalmazza a hitelfeltevő (kivéve hitelintézményi szektor) adatait, valamint a hazai illetve külföldi pénznemben kötött műveletet, mely kockázataira a hitelintézmények ki vannak téve. A CRB a maga során ezeket az adatokat összegzi, feldolgozza és kérésre, megfelelő összeg fejében, továbbítja. Az adatmozgás egy BNR által engedélyezett jelszó alapú elektronikus hálózaton folyik. A jelentési kötelezettsége akkor van

egy hitelintézetnek, ha az egy ügyfélre eső kockázati kitettség 200 millió lej (kb. 5500 EUR) fölötti illetve, ha a kliens természetes személy és adóssága kisebb mint a fenti összeg, de adósságszolgálat meghaladja a 30 napot. A hitelintézmények a CRB-hez havonta egyszer, 1–17 között, közlik az előző hónapi banki kockázataikat.

Biroul de credit- A BAR Rt. adattárát, 24 romániai bank kezdeményezésére 2003 végén alapították 1 millió € tőkével, és 2004. február 16-án jegyezték be a Cégbkönyvbe. Fizikai személyekről tartalmaz hitelinformációkat. Minden bank lejelenti a negatív (tartozások) adatokat, a pozitív adatokat azonban jelenleg kb. 10 bank jelenti csak. A bankok ezen információk számításba kell vegyék (fizetés terheltsége, rossz fizető stb.) a hitelek megadásánál. A tervek szerint a lízingcégek, a telefontársaságok és a közüzemek is fognak ebbe a rendszerbe jelenteni.

6) Világoskék rész a devizában, sötétkék a hazai pénznemben kiadott hitelek.

Irodalomjegyzék

- Gál Zoltán 2000a: A regionális tudomány új irányzata: a pénzügyi földrajz. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 9–21.
- Horváth Gyula 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Várhegyi Éva 1996: *Bankprivatizáció*. Budapest, ÁPV Rt.
- Martin, R. 1999: The new economic geography of money. – In Martin, R. (ed.): *Money and the Space Economy*. Chichester, John Wiley & Sons. pp. 207–224.
- TOP 1000 (2003) a világ vezető bankjai (The Banker, 2004. július).
- Helyi fiókok bank- és biztosítótársaságok vezetőivel készített interjúk. Fehér Könyv 13. fejezet.
- Florian N., Angela M., Mihai C., Irina R., Romulus M., Arpad A., 2006: Creditul neguvernamental in Romania: Perspective si implicatii, Bucuresti, Caiete de studii ale Bancii Nationale nr. 15.
- Banca Nationala a Romaniei, 2006: Raportul anual 2005, Bucuresti.
- Banca Nationala a Romaniei, 2005: Raportul anual 2004, Bucuresti.
- Wágner Ildikó, 2004: A magyarországi bankrendszer – térszerkezeti elemzése. Doktori értekezés, Pécs.
- Banca Centrala Europeana, 2003: Structural analysis of the banking sector.
- Banca Centrala Europeana, 2004: Financial FDI to the EU accession countries, Directorate General International and European Relations.
- Banca Mondiala, 2005: Capital Markets and Non-bank Financial Institutions in Romania. Assessment of Key Issues and Recommendations for Development, World Bank Working Papers no. 45.
- Bank Austria Creditanstalt, 2004: Banking in CEE.
- Fondul Monetar International, 2004: Are credit Boom in Emerging Countries a Concern, World Economic Outlook – april.
- Neagu, F., 2003: Integrarea europeana a sectorului bancar, *Oeconomica* 4/2003.
- Neagu, F., Margarit, A., 2005: *Riscurile pentru stabilitatea financiara din Romania generate de sectorul populatiei*, Caiete de studii ale Bancii Nationale nr. 14
- Allianz Tiriac Biztosító Társaság belső piacrészesedési adatai.
- Ordonanta Guvernului nr. 28–26.01.2006 – Lista institutiilor financiare nebancaire.
- Mihai, B., 2006: BNR: *Investitiile persoanelor fizice in actiuni si obligatiuni si fonduri mutuale s-a dublat*, ajungand la 5,8 mld. Euro, in. Ziarul Financiar 29.05.2006, pp. 24.

- Anca, S., 2006: *Vehicule inmatriculate si accidente de circulatie rutiera*, in anul 2004, www.prefecturabacau.ro/portal/djs
- Magda, S., 2006: *Romania si Ungaria sunt cele mai expuse riscului financiar*, in. Bursa 24.08.2006.
- Husti, E., : *Banktan*, Tas-11 Kiadó, Budapest.
- Cezar, B., Nicolae, D., 2002: *Management Bancar*, Editura Economica, Bucuresti.
- CSA, 2006: Partea II, Evolutia pietei de asigurari in anul 2005, www.csa.ro
- Institutul National de Statistica, 2006: Statistica teritorial 2005.
- Anuar de business al Romaniei, 2006: Cei mai mari jucatori din Romania, Ziarul Financiar.
- Mediafax Anual Report, 2006.
- Banca Nationala a Romaniei: Comportamentul financiar al populației și agenților economici în profil teritorial, 2005, www.bnro.ro
- Banca Nationala a Romaniei: Comportamentul financiar al populației și agenților economici în profil teritorial, 2004, www.bnro.ro
- Banca Nationala a Romaniei: Comportamentul financiar al populației și agenților economici în profil teritorial, 2003, www.bnro.ro
- Banca Nationala a Romaniei: Comportamentul financiar al populației și agenților economici în profil teritorial, 2002, www.bnro.ro
- Creditarea crește rapid, dar tot suntem codasi in regiune, in. Ziarul financiar 29.05.2006, pp. 24.

The Romanian banking sector and regional considerations

The development of the Romanian banking system over the last six years has surpassed all expectations. Although, compared to the surrounding countries, the measuring numbers compared to GDP (balance sheet totals, non-governmental credits) are still very low, it is beyond doubt that the representatives of this sector are part of one of the steadiest sectors in the Romanian economy and, perhaps, the only branch of the economy where representatives and products could emerge successful even against Western financial competition. This positive outcome could not have been achieved without the positive dynamics of the entire economy, serious economic growth, declining inflation (in 2005 single-digit), and a reduced state budget deficit (in 2005 down to 0.7% of GDP) as well as a reduction of unemployment. As in developed countries, the financial sector, and within the sector the banking system, was contributing more and more to GDP, whilst, on the other hand, the roles of industry and agriculture in the GDP were becoming less and less important.

In my research I have tried to paint an overall picture of the Romanian banking system, the background to its rapid development, the main players, their share in terms of balance sheet totals, the total of consumer credit and private sector credit, as well as the efficiency of banks. I have compared these indicators with those of the surrounding EU countries and, at the same time, I have

also analysed these indicators within the various counties of Romania. In my research I had assumed that Transylvania, in addition to the capital, Bucharest and Constanta (the main port) was a region with the most banks in Romania. This has proved to be true, something which I believe to accord with the level of development of the region. Within this region, the two counties in Szeklerland (except for Maros county) did not match expectations (had below-average results), which may be due to the fact, that the two counties, Hargita and Kovaszna, lack big towns, the biggest of the region being Sepsiszentgyorgy with a population of 70,000).

NAGYKANIZSA GAZDASÁGI ÉLETÉNEK VÁLTOZÁSA A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN (1945–1956)

Pordán Krisztina

A II. világháborút lezáró béketárgyalások eredményeként létrejött erőteljes szovjet befolyásoltság a politikai rendszer átalakulása mellett a gazdaságban is merőben újat hozott. Zala megye déli városa valójában már Trianonnal elvesztette gazdasági erőterét, azonban az évtizedekig tartó stagnálás állapotából – az 1949 után Jugoszláviával megromlott viszony eredményeként – az újjáépítés során sem tudott kilépni. Jelen dolgozat egy korábban jelentős kereskedelemmel rendelkező, a háborút követően azonban kedvezőtlen földrajzi fekvésének köszönhetően a megyeszékhellyel szemben háttérbe szoruló város, Nagykanizsa gazdasági életének szocialista újjáéledését követi nyomon.

A város háborús veszteségei

Zala megyét a világháborús csatározások kevésbé érintették. Zalaegerszeg 1945. március 29-i elfoglalását követően a Nagykanizsára április 1-jén megérkező szovjet és bolgár csapatok nem ütköztek jelentős ellenállásba, így rövid idő alatt elűzték a német hadsereg inkább visszavonuló, mintsem védekező katonáit. A kivonulók nyomában azonban sok helyütt pusztítás maradt. A távozó fasiszta sereg – akadályozandó a szovjetek mozgását – a legtöbb közúti és vasúti hidat felrobbantotta, nem kis feladatot adva ezzel a későbbi újjáépítést szervezőknek. (*Degré, 1960.*)

Nagykanizsán viszonylag hamar újraéledt a város, már április 1-jén megalakult a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete, és az április 5-én életre hívott nemzeti bizottság azonnal magához ragadta a város irányítását. „Nemcsak a közigazgatás szervezését, de az egész államhatalmat gyakorolta” (*Degré, 1960. 6. o.*). Vezetésével azonnal megkezdődhetett a háborús károk felmérése.

Nagykanizsa veszteségei közül a legnagyobb mértékű a népességszámban bekövetkezett csökkenés volt, amely a megyeszékhelyhez képest számottevő.

A városban 1941-ről 1945-re bekövetkezett 9054 fős, azaz 29,4%-os népességvesztés oka elsősorban nem a helyi harcokban elesettek számára vezethető

1. ábra

Zalaegerszeg és Nagykanizsa népességének adatai a II. világháború előtt és azt követően (1941–1960)

		1941. II. 1.	1945. IV. 30.	1949. I. 1.	1960. I. 1.
Népesség (fő)	Zalaegerszeg	13 967	12 196	15 159	23 757
	Nagykanizsa	30 792	21 738	28 460	34 235
Férfiak száma (fő)	Zalaegerszeg	6 654	n. a.	6 994	11 918
	Nagykanizsa	15 229	n. a.	13 249	16 922
Nők száma (fő)	Zalaegerszeg	7 313	n. a.	8 165	11 839
	Nagykanizsa	15 563	n. a.	15 211	17 313

Forrás: KSH (1976), KSH (1950), KSH (1962), ZML. Főisp. ir. sz. n. 1945.június 15.¹⁾ alapján saját szerkesztés.

vissza, ez ugyanis csekély mértékű volt. Zala megye déli területeihez közel már 1944 decemberében is zajlottak összecsapások, ezért Nagykanizsa város lakosságának egy része – a végrehajtott kiürítések miatt – más területekre kényszerült vándorolni (*Degré*, 1960). Emellett a zsidónak minősített állampolgárok elhurcolása és meggyilkolása is közrejátszott a népesség ily mértékű visszaesésében.²⁾ Szembetűnő, és még az 1949-es év adatain is erősen érezhető a megye mindkét városában a háborút követően beállt, a korábbihoz képest megnövekedett nőtöbbség, amely egyértelműen a háború okozta – elsősorban a férfilakosságot ért – embervesztésre utal. A nemek közötti arányok a háborút követő néhány évben még a természetes szaporodás és a beköltözések ellenére sem egyenlítődték ki.

A hadműveletek által jelentősebb veszteségeket szenvedtek el a város épületei is. Egy Zala vármegye főispánjának küldött kárbejelentés alapján a középületek közül a városháza teljesen leégett, megrongálódott a méntelep, a vasúti fűtőház, és találat érte a kiskanizsai római katolikus templomot. Emellett az ipartelepeket sem kímélte a pusztítás. Erős rongálódás érte a szeszfinomítót, a dohányraktárt, a sörgyárat, egy (mezőgazdasági) gépipari üzemet és a mezőgazdasági közraktárt. A lakóépületek közül 45 rombadólt, 90 pedig komolyabb károkat szenvedett. Ezekon túl 32 gazdasági és egyéb épület megsemmisült vagy erősen megrongálódott.³⁾ Az anyagi károk mellett azonban hatalmas eszmei érték is odaveszett, hiszen a városháza 1945. évi leégésekor az ott tárolt több száz éves hivatali iratok is megsemmisültek (*Rikli*, 1999). Ezen veszteségek alapján Nagykanizsát egy országos károsodási rangsor alapján a 29. helyre sorolták (*Káli*, 1997).

A háborús cselekmények az infrastruktúrában is károkat okoztak. A legjelentősebb ezek közül a várost övező vasúti és közúti hidak lerombolása volt, ame-

lyek nagy részét 1945. március 31-én robbantotta fel a német hadsereg, „lassítandó a szovjet csapatok előrenyomulását” (Káli, 1997. 183. o.). Teljesen megsemmisültek a Nagykanizsa–Budapest vasútvonal fölött, a Principális csatornán, a Vágóhídi középárkon valamint a Zala–Somogy határcsatornán átvezető hidak.⁴⁾ A német alakulatok több helyen a vasúti síneket is felrobbantották (Bencze, 1980). A zavartalan közlekedés mihamarabbi újraindítása érdekében a vasútvonalak helyreállítását a város közmunkára kirendelt lakossága végezte el. A gyorsan elvégzett feladat következtében a vasúti közlekedés Budapest irányába április első felében, míg Nagykanizsa és Zalaszentiván között április végén megindulhatott⁵⁾ (Káli, 1995). A közmű infrastruktúrában a Nagykanizsán már kiépült víz- és csatornahálózat⁶⁾ szenvedte el a legnagyobb károkat, kisebb fennakadások voltak a villamosenergia ellátásban is, azonban ezen hibák kijavítására a nemzeti bizottság azonnal intézkedést hozott. Ennek eredményeként a vízellátás és a villanyvilágítás már április 8-án megindult (Degré, 1960).

A város társadalmi és gazdasági életének reorganizálása

A veszteségek felmérésével egyidejűleg a város életének újjáalakításához elengedhetetlen volt a közigazgatás, rendfenntartás, közellátás és közlekedés megszervezése. Ezt a feladatot Nagykanizsán is, csakúgy mint más városokban, a már említett nemzeti bizottság vállalta fel. A háború végét követő hetekben, hónapokban – a főként munkásokból, szegényparasztokból és antifasiszta értelmiségiekből szerveződött, erős baloldali túlsúllyal rendelkező – nemzeti bizottság szinte teljhatalommal rendelkezett (Pais, 1970). Önálló döntési jogát csupán a szovjet városparancsnokság, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megyei kirendeltsége korlátozta, az általa előírt legfontosabbnak ítélt teendők végrehajtásában.

A romeltakarítás és a közélémezés megszervezése mellett fontos feladat volt a Nagykanizsa gazdasági életét meghatározó, komoly hagyományokkal rendelkező kereskedelem újraindítása. Ennek sikeres megvalósítását azonban városban fellépő általános áru- és pénzhiány – tetéztve az egyre erősödő inflációval – erőteljesen korlátok közé szorította. Az alapvető élelmiszerek – úgy mint liszt, zsír, só – hiánya megindította a feketekereskedelem terjedését (Káli, 1997). A kereskedelemben a közellátási problémák miatt jelentős arányeltolódás volt tapasztalható. Az 1944-ben a városban működő 2 élelmiszerüzlet helyett 1945. szeptember 1-jén már 29 folytatta e tevékenységet, míg a más jellegű kereskedelmi egységek száma (pl. ruházati és vegyes üzletek) lecsökkent.⁷⁾

A helyreállítási munkákban fontos szerep jutott a termelésüket megkezdő – elsősorban élelmiszeripari – kisüzemeknek. Ezek részben saját érdekeik, részben pedig a szovjet hadsereg ukázainak hatására viszonylag hamar munkához láttak. A károk helyreállítása a közvetlenül szovjet irányítás alatt álló gyárak

esetében volt a leggyorsabb, hiszen a Vörös Hadsereg szükségleteinek fedezését az élelmiszerhiánnyal sújtott városban csak ily módon tudták megoldani (Bencze, 1980). Ezek a nagykanizsai vállalatok azonban nem sokáig maradtak orosz kezelésben, hiszen egy 1945. július 1-jei újságcikk szerint a gyárvállalatokat rövid katonai célú termelés után visszakapták tulajdonosaik.⁸⁾ A szabad rendelkezési jogát visszakapott üzemek a következők voltak:

- Dunántúli Szeszgyár Rt.
- OMTK (Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ) nagykanizsai vajgyára
- Hány János Rum és Likörgyár
- Városi Szeszfőzde
- Király Sörfőzde
- Dr. Kovács féle Konzervgyár
- Drávavölgyi Villamossági RT.

1945. augusztus végén összeírást készítettek Nagykanizsa „gyárszerű üzeméről”⁹⁾ (Káli, 1995):

- Király Sörfőzde RT.
- Stern I. Mór és fia Téglagyára
- Tarján (Pálcics) Textilipari és Kereskedelmi Vállalat
- Közgazdasági RT. (lapkiadás és nyomda)
- Dunántúli Gazdasági Szeszgyárak Szeszfinomító RT.
- MAORT (Magyar–Amerikai Olajipari RT.) központi javítóműhely
- Hungária seprő, kefe és meszelőgyár

A nagyobb gyárak mellett azonban számos, 5–20 főt foglalkoztató üzem is működött a városban (Káli, 1995):

- OMTK vajgyára
- Hány János Rum és Likörgyár
- Osterer Károlyné malomüzeme
- Viktória Gőztéglagyár KFT.
- Kalmár Zoltán cementüzeme
- Bagladi Béla szabászata
- Nagykanizsai Közraktárak RT.
- Ideál Kötött és Szövöttárugyár
- Nagykanizsa Megyei Város Gyümölcsértékesítő és Központi Szeszfőzde Vállalat
- Bauer és Társa Fa-, Fém- és Szerszámárugyár
- Dr. Kovács Konzervgyára
- Mercur Szövöde
- Blankenberg Vilmos hántolóüzeme

A fenti adatokból is látható, hogy Nagykanizsa már a II. világháború előtt az iparosodottabb városok közé tartozott annak ellenére, hogy a két világháború között számos magáncég számolta fel üzemét, mivel nem tartotta kifizetődőnek itteni tevékenységét (Gaál, 1970). A felsorolt gyárak¹⁰⁾ többsége azonban korszerűtlen körülmények között, rosszul fizetett munkásokkal és sokszor nyersanyaghiánnyal küszködve próbálta meg működését fenntartani. Voltak olyanok is, amelyek a háború során elszenvedett károk miatt nem tudták beindítani termelésüket a teljes kapacitáson. Mindenképpen Nagykanizsa iparának jelentőségét mutatja azonban, hogy az ipariügyi miniszteri biztos a megyeszékhely helyett itt rendezte be hivatalát (Káli, 1995).

Az említetteken túl, illetve részben azokkal párhuzamosan a formálódó új politikai-gazdasági rendszer első feladatai közé tartozott a nagybirtokrendszer megszűnését eredményező földosztás.¹¹⁾ A közigazgatási hatóságok – ugyancsak a szovjetek nyomására – a földosztás mihamarabbi befejezését sürgették. Ennek hatására Nagykanizsán már 1945. április 22-én megkezdte működését a földosztó bizottság (Béli, 1970), holott a földigénylő bizottság a 600/1945. M. E. sz. rendelet¹²⁾ szerint hivatalosan csak április 30-án alakult meg¹³⁾ (Degré, 1960). Az érdekeltek közül kétszázán már április 26-ig 600 hold szántót, 500 hold rétet és 10 hold szőlőt igényeltek (Béli, 1970). A helyi földigénylő és –osztó bizottság munkáját a zalaegerszegi székhelyű megyei földbirtokrendező tanács irányította, amely mellett Nagykanizsán is alakítottak – törvénysértő módon – járási földbirtokrendező tanácsot. Megalakításában a szovjetek nyomása mellett a megyeszékhellyel folytatott örökös versengés is érzékelhető. Ez a szervezet később – a további nézeteltérések elkerülése végett – a Zala vármegyei Földbirtokrendező Tanács (II. számú) Tárgyaló Tanácsává alakult át (Káli, 1997).

1945 augusztus végéig 174 városi cseléd- és zsellércsalád között mintegy 1000 kh földterület került kiosztásra (Pusztai, 1970), minden föld- és házhelyigényt kielégíteni azonban nem lehetett. Az új gazdák nagy erővel láttak neki földjeik műveléséhez, de megfelelő felszereltség nélkül, a főként törpe nagyságú birtokokon (Káli, 1997) hatékony termelést nem tudtak megvalósítani.

Az élet minden színterét megmozgató változások egyes helyi politikai vezetőket bizonyos régi – többnyire vélt – sérelmeken nyugvó közigazgatási változtatások kieszközlésére sarkallták. Ezek a mozgások Nagykanizsa közigazgatási státuszának emelése, ezáltal Zalaegerszeg megyeszékhelyi pozíciójának gyengítése irányába hatottak.

Nagykanizsa – okulva a Zalaegerszeggel folytatott korábbi sikertelen viaskodásokból – a megyeszékhely áthelyezésének kérdését nem erőltette, viszont 1945 májusában újabb elgondolással állt elő. A város vezetése azt kérte a belügyminisztertől, hogy a „nagykanizsai és letenyei járások és Pusztaszentlászló község [a MAORT miatt] a megyei fennhatóság alól mentessék fel és ezen terü-

let élére kormánybiztos állíttassék fel, aki a főispán jogkörét lenne hivatva gyakorolni.”¹⁴⁾ A közigazgatás decentralizálásának tervében szándékának megerősítését látta a város, a kérdés azonban hamar lekerült a minisztérium napirendjéről. Ezért a város képviselőtestülete – korábbi álláspontját megváltoztatva – 1947 tavaszán újabb felvetéssel hozakodott elő: a Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettesnek – aki Zala megye egyik képviselője is volt egyben – átadott, belügyminiszternek címzett kérelmező levélben a törvényhatósági jogot kérte Nagykanizsa számára. Ezzel a joggal a város megszabadult volna a vármegyének fizetendő adók és hozzájárulások terhétől, és közigazgatási szempontból is a megyével egyenrangú lett volna.¹⁵⁾ Emellett a megyei joghatóságon keresztül Zalaegerszeg sem burkoltan sem nyíltan nem lett volna befolyással Nagykanizsa ügyeire. A város előjáróinak erőfeszítései azonban hiábavalók voltak, hiszen Nagykanizsa sem ekkor sem később nem kapta meg a törvényhatósági jogot.

Első lépések a tervgazdálkodás útján

A város előtt – a háború végétől folyamatosan – jelentős munkaerő-fog-lal-koztatási gondok tornyosultak. A beindított¹⁶⁾, kis teljesítménnyel üzemelő gyárak nem voltak képesek felszívni a fölös munkaerőt, újabb üzemek pedig még nem létesültek. A probléma súlyosságát jelzi az is, hogy 1947 novemberében létrehozták a Munkanélkülieket Foglalkoztató Bizottságot, amelynek feladata a munkanélküliek nyilvántartásba vétele mellett a munkalehetőségek feltárása is volt. Ezek a lehetőségek azonban meglehetősen szűknek bizonyultak, a munkára váróknak elsősorban idényjellegű – mezőgazdasági, fakitermelési – feladatokat tudtak ajánlani, később az építkezések megindulásával az építőipar tartott nagyobb számú építőmunkásra igényt. Egyetlen új foglalkoztatóként 1947 nyarától egy kísérleti jelleggel működő faecetsavgyártó üzem alakult, Fakémia néven, nem túl nagy sikerrel (*Bencze*, 1980).

Az 1947. augusztus 1-jével útjára indított hároméves terv az újjáépítések befejezését és a gazdaság háború előtti szintre emelését tűzte ki célul, emellett az ipari termelés további 27%-os növelését (*Romsics*, 2001). Nagykanizsa részére azonban ipari fejlesztéseket nem irányzott elő.¹⁷⁾ A város tervjavaslata ugyan tartalmazta egy földgázüzem létrehozását a kapcsolódó vezetékek megépítésével, valamint a városi vízmű nagyobb mértékű fejlesztését (*Bencze*, 1980), állami forrásból ezek a beruházások viszont mégsem valósultak meg. A kérdéses időszakban alakult néhány kisebb cég magántőkéből kezdte meg működését, de a munkanélküliség okozta gondokat sajnos ezek sem tudták orvosolni.

A hároméves terv idején zajlottak le az országban a nagyobb államosítások. Elsőként, 1948 tavaszán, a 100 főnél több munkást foglalkoztató üzemek szocializálása történt meg. Nagykanizsán az államosítás első hulláma csak néhány

üzemet érintett: a háború óta nem üzemelő Király Sörfőzde RT. sörgyárát¹⁸⁾, és a Stern téglagyárat (Bencze, 1980). Az államosítások hatására a kisebb üzemek tulajdonosai visszafogták saját erőből megvalósuló fejlesztéseiket, amelynek hatására a termelés sok helyütt gazdaságtalanná vált és pénzhiány miatt le is állt. Az agyagi nehézségekkel küzdő vállalkozások ezt követően „nagyobb társaik” sorsára jutottak. Állami tulajdonba került számos 15–30 főt foglalkoztató kisüzem (Bencze, 1980):

- Vegyiüveg KFT. nagykanizsai üveggyára, amely nemzeti vállalattá alakult;
- Ideál kötő- és szövőüzem;
- Hungária Kefegyár, amely a Budapesti Kefe- és Seprőipari Egyesülés fióküzemeként, mint Nagykanizsai Kefegyár Nemzeti Vállalat (N.V.) kezdte újra termelését;
- Dunántúli Gazdasági Szeszgyárosok Szeszfinomító Rt rum- és likörgyára, amelyet a Szeszfeldolgozó Ipari Központ vett át.

Október elején a Szegő József és Társai Dunántúli Mezőgazdasági Gépgyár is állami kézbe került, amelyet később (1950-ben) a Bauer féle „bicskagyárral” összevonva alapították meg a Zala megyei Vasipari Vállalatot (Bencze, 1980).

A gazdasági élet – főként tulajdonviszonyokat érintő – átszervezésének utolsó lépése a tíz főnél több munkást foglalkoztató gyárak államosítása volt 1949. december legvégén (Káli, 1999). Nagykanizsa még magánkézben lévő jelentősebb üzemei ebbe a kategóriába tartoztak. Állami tulajdonba kerültek a következő kisvállalatok is (Bencze, 1980):

- Bauer és Társa Szerszámárugyár
- Czvetkó – Gyula féle víz és gázszerelő üzem
- Tarján – Pálcsics vegytisztító és kelmefestő üzem
- Kalmár Zoltán féle cement- és építési anyag üzem
- Gyarmati és a Zala nyomdák
- Drávavölgyi Villamossági RT. nagykanizsai telepe.

1949. december 31-én államosították a megye legnagyobb vállalatát a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaságot. Jogutódjaként a nagykanizsai székhelyű Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti Vállalatot hozták létre (Bencze, 1980), de a megszüntetett MAORT egyes üzemeiből is újabb vállalatok alakultak szintén kanizsai központtal. Ekkor jött létre az Ásványolajkutató és Mélyfúró Nemzeti Vállalat és a Központi Javítóműhely önállósulásával az Ásványolaj Beruházási és Gépjavító Vállalat (Gaál, 1970). Az átalakulást követően az olajipar jelentőségéből mit sem veszített. A közvetlen állami irányítás alatt álló három vállalat a megye ipari dolgozóinak – az építőipar nélkül – majdnem 70%-át foglalkoztatta¹⁹⁾ (Bencze, 1980).

1950-re – az első ötéves terv indulására – lényegében minden jelentősebb üzemet államosítottak Nagykanizsán is, csupán a kisipari – egy-két segéddel vagy anélkül működő – műhelyek maradtak magántulajdonban, ahol már lényegében nem volt mit állami tulajdonba venni.

Az államosításokkal párhuzamosan, 1949 tavaszán megkezdődött az új, állami ipari és kereskedelmi (nemzeti) vállalatok alapítása is, amelyek a még magánkézben lévő vállalkozásokat – leginkább adminisztratív eszközökkel – teljesen kiszorították. Ekkor kezdte meg működését Nagykanizsa első nagykereskedelmi egysége az Országos Fűszer és Édesség Nagykereskedelmi Vállalat fiókjaként. A vendéglátóipari államosítások sem vártak magukra. 1949-ben a Pannónia Szálló és Étterem, a Makoviczky-féle cukrászda, a Korona Vendéglő és Szálloda, majd később a Centrál Szálló és Étterem került állami kézbe, amelyek irányítását 1950-től az újonnan alakult Nagykanizsai Szálloda és Vendéglátóipari Vállalat vette át (Varga, 1970). A városban rendkívül fejletnek mondható, magánkézben lévő kiskereskedelem szocializálására ekkor még nem került sor.

A mezőgazdaságot érintően, az 1948-ban megindult tagosítások eredményeként – főként az 1945-ben földhöz juttatottakból 1949. szeptember 2-án megalakult a Nagykanizsai „Vörös Csillag” Tszcs, amely 1950. június 23-ától, mint önálló termelőszövetkezet működött tovább.²⁰⁾ Ebben az évben a város külterületein újabb tszcsk alakultak, Kiskanizsán „Petőfi”, Sánc községben „Új élet” néven, melyek kisüzemi módszerekkel folytatták tevékenységüket. Utóbbi 1952-ben csatlakozott a jól fejlődő „Vörös Csillag” termelőszövetkezethez (Pusztai, 1970).

Az első ötéves terv következményei

Az államosítások és a velük párhuzamosan zajló egyre erőteljesebb, a gazdaságirányítást érintő centralizáció 1950. január 1-jével lehetővé tette a szovjet típusú tervgazdálkodás Magyarországi meghonosítását. Az első ötéves terv merőben más célokat tűzött ki és ezek megvalósításához más eszközöket is használt a hároméves tervhez képest (Romsics, 2001). Az általános gazdaságfejlesztés mellett 1951-től egyre inkább egy lehetséges világháborúra való felkészülés elemei kezdtek dominálni, amelyek inkább szétzilálták a gazdaságot és annak irányítását, a tervszerűség helyett a káosz légkörét teremtve meg (Honvári, 1998).

A terv Zala megye számára eredetileg a teljes országos beruházási keretösszegnek csupán 2,4%-át, 1,24 milliárd forintot juttatott. A tervezés kezdeti szakaszában a munkanélküliség problémájának megoldására és a helyi humán erőforrásokra való tekintettel, a nagy munkaerő-igényű, de különösebb kvalifikációt nem igénylő ágazatok fejlesztését irányozták elő. Így a tervek között Nagykanizsán a következő üzemek létrehozása szerepelt (Bencze, 1980):

- 150 fős műanyaggyár (30 millió Ft),
- 400 fős fehérneműkészítő üzem (10 millió Ft),
- 100 fős malom (6,5 millió Ft),
- gabonaraktár, kórház és lakások építése, az üvegyár bővítése (tervezett összeg nélkül).

Az említett elképzelések mellett az olajipar további fejlesztése érdekében a MAORT-nál acetilénygyár és 470 (dolgozói) lakás építése is bekerült a tervek közé.

Elviekben Nagykanizsa fejlesztése az elsődleges célok között szerepelt a megyeszékhelyhez képest jelentősebb ipara, lakosság száma alapján, azonban a tervek mégis a gazdaságilag elmaradottabb, komolyabb iparral alig rendelkező Zalaegerszeg számára juttattak nagyobb fejlődési lehetőséget.²¹⁾

A fenti elképzelések közül volt ami nem, de eredeti formájában szinte semmi sem valósult meg, annak ellenére, hogy Nagykanizsa az I. osztályú, kiemelt fejlesztésre kijelölt települések közé tartozott.²²⁾ Ennek egyik oka az volt, hogy a tervezés időszakában nem számoltak a Zalaegerszeghez közeli nagylengyeli, rendkívül bő hozamú kőolajmező feltárásával. 1951 nyarától a fejlesztésekre szánt összegeket inkább az olajbányászat területére összpontosították²³⁾ (Káli, 2001).

A olajipar erőltetett fejlesztése mellett a Nagykanizsára tervezett nagyobb beruházások sorra elmaradtak. Nem készült el a foglalkoztatási helyzet javítására szánt fehérneműkészítő üzem és a műanyaggyár, nem épült fel a MAORT acetilénygyára, de más zöldmezős beruházást sem valósítottak meg. Az iparfejlesztés szinte kizárólag a már meglévő, államosított gyárak bővítését, tevékenységének átszervezését, termékszerkezetének megváltoztatását irányozta elő. A tervelőirányzat sokszori módosításai végül ezen üzemek számára biztosították a fennmaradáshoz szükséges minimális forrásokat.

A vizsgált időszakban Nagykanizsát a nagy volumenű nehézipari beruházások elkerülték. Egyedül a helyi nyersanyagokra alapozott olaj- és vegyipar számíthatott komolyabb állami támogatásra. A szocialista iparszerkezet kialakításában azonban jelentős szerepet kaptak a város – sok esetben – nagy múlttal rendelkező gyárai és az újonnan alapított állami vállalatok is²⁴⁾:

- Az államosításokat követően a megye téglagyárait a Nagykanizsai szék-helyű Zala megyei Téglagyári Nemzeti Vállalat koordinálta. 1951-től már csak a hét legjelentősebb gyár tartozott a Zala megyei Téglagyári Egyesülés-ként tovább működő szervezethez.
- A Vegyiüveg KFT. 1949-es állami tulajdonba vételét követően alakult meg a Nagykanizsai Üvegyár, az Üvegyipari Művek részeként. A megvalósított beruházásoknak köszönhetően a korábban csak nyolc főt foglalkoztató kisüzem korszerű gyárrá alakítása kezdődött meg.

- 1950. január 1-jével indult az Állami Villamosenergia Szolgáltató Vállalat, a Drávavölgyi Villamos Részvénytársaság utódként, melynek Nagykanizsán üzletvezetősége működött.
- 1950 augusztusában létesült a Nagykanizsai Vágóhíd és Húsüzem, amely – saját üzemépülete nem lévén – a sörgyár nem üzemelő épületében kezdte meg munkáját. 1955-től a Nagykanizsai Sörgyár építési munkálatainak beindulása miatt új helyre települt. Ettől kezdődtek jelentősebb beruházások fejlesztése érdekében.
- 1950 őszén a város létrehozta a Nagykanizsai Földgázüzem Vállalatot. Az új szolgáltató a gázügyek intézését vette át a szintén 1950-ben önálló vállalattá szervezett Nagykanizsai Víz és Csatornamű Vállalattól. Később tevékenységi köre bővült, hiszen a gázértékesítés mellett a növekvő igényeknek megfelelően a gázhálózat korszerűsítési illetve –bővítési feladatokat is ellátta.
- A város gépiparát a már meglévő üzemekre alapozottan a Vasöntöde és Gépjavító Vállalat (volt Szegő és Társai Dunántúli Mezőgazdasági Gépgyár), a Fémárugyár (volt Bauer és Társa Fémárugyár) és az 1951-es alapítású Nagykanizsai Finommechanikai és Javító Vállalat jelentette. A vasöntöde és a fémárugyár összevonásukat követően, 1955. január 1-jétől közös irányítás alatt, mint Zala megyei Vasipari Vállalat működött tovább.
- 1951-ben hét magántulajdonú sütöde összevonásával alakult meg a Nagykanizsai Sütőipari Vállalat, amely a város és a környék kenyér és péksütemény ellátásáról gondoskodott. 1953. január 1-jétől a Zala megyei Sütőipari Vállalatba olvasztották, majd két év múlva, a trösztte szervezett vállalat megszűnését követően, önálló tanácsai vállalat lett.
- Az élelmiszeripar másik fontos egysége az 1955-ben működését megkezdő Ostyagyár volt, amely országos viszonylatban is az egyik legnagyobb ostyagyártó üzemmé vált rövid idő alatt.
- Más kisebb üzemek, vállalatok is alakultak, ilyenek voltak a Nagykanizsai Ingotlankezelő és Közvetítő vállalat 1949-ben, a Pálcsics textilipari vállalatából szervezett Nagykanizsai Patyolat, Mosoda, Kelmefestő és Vegytisztító Vállalat, a szintén magánüzemből létrehozott Nagykanizsai Szikvízgyár, a Nagykanizsai Köztisztasági (1953-tól Köztisztasági és Kertészeti) Vállalat, a Nagykanizsai Fatömegcikkipari Vállalat (a volt kefégyár) és a Gyümölcszseszipari Vállalat 1950-ben.

Az ipari fejlesztések mellett azonban eltörpültek a lakosság életkörülményeinek javítását szolgáló beruházások. A háború előtt illetve alatt kiépített közműinfrastruktúra fejlesztése megtorpant, a meglévő víz, gáz és csatornahálózat komolyabb bővítése 1948-ig – a megvalósítás forrásának hiányában – elmaradt. 1950-től a vízvezetékrendszer kiépítésére fordítottak nagyobb hangsúlyt, ezzel

azonban nem tartott fejlődést a csatornahálózat bővítése. A háború alatt szakértelem nélkül kiépített – lakossági szükségleteket kevésbé szolgáló – gázvezeték rendszer korszerűsítése 1951–52-ben kezdődött (Gaál, 1970). Jelentős előrelépés a gázfelhasználásban azonban nem történt. A vezetékben lévő megfelelő nyomás biztosítására 1955-ben kezdtek meg egy gömbtároló építését, amelynek 1959-es üzembe helyezését követően kezdődött csak meg lépésről-lépésre a város egyre több utcájának gázszolgáltatásba való bekapcsolása (Rikli, 1999).

A vizsgált időszakban a fokozódó igények ellenére lakásépítések szinte alig történtek. Ennek folytán jelentősen megnőtt a munkahelyük és lakóhelyük között ingázó dolgozók száma. A rendszeres utazók azonban a közlekedés feltételeinek javítását igényelték. A háború során megsérült vasúthálózat, rendbetételét követően sem tudott valamennyi környékbeli településsel összeköttetést biztosítani, annak további sűrítése azonban már gazdaságtalan lett volna, ezért az autóbusz közlekedés fejlesztése elengedhetetlenül szükségessé vált. Az 1960-as évek közepéig tartó autóbushálózat decentralizálódási folyamat következtében a Nagykanizsát és környékét összekötő autóbuszvonalak hossza jelentősen megemelkedett (Erdősi, 1987). Az Autóközlekedési Vállalat 1950-től egyre növekvő utaslétszám napi szállítását bonyolította le, egyre nagyobb számú járaton.²⁵⁾

A távolsági autóbusz közlekedés és ennél jelentősebben a közúti árufuvarozás fejlődésének fontos állomása volt az 1953-ban átadásra került Nagykanizsát Budapesttel összekötő főút (a mai 7-es út) új szakaszának forgalomba helyezése. De említésre méltó a légit közlekedés előmozdítására tett kísérlet is, a nagykanizsai reptér 1951. évi üzembe állításával.²⁶⁾

Összegzés

A Nagykanizsán 1945 és 1956 között lejátszódott társadalmi és gazdasági folyamatok konklúziójaként megállapíthatjuk, hogy azok komoly fejlődési pályát nem nyitottak a város előtt. A viszonylagos „túlfejlettségből” adódóan a megyeszékhely előretörése mellett, itt az általános stagnálás vált jellemzővé minden szektorban. Az országos prioritást kapott kőolajbányászat fejlesztése a vizsgált időszakban Zalaegerszeg környékére koncentrálódott, ezért a megyének szánt befektetések többnyire nem a kanizsai körzetben realizálódtak. Nagykanizsa és környékének hátrányos helyzetét tovább növelte a jugoszláv határhoz való közelsége. A déli szomszédunkkal a negyvenes évek végétől megromló viszony újra „végvárrá” alakította a várost, melynek következtében a közvetett és közvetlen katonai beruházásokon kívül semmilyen jelentős ipari fejlesztés nem történt Zala megye akkori legnagyobb településén.

Jegyzetek

- 1) Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye főispánjának iratai (Főisp. ir.) szám nélkül (sz. n.) 1945. június 15.
- 2) A nagykanizsai népesség csökkenésének egyik oka, a lakosságot sújtó deportálásokra vezethető vissza. A város zsidó lakosságából mintegy 3000 fő került kitelepítésre (*Németh, 2001*).
- 3) ZML Főisp. ir. 777/1945.
- 4) U.o.
- 5) A vasúti közlekedés megindítása a szovjet parancsnokság elsődleges elvárása volt. A vasútvonalakat rövid ideig kizárólagosan csak a Vörös Hadsereg csapatai használhatták.
- 6) A megyeszékhely Zalaegerszeg ekkor még a villamoshálózaton kívül semmilyen közművel nem rendelkezett.
- 7) ZML Főisp.ir. 720/1945. Nagykanizsán 1944-ben még 78 ruházati és 62 vegyes üzlet működött, 1945. szeptember 1-ig ezek száma 43-ra illetve 51-re csökkent.
- 8) A hír a Zala című újság 1945. július 1-jei számában jelent meg. In Zalai Gyűjtemény 37. pp. 101–102.
- 9) A kategorizálás szerint azokat a létesítményeket tekintették gyárnak, amelyek erőgépekkel és legalább 10 munkással, vagy erőgépekkel nem, de 20-nál több munkással rendelkeztek. (*Bencze, 1980.*)
- 10) A felsorolásban természetesen csak azok a gyárak szerepelnek, amelyek eleget tettek adat-szolgáltatási kötelezettségüknek.
- 11) Miniszterelnöki rendelet írta elő a nyilas és szélsőjobboldali vezetők, a háborús bűnösök, valamint az 1000 holdon felüli gazdák földbirtokainak kisajátítását. Bővebben lásd: *Romsics, 2001*.
- 12) Az Ideiglenes Kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról.
- 13) A földosztás lebonyolítása minden településen a földigénylő bizottságok munkájával kezdődött, akik az igények felmérését követően megkezdték a kisajátított földek kiosztását, ezáltal földosztó bizottsággá alakultak (*Káli, 1997*).
- 14) ZML Nagykanizsai (Nk.) Nemzeti Bizottság (N.B.) ir. 7/1945., az 1945. május 4-i ülés jegyzőkönyve (jkv.).
- 15) A kérelmet is tartalmazó cikk megjelent a Zala című újság 1947. április 1-jei számában. In Zalai Gyűjtemény 37. pp. 201–205.
- 16) A háborút követően számos, korábban jelentős gyár, energia, alapanyag vagy pénz hiányában nem tudta elkezdni, vagy kénytelen volt szüneteltetni működését. Ezek közé tartozott a Stern-féle téglagyár, a Viktória téglagyár vagy a Tarján-Pálcsics festő és tisztítógyár (*Bencze, 1980*).
- 17) A távolabbi jövőre vonatkozóan azonban – ellentétben a jelenlegi tervekkel – Szakasits Árpád így nyilatkozott: „...minden igyekezetünk oda irányul, hogy Nagykanizsát az ország egyik legnagyobb ipari centrumává fejlesszük. Ennek minden feltétele adva van, mert az olajmezők közelsége lehetővé teszi, hogy olcsó energiával láthassuk el...A kémények százai fognak itt füstölni és a munkások ezrei dolgoznak majd a gépek mellett...” Idézi *Bencze, 1980. 27. o.*
- 18) A sörgyár a háború után 1955-ig egyáltalán nem üzemelt. Az államosítás után korábbi berendezéseit és az ingatlanokat más területeken próbálták hasznosítani. 1955-ben fogtak újra a gyár tevékenységének újraélesztéséhez, 1956 júniusában pedig megindult a termelés a Nagykanizsai Sörgyárban (*Gaál, 1970*).
- 19) „A Dunántúli Olajtermelő N.V. a legjelentősebb 2540 alkalmazottjával. Ötszáz főnél többet foglalkoztatott az Ásványolaj és Mélyfűró N.V., az Ásványolaj Gépjavító N.V....” (*Bencze, 1980. 35. o.*)

- 20) ZML MDP Zala Megyei Bizottságának (Biz.) iratai (ir.) 2. fondcsoport (fcs.)Mezőgazdasági Osztály 64. őrzési egység (ő.e.)
- 21) A megyeszékhelyen 1100 fős konfekcióüzem (27 millió Ft), 100 fős villanytelep (15 millió Ft), tejüzem (2,5 millió Ft), 200 lakás építése (66 millió Ft), valamint finommechanikai gyár, malom és gabonátároló létesítése szerepelt az elképzelések között, utóbbiak tervezett összeg nélkül (Bencze, 1980).
- 22) A települések osztályba sorolására a fejlesztések megfelelő ütemezése, területi elosztása miatt került sor. Bővebben lásd *Hajdú*, 1992.
- 23) A Zala megyében megvalósított beruházások túlnyomó része a nehéziparra (azon belül is a kőolaj-feldolgozó iparra) koncentrált, bár a fejlesztések üteme 1953 után visszaesett. A teljesített beruházásoknak 1953-ban 72,2%-a, 1954-ben 63,1%-a, és 1955-ben is még 50,7%-a a nehézipar javára írható (KSH, 1957).
- 24) *Bencze* (1980) és *Gaál* (1970) alapján.
- 25) A háború után a környék falvaiból béreltel utazó állami alkalmazottak és diákok száma mindössze 170–200 fő volt, 1950-ben viszont az újabb járatok beindításával a napi utasmennyiség már 1000–1200 főt tett ki (*Flinger*, 1970).
- 26) Az adatok forrása a Megyei Könyvtár által készített eseménytár, amelyet a Tanulmányok Zala megyéről 1945–1970. kötet végén olvashatunk.

Irodalomjegyzék

- Bencze Géza (1980): *Zala megye iparának története a felszabadulás után (1945–1975)*. Műszaki – Közgazdasági cikkek, tanulmányok '80. Zalaegerszeg, METESZ – Zala Megyei Tanács VB.
- Béli József (1970): *Az 1945-ös földreform végrehajtása a nagykanizsai járásban*. In Tanulmányok Zala megyéről 1945–1970. Zalaegerszeg, Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. pp. 87–112.
- Degré Alajos (1960): *A közigazgatás megindulása Zala megyében a felszabadulás után*. – *Levéltári Közlemények*, XXXI. évf. pp. 3–19.
- Erdősi Ferenc (1987): *Zala megye települései és a közlekedés*. In Degré A., Foki I. (szerk.): *A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete. Zalai Gyűjtemény*, 27. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár. pp. 175–186.
- Flinger János (1970): *A közlekedés*. In Bodnár M.–Petike A. (szerk.): *A felszabadult Nagykanizsa 25 éve*. Nagykanizsa, MSZMP VB és Nagykanizsa Város Tanácsa VB pp. 161–176.
- Gaál Sándor (1970): *A felszabadult Nagykanizsa iparának 25 éve*. In Bodnár M.–Petike A. (szerk.): *A felszabadult Nagykanizsa 25 éve*. Nagykanizsa, MSZMP VB és Nagykanizsa Város Tanácsa VB pp. 37–86.
- Hajdú Zoltán (1992): *Település- és településhálózat-fejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában*. – *Földrajzi Közlemények*, CXVI. (XL.) kötet, 1–2. szám, pp. 29–37.
- Honvári János (szerk.) (1998): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula Kiadó.
- Káli Cs.–Mikó Zs. (szerk.) (1995): *Dokumentumok Zala megye történetéből 1944–1947*. *Zalai Gyűjtemény* 37. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.

- Káli (1995): Zala megye gazdasági életének fontosabb vonásai 1945-ben. In Káli Cs.–Mikó Zs. (szerk.): *Dokumentumok Zala megye történetéből 1944–1947. Zalai Gyűjtemény* 37. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár. pp. 17–30.
- Káli (1997): Nagykanizsa 1945-ben (április 1 – november 4.) – *Zalai Múzeum*, 7. pp. 183–189.
- Káli (1999): Politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás Zala megyében 1947–1956. In Káli Cs. (szerk.): *Dokumentumok Zala megye történetéből 1947–1956. Zalai Gyűjtemény*, 48. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- Káli (2001): Zala megye az ötvenes években (1947–1956). In Vándor L. (főszerk.): *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. pp. 292–296.
- Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat (1976): Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (1950): 1949. évi népszámlálás. Demográfiai eredmények. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal Zala Megyei Igazgatósága (1957): Zala megye fontosabb statisztikai adatai 1956. Zalaegerszeg.
- Központi Statisztikai Hivatal (1962): Az 1960. évi népszámlálás. Zala megye személyi és családi adatai. Budapest.
- Németh László. (2001): A Holocaust Zalában. In Vándor L. (főszerk.): *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. pp. 272–276.
- Pais J. (1970): A tanácsok megalakulása és területi tevékenységük fejlődése. In *Tanulmányok Zala megyéről 1945–1970*. Zalaegerszeg, Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. pp.187–204.
- Pusztai J. (1970): A mezőgazdaság. In Bodnár M.–Petike A. (szerk.): *A felszabadult Nagykanizsa 25 éve*. Nagykanizsa, MSZMP VB és Nagykanizsa Város Tanácsa V. B. pp. 101–114.
- Rikli Ferenc (szerk.) (1999): *Kanizsai Enciklopédia*. Nagykanizsa, B. Z. Lapkiadó Kft.
- Romsics Ignác (2001): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Varga F. (1970): A kereskedelem. In Bodnár M.–Petike A. (szerk.): *A felszabadult Nagykanizsa 25 éve*. Nagykanizsa, MSZMP VB és Nagykanizsa Város Tanácsa V. B. pp. 121–155.

Changes in the economic life of Nagykanizsa in the decade following WWII (1945–1956)

My present essay depicts the rebirth of the economy in Nagykanizsa which had been pushed into the background in terms of socialist industrial development in the first decade after World War II.

As a result of deportations and the Holocaust, Nagykanizsa suffered significant damage to life during the war. The war also caused a significant loss of

buildings, including the city-hall which had been burnt down, but industrial sites and the infrastructure were also destroyed.

Employment problems dating from the end of the war could neither be eased by the small companies then operating, nor by the 3-Year Plan introduced in 1947.

In the following year, the nationalisation of factories with 100+ (later fewer) employees started, and by 1950, the beginning of the first 5-Year-Plan, all major factories in Nagykanizsa had, in fact, been nationalized. All that remained in the hands of owners were small-scale businesses - where there was practically nothing to take over as state property.

At the beginning of the first 5-Year-Plan, January 1st 1950, the improvement of industries with a high labour requirement was initiated to solve the problem of unemployment. However, major investments planned in addition to the vital development of the oil industry were constantly cancelled, and, instead of investment in heavy-industry, more emphasis was placed on traditional factories and newly nationalised state companies.

Beside the industrial development, however, investments targeting the welfare of the population and developing the public infrastructure faltered: hardly any houses were built and the number of people commuting between home and work-place increased - which made the improvement of bus-services vital.

Summarising the period, it is clear that general stagnation prevailed in all sectors rather than comprehensive development. The development of the nationwide pivotal oil industry was concentrated round the main town resulting in the decline of settlements close to the border in favour of the (previously) minor but progressive county-town. As a result of the deteriorating relationship with Yugoslavia, Nagykanizsa geographically become a 'last resort' where no serious expansion could take place.

AZ INFOKOMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓIÁK ÉS AZ INNOVÁCIÓS TEVÉKENYSÉG VESENYKÉPESSÉG-FORMÁLÓ HATÁSAI

Vajkai András

„Az innováció egy ötlet átalakulása, a piacon bevezetett új, illetve korszerűsített terméké, vagy az iparban és a kereskedelemben felhasznált új, illetve továbbfejlesztett műveletté, vagy valamely társadalmi szolgáltatás újfajta megközelítése” (OECD, 1994).

Az Információs és Kommunikációs Technológiák (IKT) által előremozdított gazdasági és társadalmi változások eredményeként egy új technikai-gazdasági paradigmáról beszélhetünk, amely egy összefüggő – a számítástechnika, a szoftverfejlesztés, az irányítórendszerek és telekommunikációk területén végbement – innovációs hálózatra épül. Ennek eredményeképpen drasztikusan csökkentek az információ tárolásának, feldolgozásának és elosztásának árai (*Freeman és Soete, 1994*). Mindez jelentős hatással van a szolgáltató rendszerek egészére, a gazdaság igazgatására és irányítására is. Az információs és kommunikációs technológiára épülő új techno-gazdasági paradigma radikálisan megváltoztatta az innovációk természetét és irányát is. Az IKT eszközök rohamos terjedésének hatásai a gazdaság minden területén érezhetőek. Átalakítják a hagyományos termelési és szervezési rendszereket, a cégek működését és a szervezeteken belüli szociális kapcsolatok tradicionális hálózatát.

Az infokommunikációs technológiák és az innovációk összefüggés elemzését a definíciók és az egyes szakirodalomban található modellek tisztázásával kell elkezdenünk. Az innováció fogalmával kapcsolatos legrégebbi meghatározás 1939-ből Schumpetertől származik, aki az innovációs folyamatot annak lehetséges eredményei oldaláról közelíti meg, mely szerint az innováció az, amely új termékhez vagy eljárásokhoz vezet, új nyersanyagok alkalmazását igényli, új piacokat jelent vagy új szervezeti formát eredményez. Freeman 1998-as meghatározásában az innovációt négy kategóriára bontja annak mértéke és dinamizmusa alapján (*Freeman, 1987*), mely szerint megkülönböztetünk fokozatos, vagy módosító innovációkat; radikális innovációkat; eljárásváltozásokat illetve paradigmaváltásokat. Napjaink általánosan elfogadott innováció fogalmával először az OECD egy 1994-es munkaanyagában találkozhatunk, ami később az

ügynevezett Frascati kézikönyv megjelenésével (Frascati, 1993/1996) került a köztudatba.

A technológiai változások és az IKT technológiák fejlődése a vállalatok fejlesztési illetve innovációs stratégiáinak sokféleségéhez vezetett. Az innovációs teljesítmények mérésekor, iparágtól függetlenül, gyakran használják egymást helyettesítő paramétereként a hagyományos technológiai indikátorokat – szabadalmak, K+F ráfordítások, képzési ráfordítások, humánerőforrás befektetések – ezek azonban csak egy meghatározott részletét képesek bemutatni a komplex innovációs folyamatoknak (Archibugi–Pianta, 1996; Lundwall, 1992). Az innováció fogalmi meghatározásánál különbséget kell tennünk a termék és a folyamat innováció között. A termék innováció új termékek létrehozásával, illetve minőségi változtatásával jár, míg a folyamat innováció az új technológiák, termelési módszerek bevezetését jelenti, amely a termelés költségeinek csökkentését, vagy a termék minőségének javulását segíti elő (Feldman, 2000). Azonban nem szabad megfeledkeznünk a két innovációtípus közötti jellegzetességbeli különbségek bemutatásáról sem:

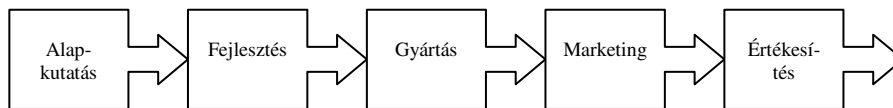
- A folyamat innovációk általában új befektetések által kerülnek bevezetésre (Pianta, 2000), míg a termék innovációk többnyire a vállalaton belüli fejlesztéseken, valamint az új termékötleteken és a hozzájuk tartozó alapanyagok felhasználásának változásain alapulnak (Edquist–Hommen–McKelvey, 2002).
- A folyamat innovációk a termékek és szolgáltatások hatékonyságának fejlődéséhez vezetnek, amíg a termék innovációk a termékek minőségét és sokféleségét növelik, emellett új piacokat is teremthetnek.
- A folyamat innovációra fókuszáló stratégiák a piaci árak versenyképességéből következnek a termelékenység növelésének innováció alapú újrasztrukturalása által. Ez a stratégia az érett piacokra jellemző, ahol intenzívebb a verseny. Többnyire azok a cégek használják, melyek a „követő” stratégiát alkalmazzák. A termék innovációra fókuszáló stratégiák a technológiai versenyképességéből adódnak, a magas termelékenységre alapozva, melynek gyökerei az új és dinamikus piacok kezelésében, valamint a minőségi előnyökben találhatók. Ez tipikusan jellemző a technológiai újítások frontvonalán elhelyezkedő cégekre (Pianta, 2001). Azok a cégek melyek nem alkalmaznak semmilyen innovációt, az érett piacokon olyasfajta költségkímélő módszerekkel tudnak lépést tartani a többiekkel, melyeket passzív ár-versenyképességnek nevezünk.
- A termék és folyamat innovációnak elméletileg egymással ellentétes foglalkoztatási hatása van. A növekvő produktivitás, a megváltozott és csökkenő élők munkája a folyamat innovációk esetében, illetve új piacok, termelés és új munkahelyek a termék innováció kapcsán (Freeman–Soete, 1987). Ezt a különbségtételt azonban nem szabad általánosítani, különö-

sen akkor, ha az infokommunikációs technológiák hatásait vizsgáljuk. Bizonyos esetekben, elsősorban a szolgáltatásoknál, a kétfajta innováció összefonódik, és különösen a radikálisan új termékek bemutatása esetén a folyamat innovációra is szükség van. Egyszóval a kettő között komplementaritás figyelhető meg. A legtöbb iparágban és vállalatnál azonban viszonylag könnyű meghatározni az innovációs tevékenységek orientációját.

A technológiai fejlődés iparspecifikus lehetőségeket teremt a fejlődésre, innovációra a cégekben belül, melyek több különböző innovációs stratégia, és innovációs modell kialakulásához vezethetnek (Dosi, 1998). Ezek lehetnek belső kompetenciára és a tanulásra támaszkodó, külső kooperatív kapcsolatok létrehozására törekedő, vagy újrastrukturáló és költségkímélő stratégiák. Az innovációs stratégia és modell megválasztása az adott gazdasági környezet (konjunktúra, vagy recesszió), a cégek rendelkezésére álló lehetőségek, illetve a vállalati stratégiák és célkitűzések függvénye. Az innovációs folyamatok legegyszerűbb modelljei a lineáris modellek. A kutatókat régóta foglalkoztatja, hogy a műszaki fejlődés kényszerítő ereje („nyomása”), vagy az új termékek, illetve eljárások iránt megnyilvánuló kereslet indukáló hatása („húzóereje”) ösztönzi-e az innovációs folyamatokat. Ez a kétféle elképzelés jelenik meg a két lineáris modellben is, melyeket az 1. ábra és a 2. ábra mutat be.

1. ábra

A szükségletteremtő lineáris innovációs modell

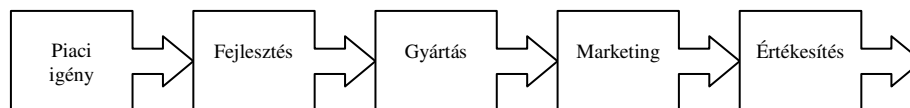
Forrás: Buzás N. – Kállay L. – Lengyel I. (2003): Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged JATEPress

A szükségletteremtő lineáris (technology push) modell az új tudományos eredményeket tekinti az innovációs folyamatok kiinduló pontjának (Buzás, 2003). A technológiai fejlődés ösztönzi a folyamatos kutatásokat, melyek végül az új termékekhez vezetnek. A fejlesztés elébe megy a szükségleteknek, s az új termékek felmutatásával teremt fogyasztói igényeket.

A szükségletkövető (demand pull) innovációs modell viszont az újdonságok iránti igényt tarja a legfontosabbnak az innovációs folyamatok szempontjából.

2. ábra

A szükségletkövető lineáris innovációs modell

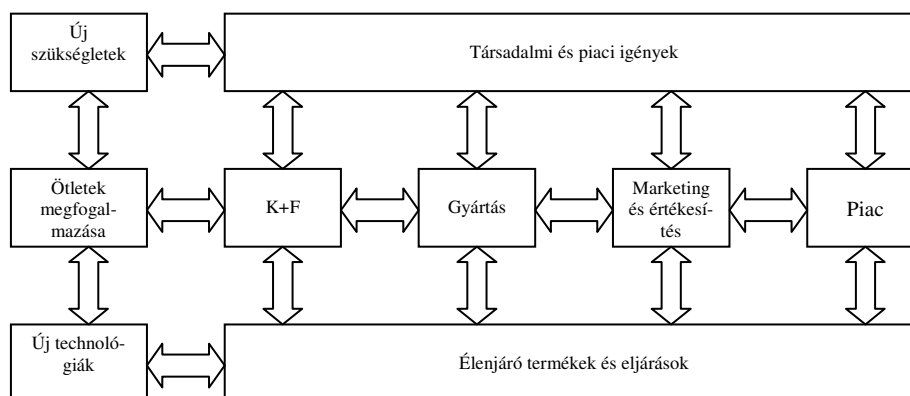

Forrás: Buzás N. – Kállay L. – Lengyel I. (2003): Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged JATEPress

A modell értelmében a fejlesztések valós piaci igények, a meglévő szükségletek alapján indulnak el. A lineáris innovációs modelleknek azonban számos hiányossága van. A szükségletteremtő modell például nem tisztázza, hogy a gazdasági tényezők (például. a reáljövedelmek változása) milyen hatással vannak a technológiai változás folyamatára. A szükségletkövető modell ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy esetenként a piaci igények és az innovációs képességek nincsenek összhangban, s nem képes bemutatni az alternatív fejlesztési irányok közötti választás okát sem. A lineáris modellek közös hibája, hogy az innovációt mindkettő egy befejezett folyamatnak tekinti (Buzás, 2003), pedig a termékek és a szolgáltatások ritkán őrzik meg az első piacképes fejlesztésben elnyert állapotukat. A lineáris modellek hiányosságait próbálta kiküszöbölni a Rothwell-féle visszacsatolós modell.

3. ábra

A Rothwell-féle visszacsatolós innovációs modell

Forrás: Buzás N. – Kállay L. – Lengyel I. (2003): Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged JATEPress.

Ez a modell egyrészt összekapcsolja a szükségletteremtő és a szükségletkövető modelleket, másrészt olyan visszacsatolásokat is tartalmaz, melyek a lineáris modellek alapvető hibáit kiküszöböli (érzékelteni például, hogy a piaci igények a folyamat minden lépésére hatással lehetnek, s így az innovációs folyamat végső eredményét nem lehet a kiinduláskor pontosan megjósolni). Egy teljesen más megközelítést alkalmazva Michie, Oughton és Pianta az innovációs modellek négy változatáról beszél (*Michie–Oughton–Pianta, 2002*):

1. IKT fókuszú innovációs modell: Ebben a modellben az innovatív erőfeszítések az olyan tevékenységekre koncentrálnak, melyek az infokommunikációs technológiákon és azok alkalmazásain alapulnak. Az IKT technológia lehetőségei a növekedés mozgatórugói is, annak ellenére, hogy egy szűk technológiai és gazdasági tevékenységekből adódnak. A vállalatok azon képessége, hogy az infokommunikációs technológiák hatását és alkalmazhatóságát biztosítsák és kiterjesszék a gazdasági tevékenység folytatásához, kulcsfontosságú a sikerhez.
2. Tudás alapú innovációs modell: Ebben a modellben a legfőbb folyamat mely a társadalmi és szociális változásokat formálja, a szervezetek és az emberek által folytatott tanulás. A technológia által vezérelt növekedésben a változást a hatáskörök evolúciója, a gazdasági tevékenységek felértékelése, az emberi képességek és olyan komplex szociális folyamatok formálják, melyek specifikus gazdasági és szociális privilégiumokkal függenek össze. Ez különböző mértékű gazdasági növekedéshez és a foglalkoztatás javított minőségéhez vezet.
3. Termék alapú innovációs modell: A jól megalapozott piacokkal rendelkező cégek, és iparágak esetében a technológiai változások olyan stratégiákhoz vezethetnek, melyek magukban foglalják a termék innovációt és új piacok kialakítását, gyakran magukba integrálva az infokommunikációs technológiák alkalmazásait. Ez a verseny nyomására egy dinamikus reakciót vonhat maga után, mely foglalkoztatási és termelési növekedéshez vezet.
4. Folyamat alapú innovációs modell: Ez a modell a gazdaság tradicionális szektoraira alkalmazható, ahol a termelési verseny miatti nyomás költségkímélő megoldások, és innovációk kereséséhez vezet. Egy ilyesfajta megoldás magában foglalja a cégek esetleges újrastrukturálását, a tevékenységek koncentrációját, ami moderált növekedéshez és számos munkahely elvesztéséhez vezethet.

Az innováció és a kutatás-fejlesztés szerepe a regionális fejlődésben

A politika, a gazdaság egyre több országban és régióban igénylik azokat az információkat, amelyek elősegítik az innovációs tevékenység, valamint az innovációs teljesítmény és a versenyképesség összefüggéseinek megértését (Inzelt–Szerb, 2003). Az innovációk és az innovációs hálózatok, rendszerek egyben az információs társadalom egyik fő mérési ismérvei is. Az Európai Tanács 2005. tavaszi ülészaka a tudást és az innovációt a fenntartható növekedés motorjaként jelölte meg, és amellet foglalt állást, hogy az infokommunikációs technológiák közszolgáltatásokban, a kis- és középvállalkozásokban (KKV) és a háztartásokban történő kiterjedt használatára alapozva ki kell építeni a teljes mértékben befogadó információs társadalmat. Az információs és kommunikációs technológiák jelentősen fellendíthetik a gazdaságot és a foglalkoztatást. Európa a világ IKT-eladásainak mintegy harmadával rendelkezik; az eladások évente 5%-kal nőnek, miközben az újonnan kialakuló piacokon, mint például Indiában vagy Kínában a növekedés két számjegyű. Európa világviszonylatban vezető helyet foglal el az elektronikus hírközlésben: a legnagyobb világpiacon szereplők bevételeiből 40–50%-kal részesedik (OECD, 2004). A K+F és az innováció finanszírozása alapvető fontosságú ahhoz, hogy az IKT-ágazat továbbra is hozzájáruljon a munkahelyteremtéshez és a gazdasági növekedéshez, rövid és hosszú távon egyaránt. Európa azonban, amint az 1. táblázatban is látható, jelentősen alulteljesít az IKT-ráfordításokban. (Az Európai Unió mutatói a 10 új tagállam csatlakozásával ugyan átmenetileg leromlottak, azonban ez a dinamikus növekedés lehetőségét is magában hordozza. 2002-ben a ráfordítás/lakosságszám 80, míg az IKT K+F az összes K+F százalékában 18% volt az EU-15-öknél.)

1. táblázat

Ráfordítások az IKT-kutatások területén (2005)

IKT K+F	EU-25	USA	Japán
A magánszféra ráfordításai	25 Mrd USD	104 Mrd USD	47 Mrd USD
A közszféra ráfordításai	9 Mrd USD	27 Mrd USD	13 Mrd USD
Lakosságszám	459 millió fő	296 millió fő	127 millió fő
Ráfordítások/Lakosságszám	74 USD	442 USD	472 USD
IKT K+F az összes K+F %-ban	18%	37%	39%

Forrás: IDATE (az EU-25-re); OECD.

Európa vezető helyének biztosításához stratégiai IKT-kutatások szükségesek mind az erősségnek számító (például nanotechnika és nanoelektronika, beágyazott rendszerek, kommunikáció), mind pedig az újonnan kialakuló (például

webes szolgáltatások, kognitív rendszerek) területeken. Célirányos kutatást kell folytatni a szűk keresztmetszetekben, például az integrált megoldások (Hoványi, 2001), a használat könnyítése vagy a biztonság terén. Mindez Európa nemzetközi versenyképességéhez is hozzájárul a központi fontosságú területeken, mint például a szabványosításban vagy a K+F telepítésével kapcsolatos döntésekben. Az Unió vezető politikusai tehát felismerték, hogy többet kell áldozni az IKT-kutatásokra ahhoz, hogy Európa elérje a Barcelonában kitűzött célt, a GDP 3%-ának megfelelő K+F-ráfordítási szintet.

A célok eléréséhez mindenképpen növelni kell a kutatásokra fordított pénzösszegeket. Az i2010 stratégia 80%-kal növelné ezt a támogatást és a 7. keretprogramon belül prioritást biztosítana a stratégiai IKT kutatásoknak.

Az EU IKT stratégiája három pillért foglal magában:

- A K+F tevékenység elősegítése
- Az infokommunikációs eszközökön alapuló termékek és szolgáltatások legjobb és legszélesebb használatának előmozdítása
- Olyan szabályozási környezet megteremtése, amely biztosítja a szabad versenyt és megszünteti a lehetséges akadályokat.

A kutatás-fejlesztés alakulása Magyarországon

Magyarországon kutatás-fejlesztési tevékenységre 2004-ben 181,5 milliárd forintot fordítottak, folyó áron 3,3%-kal többet, mint egy évvel korábban. A növekedés üteme, bár valamelyest gyorsult, elmaradt a bruttó hazai termék növekedésétől, így a GDP-hez viszonyított K+F ráfordítás aránya 0,89%-ra mérséklődött. A Központi Statisztikai Hivatal 2004-es adatait az előző évekhez viszonyítva megállapíthatjuk, hogy a K+F tevékenység az egyes szektorokban eltérően változott. Míg a vállalkozások ráfordításai dinamikusan, 15,6%-kal növekedtek, addig a kutató-fejlesztő intézetek és egyéb kutatóhelyeké 2,6%-kal, a felsőoktatási intézményeké 5%-kal csökkentek. Ennek következtében módosult a ráfordítások összetétele: a vállalkozási szektor részesedése 4,5 százalékponttal emelkedett, a másik két szektoré 2, illetve 2,5 százalékponttal csökkent.

2. táblázat

A magyarországi K+F ráfordítások megoszlása 2004-ben

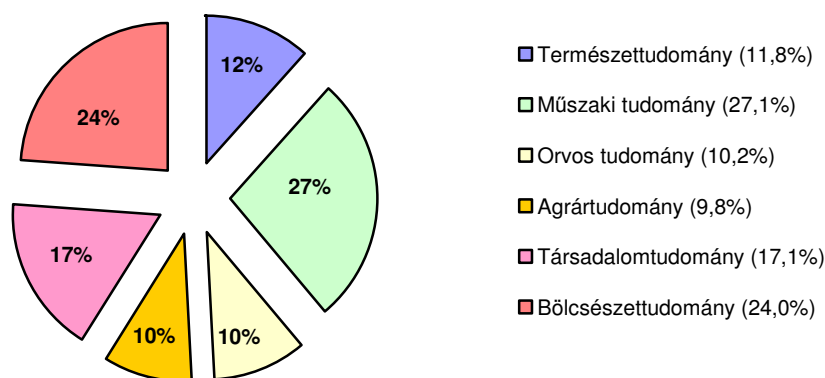
MTA	53,6 Mrd
Egyetemek	46,8 Mrd
Multinacionális vállalatok	44,5 Mrd
Magyar nagyvállalatok	23,6 Mrd
Kis- és középvállalatok	13,4 Mrd

Forrás: Saját szerkesztés a KSH vonatkozó adatai alapján.

Az információs társadalom fejlődése szempontjából érdemes megvizsgálnunk az egyes kutatóhelyek szektoronkénti megoszlását is, amelyet a 3. ábra mutat be. A kutató-fejlesztő helyek száma 2004-ben 2541 volt, 2,9%-kal több az előző évinél. (A K+F kiadások és a kutatóhelyek egyes kutatás típusok (alapkutatások, alkalmazott kutatások, kísérleti fejlesztés) közötti megoszlást jelen munka keretein belül nem vizsgálom. Ezzel kapcsolatban bővebb információkat a KSH, az MTA, a TÁRKI, a GKI vonatkozó publikációiban találhatunk.) A kutatóintézetek és az egyéb költségvetési, valamint a felsőoktatási kutatóhelyek száma azonos ütemben, 4,2%-kal emelkedett, a vállalati kutatóhelyeinek száma kissé csökkent (0,7%). A kutatás-fejlesztési tevékenységgel foglalkozók tényleges összlétszáma 2004-ben 49 615 fő volt, ami 1,9%-os emelkedés az előző évhez képest. Ezen belül a vállalati kutatóhelyek K+F személyi állománya 568 fővel lett kevesebb (6%), míg a felsőoktatási szektor dolgozóinak száma csaknem ilyen arányban növekedett.

3. ábra

A kutatóhelyek megoszlása tudományterületek szerint

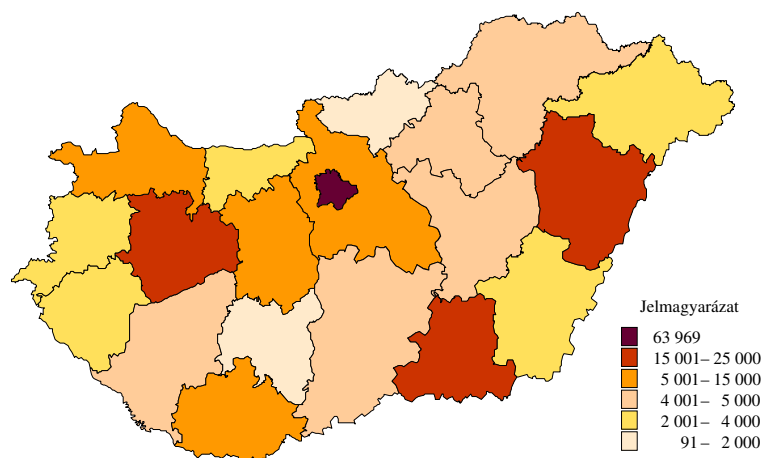
Forrás: KSH (2005), Kutatás és fejlesztés (2004) Budapest.

Az ábrából látható, hogy a műszaki tudományok és társadalomtudományok a kutatóhelyek tudományterületenkénti megoszlásában együttesen 44,2%-ot képviselnek. Ez az arány világviszonylatban közepesen jónak minősíthető. Magyarország K+F ráfordításait a 4. ábra mutatja be megyénkénti bontásban, forintban kifejezve. Magyarországon a kutatás-fejlesztési tevékenység továbbra is a Közép-magyarországi régióban, azon belül Budapesten koncentrálódik. A

főváros 2004-ben mind a kutatóhelyek számát (44%), mind a kutatói létszámot és a K+F ráfordításokat tekintve megőrizte vezető helyét. A költségvetési szektor kutatóhelyeinek közel kétharmada (65%), a felsőoktatásinak 44%-a, a vállalkozásoknak közel 60%-a itt található. A kutatás-fejlesztési tevékenységre fordított pénzeszközök 63%-át itt költötték el. A Közép-magyarországi régió vezető szerepe a fővárosnak köszönhetően megmaradt.

4. ábra

K+F ráfordítások Magyarországon 1000 lakosra vetítve megyénkénti bontásban, ezer forintban kifejezve

Forrás: KSH, (2005): belső anyag.

Magyarországon a K+F politika és az innováció politika határozottan elkülönül egymástól (Török, 2006; Borsi, et al., 2005). A K+F politika az MTA, az innovációs politika a Nemzeti Kutatási és technológiai Hivatal kompetenciájába tartozik. A magyar K+F szektor és a nemzeti innovációs rendszer több szempontból is sajátos jelleget mutat. Az innováció és a K+F témakörével foglalkozó szerzők (Török, 2006; Papanek, 2003; Balogh, 2004; Fábri, 2006) a sajátosságokat a következő főbb pontokban határozzák meg:

- Az alap kutatások aránylag magas finanszírozási hányaddal és jó eredménymutatók mellett folynak.
- A magyar nagyvállalatok K+F kiadásai alacsony súllyal szerepelnek az összes K+F kiadásokban (2. táblázat). A Magyarországon működő multinacionális vállalatok a magyar nagyvállalatok K+F-re költött összegének a dupláját fordítják kutatás-fejlesztésre.

- A kis- és középvállalatok aránya számukhoz képest aránytalanul kicsi.
- Az eredménymutatók kedvező alakulása figyelhető meg a csekély pénzübeli és munkaerő ráfordításokkal szemben.

Bármilyen hatékony is legyen egy ország, vagy egy államközösség innovációs rendszere, a megfelelő innovatív környezet kialakítása és az újonnan alakult technológia-orientált vállalkozások beágyazódása a helyi tényezők összességének függvénye. A fejlett országokban napjainkban a termelékenység növelése körülbelül 80%-ban az innováció valamilyen formájának köszönhető (Cooke, 2001). A vállalatok versenyképességet befolyásoló tényezők sorában jelentős szerephez jut az innovációs potenciál. Ugyanez mondható el akkor is ha az országok vagy régiók viszonylatában vizsgálódunk. Az Európai Unió regionális jelentései az innovációt, a kutatást és a technológiafejlesztést tekintik a versenyelőny szerzés legfontosabb területének. A régiók versenyképességét döntően a régióon belül folyó eredményes K+F tevékenység, az innovációk létrehozása és széleskörű elterjesztése segíti elő (Lengyel, 2000).

Az innovációnak meghatározó szerepe van a versenyképesség és a gazdaság növekedésében is. Az egyes régiók versenyképesség növekedésének vizsgálatánál az innováció és a K+F output, azaz végeredmény alapú megközelítést célszerű alkalmaznunk. Ahogy azt munkáiban Hoványi is leírja (Hoványi, 2000), innováció alatt olyan megvalósult, és a piac által is elfogadott illetve visszaigazolt újításokat és fejlesztéseket értünk, melyek pénzben, vagy más anyagi javakban mérhetőek. A versenyképesség szempontjából a hangsúly a megvalósuláson és az anyagai eredményeken van. Az innovációt napjainkban rendszerint nem statikusan, hanem dinamikusan, folyamatként értelmezik (Tolnai, 2005; Pakucs, 2000; Papanek et al., 2006), hatásmechanizmusát mind horizontális, mind pedig vertikális összefüggéseiben, láncban határozzák meg. Az úgynevezett „horizontális” láncba beletartozik az alap- és az alkalmazott kutatás, a találmány, a fejlesztés, az engineering tevékenység, a kísérleti gyártás, a termelés, a marketing és az értékesítés is. Az ezek közötti szerves kapcsolat nélkül az innovációs folyamat valahol elakad, a kutatás, a termelés érdekei függetlennednek, az értékesítés pedig alárendelődik a termelés önállósult érdekeinek. A horizontális innovációs lánc szoros és rövid reakcióidejű koordinációt tesz szükségessé egyrészt a marketing (piackutatás, piacteremtés értékesítés) és a kutatás-fejlesztés tekintetében, a kutatás-fejlesztés és a termelés, valamint a különböző termelő szervezetek között. Az úgynevezett „vertikális láncot”, a hatásmechanizmust, az innováció horizontális láncának mozgató erői, cél- és kapcsolatrendszere határozza meg, kijelölve ez által működésének mozgásterét is. A vertikális hatásmechanizmus, azaz a társadalmi-gazdasági környezet fő elemei a következők: a politikai és a gazdasági alrendszer, s az ezeket összekapcsoló intézmények (a gazdaságirányítás és szervezetrendszer) és a vállalati szervezetek. A vertikális hatásmechanizmusban a különböző szintek közötti kapcsolat jellege meghatározza a horizontális lánc integráltságának fokát.

Összegzés

Az új technológiák társadalmi és gazdasági hatásai viszonylag lassan bontakoznak ki. Az egyes innovációk terjedése térben és időben sem egyenletes. Ahhoz, hogy egy új paradigmáról, vagy paradigmaváltásról beszélhessünk a technológiai, gazdasági és társadalmi tényezők összességének változnia kell. Az infokommunikációs technológiák és az Internet rohamos fejlődése és az ehhez kapcsolódó, technológiai, gazdasági és társadalmi hatások eddig soha nem látott gyorsasággal terjednek és alakítják át a gazdaságot. Egy ország vagy egy régió innovációs potenciáljának meghatározása igen nehéz feladat. A vállalatok saját innovációinak eredményei mérhető formában, számokban (nyereség, eredmények) jelentkeznek. Egy régió esetében azonban nem csupán a vállalatok fejlesztései jelennek meg, hanem az oktatási és kutató intézetek, és számos egyéb tényező is az innovációs potenciál részét képezik. A jelentős K+F tevékenységet folytató vállalatok innovatív erőfeszítései egyre inkább olyan tevékenységekre fókuszálnak, melyek az infokommunikációs technológiákon és azok alkalmazásain alapulnak. Az IKT technológia lehetőségei a növekedés mozgatórugói is, annak ellenére, hogy egy szűk technológiai és gazdasági tevékenységekből adódnak. Az innovációs infrastruktúra megléte vagy hiánya jelentős mértékben determinálja egy adott régió versenyképességét. Ezen infrastruktúra megteremtése a régió innovációs potenciáljába tartozó részek összességének felelőssége, ami nem hárítható át sem a vállalatokra, sem a kormányzati szervekre és a költségvetésre.

Irodalomjegyzék

- Archibugi, D. – Pianta, M. (1996): *Innovation surveys and patents as technology indicators: the state of the art*. In OECD, Innovation, Patents and Technological Strategies, Paris, OECD.
- Balogh Tamás (2004): A magyarországi innováció helyzete az új Európában; *Európai Tükör*; 2004/II sz.; pp. 45–60.
- Borsi Balázs. – Némethné, Pál K. – Vanicsek Mária (2005): Az Innováció fogalma és mérése, In: Molnár, L. (szerk.): *Az innováció helyzete*, GKI, Budapest, www.gki.hu
- Buzás Norbert – Kállay László – Lengyel Imre (2003): *Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban*, Szeged, JatePress.
- Cooke, P. (2001): *Knowledge Economies – Clusters, Learning and Cooperative Advantage*. London, Routledge
- Dosi, G. – Freeman C. – Nelson, R. – Silverberg, G. – Soete, L. (eds) (1988): *Technical Change and Economic Theory*, London, Pinter.
- Edquist, C. – Hommen, L. – McKelvey, M. (2002): *Innovation and employment: product versus process innovation*, Elgar, Cheltenham.
- Fábrí György (2006): A „Tudás, alkotás, érték”. *Magyar Tudomány*; 2006/4 sz., p. 432.

- Feldman, M. P. (2000): Location and Innovation: The new economic geography of innovation, spillovers, and agglomeration. In: Clark, G. L. – Feldman, M. P. – Gertler, M. S. (eds.): *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford, Oxford University Press,
- Freeman, C. – Soete, L. (eds) (1987): *Technical Change and Full employment*, Oxford, Blackwell Publishing.
- Hoványi Gábor (2000): Párhuzamos versenyelőnyök a 21. század küszöbén. In: Poór József (szerk.): *Menedzsment tanácsadási kézikönyv*, Budapest, KJK
- Hoványi Gábor (2001): Globalizáció és a menedzsment szervezés- és irányításközpontos koncepciója. *Vezetéstudomány*, 2001/6. p. 9–13.
- Inzelt Annamária – Szerb László (2003): Az innovációs aktivitás vizsgálatá ökonometriai módszerekkel; *Közgazdasági Szemle*; L. évf., november, Budapest; *Közgazdasági Szemle Alapítvány*.
- KSH (2005): *Kutatás és fejlesztés 2004* Budapest.
- Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, pp. 962–987.
- Lundvall, B.A. (1992): *National Systems of Innovation*, London, Pinter.
- Michie, J. – Oughton, C. – Pianta, M. (2002): *Innovation and the economy*, International Review of Applied Economics, vol. 16.
- OECD (2004): Education Policy Analysis, OECD, www.oecd.com (2006.09.13.)
- OMFB (1996): Frascati Kézikönyv, Budapest – OECD (1993): Frascati Manual, Paris
- Pakucs János (2000): *Az innováció fogalma*, INCO, www.inco.hu/inco2/innova/cikk1.htm (2004.02.13)
- Papanek Gábor (2003): Az „európai paradoxon” a magyar K+F szférában; *Fejlesztés és Finanszírozás*; 2003/IV sz.; pp. 40–47.
- Pianta, M. (2000): *The employment impact of product and process innovations*, in: Vivarelli–Pianta (eds), pp. 77–95.
- Pianta, M. (2001): *Innovation, demand and employment*, in: Petit, P. – Soete, L. (eds), pp. 142–165.
- Tolnai. (2005): *Az innováció fogalma és fejlődéstörténete*, Semmelweis Egyetem · VI. évf. 11. sz. pp. 12–15.
- Török (2006): A krétakör közepén: K+F és innovációs stratégiai dilemmák Magyarországon 2006-ban; *Magyar Tudomány*; 2006/4, p. 432.

Creating competitiveness through ICT (Information and Communication Technology) and innovation activity

The technology push which in past decades has created countless innovations in the ICT sector, appears now as a direct route for the further expansion of economic activities based on ICT. From the analysis carried out to date, it follows that innovation is not just a challenge for firms. Major institutional innovations are required in order to reap the benefits promised by the diffusion of ICT and redistribute efficiently and effectively across society. In this field government

policies at national level need be integrated at regional, European and global level. Regions which are more diversified by the size of companies and less dependent on large, core companies can be expected to support growth platforms which will be more likely to promote social inclusion. This requires the cultivation of national innovation policies which support new corporate innovation.

KKV-HÁLÓZATOK ÉSZAKKELET- OLASZORSZÁGBAN, DÁNIÁBAN ÉS AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN

Vadasi Aida

A globális verseny erősödése a kis és közepes vállalkozásokat (KKVk) és a nagy vállalatokat egyaránt kreatív gondolkodásra ösztönzi. A KKVk számára a verseny kihívásainak való sikeres megfelelés egyik módja a hálózatosodás (*John Edgar, 1993*). Számos európai régióban az országos illetve regionális gazdaságpolitika támogatja is ezen hálózatok létrejöttét, kiszélesedését, működését, mely így nem csak a KKVk versenyképességének javításához járul hozzá, hanem az egész régió fejlődéséhez (*Copus, Skuras, 2006*). A tanulmány egy-egy európai hálózati formát mutat be Észak-Kelet-Olaszországból, Dániából és az Egyesült Királyságból, vizsgálja szerkezeti felépítésüket valamint a szolgáltatási környezetbe való ágyazottságukat.

AZ ÉSZAK-OLASZ MODELLT helyi és regionális alapon szerveződő bottom-up felépítésű, spontán ki és átalakuló, rugalmas szolgáltatási hálózatok jellemzik. Ez észak-olasz hálózatokat pontosan a tanácsadói, technológiafejlesztési környezet hiányosságai hívták életre, ezért fő céljuk a közös innováció és technológiafejlesztés, melyet a KKVk önállóan saját erejükből nem tudnának finanszírozni (*Becattini, Ottati, 2006*). E technológia-fejlesztési hálózatok gyenge pontja a marketing. A DÁN MODELLT országos alapon szerveződő, a Dán Ipari Minisztérium által irányított top-down felépítésű, tehát nem spontán kialakuló és ebben az értelemben kevésbé rugalmas hálózatok jellemzik, melyeket az új üzleti és piaci lehetőségek megteremtése, erősítése hívott életre (*John Martinussen, 1992*). A dán hálózati modellben a technológiafejlesztés „másodlagos” szerephez jut, mivel Dánia eleve rendelkezik a KKVk szükségleteire szabott széles körű, nagyon fejlett technológiafejlesztési infrastruktúra és szolgáltatási rendszerrel, így a KKV hálózatok létrejöttében sem a technológiafejlesztés volt a mozgatórugó, mint Észak-Olaszországban.

Az ANGOL MODELLT a dán, illetve az észak-olasz modell sajátos keverékének tekinthetjük, mivel tartalmaz felülről szabályozott, de helyi és regionális szinten megszervezett szerkezeti elemeket egyaránt (*De Noronha Vaz, Cesário, Fernandes, 2006*).

A három fentebb bemutatott hálózati modell közös célja a KKVk versenyképességének növelése fejlesztési hálózatok kiépítése révén új üzleti és marketing lehetőségek feltárásával és technológiafejlesztéssel.

A tanulmány a KKV hálózatokat helyi, regionális, országos környezetükben vizsgálja és rámutat arra, hogy az eltérő környezet eltérő típusú hálózatok kialakulását indukálja, tehát ezek a modellek alkalmazkodnak a környezetükhöz.

Az észak-olasz modell

Az észak-olasz modellt tehát az bottom-up felépítés, a spontaneitás, a rugalmasság jellemzik, és a technológiafejlesztési rendszer hiányosságai hívták életre, fő célja az innovációfejlesztés, fő gyengesége pedig a marketing. Az észak-olasz modell egyik egyedülálló sajátossága a szociális környezetbe, tradíciókba és hagyományokba való ágyazottsága ered: kiemelkedő szerepet játszik a KKV hálózatok létrejöttében és működésében az informális családi és baráti kapcsolatok meglévő rendszere (Leoni, 1992). A KKVk nagy része családi vállalkozás, mely erős helyi kötődéssel rendelkezik: A fejlesztési hálózatok is ezen a „családias” talajon születnek. A jól felépített személyes és munkakapcsolatok rendszere élénkíti az innovációs hajlamot: a KKVk teremeléséhez szükséges gépeket gyártók is a fejlesztési hálózat tagjai, így az új gyártási technológiák kifejlesztésében is együttműködnek.

Az új innovációs technikák elterjedésének szintén kedvez a „családias” környezet, ahol az újdonságok nehezen tarthatók titokban, és hamar találnak utánpótlóra, ami újabb innovációs technikák és eljárások kidolgozását teszi szükségessé (Giacomo Leoni, 1993).

A szoros emberi kapcsolatok kihatnak a KKVk és vásárlói közötti kapcsolatra is: az észak-olasz kis vállalkozások vezetői, igen érzékenyek a vásárlói igényekre, melyek szintén újításokra ösztönzik őket.

Mivel az észak-olasz KKV fejlesztési hálózatok létrejöttét és megerősödését technológiafejlesztési hiányosságok is indukálták, mivel a fejlesztéseket kis méretük miatt a vállalkozások egyedül nem tudták megfizetni és melyek miatt versenyhátrányba kerültek a globális piacon, ezért a KKV fejlesztési hálózatok fontos elemei azok a szolgáltatási –központok, melyek technológiafejlesztési és piaci információkkal segítik tagjaikat, melyekkel a nemzetközi piacon is megállják a helyüket. E tanácsadó hálózatok feladata az a speciális tanácsadás is, mely segíti a helyi/ térségi KKV-kat a nemzetközi piacon való helytállásban. Ilyen intézmények például Friuli venezia Giuliában az Informest, és a Sviluppitalia. Ezek a szolgáltatási központok ún. technológiatranszfer-ügynökségeként is működnek, melyeket közös kezdeményezésre alapítottak a régió üzleti-fejlesztési életének fontos szereplői: regionális fejlesztési ügynökségek, bankok, vállalkozói szervezetek, kereskedelmi kamarák, kutató központok-parkok (Francesca

Governa, Carlo Salone, 2005). Ezek a központok a szolgáltatások széles skáláját kínálják a vállalkozóknak a technológia fejlesztési tréningektől kezdve, piacutatáson keresztül a megvalósíthatósági tanulmányokig.

A központok szolgáltatásait általában több KKV közösen veszi igénybe a vállalkozói non profit tömörüléseken, vagy ágazati szervezeteken keresztül évi tagdíj ellenében, mely különleges kedvezményekre is jogosítja őket az egyszeri szolgáltatásokat igénybe vevőkkel szemben. Éves tagdíj ellenében megvásárolt szolgáltatások ára 25–30%-kal kevesebb.

A szolgáltatások a partner KKV-k igényeire szabottak, ugyanis ők határozzák meg, hogy milyen szolgáltatásokra van szükségük éppen: vállalkozói tréningekre, vagy piacutatásra, vagy fejlesztési információkra stb...

A szolgáltatói központokat, mint a KKV fejlesztési hálózatok motorjait/generátorait a közös technológiafejlesztés szükségessége hajtja, viszont a KKV fejlesztési hálózatok már említett gyenge pontja a marketing (*Governa, Salone, 2005*).

Amint látható az észak-olasz modell alapvetően nem tartalmaz felülről lefelé építkező elemet, államilag kialakított fejlesztési stratégiát. Az állami, illetve regionális kormányok programjai a már létező rendszer sajátosságaira alapozva dolgozzák ki támogatási programjaikat.

A dán modell

A dán modell bizonyos értelemben az észak-olasz modell inverzének is tekinthető, mivel nem helyi/regionális, hanem országos alapon szerveződő, top-down felépítésű, így ebben az értelemben kevésbé rugalmas hálózatok jellemzik (*Frederick Pyke, 1992*), melyek fő célja nem a technológiafejlesztés, hanem az új üzleti és piaci lehetőségek megteremtése, ami az észak-olasz modell gyenge pontja. A különbségek ellenére a dán modell megalkotói megkíséreltek néhány észak-olasz elemet is becsempészni az elképzeléseik közé.

A dán hálózati modell jellemzője többek között az, hogy tagjai nem kisvállalkozók, hanem nagyobb gazdasági társaságok, melyek hálózati menedzserek közvetítésével a közös marketingtevékenység bonyolítására, a minőségbiztosítási kritériumok biztosítására, közösen használható, és csak közösen használható eszközök megvásárlása, működtetésére hozzák létre a fejlesztési hálózatokat (*Lars Gelsing, Peter Knop, 1991*). A hálózat tagjai egyben a hálózat tulajdonosai is, akiknek a hálózat döntéseivel kapcsolatban vétőjoguk van, ugyan akkor továbbra is foglalkoznak a hagyományos vállalkozási teendőikkel, szoros kapcsolatban állnak a vevőikkel, így a piac igényeire nagyon szenzitíven tudnak reagálni. A dán hálózati modell leginkább abban különbözik az észak-olasz társától, hogy az előbbi fő célja az új piaci és marketing lehetőségek felkutatása, az utóbbé pedig az innovációs és technológiai fejlesztés és transzfer. E különb-

ségnek az oka az, hogy Dánia nagyon széles körű és fejlett kifejezetten a KKVk speciális igényei számára kialakított technológiafejlesztési intézményrendszerrel rendelkezik, melyek közül az egyik, a DÁN Technológiafejlesztési Intézet, mely 24 osztályt és 1900 alkalmazottat számlál, Európa 5 legnagyobb intézete közé tartozik. Az előbb felsorolt intézeteken kívül 5 speciális kutatási központ és számos helyi technológiafejlesztési központ, minden megyében egy a KKV-k számára ingyenesen igénybe vehető technológiai információs központ tartozik az igen nagy panorámájú technológiafejlesztési rendszerhez (*Frederic Pyke*, 1992). A dániai fejlesztési hálózatokat is a globális verseny kihívásai hozták létre: rajtuk keresztül a dán KKVk sok esetben a saját versenytársaikkal is együttműködnek azért, hogy az exportképességüket a külhoni piacokon erősítsék.

A dán fejlesztési hálózatok egyik lényeges működési eleme a készségfejlesztés, melyről a „network brokerek”, vagyis a hálózati menedzserek gondoskodnak, akik startégiái menedzsment információkat közvetítenek a hálózat tagjai között. A hálózati menedzserek szabad vállalkozási szerződéssel kapcsolódnak a Dán Kereskedelmi és Ipari Minisztériumhoz, ügynöki rendszerben dolgoznak, jutalékot kapnak az általuk megszervezett KKV hálózatok száma és nagysága után. A hálózati szereplők gyakran gazdasági társaságokká alakulva működnek, mint az aalborgi „NFN” esetében is (Halászhajózási Technológiafejlesztési Hálózat). Az NFN-nek kettős célja van: az egyik legfontosabb célja a termékek marketingje és export pozícióinak erősítése a volt Szovjetunió tagországaiban. A folyamat során az NFN tagvállalatai annak szállítóivá válnak, mely révén exportálják a termékeiket. Az NFN másik célja a közös fejlesztési programok kidolgozása, melynek révén növelhető a versenyképesség. Az NFN, mint gazdasági társaság, mely 9 tagvállalata érdekeit képviseli, összesen 4 alkalmazottat foglalkoztat, akik a fenti két cél koordinációjért felelnek.

Az angol modell

Az Egyesült Királyságban a KKV fejlesztési hálózatok új jelenségnek számítanak. Jelen tanulmány Anglia, Wales és Skócia területén létrejött hálózatokat vizsgálja és nem terjed ki Észak-Írországra.

Az angol modell az előzőekben tárgyalt olasz és dán példák ötvözetéből alakult ki: tartalmaz helyi szerveződésű és top-down elemeket is.

Az angol modell kialakításában az angol kormány első sorban a Dán Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (DTI) módszereire és közvetlen közreműködésére támaszkodott. Angliában a DTI a Dán Technológiafejlesztési Intézet által támogatott térségi és regionális fejlesztési intézményekre, valamint a Képzési és Vállalkozásfejlesztési Tanácsokra (TECs) támaszkodik munkája során.

Angol kormány a technológiafejlesztési tanácsadó központokat nem helyi, hanem regionális szinten szervezte meg (*Philip Cooke, Kevin Morgan, 1992*), melyek közül néhány igen sikeresnek mondható a velszi Newtech Innovation Centre, a Swansea University Innovation Centre stb..

Az angol KKV hálózatok a nagy vállalatoknak beszállító kis vállalatok kapcsolatrendszerére épülve, a beszállítói hálózatok révén kezdtek kialakulni, ahol az olasz modellre jellemző személyes közelség, kapcsolatoknak nincs nagy jelentőségük és az ipari parkok/körzetek sem annyira elterjedtek, mint Észak-Olaszországban.

A DTI tapasztalatai és közreműködése által az angol kormány támogatásával megvalósuló kezdeményezések magukon viselik a dán hálózatok ismérveit és néhány helyi sajátosságot: Angliában a KKV-k szorosabb kapcsolatokat ápolnak helyi-térségi kutatási és képzési központokkal. Ez a különbség egyrészt azzal magyarázható, hogy Dániában a KKV hálózatok a már létező technológiafejlesztési intézményrendszerre épültek, melyek Angliában nem álltak rendelkezésre, másrészt azzal, hogy a hálózatok más, régiók és államok részvételét is lehetővé teszik (*Smart A. Rosenfeld, 1990*).

Angliában a KKV hálózatokat a vállalkozások fejlesztésének legjobb eszközeinek tekintik és új üzleti lehetőségek és piacok felkutatására fókuszál Délnyugat-Angliában.

Angliában a DTI, a Dán Technológiafejlesztési Intézet létrehozott egy Hálózati Központot, mely szoros kapcsolatban áll a DTI Angliába telepített egységével a Business Net LTD-val, vagyis az Üzleti Hálózati Központtal és a Képzési Központokkal a TEC-el, mely hálózati menedzsereket alkalmaz és felel a helyi marketing stratégia kialakításáért is (*Niel Nielsen, 1990*). Az Üzleti Hálózati Központ pedig a hálózati menedzserek kiválasztásáért és szakmai, illetve pszichikai rátermettségéért felel. A hálózati menedzserek felkészítő tréningen és terepgyakorlaton vesznek részt. Míg Angliában a hálózati menedzserek alkalmazásban állnak, addig Dániában külső tanácsadóként vállalkozási szerződésük van és az általuk összehozott hálózatok száma alapján kapnak jutalékot, így munkájuk minőségét már nem lehet ellenőrizni. Angliában viszont folyamatos minőségellenőrzés és szakmai tréningek kísérik munkájukat. Angliában a hálózati menedzserek a hálózatok megszervezése után is fontos szerepet játszanak a hálózatok életében: folyamatos koordináció, információ közvetítést, tanácsadást nyújtanak a hálózatok tagjainak.

A hálózati menedzserek ugyanabban a 3 fázisban dolgoznak a hálózatokkal, mint Dániában: a megvalósíthatósági tanulmány, a tervezés és a megvalósítás fázisaiban. A hálózati menedzserek munkáját a hálózati koordinátorok segítik. Mind a hálózati menedzserek, mind a koordinátorok munkáját rendszeres időközönként értéklik. Az erről szóló jelentéseket egy adatbázisban rögzítik, mely a későbbi szakmai tréningek gyakorlati háttéranyagaként szolgálnak Angliában

és Dániában és azon más országokban, ahol a DTI és az Üzleti Hálózati Központ dolgozik.

A DTI olyan keretprogrammal rendelkezik, mely magában foglalja a képzési anyagokat, a konfliktuskezelési tanácsadást a hálózati menedzserek számára, valamint minőségbiztosítási, értékelési információkat, melyek segítségével a DTI bármely országban ki tudja építeni fejlesztő háttérszervezetét.

Összefoglalás

A tanulmány a KKVk hálózatokba tömörülésének lehetőségeit azok helyi, regionális, országos környezetében vizsgálja és rámutat arra, hogy az eltérő környezet eltérő típusú hálózatok kialakulását indukálja, tehát ezek a modellek alkalmazkodnak a környezetükhöz az alábbiak szerint.

Ország	Hálózati típus
Olaszország	Helyi/regionális bottom-up elvű hálózat, spontán, rugalmas ki- és átalakulás, a technológiafejlesztési szolgáltatások hívták életre, gyenge pontja a marketing
Dánia	Országos top-down elvű, hálózat. A hálózati tagoknak befolyásuk van a célokra. A hálózat célja új marketing/piaci lehetőségek felkutatása. Technológiafejlesztési hálózattal Dánia eleve rendelkezett, így technológiafejlesztés csak másodlagos a dán hálózatokban. Network brokerrek segítik elő a létrejöttüket.
Egyesült Királyság	Az Olasz és a Dán modell keveréke: helyi szerveződésű, de top-down elvű. A Dán minta minden elemét magán viseli. Hálózati menedzserek nem csak a hálózatok létrehozásában, de a működtetésében is szerephez jutnak. Az angol hálózatok szoros együttműködésben dolgoznak a képzési és technológiafejlesztési központokkal.

Irodalomjegyzék

- Giacomo Becattini, GabiDei Ottati, (2006): *The performance of Italian industrial districts and large enterprise areas in the 1990s*. *European Planning Studies*, Volume 14, Number 8, September 2006, pp. 1139–1162 (24).
- Philip Cooke and Kevin Morgan (1992): *Regional Innovation Centres in Europe, The Experience of the Basque Country, Emilia-Romagna and Wales*, Regional Industrial Research, Department of City and regional Planning University of Wales College of Cardiff. Cardiff.
- Andrew Copus, Dimitris Skuras(2006): *Business networks and innovation in selected lagging areas of the European Union: A spatial perspective*. *European Planning Studies*, Volume 14, Number 1, Number 1/January 2006, pp. 79–93 (15).
- John Edgar (1993): *Networking- a regional approach*. Lisbon, Papre at the Conference on Inter-firm Cooperation in Lisbon, Portugal.

- Lars Gelsing and Peter Knop (1991): *Status of the network Programme*, carried out on behalf of the National Agency for Industry and Trade, Denmark.
- Francesca Governa, Carlo Salone (2005): *Italy and European spatial policies: polycentrism, urban networks and local innovation practices*. Dipartimento Interateneo Territorio Politecnico e Università di Torino Torino Italy, European Planning Studies, Volume 13, Number 2, March 2005, pp. 265–283 (19)
- Leif Jakobsen and Paola Seremetis (1993): *Existing Network Programmes in the EC Countries* Encouraging Interfirm Cooperation prepared for the EC Commission DGXXIII. Brussels.
- Giorgio Leoni (1993 October 6–7): *Inter-firm cooperation and local experiences in the Province of mantova*, Paper delivered at the conference on Inter-firm cooperation in Lisbon, Portugal.
- Giorgio Leoni (1992): *Servizi Avanzati alle Imprese I Centri Pubblici /privati nel Mantovano*. Quaderno numero 20. Amministrazione Provinciale di mantova, Settore Programmazione. Mantova.
- John Martinussen (1992): *How to Encourage Network Cooperation*. Paper presented for the 22nd European Small Business Seminar in Amsterdam 23–25 September, Danish Innovation Centre, Danish Technological Institute, Denmark.
- Niel Nielsen (1990): *Network Cooperation-achieving SME Competitiveness in a Global Economy*. Cooperate Strazegy, Danish Technological Institute, Denmark.
- Maria De Noronha Vaz Cesário, Silvia Fernandes (2006): *Interaction between innovation in small firms and their environments: An exploratory study*. European Planning Studies, Volume 14, Number 1, Number 1/January 2006, pp. 95–117 (23)
- Frederic Pyke (1992): *A Focus in the Danish Technological Institute and the Danish Network Cooperation Programme*. Paper presented at the International Conference on Endogenous Regional development in a Global Economy: the Roles of Technical Service Institute and Cooperation Networks in Small Firm Economies, Valencia, Pain.
- Smart A. Rosenfeld (1990): *Lessons from Italy and Denmark*, Technology Innovation and Rural Development: A Report of the Rural Economic Policy Program, Aspen Institute for Humanistic Studies/Ford Foundation/Wye Institute, Washington DC.

SME networks in North East Italy, Denmark and the United Kingdom

Ever-increasing global competition, impacting on both large and small companies alike, is provoking creative thinking, and small- and medium-sized enterprises (SMEs) need to change their behaviour to meet the challenges. One of the new ways in which SMEs can successfully fight the competition is by increasing inter-firm cooperation or networking. In some regions this has already enhanced the capabilities of SMEs to increase their competitive edge.

This paper compares three different modes of networking. Characteristics and examples of technology networks are drawn from Italy, Denmark and UK - which exemplify certain learning curve parameters.

A few characteristics of technology networks in these countries are:

Country	Type of networking
Italy	Local /regional bottom-up, spontaneous inter-firm cooperation, SMEs' use of service centres, limited influence for individual company, technology leads
Denmark	National top-down, companies in networks great influence due to veto power, aiming at new business/ market opportunities, technology follows
UK	Local top-down, plus all Danish characteristics, intentions towards establishing networks and with participation of other regions/countries as well as working with local knowledge centres

Another important aspect is the way in which firms in networks interact with the technological service environment. The modes of contact can also vary in each country. In Italy 20 years ago the technological service infrastructure was generally lacking, and, consequently, service centres were created due to the technological needs of firms. In Denmark 20 years ago, on the other hand, the structure of technological service institutes was highly visible, and so Danish SMEs in networks do not regard their primary cooperation as being based on a need for technological services. In the UK, it is expected that firms in networks will have stronger links to service /research centres, as in Italy. Nevertheless, it should be noted that the focus on networking is rather a new development in the UK.

EURÓPAI UNIÓS AGRÁRTÁMOGATÁSOK MAGYARORSZÁGON

Veszélka Mihály

Bevezető

Napjainkban egyre több kérdés merül fel az Európai Unió agrárreformjáról, annak létjogosultságáról, szükségességéről. Hazánk 2004. május 1-jén csatlakozott egy olyan közösséghez, melynek sarkalatos problémája az agrártámogatások, az új tagországok támogatása, finanszírozása. Ebben a változó környezetben kell megvédenünk saját pozícióinkat, képviselni kell a magyar gazdák érdekeit.

Írásom célja, hogy bemutassa a magyar mezőgazdaság helyzetét, a csatlakozás előtt és után, illetve felvázolja, azt a környezetet, amibe hazánk került ebben a változó Európai Unióban. Szeretnék rávilágítani azokra a problémákra, amelyek az agrártámogatások körül alakultak ki hazánkban.

Agrárkörnyezet az EU-ban

A probléma feltárását ott kell elkezdni, hogy miért is olyan sarkalatos kérdés a tagországok az agrártámogatások kérdése. Az Uniónak vannak közös célkitűzései, ezekhez kapcsolódnak közös politikák, és ezekhez kötődik a közös költségvetési finanszírozás. A költségvetés valamennyi közösségi cél egységes kerete, amely átfogja az egész rendszert.

Ennek a költségvetésnek a bevételi oldalán két nagyobb forrás szerepel. Vannak a közvetlen saját bevételi források (ezek a vámok, a harmadik országból származó termékekre kivetett vámok; agrárlefölözések) és vannak a tagállami befizetések (VAT-hozzájárulás a beszedett áfából 1%; GNP-faktor, ami a tagállamok fejlettsége-gazdasága alapján kerül beszedésre).

A kiadási oldalon találhatók azok a kifizetések, melyek a már korábban említett közösségi célok támogatását szolgálják. Ezek a kiadások a Közös agrárpolitika KAP foglalja rendszerbe, mely az EU költségvetési kiadásainak 43–47%-át, a strukturális politika 31–36%-át, belső politikák 7–8%-át, külső politikák 4–5%-át, illetve az adminisztráció és a tartalékok teszik ki.

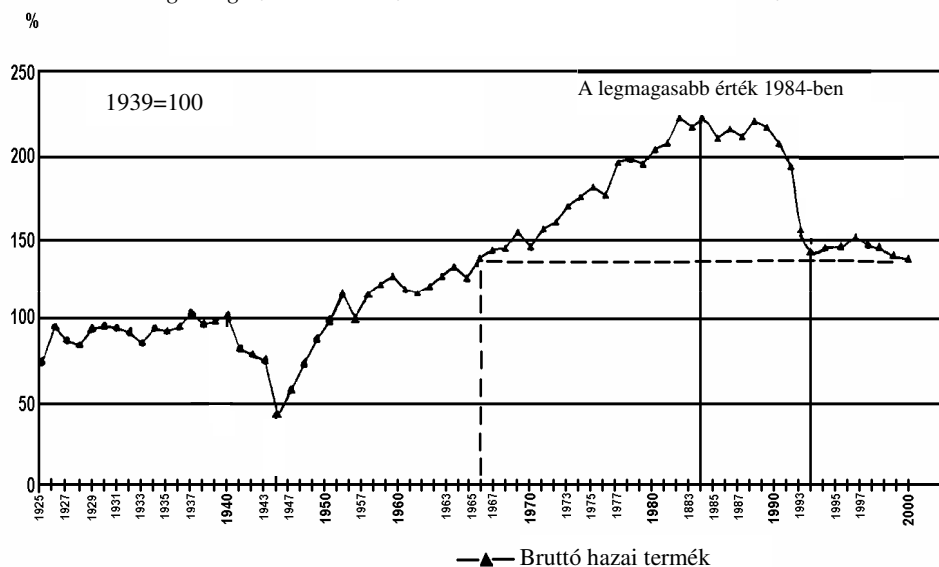
A feszültség abból származik a tagországok között az agrártámogatások megítélése kapcsán, hogy a bevételi oldalon található GNP faktor – ami a legnagyobb bevétele az EU-nak –, azokat tagállamokat érinti leginkább, akik nem kifejezetten agrár jellegű országok. Felmerül a kérdés, hogy miért támogasson egy ország, amely a szolgáltatások és ipar területén nyereséges, egy olyan országot (ágazatot), amely folyamatos támogatásra szorul. Persze az ma már nem lehetséges, hogy teljesen piaci alapon működjön a mezőgazdaság, mert a kiszolgáltatottság napjainkban nem megengedhető semmilyen területen.

Hazánk milyen helyzetben volt a csatlakozás előtt, milyen lehetőségei voltak, milyen gyengeségeket kellett volna legyőznie? A csatlakozás előtt számtalan fórumon lehetett hallani a csatlakozás előnyeit, hátrányait, illetve azokat a teendőket, amelyek elvégzése szükséges ahhoz, hogy Magyarország valóban sikeres tudjon lenni ebben az új, megváltozott környezetben. Előny volt többek között, hogy az európai átlaghoz képest kedvezőbb környezeti feltételekkel rendelkezünk, jók az adottságaink, az agrármérlegünk folyamatosan pozitív és előnyként említhető még, hogy bekerülünk egy közel 400 millió főt számláló piacra. (Utólag már vannak olyan reakciók, melyek azt hangoztatják, hogy az EU a bővítés kapcsán egyben piacokat szerzett a Közösség!) Gyengeségünk kezdeti vonásai a '80-as évektől datálódik. A '80-as évektől kezdve magállt a magyar mezőgazdaság növekedése, megkezdődött a lemaradásunk a világ élvolnától.

Az 1990-es rendszerváltás egyik legnagyobb vesztese a mezőgazdaság lett. Többek között a rossz mezőgazdasági rendszerváltás egyik legfőbb oka a rossz privatizáció, melynek következtében a földek szétaprózódásával a magyar mezőgazdaság versenyképessége még inkább csökkent. Ebben a környezetben kellett felkészíteni a magyar mezőgazdaságot az új, megváltozott feltételekre. A csatlakozás előtti teendők között szerepelt az új intézményrendszer megteremtése, mely képes integrálódni a közösség rendszerébe, és képes a megváltozott helyzetben helytállni. Cél volt a mezőgazdasági versenyképesség, illetve a minőség növelése. Itt hazánk viszonylagos előnnyel rendelkezett, hiszen a termelői áraink alacsonyabbak voltak, mint az EU átlaga, de a föld, termelés koncentrációja igen rossz volt, és az elmaradt beruházások következtében az eszközök, épületek korszerűtlenné váltak. Az egyik legfőbb feladat a csatlakozás előtt a tőke ellátottság javítása lett volna, egyrészt az előcsatlakozási alapokból, másrészt nemzeti forrásokból a nemzeti sajátosságok megerősítése érdekében. Az akkori gazdasági helyzetben azonban nem volt lehetőség a mezőgazdaság tőkésítésére, de talán egy tudatosabb agrárpolitikával (lehetőleg a politika kizárásával, szakemberek vezetésével) jobban fel lehetett volna készülni a csatlakozásra.

1. ábra

Agrárágazat bruttó hazai termék alakulása 1925–2000 között

Forrás: Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. Magyar Agrárgazdaság. Magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. II. Az agrárium helyzete és kilátásai. MTA. Budapest, 1997. p. 167.

Agrártámogatás rendszere

Számos forrás áll a Közös Agrárpolitika (KAP) rendelkezésre az agrártámogatások terén, melyeket röviden szeretnék most itt bemutatni.

A KAP legfontosabb területe a mezőgazdasági piacok közösségi szabályozása, amely kialakítása során alapvetően három megoldást alkalmaztak, mégpedig: közös versenyszabályok elfogadását, a tagállamok piaci rendtartásainak kötelező koordinációját, illetve az európai piaci rendtartás kiépítését.

Magyarország uniós csatlakozását követően, a 2004. évi agrártámogatási rendszer az alábbi támogatási formákból áll:

1. EU által finanszírozott támogatások
  - 1.1. Közvetlen termelői támogatás (25% EU, 30% nemzeti);
  - 1.2. Piaci intézkedések (exporttámogatás, intervenció)
2. Társfinanszírozású támogatások (EU és hazai forrás)
  - 2.1. SAPARD,

- 2.2. Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP),
  - 2.3. Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT);
  - 2.4. Kiegészítő nemzeti közvetlen támogatások (KNKT)
3. Tisztán nemzeti forrásból finanszírozott támogatások

A támogatások egyes típusainak főbb jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

1.1. Közvetlen területalapú termelői támogatás (SAPS)

A közvetlen területalapú termelői támogatás az EU Európai Mezőgazdasági és Orientációs Alapjának (EMOGA) Garancia Részlegéből kerül folyósításra. Mértéke induláskor a korábbi EU-tagországokhoz viszonyítottan 25%. (Ehhez járul 30% nemzeti támogatás, összesen 55%)

Megkötés, hogy csak az 1 ha-nál nagyobb gazdaság támogatható, a legkisebb támogatható parcellaméret 0,3 ha. Az EU-s agrártámogatások legnagyobb tételét ezek a közvetlen támogatások teszik ki, amelyek fokozatosan, kilenc évig tartó átmeneti időszak alatt kerülnek bevezetésre (az EU-tagországok sokáig vitták e támogatási forma létjogosultságát az új tagok esetében.). Miután a tárgyalások eredményeként mód van a közvetlen támogatások nemzeti költségvetésből történő kiegészítésére – lásd 2.4 pont – az átmeneti időszak 6 évre rövidül.

1.2. Piaci intézkedések (exporttámogatás, intervenció):

a) Exporttámogatás (export-visszatérítés)

A magasabb EU- és alacsonyabb világpiaci árak különbségének kiegyenlítését szolgálja annak érdekében, hogy az uniós termékek harmadik piacon eladhatók legyenek.

b) Intervenció

Célja a piaci zavarok kezelése. A közösség által finanszírozott felvásárlásokkal átmenetileg jelentős mennyiségű terméket vonnak ki a piacról, amelyek a piaci zavar megszűnését követően értékesítésre kerülnek.

2.1. SAPARD-program – mint előcsatlakozási alap – 2000-ben indult és az EU-csatlakozás időpontjáig működött. A SAPARD-tervben meghirdetett támogatási célok: mezőgazdasági beruházás, élelmiszer-feldolgozás és marketing, vidéki infrastruktúra fejlesztése. A pályázatok befogadása 2004. április 30-án lezárult, azonban az addig beadott pályázatok feldolgozása és kifizetése tovább folytatódik.

2.2. Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Programja (AVOP)

Az Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program a Nemzeti Fejlesztési Tervben megfogalmazott stratégiai célokhoz kapcsolódik. Továbbviszi és beépíti a hazai agrártámogatási rendszer elemeit, számol az előcsatlakozási programok (Phare, SAPARD) adta lehetőségekkel, a programok keretében megvalósuló fejlesztésekkel. A támogatás az EMOGA Orientációs Részlegéből kerül finanszírozásra.

2.3. Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT)

A közös támogatási rendszer fontos része a vidékfejlesztés, melyet az EMOGA Garancia Részlegéből támogatnak. A pályázatok kiírására, a program EU által történő jóváhagyása után került sor.

2.4. Kiegészítő nemzeti közvetlen támogatások (KNKT)

Ezen a jogcímen a magyar költségvetésből a közvetlen területalapú támogatás kerül kiegészítésre, az első évben EU-s támogatási szint legfeljebb 55%-áig, melynek összege a standard támogatási rendszer szerinti közvetlen kifizetés 30%-a (mintegy 92 Mrd Ft).

3. Tisztán nemzeti forrásból finanszírozott támogatások

Ez a forrás lenne arra hivatott, hogy az EU által nem támogatott, de hazánk számára fontos területeket is képesek legyünk támogatni. Sajnos nagy valószínűséggel ez a forrás vagy megszűnik, vagy jelentéktelenné válik, abból kifolyólag, hogy a többi európai uniós támogatási forma, állam által hozzá tett önrésze elviszi az agrárköltségvetés legnagyobb részét. Ezen felül még vannak kritériumok, amelyeket be kell tartania az országnak mikor ezt a támogatási formát választja. Ezek a következők:

- nem állhatott ellentétben a Közös Agrárpolitikával (KAP),
- nem sérthette a versenyegyenlőséget, és
- a támogatási formákat 2004. szeptember 1-jéig engedélyeztetni (notifikálni) kellett az EU-val.

Magyarországi tapasztalatok és a jövő kérdései

2004. május 1-jén csatlakoztunk az Európai Unióhoz. Ezzel egy nagy álom vált valóra. De a csatlakozást követően számtalan problémával kellett szembesülni. Ezek a problémák oda vezettek, hogy megnőtt az elégedetlenkedők tábora. Melyek voltak azok a problémák, amelyek ezt az álmot egy kicsit elhomályosították?

Annak ellenére, hogy a csatlakozás időpontja folyamatosan késett, tehát lett volna idő a felkészülésre, ez a felkészülés felemásra sikerült. Ez megmutatkozik az intézményrendszer felkészületlenségében, a gazdák hiányos tájékoztatásában

is. Ennek következtében a rendszer lassúvá vált (a 2005. szeptember 1. EMIR adatok alapján a támogatott pályázatok által elnyert támogatási összeg 80 milliárd forint volt, míg a kifizetett támogatási összeg mindössze 4 milliárd forint), a gazdák banki hitelekkel voltak kénytelenek felvenni a már megnyert pályázatok után, ezzel is növelve eladósodásukat. A gazdák tájékozatlansága, felkészületlensége pedig oda vezetett, hogy tömegével jelentek meg hibás, rosszul kitöltött pályázatok a hatóságok előtt. A bajt tetézte a nem várt 2004-es rekordtermés, mely rávilágított a rossz infrastrukturális háttérre. Az intézményrendszer rutintalanságát mutatta, hogy számos pályázatot pozitívan bíráltak el az adott régió központjában, de ugyanazt a pályázatot már Budapesten másképp ítélték meg. Hiányzott az egységes elbírálási rendszer. Problémaként jelent meg, hogy bizonyos pályázatoknál megváltoztak a feltételek, illetve az AVOP módosításai miatt újra kellett írni bizonyos pályázatokot. Azért, hogy a következő időszakban elkerülendők legyenek ezek a hibák, ezért már most elkészültek a főbb prioritások. A 2007–2013-as időszak agrár- vidékfejlesztési politikája és stratégiájának prioritásai most

1. a versenyképesség növelése, egy fenntartható növekedési pályán,
2. a környezetgondozás és a földterületek termőképességének fenntartása,
3. a vidéki gazdaság diverzifikációja, a vidéken élők életminőségének javítása,
4. a LEADER keretében a közösségi programok megvalósításának segítése.

Igaz ugyan, hogy még a következő időszak költségvetése nem készült el, de mivel egy elég hosszú (7 éves) időszakról van szó, ezért muszáj terveket készíteni. A további bővítések kérdése is nagyban befolyásolja az EU-költségvetést, és így az agrártámogatásokat is, hiszen az előcsatlakozási alapokat ennek függvényében kell megteremteni. A világpolitika alakulása nagyban hatással van a mi mezőgazdaságunkra, érte ez alatt az USA és az EU egyezkedéseit az agrártámogatások területén.

Magyarországnak van mit javítania a saját rendszerében is. Ígéretesek vannak arra vonatkozóan, hogy gyorsabbak lesznek a kifizetések is, ami nagyban megkönnyíti a gazdák sorsát. Vannak uniós kérések is hazánk felé arra vonatkozóan, hogy még mindig túl sok (és kicsi) régióink van. A tervezett operatív programok (15 operatív programot terveztünk) nagy számát is már módosítani, csökkenteni kellett.

Elmondható, hogy a '70-es évek virágzását követően, majd a '80-as évek hanyatlása, illetve a '90-es évek rossz agrár-rendszerváltása után hazánkknak voltak, vannak lemaradásai. De az adottságaink továbbra is megvannak arra vonatkozóan, hogy a saját forrásainkat egyesítve az Unió adta lehetőségekkel képesek legyünk újra az élvonalba kerülni. Ehhez azonban tervezhető, kiszámítható hosszú távú agrárpolitikára lenne szükség, melynek megteremtése a politikai irányítás feladata lenne.

Irodalomjegyzék

- Buday-Sántha Attila (2001): *Agrárpolitika–vidékpolitika*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Halmi Endre (2002): *Az Európai Unió agrárrendszere*, Budapesti Agrárkamara és a Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Kiss Judit (2002): *A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- <http://web.b-m.hu/web/portal.nsf/aktualis/CA67540FF92F52F0C1256EEC00311BAD>

European Union agricultural subsidies in Hungary

Today an increasing number of questions have arisen about the reform of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union, about the reason for its existence and what is necessary or unnecessary. On May the 1st, 2004, Hungary joined a community facing the important problems of agricultural contributions and the support and financing of new member-states. We need to protect our own position and represent the interests of Hungarian farmers in this changing environment.

The aim of this study is to show the state of Hungarian agriculture before and after Accession and to feature Hungary's environment in the changing European Union.

First of all I offer a few thoughts on the agricultural environment in the EU, analysing the problems and changes of the last 25 years and also examining the economic aspects. Following this I look at the differing inputs, market measures, the financial system and the most important areas of the CAP. I detail Hungarian experiences and pose questions relating to our future as an EU member-state, and I attempt to show the problems relating to Hungary's agricultural role.

A MIKROSZIMULÁCIÓ ALKALMAZÁSA A GAZDASÁGI MODELLEZÉSBEN

Vida Szabolcs

Bevezetés

A gazdasági modellezés eszköztára rohamosan bővül. A szimulációs eljárások a társadalmi modellezés terén egyre nagyobb jelentőséghez jutnak (*Gilbert–Troitzsch*, 1999), alapvetően három okból:

- a szimuláció nagy műveletszámot igényel, ezért a számítógépek fejlődése segíti a módszer terjedését,
- a gyakorlati szimulációk adatigénye igen nagy lehet, ezért a rendelkezésre álló adatok körének bővülése új lehetőségeket teremt,
- a természettudományos szimulációkból számos módszer szivárog át a társadalomtudományi kutatásokba, ezáltal a társadalomtudományi modellezés eszköztára kipróbált technológiákkal bővül.

A szimuláció fogalma – mivel több tudományág is él vele – nem egyértelműen tisztázott. Jelen írásban a szimuláció alatt elsősorban olyan modelleket értünk, melyekben az összefüggések alkalmazása sorozatszerű és nagyszámú, valamint az összefüggések jellemzése részletes, és egy-egy összefüggés nem feltétlenül értelmezhető és értelmezendő társadalomtudományilag (ettől eltérő értelmezések is léteznek). Ezzel szemben a hagyományos modellekben az összefüggések értelmezése igen alapos és mélyen átgondolt, alkalmazásuk pedig nem sorozatszerű, hanem néhány esetre (egy makromodellnél pl. néhány évre) korlátozódnak. Jelen megfontolásban determinisztikus modellek is lehetnek szimulációs modellek.

Ebből következően a hagyományos modellek és a szimulációs modellek használatának jellege általában a következő eltéréseket mutatja:

- A modell viselkedését jellemzően a megválasztott összefüggések határozzák meg. A módszer dedukción alapszik, és jelentős gazdaságelméleti ismeretet feltételez.
- A szimulációs módszer induktív, a részek viselkedéséből próbál általános következtetéseket megfogalmazni. Számos szimulációs modell nem azért készül, hogy alkalmazott modellé váljon, hanem összefüggéseket tárnak

fel vele, melyek aztán a valós modellek specifikálásának alapját jelenthetik – akár egy hagyományos modell keretében.

A szimuláció sokoldalú módszer, és alkalmazásai is nagyon sokrétűek. Alkalmazásai a hagyományos gazdasági modellezési eszközöknél ezért tágabbak (*Brenner–Werker, 2004*). Véleményünk szerint a szimulációs eljárások két fő előnyt mutatnak a hagyományos (pl. ökonometriai) modellezéssel szemben:

- rendkívül robusztusak, hiszen a választott paraméterek és összefüggések egy hagyományos modellhez képest többszörös tesztelésen mennek át
- képesek olyan összefüggések kezelésére is, melyet nem lehet tudományosan értelmezhető összefüggések formájában megfogalmazni.

A szimuláció azonban hátrányokkal is jár, ugyanis:

- a valós alkalmazásig vezető út jóval hosszabb és fáradságosabb, mint egy hagyományos modellnél
- a viselkedés nem mindig érthető meg, a modell fekete doboz marad, ezért az intervenciós lehetőségek elvesznek.

A mikroszimuláció olyan módszer, amely képes komplex társadalmi-gazdasági rendszereket kezelni azáltal, hogy olyan modellt alkot és tanulmányoz, amely a vizsgált modellelemek statisztikai adatainak intenzív használatán alapul. Ezek a modellelemek a társadalom vagy a gazdaság úgynevezett mikroegységei, a személyek, a családok vagy a háztartások. Egyszerűbben fogalmazva a mikroszimuláció a mikrorészek viselkedéséből következtet a teljes modell viselkedésére (tehát ez is induktív módszer). Az összetétel csapdájától (*Nordhaus–Samuelson, 1992*) (azonban nem kell tartanunk, mivel a részek közötti viszony modellezése is megtörténik. A mikroegységek méretét általában a rendelkezésre álló adatmennyiség határozza meg (*Molnár, 2005*)).

A mikroszimulációs modellekben azzal a céllal használják a szimulációs eljárásokat, hogy a mikroegységek időbeli viselkedését vizsgálják. Nincs akadálya azonban a szimulációs egységek olyan megválasztásának sem, hogy azok térbeli egységeket jelentsenek.

A mikroszimulációs módszerek már rég megjelentek (*Orcutt és szerzőtársai, 1961*), azonban a számítástechnika fejlődése, és az adatigényeket kielégíteni képes adatbázisok megjelenése miatt ma már sokkal elterjedtebb használatuk.

A mikroszimulációs modellek néhány jellemzője

A mikromodellezés és mikroszimuláció fogalmak között különbséget kell tenni. A mikromodellezés, vagy mikroökonometriai modellezés közgazdasági összefüggések mikroszintű modellezését jelenti.

A „mikroszimuláció” elnevezés a „mikroanalitikus szimuláció” kifejezés rövidítése (*Gilbert–Troitzsch*, 1999). Mint neve is sugallja, olyan modellezési eszközről van szó, mely az összefüggéseket nem az összesített folyamatok között keresi. Nem is feltétlenül mikroökonómiai döntések vagy összefüggések modellezéséről van szó, hanem egyszerűen a sokaság egyes tagjainak észlelt viselkedése vagy állapotváltozása alapján történő szimulációról. A vizsgálati egység tehát az egyed. Nagyon fontos tudnivaló, hogy az így vizsgált sokaság tulajdonsága, hogy egyedei heterogén tulajdonságokkal rendelkeznek, és heterogén módon is viselkednek vagy fejlődnek. A módszer célja éppen az, hogy az egyed tulajdonságai, állapota és viselkedése között állapítson meg összefüggést, és ezt használja a modellezéshez. A mikroszimuláció bizonyos vélemények szerint lényegét tekintve inkább a felmérő statisztikához áll közelebb, mint a közgazdasági modellezéshez (*Ballas–Rossiter–Thomas–Clarke–Dorling*, 2005).

Amennyiben az egyedek viselkedése komplex, és pl. magában foglal közgazdasági függvényeket is, továbbá a környezet és egyed közötti kapcsolat ábrázolása is komplex interakciót jelent, már nem mikroszimulációról beszélünk, hanem multi-ágens modellekről. Egyes vélemények szerint az egyed-egyed kapcsolat ábrázolása is meghaladja a mikroszimuláció kereteit (*Gilbert–Troitzsch*, 1999).

A dinamikus mikroszimuláció sztochasztikus modellezési módszer, mely apró elemekből épül fel. A modellezési technika tehát nem determinisztikus, és a jellemző módszer a Monte Carlo szimuláció, mely véletlenszámokon és valószínűségeken alapul. A statikus mikroszimuláció determinisztikus is lehet.

A sokaságot a tulajdonságok alapján csoportosítani is lehet, pl. a vállalatokat méret szerint, a népességet korcsoportok szerint. Ha az egyedek helyett csoportokból áll a vizsgálati egység, az érthető módon elnagyoltabbá teszi a szimulációt.

A mikroszimulációs módszer egyik előnye, hogy szofisztikált szabályrendszereket is képes feldolgozni. Ilyen lehet pl. az adórendszer, a vállalati k+f támogatások feltételrendszere. Mivel erre egy makromodell nem alkalmas, a mikroszimuláció sok esetben az egyetlen használható eszköz (pl. adóreform esetén tipikusan ezt használják az adóbevételek becslésére, lásd [*Lelkes–Benedek*, 2006]).

Átmenet makromodellezés és mikroszimuláció között

Már szó esett a csoportosítás jelentőségéről. Ha az összes egyént egy csoportba foglaljuk, akkor lényegében olyan makromodellel állunk szemben, ahol mindenki ugyanúgy viselkedik, és mindenki azonos (vagy a közösség egy átlagos) tulajdonsággal rendelkezik. Ha ekkor közgazdasági összefüggéseket modellezünk, akkor ez egy makroökonómiai modellt jelent. Ez a modell azonban már

megjelenít olyan komplex interakciókat, ami átlépi a mikroszimuláció kereteit, és a multi-ágens modell felé mutat.

A makro és mikroszimuláció esetében ezért nem szerencsés átmenetről beszélni. Arra ugyanakkor lehetőség van, hogy a mikroszimulációs modell viselkedései és állapotváltozásai makrováltozókat is figyelembe vegyenek, és arra is, hogy a makromodellek eredményeit mikroszimulációs eredményekkel ellenőrizzük. További lehetőség a két modell közötti interakció biztosítása visszacsatolással. Ilyen módon lehet, hogy szerencsésebb a „makromodellek és mikroszimulációs kapcsolata” megfogalmazás.

A valóság leképezése mikroszimuláció esetén

Az egyéni tulajdonságokat és viselkedést leíró összefüggések megállapítása empirikus úton történik, vagy megkérdezések segítségével, vagy már rendelkezésre álló mikroadatok gyűjtésével, melyek forrása tipikusan az állami adminisztráció. Fontos, hogy a tulajdonságokat és a viselkedést kapcsolni tudjuk egymáshoz, pl. a néhány főt foglalkoztató mikroállalatok esetében a rájuk jellemző beruházási hajlandóságot állapítsuk meg. A tulajdonságok ábrázolása egyedi változóban történik, a viselkedések ábrázolása pedig egyedi valószínűségekből. Ezek a valószínűségek arra vonatkoznak, hogy az egyedi tulajdonságok milyen eséllyel változnak meg (Mot, 1992).

A statisztikai reprezentativitás a csoportközi kapcsolatokkal rendelkező szimuláció eredménye és az esetleges aggregálás miatt is fontos. Ha a minta nem reprezentatív, akkor újrasúlyozással azzá tehető, kivéve ha bizonyos egyed típusok teljesen kimaradtak belőle.

Bár a szakirodalom ezzel a témával behatóan nem foglalkozik, az egyéni viselkedéseket nyilvánvalóan nem csak saját állapotuk, hanem mások állapota is befolyásolhatja. Pl. a házasságkötési hajlandóság esetében a lehetséges partner érzelmi állapota is befolyásolja. Ezen kívül a környezet alakulása is hatással van az egyedi viselkedésre. Az egyed-egyed összefüggések modellszerű megjelenítése már túlmutat a mikroszimuláció határain, emiatt persze nem érdemes lebontani a modellt. A környezet és az egyedek közti kapcsolat megjelenítése viszont mindenképpen a modell része.

A feltételes valószínűségek problémája

Fontos problémát jelent, hogy az említett valószínűségek nem függetlenek egymástól. Komoly problémákat okozhat az eredményben, ha ezt a szimuláció nem képes megjeleníteni. Erre lehet példa pl. az innováció valószínűsége egy cégnél. Ha a cég nem rendelkezik olyan humán erőforrással, ami lehetővé tenné

innovációk megvalósítását, de ehhez az információhoz nem jutunk hozzá, és utána egy meghatározott valószínűség alapján mégis szimuláljuk az ilyen cégek innovációs aktivitását, nyilvánvalóan hibás eredményre jutunk. Ezért az adatgyűjtés és a kérdőívek elkészítése korántsem egyszerű feladat, alapos átgondolást igényel.

Adatigények

Az adatok rendelkezésre állása a mikroszimuláció legfontosabb feltételét jelenti. Először is meg kell különböztetni az empirikus és a mesterséges adatokat. Az empirikus adatokat a valóságból kell a lehető legközelebb leszűrni. A mesterséges vagy szintetikus adatokat maga a kutató állítja elő a valóságról ismert adatokat alapul véve, vagy valamilyen egyéb módon. Az úgynevezett szimulált előállítás esetében a mikroszintű adatok aggregált adatállományokból kerülnek előállításra, melyek aggregálás után újra kiadják a táblákat. Ennek a megoldásnak a segítségével az empirikus információ a lehető legnagyobb mértékben felhasználásra kerül. Más esetben az adatot a valósághoz való kapcsolat nélkül, azért „hozzák létre” hogy demonstrációt végezzenek vele, vagy hogy a modellt a lehető legváltozatosabb körülmények között tesztelhessek. Végül, a mikroszintű empirikus adatokból azért is szokás szintetikus adatokat előállítani, hogy elkerüljék az adatvédelmi problémákat.

Szó kell, hogy essen még az ún. kombinált mintákról is. Kombinált mintákra akkor van szükség ha több adatbázisból kell összeállítani az egyedek tulajdonságait, vagy a szimulációban több egyedtípus is részt vesz, melyek valamilyen módon egyenként vagy csoportokban megfeleltethetők egymásnak. Ilyen esetben a két olyan mintát veszünk fel, melynek nemcsak reprezentatívnak kellene lennie, hanem a kettő közötti kapcsolatot is biztosítanunk kell. Pl. egy alkalmazotti mintát próbálunk kapcsolni egy vállalati mintához. Fontos megjegyezni, hogy a reprezentativitás csak az egyik csoport szerint érvényesíthető, azaz ha először az előbbit gyűjtjük össze reprezentatív módon, akkor az ezeket alkalmazó vállalatok mintája már nem lehet reprezentatív, és fordított sorrend esetén is ugyanez a probléma áll elő.

A mikroszimulációs modellek esetében az empirikus adatok két fajtájának van nagy jelentősége, a kérdőíves felméréseknek, és az adminisztrációból származó adatoknak. Az utóbbi alatt egy közszolgáltatási szervezetet adminisztrációs célú adatait értjük, gondolva itt például adóhatóságokra, szociális szervekre, vagy munkaügyi hivatalokra. Az adminisztrációból származó adatok általában olyan adatok, melyek az adott közszolgálati szervezeti tevékenység szempontjából teszik lehetővé az elemzést. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az adatok alapján azt nem elemezhetjük, hogy mi történik, ha az adott szolgáltatást vagy támogatást valamilyen más csoporthoz is eljuttatjuk. További gond az ilyen

típusú adatokkal, hogy megszerzésük nehézségekbe ütközik, mivel az adatokat kezelő szervezetek feladatai között nem szerepel az adatok hozzáférhetővé tétele.

Számos mikroszimulációs modell alapja olyan adat, ami háztartásokon vagy magánszemélyeken végzett felmérésből származik. Ezek sok esetben paneladatok. A térbeli szeparációt az adatok nem mindig teszik lehetővé, sokszor éppen az adatvédelmi problémák miatt, azonban tudnunk kell, hogy Magyarországon mind a hivatalos statisztikai adatok, mind pedig az igazgatásban található adatvagyon alkalmas lenne a térbeli elemzésekre is.

Statikus és dinamikus és longitudinális szimuláció

A mikroszimulációs modell alapja általában egy nagyméretű adatbázis, melyben sokféle adat található a választott mikroegységeknek megfelelő bontásban. Számos esetben felmerül azonban az igény, hogy az adatállományt aktualizáljuk, hogy az a valóság aktuális állapotát jobban tükrözze. Egyes felmérések, melyek a mikroszimuláció számára értékes adatforrást biztosítanak, csak nagyobb időközönként készülnek el (pl. az internethasználatot vizsgáló WIP felmérés utoljára 2004-ben készült el Magyarországon). Így hát ha valaki a jelenlegi állapotot, vagy egy jövőbeni állapotot kíván elemezni mikroszimuláció segítségével, akkor az adatokat valamilyen módon aktualizálni kell. Annak függvényében, hogy ezt milyen módon tesszük meg, a mikroszimulációs modelleket statikus és dinamikus mikroszimulációs modellekre választhatjuk szét.

Statikus mikroszimulációs modell esetében az adatállomány újrasúlyozás által kerül aktualizálásra. Ebben az esetben a mikroegységek jellemzői nem változnak, viszont az arányuk a szimulációs összetételben változik. Például az életkor növekedése esetében emelni szükséges az idősebb egyedek arányát. Az újrasúlyozás a valamilyen ismérv alapján képzett csoportok szerinti alösszegek optimális kiigazítása által történik (Mot, 1992). Ez az életkorváltozás esetében megoldható például úgy, ha ismerjük az aktuális vagy jövőbeni korösszetétel valamilyen más felmérés vagy előrejelzés alapján.

Más kontextusban statikus szimulációról akkor beszélhetünk, hogyha az egyedek állapotát egyszeri adatgyűjtéssel felvesszük, majd a viselkedésükről gyűjtött adatok (gyakoriságok) segítségével szimuláljuk egy egyszeri beavatkozás hatását (pl. változtatunk az adószinten.) Így megállapíthatjuk az adópolitika változásának egyéni és aggregált hatásait. Ha egy következő évben újra szimulálni kívánjuk a hatásokat, akkor az egyedek állapotának újbóli felmérése szükséges, újbóli külső adatgyűjtéssel, vagy a már említett aktualizálás. Adott esetben nem csak az egységek állapotának leírását kell aktualizálni, hanem – ha modell ezt tartalmazza – a viselkedésükkel kapcsolatban is új felmérésre lehet

szükség. Ha az aktualizálásokra nincs mód, akkor az adatbázis csak egy új felmérés segítségével lehet aktualizálni.

Dinamikus szimuláció esetében a csoportok arányait módosító folyamatok, például a demográfiai vagy más releváns változások a modell részeként beépítésre kerülnek. Például a szimuláció eredményeként kerül meghatározásra a születésszám, az életkor változása, a házasodás, gyermekvállalás, válás, halálozás, stb. Nemcsak az egyedek belépése, vagy megszűnése része a modellnek, hanem az egyedeknek a csoportok közötti átlépése is. Egy magánszemély például kiléphet az oktatásból, munkanélkülivé válhat, vagy nyugdíjba mehet. A példának választott dinamikus mikroszimuláció egyedszáma pedig a születések és halálozások, vagy a háztartások kialakulása szerint változik. Eközben az egyedszámot és összetételt alakító kiigazító tényezők nem változnak. Egy ilyen módszer segítségével így lehetőség van arra is, hogy mintavételi eljárással leírt egyedekből egy országos sokaságot hozzunk létre. Statikus szimuláció esetében ez pont fordítva van: a megfigyelési egységek száma nem változik, az összetett alakító tényezők viszont implicit módon állandóan változnak.

Más kontextusban dinamikus szimuláció esetében csak egyszeri adatgyűjtést végzünk mind az egyedek állapotával, mind viselkedésükkel kapcsolatosan, majd ezek alapján lefuttatjuk a szimulációt, és a következő periódusban az így kapott egyedi állapotokat vesszük alapul – ne feledjük, hogy az egyedi állapotok jelentik a csoportképző ismérvet is, vagyis nincs ellentmondás az eddigiekkel. Közben lehetőség nyílik az egyedi viselkedések újbóli vizsgálatára is. Amennyiben az újrasúlyozás a külső információhiány miatt nem lehetséges, vagyis a statikus szimuláció nem vagy csak költségesen aktualizálható, akkor a dinamikus szimuláció alternatívát jelenthet.

Ezen kívül figyelembe kell venni, hogy a szimulációs eredmények közvettek is lehetnek. Statikus modellek esetében a beavatkozások közvetlen hatásai mérhetők csak, a közvetett, több lépésben kialakuló hatásokat csak a bonyolultabb, dinamikus módszer képes kimutatni. Mindezek fényében komoly választási dilemmát jelent a dinamikus és az ismételt statikus mikroszimuláció közötti választás.

Dinamikus longitudinális szimulációról akkor beszélhetünk, ha az egyedcsoportok közül csak egy viselkedését szimuláljuk – miközben a többi egyedcsoport viselkedését „befagyasztjuk”. Ez a *ceteris paribus* elv egyfajta érvényesülése a mikroszimulációban. Ebben az esetben a szimuláció először egy egyed összes időpontbeli állapotát határozza meg, mielőtt a következő egyedre lépne. Ebben az esetben nem lehetséges az egyedek közti kapcsolatok modellezése. A dinamikus keresztmetszeti szimulációknál viszont közvetlen vagy közvetett kölcsönhatások lehetségesek az egyedek között, például létrejöhet két magánszemély házassága.

Dinamikus mikroszimuláció esetében a Monte Carlo technikát használják. E technika esetében az egyes ismérvek szerint elhatárolt egyedcsoportok demográfiai és társadalmi-gazdasági dimenziójú átmeneti valószínűségekkel rendelkeznek. Például a halál, házasság, munkanélküliség, stb. valószínűsége különbözhet az életkor, nem, végzettségi szint szerint. A szimuláció során „kockadobás” történik, és egy érték kerül meghatározásra az egyenletes eloszlású $[0;1]$ tartományból. Ha az így kapott érték nagyobb, mint egy esemény előzetes valószínűsége, akkor az esemény nem következik be, ellenkező esetben igen. Például, tegyük fel, hogy egy adott korú és nemű egyed elhalálzásának valószínűsége 5% a következő évben. Ha generálunk egy véletlen számot a $[0;1]$ tartományban, és ez kisebb, mint 0,05, akkor az adott személy a szimulációban elhunyt.

A szimuláció során általában minden egyed végigmegy egy rögzített sorrendű eseményblokkon, például először egy demográfiai, aztán egy gazdasági-társadalmi, végül egy társadalombiztosítási eseményen. Az éven belül korábban bekövetkező események befolyásolhatják az év további eseményeit, de fordítva ez nem lehetséges, emiatt a sorrend felállításának nagy jelentősége van.

Mivel a Monte Carlo módszer véletlen számokat használ, a véletlennek szerepe van a modell működésében. Mivel a modell működése így már nem determinisztikus, sosem biztos, hogy pont annyi egyed halálozik el egy szimulációban, mint amennyit a valószínűségi táblák jósolnak. A várható értéktől való eltérés nyilván egyre kisebb, ha nő a szimuláció mérete, az egyedek száma. Az eltérés azonban gondot jelenthet, ha az ember kis egyedszámú sokaságokon kíván összehasonlítani szimulációs variánsokat. A sokaság méretének növelése mellett – ami megtörténhet például az egyedek duplikációjával – kínálkozik másik lehetőség is e probléma megoldására. Meg lehet tenni ugyanis, hogy a különböző szimulációs variánsokban az egyes egyedekhez újra ugyanazt a véletlenszám-sorozatot használjuk. Ez azt jelenti, hogy a különböző változatok közötti eredmény eltérést a Monte Carlo módszer szórását kiiktatva vizsgálhatjuk meg. Az ismétlődő véletlenszám-sorozatok használata azt is megkönnyíti, hogy az adat előre meghatározott részösszegekkel rendelkezzen. Ennek különösen a statikus modellben van jelentősége, de dinamikus modelleknél is gyakran felmerül az igény, hogy az előrejelzés aggregátumai azonosak legyenek bizonyos makro-előrejelzésekkel, melyet ilyen módon lehet biztosítani. Ezt a feltételt is két részre lehet bontani: az igazodást lehet biztosítani stock vagy flow változókhoz.

Viselkedési válaszok

A viselkedési válaszokat be lehet építeni mind a statikus, mind a dinamikus mikroszimulációs modellekbe. A modellek szintjén ezek azt jelentik, hogy az egyes egyedek hogyan reagálnak a mindazon tényezőkre, melyek fontosak a

viselkedés szempontjából. Gyakori viselkedési válasz a mikroszimulációs modellekben például a munkaerő-kínálat, melyet befolyásolhat a háztartás jövedelme, az egyed által elérhető bérszint, az életkor, a gyermekek száma, valamint a munkanélküliségi ráta. Ez példa jól tükrözi, hogy milyen jelentősége lehet, ha viselkedési válaszokat építünk be egy mikromodellbe, hiszen így lehetőség nyílik az egyén specifikus életkörülményei által keltett hatások figyelembevételére is. Ha a munka-erőkínálati függvényt egy makroökonómiai modell tartalmazná, akkor a számítások során csak általánosabb magyarázó változókat lehetne figyelembe venni, mint például az általános bérszintet, vagy a képzettségre jellemző bérszintet, és a munkanélküliséget.

Az olyan statikus mikroszimulációs modellre, ami nem tartalmaz viselkedési válaszokat, úgy tekinthetünk, mint egy nyilvántartási rendszerre. Ebben az esetben meg lehet vizsgálni egy a közpolitika hatását például a jövedelemeloszlásra, miközben az egyedek viselkedése változatlan marad, és nem változik jelentősen a társadalmi összetétel sem. Mindezek után az újraszűzőzés segítségével elemezhető a népességi struktúra apró változásának hatása is. Egy viselkedési válaszokat nem tartalmazó statikus mikroszimulációs modellel ebben az esetben elemezhető a közpolitika változásának hatása a népességi szerkezet változásának figyelembevételével. A viselkedési válaszokat is tartalmazó statikus mikroszimulációs modell viszont nemcsak a közpolitika változásának közvetlen hatásait tudja megjeleníteni, hanem a közvetett hatásokat is, melyek a viselkedési folyamatokon keresztül jutnak érvényre. Ha például a kormány változtat a két jövedelemmel rendelkező párokat érintő adópolitikán, annak közvetlen hatása van a háztartások közötti jövedelemeloszlásra, viszont közvetett hatása is van, mivel megváltozhat a nők munkaerő-piaci részvétele, ami aztán szintén érinti a jövedelemeloszlást.

A viselkedés által okozott folyamatok dinamikája nem képezi részét a statikus modelleknek. Például nehéz lenne figyelembe venni, hogy az aktivitás változásában késleltetés is tapasztalható, és ennek a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatását számszerűsíteni. Viselkedési válaszokat tartalmazó dinamikus mikroszimulációs modellekben viszont a viselkedés által okozott dinamikus folyamatok elvileg részét képezhetik a szimulációnak. Mítöbb, a sokaság (pl. a népesség) összetétele kölcsönhatásba kerülhet a viselkedés dinamikus folyamataival. A viselkedés dinamikus folyamataival kapcsolatban azonban nem szabad elfelejteni, hogy a legtöbb esetben ezekről a bonyolult összefüggésekről igen kevés információ áll rendelkezésre, ezért nem feltétlenül tanácsos modellezni őket.

Egy másik jellegzetes elvi példa a szimulációs változatokra a hallgatói ösztöndíjak szabályrendszerének változása, például annak az összefüggésnek a megváltoztatása, ami összeköti a szülők és egy háztartásban élők jövedelmét a hallgatók támogatási szintjével. Ennek közvetlen következményei vannak a jövedelemeloszlásra. Ebben az esetben egy statikus mikroszimulációs modell

megfelelő eszköz a hatások egy időpontban való elemzésére. Egy dinamikus mikroszimulációs modellel azonban olyan hosszabb távú hatások is kimutathatók, mint például az egyedcsoportok csoportok demográfiai és társadalmi-gazdasági összetételének alakulása, figyelembe véve a várható átmeneti valószínűségeket az egyes csoportok között. Például különböző valószínűségeket lehet rendelni az iskolarendszerbe való belépéshez, vannak annak elhagyásához, és így szimulációs változatokat lehet létrehozni. Egy dinamikus mikroszimulációs modell szerkezetében még komplexebb ábrázolást lehet adni a valóságról a szabályozás változásának viselkedésre gyakorolt hatásának beépítésével. Az oktatási rendszerben való részvételt például magyarázhatjuk olyan változókkal, mint a hallgatók számára juttatott ösztöndíjak és kölcsönök. Ha a hallgatók korlátozottabban jutnak ösztöndíjhoz és kölcsönhöz, akkor a jövőben változhat az egyes népességi csoportok oktatási rendszerben való részvételének eloszlása. Ennek aztán hatása lehet a jövedelemeloszlásra, de összetett módon minden más viselkedési válasza és átmeneti valószínűsége is, mely utóbbi a képzettségi szinttől is függ. A komplexitás növelhető az átmeneti valószínűségeknek a képzettségi szint szerint való differenciálásával.

A fentiek alapján következik, hogy elméletben a viselkedési választ tartalmazó dinamikus modell a legteljesebb. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a dinamikus modellek gyakran jóval komplexebbek, mint a statikus modellek, és ezt a komplexitást a viselkedési válaszok beépítése csak tovább növeli.

Szintén probléma, hogy a viselkedési válaszok beépítése esetén használandó elaszticitási paraméterek értékének meghatározása igen nehézkes, és esetleges (Mot, 1992).

Visszacsatolási hatások

A visszacsatolási hatások makrogazdasági szintű kölcsönhatások. Az egyik legismertebb példa erre a Keynes-i makroökonómia egyik visszacsatolási eleme lehet. A kereslet részét képező fogyasztás fontos tényezője a nemzeti termék meghatározásának, miközben a nemzeti jövedelem viszont meghatározza a fogyasztási lehetőségeket. Az ilyen pozitív visszacsatolások vezetnek el az akcelerator és multiplikátor jelenségeihez. A közösségileg kivetett adók jelenthetik a másik példát (negatív visszacsatolás). A bérek és árak alkalmazkodása miatt az adókat végül nem csak azok fizetik meg, akikre azt korábban kivetették. Hasonló történik támogatások nyújtása esetén, ahol a támogatásokból nem csak a közvetlen kedvezményezettek részesülnek.

Az ilyen típusú kölcsönhatásokat akkor lehet figyelembe venni egy mikroszimulációs modellben, ha abban létrehozunk egy makromodult, vagy összekapcsoljuk a mikromodellt egy makroökonómiai modellel. Galler szerint (Galler, 1990) az ilyen típusú kombinált mikro-makro modellek nem valósíthatók meg a

magas számítási igények miatt (bár a számítástechnika fejlődése erre a kérdésre lassan megadja a választ.) Ne feledjük, hogy ebben az esetben a mikro és makroblokk szimultán megoldása szükséges, pusztán az eredmények kölcsönös visszacsatolása. Azonban a szerző három lehetséges megoldást javasol a probléma kezelésére:

- a kölcsönös függést figyelmen kívül lehet hagyni, azaz a makromodell eredményeit a mikromodellben bemenetként figyelembe vesszük, de a makromodellbe nem csatoljuk vissza mikromodell eredményeit.
- Másodszor, beépíthető a blokkok kölcsönös függés úgy is, hogy a mikromodell eredményeihez iteratív módon hozzáigazítjuk a makromodellt úgy, hogy az ismert mikroösszefüggéseket helyi közelítésekkel visszük be a makromodellbe. Ebből az következik, hogy a makromodellben használt paramétereket (pl. háztartási viselkedéseket) a mikromodellből kell kinyernünk. Galler szerint erre a megoldásra még nem volt példa.
- Modellezhető a makro- és mikroszint összefüggése úgy is, hogy alternálva tápláljuk be egymásba a két modellszint eredményeit, tehát az első szakaszban lefuttatjuk a mikroszimulációs modellt az előző szakasz makroadatait betáplálva, a következő periódusra a makromodell számítjuk ki a mikromodellből nyert eredményekből, majd újra az első visszacsatolás következik.

Általános és részleges modellek

Részleges modell alatt olyan modellt értünk, amivel egy vagy néhány beavatkozás vagy program vagy viselkedési válasz hatásait kívánjuk megnézni. Az ilyen típusú modellek egyik jellemzője, hogy figyelmen kívül hagyunk minden olyan tényezőt, ami nem bír közvetlen jelentőséggel a tanulmányozni kívánt beavatkozás vagy viselkedési minta szempontjából. Ezáltal világosan definiáljuk a modell célját.

Általános modell alatt viszont olyan modellt kell érteni, amely annyira széles tartalommal lett létrehozva, hogy segítségével gyakorlatilag mindenféle kérdés elemezhető. Ez lehet kimondott cél a modellépítés során, de megfogalmazódhat az elgondolás úgy is, hogy több különböző specifikus kérdésre keresünk választ egy modell keretein belül. Amennyiben ezek igen komplex kérdések, akkor a modell eleve annyira bonyolult lesz, hogy számos más kérdés megválaszolására használható lesz.

Elemzési egységek

Amint már szó esett róla, a mikromodellek mikroegységeket modelleznek. Ezek lehetnek magánszemélyek, háztartások, családok, vállalatok, stb. A vállalatokkal általában sokkal kevesebb mikroszimulációs modell foglalkozik, aminek okai, hogy a vállalatok számossága kisebb, sokszor kevesebb adat áll rendelkezésre róluk, továbbá a vállalatok a közpolitikának szűkebb célcsoportját jelentik, mint akár a háztartások.

A magánszemélyeket célzó szimulációs modellek mikroegységként vagy magánszemélyeket, vagy háztartásokat alkalmaznak, vagy adott esetben mind a kettőt. Attól függően, hogy ez milyen módon kerül megválasztásra, meghatározza, hogy milyen beavatkozási fajták elemezhetők, pl. milyen társadalombiztosítási ágak. Ha például egy modellben nem vesszük figyelembe a szülő-gyermek kapcsolatokat a magánszemélyek között, akkor ez a modell már nem lehet alkalmas olyan szociális támogatási rendszerek alakításának vizsgálatára, amelyekben a transzferek függnek a szülők jövedelmi viszonyaitól is.

A legtöbb modell esetében szükséges az egyedek jellemzése mellet az egyedkapcsolatok ábrázolása is. Magánszemélyek viselkedése esetében például nehéz jó jellemzést adni akkor, ha a háztartási viszonyok nem képezik a mikroszimulációs modell részét. Egyes esetekben igen fontos, hogy a felmérésből származó adatok tartalmazzanak-e a közvetett egyedkapcsolatokra utaló információt, például az időskorúak gondozásáról szóló adatok között szerepel-e, hogy milyen családtagokkal rendelkeznek, akikkel nem élnek egy háztartásban. Ebben az esetben ugyanis a család személyek és háztartások mellet megjelenhet elemzési egységként.

Végül hasznos lehet, ha egy-egy elemzési egységet különböző definíciók szerint is ki lehet alakítani, mivel az állami-gazdasági rendszerekben a csoportok definíciói igen gyakran eltérnek egymástól (lásd mikrovállalat, KKV, középvállalat, nagyvállalat, transznacionális, multinacionális vállalat). Ebben az esetben különböző modellfuttatások végezhetők az eltérő definíciók alapján, és minden egyes beavatkozáshoz vagy előrejelzéshez megtalálható a leginkább megfelelő definíció.

A karbantartás jelentősége

Minden modellre igaz, de a mikroszimulációs modellekre különösen: a modellnek csak akkor van értelme, ha a benne lévő információk karbantartása biztosított. Mind az egyéni tulajdonságok, mind a viselkedési minták időről időre változnak. Így a konkrét alkalmazás csak akkor biztosítható, ha ezen adatok az aktuális állapotokat írják le. Ezért a mikroszimulációs projektekhez vagy több éves elhatározás és kötelezettségvállalás szükséges, vagy csak egyszeri mun-

kákra érdemes projektet definiálni, ebben az esetben a külső megrendelés lehet ésszerűbb.

Költségesség

Ez eddigiekből kiderült, hogy a mikroszimuláció meglehetősen adatigényes módszer. Az egyedek állapotát bemutató adatokat össze lehet gyűjteni meglévő statisztikákból is, a viselkedések feltérképezéséhez azonban nagy valószínűséggel kérdőíves felmérés lehet szükséges. Nagyon fontos a kérdőív megfelelő elkészítése, hiszen a korábban említett feltételes valószínűség problémája alapján könnyen előfordulhat, hogy hibásan specifikáljuk a viselkedési valószínűségeket. Az adatfelvétel természetesen nem kell, hogy teljes körű legyen, bár nyilvánvalóan ez biztosítani a legpontosabb információt. A reprezentativitást azonban a statisztikai szabályoknak megfelelően biztosítani kell.

Az eljárás korábban komoly számítástechnikai erőforrásokat igényelt, ma már azonban személyi számítógépeken is könnyűszerrel futtatható. Mivel komoly programozási képességeket nem igényel, ezért akár „házilag” is programozható, ugyanakkor elérhetők komoly, szofisztikált szoftverek is (pl. SAS).

Néhány alkalmazási példa

A mikroszimuláció elsődleges célja a döntéshozatal támogatása, társadalomtudományi elméletek tesztelésére más módszerekhez képest kevésbé alkalmas (Gilbert – Troitzsch, 1999). Ennek megfelelően az alkalmazások köre is inkább a gyakorlati példákra terjed ki. Az eredmények megértése, az ennek alapján való döntéshozatal időigényes feladat lehet. Megjegyzendő, hogy a mikroszimuláció a módszer által támasztott elvárások miatt még nem széles körben elterjedt alkalmazás, tehát minden bizonnyal a jelenlegi alkalmazási területek köre jelentősen bővíthető. Az irodalomban jelenleg a következő alkalmazásokat lehet fel-

- adópolitika hatásainak vizsgálata (térben is),
- transzferpolitika hatásainak vizsgálata (térben is),
- különböző támogatási programok iránti kereslet becslése,
- a programok költségeinek becslése,
- szállítási forgalom, és földhasználat vizsgálata,
- piaci keresleti előrejelzések,
- demográfiai, migrációs előrejelzések,
- turisztikai látogatási modell,
- családi viselkedés a társadalomban,
- jövedelmi vizsgálatok.

A térbeli alkalmazás további feltételei

A mikroszimuláció térbeli egységek elemzésére is alkalmas és érdemes technika, amennyiben a technikai feltételek és adatok ehhez adottak. Ezért ha térbeli elemzésekről szólnunk akkor specifikus elméleti problémákkal kevesebbet érdemes foglalkozni, mint a gyakorlati korlátokkal.

Az egyetlen elméleti kérdés, hogy a térbeliséget egy mikroszimulációs modellben közvetlenül, vagy közvetett módon kívánjuk érvényesíteni. Közvetlen érvényesítésről akkor beszélhetünk, ha az elemzési mikroegységek egyben térbeli egységek is, és egy térpozícióval csak egy elem rendelkezhet. Ekkor az elemzési egységek egy térkép rácsszerű, vagy valamilyen egyértelmű felosztását jelentik. Erre példa *Moeckel–Schürmann–Wegener, 2002*.

A másik esetben az elemzett sokaság alapvető egységképző elve nem a tér, de az egységekhez mégis rendelhető a térbeliség, ami aztán változó tulajdonságuk lehet, és befolyásolhatja fejlődésüket, viselkedésüket. Ilyen típusú alkalmazás is fellelhető (*Ballas–Rossiter–Thomas–Clarke–Dorling, 2005*).

A gyakorlati problémák közül kettőt érdemes megemlíteni. Az egyik az elemzési egység megválasztásának kérdése. Mikroegységekről nyilvánvalóan nem beszélhetünk, ha a térbeli elemzés egységének például egy NUTS II régiót választunk, hiszen egy ekkora területen már komplex makroösszefüggések működnek. (Közvetett térbeli megközelítés esetén nyilván ez a probléma kevésbé fontos). Ezért a ma jellemző klasszifikációval élve jellemzően NUTS II alatti területi szintekben érdemes gondolkodni.

A másik jellemző probléma, hogy az adatok rendelkezésre állását sikerül-e biztosítani. A jelenlegi adatgyűjtéseknek szinte már automatikusan része a térbeli információk felvétele, azonban az adatvédelem szabályai miatt ezek alkalmazására sok esetben nem kerülhet sor. Ez a látszólag mellékes probléma komolyan érintheti a további alkalmazások sorsát. A másik probléma, hogy az adatokban bővelkedő államigazgatási szervek nem szívesen adnak ki olyan térbeli adatokat, mely ugyan birtokukban áll, de hivatalos adatközlés formájában ezek közlése nem előírás számukra.

A legfőbb megválaszolandó kérdések a mikroszimulációs modell alkalmazása előtt

A mikroszimulációs modell építéskor számos kérdést előre el kell dönteni, ezt érzékeltették az eddigiek is. A legfontosabb megválaszolandó kérdések egy lehetséges gyűjteménye (*Anagnoson, 1998*):

- mi a szimuláció célja?
- a problémára a mikroszimulációs modell adja-e a legmegfelelőbb megoldását?

- statikus vagy dinamikus modellt alkalmazzunk-e?
- a viselkedés milyen elemeit lehet/célszerű vizsgálni?
- részleges vagy általános vizsgálat a megfelelőbb?
- mi legyen vizsgálati egység?
- megvalósítható-e a szimuláció?
- rendelkezésre állnak-e az adatok?
- érdemes-e kapcsolódni más modellekhez?

Összefoglalás

A mikroszimuláció nem új módszer, korábban azonban igen korlátozott volt a használata egyrészt a számítástechnikai kapacitás hiánya másrészt a rendelkezésre álló adatok szűk köre miatt. Napjainkra mind a két feltételben fordulat történt, így nincs akadálya annak, hogy a mikroszimuláció szélesebb körben terjedjen.

Különös előnyként értékelhető, hogy mivel a módszer nem igényel óriási intellektuális erőfeszítéseket, nagy előképzettséget, és jól sztenderdizálható ezért szélesebb körben is komoly teret nyerhet. A viszonylag kisebb humánerőforrás-igény mellett azonban jelentős infrastrukturális és adatköltségek jelentkezhetnek.

A térbeli elemzésekre a módszer kiválóan alkalmas, és a felhasznált adatok köre általában térbeli információkat is tartalmaz, vagyis a térbeli elemzéseknek nincs sem elvi, sem gyakorlati akadálya, bár az elemzési szinteket a térbeli makromodelleknél alacsonyabb szinten, magyar viszonylatban jellemzően kistérségi szinten lenne érdemes megválasztani.

A módszer fejlődésének feltétele az adatok rendelkezésre állásának biztosítása, ami elsősorban az állami használatban lévő adatok esetén hazánkban jelenleg bizonytalan – sajnos. Ezen kívül a módszer további sikere elsősorban az elvárt eredmények és a megfogalmazott kérdések függvénye, a fejlődést a gyakorlati alkalmazások igazolják.

Irodalomjegyzék

- Anagnoson, J. T. (1998): *Microsimulations of Public Policy*. <http://www.calstatela.edu/faculty/tanagno/microsim.htm>
- Ballas ,D., Rossiter ,D., Thomas B., Clarke G., Dorling (2005): *D. Geography matters – Simulating the local impacts of national social policies*. York. York Publishing Services Ltd.
- Benedek Dóra – Lelkes Orsolya (2006): A magyarországi jövedelem-újraelosztás és egy egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs modellel, *Közgazdasági Szemle*, LIII. évf., 2006. július–augusztus, pp. 604–623.

- Galler, H. P. (1990): Microsimulation of tax-transfer systems. In: *Simulation models in tax and transfer policy*, Brunner, J.K. és Petersen, H.G. (szerk.). Frankfurt. Campus.
- Gilbert, N. – Troitzsch, K. (1999): *Simulation for the Social Scientist*. Buckingham. Open University Press.
- Moeckel, R., Schürmann, C., Wegener, M.(2002): *Microsimulation of Urban Land Use*, Dortmund, 42nd European Congress of the Regional Science Association, 27–31 August.
- Molnár István (2005): *Mikroszimulációs modellfejlesztési környezetek*. Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. november, pp. 873–880.
- Mot, E. S. (1992): *Survey of Microsimulation models*. Amsterdam. Foundation for Economic Research of the University of Amsterdam.
- National Centre for Social and Economic Modelling (2006): *Publications* – natsem.canberra.edu
- Nordhaus, W. – Samuelson, P. (1992): *Közgazdaságtan*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Orcutt, G. – Greenberger, M. – Korbel, J. – Rivlin, A. (1961): *Microanalysis of socioeconomic systems: a simulation study*. New York.. Harper and Brothers.
- Werker, C. – Brenner, T. (2004): – *Empirical calibration of simulation models* <http://www.mpiew-jena.mpg.de/english/staff/brenner.html>. Max Planck Institute of Economics.

The application of micro-simulation in economic modelling

Simulation is becoming increasingly important among economic modelling techniques, a development which can be attributed to a changing modelling environment, There is constantly increasing computer capacity and data available to modellers, and simulation can provide reasonable results even when there is no possibility of using conventional economic models.

However, simulation also has its drawbacks since it can be very costly in terms of data and time, and the results are not always very clear. This infers the use of an intelligent modelling strategy – that is, alternating between available techniques.

One such technique which is gaining especial attention is micro-simulation. Micro-simulation is a technique which divides reality into an environment and several micro-units. These micro-units adapt to the environment independently and have individual behavioural characteristics. This type of modelling reveals the total development and behaviour of the micro-units.

Micro-simulation is not very complex in terms of its complexity of functions and relationships, but it is based on very detailed micro-state and micro-behavioural data, and it may need considerable computing capacity. Consequently, this technique is more dependent on technical requirements than on

actual economic and theoretical knowledge. It is an obvious technique, although limited by cost and the availability of resource.

Micro-simulation has characteristic application fields and results. It can be profitably used for predicting the outcome of policies which have individual effects on people or businesses, such as transfer and tax policies, and, in addition, a geographical application is also a possibility. In the latter case, the micro-units are either separated in geographical terms or have geographical attributes. Consequently, this type of modelling needs detailed geographical data. The possible geographical level of utilisation is lower than that of a typical NUTS II region.

AZ ÚJ ÖKOLÓGIAILAG VESZÉLYTELEN BIOSTIMULÁTOROK ALKALMAZÁSÁNAK ELŐNYEI A HAGYOMÁNYOS TERMÉSNÖVELŐ ANYAGOKKAL SZEMBEN

Vinogradova Darja, Malyshev Roman

A környezetszennyezés szerte a világon, így Magyarországon is, rendkívüli méreteket öltött. Veszélyezteteti mindennapjaink nyugalmát, mindannyiunk egészségét, lassan már életünket is. E veszély oka elsősorban az ugrásszerűen meggyorsuló kemizációs technikai fejlődés, az urbanizáció, az át nem gondolt gépesítés az élet minden területén. Ijesztő, hogy környezetünk állapota egyre romlik. Veszélyes anyagok jutnak a talajvízbe, a levegőbe, az erdőkben fogy a fa és szaporodik a szemét, szaporodnak a lyukak a Földet védő ózonpajzsban. Felsorolni is nehéz lenne, hányféle károsító hatás éri nap mint nap környezetünket, amelyek számunkra is súlyos veszélyt jelentenek, sőt, sok esetben már most is erősen károsítják egészségünket.

A környezetvédelem – mint intézményesült társadalmi tevékenység – Magyarországon csak az 1960-as, 1970-es évtizedben jelent meg. A tudatos környezetvédelmi cselekvés kialakulása a legfejlettebb országokban az 1950-es évek végére, az 1960-as évek elejére tehető, amelyet főként a népességnövekedés, a gazdasági teljesítmények gyors növekedése, valamint az urbanizációs folyamatok következményei kényszerítették ki. Magyarországon az említett nemzetközi tendenciák érvényesülése mellett a környezetvédelmi gondolat megjelenése, megerősödése, majd intézményesülése a gazdaságilag fejlett országokhoz képest később következett be.

A fejlett országokban már a hatvanas évek közepétől nyilvánvalóvá vált az a probléma, hogy az ipari és a kommunális szennyezések mellett a mezőgazdaságban helyenként mértéktelenül használt vegyszerek következtében veszélybe került a természeti környezet. A mezőgazdaság környezetkárosító hatásai Magyarország nagy részén, de elsősorban az intenzívebben művelt területeken érvényesültek.

A mezőgazdaság által okozott legjelentősebb ökológiai konfliktusok forrásai az összefüggő, nagy területekre kiterjedő intenzív nagyüzemi földhasználat, illetve a terület ökológiai adottságainak átalakítása. A termőhelyi adottságokat figyelembe nem vevő mezőgazdálkodás a gazdálkodó számára is anyagi konf-

liktusokat okoz. A nagy, összefüggő területre kiterjedő nagyüzemi gazdálkodás a táj mozaikosságának megszüntetésével, az élőhelyek izolációjával okozza a legfőbb konfliktust. A nagytáblás szántóföldi művelésű területeken a kora tavaszi, őszi száraz időszakra a szélerózió jellemző. A szélerózió egyre súlyosabb problémát jelent. Csökkenti a talajok termőképességét, a településeken légszennyezést okoz. Különösen veszélyes a termőföldekről kifújt por műtrágya és növényvédő szer tartalma, amely belélegezve közvetlenül veszélyeztetheti az egészséget. (Allergiás, légzőszervi, daganatos megbetegedések.)

A mezőgazdaság tőkehiánya miatt fokozott veszély a talajerő utánpótlásának elhanyagolása, a talaj leromlása. A szántóföldi gazdálkodás alapja a termőföld, amely megújuló erőforrás, azonban megújuló képessége nagyon lassú, jelentősen befolyásolja, hogy milyen módon gazdálkodnak vele. Ha a földek termőképessége csökken, az nem csak a tulajdonos kára, hanem a települést, a nemzeti földvagyonot is szegényíti. A kisebb termőképességű földterületeken növekvő mennyiségű műtrágya és növényvédő szer bevitellel próbálják elérni a korábbi terméseredményeket, aminek jelentős közvetett környezeti hatásai vannak, mivel ezek előállítására fosszilis energiahordozókból, környezetszennyező módon történik.

Nagy veszélyt jelent a mezőgazdaságban a kemikáliák hatalmas méretekben való felhasználása. A hatások közül különösen súlyos következményekkel jár a talajvízkészletek elnitrátosodása, valamint a talajok folyamatos elsavanyodása. Az ötvenes évek elejétől napjainkig a világ műtrágya-felhasználása a hatszorosára nőtt. A trágya a mezőgazdaság számára igen jelentős, mint a talaj tápanyag-utánpótlását szolgáló anyag. E fontossága mellett azonban környezetszennyező forrás is. A mezőgazdaság kemizálása folytán a legutóbbi évtizedben nagy ütemben romlott és romlik a befogadók vízminősége. A nitrogén- és a foszfor-alapanyagú műtrágyákból származó tekintélyes bemosódás rendkívül kedvezőtlenül hat a befogadók, elsősorban a tavak vizeinek minőségére és elősegítik azok eutrofizálódását. Ekkor a szerves anyagok lebomlása lassul és fokozatosan felhalmozódnak a talajvizekben. A szerves trágya kezelésének és felhasználásának a gépesítése nem fejlődött megfelelő mértékben. A műtrágya-felhasználás gyors növekedése miatt hatalmas mennyiségű trágya halmozódott föl a gazdaságokban. Sok esetben szennyezett talajon szennyezett vizekkel és vizekben, szennyezett levegőben folyik a termelés.

A környezetszennyezésnek a közvetlen toxikus hatásokon kívül bonyolultabb összefüggései is vannak. A növényvédő szerek egy része sem azért jelent elsősorban potenciális veszélyt, mert mérgező, hanem azért, mert zavart okozhat az élővilág egyensúlyában. A mezőgazdasággal szemben ugyanis a minőségi követelmények válnak meghatározóvá a jövőben. Mind a magyar piac, mind az EU felé történő export követelményei szükségessé teszik, hogy a mezőgazdasági termékek ne tartalmazzanak káros szermaradványokat, nitrátot, toxikus ne-

hézfémeket stb. Magyarországon közel 400 növényvédő szer van forgalomban. Ezek közül több olyan, amely bekerül az emberi táplálékláncba is. Hosszú távon az élelmiszereinkben előforduló növényvédő szerek közül több különböző rákos megbetegedést, termékatlenséget, növekedési és viselkedési zavarokat, és az immunrendszer gyengeségét okozhatja.

A mezőgazdaság és a környezetvédelem kapcsolata dinamikus. A mezőgazdaság megerősödött, és ez az erősödés növelte a környezetvédelemre nehezedő nyomást. Ez ösztönözte az agrár-környezetvédelmi intézkedések meghozatalát és a biogazdálkodás fejlesztését. A mezőgazdaság és a környezetvédelem közti kívánatos kapcsolatot a „fenntartható mezőgazdaság” fogalmával lehet megragadni. Ez a fogalom a természeti erőforrásokkal történő olyan gazdálkodást ír elő, ami biztosítja, hogy a belőlük származó hasznon a jövő nemzedékek számára is elérhető lesz. A mezőgazdasági szektor feladatai ellátása során tekintettel van a víz-, a levegő-, és a talajminőség, a biodiverzitás és a tájkép védelmére, megőrzésére, javítására és gazdagítására.

A mezőgazdasági termelés előtt álló közvetlen és távlati feladatokat úgy kell megoldani, hogy a fenntartható fejlődés határain belül folyamatosan növekedjék a termékek mennyisége, de csökkenjen az innen származó környezetszennyezés. Hosszú távon a környezetvédelem valós megoldása az intenzív környezetvédelem, az ún. tiszta technológiák kialakítása. Ebben az esetben a környezetvédelem a technológia szerves része. Ez utóbbi kiküszöböli a károsító forrást, megelőzve így a kár bekövetkezését. Eszközeiben felhasználja egyrészt a természeti környezet biokémiai összefüggéseit, öntisztító mechanizmusait, másrészt azt a technikai fejlődést, amelynek célfüggvényében már nemcsak valamely termék olcsóbb, korszerűbb előállítására áll, hanem olyan korszerűbb termék termelése, amely a kívánt környezeti állapotot biztosítja.

A mezőgazdasági termelésben azonban jelenleg lassuló növekedés tapasztalható. Ez egyrészt a természeti erőforrások minőségének romlására, másrészt az agrártechnológiák tartalékainak csökkenésére vezethető vissza. A környezet fokozódó pusztulása, mint a talajok degradációja, a légszennyeződés, az erdők pusztulása miatti gyakoribb és nagyobb vízbőségű árvizek, a vízáradó rétegek kiemelése, a terménynövények nemesítésében hasznosítható növények változatosságának csökkenése stb., mind-mind korlátozó tényezők a mezőgazdasági termelésnek. Ugyanakkor, annak biztosítania kell a világ gyorsan emelkedő népességének kielégítő táplálását. Köztudott, hogy a Föld népessége egyes becslések szerint túllépte a hatmilliárd főt. A világ népessége 1950-ben 2,5 milliárd volt, amely 2000-re 6,1 milliárdra emelkedett! Az ENSZ népesség-eloszlási előrejelzése szerint 2050-re 7,9–10,9 milliárd közötti szint várható! A növekedés elképesztő irama ezekből a számokból is jól látható. Közel kétszáz éve Thomas Malthus és Davis Ricardo közgazdászok az akkori egymilliárd főnyi össznépesség láttán azt feltételezték, hogy hamarosan az emberiség – elérve az élelmiszer-

termelés fizikai lehetőségeinek határát – éhínségnek lesz kitéve. Ez az aggodalom azóta sokakban újra megfogalmazódott, sőt erősödött.

Számos elképzelés született arra, hogy hogyan lehetne ezt a katasztrófát elkerülni. Ezek egyike azon alapul, hogy az élelmiszertermelés bővülése képes biztosítani még az ilyen iramban növekvő emberiség számára is az élelmiszert. Ezt a növekedést a technológiák folyamatos és dinamikus fejlődése és terjedése biztosítja. A vegyiparban és a biotechnikában bevezetett számos új innováció eredményeképp az emberiség valóban képes volt megtöbbszörözni a Föld élelmiszertermelő képességét.

Sokáig azt gondolták, hogy az új technológiát megalapozó tudományos, műszaki információ általános, ezért költségmentesen hozzáférhető. Ugyanakkor a tudomány bizonyos értelemben valóban a közjavak egyike, amitől elvárjuk, hogy elvileg szabadon hozzáférhető legyen. Pontosan ezek a sajátosságok határozzák meg a technológiának a társadalmi jósági jellemzőit, és ez okozza a problémákat is. A befektetők nehezen tudják összeegyeztetni az egyéni és közösségi, társadalmi hasznok elérését, jogosan szeretnék, hogy a befektetésük megtérüljön, ezért nem finanszírozzák kellő mértékben az alaputatást. A technológiai változásokat generáló információ előállítása – minimálisan alaptudományi szinten – közösségi befektetést igényel. Ezért itt kormányzati beavatkozásra – innováció-, kutatás-fejlesztési, technológiapolitikára – van szükség. Az állami innovációpolitika feladata: az innovatív vállalatok és az ezeknek tudást szolgáltatató K+F intézmények támogatása, valamint a gazdaság egészében, kiemelten a K+F intézmények és a vállalatok között kialakuló tudásáramlás segítése.

Magyarországon különböző pályázatokkal támogatják az innovációk bevezetését. Az elfogadott pályázatok kb. 9%-a a mezőgazdaság és élelmiszeripar szakterületére jut. A mezőgazdaságban bevezetett innovációk egyike a nanotechnológia alkalmazása. A nanotechnológia ipari és mezőgazdasági bevezetése a fent leírt innovációk előnyével kecsegtet és ugyanakkor nem fenyegeti a környezetet.

Az utóbbi 5–10 év alatt számos országban végzett kutatások nagy fejlődést mutatnak ki a nanotechnológiák és nanoszerkezetű anyagok területén. A nanoszerkezetű anyagoknak a 100 nm-nél kisebb strukturális méretű objektumokat nevezik. Ezzel kapcsolatos tevékenységek gyors fejlődése ahhoz vezetett, hogy a XXI. század küszöbén új irányzat jött létre. Az új tudomány a nanoméretű dimenziókban zajló folyamatokat vizsgálja. A nanotudomány a tudományos-technikai haladás valóban új szakaszát tükrözi az anyagok, technológiák és mechanizmusok miniatürizációjában. A nanotechnológiák és nanoanyagok iránti nagy érdeklődés a sokat ígérő jövő távlataival magyarázható, amelyek nagy lehetőségeket adnak a gazdaságnak az új tudományos eredmények gyakorlati alkalmazására. A világ gyakorlatában az ilyen munkák állami támogatása és finanszíro-

zása egyre fontosabb helyet foglal el. Az USA-ban 1997–1998-as költségvetési évben közel 500 millió dollárt különítettek el erre a célra, és a következő években ez az összeg megduplázódott. USA-ban, Japánban, Franciaországban, Németországban, Angliában, Svédországban, Kínában, Indiában, Lengyelországban a nanoanyagok kutatása és alkalmazása céljából nemzeti programokat alakítottak meg.

A nanoszerkezet kvantumjellege az anyag különös fizikai, kémiai, mechanikai és más tulajdonságait idézi elő, ami magára vonja a fizikusok, kémikusok, biológusok és az új technológiák területén dolgozó kutatók figyelmét. A nanotechnológiák gyakorlati alkalmazása jelentős előrehaladást jelez az emberi és anyagi erőforrások fejlődésében, illetve jelentős pozitív hatást gyakorolhat a bekövetkező század társadalmi fejlődésében. A nanoanyagok alkalmazásának legnagyobb jelentősége a gyógyászatban, az egészségügyben, a biológiai készítményekben és az agrártechnológiákban várható. Bioengineeringben a nanorendszerek bevezetésével új kémiai komponensek, élelmi és gyógyszerészeti termékek tejesen új előállítási eljárásai jelenthetnek meg. A mezőgazdaságban hatásos biostimulátorok széles alkalmazása várható. Ezek a biostimulátorok növelik a mezőgazdasági növények termését és ellenálló képességét a környezet káros hatásaival (fagyok, aszály, kórokozók stb.) szemben. Állatorvosi gyakorlatban olyan nanotechnológiák várhatók a jövőben, amelyekkel a gyógyszerkészítmények szállítása a beteg szervhez megvalósítható. Olyan biopreparátumok létrehozása várható, amelyek fokozzák az állatok ellenálló képességének jelentős növelését a veszélyes betegségekkel és az ökológiai változásokkal szemben. Tehát a nanotechnológiák alkalmazása az agrárszférában nagy előnyöket ígér a jövőben.

Oroszországban a változékony időjárás miatt a mezőgazdasági növények terméscsökkenésének és a haszonállatok elhullásának valamint termelékenység-csökkenésének nagy a veszélye. Ezért nagy figyelmet szentelnek a termelékenység növelését és a mezőgazdasági termékek minőségjavítását segítő új, ökológiailag veszélytelen és hatásos készítmények kidolgozására, illetve előállítására. Ilyen preparátumokhoz sorolhatók a nanoméretű fémporpreparátumok (NMP), amelyeknek különleges tulajdonságai a nanoméretű stabil fémrészecskék jelenlétével magyarázható. Az nanoméretű fémporok részecskéinek a mérete 15–20 nm, a fajlagos felülete (specific surface area) pedig 30–60 m²/g. Az NMP hatása a biológiai objektumokra a sajátos fizikai-kémiai tulajdonságai révén jelentősen különbözik a közismert stimulátoroktól. Ez azzal magyarázható, hogy mindegyik nanorészecske körül nagyszámú, sokáig tartó ionforrások keletkeznek. Az új biopreparátumok sejtszinten jelentős serkentő hatást gyakorolnak a növények és az állatok szervezetére, és ezzel hozzájárulnak az ellenálló képesség növeléséhez.

Állattenyésztésben a nanoméretű bioaktív fémporpreparátumokat kórmegelőző és belgyógyászati szerként alkalmazzák vashiányos vérszegénység, gyomor- és bélrendszeri betegségek és heveny tüdőbetegségek gyógyításához, a vér hematológiai mutatóinak normalizálódásához. A preparátum bioaktív hatása a különböző fermentumok aktivitásának fokozásán alapul. Ez a fémpreparátum mikrorészecskéinek jó felszívódó-képességével és felületaktív hatásával magyarázható. Nanoméretű bioaktív fémporpreparátumok a nyirokszervek működését és a fehérje-szintézist serkentik, elősegítik a természetes ellenálló képességének növelését, ösztönzik az állatok fejlődését és növekedését, fokozzák a belgyógyászati szerek hatását. Az NMP alkalmazásával kapcsolatos költségek a más, hasonló hatású hozamfokozó preparátumok (pl. antibiotikumok) költségeihez képest jelentéktelenek. Sőt, alkalmazása teljesen veszélytelen és nem hat a hús minőségére. Hasonló hatékonyságú hozamfokozó takarmánykiegészítők között vannak környezetszennyező szerek (pl. szintetikus hozamfokozók) és olyanok, amelyek alkalmazása szigorúan tilos (hormonok és hormonhatású készítmények). A preparátum nagy belgyógyászati hatással rendelkezik és nem okoz az állatoknál toxikózis tüneteket.

Növénytermesztésben a fém NMP preparátum alkalmas az egyes stresszállapotok hatásainak elnyomására és ezáltal akár teljesen ki is szoríthatja a terméskiesést. A fém NMP minden közismert preparátummal együtt használható és jól illeszkedik a széles alkalmazott mezőgazdasági technológiákba. A preparátumot a magvak vetés előtti kezelésékor használják. Erre a célra mindegyik csávázó gép alkalmas. A magvak kezeléséhez a preparátum dózisa néhány gramm/tonna, tehát igen kis koncentrációban alkalmazzák. A fém NMP alkalmazásával a mezőgazdasági termelésben nemcsak a hozamnövekedés elérése lehetséges, hanem a mezőgazdasági termékek minőségének jelentős javítása is. A preparátum különösen hatásos a kedvezőtlen időjárási feltételek mellett. Ez az új generációs bioaktív preparátum használata lehetővé teszi a növénytermesztésben ökológiailag tiszta termék előállítását, mert a műtrágyákhoz képest az NMP alkalmazásánál a hozam növelése a talajok savanyodásával, azok eróziós veszteségével nem jár együtt. A preparátum nem szennyezi a talajvizet és nem zavarja a biocönózist. Ezenkívül a fém NMP alkalmazása lehetővé teszi a felhasználandó műtrágyák mennyiségének csökkenését.

A nanoméretű fémporpreparátumok a jövőben teljesen kiszoríthatják a hagyományos antibiotikumokat és növényvédő szereket. Ezek folyamatos használatával a szerek elveszítik a hatásosságukat és mérgezővé is válhatnak. A mezőgazdasági termelők az ilyen preparátumok széles alkalmazásával át tudnak térni a mezőgazdasági termékek előállításának és feldolgozásának ökológiailag veszélytelen termelési technológiájára. Ezen kívül a nanopreparátumok bevezetésével lehet mellőzni a környezetre és egészségre veszélyes anyagokat, technológiákat (pl.: gyomirtó szerek, génmanipuláció, hormonkezelés stb.), így egészsé-

ges és idegen, káros anyagoktól mentes, értékes élelmiszer állítható elő. Az új nanopreparátumok rendszeres és szakszerű alkalmazásával lényegesen lehet csökkenteni a mezőgazdasági költségeket és kockázatokat, növelhető az árbevétel és a nyereség.

Irodalomjegyzék

- National Nanotechnology Initiative. *The Initiative and its Implementation Plan*. National Science and Technology Council, Committee on Technology, Subcommittee on Nanoscale, Engineering and Technology, Washington, D. C., July 2000, 141. p.
- Nanotechnology Research Direction: Interegency Working Group on Nanoscience, Engineering and Technology (IWGN) Workshop Report. National Science and Technology Council (NSTC), Committee on Technology (CT). Kluwer Academic Publishers, 2000, 316. p.
- Pavlov G. V., Folmanisz G. E. (1999): *Biologicszeszkaja aktivnosztj uljtradiszipersznüh poroskov*. Isszled. centr problem kacsesztva podgotovki szpecialisztov. Moszkva. 66–68. pp.
- Smith, K. (1996): *New Views of Innovation and Challenges to R&D Policy*, in Belcher A., Hassard J., Procter S. J. (eds), *R&D Decisions. Strategy. Policy and Disclosure*, Routledge, London.
- Szovátay György (1985): *Az állategészségügy szervezése a mezőgazdasági üzemben*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- <http://www.innovacio.hu/>
<http://www.kornyezetunk.hu/belso/o54.html>
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/159.html>
<http://www.tanarkepzo.poliiod.hu/>

The advantages of the application of new ecologically harmless bio-stimulators versus traditional fertilisers

The problem of effective and profitable functioning of agricultural productions in conditions of the modern market is rather actual both for Russian, and for the European manufacturers of agricultural products as in these countries the agrarian sector covers a significant part of national economy. Increase of efficiency and profitableness of an agriculture first of all can be achieved by increase of productivity in plant growing and efficiency in animal industries. It is obvious, that the successful decision of this problem is impossible without the accelerated development of an agrarian science and without introduction of advanced achievements in the field of biology and allied industries of a science. By way of told greater prospects open before nontoxic biostimulating preparations of new generation. Preparations concern to them are created on the basis of nano-

dimencial powders of metals (NDP) which unique opportunities are determined by presence at their structure stable nanoparticles of metals. The size of nanoparticles is 15-20 nanometers, specific surface area 30-60 m²/g. Influence NDP on biological objects considerably differs from known stimulators owing to the especial physical and chemical properties. It is explained that around of everyone nanoparticle numerous sources of ions of long action are formed. New biopreparations at a cellular level render appreciable stimulating influence on plants and an organism of animals, promoting increase of immunity and their ability to live.

Such preparations in the future can supersede completely traditional antibiotics and chemical means of protection of plants which at their long use lose the efficiency and become toxic. Wide use of such preparations in an agriculture will allow the agrarian enterprises to transit to ecologically safety "know-how". Among other things introduction of nanopreparations will allow to exclude application of dangerous to an environment and health of the person substances and technologies (for example herbicides, genmodification, hormones). It will be possible to make useful, valuable products without alien and harmful additives. Constant and professional application of nanopreparations in an agriculture will allow to lower considerably charges and risk and to increase profitableness.

VÁROSIAS–VIDÉKIES FOGALOMPÁR ÉS A PRODUKTIVITÁS

Vukman Szabolcs

Az „urbánus” és „rurális” fogalmak

A két fogalom (urban-rural) meghatározására tekintetében nincsen konszenzus a nemzetközi tudományos diskurzusban. Ez azért problematikus, mert e fogalmakra konkrét területi politikák (főként a vidékfejlesztés) épülnek, anélkül, hogy maga a politika tárgyát tudományosan meghatározták volna. Az egyik alapvető kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerül, hogy milyen területi egységeket tekintünk egy komplex területi entitásnak. A települést? A különféle régiókat? Miután kiválasztottuk a vizsgált egységet, a következő kérdés a kritérium meghatározása. A leggyakoribb lehatárolás a népsűrűséget veszi figyelembe, és egy bizonyos küszöbszint alatt nevezi vidékiesnek a térségeket. Természetesen vannak több mutatóból álló rendszerek is (Kovács, 2003; ESPON 1.1.2.).

Az effajta meghatározások használatakor a következő problémák merülnek fel:

- Úgy tűnik, hogy kialakulóban van a városias és vidékies terek egyfajta mozaikja, azaz egyre kevésbé lehet hasonló módon jellemezhető, összefüggő tereket lehatárolni.
- A különféle városias és vidékies területek eltérő gondokkal küzdenek és eltérő perspektívával rendelkeznek, így azok uniformizált kezelése kérdéses.
- A vizsgálatok általában praktikus okokból az adminisztratív és/vagy statisztikai határokat veszik figyelembe, azonban úgy tűnik a különféle folyamatok gyakran átlépik ezeket a határokat.
- A politikák külön kezelik az urbánus és rurális területeket, holott ezek egyre inkább függenek egymástól. A rurális területek nem önmagukban állnak, és nem vizsgálhatók/kezelhetők szélesebb környezetüktől elkülönülve.

A fenti kérdésekre adott válaszukban a kutatók előtt több lehetőség áll. Az egyik út a mutatók rendszerének finomítása. A másik lehetőség, hogy a két fogalmat, mint tudati formákat vizsgálják. Megint mások egyszerűen felesleges-

nek tartják e fogalmakkal való bajlódást, mondván az urbánus terek társadalmi-gazdasági szerepe a meghatározó, így a rurális terekkel nem kell foglalkozni (ESPON 1.1.2.).

Vizsgáljuk meg közelebbről az ESPON 1.1.2.-es projektje által kidolgozott tipológiát. Először is a vizsgálat nem a városias és vidékies területek szigorú lehatárolására törekedett, hanem egy skálát vázolt fel, amelynek egyik végén az „legurbánusabb”, másik végén a „legrurálisabb” típus található. A tipológia két dimenzió mentén helyezik el a NUTS3-as régiókat.

1. *Urbánus hatás* – a népsűrűség, és a régióközpont státusa alapján:
  - a) magas – ha a NUTS3-as régió népsűrűsége nagyobb, mint az európai átlag és/vagy a régió központja az ESPON 1.1.1. projektben MEGA minősítést kapott;
  - b) alacsony – azok, amelyek nem teljesítik a fenti kritériumot.
2. *Emberi beavatkozás* – a CORINE adatbázis területhasználati hármas tipológiája alapján (művi környezet területhasználata, mezőgazdasági terület-használat, egyéb területhasználati módok):
  - c) magas – ha a NUTS3-as régióban a művi környezet területhasználata (és esetleg a mezőgazdasági vagy az egyéb földhasználati formák közül az egyik) aránya az európai átlag felett van;
  - d) közepes – ha a mezőgazdasági földhasználat (és esetleg az egyéb földhasználat) aránya az európai átlag felett van;
  - e) alacsony – az összes olyan NUTS3-as régió, ahol csak az egyéb terület-használati formák aránya haladja meg az európai átlagot.

A fentiek alapján hat régiótípust különböztettek meg

Az ESPON 1.1.2. tipológiája		Emberi beavatkozás		
		Magas	Közepes	Alacsony
Urbánus hatás	Magas	1	2	3
	Alacsony	4	5	6

Az elemzés hiányossága, hogy az ESPON 1.1.1.-ben szereplő városrégiók nem egyeznek meg a NUTS3-as egységekkel. Másrészt a NUTS3-as régiók lehatárolása is a nemzetek hatáskörébe tartozik, így azok inkább statisztikai/adminisztratív kategóriák, a valós folyamatokkal való kapcsolatuk kérdéses, és nem beszélhetünk egész Európában érvényes egységes lehatárolási kritériumokról. A tipológia nagy előnye viszont, hogy több területi szinten alkalmazható. Mivel a kritériumok átlagokon alapulnak, lehetséges akár kistérségekre (NUTS4-es szintre) alkalmazni, ahol a kritérium a NUTS3-as egység átlaga lehet. Így a módszer alkalmazásával az urbánus-rurális fogalma rugalmasan, relatív módon kezelhető (ESPON 1.1.2.).

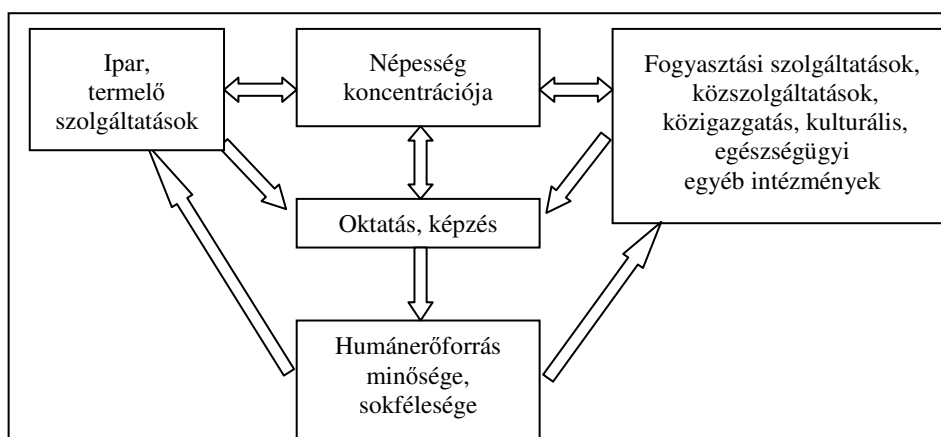
A mutatók rendszere a politikák szempontjából nehezen lenne nélkülözhető. Azonban a tudomány feladata, hogy a jelenséget közelebbről megvizsgálva, olyan szempontrendszerrel szolgáljon a politika számára, amely a gyakorlatban is hasznosítható. Ez nyilvánvalóan absztrakciót jelent, ami könnyíti az eligazodást, ám még egy jól kiforrott elméleti megközelítés sem képes leírni a teljes valóságot, így a politikák konkrét helyzethez való rugalmas alkalmazkodása hatékonysági követelményként merül fel.

Az urbánus térségek gazdasági alapjai, az emberi erőforrás koncentrációja

Mivel az városias és vidéki térségek lehatárolásánál a legáltalánosabban használt kritérium a népsűrűség (amely több más kritérium magyarázója is egyben), így gondolatmenetünk kiindulópontjának válasszuk ezt. A népsűrűség figyelembevételével az urbánus-rurális jelenség vizsgálható az emberi erőforrások koncentrációja szempontjából. A megközelítés arra épít, hogy jelenleg a nagy hozzáadott értéket termelő tevékenységek a szolgáltatások (fogyasztói és termelői) és az innovatív iparágak (*Új követelmények a területi gazdaság fejlesztésében*). Ezt figyelembe véve úgy tűnik a produktivitás elszakad a természeti erőforrásoktól, és a humán erőforrásokra épül. Ezért az emberi erőforrások koncentrációjával magyarázható az urbánus térségek növekvő produktivitása. Az 1. ábra az emberi erőforrások koncentrációja központi szerepét igyekszik felvázolni, a gazdasági tevékenységek és különféle szolgáltatások koncentrációjában.

1. ábra

Az emberi erőforrások koncentrációjának központi szerepe a gazdasági tevékenységek és különféle szolgáltatások koncentrációjában

Forrás: Saját szerkesztés.

A népesség koncentrációja biztosítja a bázist a fogyasztási szolgáltatások, a közszolgáltatások, az egyéb intézmények, valamint az oktatás, képzés megfelelő szintjéhez szükséges „kritikus tömeget” (Faragó 2006a). Emellett a gazdasági tevékenységek számára helyi piacot is biztosít. A gazdasági tevékenységek koncentrálódása a szinergikus hatásokon keresztül önmagát erősítő folyamatot jelent (*Új követelmények a területi gazdaság fejlesztésében*). A különféle gazdasági és nem gazdasági tevékenységek, szolgáltatások munkalehetőségeket teremtenek, így hozzájárulnak a népesség koncentrációjának fenntartásához, növeléséhez. A gazdasági tevékenységek és szolgáltatások megfelelő munkaerőt igényelnek, ami fenntartja, illetve növeli az oktatás és képzés iránti igényt. Az oktatás és képzés koncentrált jelenléte diverzifikált szakmastruktúrát és a magasabbban képzett munkaerő nagyobb mennyiségét képes nyújtani. A diverzifikált szakmastruktúra biztosítja a gazdasági szektor számára emberierőforrás-oldalról a rugalmasságot. Emellett a felsőfokú oktatási intézményekkel való partneri kapcsolatok gyümölcsöző lehetőségeket kínálnak mindkét fél számára (Horváth, 2003).

A népesség koncentrációjának ugyanakkor vannak kedvezőtlen következményei, mint:

- szegényes természeti környezet,
- koncentrált környezetterhelés/szennyezés (zaj, légszennyezés stb.),
- zsúfoltság,
- növekvő ingatlanárak (a jobb munkalehetőségek következtében).

Ezek a hátrányok egyben a vidéki területek előnyévé válhatnak (ESPON 1.1.2.).

A rurális területek gazdasági alapjai

A gondot a rurális területek számára az jelenti, hogy ritka népsűrűségük okán nem élvezik azokat a gazdasági és jóléti előnyöket, amelyeket az urbánus területek esetében felvázoltunk, vagyis nehézségekbe ütközik az ipar és a különféle szolgáltatások fenntartása. A vidékies területek gazdasági alapját nem képezhetik a magas népsűrűséget feltételező tevékenységek.

Ezen területek hagyományos gazdasági ágazata a mezőgazdaság. Az ESPON 1.1.2.-es projektjének vizsgálatai kimutatták, hogy NUTS3-as szinten a mezőgazdasági földhasználat aránya viszonylag stabil, tehát mind a rurális, mind az urbánus területekre jellemző. Vagyis a mezőgazdasági tevékenység általánosan jellemző, ám alacsonyabb jövedelmet biztosít és a nagyfokú gépesítés, a termelékenység erősödő hatékonysági kritériumai miatt a foglalkoztatásban egyre kisebb szerepet játszik (Buday-Sántha, 2001). Vagyis a vidékies területeken (is) tovább folyik a mezőgazdasági termelés, ám a kialakult településszerkezet nem

illeszkedik az ágazat igényeihez, mivel képtelen lépést tartani a gyorsan változó gazdasággal. Ebben a helyzetben a települések előtt a következő perspektívák állnak:

- a ruralitás áruba bocsátása az urbánus népesség számára,
- új gazdasági alapok,
- egyéb társadalmi funkciók,
- elnéptelenedés.

A ruralitás áruba bocsátása

A városias térségek szegényesebb környezeti feltételei és a turizmus tömegessé válása gazdasági lehetőségeket kínálnak a vidékies területek számára. Amikor a rurális területek áruba bocsátásáról beszélünk, arról van szó, hogy a ruralitás (amely ez esetben az emberek tudatában lévő kép, általában a lakókörnyezettel szembeni elvárás), mint a fogyasztás része jelenik meg (ESPON 1.1.2.). Ez nézetünk szerint nem jelenti maguknak a rurális területeknek a posztproduktivitását, hiszen a természeti erőforrások használata tovább folyik. Pusztán arról van szó, hogy a termelő gazdasági tevékenység nem tart igényt e térségek lakosainak nagy részére, így a települések népességének egy része válik posztproduktívvá.

A jelenség több dimenzió mentén vizsgálható. Fontos tényező az urbánus központtól/központoktól való távolság. A távolság jelentősége azonban nem térbeli, hanem időbeli, így az elérhetőség javításával csökkenthető (ESPON 1.1.2.). A távolság esetében az ingázási távolság a mérföldkő, hiszen ez jelenti a munka–lakóhely kapcsolatok lehetséges határát. Nagyobb távolság esetén a kapcsolat fenntartása már csak a távmunka fejlődésével képzelhető el. Ezen felül fontos tényező, az urbánus népesség mozgásának természete (odalátogatás/részbeni ott lakás/odaköltözés).

2. ábra

Urbánus népesség és a rurális térség kapcsolata

	Ingázási körzeten belül	Ingázási körzeten kívül
Odalátogatás	Rekreáció rövid időre	Rekreáció hosszabb időre, turizmus
Részbeni ott lakás	Második otthon	Nyaryló
Odaköltözés	Ingázás, nyugdíjasok	Nyugdíjasok, távmunka

Forrás: Saját szerkesztés.

Mindegyik esetben fontos:

- a megközelíthetőség,
- az attraktivitás,
- a szolgáltatások, közművek fejlettsége (az ingázók esetében a szolgáltatások elérhetők a munkahely közelében is).

A gazdasági bázis növelésének lehetőségei

- Mindegyik esetben:
  - nagyobb igény a szolgáltatásokra – vállalkozások megélénkülése, be-települése.
- Rekreáció és turizmus célterületei számára:
  - a fő termékhez (ruralitáshoz) kapcsolható egyéb termékek (helyi ételek, italok, kézművesség, rendezvények, látnivalók egyéb kikapcsolódási lehetőségek),
  - speciális célcsoportra kialakított szolgáltatások.

Problémát jelenthet

- Mindhárom esetben:
  - a fejlesztések leronthatják a keresett ruralitást,
  - a vidéki népesség nem megfelelő képzettsége,
  - ellentétek a „jövevények” és az őslakosság között (az őslakosság szegényebb, más fejlesztési igényei vannak).
- A szezonális lakosok a turisták célterületein:
  - a közművek és szolgáltatások méretezése.
- Ingázók lakóterületein:
  - a szolgáltató vállalatoknak és az egyéb szolgáltató intézményeknek az urbánus területek nagyobb méretgazdaságosságot élvező hasonló vállalkozásaival, intézményeivel kell versenyezniük, ami az ingázók nagyobb aránya esetében fenntartásukat kérdésessé teheti (ESPON 1.1.2.).

Új gazdasági alapok

A ruralitás áruba bocsátása csak a vidéki területek és települések egy részén jelentheti a fejlesztések elégséges alapját, máshol csak kiegészítő jellegű lehet (ESPON 1.1.2.). Így a rurális területek számára más gazdasági alapokat (is) kell keresni. Ez több okból nehézségbe ütközhet. Bár a mezőgazdasági termelés extenzifikálása és a biotermesztés terjedése kitapintható tendenciát jelent, amit az EU is támogat, mégis e gazdálkodási formák az éles verseny következtében nem adhatják az ágazat termelésének döntő részét (Buday-Sántha, 2001), és a foglalkoztatás jelentős bővítése nem várható ezekről, mivel a hatékonysági kritériumok itt is a munkaerő felhasználásának minimalizálását követelik meg. A gyenge hatékonyságú önellátás és részben piacra termelés működőképessége is kérdéses, mivel az alacsony jövedelmezőség nehezen teremthet alapot a társadalom számára alapszintűnek nevezhető (folyamatosan bővülő) szolgáltatások és iparcikkek fogyasztására, és így fennáll a társadalmi kirekesztődés veszélye.

Más, természeti erőforrásokra alapozott tevékenységeknél ugyanez a helyzet: minden szinten erősödik a verseny és a hatékonysági kritériumok kemények, ami a munkerő-felhasználás minimalizálására ösztönöz. A mezőgazdaság diverzifikációja bár többletjövedelmet biztosíthat a gazdálkodóknak, de ezzel a hatékonysági kritérium nem puhul, így a gépesítés általános tendencia. Így például a biomassza energetikai felhasználása kibővíti az agrárgazdaságok termelési lehetőségeit, de a termelékenységről nem mondhatnak le, és a biomassza-erőművekben is tendencia az automatizálás (Williams, 2004).

A gazdasági erőforrásokra alapozott fejlesztések mellett fennáll a lehetőség olyan gazdasági tevékenységek rurális területekre való telepítésére, vagy helyben alapítására, amelyek vagy kiszolgálják az urbánus területeken lévő vállalatokat (esetleg azok egyes részfolyamatai), vagy nem kötődnek az urbánus térségek miliójéhez (pl. egyszerűbb gyártó, feldolgozó tevékenységek), és a közlekedési, telekommunikációs és információtechnológiai fejlődés lehetőséget teremt a drágább, magasan urbanizált területekről való kiköltözésükre (ESPON 1.1.2.). Ezekben az esetekben a vidéki települések munkaerő-állományának minősége, a fizikai elérhetőség (amennyiben ez fontos) jelentheti a szűk keresztmetszetet. Így a legproblematisabb, távoli, öregedő népességű települések számára ez nem megoldás.

A rurális területeken problémát jelenthet a népesség kezdeményező, magasan kvalifikált rétegének hiánya, vagy gyenge reprezentációja a népességen belül. Ez sok esetben megkérdőjelezi az endogén erőforrásokra alapozott bottom-up fejlesztések kivitelezhetőségét.

Társadalmi és egyéb funkciók

A rurális területek támogatása elképzelhető szélesebben értelmezett társadalmi funkcióik miatt. Ilyenek lehetnek:

- a kulturális örökség védelme, kulturális diverzitás támogatása,
- a táj kultúrállapotban tartása,
- környezetvédelmi, természetvédelmi funkciók (Buday-Sántha, 2001).

Fenti célok támogatása feltételezi a társadalom elkötelezettségét és anyagi lehetőségeit.

Elnéptelenedés

Mindig voltak és lesznek is olyan települések, amelyeket a társadalmi-gazdasági változások hátrányosan érintenek (Fragó, 2006b). A településstruktúra viszonylagos stabilitást mutat, így a rövidebb kedvezőtlen időszakokat képes átvészelni. De ha a kedvezőtlen tendencia tartós, az érintett települések helyzete olyan mértékben leromolhat, ahonnan már nincs visszaút. Egy öregedő, fogyó népességű (ami már magában az életképtelenség indikátora), a tartós tendenciá-

kat figyelembe véve pozitív perspektíva nélküli településen már az alapszintű szolgáltatások (gyakorlatilag a település) fenntartása is kérdéses, és csak a társadalom áldozatvállalásával lehetséges.

Míg az előző pontban tárgyalt esetekben a társadalom számára értéket jelent a település, és hajlandó és képes is olyan mértékben támogatni azt, hogy a település életképes maradjon, ebben az esetben ez nem áll fenn. Vagy mert a település nem képes a társadalom számára értéket nyújtani, vagy a társadalom erőforrásai csak a „haldoklás” meghosszabbítására elegendőek.

A politika a társadalom és a tudományos közvélemény még ezekben az esetekben is hajlandó valahogy fenntartani a települést, annak ellenére, hogy az életszínvonal (főként relatíve) folyamatosan hanyatlik, és a romló kilátások miatt a népesség produktívabb része elvándorol. Ezzel kapcsolatban merül fel a települések „eutanáziájának” kérdése, amely erős érzelmeket ébreszt az emberekben. Racionális szempontból valójában a perspektívával nem rendelkező településeket nem szabadna fejleszteni, elő kellene segíteni a népesség elvándorlását (Faragó, 2006b). Ám a pusztuló, vagy lakatlan települések látványa az emberi psziché számára elfogadhatatlan. Az ember legalább annyira emocionális, mint racionális lény, és ezt tiszteletben kell tartanunk, tehát olyan megoldást kell találnunk, ami egyszerre racionális és elfogadható.

Következtetések, politikai javaslatok

Az urbánus és rurális fogalmát alkalmazva először a legáltalánosabban használt kritériumból, a népsűrűségéből indultunk ki. A népsűrűségéből kiindulva az emberi erőforrások koncentrációjából vezettük le az urbánus térségek produktivitását, és megvizsgáltuk a kisebb népsűrűségű területek lehetőségeit. Fentieket alapul véve javaslatot teszünk egy új megközelítésre.

Először is úgy véljük, hogy a probléma leginkább települések szintjén elemezhető. Hisz a gondot az okozza, hogy némely települések alkalmazkodni tudnak a trendekhez és életképesek maradnak, míg mások nem. Ha a területeket, térségeket nézzük, a természeti erőforrások kiaknázása a társadalmi-gazdasági igényeknek megfelelően folyamatos. A problémák települési szinten jelentkeznek, mivel a településhálózat természetéből adódóan merev és nem tud alkalmazkodni a gyors gazdasági változásokhoz. Célszerű a településekből kiindulni azért is, mert sikeres régióknak is vannak problémás települései és fordítva. A települések életképessége függ attól, hogy miként illeszkedik tágabb környezetébe.

Így a településeket jellemezhetjük a produktivitás alapján. Azokat a településeket tekintem produktívnak, amelyeknél az 1. ábrán feltüntetett önfenntartó folyamatok működnek, vagy működésbe hozhatók. A folyamat működőképessége több szinten (akár egy kisebb város esetében) is elképzelhető. Posztproduktí-

vak azok a települések, ahol ez folyamat nem működik, és nem is remélhető, hogy működni fog, de a település életképes, vagy azzá tehető. A harmadik az életképtelen települések kategóriája. Az alábbi táblázat a különféle típusok szerint választható politikákat foglalja össze.

3. ábra

A települések típusai a produktivitásuk alapján

	Választható politikák
Produktív település	<ul style="list-style-type: none"> – Ipar, termelő szolgáltatások fejlődésének előmozdítása – Oktatás, képzés fejlesztése – Fogyasztói szolgáltatások fejlesztése – Intézmények alapítása, telepítése
Posztproduktív település	<ul style="list-style-type: none"> – A ruralitás áruba bocsátása – Ipar, szolgáltatások előmozdítása (lásd 3. 2.) – Társadalmi és egyéb funkciók
Életképtelen település	<ul style="list-style-type: none"> – Mobilitás támogatása – Maradókról való gondoskodás – Racionális és elfogadható megoldások

Forrás: Saját szerkesztés.

Irodalomjegyzék

- Buday-Sántha Attila (2001): *Agrárpolitika – Vidékpolitika/ A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- ESPON 1.1.2. Final Report (2006) Urban-rural relations in Europe. Centre for Urban and Regional Studies Helsinki University of Technology
- Faragó László (2006a): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és társadalom*, 2. szám megjelenés alatt.
- Faragó László (2006b): Pandora szelencéje: tabuk és téveszmék a területfejlesztésben. *Élet és Irodalom*. Augusztus 11, 32. szám p. 9.
- Horváth Gyula (2003): *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Kovács Teréz (2003): *Vidékfejlesztési politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Capus Kiadó.
- Új követelmények a területi gazdaság fejlesztésében. Pécs, MTA RKK 2004.
- Williams, Robert B. (2004): Technology assessment for biomass power generation. Department of Biological and Agricultural Engineering University of California http://biomass.ucdavis.edu/pages/reports/UCD_SMUD_DRAFT_FINAL.pdf

The terms urban and rural and productivity

There are many definitions of the terms “urban” and “rural” but no agreement. We cannot claim that those used in various policy statements are scientifically based, since, in most cases, they rely upon administrative boundaries. There are, however, many problems with this kind of approach in that the actual activities and flows often cross these boundaries. It is difficult to talk about rural areas as one group; and we would rather analyse rural areas in a wider context. Most definitions use population density as a main criterion. In our view population density means the concentration of human resources, and in this way we can explain why the areas with a high population density are so productive, and there are, in fact, interconnection among the concentration of innovative industries, services, institutions, government, education, training and population density. On the one hand these various activities require their population base and, on the other hand, they provide employment opportunities. Education and training, based on high population density can generate the relatively large number of more highly qualified and diverse human resources. If this system is in operation or can be stimulated to begin to operate, then we can describe the settlement as ‘productive’. When it is not possible, but when the settlement can provide benefits to the productive settlements (a rural setting, some level of industry and services, environmental, ecological and cultural benefits) we can describe the settlement as “post-productive”. There are also, of course, settlements which are simply unviable. These cannot provide such benefits, society has neither the financial resources nor the potential to maintain an acceptable level of services and facilities and the residents have no favourable prospects. In the case of productive settlements, industries, services, institutions, education and training can be stimulated to strengthen the system. In relation to post-productive settlements the rural setting can be a selling feature, with industries which do not depend on the milieu and human resources of more highly urbanised cities being encouraged and the environmental, ecological and cultural functions being promoted. In relation to simply unviable settlements, rational but generally acceptable solutions need to be applied.

A CSATORNA-SZIGETEK FENNTARTHATÓSÁGI DIMENZIÓINAK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Zádori Iván

Bevezetés

A fenntartható gazdasági, társadalmi és ökológiai fejlődés alapvető dimenziói nem tekinthetők „modern” jelenségnek, lényeges kérdései korábbi történeti korszakokban is megfigyelhetők, tulajdonképpen fenntartható, illetve kevésbé fenntartható módon élő közösségek, népek, társadalmak váltogatják egymást a történelem folyamán. A korábban elszigetelten, lokálisan jelentkező kritikus pontok globális problémává való válása a XX. század második felétől jelentkezik. Sokan cáfolják, hogy a fenntartható fejlődés megvalósítható, ugyanakkor több történeti példa és napjainkban megfigyelhető gyakorlat mutat abba az irányba, hogy megszervezhető egy olyan erőforrás-használat, amely hosszú, illetve hosszabb távon működőképes lehet az egyes közösségek, adott esetben az emberiség számára. Ehhez azonban jelenlegi gazdasági, társadalmi és ökológiai szituációkban rendszergondolkodás lenne szükséges, és óriási önmérsékletet követelne meg az egyébként a fogyasztás növekedésére szocializált társadalmaktól.

A fenntarthatóságnak és a fenntartható fejlődésnek számtalan megközelítése és értelmezése látott napvilágot az elmúlt néhány évtizedben. Konferenciák, jelentések, tudományos cikkek sora tárgyalja a témával kapcsolatos lényeges kérdéseket. Az 1980-as évek végén megjelenik a neoklasszikus környezet- és erőforrás-gazdaságtantól magát megkülönböztető ökológiai közgazdaságtan (ecological economics), amelynek szintén több irányzata kezd körvonalazódni az elmúlt években, választ keresve azokra a kérdésekre, melyeket a neoklasszikus irányzat keretei nem, vagy csak részben magyaráznak. Nemzetközi és kormányzati szervezetek, gazdasági szereplők, nem kormányzati szervezetek és helyi közösségek sora próbál szerte a világon az egyes kritikus dimenziókban eredményeket elérni, bizonyos esetekben sikerrel, más szituációkban teljesen sikertelenül. Összeségében azonban úgy tűnik, hogy a pozitív kezdeményezések és gyakorlatban is megvalósuló változások ellenére globális szinten a világ nem tud maradéktalanul választ adni a kihívásokra. Persze nagy kérdés, hogy milyen gazdasági-társadalmi szituációt akarunk fenntartani és miért, hová akarunk eljutni, megvalósíthatók-e az adott esetekben felvázolt forgatókönyvek vagy nem,

működik-e a gyenge fenntarthatóság – a tulajdonképpeni fenntartható fejlődés a gyakorlatban, vagy rövid időn belül el kell majd gondolkodnunk az erős fenntarthatóság követői által körvonalazott azonnali radikális változtatásokon? Nem lehet előre tudni, hogy melyik forgatókönyv valósítható meg, ha jól belegondolunk, egy globális, nagy kísérlet tanúi vagyunk. Hogy képes lesz-e az emberiség megoldani az előtte álló kihívásokat és problémákat, majd az elkövetkező néhány évtized történései fogják megmutatni.

Az 1950-es, 1960-as évektől kezdve egyre inkább nyilvánvalóbbá vált, hogy azok a kritikus tényezők, amelyek korábban lokálisan, vagy regionálisan jelentkeztek, egyre súlyosabb problémákhoz vezethetnek a jövőben. Az első környezetvédelmi mozgalmaktól kezdve, a Római Klub világmodelljein át az ENSZ szerepvállalásáig, és az első komoly világkonferenciáig számtalan tevékenység és próbálkozás történik annak érdekében, hogy a negatív trendeket képes legyen az emberiség megváltoztatni. Az 1980-as években megjelenik a fenntartható fejlődés gondolatrendszere is, amely az ezredfordulóra divatos, elengedhetetlen eleme lesz a különféle stratégiáknak, fejlesztési dokumentumoknak, témája nagy nemzetközi konferenciáknak, vagy éppen a napi politikának. Az egyes tevékenységek hatása kétségtől pozitív a világ állapotára, azonban elsősorban lokális szinteken lehet kedvező eredményekről beszámolni.

A szakirodalomban két markánsnak tekinthető koncepció körvonalazódik: a gyenge, illetve az erős fenntarthatóság koncepciója. Gyenge fenntarthatóságnak, hasonlóan a modern neoklasszikus közgazdaságtanhoz, az egyik lényeges, központi eleme a gazdasági javak korlátlan helyettesíthetősége. A természeti és egyéb tőkék egymást helyettesíthetik, tehát bizonyos keretek között megengedhető a természeti erőforrások felélése, elpusztítása, ha az egy másik tőkefajtvá alakul át, amit McDaniel és Gowdy szemléletesen a következőképpen fogalmaz meg: „tárta vághatjuk az esőerdőt, és eladhatjuk faanyagát, ha azt a pénzösszeget, ami megfelel az elpusztított erdő gazdasági javakat termelő képességének, befektetjük valami másba – például egy láncfűrészgyárba” (McDaniel–Gowdy, 2002). Az ilyen szituációkban azonban az elpusztított, felélt erőforrásokat „kívülről” kell pótolni, ami egészen addig „fenntartható”, amíg léteznek olyan területek, amelyek rendelkeznek a hiányzó, de szükséges erőforrásokkal és a cserekapcsolatok is működőképesek. Ha a vázolt folyamatokra lehetőség van, akkor azok viszonylag stabil helyzetet is eredményezhetnek. De mi történik akkor, ha ez majd megszűnik, vagy valamilyen oknál fogva a továbbiakban nem működtethető? Ráadásul az egész Földet tekintve már nem létezhetnek “más területek”, vagyis a bolygó szintjén a gyenge fenntarthatóság a katasztrófa receptje: „fényévekre vagyunk ugyanis attól, hogy technológiával pótolhassunk létfontosságú természeti szolgáltatásokat (például a légkör összetételének stabilitását vagy a talajok termékenységét)” (Takács-Sánta, 2002). A gyenge fenntarthatóság szerint tehát a folyamatos gazdasági fejlődés lehetséges, a gazdasá-

gi, társadalmi fejlődés fenntartható – elsősorban az externáliák internalizálásával, illetve az ökohatékonyság fokozásával.

Ezzel szemben az erős fenntarthatóság követelményei a következőkben összegezhetők (Kerekes, 1998):

- A megújuló természeti erőforrások felhasználásának mértéke kisebb vagy megegyező legyen a természetes vagy irányított regenerálódó (megújuló) képességük mértékével.
- A hulladék keletkezésének mértéke/üteme kisebb vagy megegyező legyen a környezet szennyezés befogadó képességének mértékével, amit a környezet asszimilációs kapacitása határoz meg.
- A kimerülő erőforrások ésszerű felhasználási üteme, amit részben a kimerülő erőforrásoknak a megújulókkal való helyettesíthetősége, részben a technológiai haladás határoz meg.

Az erős fenntarthatóság érvényesítéséhez az emberiség ökológiai lábnyomának csökkentésével párhuzamosan egy olyan paradigmaváltásra lenne szükség, amely a jelen világunk gazdasági, társadalmi és piaci keretei között nem, vagy csak erős fenntartásokkal lehet elképzelni, ráadásul úgy, hogy az egyes kultúrákon belüli, illetve kultúrák közötti harmonikus közösségi kapcsolatokban, a társadalmi igazságosság és méltányosság, valamint az emberi jólét is megvalósuljon. „Fenntartható az a társadalom, amely generációkon keresztül fennmarad, működőképes, elég messzelátó, rugalmas és bölcs ahhoz, hogy fizikai vagy szociális ellátórendszerit ne tegye tönkre.”...„amelynek vannak olyan információs, szociális és intézményi mechanizmusai, melyek folyamatosan ellenőrzik azokat a pozitív visszacsatolási hurkokat, amelyek a népesség és a tőke exponenciális növekedését okozzák...a társadalmi fenntarthatóság érdekében a népesség, a tőke és a technológia összhangját kell úgy alakítani, hogy az anyagi életszínvonal megfelelő és biztonságos legyen mindenki számára és mindenki igazságosan részesüljön benne” – írja Donella Meadows, Jorgan Randers, Dennis Meadows, az 1972-ben napvilágot látott „Növekedés határai” című könyv szerzői, akik három évtized múltán szembesítették jóslataikat az eltelt 30 év alatt bekövetkezett változásokkal (Meadows, Dennis – Meadows, Donella – Randers, 2005).

Sziget-példák

Jared Diamond Collapse c. művében számtalan történelmi példát olvashatunk arra vonatkozóan, hogy egy-egy közösség vagy társadalom mennyire volt képes olyan gazdasági-társadalmi rendszert kiépíteni, amely hosszabb-rövidebb ideig biztosította tagjai számára a fenntarthatóságot és számtalan olyan példát is, ahol az adott közösségek nem voltak képesek úrrá lenni a kritikus problémákon

(*Diamond, 2005*). A fenntarthatósággal összefüggő kérdések különösen szemléletesen követhetők nyomon különféle szigetek példáin, elsősorban azon esetekben, ahol külső erőforrások bevonására nincs lehetőség. A jól vizsgálható, „tiszta” szituációk azonban meglehetősen ritkák, a sikernek és az összeomlásnak is sok fokozatát lehet megkülönböztetni, az erőforrások túlhasználata és kimerítése az adott gazdasági-társadalmi környezetben sem vezet minden esetben összeomláshoz, tehát nehéz általános, minden szituációra alkalmazható következtetéseket levonni. Diamond sikeres történelmi példáiból kitűnik, hogy kis szigetek esetében általában működik az alulról felfelé történő környezeti- és erőforrás-menedzsment (bottom-up), közös érdekek léteznek, a lakosság jól ismeri a kritikus pontokat, tanulva a korábbi eseményekből, mindenki együtt dolgozik azon, hogy közösen oldják meg a felmerülő problémákat (Tikopia, illetve Új-Guineai magasföldek társadalmi). A másik út a felülről lefelé történő centralizált, központi megoldás (top-down), amely a nagyobb szigetek és társadalmak jellemzője. (erre a formára Diamond példája a japán erdőgazdálkodás, Tokugawa-éra). A közepes méretű szigetek és társadalmak esetén Diamond szerint a központi hatalom általában gyenge, a problémák megoldására irányuló erőfeszítések gyakran felörlődnek a rivális csoportok hatalmi harcaiban (*Diamond, 2005*). A sikertelenség az esetek többségében a természeti erőforrások kimerítésével, illetve pusztulásával, esetleges klímaváltozás okozta megváltozott feltételrendszerhez történő nem megfelelő adaptációval, a környező népekkel, területekkel való kapcsolatrendszer minőségével („ellenséges/barátságos”), valamint az adott társadalom, illetve közösség a felmerülő problémákhoz fűződő nem megfelelő viszonyrendszerével, hozzáállásával függ össze.

A sziget-példák és korábbi társadalmak vizsgálata természetesen alkalmatlan univerzális modellek és minden szituációban alkalmazható cselekvési tervek megfogalmazására, mivel két ugyanolyan szituáció nincs, de ugyanakkor egyes társadalmak, közösségek sikerességének, hosszabb távon megfigyelhető fenntarthatóságának, ha úgy tetszik, versenyképességének vizsgálata mégis több olyan tanulsággal szolgálhat, amelyet más gazdasági, társadalmi és környezeti feltételrendszer mellett is érdemes figyelembe venni. Bár a globális gazdasági, társadalmi folyamatok alapvetően eltűntették a többé-kevésbé zárt, és az erős fenntarthatóság kihívásaival szembekerülő társadalmak jelentős részét, a (gyenge) fenntarthatóság dimenziói a modern társadalmak esetében is felmerülnek, elsősorban versenyképességi kérdésként, míg az erős fenntarthatóság megvalósításának igénye globálisan jelentkezik.

Érdekes lehet továbbá azt vizsgálni, hogy egy olyan terület esetében, ahol nincsenek (legalábbis hatalmas mennyiségben nem) ásványkincsek, sem különleges természeti adottságok, milyen okokra vezethető vissza a siker? Az összehasonlító történelmi elemzések arra mutatnak, hogy az egyes társadalmak jelenlegi gazdagságát sokszor évezredekkel ezelőtti természeti körülményeik hatá-

rozták meg (Hibbs–Olsson, 2004; Diamond, 2006; Marosán, 2006). Marosán György *Hogyan készül a történelem?* című könyvében ismerteti Hibbs és Olsson 112 országra kiterjedő vizsgálatának eredményeit (Hibbs–Olsson, 2004). A 112 ország két „végén” Luxemburg és Etiópia helyezkedik el, az egy főre jutó GDP közel 100-szoros különbségével. Az eltéréseket hagyományosan az emberi és fizikai tőke, valamint a korszerű technikák jelenlétével, illetve hiányával magyarázhatnánk. Ezek azonban csak következmények, és az előbb említett Luxemburg–Etiópia párosításban az sem szolgálhat kielégítő magyarázattal, hogy a természeti erőforrásokban gazdag országokban mutatkoznak kedvező eredmények. A kutatások kezdetben alapvetően a (korábbi) természetföldrajzi tényezőkre koncentráltak, mint például az adott területeken rendelkezésre álló háziásítható állatfajok, és termesztető haszonnövények száma, illetve ezen „csomagok” terjedésének lehetőségei és földrajzi korlátai, valamint az adott területeket jellemző éghajlati sajátosságok – ezen tényezőkkel a jelenlegi egyenlőtlenségek mintegy 57%-át sikerült magyarázni. További tényezőként lehetett azonosítani a fejlődés során kiszenvedett, vagy másoktól jó érzékkel átvett „megfelelő intézményeket”. Intézményen a társadalmi élet tartósan alkalmazott, folyamatosan tesztelt, funkcionális és ezért az együttélés során rendszeresen újratermelt viszonyait kell értenünk (Marosán, 2006). A kutatások alapján az egyes országok közötti gazdasági egyenlőtlenségek további 20%-át lehet a történelmileg létrehozott intézményrendszerrel magyarázni. „E tényezők „gazdagsággeneráló” képességének különös üzenete van” – írja Marosán – „döntően nem azért gazdag az egyik ország, mert szegény a másik. Nem a bőkezű támogatás, és nem az értékes nyersanyagkincsek felfedezése, hanem a megfelelő intézmények megalakítása emeli ki a közösséget a szegénységből...Az intézmények hol ösztönző, hol visszatartó szerepét jól mutatják a történelmi véletlenek által kreált országpárosok – Észak- és Dél-Korea, Kelet- és Nyugat-Németország, Izrael és a szomszédos országok – különös példái” (Marosán, 2006).

A következőkben a Brit Csatorna-szigetek sikeres „sziget-példája”, illetve e szigetek fenntarthatósági kérdései kerülnek vázlatosan bemutatásra. A fenntartható fejlődés gazdasági, társadalmi és környezeti elemei a Csatorna-szigeteken napjainkban tapasztalható jólét és a gazdasági-társadalmi stabilitás ellenére jelentős szerepet töltenek be a területen található két kormányzóság, Jersey és Guernsey tervezési folyamataiban. A II. világháborút követő években a kedvező gazdasági, politikai környezet, a viszonylagos függetlenség és nem utolsósorban a szigetek előnyös adórendszerének eredményeképpen a szigetek komoly pénzügyi központokká, adóparadicsomokká váltak. E pozíció fenntartása és versenyképességük megőrzése folyamatosan komoly kihívásként jelentkezik. A gazdasági stabilitás megőrzése mellett lényegesek a társadalmi kérdések is. A népesség növekedését úgy tűnik, sikeresen kezelik, azonban a jelenlegi népesség korösszetételétől kezdve a gépjárműhasználaton keresztül a lakásépítési és

földhasználati kérdésekig számtalan olyan terület van, amelyet a hosszabb távú fenntarthatóság érdekében hatékonyan irányítani kell. A szigeteken évezredek óta zajló emberi tevékenység nagyrészt eltüntette a természetes ökoszisztémákat, művi környezetet hozva létre, de a meglévő vízi és szárazföldi környezet megfelelő kezelése fontos feladattá kell, hogy váljon a következő években. A szigetlakók által „generált” negatív hatásokon kívül számtalan olyan külső hatással is szembe kell nézni, amire időben fel kell készülni. A globális éghajlatváltozás, az átlaghőmérséklet növekedése és a tengerszint emelkedése mind olyan problémák, ami a közeljövőben jelentősen befolyásolhatják, illetve átalakíthatják a szigetek jelenlegi gazdasági és társadalmi helyzetét.

Csatorna-szigetek: történeti áttekintés

A Brit Csatorna-szigetek Normandia partjai előtt helyezkednek el. Területükön két kormányzóság (Bailiwick) található, a 91 000 lakosú és 116 négyzetkilométer területű Jersey és a hozzá kapcsolódó kisebb szigetek (Dirouilles, Barnouics, Minquires and Ecrehous), illetve a 65 000 lakosú 65 négyzetkilométer területű Guernsey Kormányzóság a hozzá tartozó Alderney, Sark, Herm, Jethou szigetével és néhány kisebb szigettel (Lihou, Burhou and Brecqhou) együtt.¹⁾ A szigetek kapcsolata az Egyesült Királysághoz kizárólag az angol koronán keresztül történik, mert Őfelsége egyben Normandia hercegi címét is viseli. A szigetek nem tagjai az Európai Uniónak és nem is társult tagjai. A szigeteknek csupán korlátozott, speciális kapcsolata van az EU-val, amit az Egyesült Királyság csatlakozást deklaráló 1972-es törvénye szabályoz.²⁾

Az utolsó jégkorszak végéig a szigetek egybefüggő szárazföldet alkottak a normandiai partvidékkel, csak a tengerszint megemelkedésével szakadtak el a kontinenstől. Az emberi jelenlétnek megközelítően 5000 éve vannak nyomai a területen. Időszámításunk szerint 56-ban kerülnek a Csatorna-szigetek római fennhatóság alá, akik kereskedelmi bázisként használják. A kereszténység a római birodalom bukása után jelenik meg a szigeteken. Az egyház korai jelenléte két dolog miatt lényeges: egyrészt a szigetekre érkező szerzetesek különféle, a kontinensen alkalmazott gazdálkodási módszereket, haszonnövényeket és állatokat hoznak magukkal, megismertetve velük a helyi lakosságot, másrészt kialakul az a parish (egyházközségi) rendszer, amely évszázadokon keresztül – gyakorlatilag napjainkig fennmaradva – a gazdálkodás és közigazgatás alapjaként funkcionál. 933-ban szigetek viking fennhatóság alá kerülnek, amikor Rollo fia, Hosszúkardú Vilmos a Normandiai hercegséghez csatolja őket. A következő jelentős dátum 1066, amikor Hitvalló Edward halála után kialakult trónviszályt követően Hódító Vilmos, Normandia hercege elfoglalja Angliát, és királlyá koronázzák. Ettől az időponttól kezdve az angol koronához tartoznak a

Csatorna-szigetek, de már ekkor saját önkormányzattal rendelkeznek (*Johnston, 1994*).

1204 újabb fordulópont a Csatorna-szigetek történetében, mert ebben az évben János angol király elveszti Normandiát, II. Fülöp francia király kiszorítja az angolokat Franciaország területéről. A szigetlakóknak el kell dönteniük, hogy továbbra is hűségesek lesznek az angol koronához, vagy az elfoglalt Normandiával együtt francia fennhatóság alá kerülnek. Angliát választják: ezért 1215-ben a már Földnélküli János angol király bizonyos jogokat és privilégiumokat adományoz, amelyek továbbra is lehetővé teszik az Angliától független önkormányzatiságot (kormányzósági rendszer – Bailiwick system).

Az elkövetkező 200 évben a franciák nincsenek túlságosan kibékülve azzal, hogy a szigetek az angol fennhatóságot választották, ezért több alkalommal megkísérlik elfoglalni a szigeteket, sikertelenül. Az állandósuló fenyegetettség hatására megkezdődik a védelem tervszerű kiépítése és a szigetek különféle helyein található korábbi erődítések fejlesztése. Gazdaságukat tekintve már ekkor fontos kereskedelmi, halászati és textilipari központként funkcionálnak, melynek további lendületet ad, hogy III. Edward 1341-ben eltörli a szigeteket sújtó vámokat.

A 17. századtól kezdődően a szigetlakók – különösen a Jersey-i lakosság egyre intenzívebben kapcsolódnak be az új-fundlandi halászatba és a hajóépítés felfutása is megindul, már ekkor alapvetően külső erőforrásokra alapozva. II. Károly királytól szolgálataiért George Carteret, Jersey kormányzója nagy földadományban részesül az amerikai keleti parton, melyet New Jerseynek keresztel el.

A szigetek történetének következő időszaka a korábbi semlegesség 1689-ben történő elvesztésétől kezdődően 1856-ig tart, amikor is újból nemzetközi szerződés keretében szabályozásra kerül a semlegességi kérdés. Ezt a periódust – különösen Guernsey esetében – akár „kalóz-érának” is nevezhetnénk. Az angol kifejezés azonban mást jelent: „privateer” azért nem minősíthető egyszerűen kalóznak, mert királyi felhatalmazással végzi a tevékenységét, és a megszerzett zsákmány bizonyos szabályok szerint kerül felosztásra. 1/5 rész jár a királynak, a maradék zsákmány 2/3-a a vállalkozás tulajdonosainak, és a fennmaradó rész pedig a hajó kapitánya, tisztjei, és legénysége között kerül felosztásra. A kalózkodási üzlet annyira jól beválik, hogy ez funkcionál a szigetek fő bevételi forrásaként, „iparaként”. A másik „iparág”, ami hatalmas fejlődésnek indul, a csempészet, amit gyakran „szabad kereskedelem” címszóval emlegetnek. A szigetek speciális helyzetükből adódóan kiválóan alkalmasak különféle áruk raktározására, átrakására. A speciális kalózkodás, valamint csempészet folytatása miatt megindul a sziget lakosságának jelentős anyagi differenciálódása, és a meggazdagodott „vállalkozók” régi arisztokráciába történő betagozódása (*Johnston, 1994*).

A francia forradalom után a szigetek elleni invázió potenciális lehetősége egyre nagyobb lesz, különösen Napóleon hatalomra kerülése után válik reális veszéllyé, melynek hatására megindul Guernsey és Jersey régi erődítéseinek felújítása, új erődítmények építése. A támadás (bár valóban tervezik a franciák) végül is nem valósul meg, az építkezések és erődítési munkálatok eredményei azonban napjainkban is láthatók.

A 19. századtól kezdve a hagyományos iparágak mellett fontos kiviteli kereskedelmi cikként jelenik meg a szigeteken kitermelt gránit. Intenzív városiasodási folyamatok indulnak be, és jelentős építkezések történnek a szigeteken, nem utolsósorban azért, mert 1831-ben kolerajárvány tombol, jelentős emberáldozatokkal, és nyilvánvalóvá válik, hogy a településeket mindenképpen hozzá kell igazítani a megnövekedett számú népesség igényeihez. A gazdaság egyébként töretlenül fejlődik, a gránitbányászat és értékesítés, a hajóépítés és a mezőgazdasági tevékenység növekedése egyre inkább átalakítja a korábban szinte csak csempészetre és kalózkodásra épülő gazdaságot. További növekedést hoz a Csatorna-szigetek bekapcsolódása az „európai” vérkeringésbe a kontinens és a szigetek között rendszeressé váló hajójáratok beindításával, valamint az idegenforgalom is egyre intenzívebben jelentkezik a XIX. század végétől.

A II. világháború azonban megakasztja a töretlenné tűnő fejlődést: a német csapatok 1940 elején elfoglalják Normandiát. Ekkor a szigetek lakóinak egy részét evakuálják Angliába. 1940. június végén a németek elfoglalták a szigeteket. A németek hatalmas erődítési munkálatokat végeznek, bunkereket, ágyútoronyokat, géppuskafészeket és erődök tömegét építik fel, arra számítva, hogy a szövetségesek itt is támadni fognak. A várt szövetséges partraszállás azonban nem itt történik meg, Guernsey és Jersey szinte teljesen elszigetelődik, melynek eredményeképpen a megszállók és a szigetek lakossága, utánpótlás hiányában a háború végére majdnem éhen hal. 1944. december 27-én a Vega nevű vöröskeresztes hajó köt ki Guernsey-n, megmentve az embereket az éhezéstől. A Vega később még több alkalommal visszatér, míg végül 1945. május 9-én a németek megadják magukat.

A II. világháború után megindul a szigetek helyzetének normalizálódása, a gazdasági növekedés újabb lendületet kap, elsősorban pénzügyi és egyéb szolgáltatások területén tapasztalható viharos fejlődés. A szigeteken jelenleg is meghatározó a pénzügyi szektor, amely Jersey és Guernsey esetében is a foglalkoztatottak mintegy negyedének nyújt munkát. A nem pénzügyi szolgáltatások is dinamikus fejlődést mutatnak, hasonlóan az ipari és exporttevékenységekhez, ugyanakkor a turizmus és a mezőgazdaság egyre inkább hanyatlik. A pénzügyi szektor fejlődésével párhuzamosan az információs technológiával összefüggő iparágak jelentős terjedése is megfigyelhető a szigeteken. A szigetek lakosságának több mint fele áll alkalmazásban, a munkanélküliség alacsony szintjével párosulva.³⁾

A Csatorna-szigetek fenntarthatósági dimenzióinak vázlatos áttekintése

Az első lényeges kérdés, hogy a fenntarthatóság hogyan ragadható meg a vizsgált területeken, amelyek jelentős mértékben túlnépesedettek, erőforrásaikat tekintve számottevő mértékben külső tényezőkre utáltak, ugyanakkor az épített és természetes környezet közötti relatív összhang megvan, a gazdaság működése kiegyensúlyozott és a lakosság életszínvonala is kifejezetten jónak mondható. A szigetek speciális, „elzárt” és erőforrások tekintetében korlátozott helyzetéből adódó, fenntartható fejlődéssel, és a fenntarthatóság gyakorlati megvalósulásával, valamint az ebből következő különféle gazdasági, szociális, környezeti kérdések tervezésével, területi irányításával kapcsolatos problémák tehát sokkal fokozottabban jelentkeznek. A szigetek gyakorlatilag – ha tetszik, ha nem – rá vannak „kényszerítve” a fenntarthatósági kérdések figyelembe vételére és az ezzel kapcsolatos fejlesztési irányok, stratégiák kidolgozására.

A szigetek történetének rövid áttekintéséből kitűnik, hogy a korábbi időszakokban számtalan olyan alkalmazkodási „kényszerhelyzet” figyelhető meg, ahol a hosszabb távú fenntarthatóság érdekében – bizonyos esetekben tudatosabban, más szituációkban kevésbé strukturált módon – át kellett alakítani a korábbi gazdasági, társadalmi tevékenységeket. Ezen változásokat alapvetően a piaci folyamatok, (világ)gazdasági igények és szükségletek generálták, alapvetően sikeres formákat létrehozva. Napjainkban sincs másként, azonban a korábbi kevésbé tervezett adaptációs folyamatok helyére a 60-as évektől a szisztematikus tervezés lépett. A stratégiai tervezés egyébként az elmúlt években mindkét kormányzásban számtalan területre kiterjed, az oktatáson keresztül a fenntartható fejlődésig, a bizottságok folyamatosan újítják, változtatják őket. Az egyes tervek minden részletre kiterjedően megfogalmazzák a lehetséges stratégiai irányokat és célokat, összefoglalják a megvalósításhoz szükséges feltételeket, biztosítva a beavatkozás lehetőségét és a széleskörű társadalmi nyilvánosságot, ami „ténylegesen” is megvalósul. Egyrészt a tervek és stratégiai programok részletes bemutatásra kerülnek, ahol a szigetek lakosainak a gyakorlatban is van tényleges betekintési és beleszólási lehetősége az őket érintő kérdésekbe, másrészt a nyilvánosságot tovább fokozza, hogy Interneten is teljes körben hozzáférhetőek.⁴⁾ Milyen területeken van tehát szükség fejlesztésre és tervezésre, valamint melyek azok a prioritások, amik megjelennek a különféle stratégiai tervekben? A következőkben azon területek kerülnek felvázolásra, melyek mindkét kormányzás esetén lényeges elemként merülnek fel a tervezés különféle szintjein, és hatékony menedzselésük biztosíthatja a vizsgált terület hosszabb távú fenntarthatóságát.

Népességnövekedés és demográfiai trendek. A népesség számát leginkább a lakhatási engedélyek, illetve a rezidens státusz elnyerésének korlátozottsága

tartja nagyjából egyensúlyban. Mindkét szigeten egyre nagyobb igény mutatkozik új lakóházak építésére. A lakásépítés különösen Guernseyn jelentkezik fokozott problémaként: a már beépített területek telítettek, az új házak felépítésére csupán a be nem épített zöldterületeken nyílik lehetőség (2004-ben az új építésű házak 100%-a ilyen területen épült fel). Mindenképpen szükség van tehát a kormányzat által kontrollált lakásprogramokra, amelyek biztosítják a növekvő népesség számára a megfelelő lakhatási körülményeket. A demográfiai trendek alapvetően a népesség előregedésével összefüggő folyamatok miatt tekinthetők kedvezőtlennek, melyek szintén fontos prioritásként jelentkeznek mindkét esetben.

Foglalkoztatás, munkaerőpiac, oktatás. A jelenlegi népességnek a prosperáló gazdaság mellett nincsenek ilyen jellegű problémái, de a populáció további növekedése ezt a szituációt is jelentős mértékben megváltoztathatja, másrészt folyamatosan szükség van a munkaerő és az emberi erőforrás fejlesztésére, oktatási szintjének növelésére és a gazdasági, technikai kihívásoknak történő megfeleltetésére. Bár a szigeteken felsőoktatási intézmény nem található, az alapfokú és középfokú oktatás viszont kiválóan működik. A továbbtanulás jellemzői a következőkben összegezhetők:

- A Csatorna-szigetek középiskoláit tekintve magas a továbbtanulási szándék felsőoktatási intézményekben.
- Magas azok aránya, akik vagy egyetemi tanulmányaik megkezdése előtt vagy után külföldi utazásokat tesznek.
- A fiatalok elsősorban angliai egyetemeken folytatják a tanulmányaikat.
- Az egyetemi évek megkezdésekor viszonylag kevesen rendelkeznek határozott elképzeléssel arról, hogy a szigeteken kívánnak-e letelepedni vagy sem – a „bizonytalanság” azonban elsősorban azzal van összefüggésben, hogy sokan visszatérésüket szakmai karrierjük csúcán, céljaik elérése után képzelik el.
- A megfelelő életszínvonal biztosításához nyilvánvalóan a pénzügyi szektor kínál megfelelő lehetőségeket. Más területeken sokkal kisebb az igény a specializáltabb végzettséggel rendelkezők számára, ugyanakkor felsőfokú végzettséggel – ha nem szakirányú végzettségről van szó, akkor is – a fiatalok viszonylag könnyen el tudnak helyezkedni a szigeti szolgáltató szektorban (bár ez sajátos kompromisszum, sok esetben korábbi ambícióik feladását jelenti).
- A szigeten való maradás leglényegesebb motivációja a biztonságos, jó, élhető élet – gyermekkorukban megszokott életszínvonaluk és életstílusuk fenntartásának reálisan megvalósítható lehetősége.

A felnőttoktatás – mivel gyakorlatilag nincs munkanélküliség és a klasszikus munkaerőpiaci zavarok és egyensúlytalanságok sem jellemzők a szigeten, szinte kizárólag a már korábban megszerzett tudás felfrissítésére és fejlesztésére, a ha-

gyományörzésre, a tétlenség elkerülésére, a közösség összetartására és nem utolsósorban a technikai, gazdasági, kulturális és a társadalmi fejlődés eredményeinek megismerésére és elsajátítására irányul. Az oktatás kiemelt szerepére utal az is, hogy mindkét sziget stratégiai terveiben fellelhető az lifelong learning koncepció és a tudásalapú társadalom felé történő elmozdulás is.

Közlekedés és infrastruktúra. Az infrastrukturális fejlesztések elsősorban a meglévő hálózatok folyamatos karbantartásával és fejlesztésével, valamint a zsúfoltság enyhítésével kapcsolatosak. A 70-es évektől kezdve ugrásszerűen megnőtt a szigeteken közlekedő gépjárművek száma, amely azért is különösen kritikus, mert a sziget úthálózatát nem erre találták ki, nem bírja a megnövekedett forgalmat, és különösen a sűrűbben lakott területek esetében vezet állandó zsúfoltsághoz és feszültségekhez. Ugyanakkor mindkét sziget esetében a lakosság egy része nem rendelkezik semmilyen közlekedési eszközzel sem. A gondok kiküszöbölhetők a tömegközlekedés fejlesztésével és a gépkocsi-használat visszaszorításával. Lényeges a külvilággal való összeköttetést biztosító kikötők, valamint a szigetek repülőterének kapacitásbővítése, a járatok sűrűségének növelése.

Vízgazdálkodás. Lényeges terület a szigetek víztartalékainak lehetőség szerinti bővítése, a lakosság és az idelátogatók igényeinek kielégítése érdekében. Bár a szigeteknek vannak természetes víztározói, Guernsey esetében például a stratégiai tervekben megjelenik egy, a tengervízből ivóvizet előállító erőmű építése is. Érdekes, hogy jelenleg a megépítésre még nem került sor, de kész tervek, forgatókönyvek és építési engedélyek léteznek arra vonatkozóan, hogy ha szükség lenne rá, 12 hónapon belül fel lehessen építeni, és üzembe lehessen helyezni.

Energiagazdálkodás. Energiaforrások tekintetében a szigetek alapvetően importra utaltak. Az elmúlt évek statisztikái az mutatják, hogy a háztartások által felhasznált olajszármazékok mennyisége visszaszorulóban van, a közlekedésben felhasznált olajszármazék-mennyiség számottevően nem változik, az elektromos áram felhasználása viszont jelentős növekedést mutat, ami elsősorban a szigeteket Franciaországgal összekötő elektromos vezetékrendszer kiépítésének köszönhető. A kizárólagos importfüggőség enyhítésére mindkét szigeten alternatív energiaforrás alkalmazásán gondolkodnak, amelyek közül az árapályerőművek tűnnek a legalkalmasabbnak a helyi szükségletek jelentős részének kielégítésére.

Hulladékgazdálkodás. A szigeteken az elmúlt évtizedben a kereskedelmi és az ipari hulladék mennyisége csökkent, amelyet elsősorban az említett szektorokban végbemenő fokozott szelektív hulladékgyűjtési gyakorlat terjedésével magyarázható. Ezzel szemben a háztartási hulladék mennyisége növekedést mutat, de itt is egyre inkább terjed a szelektív gyűjtés. Az igazi kihívás azonban a

jövőben a keletkezett hulladék feldolgozásának, újrahasznosításának, esetleges exportjának, illetve lerakásának, megsemmisítésének kérdése.

Természeti környezet. A szigetek eredeti ökoszisztémáinak jelentős része (különösen a kisebb területű Guernsey esetében) az évszázadokon keresztül zajló mezőgazdasági tevékenység és a növekvő népességszám gazdasági, társadalmi aktivitásai miatt átlalakult, illetve megsemmisült. A megmaradt ökoszisztémák megőrzése kiemelt feleadatként jelentkezik mindkét terület esetében, különös tekintettel a szigetek partjainál található gazdag tengeri ökoszisztémákra.

Klímaváltozás, globális trendek. A klímaváltozás hatására a szigeteken a levegő átlaghőmérséklete 1947 és 2004 között 3 °C-kal nőtt, a partmenti vizek hőmérséklete mintegy 1,7 °C-kal emelkedett, míg a növények virágzása közel egy hónappal korábbra tolódott. A klímaváltozás a szigeteken jelenleg leginkább a mezőgazdaságban dolgozókat érinti kedvezőtlenül: különösen a vágottvirág-termesztéssel és nemesítéssel foglalkozóknak kell a megváltozott körülményekhez alkalmazkodniuk. A tengerszint-emelkedés is komoly veszélyforrásként jelentkezik, mivel a lakosság egy része viszonylag alacsonyan fekvő területeken él. Mindkét kormányzás arra törekszik, hogy az ENSZ által előírt, illetve a különféle konferenciákon elfogadott nemzetközi elvárásoknak megfelelően, bár hozzá kell tenni, hogy az esetek többségében ezennel a elvárásoknak, kvótáknak, küszöbszámoknak a teljesítése, betartása az egyébként is alacsony értékek miatt nem ütközik különösebb akadályba.

Új kihívások. Guernsey és Jersey esetében is szakértői csoportokat hoztak létre az elmúlt néhány évben, hogy megvizsgálják a szigetek társasági adóval kapcsolatos politikáját, illetve a jelenlegi adópolitika megváltoztatásának a szigetek gazdasági pozíciójára gyakorolt hatását. A korábban a szigeteken nem alkalmazott társasági adó bevezetésének kérdése azért került napirendre, mert az Európai Unió, üzleti adóztatási magatartást szabályozó kódexének (Code of Conduct on Business Taxation) ajánlásai alapvetően kedvezőtlen kategóriába sorolják mindkét szigetet (Primaloro Group, 1999). Guernsey és Jersey vezetői – noha az említett kódex, amelyet 1997. decemberében az ECOFIN (Council of Economics and Finance Ministers) tett közzé, nem uniós jogforrás, csupán a közösség politikai ajánlásait tartalmazza – az alkalmazkodást és a „nemzetközi játékszabályok” betartását mindenképpen szükségesnek tartják. 2002-től kezdődött meg az adózási gyakorlat felülvizsgálata, hogy a szigetek pénzügyi központ szerepe és versenyképessége továbbra is megmaradjon. A jövő útja a 0/10%-os társasági adó bevezetése lehet, amely a jelenlegi, magánszemélyekre és cégekre egyaránt vonatkozó 20%-os jövedelemadókulcs helyett a cégek egy részénél 0%-os, ugyanakkor a pénzügyi területen tevékenykedő vállalatok esetén 10%-os társasági adó bevezetését jelenti az évtized végétől. Ez a becslések szerint jelentős adókiesést jelent a jövőben, ezért elemzések sora foglalkozik esetleges más adófajták bevezetésével, mint például a forgalmi adó kérdésével, a társadalom-

biztosítási járulékok növelésével, illetve további adóterhek benzinre, dohány- és alkoholdermékekre való kivetésével. Az elemzők szerint a változásokra – a korábban nagyrészt a 20%-os jövedelemadó megfizetését elkerülő speciális adómentes státuszt élvező, illetve évi fix, 600 fontos összeg megfizetésére kötelezett pénzügyi vállalkozásokat terhelő 10%-os kulcs bevezetéséből származó bevételkiesés és esetleges piacvesztés ellenére is – mindenképpen szükség van, mert az európai uniós tisztességtelen adóverseny elkerülésével kapcsolatos irányelveknek való nem megfelelés a későbbiekben még komolyabb piacvesztéssel és versenyképesség-romlással járhat.

Összegzés

A vizsgált kormányzóságok fenntarthatósággal kapcsolatos kihívásai sokkal intenzívebben jelentkeznek a sajátos földrajzi adottságoknak köszönhetően, számos kérdésben a „kényszer”, illetve a különféle negatív visszacsatolási folyamatok miatt a fenntarthatósággal kapcsolatos problémák és válaszok sokkal erőteljesebben figyelhetők meg, mint egy kevésbé zárt gazdasági, társadalmi rendszerben. A Csatorna-szigeteken megfigyelhető top down, illetve bottom up típusú tervezési folyamatok és intézményrendszerek, hasonlóképpen az oktatás és tanulás dimenziójának részletes bemutatásához és a globális problémákhoz fűződő viszonyrendszer elemzéséhez, további részletes vizsgálatra várnak. Az adózási rendszer módosulása nem feltétlenül vezet komoly piacvesztéshez, mert ha azok a feltételek, amelyek szintén jelentősen befolyásolják a gazdasági szereplők piaci döntéseit, továbbra is megmaradnak – mint az egyszerű, átlátható rendszer, megfelelően képzett munkaerő, személyzeti költségek, kedvező bérleti lehetőségek és díjak, jó szállítási kapcsolatok, elérhetőség, megközelíthetőség, jó üzleti hírnév, megbízhatóság, a stabil politikai környezet, a vonzó lehetőségeket biztosító jogi és szabályozási keretek –, a szigetek versenyképessége továbbra is fenntartható lesz.

Jegyzetek

- 1) The World Factbook, Guernsey (British crown dependency).
- 2) Protocol 3, the United Kingdom's Act of Accession to the European Community in 1972.
- 3) Guernsey esetében mintegy 100 ember részesül munkanélküli segélyben. Az összes munkanélküli 338 fő körül mozog, de ez a szám tartalmazza az önkéntes munkanélkülieket, a munkanélküli segélyben nem részesülőket, valamint a betegség miatt tartósan munkaképteleneket is. Jersey esetében a 2005. decemberi adatokat tekintve a regisztrált munkanélküliek száma 370 fő.
- 4) Guernsey: <http://www.gov.gg/>; Jersey: <http://www.gov.je/>

Irodalomjegyzék

- Diamond, J. (2005): *Collapse, How Societies Choose to Fail or Survive*, Allen Lane, London, England, 277–279 p.
- Diamond, J. (2006): *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai*. 3. Kiadás, Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest.
- Farkas Péter (2002): *A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Hibbs, D. A. – Olsson, O. (2004) *Geography, biogeography, and why some countries are rich and others are poor* Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. <http://www.pnas.org/cgi/content/abstract/101/10/3715?etoc>, 2006. 09. 05.
- Johnston, P. (1994): *A Short History of Guernsey*. 4th Editon. Guersey Press Co., 15–27 p., 60–66. p.
- [6] Kerekes Sándor (1998): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest. http://www.bke.hu/~kg_korny/kornygazd/fenntarthato/index.html, 2006. 07. 12.
- Marosán György (2006): *Hogyan készül a történelem? A kommunizmus, mint lehetséges evolúciós adaptáció*. Money-Plan Kft. Budapest, 34–35. pp.
- McDaniel, C. N. – Gowdy, J. M. (2002): *Az édenkert kiárusítása. Példázat a természet tönkretételéről*. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 135 p.
- McDaniel, C. N. – Gowdy, J. M. (2002): *Az édenkert kiárusítása. Példázat a természet tönkretételéről*. Takács-Sánta András könyvismertetése. *Kovács*, VI. évfolyam, 1–4. sz. Tavasz–Tél. 71–74. pp.
- Meadows, Dennis – Meadows, Donella – Randers, J. (2005): *A növekedés határai – harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest, 183, 253. p.
- Primaloro Group (1999): *Code of Conduct on Business Taxation*, 145–148. p.
- States of Jersey – <http://www.gov.je/>
- States of Guernsey – <http://www.gov.gg/>
- Guernsey Finance Industry, http://www.islandlife.org/finance_gsy.htm, 2006. 07. 19.
- Harmful Tax Competition (European Commission, Taxation and Customs Union) http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/company_tax/harmful_tax_practices/index_en.htm#code_conduct, 2006. 08. 14.
- Jersey into the Millennium – a Sustainable Future <http://www.statesassembly.gov.je/documents/propositions/11942-13086-1262006.htm>, 2006. 09. 01.
- Jersey Zero Ten Design Proposal <http://www.gov.je/TreasuryResources/IncomeTax/ZeroTenDesignProposal.htm>, 2006. 09. 02.
- The economic case for a 0%/10% corporate tax rate structure in Guernsey. The economic impact of Guernsey's Tax Strategy. Paper One. <http://www.gov.gg/ccm/general/online-reports/2006-reports/> 2006. 08. 11.

General overview of the dimensions of sustainability in the Channel Islands

The sustainable development movement began in the 1970s and 1980s when it became clear that socio-economic activity both in industrialised and less-industrialised societies could not be sustained in terms of the planet's resources. These problems are not new in human history and it is simply their magnitude which has changed - from local, critical to global situations. In human history we can identify several societies with longer or shorter sustainable periods and many societies and communities who were not able to adjust their economic and social activities to their given resources. The main questions relating to sustainability could be pursued perfectly by looking at the examples of different islands where the use of alternative, external or additional resources is usually not possible and where the communities are forced to take greater care with the emerging economic, social or environmental problems. This article shows a successful example of this in respect of the (English) Channel Islands by outlining the main dimensions and future challenges of sustainability on Guernsey and Jersey. The success of the Channel Islands derives from their special historical, economic and cultural situation, from the permanent use of external resources and from the continuous connection and adaptation to the wider world's economic processes. Despite the currently good economic situation and social stability of the Channel Islands, the basic dimensions of sustainability have a crucial role in strategic planning processes. After World War II, Guernsey and Jersey, due to a favourable and calculable economic and political environment, to their relative independence and low tax systems became important financial centres. To maintain this advantageous position and their international competitiveness is an important challenge and appears to be the key element for the sustainable future of these islands.